

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SULTAN BİRİNCİ MAHMUD ve DÖNEMİ (1730-1754)

Uğur KURTARAN

DOKTORA TEZİ

Doç. Dr. Doğan YÖRÜK

Konya 2012

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Uğur KURTARAN
	Numarası	064102031003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Yeniçağ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Doğan YÖRÜK
Tezin Adı		Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etige ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada baskalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atif yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzasi

(İmza)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Uğur KURTARAN
	Numarası	064102031003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Yeniçağ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Doğan YÖRÜK
Tezin Adı		Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan
..... baslıklı bu çalışma 02/06/2012 tarihinde
yapılan savunma sinavi sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz
tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Doç. Dr. Doğan YÖRÜK

Prof. Dr. Ali İbrahim SAVAS

Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ

Prof. Dr. Muhittin TUS

Prof. Dr. Alaattin AKÖZ

Danışman ve Üyeler

İmza

ÖNSÖZ

Dünya tarihi içerisinde oldukça önemli bir yeri olan Osmanlı Devleti köklü bir geçmişe ve geleneğe sahiptir. Çünkü bu devlet hâkimiyeti altında bulunan üç kıtaya yayılan geniş bir coğrafya üzerinde oldukça uzun bir zaman diliminde farklı dinler, diller ve milletlerden oluşan insanları bir düzen içerisinde idare edebilmiş ve hüküm sürdüğü bu dönemlerde etkili bir sistemin sahibi ve öncüsü olmuştur.

Bu çalışmada devletin önemli unsurlarından birisi olan padişahlardan Sultan I. Mahmud'un hayatı ve faaliyetleri ele alınmıştır. Osmanlı padişahlarının 24. sü olarak tahta geçen Sultan I. Mahmud'un 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı ile başlayan ve 1754'de ölümü ile sona eren 24 yıllık saltanatı, iç ve dış gelişmeler bakımından önemli bir zaman dilimini ihtiva etmektedir. Sultan I. Mahmud iç politikada padişahların aktif siyasetten çekilmeye başladıkları, yönetimin bürokrat kökenli devlet adamlarına bırakıldığı, şehzadelerin kafes sistemiyle yetiştirildiği ve ülke içerisinde ekonomik, siyasî ve içtimâî sorunların yaşandığı bir dönemde padişah olmuştur. Tahta geçtikten sonra bu sorunları halletmiş, ülke içerisinde huzur ve güven ortamını tekrar sağlayarak, saltanatı sürecinde önemli bir toparlanma süreci yaşanmıştır. Yine Sultan I. Mahmud'un saltanatında dış politikada Batı'nın üstünlüğü kabul edilmiş, Batı'yı tanımaya yönelik faaliyetler artmıştır. Ayrıca üç cephede savaşların yapıldığı ve önemli başarıların kazanıldığı bu dönemde Osmanlı Devleti tarihinin son kazançlı antlaşması olan Belgrad Antlaşması'nı imzalamıştır. Diplomatik açıdan da önemli değişimlerin yaşandığı bu dönemde daha önceki yüzyıllarda hiçbir Avrupalı devletle kendini eşit şartlara haiz olarak kabul etmeyen ve diğer devletlerle uzun süreli antlaşmalar yapmayan devlet, ilk kez Avusturya ve Rusya ile uzun süreli barış antlaşmaları imzalamıştır. Osmanlı Devleti yine tarihinde ilk kez yabancı bir devlete verdiği kapitülasyonları süresiz hâle getirmiştir. Bu çerçevede yukarıda görüldüğü üzere Sultan I. Mahmud'un saltanatında Osmanlı tarihinde çok önemli değişimler yaşanmıştır. Araştırmamızda bu dönemde yaşanan değişimlerin nasıl gerçekleştiği sorularına cevap verilmiştir. Bu çalışmanın başlıca önemi bu konuda şu ana kadar müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması ve bu noktada bir ilk oluşturmasıdır. Sultan I. Mahmud dönemi ile ilgili XVIII. yüzyıl

Osmanlı tarih araştırmaları kapsamında pek çok kaynak ve bilgi bulunmasına karşın, onemi bir bütün olarak ve padişahın doğumundan ölümüne kadar her yönüyle ele alan herhangi bir çalışma mevcut değildir. Çalışma tek bir padişah dönemini ele alması bakımından monoğrafı olarak değerlendirilebilir. Ancak her ne kadar padişahın doğumundan son anına gelinceye kadar bütün yönleri ele alınmakta ise de, özellikle üzerinde durulan hususlar, Sultan I. Mahmud'un 1730 yılındaki tahta çıkışıyla başlayan padişahlık döneminde yaşanan gelişmelerdir. Ayrıca bu çalışmada Sultan I. Mahmud ve dönemi, bizzat padişahın kaleminden çıkmış hatt-ı hmynlar ve döneme ait ruznâmeler ile arşiv malzemeleri ve döneme ait kaynak eserlerin ayrıntılı bir değerlendirmesi sonucu ortaya konulmuştur. Bu yönleriyle alışma XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihine ait bir araştırma ve inceleme konusunu içermektedir.

Çalışma şekil olarak giriş,  bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın yöntem ve amacı ile araştırma sırasında kullanılan kaynaklar ve nitelikleri üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Sultan I. Mahmud'un kişiliği üzerinde durulmuştur. Bu bölüm kendi içerisinde üç alt başlığa ayrılmış olup, birinci başlık, padişahın doğumundan vefatına kadar tercüme-i hâli ile ilgilidir. Bu çerçevede padişahın hayatı başlığıyla yer alan bu kısımda Sultan I. Mahmud'un doğumu, çocukluğu, eğitimi, gençliği, şehzadelik yılları, tahta çıkışı, ailesi ve ölümü ele alınmıştır. Padişahın şahsiyeti ve günlük hayatını ele elen ikinci başlıkta Sultan I. Mahmud'un mizaç ve karakteri, olaylar karşısındaki tavır ve davranışları ile günlük hayatını geçirdiği ikâmet yerleri ile binişler, tertip ettirdiği eğlenceler, tebdiller ve klsikleşen cuma selâmlıkları üzerinde durulmuştur. nc başlıkta ise padişahın i dünyasını yansıtan, padişahlık özellikleri, geleneklere bağlılığı, Batı'yla olan ilişkisi, bakış açısı, inanç yönü, sanat ve üslubu gibi kişisel özellikleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde Sultan I. Mahmud'un devlet yönetimi ile i polikayı ilgilendiren konulara yer verilmiştir. Bu bölüm kendi içerisinde dört alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta padişahın çalışma usulleri ve genel olarak çevresindeki kişiler ve onlarla olan münasebetlerini ele alan idarecilik özellikleri incelenmiştir. Buradaki ilk konu başlığı çalışmanın ana kaynaklarından hatt-ı hmynların yazımı ve ne şekilde muhafaza edildiği, hususiyetleri ve yararlandığı bilgiler ile ilgilidir.

Daha sonra padişahın yaptığı ikili görüşmeler ve bunların genel özellikleri ile resmî ve gayr-i resmî rikaplara ve padişahın bu konulardaki tavırlarına yer verilmiştir. Bunu takiben dönemdeki üst dereceli devlet görevlileri başta olmak üzere, şeyhülislâmlar ve daha alt derecedeki vazifeliler ile diğer vazifeliler, padişahın onlarla olan ilişkisi, bakış açısı, tayin ve atamalardaki tutumu üzerinde durulmuştur. İkinci başlıkta ise, padişahın dönemi boyunca payitaht halkıyla olan münasebetleri üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede asayiş ve düzenin sağlanması, isyanların bastırılması, halkın sosyal ve ekonomik durumu, iaşenin temini ve İstanbul'un idaresi ile şehirde çıkan yangın ve depremler ile padişahın bu tür olaylardaki tutum ve davranışları bu başlığın başlıca konularını oluşturmaktadır. Üçüncü başlıkta Sultan I. Mahmud'un ıslahat hareketleri incelenmiş, son başlıkta padişahın dönemi boyunca yapılan imar faaliyetleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise Sultan I. Mahmud dönemindeki dış politikayı ilgilendiren konular üzerinde durulmuştur. Burada İran, Avusturya ve Rusya'ya karşı üç cephede birden girilen savaşlar ve sonrasında yapılan antlaşmalar ile buna bağlı olarak Osmanlı diplomasi anlayışında daha önceki yüzyıllara göre yaşanan değişimlerin veya benzerliklerin tespiti yapılmıştır. Buna göre bu dönemde İran ile yapılan savaşlar neticesinde üç antlaşma imzalanarak, günümüz Türk-İran sınırı çizilmiştir. Ayrıca Rusya ve Avusturya ile yapılan 1736-1739 savaşları sonucunda imzalanan Belgrad Antlaşması ile Osmanlı tarihinin son kazançlı antlaşması imzalanmıştır. Ardından 1741 ve 1747 yıllarında yenilen Belgrad antlaşmaları ile taraflar arasında uzun süreli bir barış yapılmıştır. Yine konunun devamında Fransa'ya verilen kapitülasyonlar, İsveç ile yapılan dostluk ve ticaret antlaşmasıyla diğer devletlerle olan münasebetler üzerinde durulmuştur. Dış politika bölümündeki bu değerlendirme ve incelemeler için döneme ait nâme-i hümayûnlar, ahidnâmeler gibi arşiv belgeleri ile yerli ve yabancı kaynaklardan faydalanılmıştır.

Sonuç bölümünde konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmış olup bunun ardından çalışmada kullanılan kaynaklar ile ekler bölümü yer almaktadır.

Osmanlı tarihinin belirli bir dönemini ele alan bu çalışmanın ortaya çıkması şüphesiz çok uzun bir zaman ve emek gerektirmiştir. Bu nedenle çalışmanın

hazırlanması sırasında beni yönlendiren, gerekli tavsiye ve düzeltmeleri yapan ve hiçbir zaman yardım ve teşviklerini esirgemeyen değerli tez danışmanım sayın hocam Doç. Dr. Doğan Yörük'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca konunun belirlenmesinde beni yönlendiren ve büyük bir nezaketle ikinci tez danışmanlığımı üstlenen, üzerimde çok büyük emeklerinin olduğunu düşündüğüm değerli hocam sayın Prof. Dr. Ali İbrahim Savaş'a teşekkürlerimi sunuyorum. Yine araştırmanın plân ve projesinin hazırlanması sırasında ve çalışmanın ilerlemesi ve şekillenmesinde üzerimde emeği geçen sayın hocalarım Prof. Dr. Bayram Ürekli ve Prof. Dr. Muhittin Tuş'a teşekkür ediyorum. Ayrıca geniş kütüphanesinden istifade etme fırsatı vererek kaynak temini konusunda yardımlarını esirgemeyen sayın hocam Yaşar Alpaslan'a teşekkür ediyorum. Çalışma sırasında kullandığım kaynakların temininde yardımcı olan Başbakanlık Osmanlı Arşiv'i görevlileri, Süleymaniye Kütüphanesi ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak akademik hayatım sırasında her zaman maddî ve manevî desteklerini gördüğüm çok değerli aileme sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Uğur KURTARAN

KONYA-2012

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Uğur KURTARAN
	Numarası	064102031003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Yeniçağ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Doğan YÖRÜK
Tezin Adı		Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)

ÖZET

XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihinde pek çok iç ve dış gelişmenin bir arada yaşandığı, devletin eski güç ve nüfuzunu kaybettiği ve ekonomik kayıpların yaşandığı bir dönemdir. Yüzyılın başlarında gerçekleşen Pasarofça Antlaşması ile Batı'da barış dönemine giren Osmanlı Devleti'nde Lâle Devri (1718-1730) ile Batı'nın üstünlüğü kabul edildi. Ardından 1730 yılında gerçekleşen Patrona Halil İsyanı ile Lâle Devri'nin sona erip, III. Ahmed'in tahttan indirilerek, yerine I. Mahmud'un geçmesiyle Osmanlı tarihinde yeni bir dönem başladı. 1730 tarihinde göreve gelen Sultan I. Mahmud 24. cü Osmanlı padişahı olup, 24 yıl tahtta kalarak 1754 yılında vefat etti.

Çalışmada Sultan I. Mahmud'un doğumundan son anına gelinceye kadarki yaşantısı ve özellikle tahta geçtikten sonraki 24 yıllık saltanatı döneminde gerçekleşen iç ve dış faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede XVIII. yüzyılın önemli hükümdarlarından birisi olan I. Mahmud 1696 tarihinde doğmuş olup, çocukluk ve gençlik yılları kafes hayatı ile geçmiştir. 1730 tarihinde tahta geçen padişah, iç politikada başarılı bir yönetim anlayışı sergileyerek ülkedeki sıkıntıların önüne geçmiştir. Dış politikada Batı ile ilişkilere daha önem fazla önem verilen bu dönemde batılılışma faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır. Bu anlamda ıslahatlar yapan I. Mahmud devletin modern anlamda düzenlenmesini istemiştir. Askeri alanda ise İran, Avusturya ve Rusya ile üç cephede birden yapılan savaşlarda başarılı olunarak,

uzun süreli barış antlaşmaları imzalanmıştır. Yine Fransa'ya verilen kapitülasyonlar süresiz hâle getirilmiş, İsveç ile dostluk ve ticaret antlaşması imzalanmış, diğer devletlerle de dostça ilişkiler kurulmuştur. Dönemin önemli bir özelliği de Osmanlı diplomasi anlayışındaki değişimlerdir. Bundan önceki dönemlerde Batı ile kendini eşit şartlarda kabul etmeyen Osmanlı Devleti, özellikle Lâle Devri'nden sonra bu üstünlüğü kaybetmiş ve Batı'daki gelişmeleri daha yakından takip etmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Mahmud, Osmanlı, Padişah, Lâle Devri Hatt-ı Hümayûn, Ahidnâme-i Hümayûn.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Uğur KURTARAN
	Numarası	064102031003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Yeniçağ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Doğan YÖRÜK
Tezin İngilizce Adı		Sultan Mahmud I The First and His Period (1730 – 1754)

SUMMARY

XVIII th century was a period that many of internal and external developments have been experienced in Ottoman History, Ottoman Empire has lost existed authority and power and some economic losses have been experienced. In Ottoman Empire, which has been entered in a peacetime with the treaty of Pasarofça in the West, supremacy of the West has been acknowledged with Tulip Period (1718 – 1730). Following this, a new period has begun in Ottoman Empire with toppling III. Ahmed from the throne and enthroning I. Mahmud as a result of Patrona Halil Uprising caused to finishing Tulip Period in 1730. SultanI. Mahmud, who had enthroned in 1730, was 24th Ottoman Sultan and he has remained on the throne throughout the period of 24 years and he deceased in 1754.

Living of Sultan I. Mahmud from his birth to the end of his life, and especially his domestic and foreign policy within his reign period of 24 years has been discussed in this study. In this context, I. Mahmud, who was one of the important sultans in XVIII Century, was born in 1696, and his childhood and youth years have passed with a jail life. Sultan, who was enthroned in 1730, has showed a successful administrative mentality in the domestic policy and prevented trials and tribulations in the country. Westernization movements have intensified in this period, which the more emphasis has been placed on the relationships with West in the foreign policy. I. Mahmud made crucial reforms in this manner has desired to be made a state regulation in a modern manner. In the military manner, long-term peace

settlements have been signed after succeeding in the wars with Iran, Austria and Russia all at once. Capitulations to France have been rendered for an indefinite period of time. A treaty of amity and commerce has been signed with Sweden and friendly relationships have been established with other states. One of the important features of this period was the changes in Ottoman's diplomacy mentality. Ottoman Empire, which had not deemed itself on par with the West in the previous periods, has lost its supremacy especially after Tulip Period. And it has begun to follow developments in the West in a closely manner.

Key Words: I. Mahmud, Ottoman, Sultan, Tulip Period, Hatt-ı Humâyûn, Ahidname-i Humâyûn

KISALTMALAR

A. DVNS. HADR. d.	: Divân-ı Hümâyûn Hadariye Defterleri
A. DVNS. NŞT. d.	: Nişan Kalemî Defterleri
A. DVNS. ŞKT. d.	: Divân Kalemî Şikâyet Defterleri
A. DVNSTZEİ. d.	: Divân-ı Hümâyûn Mühimme-i Zehair Defterleri
A.AMD.	: Bâb-1 Âsafî, Âmedi Kalemî
A.RSK.	: Bâb-1 Âsafî Ruûs Kalemî Defterleri
AE.	: Ali Emiri Tanifi
AÜ.	: Ankara Üniversitesi
Bk.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
C.	: Cevdet Tasnifi
Çev.	: Çeviren, tercüme eden
D.	: Defter
D. BŞM.	: Başmuhasebe Kalemî Defterleri
D. BŞM. APE.	: Başmuhasebe Kalemî Arpa Emaneti Defterleri
D. BŞM. TRE.	: Başmuhasebe Tersane Emîni Defterleri
D. BŞM. CBL.	: Başmuhasebe Cebelü Defterleri
D. BŞM. MTE.	: Başmuhasebe Matbâh-ı Âmire Defterleri
Der.	: Derleyen
DFE. RZ. d.	: Cebe Yoklama Defterleri
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCF.	: AÜ. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
DVE.	: Düvel-i Ecnebiye Defterleri
E.	: Evrak
Ed.	: Editör
Enst.	: Enstitüsü
EV. HMD. d.	: Haremeyn Muhâsebesi Kalemî, Sultan Mahmud Han Evkâfî
EV. HMK. SR. d.	: Evkâf-ı Hümâyûn Kalemî Defterleri

Fak.	: Fakültesi
Haz.	: Hazırlayan
HH.	: Hatt-ı Hümayûn Tasnifi
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İE.	: İbnü'l-Emin Tasnifi
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
İÜEF.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KK.	: Kâmil Kepeci
Ktp	: Kütüphane
MAD.	: Maliyeden Müdevver Defterler
md.	: Madde
MD.	: Mühimme Defterleri
NMH.	: Nâme-i Hümayûn Defteri
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden, neşre hazırlayan
OSAV.	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
s.	: Sayfa, sayfalar
S.	: Sayı
TSMA.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK.	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarihsiz, tarih yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vr.	: Varak
vs.	: vesaire
Yay.	: yayınevi, yayınları, yayıncılık.
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	viii
SUMMARY	x
KISALTMALAR.....	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xvii
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANININ YÖNTEM VE AMACI	1
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	4
A. Arşiv Vesikaları.....	5
B. Ruznâmeler.....	5
C. Vekayi ve Tetkik Eserler	6
D. Araştırmalar.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM	11
I. MAHMUD	11
II. ŞAHSİYETİ VE GÜNLÜK HAYATI.....	29
A. Mizaç ve Karakteri	29
B. Tavr ve Davranışları	35
C. Günlük Hayatı	37
1. İkâmet Yerleri (Kışlık ve Yazlık Saraylar)	38
2. Binişleri ve Eğlenceleri	42
a. Binişleri	42
b. Eğlenceleri	44
3. Tebdil Gezileri.....	47
4. Cuma Selâmlıkları	48
III. PADİŞAH OLARAK I. MAHMUD	50
A. Padişahlık	50
B. İç Dünyası.....	56
C. Sanat ve Üslûbu.....	58
1. Nesir Yönü.....	58
2. Şiir Yönü	59
3. Musikî Yönü.....	60
İKİNCİ BÖLÜM.....	61
İÇ POLİTİKA	61
A. Padişahın Çalışma Usulleri ve Çevresi (İdareci Yönü).....	61
1. Hatt-ı Humâyûnlarla Yönetim	61

2. Yüzyüze Görüşmer	68
a. Mutad Kabuller	69
b. Talep Üzerine Görüşmeler	71
3. Dönemindeki Başlıca Vazifeliler ve Padişahın Onlara Bakışı	72
a. Üstdereceli Devlet Görevlileri	73
a.1. Sadrazam ve Kaymakam Paşalar	73
a.2. Şeyhülislâmlar	87
a.3. Kaptan-ı Deryalar	94
b. Vezirler	97
c. Diğer Vazifeliler	99
c.1. Kazaskerler	99
c.2. Defterdârlar	103
c.3. Nişancılar	106
c. 4. Kadılar	107
c. 5. Reisü'l-küttaplar	110
c. 6. Nakibü'l-Eşraflar	112
c. 7. Diğer Görevliler	114
B. Padişahın Payitaht (İstanbul) Halkıyla Münasebetleri	117
1. Asayiş ve Düzenin Sağlanması	118
a. Patrona Halil İsyanının Bastırılması	119
b. Sultan I. Mahmud Döneminde Çıkarılan Kanunlar	120
c. Bazı Âyânların Ortadan Kaldırılması	121
d. İstanbul ve Anadolu'da Çıkan İsyanların Bastırılması	123
e. Getirilen Yasaklar	125
e.1. Malî Alanda Getirilen Yasaklar	126
e.2. Toplumsal Alanda Getirilen Yasaklar	127
2. Halkın Durumu ve İaşe Temini	128
a. Sultan I. Mahmud Döneminde Halkın Durumu	128
b. İaşenin Temini	136
c. Fiyatların Kontrolünün Sağlanması	141
3. İstanbul'un İdaresi ve Sosyal Yapısı	147
4. Yangın ve Depremler	152
C. Islahat Girişimleri	159
D. İmar Faaliyetleri	167
DIŞ POLİTİKA	172
A. Osmanlı-İran İlişkileri (1732-1746)	172
1. Sultan I. Mahmud Dönemine Kadar Osmanlı-İran İlişkileri	172
2. I. Dönem Osmanlı-İran İlişkileri (1730-1732)	178
a. Kuzey (Azerbaycan) Harekâtı	180
b. Güney (Irak) Harekâtı ve Kurican Savaşı	181
3. II. Dönem Osmanlı-İran İlişkileri (1732-1736)	183
a. Nâdir Şah'ın Bağdat Kuşatması	184
b. İstanbul Görüşmeleri	193
4. III. Dönem Osmanlı-İran Savaşları (1736-1746)	197
a. Nâdir Şah'ın İkinci Irak Harekâtı	201
b. Nâdir Şah'ın Musul Kuşatması	202

c. Nâdir Şah'ın Üçüncü Kars Kuşatması	203
d. Osmanlı-İran Barış Antlaşması.....	204
5. Sultan I. Mahmud Döneminde İran Elçiliği (1143-1168/ 1730-1754).....	212
B. Osmanlı Rusya-Avusturya İlişkileri	215
1. Sultan I. Mahmud Dönemine Kadar Osmanlı-Rusya İlişkileri	215
2. Sultan I. Mahmud Dönemine Kadar Osmanlı-Avusturya İlişkileri.....	222
3. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus-Avusturya İlişkileri (1143-1168/ 1730-1754).....	232
a. 1736-1739 (H. 1149-1152) Osmanlı Rus-Savaşı	233
a.1. Savaşın Sebepleri	233
a. 2. Savaşın Başlaması	234
a.3. Belgrad Antlaşması (1739).....	238
4. Belgrad Antlaşması'ndan Sonraki Gelişmeler	242
a. Rusya Cephesindeki Durum.....	242
a.1. Sınırların Tespiti İle İlgili Çalışmalar	243
a. 2. Savaş Esirleri İle İlgili Durumlar ve Belgrad Antlaşması'nın Yenilenmesi	244
a. 3. Esirlerin Serbest Bırakılması İle İlgili Uygulamalar	244
a. 4. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus Elçilik Faaliyetleri	246
b. Avusturya Cephesindeki Durum.....	247
b. 1. Sınırların Tespiti.....	248
b. 2. Belgrad Barış Antlaşması'nın Uzatılması	250
b. 3. Nemçe Kapı Kethüdalığı ve Faaliyetleri.....	256
b. 4. Sınırlardaki Genel Durum	260
b. 5. Savaş Esirleri ile İlgili Meseleler	261
C. Osmanlı-Fransa İlişkileri	263
1. Sultan I. Mahmud Dönemine Kadar Osmanlı-Fransa İlişkilerinin Tarihçesi.....	263
2. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-Fransa İlişkileri (1143-1168/1730-1754)	266
D. Osmanlı-İsveç İlişkileri	270
1. Sultan I. Mahmud Dönemine Kadar Osmanlı İsveç İlişkileri	270
2. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-İsveç İlişkileri (1143-1168/ 1730-1754)	273
a. Osmanlı-İsveç Ticaret Antlaşması	274
b. Osmanlı-İsveç Dostluk ve İttifak Antlaşması	275
E. Sultan I. Mahmud Döneminde Diğer Devletlerle İlişkiler	277
1. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-Özbek İlişkileri	277
2. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-Hollanda İlişkileri	278
3. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-Lehistan İlişkileri	279
SONUÇ.....	282
KAYNAKLAR	288
Özgeçmiş.....	326

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1: Sultan I. Mahmud Dönemi Sadrazamları (1143-1168/ 1730-1754).....	76
Tablo 2: Sultan I. Mahmud Dönemi Kaymakam Paşaları (1143-1168/1730-1754)..	86
Tablo 3: Sultan I. Mahmud Dönemi Şeyhülislâmları (1143-1168/ 1730-1754).....	90
Tablo 4: Sultan I. Mahmud Dönemi Kaptan-ı Deryaları (1143-1168/170-1754).....	95
Tablo 5: Sultan I. Mahmud Dönemi Rumeli Kazaskerleri (1143-1168/ 1730-1754)	100
Tablo 6: Sultan I. Mahmud Dönemi Anadolu Kazaskerleri (1143-1168/ 1730-1754)	101
Tablo 7: Sultan I. Mahmud Dönemi Baş Defterdarları (1143-1168/ 1730-1754)...	104
Tablo 8: Sultan I. Mahmud Dönemi Nişancıları (1143-1168 /1730-1751)	107
Tablo 9: Sultan I. Mahmud Dönemi İstanbul Kadıları (1143-1168 /1730-1754)....	109
Tablo 10: Sultan I. Mahmud Dönemi Reisü'l-küttapları (1143-1168/1730-1754) .	111
Tablo 11:Sultan I. Mahmud Dönemi Nakibü'l-Eşrafları (1143-1168 /1730-1754)	113
Tablo 12: Sultan I.Mahmud Döneminde İran'a Gönderilen Elçiler (1143-1168/ 1730-1754)	213
Tablo 13:Sultan I.Mahmud Döneminde İran'dan Gelen Elçiler (1143-1168/1730- 1754)	214
Tablo 14: Sultan I. Mahmud Döneminde Rusya'ya Giden Elçiler (1143-1168/1730-1754)	247
Tablo 15: Sultan I.Mahmud Döneminde İstanbul'a Gelen Rus Elçileri (1143-1168/1730-1754)	247
Tablo 16: Sultan I. Mahmud Döneminde Avusturya'ya Giden Elçiler (1143-1168/1730-1754)	260

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANININ YÖNTEM VE AMACI

Osmanlı tarihi incelemelerinde belirli bir dönem ve padişahlara ait çalışmaların sayısı, genel tarih çalışmalarına oranla daha azdır. Yapılanlar ise daha ziyade klâsik dönem padişahları ya da belirli isimler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede yakın zamana kadar Sultan I. Mahmud ve dönemi, maalesef daha çok bilinen II. Mahmud döneminin gölgesinde kalmış ve Osmanlı tarihinde önemli ve başarılı bir devreyi teşkil etmesine rağmen ihmale uğramıştır. Bizde bu eksikliğe binaen böyle bir çalışma yapmayı düşündük ve işe koyulduk. Temel amacımız XVIII. yüzyılda iç politikada önemli değişimler geçiren Osmanlı Devleti'nde dönemin etkili isimlerinden birisi olan Sultan I. Mahmud döneminde devletin uğradığı yapısal değişim ve dönüşümlerin tespit edilmesidir. Dış politikada ise Batı ile olan ilişkilerinde önemli bir değişim sürecine giren ve Batı'ya karşı daha ılımlı bir siyasete yönelen Osmanlı Devleti'nde bu değişimin önemli isimlerinden Sultan I. Mahmud'un 24 yıllık saltanatında yaşanan gelişmeleri ortaya koymaktır. Yine üç cephede savaşların yapıldığı bu dönemde bu savaşlar sonucu elde edilen başarılar ve bunun dünya siyasetinde ortaya çıkardığı sonuçların tespiti de araştırmamızın temel amaçları arasında yer alır. Sultan I. Mahmud ile ilgili bu tespitler yapılırken onun kendinden önceki padişahlarla benzer ve farklı yanları üzerinde durulmuştur. Nitekim onun saltanat yılları gerek iç gerekse dış politikada devletin önemli bir toparlanma süreci yaşadığı yıllardır. Buna göre araştırmamızda Sultan I. Mahmud'un kişisel özellikleri, yöneticiliği ile dönemindeki iç ve dış politikadaki yaşanan gelişmelerin nasıl olduğu soruları cevaplanmıştır. Bu bağlamda Sultan I. Mahmud dönemi bizzat padişahın kendi kaleminden çıkan hatt-ı hümayûnlar ve yine birinci elden kaynaklar niteliğindeki diğer arşiv belgeleri ışığında ele alınarak incelenmiştir. Bu noktada hatt-ı hümayûnlar yoluyla yapılacak bu değerlendirmeler, Sultan I. Mahmud ile ilgili birinci elden aktarılan devletin bütün meseleleriyle ve kendisiyle ilgili bilgileri ortaya koyması ve bunun getireceği sonuçlar açısından da önem kazanmaktadır. Ayrıca günlük davranışlarının da ruznâmeler yoluyla takip edileceği padişahın saltanat yıllarının ele alınması, bu yönde yapılacak çalışmalara ve özellikle

diğer padişahlara yönelik araştırmalar için bir zemin teşkil etmesi de amaçlanmaktadır. Yine bu çalışma sefere çıkmayan padişahlar dönemine girilmesiyle birlikte padişahların payitahtta üstlendikleri yeni rolleri ortaya koyması açısından da oldukça önemlidir. Bu açıdan araştırmamız Sultan I. Mahmud'un hayatı ve dönemindeki iç ve dış politikadaki faaliyetlerin ne şekilde olduğunu cevaplayacak niteliktedir. Çalışmada ilk kez diplomatik ilişkilerin başladığı ve özellikle batı ile ilişkilerin yoğunlaştığı XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde, Sultan I. Mahmud döneminde bunun nasıl uygulandığı cevabı aranan soruların başında gelir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin 24 yıllık bu süreç içerisinde Avusturya, İran ve Rusya gibi üç önemli cephede savaşması ve uygulanan iç ve dış politikalar sayesinde kazanılan başarılar sonrasında yapılan antlaşmalarda uygulanan diplomatik usuller ile diplomasideki değişim sürecinin tespiti yapılmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde bu yüzyıla kadar hiçbir devlete elçi gönderilmemiş, sadece diğer devletlerden gelen elçiler kabul edilmiştir. Ancak ilk kez Lâle Devri ile birlikte Batı'da geçici elçilikler açılmış ve bu suretle Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan diplomatik ilişkileri başlamıştır. Çünkü diplomasi anlayışında iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin başlaması için iki tarafın birbirine karşılıklı elçi göndermesi gerekmektedir. Bundan sonra Batı'nın üstünlüğünü kabul ederek gelişmeleri takip etmeye yönelik politikalar geliştiren Osmanlı Devleti'nde Sultan I. Mahmud döneminde ilk kez askerî alanda Batı usulü benimsenmiş ve ıslahatlar yapılmıştır. Yine diplomatik anlamda o tarihe kadar hiçbir devletle uzun süreli barış antlaşması yapmayan Osmanlı Devleti ilk kez Avusturya ve Rusya ile 1739'dan 1768 ve 1787 yıllarına kadar sürecek barış antlaşmaları imzalamıştır. Bu durum Osmanlı diplomatik anlayışının değiştiğini ve daha önceki yıllara göre Batı'ya karşı daha ılımlı bir politikaya geçildiğini göstermektedir. Yine Sultan I. Mahmud Avusturya ve Rusya ile yaptığı uzun süreli bu barış antlaşmaları ile dönemin dünya siyasetine etkide bulunmuşur. Özellikle Avusturya ile 1747 yılında yenilenerek uzatılan İstanbul Antlaşması, Avusturya'yı çok cepheli bir savaştan kurtarmış ve bir toparlanma süreci vermiştir. Biz bu çalışmamızda Osmanlı tarihinde ilk kez yaşanan bu Batılılaşma ve Batı'ya karşı uygulanan politikaların nedenleriyle, dış politikada uygulanan barışçıl siyasetin dünya siyaseti üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmış olacağız.

Osmanlı tarihinde padişah biyografilerini ele alan Osman-zâde Tâib Ahmed'e ait Hadikatü'l-Mülûk ve Solak-zâde'nin Fihrist-i Şâhan adlı iki eser vardır. Yine doğrudan bir padişaha ait çalışmalarda mevcut olup, Seyyid Lokman'ın Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) özelliklerine ayırdığı ikinci cilt Hünernâme bu tür çalışmalara güzel bir örnek teşkil eder. Eserde, padişahın ihsan ve merhameti, güzel huyları, ok ve yay atmadaki yetenekleri gibi özellikleri üzerinde durulmaktadır. Yine Sâfi Mustafa'nın Zübdetü't-Tevârih'inde I. Ahmed'in (1603-1617) benzer özellikleri anlatılmaktadır. Padişahlara sunulan çalışmalardan birisi de L. Alberi'ye ait Sultan II. Abdülhamid'e ait eserdir¹.

Padişahlara takdim edilen eserlerin dışında padişahların dış görünüşlerinin yanı sıra kişiliklerini de ele alan Namık Kemal² ve Yahya Kemal'in³ edebî bir üslup ile kaleme alınan eserleri mevcuttur. Bunların yanı sıra doğrudan tarihî kaynaklardan faydalanılarak yapılan Selahattin Tansel'in çalışmaları göze çarpmaktadır⁴. Yine bu tür eserlere örnek olarak Andre Clot⁵, Yaşar Yücel⁶ ve Jean-Paul Roux'un⁷ kitapları örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca son Osmanlı padişahı VI. Mehmed Vahdeddin'in bütün yönleriyle sergilendiği Murat Bardakçı'ya ait Şahbaba adlı eser⁸ ile Adil Şen'e ait III. Selim ile ilgili çalışmalarda padişahları ele alan eserler arasındadır⁹.

Padişah biyografilerini kaleme alan çalışmalardan biri de Fikret Sarıcaoğlu'na ait kitaptır¹⁰. Sultan I. Abdülhamid'in doğumundan ölümüne kadar her yönüyle ele

¹ L. Alberi, *Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin Tercüme-i hâli*, (Haz. Mahir Aydın), İstanbul 1997.

² Nâmık Kemal, *Evrak-ı Perişan (Devr-i İstilâ; Terâcim-i Ahvâl: Selahattin-Fatih-Sultan Selim)*, İstanbul 1289.

³ Yahya Kemal, *Siyasî ve Edebî Portreler*, İstanbul 1968.

⁴ Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Ankara 1953; *Sultan II. Bayezit'in Siyasî Hayatı*, İstanbul 1966; *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.

⁵ *Fatih Sultan Mehmet 1432-1481*, (Çev. Necla Işık), İstanbul 1991; *Muhteşem Süleyman* (Çev. Turhan Ilgaz), İstanbul 1994.

⁶ *Muhteşem Türk Kanuni İle 46 Yıl*, Ankara 1991.

⁷ *Timur*, (Çev. Ali Rıza Yalt), İstanbul 1994.

⁸ Murat Bardakçı, *Şahbaba, Osmanlı'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, İstanbul 1999.

⁹ Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası (III. Selim'in Hayatı ve Islahatları)*, Ankara 2003.

¹⁰ Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001.

alındığı bu eserde Abdülhamid bizzat kendi kaleminden çıkan hatt-ı hümâyûnlar yoluyla incelenmiştir.

Bizim araştırma konumuz olan “Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)” adlı çalışmamız yukarıda verilen padişahlarla ilgili eserlere benzemekle birlikte, bazı yönleriyle onlardan farklıdır. Öncelikle çalışmamız tek bir padişahı ele almakla birlikte, sadece padişahın hayatı ile ilgili olmayıp dönemin tamamını bir bütün olarak ele alması yönünden biyografi değil, monografi olarak değerlendirilmelidir. Yine diğer eserlerde daha ziyade padişahların siyasî ve askerî faaliyetleri üzerinde durulmuş ve diğer padişahlar ile ilgili karşılaştırmalara değinilmemiştir. Oysa bizim araştırmamızda Sultan I. Mahmud’un kişiliği ve devlet yöneticiliği dahil olmak üzere dönemindeki bütün iç ve dış gelişmeler ele alınarak incelenmiştir. Ayrıca bu inceleme ve tespitler yapılırken, Sultan I. Mahmud’un kendinden önceki padişahlar ve özellikle XVIII. yüzyıl padişahlarına benzer ve farklı yönleri üzerinde durulmuştur. Yine araştırmamızda farklı olarak, Osmanlı Devleti’nin siyasi ve askeri alanda eski gücünü kaybettiği bu dönemde buna paralel olarak ortaya çıkan diplomasi alanındaki değişimler ve sebepleri üzerinde durulmuştur. Bütün bunların sonucunda 24 yıllık bir zamanı teşkil eden Sultan I. Mahmud’un saltanatında Osmanlı Devleti’nde daha önceki dönemlerden farklı olarak yaşanan yapısal değişim ve dönüşümlerin tespiti yapılmıştır.

Çalışmamızda kullandığımız kaynaklarda herhangi bir müellife ait tek eser kullanılmış ise, ilk kullanımda tam künye verildikten sonra, diğer yerlerde müellifin sadece soy ismi verilmiştir. Birden fazla eseri olan müelliflerde de eserlerin sadece ilk iki kelimesi verilmiştir. Arapça asıllı, sonu “dal” harfi ile biten Mahmud, Mehmed, Ahmed gibi özel isimlerin son harfleri aslına uygun olarak “d” harfi ile belirtilmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Sultan I. Mahmud dönemine ait başlıca kaynaklarımızı; Osmanlı arşiv vesikaları, neşredilmiş veya neşredilmemiş vekayinâme türündeki eserler ile genel olarak yabancı dilde ve Türkçe olarak hazırlanan araştırmalar meydana

getirmektedir. Bu açıdan döneme ait kullandığımız kaynakları aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür.

A. Arşiv Vesikaları

Tarih araştırmalarında ana kaynak olarak kabul edilen arşiv vesikalarından bu çalışmada kullanılanların başlıcalarını başta Mühimme Defterleri, Nâme-i Hümâyûn Defterleri, Düvel-i Ecnebiye Defterleri ve Ahkâm Defterleri olmak üzere diğer defterler (Ruûs Kalemi, Mühimme-i Zehair, Şikâyet, Hadariye, Maliyeden Müdevver, Başmuhasebe Kalemi, Evkâf-ı Hümâyûn Kalemi, Arpa Emaneti, Tersane Emîni, Cebelü, Matbah-ı Âmire, Cebe Yoklama, Tımar-Zeamet) oluşturmaktadır.

Yine döneme ait Âmedi Kalemi Dosyaları, Nâme-i Hümâyûn Kalemi Dosyaları, Haremeyn Muhasebesi Kalemi Dosyaları ile Ali Emiri, Hatt-ı Hümâyûn, İbnü'l-Emin ve Cevdet Tasnifi ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde tespit edilebilen vesikalar ve yayınlanmış bazı arşiv belgeleri de çalışmamız esnasında sıklıkla kullanılmıştır.

B. Ruznâmeler

Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından olan Ruznâmeler sır kâtipleri tarafından kaleme alınan ve padişahların hayatlarının gün gün anlatıldığı eserlerdir¹¹. Ruznâmeler bütünüyle padişaha ait bilgilerin not edildiği iç ruznâmeler ve padişahla birlikte diğer olayların daha ayrıntılı nakledildiği dış ruznâmeler şeklinde iki bölümden oluşmaktadır¹².

1143-1168/ 1730-1754 yılları arasını kapsayan Sultan I. Mahmud dönemi ile ilgili sır kâtipleri tarafından tutulan ruznâmelerin başında, Selâhi'nin Zabt-ı Vekâyi-i Yevmiye-i Şehriyarî isimli padişahı merkez alarak 1 Muharrem 1148-25 Cemaziye'levvel 1151 (24 Mayıs 1735- 10 Eylül 1738) yılları arasındaki olayları gün gün kaleme alan ruznâmesi gelmektedir. Selâhi'ye ait bu eser İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Tarih Yazmaları numara 2518'de bulunmaktadır.

¹¹ Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2007, s. 104.

¹² Fikret Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid (1744-1789)*, İstanbul 2009, s. XXIII.

Çalışmamızda kullandığımız Kadı Ömer Efendi tarafından kaleme alınan Ruznâme-i Sultan Mahmud Han isimli 1153-1157/1740-1744 yılları arasını anlatan başka bir ruznâme daha vardır. Eserin el yazması Millet Kütüphanesi Ali Emiri Kitapları Tarih Yazmaları bölümünün 423 numaralı bölümünde yer almaktadır. Bunun yanı sıra eser 1966 yılında Yavuz Oral tarafından Ruznâme-i Sultan Mahmud Han-ı Evvel adı altında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır. Yine 1157-1160/1744-1747 tarihleri arasındaki olaylar da Kadı Ömer Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitapları, Tarih Yazmaları 423 numaralı bölümde yer alan bu ruznâme de 1965 yılında Özcan Özcan tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır.

C. Vekayi ve Tetkik Eserler

Türkçe eserlerin başında Osmanlı Tarih yazarlarından Vekayinüvis Mehmed Suphi Efendi ve onun halefi olan Süleyman İzzî Efendi ile yine aynı dönemlerde yetişen Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi gelmektedir.

XVIII. yüzyılın önemli vekayinüvislerinden Subhi Mehmed Efendi'nin 1730-1744 yıllarını kapsayan eseri kendinden önceki iki önemli vekayinüvis olan Sâmi ve Şâkir tarihlerini de içine alarak oluşturulmuştur. Subhi Tarihi denilen¹³ bu eser, Sultan I. Mahmud'un tahta cülûsu ile cülûs öncesi ve sonrası meydana gelen olayların anlatılması ile başlamakta ve 14 yıllık olayları ele aldıktan sonra 1744 yılında sona ermektedir. Eser, başında bazı kısımlar hariç, geniş ölçüde Sâmi ve Şâkir'in kaydettiklerini aynen aktardığı için Tarih-i Sâmi ve Şâkir ve Suphi adıyla 1198 (1783)'de basılmıştır¹⁴.

Suphi Mehmed Efendi'nin ardından vekayinüvisliğe Hâcegândan Süleyman İzzî Efendi (ö.Nisan 1755) getirilmiştir. Selefî Mehmed Suphi Efendi'nin yazamadığı vekayii 1157 (1744) yılı başından itibaren yazan Süleyman İzzî, 1157-1160 (1744-

¹³ Suphi Mehmed Efendi, *Suphi Tarihi (Sâmi ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte, 1730-1744)*, (Haz. Mesut Aydın), İstanbul 2007,

¹⁴ Eserin yazma nüshaları ile ilgili bak. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara 1992, s. 326.

1747) ile 1161-1165 (1748-1751) olaylarını ayrı ciltler hâline getirmiş ve eseri 1199'da basılmıştır¹⁵.

Bu vekayinüvislere çağdaş olan Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'it-Tevârih adlı eserinde özellikle 1143 (1730) yılından sonraki olaylar ele alınmıştır.

Bu eser sadece Sultan I. Mahmud dönemiyle ilgili bir çalışma olmayıp eser 1730-1777 yılları arasındaki olayları ele almaktadır. Sultan I. Mahmud'un saltanatının başlangıcı olan 1730 yılından başlayarak, 1754 yılına kadar ki olaylar birinci el kaynaklardan istfâde edilerek hazırlanmıştır. Müellif eserini yazarken Subhi, İzzî, Hâkim, Enverî ve Musazâde gibi vekayinüvislerin eserlerinden faydalanmış, bilgi bulamadığı zamanlarda ise, hadiseleri kendisi araştırmıştır. Eserde daha ziyade hadiselerin sosyal yönü üzerinde durulmuştur.

Bu çalışma Sultan I. Mahmud döneminin tamamını ayrıntılı olarak ele alan önemli bir eser özelliğini taşımaktadır. Ancak, daha önce belirtildiği gibi çalışmada Sultan I. Mahmud ve dönemi müstakil olarak ele alınmamış genel hatları ile dönemin değerlendirilmesi yapılmıştır. Eser, M. Münir Aktepe tarafından yayınlanmıştır¹⁶.

Yine dönemin tamamını ele almamakla birlikte Sultan I. Mahmud döneminin belirli kısımlarını kaleme alan eserlerden de araştırmamız sırasında faydalanılmıştır. Bu kaynaklardan birisi Koca Ragıp Mehmed Paşa'nın Tahkik ve Tevfik adlı risalesidir¹⁷. Osmanlı Hükümeti'nin müzakere heyeti ile Nâdir Şah'ın İstanbul'a gönderdiği elçiler arasında 1149 (1736) yılında İstanbul'da yapılan barış görüşmelerini anlatan eser, iki devlet arasında mücadeleye yol açan hususları ve yapılan toplantıları açıklığa kavuşturması bakımında önemlidir. Eser Ahmet Zeki İzgüer tarafından yayınlanmıştır¹⁸.

¹⁵ Eserin yazama nüshaları için bk. Babinger, s. 315.

¹⁶ Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mürî't-Tevârih*, I-III, (Yay. Haz. M. Münir Aktepe), İstanbul 1974-1978.

¹⁷ Eserin yazmaları için bk. Koca Ragıp Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, 1149 Müzakereleri, Hüsrev Paşa Ktph. Nr. 376.

¹⁸ Koca Ragıp Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, (Haz. Ahmet Zeki İzgüer), İstanbul 1989.

Konumuz açısından önemli bir başka eser Abdi Efendi'nin vekayinâmesidir. 1730 Patrona Halil İsyanı'nı ele alan bu eser Sultan I. Mahmud'un tahta çıkışı ve Osmanlı Devleti'nin doğu sınırındaki durumu özellikle İran sınırındaki yöneticilerin tutumu ile bu sırada meydana gelen Osmanlı-İran savaşları hakkında önemli bilgiler içermektedir¹⁹. Destarî Salih Efendi tarafından kaleme alınan Destarî Salih Tarihi adlı eser de yine 1730 Patrona Halil İsyanı ile ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir.

D. Araştırmalar

Sultan I. Mahmud dönemindeki çeşitli olaylar ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çerçevede araştırmamızda kullandığımız kaynakların başında Osmanlı tarihini bir bütün olarak kaleme alan İsmail Hakkı Uzunçarşılı²⁰ ile Baron Joseph Von Hammer'in²¹ eserleri gelmektedir. Osmanlı tarihi ile ilgili umumî kaynaklar olan bu iki eserin, Sultan I. Mahmud dönemi ile ilgili verdikleri bilgiler oldukça önemlidir. Yine Nicolai Jorga'nın Osmanlı Tarihi, Mithat Sertoğlu'nun Mufasssal Osmanlı Tarihi, İsmail Hami Danişmend'in İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi gibi genel tarih kitaplarından da araştırmamız sırasında istifade edilmiştir.

Bunların dışında araştırmamız sırasında Sultan I. Mahmud dönemi ile ilgili çok sayıda tez, makale ve bildiriden de faydalanılarak dönem ile ilgili tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışma sırasında kullandığımız başlıca tezler şunlardır:

Saim Arı, Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nâdir Şah I. Mahmud Ehl-i Sünnet Şîi Diyalogu, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Urfa 2001. Bu çalışmada Sultan I. Mahmud ile İran hükümdarı Nâdir Şah arasında yaşanan şîi ve sünnî diyalogunun niçin ve nasıl yapıldığı üzerinde durulmuştur.

¹⁹ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, (Yay. Haz. Faik Reşit Unat), Ankara 1943.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV-V, Ankara 1988.

²¹ Baron Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VII-VIII, (Çev. Vecdi Bürün), İstanbul 1994.

Abdurrahman Ateş, Avşarlı Nâdir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Münasebetleri, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2001. Ateş, eserinde Sultan I. Mahmud dönemine ait belirli bir dönem üzerinde durmuş ve Avşarlı Nâdir Şah ve dönemindeki Osmanlı-İran münasebetleri hakkında tespit ve değerlendirmeler yapmıştır.

Adnan Budak, Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği (1746-1747), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1999. Çalışmada Sultan I. Mahmud döneminde İran ile yapılan 1736-1747 yılları arasındaki savaşın ardından imzalanan II. Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın şartlarını görüşmek ve antlaşmayı Osmanlı adına imzalamakla görevlendirilen Mustafa Nazif Efendi'nin elçilik faaliyetleri sırasındaki olaylardan bahsedilmektedir.

Hayri Çapraz, 1740-1792 Osmanlı-Rus Münasebetleri (Siyasî ve Ticarî), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1997. Tezde Sultan I. Mahmud döneminde 1739 Belgrad Antlaşması sonrasında başlayan süreçte Rusya ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelen siyasî ve ticarî münasebetler üzerinde durulmuştur. Bu çalışma doğrudan Sultan I. Mahmud dönemi ile ilgili olmayıp 1740-1792 yıllarını kapsamaktadır. Buradaki 1740-1754'e kadarki 14 yıllık süreç, Sultan I. Mahmud dönemine ait olup, bu tarihlerde iki devlet arasında Belgrad Antlaşması'yla oluşan barış süreci devam etmektedir.

İlhami Daniş, 1736-1739 Savaşlarında Karadeniz'de Osmanlı Donanması, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007. İlhami Daniş'e ait bu tezde de Sultan I. Mahmud'un saltanatı yine bir bütün olarak değil, belirli bir dönem ve olay temel alınarak incelenmiştir. Buna göre eserde 1736-1739 Osmanlı Avusturya ve Rusya savaşları sırasında Karadeniz'deki Osmanlı donanmasının genel özellikleri ve faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Süleyman Togaç, Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin İran Sefaretnâmesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000. Bu eser 1747 Osmanlı İran barış antlaşmasının ardından antlaşmanın

tasdik edilen nüshalarının görüşülmesi için İran'a gönderilen Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin elçiliği sırasında kaleme aldığı raporlar ile ilgilidir.

Yukarıda görüldüğü üzere Sultan I. Mahmud ile ilgili yapılan tezler dönemindeki belirli konu ve olayları ele almakta olup padişahın saltanat yıllarını bir bütün olarak ele almamaktadır. Biz bu çalışmamız ile bu konudaki mevcut boşluğu biraz olsun doldurarak, tarih araştırmalarındaki literatüre katkı sağlamayı ümit ediyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. MAHMUD

I. HAYATI

Osmanlı Devleti XIV. asrın başlarında Anadolu'nun kuzeybatısında Selçuklu-Bizans sınırında kurulmuş küçük bir beyliktir²². Bulunduğu bölgenin coğrafi durumundan da faydalanarak zamanla büyük siyasî başarılar elde eden bu devlet, kısa bir zaman diliminde Balkanlara ve Anadolu'nun büyük bir kısmına hâkim olarak, büyük bir dünya imparatorluğu hâline gelmiştir²³.

Bu tarihten sonra asırlarca dünyanın birinci devleti konumunu koruyan ve bu yönüyle bir cihan imparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nde, hepsi aynı hanedanın üyesi olma şartıyla, 36 padişah göreve gelmiştir. İşte bu padişahlardan biri de yirmi dördüncü Osmanlı padişahı ve on altıncı Osmanlı halifesi olarak, XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde göreve gelen ve 24 sene tahtta kalan Sultan I. Mahmud' tur.

Sultan I. Mahmud, 3 Muharrem 1108'de (2 Ağustos 1696) Pazar günü Edirne Sarayı'nda doğdu²⁴. Doğumu münasebetiyle, diğer hanedan üyelerinde de olduğu gibi, özel kutlamalar yapıldı. Sultan I. Mahmud'un babası II. Mustafa²⁵, annesi cariyeye kökenli Saliha Valide Sultan'dır²⁶. 1703 Edirne Olayı²⁷ sonunda, babası II. Mustafa

²² Colin İmber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul 2006, s. 3.

²³ Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa", *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 169.

²⁴ Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 2001, s.72- 73; "I. Mahmud", *Osmanlı Hanedanı*, XII, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 183; M. Münir Aktepe, "Mahmud I", *İA*, VII, İstanbul 1989, s. 158; Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *DİA*, XXVII, İstanbul 2000, s. 348.

²⁵ Yirmi ikinci Osmanlı padişahı olan Sultan II. Mustafa 1695- 1703 yılları arasında tahtta kalmıştır. IV. Mehmed' in büyük oğlu olup, annesi Rabia Gülnuş Sultan'dır. Amcası II. Ahmed ölünce, onun yerine padişah olmuş ve Edirne Vakası ile tahttan indirilmiştir, Abdülkadir Özcan, "Mustafa II", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 275-280; Mehmet Süreyya *Sicil-i Osmanî*, I, İstanbul 1996, s. 29

²⁶ Osmanlı Padişahı Sultan II. Mustafa Han'ın hanımı ve yirmi dördüncü padişah Sultan I. Mahmud Han'ın annesidir. 1680'de Galata semtinde Azapkapı'da doğduğu tahmin edilmektedir. Sultan II. Mustafa Han ile padişah olduktan sonra, 1695 yıllarında evlendi ve vefat edene kadar sekiz yıl evli kaldı. Evlendikten bir yıl sonra, Sultan I. Mahmud Han Edirne Sarayı'nda dünyaya geldi. Sultan II. Mustafa Han 1703 yılında tahttan indirilince, Eski Saray'a gönderilen Saliha Sultan, oğlu Sultan I. Mahmud Han, 1730 yılında tahta geçene kadar yirmi yedi yıl burada oturdu. 1 Ekim 1730 günü Valide Sultan oldu ve Topkapı Sarayı'na geldi. Daha sonra Çengelköy'deki Şevketabad ve Alibeyköy'deki Baharabad Sarayı'nda oturmaya başladı. Oğlu Sultan I. Mahmud Han, yazdığı şiirlerinde annesinin adı olan "Sebkati" mahlasını kullanmıştır, Uluçay, *Padişahların Kadınları ve*

ile birlikte hapse atılıp, dört ay sonra babasının ölümü üzerine, amcası III. Ahmed tarafından, İstanbul'a getirilen ve sarayda bir daireye kapatılan²⁸ Sultan I. Mahmud, 1705 yılında kardeşleriyle birlikte sünnet edildi²⁹. Bundan sonra sarayda yetişecek olan Sultan I. Mahmud, büyükannesi Gülnuş Sultan'ın sevgi ve ilgisiyle büyüdü³⁰. Babası Sultan II. Mustafa öldüğünde, yedi yaşında olan padişah, sekiz yaşından sonraki hayatını, amcası III. Ahmed devrinde, kafes hayatı ile geçirdi. Ancak, gerek amcasının kendisine karşı olan iyi niyetli yaklaşımı, gerek kendi zekâsı ve kuvvetli karakteri sayesinde çocukluk yıllarında iyi bir eğitim gördü³¹.

Osmanlı Devleti için sıkıntılı sayılabilecek bir dönemde doğan Sultan I. Mahmud'un çocukluğu babası II. Mustafa'nın daha çok Edirne'de oturması nedeniyle bu şehirde geçti. 18 Mayıs 1702'de düzenlenen bed-i besmele töreniyle özel eğitimi başladı³². Ancak gelenek gereği sekiz yaşından sonraki çocukluğu ve ilk gençlik yıllarını kafes hayatıyla geçirmek zorunda kalan Sultan I. Mahmud, 23 Ağustos 1703'te tahttan indirilen babasıyla birlikte İstanbul'a getirilip Topkapı Sarayı'nın Kafes Kasrı'nda göz hapsine alındı³³. Tutukluluğu 1730'e değin aralıksız 27 yıl sürdü³⁴. Kafes oldukça sefil bir hayat olup, kafesteki şehzadelere şehzadeden daha çok bir mahpus gibi davranılıyordu. Serbest hareket etme özgürlükleri olmayan şehzadelerden genç olanlara, Devlet-i Aliyye idaresi kendilerine geçebilir düşüncesi

Kızları, s. 73; İbrahim Pazan, *Padişah Anneleri*, İstanbul 2000, s. 105; Necdet Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul 2004, s. 329; Ayrıca Saliha Sultan ile ilgili bk. Necdet Sakaoğlu, *Osmanoğullarının Ünlü Kadın Sultanları*, İstanbul 2007, s. 163-166; Aynı müellif, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, İstanbul 2008.

²⁷ Edirne Olayı, Osmanlı tarihinde 18 Temmuz 1703 yılında dönemin padişahı II. Mustafa ve Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin yönetimine tepki olarak iki yüz kadar cebecinin başlattığı ve daha sonra yeniçerilerle ilmiye sınıfının da katılımıyla ortaya çıkan isyan hareketidir. İlk başta sadece şeyhülislâmın görevden alınması amaçlanırken, isyanın büyümesi ile II. Mustafa'nın hal'ine kadar varmıştır. Asilerin II. Mustafa'nın Edirne'de bulunması dolayısıyla İstanbul'dan Edirne'ye yürümesi üzerine bu olaya tarihimizde "Edirne Vakası" denilmiş ve II. Mustafa bu isyan sonucunda öz kardeşi III. Ahmed'i kendi eliyle tahta çıkarmıştır, Necati Kotan, *Patrona Halil ve İsyanı*, Adana 1973, s. 5; Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'ası", *DİA*, X, İstanbul 2005, s. 445-446; Bu isyan ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı*, (Çev. Çağdaş Sümer), Ankara 2011.

²⁸ John Freely, *Osmanlı Sarayı Bir Hanedanın Öyküsü*, İstanbul 2000, s. 22; Aktepe, "Mahmud I", s. 158.

²⁹ Özcan, "Mahmud I", s. 348.

³⁰ Ahmet Seyrek, *Dünyaya Hükmeden Osmanlı Padişahları*, İstanbul 2007, s. 135.

³¹ Vasfi Mahir Kocatürk, *Osmanlı Padişahları*, Ankara 1965, s. 276; Tülay Duran, *Padişah Portreleri*, İstanbul 1999, s. 213.

³² Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 328.

³³ Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul 2002, s. 396; Zuhuri Danışman, *Osmanlı Padişahları Serisi*, Sayı 20, İstanbul 1968, s. 990-991.

³⁴ Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 329.

ile oldukça yetersiz bir eğitim veriliyordu³⁵. Fakat Sultan I. Mahmud, öz büyükannesi olan Gülnûş Emetullah Sultan'ın sayesinde, hoca yüzü görebilmiş³⁶ tarih okumuş, edebiyat ve şiirle meşgul olmuş, özellikle musikiyle uğraşmış, hem besteler yapmış hem de üstatlara dinletebilecek kadar keman çalmasını öğrenmiş, 27 yıl sürecek kafes hayatının kasvetini böylece, kısmen dağıtmıştır³⁷. Nitekim kafes hayatı şehzadelere çok ağır gelmekte ve saraya hapsedilip, cariyelerle birlikte yaşamak zorunda bırakılan şehzadelerin toplumdan, ordudan, memleket meselelerinden habersiz yetişmelerine neden olmaktaydı³⁸. Bunun sonucunda ise, tahta geçtiklerinde bu önemli görevin gerektirdiği bilgi ve tecrübeden yoksun oldukları için devlet adamlarının ellerinde kalmışlardır. Ancak Sultan I. Mahmud bu yüzyıl padişahlarının aksine devlet işlerini bizzat kendisi ele alarak ülkeyi yönetmiştir.

Şehzâdenin, Şimşirlik Dairesi'nde geçen günlerine dair, birinci dereceli kaynaklarda, pek fazla bilgi yoktur. Konuyla ilgili defterlerde, genellikle tahtta olan padişahın dışındaki erkekler, “şehzâdegân/efendi hazerâtı” ve kızlar, bazen isimleriyle veya “sultânân” adı altında gösterilmektedir³⁹. Bu sebeple Şehzâde Mahmud hakkındaki bilgiler diğer padişahlardan pek farklı değildir. Dolayısıyla onun bu yıllarda Kuran üzerinde düşünmek ve istinsah etmek, ok ve yay yapmakla meşgul olmak gibi işlerle uğraştığı tahmin edilmektedir⁴⁰.

³⁵İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 99; A. D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İstanbul 1998, s. 68; Necdet Sakaoğlu, “Mahmud I”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, s. 54.

³⁶Sultan I. Mahmud çocukluğunda babasının hocası olan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ve onun oğlu İbrahim Efendi'den dersler almıştır, Emine Aşan Yamanlar, *Padişahların Dilinden Osmanlı Tarihi*, Ankara 2003, s. 177; “I. Mahmud”, s. 183; Özcan, “Mahmud I”, s. 348.

³⁷Sultan I. Mahmud'un tahsiline 18 Mayıs 1702 Çarşamba günü, Edirne Sarayı'nda Dârüssâade Ağası Nezir Ağa nezâreti altında yapılan ve bizzat babası II. Mustafa'nın da iştirâk ettiği büyük merâsim ile başlanmış olup, şehzade ilk dersini dönemin şeyhülislâmı Feyzullah Efendi'den almıştır, Aktepe, “Mahmud I”, s. 158.

³⁸Osmanlı tarihinde uzun yıllar kafes hayatına maruz kalan II. Süleyman hükümdar olduktan sonra Sadrazam Siyavuş Paşa'ya çektiği sıkıntıları şu şekilde ifade etmiştir: “Kırk yıldır bir karanlık odada mahpus ve hayattan meyûs iken yeniden dünyaya gelip gözüm açtım ve âlemi hercümerç buldum: iki eteklerimizi belimize çalıp din ve dünyamıza hayırlı olan işlerde bulunmağa sây edelim”. Bu tarihi örnekte de görüldüğü üzere, kırk yıldır yaşanan zindan hayatından sonra başa geçen ve devlet işlerine dair hiçbir meselede en sıradan insanlar kadar dahi bilgisi olmayan bir padişahın çok kabiliyetli dahi olsa başarılı olamayacağı ortadadır, Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 115.

³⁹Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 2-3

⁴⁰Aktepe, “Mahmud I”, s. 158.

Hemen hemen bütün Osmanlı şehzadeleri gibi şiirle uğraşan Sultan I. Mahmud'un şehzadelik yıllarında annesinin adı olan "Sebkâti" mahlasıyla yazılmış şiirleri vardır⁴¹. Temiz yürekli, milletini ve memleketini çok seven, hayırsever bir şehzade olarak yetişen padişah, boş zamanlarında satranç oynardı. Şehzadelik yıllarında aldığı bu eğitim sayesinde, 24 yıllık padişahlığı sırasında, hem devlet işleriyle ciddi bir şekilde meşgul olmasını bildi, hem de kendi zevk ve sefasından hiçbir şey eksik etmedi⁴². Ancak kafeste kalan diğer şehzadelerin uğradığı bazı durumlara maruz kalan Sultan I. Mahmud' da 40 yıl kafeste kalan II. Süleyman ve yaklaşık 51 yıl kafes hayatı yaşayan III. Osman gibi kısırlaştırılmış olup, tahta geçtikten sonra çocuğu olmadı⁴³.

Çocukluk ve şehzadelik yılları bu şekilde geçen Sultan I. Mahmud, Osmanlı cemiyetinin en alt tabakalarından gelen bir ihtilâl hareketiyle, devlet riyasetinden çekilmek zorunda kalan amcası III. Ahmed'in⁴⁴ yerine, gece yarısı tahta geçti⁴⁵. Sultan III. Ahmed'in 27 yıl süren saltanatı iki parçaya bölünmüştü. İlki 1703 yılından 1718'e kadar süren, genellikle başarılı olmakla beraber, askerî etkinliklerle dolu olan ve Pasarofça⁴⁶ Antlaşması'nın⁴⁷ acı şartları ile sona eren dönemdir⁴⁸. 14 yıl, 11 ay, 2 gün süren bu dönemde, Karlofça Antlaşması ile Rusya ve Venedik'e verilen yerler geri almaya çalışılırken, Pasarofça Antlaşması ile Avrupa'da ilk defa toprak

⁴¹ Duran, *Padişah Portreleri*, s. 213; Saffet Sıdkı Bilmen, *Şair Osmanlı Padişahları*, İstanbul 1942, s. 32-33.

⁴² Danişman, *Osmanlı Padişahları*, s. 991.

⁴³ Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları*, s. 106.

⁴⁴ III. Ahmed: 23 Ramazan 1084 (Ocak 1674) 'de babası IV. Mehmed'in Lehistan seferi esnasında Hacıoğlu Pazarı'nda doğmuş olup annesi Emetullah Sultan'dır. 1115 H. (1703 M.) senesinde biraderi II. Mustafa'nın yerine 23. Osmanlı hükümdarı olmuş ve yirmi yedi sene saltanat sürdükten sonra kendi rızasıyla çekilip 3 Safer 1149 (13 Haziran 1736) tarihinde 63 yaşında vefat etmiştir, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, V, İstanbul 1988, s. 100; E. Z. Karal, "Ahmed III", *İA*, I, İstanbul 1988, s. 165-168; "III. Ahmed", *Osmanlı/ Hanedan*, XII, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 176.

⁴⁵ Sultan I. Mahmud, amcası III. Ahmed'in saltanattan çekilmesi üzerine 1143 H. (2 Ekim 1730) gece saat dörtte Osmanlı tahtına oturdu, Sakaoğlu, "Mahmud I", s. 54; Aktepe, "Mahmud I" s. 158; Özcan, "Mahmud I", s. 348; Tahta geçtiğinde 35 yaşında idi, Danişman, *Osmanlı Padişahları*, s. 991.

⁴⁶ Pasarofça: Yugoslavya'da Tuna Banat'ında küçük bir ticaret şehri olup, aynı adı taşıyan mahallin idare merkezidir. Morava ile Mlava suları arasındaki münbit ovada Senedre (Semadra)'nın 4 km. şarkında uzaklıkta bulunmaktadır. Osmanlı'nın Avusturya ve Venedik devletleri ile ayrı ayrı (21 Temmuz 1718) barış antlaşmaları imzaladığı yerdir, Cemal Tükin, "Pasarofça", *İA*, IX, İstanbul 1964, s. 514-523.

⁴⁷ 1718 tarihinde Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında imzalanan antlaşmadır, Mücteba İlgürel, "Ahmed III", *DGBİT*, X, İstanbul, 1989, s. 114-137; Ayrıca antlaşma metinleri için bk. BOA. (A. DVN. DVE) *Nemçe Ahidnâme Defteri*, nr. 57/1, s. 55-61.

⁴⁸ Kotan, *Patrona Halil*, s. 8.

kaybedilmiştir⁴⁹. Sultan Ahmed bu başarısızlığa rağmen ayakta kalmayı ve sonrasında da barış politikası izlemeyi başarmıştır. Saltanatının ikinci bölümü ise 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan, 1730 tarihli Patrona Halil İsyanı'na kadar 12 yıl, 2 ay, 11 gün sürmüştür. Bu sırada yeni vezir-i azam olan damadı Nevşehirli İbrahim Paşa⁵⁰ tarafından desteklendi ve Osmanlı İmparatorluğu 12 yıl boyunca geçici bir rahatlık yaşadı. Ancak padişah ve veziri, bu süreyi imparatorluğun savunmasını yeniden düzenleyecek bir nefes alma olarak kullanmak yerine, lüks bir hayata ve eğlenceye daldı⁵¹. Öyle ki 1730 yılında İran Şahı II. Tahmasb, Osmanlılara karşı hücumu kalktığı anda imparatorluk tam bir gaflet içindeydi⁵². Vezir-i azamın rüşvetçiliğine, Sultan'ın aşırı lüksüne ve İran'ın meydan okuması karşısındaki tutumuna kızan askerler ve halk, İstanbul'da ayaklandılar⁵³. Osmanlı tarihinde Lâle Devri⁵⁴ olarak anılan döneme tepki olarak ortaya çıkan Patrona Halil İsyanı⁵⁵ Osmanlı ordusunun Üsküdar'dan İran tarafına hareketine karar vermek üzere

⁴⁹ Nicolai Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005, s. 295.

⁵⁰ Adı kendisi tarafından Nevşehir olarak değiştirilen Niğde'ye bağlı bir köyde doğan İbrahim Paşa (Sultan III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'la evlendiği için Damat denilmiştir) devletin çeşitli makamlarında (Darüssaâde Ağası yazıcısı, Haremeyn muhasebecisi, mevkufatçı, Niş defterdarı, mir-i âhur, vezir ve sadaret kaymakamı) bulunmuştur. Mehmet Paşa (Nişancı) dan sonra vezir-i azamlığa atanan (1718) Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, 1730 yılındaki ölümüne kadar adeta bir hükümdar yetkisiyle görevini yürütmüştür, Osmanzâde Ta'ib Ahmed, *Hadikat ül- Vüzerâ*, İstanbul 1271, s. 29-30; Y. Yücel- A. Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV, İstanbul 1989, s. 276; O mizaç itibarıyla savaş ve mücadeleden hiç hoşlanmayıp, ülkeyi barış ve huzur içinde görmeyi isteyen, zevk ve eğlenceye son derece düşkün bir devlet adamı idi. 1730 Patrona Halil İhtilali'nin üçüncü günü idam edilen ve cesedi bir beygir kuyruğuna bağlanıp sokaklarda dolaştırılan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kabri Şehzadebaşında'dır; Ahmet Refik, *Lâle Devri*, (Neşr. Abdullah Tanrıkulu-Oktay Enünlü), İstanbul t.y., s. 11-20; Alphonse De Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, II, İstanbul 2006, s. 822; Ayrıca İbrahim Paşa ile ilgili bk. M. Münir Aktepe, "Nevşehirli İbrahim Paşa", *İA*, IV, İstanbul 1979.

⁵¹ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, (Sad. Faik Reşit Unat), Ankara 1943, s. 26.

⁵² Songül Çolak, "Patrona Halil Ayaklanması'nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahttaki Etkileri", *Türkler*, XII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 27-28.

⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, V, s. 207-208; Destari Salih Efendi, *Destari Salih Tarihi*, (Yay. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1962, s. 7.

⁵⁴ Osmanlı tarihinde III. Ahmed'in Pasarofça Muahedesi ile 14 yıl, 11 ay, 2 gün süren birinci saltanat döneminin kapanması ile başlayan ve (1718-1730) yılları arasını kapsayan ikinci saltanat dönemine verilen isimdir. Lâle devri, savaşlardan ve ihtilallerden bunalan İstanbul'un ve diğer şehirlerin Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın öncülüğünde hayatın zevklerinden yararlanması şeklinde tarif edilebilir. Pasarofça Antlaşması (1718) ile başlayan ve Osmanlı için Batılılaşmanın başlangıcı sayılan bu dönem (1730) Patrona Halil isyanı ile sona ermiştir, Aktepe, "Nevşehirli İbrahim Paşa", s. 334-339; Ayrıca Lâle Devri ile ilgili bk. Abdülkadir Özcan-İskender Pala, "Lâle Devri", *DİA*, XXVII, İstanbul 2005, s. 81-85.

⁵⁵ Yeniçeri ocağının on yedinci bölüğünden olan Patrona Halil Arnavud olup Hürpüşteli'dir; refiki Zağarcı bölüğünden Muslubese de Ruscuk kazasının Karalar köyünden olup aslen Ulahlı'dır. Diğer arkadaşlarından bazıları şunlardır: Ali Usta, Karayılan, Çınar Ahmed, Oduncu Ahmet, Derviş Mehmet, Erzurumlu Mehmet, Küçük Muslu, Cebecilerden Kutucu Hacı Hüseyin, Manav İsmail vesaire, Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, V, s. 204; Kotan, *Patrona Halil*, s. 10-11; Bekir Sıtkı

olduğu dönemde İstanbul'da 28 Eylül 1730 tarihinde meydana geldi⁵⁶. Beyazid Türbesi önünde toplanan isyancılar, “Ümmet, dükkânlarınızı kapatın, şer‘ ile davamız vardır” diyerek çarşı ve pazardaki dükkânların kapanmasını ve açtıkları isyan bayrağının altında taraftarlarının çoğalmasını sağladılar. Daha sonra “Sipah Pazarı”na uğrayarak pek çok dükkâna saldıran isyancılar buldukları silahları yağmalayarak “Et Meydanı”nda toplandılar⁵⁷. İstanbul'da çıkan bu isyan üzerine padişah III. Ahmed, aynı günün gecesi Kavak İskelesi'ne gelen bir çektiri ile Üsküdar'dan İstanbul'a döndü. Ancak isyana hemen müdahale etmek yerine, isyancıların isteklerini öğrenmek üzere Haseki Ağa'yı “Et Meydanı”na gönderdi. İsyancılar başta vezir-i azam Damat İbrahim Paşa olmak üzere damatları Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa, Kaptan-ı derya Mustafa Paşa, Şeyhülislâm Abdullah Efendi ve bunların dışında isimleri geçen 28 kişinin kendilerine teslim edilmesini istiyor, bunların ibret-i âlem için cezalandırılacaklarını, mallarını devlet hazinesine aktaracaklarını belirtiyorlardı. İsteklerinin saraya bildirilmesi üzerine telaşa kapılan vezir-i azam derhal isyanın bastırılması için Şeyhülislâm'dan fetva alarak, sancağ-ı şerifi saray-ı hümayûnda Ortakapı üzerinde bir bedene dikti ise de destek bulamadı. Ardından padişahın huzuruna çıkarak bizzat isyanı dağıtmak için kendisi izin talep etti. Fakat padişah bu duruma müsaade etmedi⁵⁸. İsyanın gittikçe büyümesi ve asilerin isteklerindeki kararlılıkları karşısında Sultan III. Ahmed istemeyerek de olsa damadı İbrahim Paşa, Kaptân Mustafa Paşa ve Kethüdâsı Mehmed Kethüdâ'nın Ortakapı'da boğulmasını emretti. Bu üç kişinin cesedi Et Meydanı'na gönderilmişse de asiler cesedin Damad İbrahim Paşa'ya ait olmadığı bahanesi ile kargaşa çıkartarak, tekrar saraya getirip bıraktılar⁵⁹. Asilerin İbrahim Paşa'nın cesedini saraya iade ettikleri zaman söyledikleri sözler, Sultan III. Ahmed'i fena halde üzmüştü⁶⁰.

Baykal, “Patrona Halil Ayaklanması İle İlgili Kaynaklar Hakkında” *IV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler*, 10-14 Kasım, Ankara 1948, s. 181.

⁵⁶ Şem'dani-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't- Tevârih*, I, (Haz. M. Münir Aktepe), İstanbul 1967, s. 23; H. Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi, Toplumsal Değişim ve Nüfus*, Ankara 2002, s. 67; İsyân ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Cezar, “Patrona Halil İsyanı”, *Resimli Tarih Mecmuası*, 5/53, İstanbul 1954, s. 3108-3111.

⁵⁷ Şem'dânî-zâde, *Mür'i't- Tevârih*, I, s. 6; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 337; Çolak, “Patrona Halil Ayaklanması”, s. 28.

⁵⁸ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 358.

⁵⁹ Çolak, “Patrona Halil Ayaklanması”, s. 28-29.

⁶⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l Vukuat*, III, s. 32; Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul, 1966, s. 10.

Padişah, Şeyhülislâm Abdullah Efendi ile Damatzâde'yi huzuruna çağırarak, "Asilerin bu hareketlerinden maksatları aşikâr. Beni istemiyorlar. Ben de zaten bu hilafet yüküne tahammül edemeyeceğim, hatta Üsküdar'da iken bir iki defa Şehzade Mahmud'u tahta geçirmeyi düşünmüş idim. Bana ve evlâdıma kötü bir şey yapmayacaklarını temin etsinler, içinizden biriniz gidiniz teminat alınız" dedi. Bunun üzerine bir hayli müşavereden sonra, Ayasofya vaizi İspirizâde Ahmed Efendi ile İstanbul kadısı Zülâli Hasan asiler ile görüşmek üzere gittiler. Bu iki devlet erkânı döndüklerinde, asilerin istifadan memnun olduklarını bildirdiler⁶¹.

Bu gelişme ile birlikte gece saatlerinde Sultan III. Ahmed Şehzade Mahmud'u Mabeyn kapısı yanında, kendisinin oturduğu yere getirerek alnından öperken, Şehzade Mahmud da amcasının elinden öptü⁶². Ardından Sultan Ahmed'in emri üzerine şehzadeler, yeni hükümdar Sultan I. Mahmud'a biat ettiler⁶³. Sultan Ahmed, saltanatı, yeğeni Mahmud'a teslim ederken: "Vezirine teslim olma, daima ahvalini tecessüs eyle ve beş on sene birini vezarette müstakil istihdam eyleme ve kalem-i düruğlarına asla itimad etme, merhamet sahibi ol ve sahaveti elden koma; gayet tasarruf üzre ol; halen hazinelerde olan malı zayı etme, işi kendin gör, ele itimad eyleme işte benim ahvalim sana nasihat, için kâfidir; Oğlum; devlet işlerini baban Feyzullah Efendi'ye ve ben vezir-i azama bıraktığımızdan bu haller başımıza geldi; sen bizzat idareyi ele al" diye nasihatta bulundu⁶⁴. Sultan III. Ahmed şehzadeleriyle

⁶¹Vak'anüvis Suphî Mehmet Efendi, *Suphî Tarihi*, (Haz. Mesut Aydınar), İstanbul 2007, s. 27; Şem'dâni-zâde, *Mür'i't- Tevârih*, I, s. 8; Ayrıntılar için bk. M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı, 1730*, İstanbul 1958, s. 131-152; *Destarı Salih Tarihi*, s. 1-8.

⁶²Şem'dâni-zâde, *Mür'i't- Tevârih*, I, s. 11; M. Münir Aktepe, "Ahmed III", *DİA*, I, İstanbul, 1989, s. 37; Jorga, *Osmanlı İmparataorluğu Tarihi*, IV, s. 338.

⁶³*Suphî Tarihi*, s. 33; Özkan, s. 24; Özcan, "Mahmud I", s. 341; Jorga, *Osmanlı İmparataorluğu Tarihi*, IV, s. 339; Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 330.

⁶⁴III. Ahmed'in yeğenine manzum nasihatnamesi için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, V, s. 10; Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 41.

Hayr endiş ey vücud-ı kerim
Hacet eshabına adâlet kıl
Kimsenin inkisarını alma
Sana şehzadeler emanettir
Daima saltanatta vâr olasın
Kimseye etme kendini teslim
Fukara haline riayet kıl
Benim ettiklerime hem kalma
Lâyık-i şan olan sıyanettir
Ferrü şevketle ber- karar olasın
Eyliye bahtını küşade huda

saraydaki mekânına çekilirken⁶⁵ Sultan I. Mahmud da doğruca Hırka-i Şerif odasına giderek, tahta çıkışında başına sorguçlu yaldızlı destar giydi⁶⁶. O gece, sabahleyin yapılacak umumî bi'at merasimi için erkân-ı devlete tezkereler yazıldı ve salât-ı subh'u Ayasofya'da edâ eyleyib, şefkâtlü, kerâmetlü, kudretlü, mehâbetlü pâdişah-ı âlem-penâh Sultan Mahmud Han efendimiz hazretlerinin taht-ı cihân-dâriye cülûs-ı hümâyûnları vukubulmağın, mûtâd-ı kâdim üzre, bi'at ve dâmen-bûsî için saray-ı hümâyûna gelmeleri bildirildi⁶⁷. Biat resmine ihtilâlcı grupta çağrılırken, sabahleyin icrâ edilen merâsimde, ricâl-i devlet, ulemâ, ahali ve bayraklarını açarak gelen erbâb-ı ihtilâl, yeni sultana sadakâtlerini arzetteler. Ardından âdet olduğu üzere kalelerden atılan toplar ile Sultan I. Mahmud'un cülûsu her yerde ilan edilerek, şenliklere başlandı⁶⁸. Bu şekilde, 2 Ekim 1730 günü Osmanlı sultanlarının yirmi dördüncüsü⁶⁹ ve İslâm halifelerinin seksen dokuzuncusu⁷⁰ olarak tahtta cülûs eden Sultan I. Mahmud, 35 yaşında idi⁷¹.

Cülûsunda;

Fitne def oldu cülûs eyledi Sultan Mahmud

Cülûs-ı Han-ı Mahmud ile rahat eyledi dünya, sözleri halka arasında söylendi⁷².

Tahta çıktıktan sonra, padişahların cülûsunda âdet olduğu üzere, 23 Ekim 1730 günü (cülûsun yirmi birinci günü) Eyüp El-Ensârî türbesi ziyaret eden padişah, kılıç kuşanma merasimi gerçekleştirdi⁷³. Merasim için tüm İstanbul halkı Eyüp'te

Hayme-i ömrün ola pâbercâ

⁶⁵ Saltanattan çekildikten sonra ilim ve ibadetle meşgul olan Sultan III. Ahmed 6 yıl sonra 1 Temmuz 1736 tarihinde 63 yaşında iken vefat etti. Yeni Cami'de Turhan Valide Sultan türbesine defn edildi, M. Münir Aktepe, "III. Ahmed", *DİA*, I, İstanbul 1985, s. 37-38; Osmanlı tarihinde tahttan indirilen padişahlar ve indiriliş sebeplerini gösteren liste için bk. Alderson, s. 218.

⁶⁶ *Suphî Tarihi*, s. 33.

⁶⁷ Şemdâni-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 11; *Suphî Tarihi*, s. 33-34.

⁶⁸ Cülûs münasebetiyle yapılan şenlikler için bk. BOA. C. SM. nr. 110/ 5529; Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 330.

⁶⁹ Rasim, *Osmanlı Tarihi*, s. 192.

⁷⁰ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu (Son Üç Yüz Yıl) Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, İstanbul 1997, s. 43.

⁷¹ Mehmet Tevfik, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1328, s. 274-275; İsmail Hâmi Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972, s. 20.

⁷² *Suphî Tarihi*, s. 33-34.

⁷³ *Suphî Tarihi*, s. 37-38; Kotan, *Patrona Halil*, s. 14-16.

toplandı. Sultan I. Mahmud Eyüb'e giderek, Hz. Muhammed'in kılıcını⁷⁴ kuşandı⁷⁵. Bu arada, tahta geçişle birlikte tüm askerî erkâna Cülûs-ı Hümâyûn bahşişi dağıtıldı⁷⁶. Kılıç kuşanmak için büyük bir alay ile Edirne- kapısı yoluyla Eyüp Sultan Türbesi'ne giden padişah dönüşünde yine Edirne- kapısı yolundan İstanbul'a girerek, Fatih Camii'nde cuma namazını kıldıktan sonra saraya teşrif buyurdu⁷⁷. Ancak, III. Ahmed'in tahttan çekilip, Sultan I. Mahmud'un tahta çıkmasıyla, sanıldığı gibi, ayaklanma sona ermedi ve asiler dağılmadılar⁷⁸. Tam aksine bu taht değişikliği isyan problemine değişik bir boyut kazandırdı. Nitekim isteklerinin yerine getirilmesinden cesaret bulan isyancılar, bu kez iktidar yolu ile zorbalıklarını devam ettirmeye başladılar. Bu çerçevede isyanda rolü olanların çoğunluğunun hamam tellâkı Arnavut olması sebebiyle, İstanbul'da ne kadar hamam tellâkı, sebze, kaldırımcı Arnavut

⁷⁴ Hz. Muhammed'in Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen iki âdet kılıcı vardır. Hırkâ-i Saâdet dairesi envanter defterine (TSM, env. no: 21/129 ve 21/ 130) Seyf-i Nebevî olarak kayıtlı olan bu kılıçların her ikisinin de tabanları orijinal olup, balçakları ve kınları 16. yüzyıl Osmanlı kuyumculuk tekniğiyle bezenmiştir. Bu iki kılıçtan hangisinin kılıç alayında kullanıldığına dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır, Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları*, s. 119.

⁷⁵ Şemdâni-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 12; Sakaoğlu, "Mahmud I", s. 54; Padişahın Peygamber'in kılıcını kuşanması cülûs sırasında ön sıralarda duran ve uygunsuz kıyafetleri ve davranışlarıyla devlet erkânını rahatsız eden Patrona Halil ve yandaşlarını doğru yola sevk etmek için yapılan bir uyarı olarak değerlendirilmiştir, Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları*, s. 121; Döneminde yapılan kılıç kuşanma merasimi için bk. BOA. İ.DH. nr. 723 / 50458.

⁷⁶ Şemdâni-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 12; *Suphi Tarihi*, s. 42; Kotan, *Patrona Halil*, s. 15-16; Burada dağıtılan cülûsun miktarı 1143 yılının Recep ayının ilk gününde (1 Ocak 1731, rûznameye göre Salı ve tarihleri çevirme klavuzuna göre Çarşamba günü) "Atiyye-i Cülûs-ı Hümâyûn (cülûs bahşişi)" olarak 378 992. 000 (çürük) akçedir. Nefer başına yeniçerilere (eski 15333 ve yeni 61239 nefer idiler) üçer bin akçe ve bunların dışında kalan ve bahşiş alan kimselere biner akçe verilmiştir. Bahşişten asker sayılabilen 166545 nefer yararlanmış ve bu arada 3397 seyyid te bahşiş almıştır. Buna göre cülûs bahşişinden pay alanlar 169342 kişidir. Aynı günde askeri sınıfların kimine üç kimine iki kıst ödenmesi geciktirilmiş olan ulûfeleri de ödenmiştir, Kepeci 2070 numaralı 1143 yılı Rûznâmçesi'nden alınan veriler için bk. Halil Sahillioğlu, "1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Hazine Gelir ve Giderleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 11-15 Ekim 1976, s. 1402-1403; Ziya Karamürsel, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan On dokuzuncu Asrın Yarisına Kadar Malî Tarih Üzerine Bir Bakış*, Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri, TTK. Seri: III, No: 11, İstanbul, t.y, s. 57; Ancak başka bir kaynakta I. Mahmud'un cülûs bahşişini maktul sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa ve akrabalarından müsadere edilen paralardan karşılandığı belirtilmiştir, Abdülkadir Özcan, "Cülûs", *DİA*, VIII, İstanbul 1990, s. 114; Buna göre o günkü rûzname gelir kalemleri arasında Damat İbrahim Paşa terekkesinden hazineye 102487440 sağ akçe değerinde 853987 esedî gurusu girmiş ve bunun çürük akçe kıymet farkından 34159480 "fazla" gelir hesap edilmiştir. Kethüdası Mehmed Kethüda'nın terekkesinden ise rûzname kayıtlarına göre muhtelif yerlerde saklanan paralardan 73164255 esedî gurusu ki çürük akçe değeri 1170632400 akçe hazineye girmiştir, Sahillioğlu, s. 1403-1404; Bununla ilgili olarak cülûs sırasında hazineye para vermeğe taahhüd edenlerin sıfat ve isimleri ile taahhüd ettikleri miktarları gösteren defter için bk. BOA. C. ML. nr. 720/ 29465.

⁷⁷ Şemdâni-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 12.

⁷⁸ Y. Yücel- A. Sevim, *Türkiye Tarihi*, V, İstanbul 1989, s. 1-2.

var ise Et Meydanı'na gelerek yeniçeri ocağına kayıt oldular⁷⁹. Askerlik mesleğinden yoksun bu kişiler bir yandan devlet için önemli bir malî külfet oluştururken, diğer yandan da İstanbul'da yarattıkları otorite boşluğu ile asayiş ve güvenlik problemi meydana getirdiler⁸⁰. Biat tamamlandıktan sonra, asiler bu defa maktul Sadrazam İbrahim Paşa zamanında Sadabâd'da yaptırılan köşklerin yakılması konusunda ayak diremeye başladılar. Sultan I. Mahmud, padişahlığının ilk günlerinde, kendisini tahta çıkaran isyancıların, bu isteklerini yerine getirmek zorunda kaldı⁸¹. Ancak bu köşklerin yakılmasını uygun bulmayan Sultan I. Mahmud, "Bu günden sonra üç güne dek cümle mevcûd olan köşk sahipleri, köşkleri hedm edesiz" diye fermanlar yayınlatarak⁸², buraların üç gün içinde sahiplerince boşaltılmaları ve sonra yıkılmalarını emretti⁸³.

İsyancıların lideri konumundaki Patrona Halil, Sultan I. Mahmud'a olan bağlılığını bildirmişse de, devlet işlerine de müdahale etmek istiyordu. Sultan I. Mahmud'dan kendisini yeniçeri ağalığına getirmesini ve Rusya'ya karşı savaş açmasını istedi. Artık isyancıların isteklerine dayanamayan ve asilerin devlet işlerinden ellerini çekmelerini isteyen Sultan I. Mahmud gizliden bir tezgah organize ettirmeye başladı⁸⁴. Padişah bu iş için başta Canım Hoca Paşa olmak üzere, en güvendiği komutanlarıyla bir plân hazırladı⁸⁵. 15 Kasım 1730 günü tören yapılacağı bahanesiyle saraya çağırılan Patrona Halil ve yandaşları yakalanarak öldürüldü⁸⁶. Bu olaydan sonra İstanbul sıkı bir denetim altına alındı⁸⁷. Sultan I. Mahmud'un gerçek saltanatı bu olaydan sonra 25 Kasım 1730'da başladı⁸⁸. İki bin civarında isyancı yakalanıp idam edilirken, 22 Ocak 1731 tarihinde Kabakulak İbrahim Paşa

⁷⁹ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 43.

⁸⁰ Seyrek, s. 136.

⁸¹ Mithat Sertoğlu, *Resimli- Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 1962, s. 46-48; Aynı müellif, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul 1973, s. 93.

⁸² BOA. HH. nr. 6 /24.

⁸³ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 45; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 213; Özcan, "Mahmud I", s. 348; Karamürsel, s. 57.

⁸⁴ Çolak, "Patrona Halil Ayaklanması", s. 30-31; Aktepe, "Mahmud I", s. 159.

⁸⁵ Frelly, *Osmanlı Sarayı*, s. 220.

⁸⁶ Şemânî-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 18; Refik, *Lâle Devri*, s. 115; Joseph Von Hammer Purgstal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VII, İstanbul 1991, s. 384; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 340.

⁸⁷ Örnek olarak, cülûs sırasında sorun çıkartan isyancılardan Serdengeçti Ağası Karagöz oğlu İbrahim'in Kalkandele Serdarı tarafından yakalanarak Üsküp Kalesi'ne konulması ile ilgili belge için bk. BOA. C. ZB. nr. 90/4455.

⁸⁸ Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 331.

sadrazamlığa getirildi⁸⁹. Ancak Patrona Halil'in yandaşları öldürülme korkusuyla 2 Eylül 1731'de tekrar ayaklandılar. Sancak-ı şerif çıkartan Sultan I. Mahmud halktan ayaklanmanın bastırılması için yardım istedi. İsyanlardan bıkmış olan halkın desteği ile ayaklanma kısa sürede bastırıldı⁹⁰. Ardından İstanbul'da sıkı bir disiplin uygulayan Sultan I. Mahmud asâyişe yönelik tedbirler alarak kadınların kıyafeti, esnafın denetlenmesi, fuhuş, narh meseleleri gibi toplumsal olaylarla ilgilendi⁹¹. Bu ilk faaliyetlerini yaparken de cülûsunu bildirmek için Avusturya'ya⁹², Lehistan'a⁹³, Venedik'e⁹⁴, Rusya'ya⁹⁵ elçiler gönderdi⁹⁶. Ayrıca Kırım Hanlığı'na 19 Rebiyülevvel 1143 tarihinde yazılan nâme-i hümayûn ile Sultan I. Mahmud'un tahta cülûs eylediği Kırım Hanı Mengli Giray Han'a⁹⁷, Mekke Emiri Şerif Abdullah bin Şerif Said'e⁹⁸ ve Şirvan Han'ı Sürhay Han'a⁹⁹ bildirildi. İngiltere¹⁰⁰, Rusya¹⁰¹, Avusturya¹⁰², Lehistan¹⁰³ ve Venedik¹⁰⁴ gibi ülkelerden gelen cülûs tebrikleri de kabûl edildi¹⁰⁵. Daha sonra Muhsinzâde Abdullah Paşa'ya yeniçeri ağalığı, Canım Hoca Mehmed Paşa'ya kaptan-ı deryalık¹⁰⁶ Pehlivan Halil Ağa'ya kul kethüdalığı ve diğer ocak ağalarına da hilatler veren Sultan I. Mahmud, tüm askerî erkâna, ağalara, odabaşılara ve yeniçerilere hitaben yazdığı hatt-ı hümayûnda herkese itaat ve inkıyat, asâyiş ve sükûnet tavsiye etti¹⁰⁷. Böylece, âsilerin saltanatı sona ererken, nâzırlar, kazanılan bu

⁸⁹ Sakaoğlu, "Mahmud I", s. 54.

⁹⁰ *Suphî Tarihi*, s. 57-69; Aktepe, "Mahmud I", s. 159; Bunlarla ilgili bk. BOA. C. DH. nr. 102 /50071.

⁹¹ BOA. C. ZB. nr. 91/ 4543; nr. 31 /1544.

⁹² "Nemçe Çasarı'na Cülûs-ı hümayûnı müş'ar nâme-i hümayûn", BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 230

⁹³ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 236.

⁹⁴ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 232.

⁹⁵ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 232.

⁹⁶ Özcan, "Mahmud I", s. 348.

⁹⁷ BOA. C. SM. nr. 118 / 5934.

⁹⁸ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 228-229.

⁹⁹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 228.

¹⁰⁰ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 225-226.

¹⁰¹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 242.

¹⁰² BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 244.

¹⁰³ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 240-241.

¹⁰⁴ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 236.

¹⁰⁵ Örneğin, "Özbek Han tarafından cülûs-ı hümayûnu tebriken takdim olunan mektubun tercümesi", BOA. C. HR. nr. 162 / 8074.

¹⁰⁶ Şemdani-zâde, *Mür'it-tevârih*, I, s. 21.

¹⁰⁷ "Siz ki dergâh-ı mu'allâm yeniçerileri, çorbacıları ve odabaşılar ve eskiler ve bayrakdarlar ve zâbitân ve neferât kullarımsız. Sizi selâm-ı meserret-peyâm-ı mülûkânem ile taltif iderim, berhûrdâr olasız. Ecdâd-ı izâmım zamân-ı sa'âdet-iktirânlarında bu Devlet-i Aliyye'de nice gûne hidmetiniz sebkât eyledükden mâ'adâ, husûsâ bu def'a cülûs-ı hümayûn-ı meymenet-makrûnumda azîm hidmetünüz zuhûra gelmekle du'â-yı hayr-ı pâdişâhaneme mazhar olmuşsuzdur. Nân u nemekim size

zafer münasebetiyle, padişaha tebriklerini sundular. Hatt-ı Şerifle bağılıklarından dolayı, yeniçerilere teşekkür edildikten sonra, elli bin kuruş yeniçerilere, otuz bin kuruş topçulara ve otuz beş bin kuruş da cebecilere ihsanda bulunuldu¹⁰⁸. Böylece Sultan I. Mahmud' un bu siyasî dehası karşısında, elebaşları öldürülen ve güçleri kırılan asilerin isyanları son bulmuş oldu.

Tahta çıkışıyla ilk iş olarak isyanı bastıran ve ülkede huzuru tekrar sağlayan Sultan I. Mahmud, zorbaların tayin ettiği Anadolu Kazaskeri eski İstanbul Kadısı Hasan Efendi ve Deli İbrahim gibi kişileri de görevden alarak cezalandırdı¹⁰⁹. Ayrıca âdet olduğu üzere Sultan I. Mahmud, yeni atama ve tayinler yaptı¹¹⁰ ve eski görevlilerin tımar¹¹¹ ve beratlarını¹¹² tecdit ettikten sonra, Patrona Halil'in isteği ile bazı kişilere verilen tımar, zeâmet ve mukataaları tekrar hass-ı hümayûna aldırdı¹¹³. Bu şekilde idareyi eline alan Sultan I. Mahmud, dış politika ile uğraşmaya başladı ve önce İran harpleri ve sonrasında da Avusturya ve Rusya savaşlarıyla işe koyuldu.

1730 Patrona Halil İsyanı ile tahta geçen Sultan I. Mahmud'un babası, yirmi ikinci Osmanlı padişahı olarak 1695-1703 yılları arasında saltanatta kalmış olan Sultan II. Mustafa'dır¹¹⁴. II. Mustafa, IV. Mehmed'in büyük oğlu olup, annesi Rabia Gülnuş Sultan'dır. Amcası II. Ahmed ölünce onun yerine 6 Şubat 1695 Pazar günü 31 yaşında tahta çıkan II. Mustafa, Osmanlı ordusuna savaş alanlarında "başkomutanlık" eden son padişaktır¹¹⁵. Saltanatı 1703 yılının 22 Ağustos Çarşamba gününe kadar, sekiz sene, altı ay, on dört gün sürmüş ve bu tarihteki "Edirne Vakası" ile tahttan indirilmiştir¹¹⁶. II. Mustafa, derin kültürünün yanı sıra, musikî-şinas ve

helâl olsun. İmdi taraf-ı hümayûn-ı mülûkânemden nasb olan ağanıza kemâ-yenbagî itâ'at ve ocağımızın kânûn-ı kadîmine ri'âyet idüp, ulû'l-emre imtisâl ile alemleri yoktan var iden Allâhü azimü's-şânın ve peygamber-i âhirü'z-zamânın emrini yerine getiresiz. Ve erâzil ü eşkiyâ sâbit-kadem olasız. Cümlemenizi Cenâb-ı Hakk'a emânet eyledim", BOA. HH. nr.6 / 184.

¹⁰⁸ *Suphi Tarihi*, s. 34.

¹⁰⁹ Refik, *Lâle Devri*, s. 116; Aktepe, "Mahmud I", s. 159-160.

¹¹⁰ Örnekler için bk. C. EV. nr. 197 /9843; C. BLD. nr. 86 /4278; C. MF. nr. 59 / 2945.

¹¹¹ "Kastamonu Araç nahiyesi Osar karyesinde Hüseyin oğlu İbrahim'in mutasarrıf olduğu tımarın cülûs münasebetiyle yenileştirildiği", BOA. C. TZ. nr. 55 / 2728; nr. 47 /2334.

¹¹² "Ürgüb'de İbrahim Bey Camiî Cuma vaizliği beratının cülûs münasebeti ile tecdid edildiği", BOA. C. EV. nr. 558 / 28162.

¹¹³ BOA. C. ML. nr. 531 /21175.

¹¹⁴ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 73.

¹¹⁵ Kotan, *Patrona Halil*, s. 5-6.

¹¹⁶ Abou El-Haj, *1703 İsyanı*, s. 12.

hattattır. “İkbâl” mahlasıyla şiirler yazmış ve kuvvetli üslûbu ile dikkat çekmiştir. Tahttan indirilmesinden sonra, dört ay, sekiz gün daha yaşayan Sultan II. Mustafa, 29 Aralık 1703 Cumartesi günü kırk yaşında vefat etmiş ve Yenicamiî’nde babası IV. Mehmed’in türbesine gömülmüştür¹¹⁷.

Sultan I. Mahmud’un annesi Saliha Sultan ise, II. Mustafa’nın kadınlarından olup, 1696 yılında Sultan I. Mahmud’u dünyaya getirmiştir. Oğlu Sultan I. Mahmud’un saltanatında “Mehdi-i Ulyâ-i Saltanat/ Devletlü Valide Sultan ismet penah” ünvanını taşıyan Saliha Sultan, Nurubânu’dan başlayarak saray protokolünde resmiyet kazanan padişah annelerinin sekizincisidir¹¹⁸. II. Mustafa’nın tahttan indirilmesi üzerine Eski Saray’a gönderilen Saliha Sultan kayınbiraderi III. Ahmed’in saltanatı boyunca 27 yıl Eski Saray’da kapalı yaşadı¹¹⁹. 1730 Patrona Halil ihtilâlinde III. Ahmed tahttan indirilince oğlu Sultan I. Mahmud’un tahta çıkışıyla birlikte Valide Sultan¹²⁰ olarak Topkapı Sarayı’na getirildi. Oğlunun hükümdarlığı sırasında 9 yıl yaşayan Saliha Sultan, Osmanlı tarihinde “hayırsever padişah annelerinden biri” izlenimini bırakarak 1739 yılında öldü¹²¹. Yeni Cami Türbesi’ne gömülen Saliha Sultan, 1725’te Silivrikapı civarında Sitti Hatun karşısında Valide Saliha Sultan Çeşmesi’ni¹²² 1735 yılında da Defterdar civarında aynı adla diğer bir çeşmeyi yaptırdı. Ayrıca Alaca Minare Mescidi’ni de yeniden yaptıran Saliha Sultan, Karaköy’deki Arap Camiî’ni onarttı¹²³. Bunların yanı sıra Saliha Sultan adına yapılan su tesislerinden başlıcaları, Kılıçpınarı bendi ve su şebekesi, Galata’daki Türk çeşme mimarisinin en güzel örneklerinden olan 1732 tarihli Bereketzâde Çeşmesi, Eyüp

¹¹⁷ Cengiz Orhonlu, “Mustafa II”, *İA*, VIII, İstanbul 1989, s. 695-697.

¹¹⁸ Sakaoğlu, *Osmanoğullarının Ünlü Kadın Sultanları*, s. 163.

¹¹⁹ Sakaoğlu, *Osmanoğullarının Ünlü Kadın Sultanları*, s. 164.

¹²⁰ Osmanlı haremının en yüksek makamı olan padişahların annelerine mehd-i ulya veya valide sultan denilirdi. Birinci tabir daha eski olup, diğer doğu devletlerinde de kullanılmıştır. Valide Sultan ise, rivayete göre ilk kez on ikinci Osmanlı padişahı III. Murad tarafından validesi Nurbanu Valide Sultan’a verilmiş ve sonra yaygınlaşarak kullanılmıştır. Valide Sultan Haremdeki işleri düzenleyen, nakl-i hümayûnları idare eden, padişahın kadın ve ikbilleriyle münasebetlerini sağlayan haremdeki en nüfuzlu kadındır. Otuz altı Osmanlı padişahından sadece yirmi üçünün annesi Valide Sultan ünvanını almış, diğerlerinin anneleri oğulları tahta geçmeden önce vefat etmiştir, Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 62; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 154-156; Ayrıca Osmanlı tarihinde Valide Sultanlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. J. Deny, “Valide Sultan”, *İA*, XIII, İstanbul, 1989, s. 178-187.

¹²¹ Sakaoğlu, *Osmanoğullarının Ünlü Kadın Sultanları*, s. 164.

¹²² Ayrıntılı bilgi için bk. H. Örcün Barışta, “Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi”, *İstanbul Çeşmeleri*, Ankara 1995.

¹²³ Sakaoğlu, “Mahmud I”, 54.

Defterdar'da Yavedud Camii yanındaki 1735 tarihli çeşme ve Çengelköy'deki Valide Sultan Çeşmesi'dir¹²⁴. Yine Saliha Sultan adına yapılan vakıftan dönemi boyunca ve sonrasında Mekke-Medine'ye surre alayları gönderilmiştir¹²⁵.

Sultan I. Mahmud'un yetişmesinde en büyük emeği geçenlerden birisi de şüphesiz Rabia Gülnûş Sultan'dır. II. Mustafa'nın annesi olan Rabia Gülnûş Sultan, Sultan I. Mahmud'un öz büyükannesi olup, 1642 yılında Girit'te doğdu. Verzizzi ailesinden olan Gülnûş Sultan, Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa tarafından Resmo fethedilince esir olarak Osmanlı sarayına hediye edildi¹²⁶. Saray gelenekleri gereğince kendisine Gülnûş adı verildi. Esmer, etine dolgun, siyah saçlı, çok güzel bir kız olan Gülnûş Sultan, IV. Mehmed'i kendisine bağlamaya muvaffak oldu ve padişahın kalbini çalarak onun baş kadını oldu¹²⁷.

1664 yılında Şehzade Mustafa'yı, 1673 yılında da Şehzade Ahmed'i dünyaya getirmek suretiyle mevkiîni daha da kuvvetlendirdi. Avcı Mehmed, Gülnûş Sultan'ı çok seviyordu. Gülnûş Sultan kayınvalidesi olan dönemin etkili ismi Turhan Sultan ile iyi geçindi ve onun ölümü ile sarayın da kocasının da, tek hâkimi oldu. Fakat Gülnûş Sultan'ın bu mesut günleri 1687'de kocasının tahttan indirilmesiyle sona erdi. IV. Mehmed hapse, oda Eski Saray'a gönderildi¹²⁸. 1695'te oğlu II. Mustafa'nın padişah olmasıyla tekrar hareme döndü ve valide sultan olarak haremden büyük rol oynadı¹²⁹. II. Mustafa'nın ölümünden sonra yerine geçen diğer oğlu III. Ahmed zamanında da valide sultan olarak haremde en nüfuzlu kadını o idi¹³⁰. Ayrıca Gülnûş

¹²⁴ Sakaoğlu, *Osmanoğullarının Ünlü Kadın Sultanları*, s. 164; Ayrıca Valide Saliha Sultan hayratından Tophane, Galata ve Kasımpaşa vakıflarına su akıtan su yollarının tamiri için bölgenin gelirlerinin vakfedilerek temlik ile ilgili Sultan I. Mahmud'un temliknâmesi vardır, TSMA. E. 9523.

¹²⁵ “Valide Sultan (Sultan Mahmud Han validesi) Vakfı'ndan Mekke'ye gönderilen surre”, BOA. EV. HMK. SR. d. nr. 1225; “Medine'ye gönderilen surre”, nr. 1242.

¹²⁶ Osmanlı tarihinde Padişah Evi'nin en uzun saltanatını IV. Mehmed'in (1648-1687) eşi olan Gülnûş Sultan (1642-1715) sürmüştür. Önceleri Cariye, Gözde ve Haseki olarak yaklaşık otuz yıl Topkapı Sarayı'nda yaşayan bu Sultan'ın güzelliği ve IV. Mehmed ile aşkı, yazılı kaynaklara yansımıştır, Ayrıntılı bilgi için bk. Mualla Anheggar Eyüboğlu, *Osmanlı Sarayı'nda Padişahın Evi (Harem)*, İstanbul 1996, s. 38.

¹²⁷ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 65.

¹²⁸ Sakaoğlu, *Osmanoğullarının Ünlü Kadın Sultanları*, s. 151-155.

¹²⁹ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 65; Ayrıca Gülnûş Sultan'la ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Adnan Giz, “Osmanlı Sarayının En Mesut Kadını Gülnûş Sultan”, *Tarih Dünyası*, I, İstanbul 1950, s. 16-18.

¹³⁰ Eyüboğlu, s. 38; Meral Altındal, *Osmanlı'da Harem*, İstanbul 1999, s. 131.

Sultan, III. Ahmed'in padişahlığı sırasında Topkapı Sarayı'na Vâlîde Alayı¹³¹ ile getirilen talihli Valide Sultanlar arasındandır. Yine Sultan III. Ahmed, annesi Gülnûş Sultan adına Üsküdar'da vapur iskelesinin hemen sağında ve Mihrimah Camiî karşısında yer alan Yeni Vâlîde Câmîî'ni yaptırdı ve annesinin adını da caminin yanındaki çok güzel kubbeli çevresi açık bir türbe ile ölümsüzleştirdi¹³². III. Ahmed'in yeğeni Sultan I. Mahmud'un şehzadeliği yıllarında yetişmesinde ve kafes hayatına bağlı kalmadan yaşamasında Gülnûş Sultan'ın büyük emekleri oldu. Daha sonraları III. Ahmed ile beraber Edirne'ye giden Gülnûş Sultan orada hastalanarak öldü. Naşı Üsküdar'a nakledilerek, cami önündeki türbeye gömüldü¹³³.

Kaynaklara göre Sultan I. Mahmud'un 1741'de beş kadını 1753'te altı kadını vardı¹³⁴.

Bunlar:

a. Aîşe Başkadın (Hace)

1730'larda padişahın haremine alınan Aîşe, Sultan I. Mahmud'un başkadınıdır. Sultan I. Mahmud'un sağığında ölen tek kadını budur (İstanbul 1746). Fatih'te Çörekçikapısı'nda sıbyan mektebi ve bir de çeşme yaptıran Aîşe Kadın'ın gömüldüğü yer hakkında bilgi yoktur.

b. Hâtem Başkadın (Ö. İstanbul 1769)

Sultan I. Mahmud'un başkadınlarından olup, Aîşe'nin ölümünden sonra başkadınlığa yükseldi. Öldüğü tarihte padişah olan III. Mustafa amcazadesinin bu eşinin Üsküdar'da yaptırdığı Ayazma Camiî'nin haziresine gömülmesine izin verdi.

c. Alicenab Kadın (Hace)

¹³¹ Osmanlı tarihinde III. Murad'ın cülûsundan itibaren düzenlenen ve Mehd-i ulya veya Valide Sultan denilen padişah annelerinin eski saraydan alınarak Topkapı Sarayı'na nakli hadisesidir, Dündar Alıkcı, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler, İmparatorluk Seremonisi*, İstanbul 2004, s. 177-181.

¹³² Eyüboğlu, s. 38.

¹³³ Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilât-ı Kadimemiz*, (Haz. N. Ahmet Banoğlu), İstanbul t.y., s. 236; Sakaoğlu, *Osmanoğullarının Ünlü Kadın Sultanları*, s. 160.

¹³⁴ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 326-328; "Mahmud I", *Osmanlı*, XII, s. 183.

Sultan I. Mahmud'un baş kadınıdır. 1775 yılında hac dönüşü İstanbul'da vefat eden Alicenab Kadın, Yeni Camiî haziresine gömüldü. Fatih Camiî civarında mektep, çeşme ve sebil yaptırmıştır.

d. Verdina Kadın (Hace)

Sultan I. Mahmud'un beşinci kadınıdır. 16 Aralık 1804 tarihinde ölen Verdina kadın, Şehzadebaşı Camiî türbesinde defnolundu. Murat Paşa civarında bir mektep ve sebil 1732 yılında da Galata Su İşkelesi civarında Verdina Kadın Çeşmesi'ni yaptırmıştır.

e. Hadice Rami Kadın (Ö. İstanbul Ocak 1780)

Sultan I. Mahmud'un altıncı hasekisidir¹³⁵ Beşiktaş'ta Akeretler'e giden sokakta bir sebil yaptırdı. Sultan I. Mahmud'un ölümünden sonra Haremeyn müfettişi İbrahim Bey'le evlendi.

f. Tiryâl Kadın (Ö. İstanbul 1785)

Sicill-i Osmanî'de Sultan I. Mahmud'un ikbâl hanımlarından, Alderson'da "Kadın"larından gösterilmiş olup, buna göre padişahın altıncı kadınıdır. Yenicami Havatin Türbesi ek odasına gömülüdür.

İkballeri¹³⁶

Meyyase Hanım, Sultan I. Mahmud'un baş ikbalidir.

Fehmi Hanım, Sultan I. Mahmud'un ikinci ikbalidir.

Sırrı Hanım, ikbali ve kalfalarındandır.

Habbabe Hanım, Sultan I. Mahmud'un ikbali ve kalfalarındandır.

¹³⁵ Osmanlı haremde padişahlarla ilişkileri sonucunda çocuk sahibi olarak haremdeki konumunu yükselten ikballere verilen isimdir. Bunlardan erkek çocuk annesi olanlara Haseki Sultan ünvanı, kız çocuk annesine de Haseki Kadın ünvanı verilir, Alderson, s. 130-131.

¹³⁶ İkballer, padişahların kadın efendilerinden sonra gelen ve karı-koca münasebetinde bulundukları, ancak genellikle çocuk sahibi olmadıkları cariyelerdir, Ahmet Akgündüz, *Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem*, İstanbul 2007, s. 165-166; İkballer çocuk sahibi olurlarsa kadın efendiliğe yükselirlerdi. Bu müessese Osmanlı tarihinde ilk kez II. Mustafa ile başlamıştır. Bundan sonra, III. Ahmed'in 1, I. Mahmud'un 4, III. Mustafa'nın 1, III. Selim'in 1, II. Mahmud'un 4, Abdülmecid'in 6 ve II. Abdülhamid'in 4 ikbali olduğu tespit edilmiştir, Ali Seydi Bey, s. 207; Vâhid Çabuk, "Osmanlı Haremi", *Osmanlı Teşkilât ve Siyaset Kültürü*, İstanbul 1996, s. 107.

Bu şekilde Sultan I. Mahmud'un 6 kadını ve 4 ikbalinin olduğu tesbit edilmiştir. Ayrıca Harem yaşamını seven Sultan I. Mahmud, Osmanlı Haremi'nde en çok cariyesi bulunan padişahlardan biridir¹³⁷. Saray haremindeki cariyelerin sayısı konusunda en eski listeler Sultan I. Mahmud dönemine ait olup, bunlara göre 17'si kiler, 6'sı külhan, 23'ü diğer hizmetlerde, 79'u şehzadelerin, 98'i kadın efendilerin dairelerinde olmak üzere 456 cariyeye vardır¹³⁸. Bu dönemde haremdeki Kafes Kasrı'nda tutuklu bulunan ve hepsi de yetişkin olan altı şehzade (III. Osman, III. Mehmed, Mustafa, Bayezid, Numan ve I. Abdülhamid) bulunmaktadır¹³⁹.

Osmanlı tarihindeki birçok padişahın aksine Sultan I. Mahmud'un hiç çocuğu olmamıştır. Hatta Sultan I. Mahmud'un bu üzüntüsünü “İki şeyden kâm almadım, biri evlâd ve biri mehtab” ifadesiyle dile getirdiği çok meşhurdur¹⁴⁰. Sultan I. Mahmud'dan sonra tahta geçen kardeşi ve halefi III. Osman'ın da çocuğu olmadığından, Osmanlı Sarayı, 1730 ile 1757 yılları arasında, yani 27 sene doğacak çocuk beklemiştir.

Tahta çıkışı, amcası III. Ahmed'in tahttan feragati ile gerçekleşen Sultan I. Mahmud'un 24 yıl süren saltanatı, padişahın 13 Aralık 1754 tarihinde ölümü ile sona ermiştir¹⁴¹. 2 Ağustos 1696'da Edirne'de dünyaya gelen Sultan I. Mahmud, 13 Aralık 1754'te hayatını kaybettiğinde 58 sene, 4 ay, 12 gün, ömür sürmüştür¹⁴². Ülke içinde ve dışında Osmanlı Devleti'ne oldukça güçlü bir dönem yaşatan Sultan I. Mahmud özellikle son zamanlarda rahatsız ve halsiz olmasına ve hekimbaşının hareket etmemesini söylemesine rağmen, Cuma Selâmlığına çıkıp, cuma namazını kıldı¹⁴³. Namazın ardından dönüşte fenalaşan padişah Demirkapı'da bindiği atın üzerinde

¹³⁷ Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, s. 136-137.

¹³⁸ Sakaoğlu, “Mahmud I”, 57; “I. Mahmud”, *Osmanlı*, XII, s. 183; Ayrıca I. Mahmud dönemi Topkapı Sarayı'ndaki cariyeye listesi için bk. Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, s. 231 vd.

¹³⁹ Sakaoğlu, “Sultan I. Mahmud”, s. 346.

¹⁴⁰ Şem'dani-zâde, *Mür'î't-Tevârih*, I, s. 178; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, V, s. 335; Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası (III. Selim'in Hayatı ve Eserleri)*, Ankara 2003.

¹⁴¹ Aktepe, “Mahmud I”, s. 164.

¹⁴² Özcan, “Mahmud I”, s. 351.

¹⁴³ Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s. 43; Bedi N. Şehsuvaroğlu, “Osmanlı Padişahlarının Âkıbetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme”, *V. Türk Tarih Kongresi, Kongeye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1960, s. 400.

aniden vefât etti¹⁴⁴. Öldüğünde 59 yaşında bulunan padişahın saltanat müddeti 24 yıl, 2 ay, 12 gündür. Padişahın cenazesi Osmanlı tarihinde ölen padişahlara uygulanan ve İslâm geleneğinden alınan sisteme uygun bir şekilde son derece sade bir şekilde yapıldı. Buna göre, tahta geçecek olan yeni padişah matem elbiselerini giyerek üzüntüsünü belirtti. Tahta çıkış tebriklerinin tamamlanmasının ardından padişahın naşı sabah erkenden Hırka-i Sâadet civarına nakledilerek, yıkanma ve tekfin işlemleri yapılarak burada bekletildi¹⁴⁵. Devlet erkânının ölen padişahı görüp haklarını helâl etmelerinden sonra, cenaze Babüssaâde’de kurulan musallaya götürülerek, sadrazam ve ulemanın da katılımıyla cenaze namazı şeyhülislâm Mehmed Said Efendi tarafından kıldırıldı¹⁴⁶. Üzerinde birkaç parça kâbe örtüsü ve yusufî denilen küçük selimî ve bir kıt’a sorguç yer alan padişahın tabutu kaldırılarak, Nûruosmaniye Camii’nin yanında kendisi için yaptırdığı türbeye değil, halefi III. Osman’ın emri ile Yeni Camii’nde babası II. Mustafa’nın yanına Turhan Sultan Türbesine¹⁴⁷ defnedildi¹⁴⁸. Sultan I. Mahmud’un ölümü halk arasında büyük teessüre yol açtığından vefatı ülkede bir matem havası oluşturdu¹⁴⁹. Sultan I. Mahmud’un vefâtından sonra kardeşi III. Osman tahta çıktı. Ancak gerek Sultan I. Mahmud’un

¹⁴⁴ I. Mahmud’un ölümüne sebep olan hastalığı hakkında değişik görüşler vardır: Uzunçarşılı, “I. Mahmud 15 günden beri mide rahatsızlığından muzdaripti. 13 Aralık 1754 tarihinde Cuma namazını Ağa Camii’inde kıldıktan sonra ata zorla binebildi. Demirkapı’ya geldiğinde at üzerinde öldü” diye nakletmektedir, İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 1994, s. 336-337; Bunun dışında padişahın kemik veremine bağlı bir hastalıktan ya da bir çok padişahın ölümüne neden olan fistül denilen bir hastalıktan öldüğü şeklinde de çeşitli iddialar vardır, D. Ceyhun, *Ah Şu Osmanlılar*, İstanbul 2000, s. 32; Yine I. Mahmud’un mevcut portrelerindeki özelliklerine bakarak, şişman bir vücut yapısına sahip olan padişahın aniden ölümünün yüksek tansiyona bağlı kalp krizi ya da beyin kanaması gibi nedenlere de bağlanmaktadır, Barış, s. 176; Frelly, *Osmanlı Sarayı*, s. 219-227; Tarihlerde ölümü ile ilgili olarak, “Feyziyâ dedim du’â-birle vefât-ı târihin Yâ ilâhi huld ola Sultan Mahmud’a makam” ifadesi geçmektedir, Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, (Haz. Fahri Çetin Derin- Vahid Çabuk), İstanbul 1985, s. 154.

¹⁴⁵ Ali Seydi Bey, s. 418, Ayrıca bk. Kürşat Demirci, “Cenaze”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 333-354.

¹⁴⁶ Hakan T. Karatepe, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Deleti’nin Son Yüzylında Merasimler*, İstanbul 2004, s. 36.

¹⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Bülent Çetin- İ. Aydın Yüksel, *Padişah Türbeleri*, İstanbul 2000, s. 88-91.

¹⁴⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 336; Aktepe, “Mahmud I”, s. 164.

¹⁴⁹ Sakaoğlu, , “Mahmud I”, s. 57; Şem’dâni-zâde’de ölüm hadisesi ve III. Osman’ın tahta geçişi şöyle anlatılır; “ Sultan Mahmud Hân birkaç haftadan berü mizaçsız ve gayetle zayıf iken Saferin yirmi sekizinci (14 Aralık 1754) cum’a günü yine gayret edüp, Demirkapı’da vâki’ Ağa Câmî’i’ne çıkup, ba’de’l-Cum’a Demir-kapı’dan, Saray-ı hümayûn’a dahil oldukda dabbesinde sükût eder gibi olucak, akreb-i hüddâm kucaklarına aldıklarında teslim-i rûh eylediğine müşâhede ettiklerinde enva hüzn ve elem ile râhat döşeğine isâl eylediler. Ve li-eb er karındaşı Sultan Osman Hân’ı taht-ı sa’âdet iclâs ettiklerinde erbâb-ı hall ü akd gelüp bi’at ettiklerinde toplar atılıp, dellâller nidâ etmekle cülûs-ı Osman Hân i’lan olundukda “Sultan Gazi” târih vâki oldu” Şem’dani-zâde, *Mür’i’t-Tevârih*, I, s. 172.

gerek III. Osman'ın çocukları olmadığından, Osmanogulları, III. Ahmed'in evlatlarıyla yürüdü.

II. ŞAHSİYETİ VE GÜNLÜK HAYATI

A. Mizaç ve Karakteri

Sultan I. Mahmud'un şahsiyet yapısını tam olarak anlamak ve bununla ilgili yerinde tespitler yapabilmek için onun mizaç ve karakter yapısını detaylı bir şekilde tespit etmek gerekir. Bu çerçevede Sultan I. Mahmud'un mizaç ve karakterini belirlerken bu esasları göz önünde tutarak, mümkün oldukça doğru tespitlerde bulunmaya çalışacağız. O'nun şahsiyeti ile ilgili değerlendirmelerimizde, içerisinde bulunduğu hanedanın genel yapısı ile örtüşen yanları ve onu hanedanın diğer fertlerinden ayıran belli başlı özelliklerinin tespiti yapılacaktır.

Osmanlı hanedanına mensup padişahların hemen hemen hepsinin resimleri günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak padişah portreleri daha çok Avrupalı imparatorların isteğiyle, Batılı ressam tarafından yapıldığı için, bu portrelerle daha çok yurtdışındaki kütüphane, müze ve özel koleksiyonlarda karşılaşılır. Padişah tasvirlerinin sarayda az sayıda bulunmasının nedeni, insan tasvirlerinin dinî yasaklar nedeniyle halk tarafından benimsenmemesidir¹⁵⁰. Bu resimler birkaç istisna dışında vakur ve heybetli duruşlarıyla insanda hürmet uyandıran özelliklere sahiptir¹⁵¹. Padişah hanımlarının ise resimleri bulunmamakla birlikte¹⁵² II. Bayezid'den sonra, padişahların ve şehzadelerin cariyelerle evlenmeye başladıkları bilinmektedir. Memleketin değişik yerlerinden getirilen ve çok küçük yaşta saraya alınan bu kızların zeki, yetenekli ve en güzel olanları hareme alınarak, sıkı bir terbiyeden sonra padişah veya şehzadelerle evlendiriliyorlardı. Dolayısıyla hanedanın önde gelen

¹⁵⁰ Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları*, s. 43.

¹⁵¹ Osmanlı tarihindeki padişah portreleri için bk. Filiz Çağman- Zeren Tanındı, *Padişah Portreleri*, İstanbul 1984, s. 8-48.

¹⁵² Osmanlı tarihinde padişahların kadın ve kızlarına ait gerçeğe uygun bilgiler mevcut değildir. Bu durum, padişah kadınlarının Müslüman olmaları dolayısıyla erkeklerden kaçması, dışarıda örtülü gezmesi ve kadın erkekli toplantılara iştirak etmemelerinden kaynaklanır. Avrupalı hükümdarların kadın ve kızlarının hayatlarına görünüş ve giyinişlerine ait pek çok resim ve heykeller yapıp, kitaplar yazıldığı halde, bizimkiler için böyle vesikalar ve kaynaklar mevcut değildir, Uluçay, "Saraylı Kadınlara Ait Mektuplar", s. 411.

isimlerinden padişahlar ve kusursuz güzellikte cariyelerden doğan şehzadelerin hemen hepsinde fiziki bir güzellik, kendini göstermektedir¹⁵³.

Osmanlı hanedanının 24. padişahı olan Sultan I. Mahmud'un bugün elimizde bulunan bütün resimlerinde hanedanın üyesi olduğunu gösteren belirtileri görmek mümkündür. Padişahın Topkapı Sarayı'nda teşhir edilen padişah elbiseleri kısmında giymiş olduğu elbiselerden, O'nun kısa bir boy ve şişmana yakın bir vücutta olduğu tahmin edilebilir. Ayrıca düşük bir omuz yapısına sahip olan Sultan I. Mahmud kambur olup Osmanlı tarihinde "Kambur Sultan Mahmud" ünvanıyla anılmıştır¹⁵⁴.

¹⁵³ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 20-26.

¹⁵⁴ Sakaoğlu, "Mahmud I", s. 57; Renda, *Padişah Portreleri*, s. 74.

Sultan I. Mahmud'a ait Topkapı Sarayı'nda bulunan bir portre

Sultan I. Mahmud'un yukarıdaki örnekte olduğu gibi resimlerine bakıldığında karakterindeki bu özelliklerin yüzüne de yansıdığı görülmektedir. Padişahın Osmanlı hanedanının diğer üyelerine çok benzeyen bir yüz yapısı vardır. Düşünceli ve geniş bir alın, çoğu zaman yarı kapalı gözler, siyah ve uzun sayılabilecek sakallar, Osman

Bey'in burnuna benzeyen kıvrık bir burun, ince bir bıyık ve dolgun yanaklar ile uzun bir yüz yapısı Sultan I. Mahmud'un ilk bakışta göze çarpan fiziksel özellikleridir¹⁵⁵.

Sultan I. Mahmud Han, mizaç itibarıyla, anlayışlı, hamiyetli, lütufkâr ve merhametli bir yapıya sahip olup, olayları ihmalsiz olarak takip eder, devlet işlerinde mutlaka istişâre yapar ve yaptırırdı. Hadiseleri soğukkanlılıkla değerlendiren padişah, acele etmez ve telaş göstermezdi¹⁵⁶. Yirmi dört sene süren saltanatı boyunca İstanbul'dan dışarı çıkmadığı halde tayin ettiği değerli kumandanlar sayesinde İran, Rusya ve Avusturya muharebelerini idare etti¹⁵⁷. Tecrübeli vezirleri sadaretle ve ordu seraskerliklerinde bulunduran ve devlete hizmeti geçenleri mükâfatlandıran¹⁵⁸ padişahın yeniliğe seven ve her türlü düşünceye açık bir yapısı vardı¹⁵⁹.

İhsan ve merhameti çok olan padişah, devrindeki İstanbul yangın ve zelzelelerinden zarar görenlerin ızdıraplarına samimiyetle ortak olup¹⁶⁰, yanan yıkılan yerlerin yeniden yapılması için bizzat kendi parasından yardımlarda bulunurdu¹⁶¹. Sultan I. Mahmud, musikîde oldukça yetenekli olup, çok kıymetli eserler bestelemiştir¹⁶². Ayrıca sarayda bulunan yetenekli cariyelere de musikî öğretirdi. Hatta yetiştirdiği cariyeler arasında bestekârlar da vardı. Kendi zamanında meşhur Esad Efendi değişik makam ve usulden yaptığı besteleri padişaha sunardı¹⁶³.

Sultan I. Mahmud'un hususî özelliklerinden birisi de satranç oyununa düşkünlüğü idi. İyi derecede satranç oynayan padişahı kimse yenemezdi¹⁶⁴. Bunun

¹⁵⁵ Duran, *Padişah Portreleri*, s. 213.

¹⁵⁶ Ömer Faruk Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, III, İstanbul 1999, s. 112-113; Aktepe, "Mahmud I", s. 164.

¹⁵⁷ "Gâyûr ve sâdık vezirlere muvaffak olan Sultan Mahmud Nemçe, Moskov, Acem ve Sarı Bey oğlu gibi dört düşmana birden cevap verip gâlip oldu ve zamanı mu'tedil geçti" Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 178.

¹⁵⁸ Bu konuda bk. Sultan I. Mahmud'un 1158 yılında Avusturya- Rusya seferinde Sofya'dan Vidin'e giderken erzak, meyve ve hediye getirenlere, Tatarlara, ihtiyar, fukara, imam, vaiz gibi hizmetlilere yapılan inamat defteri, BOA. MAD. D. nr. 23288.

¹⁵⁹ İbrahim Hakkı, *Muhtasar Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1323, s. 70-71.

¹⁶⁰ BOA. C. DH. nr. 59 /2929.

¹⁶¹ İzzî Süleyman Efendi, *Tarih-i İzzî*, İstanbul 1199, s. 226-227; Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 154; Kadı Ömer Efendi, Mahmud I. Hakkında 1157/ 1744-1160/1747 Arası Ruznâme, (Haz. Özcan Özcan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, *Mezuniyet Tezi*, İstanbul 1965, s. 32, 40, 46.

¹⁶² Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, s. 2539; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, V, s. 335-336;

¹⁶³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, V, s. 335.

¹⁶⁴ Aktepe, "Mahmud I", s. 164.

yanı sıra yüzüğe çok meraklı olan padişah, her Osmanlı şehzadesi gibi, daha küçüklüğünde bir el sanatı öğrenmiş, kan taşı ve akik üzerine çok kıymetli mühürler kazımıştır¹⁶⁵. Saltanatının boş zamanlarında hakkaklıkla meşgul olmuş, bunları el altından satarak, alın teriyle kazandığı parayı, fukaraya sadaka olarak dağıtmaktan tatlı bir zevk duymuştur¹⁶⁶. Bu husus, Osmanlı hükümdarlarının, manevî ve çok derin bir özelliği olarak görülmektedir. Padişahın bizzat kendi dilinden ifadelerle anlatılan bir kaynakta kuyumculuk yapması ile ilgili yaşanan bir durum şöyle rivayet edilmektedir¹⁶⁷.

“Vezirlerimden biri bunu yadırgamış olmalı ki, bir gün: “Padişahım, devletin hazinesi sizin demektir. Neden böyle çalışıp kendinize eziyet edersiniz.” dedi.

Ona şöyle yanıt verdim:

“Devletin hazinesi benim değil, tebanındır. Hazine, tebanın ihtiyaçları için saklanır ve yeri gelince harcanır. Hazineye uzanan eller yanar. İnsanın alın teri dökerek çalışıp kazandığı paranın zevki başkadır. Herkes alın teriyle kazansa hem paranın değerini bilir hem de teba zengin olur”.

Bu ifade padişahın devlet işleri konusunda ne kadar hassas, âdil ve merhametli bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bunların yanı sıra dönemindeki olaylardan onun zevk ve eğlenceye düşkün bir padişah olduğu anlaşılmaktadır. III. Ahmed zamanında başlayan Boğaz zevki Sultan I. Mahmud’un saltanatı zamanında çok arttı ve sahiller yalılarla süslendi. Özellikle Beşiktaş tarafını pek seven padişah, buradaki sarayı 1747’de yeni köşk ve bahçelerle genişletti¹⁶⁸. Hatta bu sebeple Bayıldım Kasrı ile Dolmabahçe’de birer köşk yaptırdı¹⁶⁹. “Bir Mısır hazinesi kadar para sarfı ile 22 sütun üzerine” denize çakılan kazıkların üstüne çok güzel bir mabeyn köşkü yaptıran Sultan I. Mahmud ilk kez haremiyle birlikte Beşiktaş Sarayı’na taşındı¹⁷⁰. Padişahın en büyük zevklerinden biri de yazın mehtaplı gecelerinde Boğaziçi’nde kayıkla dolaşmaktır. En büyük

¹⁶⁵ “I. Mahmud”, *Osmanlı*, XII, s. 183.

¹⁶⁶ Mithat Sertoğlu, *Topkapı Sarayında Gündelik Hayat*, Ankara 1946, s. 10.

¹⁶⁷ Yamanlar, s. 181.

¹⁶⁸ Aynur Ülgen, “Osmanlı Saray, Kasır ve Köşkleri”, *Osmanlı*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 413.

¹⁶⁹ Aktepe, “Mahmud I”, s. 165.

¹⁷⁰ Şem’ dani-zâde, *Mür’i’t-Tevârih*, I, s. 133.

üzüntüsü de hiç çocuğu olmaması idi. Sultan I. Mahmud aynı zamanda gayet tutumlu bir padişah olup, III. Ahmed'ten dolu aldığı hazineyi, onun tavsiyesini tutarak, sarf etmedi. Döneminde uzun seferler ve masraflar olduğu halde, vefâtında iç ve dış hazine eskisinden de dolu bulunuyordu. Buna tasarruf ve tutumundan başka hazine ve maliye işlerini daimî surette kontrol altında bulundurarak muvaffak olmuştu¹⁷¹. Otuz beş yaşlarında yani olgun çağında padişah olduğu için devlet işlerini çabuk kavramıştı. Olayları dikkatle takip ederek, bütün meseleleri prensip olarak danışma meclislerine havale eder, sadrazamlarına da aynı tavsiyelerde bulunurdu¹⁷².

Danışma meclislerini huzurunda toplayan padişahın kendisi de müzakerelere katılırdı¹⁷³. Kadirşinas bir zat olduğundan, kendisinden hizmet umulanları, hataları yüzünden kıyasıyla cezalandırmaz, kısa zamanda affederek yine vazife verirdi¹⁷⁴. Merhametli bir yapısı olup, kan dökücülüğü sevmez, pek mecbur kalmadıkça idam kararı vermezdi¹⁷⁵. Vakarıyle herkese hürmet telkin eder, kendisini hem sevdiren hem saydırırdı. Saltanatı boyunca İstanbul'dan ayrılmayan padişah, İstanbul'un sorunlarına ilgi gösterirdi. Törenler sırasında Selimî kavuğuna mücevherle işli üç sorguç takar, omuzu, yaka ve kenarları kürklü, kumaşı işlemeli üstlük giyerdi¹⁷⁶. Memleket işleri ile yakından ilgilenen ve ordunun zaferi ile sevinen, mağlûbiyeti ile üzülen Sultan I. Mahmud, divan içtimâlarında bulunurdu¹⁷⁷. Halkın şikâyetlerini bizzat dinler¹⁷⁸, selâmlığa mahsus cuma günlerinin hâricinde, vaktini mevsimin durumuna göre ya sarayın içinde ya da Boğaziçi, Kâğıthane ve Fener gibi

¹⁷¹ Örneğin 22 Rebiyülahir 1147-16 Zilhicce 1152 tarihine kadar devletin hergün vuku bulan vâridat ve masarifatının mikdarlarını ve daha bazı malûmatı muhtevi muhasebenin vâridât ve masarifat defteri için bk. BOA, MAD. d. nr. 1473.

¹⁷² Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, s. 2535.

¹⁷³ Ruznâme, 1965, s. 24-38-49; "I. Mahmud", *Osmanlı*, XII, s. 183.

¹⁷⁴ "Kusurunun afvı ile Çıldır eyaletinin rütbe-i vezaretle uhdesine tevcihine mukabil...", BOA. C. DH. nr. 102 / 5097.

¹⁷⁵ Bağdat valisi Ahmed Paşa, İran seferleri nedeniyle padişahın emirlerini dinlemeyerek başına buyruk davrandığında onu görevinden almıştı. Öldürüleceğinden korkan Ahmed Paşa'nın bu durumunu öğrenince ona bir mektup yazarak, hizmetlerini takdir etmiş ve ufak bir hata sebebiyle en ağır cezanın verilemeyeceğini bildirmiştir, Yamanlar, s. 183; Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, s. 115-116.

¹⁷⁶ Abdullah Özkan, *Osmanlı Tarihi, 1299-1922*, İstanbul 2005, s. 272.

¹⁷⁷ Kadı Ömer Efendi, Ruznâme-i Sultan Mahmud Han (Mahmud I. Hakkında 1153 /1740-1157/1744 Arası Ruznâme), (Haz. Yavuz Oral), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Mezuniyet Tezi*, İstanbul 1966, s. 4-5.

¹⁷⁸ Ruznâme, 1965, s. 28, 32, 44.

mesirelerdeki Kasr-ı Hümâyûnlarda geçirirdi. Bunların yanı sıra padişah, cirît, at koşusu ve yüzme gibi sporlardan da çok hoşlanırdı¹⁷⁹.

B. Tavrı ve Davranışları

Sultan I. Mahmud hükümdar olduğunda 35 yaşında idi. Kendinden önceki padişahların başına gelen katil ve hâl hadiselerini ve sebeplerini iyice tetkik ve tahlil etmiş, bunlardan önemli dersler almıştı.

Şahsi işlerinde sakin ve çabuk sinirlenmeyen bir yapıya sahip olan Sultan I. Mahmud, devlet işleri ile ilgili hususlarda oldukça titiz davranır ve resen alâkadar olurdu¹⁸⁰.

Saltanatı, pek çok karışık iç ve dış hadiselerle dolu olan Sultan I. Mahmud, pek çok savaş olmakla birlikte savaştan hoşlanmadığı için mümkün olduğu kadar savaş ilânından çekinirdi. Nitekim Avusturya İmparatoru VI. Karl ölüp, yerine kızı Maria Theresia geçince bütün Avrupa devletleri Avusturya'ya saldırıp, verâset savaşlarına başladıkları sırada Osmanlı Devleti'ni de savaşa teşvik etmişlerse de, padişah onlara “Nasihatnâme” ler göndererek saldırılarını durdurmaya çalışmıştır. Bununla beraber anarşiyi az çok düzelterek, hudutları muhafaza edebilmiş hatta eskiden kaybedilmiş olan bir iki yeri de geri almıştır. Zamanında imparatorluk kendinden önceki döneme nazaran daha düzgün işlemiş, yavaş yavaş düzelterek padişahlığının sonlarına doğru iyi sayılacak bir refah düzeyine kavuşmuştur. O'nun en önemli vasıflarından biri de devrinin en değerli adamlarını seçip iş başına getirmesi ve hizmetleri takdir etmesi, kusurları affetmesini bilmesidir. Döneminde Avusturya, Rusya ve İran harplerinde önemli başarılar gösteren Yeğen Mehmed Paşa, İvaz Paşa¹⁸¹, Hekimoğlu Ali Paşa¹⁸², Topal Osman Paşa¹⁸³ gibi şahsiyetler iş

¹⁷⁹ Aktepe, “Mahmud I”, s. 164; Örnekler için bk. Ruznâme, 1965 ve Ruznâme, 1966 muhtelif kısımlar.

¹⁸⁰ Danişman, *Osmanlı Padişahları*, s. 1008.

¹⁸¹ BOA. AE. I. Mahmud, nr. 65, 411; İE. HR. nr. 1829.

¹⁸² Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, Freiburg 1969, s. 42-51; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 23.

¹⁸³ Mehmed Şem'i Efendi, *İlâveli Esmârü't-Tevârih Maa Zeyl*, (Haz. Mehmet Karataş), Kahramanmaraş 2009, s. 101; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 40-42;

başına getirilmiştir¹⁸⁴. Sultan I. Mahmud, Hacı Beşir ve Hafız Beşir Ağalar adındaki kişilerin samimiyetine güvenerek fazla tesirleri altında kalmış, birkaç vezir-i azamı bu yüzden azletmiş; fakat sonunda Hacı Beşir Ağa'nın çevirdiği entrikaları öğrenince azlederek katlettirmiştir¹⁸⁵. Halka müşfik ve iyi niyetli davranan¹⁸⁶ Sultan I. Mahmud, ulemâyı destekler, meşhur ve kıymetlilerini mükâfatlandırır¹⁸⁷. Nitekim tefsir, hadis, fıkıh ve akaide dair eserleriyle iştihar eden Ebû Said Hadîmî Efendi'yi resmen İstanbul'a davet etmiş ve Ayasofya'da Fatiha'nın tefsiri hakkında verdiği dersi dinleyerek, takdir etmiştir¹⁸⁸.

Ayrıca iffet ve ehliyetine vâkıf olduğu Anadolu Kazaskeri Murtaza Efendi'ye, Rumeli payesi verip, bir müddet sonra da şeyhülislam olarak atamıştır¹⁸⁹. İlmiye sınıfının ıslahı hakkında kendisinin bizzat kaleme aldığı bir hatt-ı hümayûnu¹⁹⁰ 1750 yılında vezir-i âzam aracılığıyla bildirilmiştir. Bununla “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” meâlindeki ayet-i kerîmeyi zikrederek “Ehl-i ilmî nâ-ehilden tefrik ve talebe-i ulûmu tekmîl-i mevâdd-ı fûnûna teşvik etmesini”, “Nâ-ehle ve nâ-müstehakına mülazemet verilmemesini”. “Emanetleri ehline tevdi edilmesini”. “Mantuk-ı şerîfine riayet etmelerini”, “Medreselere, ehlinin tayin edilmesini” emretmiştir¹⁹¹. Bunların yanı sıra Sultan I. Mahmud, saltanatı boyunca amcası III. Ahmed'in verdiği nasihatleri hiç aklından çıkarmamış, ne babası gibi şeyhülislama ne de amcası gibi sadrazama teslim olmuştur. Devlet işlerini ifa ederken oldukça titiz ve hassasiyetli davranan padişah, karşısındaki şahsın makam, mevki, anlayış ve kapasitesini göz önüne alarak eğitici, motive edici ve gönül alıcı olmaya çalışmıştır. Fermanlarında otorite ile sevgi bir arada olmuş ve bunu çok güzel

¹⁸⁴ BOA. MAD. d. nr. 4201; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 60-65.

¹⁸⁵ Ahmed Resmî Efendi, *Hâmiletü'l- Küberâ* (Haz. Ahmed Nezih Turan), İstanbul 2000, s. 63-66; Danişman, *Osmanlı Padişahları*, s. 1008-1009.

¹⁸⁶ Örneğin, “Tophane yangınında yaralanan sekiz top arabasına ellişer kuruş verilmesi”, BOA. C. AS. nr. 856 / 36622.

¹⁸⁷ Örnek için bk. Ruznâme, 1965, s. 10.

¹⁸⁸ Yamanlar, s. 182-183.

¹⁸⁹ Mehmed Şem'i, *Esmârü't-Tevârih*, s. 121.

¹⁹⁰ BOA. HH. nr. 17 / 738.

¹⁹¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965, s. 67; Zeynep Ahunbay, “Osmanlı Medreseleri”, *Osmanlı*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 303.

ayarlamıştır¹⁹². Bir sadrazamı görevinden alacağı zaman onun askeri kışkırtma olasılığını göz önüne alarak, yeni sadrazamı önce gizlice İstanbul'a çağırıdıktan sonra eski sadrazamı görevinden alan padişahın bu tavır ve davranışları, bütün devlet erkânı, valiler ve âyânlar üzerinde sevgiye dayalı bir nüfuz ve otorite kurmasını sağlamıştır¹⁹³.

C. Günlük Hayatı

Osmanlı padişahlarının günlerini nasıl geçirdiklerine dair vekâyiname veya ruznâme¹⁹⁴ denilen ve padişahların günlük hayatlarını gösteren eserler vardır. Bu eserler aynı zamanda, padişahla hükümet arasındaki muameleler ile dönemindeki durumu da kısaca yansıtan eserlerdir.

Eldeki mevcut bilgilere göre harem halkı kendilerine ait odalarda ibadet, okuma, eğlenme ve günlük uğraşlarla hayatlarını geçirirlerdi. Padişah ve ailesi bahar ve yaz aylarında boğazda veya kırlarda gezilere çıkar ve buralarda oynanan oyunlarla eğlenerek hoşça vakit geçirirlerdi. Bunların yanı sıra sarayda kimi geceler musikî toplantıları ve herkesin katıldığı saz eğlenceleri ile köçek, tavşan, matrak ve kalyanço gibi oyunlar oynanırdı¹⁹⁵.

Padişahlar sarayda oturan herkes gibi, gün doğmadan kalkıp sabah namazını kıldıktan sonra, kiler odasında hazırlanmış olan kahvaltısını tek başına yapardı. Eskiden Osmanlı sarayında günde sadece iki defa yemek yeme geleneği mevcut iken XVI. yüzyıldan sonra bu usul bırakılarak sabah kahvaltısı, öğle yemeği ve akşam yemeği yenmesi âdet olmuştur¹⁹⁶. Osmanlı tarihinde padişahlar gündüzleri saray

¹⁹² I. Mahmud'a ait fermanlar için bk. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Katologu, Fermânlar, I. Fasikül*, No. E. I- 12476, (Haz. İ. Hakkı Uzunçarşılı- İbrahim Kermal Baybora- Ülkü Altındal), Ankara 1985, s. 49-59.

¹⁹³ Yamanlar, s. 172-182.

¹⁹⁴ XVIII. yüzyılda sır kâtipleri tarafından tutulan ve padişahların hayatlarını gün gün anlatan eserlere verilen isimdir, Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, s. 105.

¹⁹⁵ Uluçay, "Saraylı Kadınlara Ait Mektuplar", s. 417; Leyla Saz, *Harem'in İç Yüzü*(Düz. Sadi Borak) İstanbul 1974, s. 13.

¹⁹⁶ Stefan Yerasimos, *Sultan Sofraları, 15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Saray Mutfağı*, İstanbul 2002, s. 27.

dışında herhangi bir yere çıkmayacaklar ise harem dairesine bitişik olan mabeyn dairesinde vakit geçirirler ve çoğunlukla çalışmalarını burada gerçekleştirirlerdi¹⁹⁷.

XVIII. yüzyılın önemli padişahlarından biri olan Sultan I. Mahmud'un günlük yaşantısı da hemen bütün padişahlar gibi bu şekilde geçerdi. Onun Hazine-i Hassa Başkâtibi Selâhi Efendi'nin 1735-1738 yılları arasındaki hayatını günü gününe kaleme aldığı eserinden alınan iki örneğe göre padişahın iki günlük hayatı şu şekildedir:

1 Muharrem Pazartesi:

“Efendimiz Birinci Sultan Mahmud, Topkapı Köşkü'nde öğle namazını kıldıktan sonra, sandal ile Karaağaç Bahçesine, oradan bir piyadeye naklederek, Mirahor Kasrına gittiler. Sonra gene piyadeye binerek Sadâbâda geldiler. Orada selsebili ve dereyi temaşa ettiler. İkindiye doğru kebab yediler. Rikâb-ı hümayûn çuhadarlığından tekâüd ile Eyüb'de oturan Şair Hüseyin kullarını huzuruna çağırıp mahalle münasip yanık, kayabaşı denilen türkmâni türküler okuttular ve umulanın fevkinde zermahbub ihsan ettiler. Oradan gene piyade ile Karaağaca, Karaağaç'tan filikaya binip saraya döndüler”¹⁹⁸.

10 Muharrem Çarşamba:

Bu gün de Sepetçiler Kasrına çıktılar. Kiraz yediler, deniz seyrettiler¹⁹⁹.

Onun günlük yaşantısını tespit ederken kendinden önceki padişahlarla benzer ve farklı yönleri, ikâmet yerleri, binişleri, eğlenceleri, tebdil gezileri ve cuma selâmlıkları gibi başlıklar altında değerlendirilecektir.

1. İkâmet Yerleri (Kışlık ve Yazlık Saraylar)

Osmanlı padişahlarının hem devlet işlerini yürüttükleri ve hem de ikâmet ettikleri binalar demek olan saraylar, içinde bazı devlet görevlilerinin çalıştığı, yabancı devlet temsilcileriyle görüşmelerin yapıldığı, siyasî ve idarî bazı

¹⁹⁷ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 69.

¹⁹⁸ Selâhi, *Zapt-ı Vekâyî-i Yevmiye*, Üniv. Ktph. Nr. TY. 2518, İstanbul t.y., s. 98.

¹⁹⁹ Selâhi, s. 98-99.

merâsimlerin düzenlendiği kurumlar olup, altı yüz senelik tarih boyunca çok değişik yer ve mekânlarda inşa edilmişlerdir²⁰⁰. Bu saraylar, ilk olarak, Osmanlı Devleti'nin ilk devlet merkezi olan Bursa'da, daha sonra Edirne'de yapılmıştır²⁰¹. Ancak, Osmanlı tarihinde Fatih Sultan Mehmed döneminde yapımına başlanan Topkapı Sarayı²⁰² III. Murad döneminde tamamlanarak 1478'den itibaren padişahların asıl ikâmet yerleri olmuştur. İstanbul'un fethinden sonra daimî kışlık saray buraya nakledilmiştir²⁰³. Yeni Saray denilen Topkapı Sarayı Osmanlı'nın başlıca sarayı olma özelliğini Sultan Abdülmecit (1839-1861) döneminde Dolmabahçe Sarayı'nın yapılmasına kadar korumuştur²⁰⁴. Bunların yanı sıra, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra günümüzdeki Bayezid Meydanı'nda inşa ettirilen Eski Saray (Saray-ı Atik) daha vardır²⁰⁵. Fatih'ten sonra her dönemde değişik binaların ilâve edilmesiyle büyüyen ve zenginleşen, Topkapı Sarayı'nda padişahların evi olarak bilinen harem dairesindeki Hünkâr Sofası, diğer padişahlarda da olduğu gibi Sultan I. Mahmud'un da oturma ve çalışma yeri olup, gerektiğinde bir takım resmî kabuller ve değişik eğlencelerle, günlük hayatının geçtiği başlıca mekândır²⁰⁶.

Osmanlı tarihinde harem dairesi içerisinde kalan ve sofa olarak da bilinen bu bölümün adı bu tarihlerde artık Mabeyn olup, padişahın çok sık kullandığı ve tam olarak bir çalışma mekânına dönüştürdüğü yerdir²⁰⁷. Padişahın bazen yemeklerini yiyip, günlük işlerini de yaptığı bu bölümde geçirdiği zamanlar için en çok belirtilen

²⁰⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 73; Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, s. 65; Sait Öztürk, "I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", *Osmanlı*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 435.

²⁰¹ Rıfat Osman, *Edirne Sarayı*, Ankara 1957, s. 11-16; A. Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul 2000, s. 23.

²⁰² 1465 yılında yapımına başlanan bu sarayın diğer adı, Saray- Cedide-i Ma'mure veya Yeni Saray olup, 1478 yılında tamamlanmış ve bu tarihten sonra 1853 yılına kadar padişahlar burada ikâmet etmişlerdir. Saray, Birun, Enderun ve Harem-i Hümayûn denilen üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu saray Fatih tarafından Zeytinlik denilen tepede, (bugünkü Sarayburnu'nda) birkaç köşkün yaptırılmasıyla oluşturulmuş ve Edirne Sarayı örnek alınarak zaman içerisinde tamamlanmıştır, Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, s. 69-70; Necla Arslan Sevin, "XVIII ve XIX. Yüzyıl Sahil Sarayları" *Osmanlı*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 429.

²⁰³ Altındal, *Osmanlı'da Harem*, s. 249; Deniz Esemeli, "Topkapı Sarayı Mimarisi" *Osmanlı*, II, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 573.

²⁰⁴ Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 37; Eyüboğlu, s. 10; Ali Seydi Bey, s. 19.

²⁰⁵ M. Çağatay Uluçay, *Harem'den Mektuplar*, I, İstanbul 1956, s. 3.

²⁰⁶ Haluk Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul 2005, s. 227; Metin Sözen, *Devletin Evi Saray*, İstanbul 1990, s. 21.

²⁰⁷ Esemeli, s. 585.

ifade “istirahat”tır²⁰⁸. Sultan I. Mahmud cülûsundan sonra ilk kez Rebiyülevvelin yirmi yedisinde Sofa Kasrı’na gelerek burada has odalılara hediyeler vermiştir²⁰⁹. Padişah burada zaman zaman oyun oynayan iç ağaları, musikî fasılları yapan sazandeleri altınlarla taltif etmiştir²¹⁰.

Padişahın günlük hayatını geçirdiği mekânlar arasında Mabeyn dairesi dışında yerler de vardır. Bunlar padişahın istediği zaman gittiği ve zaman geçirdiği sarayın bahçesindeki köşk ve kasırlardır. Buralarda değişik oyunlar seyreden padişah, musikî dinler²¹¹ ya da tüfek atışlarını izlerdi²¹².

Padişah bazen müsait mevsimlerde sarayda kalmayarak, Boğaziçi sırtlarındaki köşklere birine giderek akşama kadar eğlenir ya da göç-i hümayûn / nakl-i hümayûn denilen göç suretiyle bir müddet oralarda kalırdı²¹³. Sultan I. Mahmud dönemindeki olayları günlük olarak aktaran dönemin ruznâmelerinde Sultan’ın eğlencelere oldukça düşkün olduğu ve neredeyse hiç sarayda kalmadan her gün bu tür yerlere giderek vakit geçirdiği görülmektedir²¹⁴. Hatta padişah bu tür gezi ve eğlenceler için döneminde pek çok saray, köşk ve kasr inşa ve tamir ettirmiştir. Özellikle Boğaziçi bölgesini çok seven padişah Beylerbeyi²¹⁵ ve Beşiktaş Sarayı’nın bir çok kısmını tamir ettirmiş²¹⁶ ve bu bölgede Bayıldım Kasrı’nı yaptırmıştır²¹⁷. Yuşa Tepesi civarındaki Tokat Köşkü donatılarak, Hümayûn-âbâdve Kandilli Sarayı tamir edilerek, Nev-âbâd ismi verilmiştir. Kanlıca’da ise, Mihrabad Kasrı yapılmıştır. Bunların dışında Sultan I. Mahmud, 1734 yılında İstavroz Kasrı’nın yerine Ferah-

²⁰⁸ Ruznâme, 1965, s. 10.

²⁰⁹ Ruznâme, 1966, s. 7.

²¹⁰ “On beşinci yevm-i isneynde sofa-i hümayûnda vâki oda-yı Bağdad’a teşrif ve meşây-ı hokkabaz ile eğlenilüb ba’de oday-ı asr iffet-i saraya hatve-cünban oldular ve mesbukü’z-zikr Ahmed Han’a Has-oda hanesinden bir murassa zerre ihrac ve ihsan-ı hümayûn oldu”, Ruznâme, 1965, s. 28.

²¹¹ “On altıncı yevm-i sebtde mahal-i Kozbekçıyan’a teşrif ve sâzendegân-ı hassa ile emrar-ı vakt olunup..”, Ruznâme, 1965, s. 7.

²¹² Ruznâme, 1966, s. 4.

²¹³ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 71; Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, s. 169-172.

²¹⁴ Ruznâme, 1965, s. 1-135; Yine bk. Ruznâme, 1966 muhtelif kısımlar ve Selâhi muhtelif kısımlar.

²¹⁵ BOA. C. SM. nr. 158 / 7901; nr. 94 / 4703.

²¹⁶ Beşiktaş Sarayı’nda yapılan tamirler için bk. BOA. C. SM. nr. 142 / 7102; nr. 277 / 13849; nr. 67 / 3354.

²¹⁷ Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, s. 113; Sevin, s. 31; Aktepe, “Mahmud I”, s. 165.

zâde Kasrı'nı yaptırırken, kısa süre sonra da bu kasrın kuzeyine annesi için Şevkabad Kasrı'nı inşa ettirmiştir²¹⁸.

Ruznâmelerde Sultan I. Mahmud'un yazlık saray olarak diğer padişahlar gibi çoğunlukla Beşiktaş Sahilhisarı'nı kullandığı görülmektedir²¹⁹. Bunun yanı sıra padişahın özellikle İncili Köşk, Soğukçeşme, Gülhane, Yalıköşkü, Ağabaheçesi, Mahbûbiye ve Sepetçiler Kasrı en çok kullandığı yazlık mekânlardır²²⁰. Diğer dönemlerde olduğu gibi padişahın yazlık saraylara göçünün ardından Topkapı Sarayı'nda gereken bölümlerde tamir işleri başlandı²²¹.

Padişah Boğaziçi'ndeki yahlara çoğu zaman sabah erkenden deniz yoluyla giderdi. Bu sırada en önde muhafız askeri mahiyetinde, etraftaki kayıkları uzaklaştırıp yol açmak için bir kâfile, onun arkasında tülbent ağası bulunurdu. Tülbent ağası resmî gidişlerde olduğu gibi, elindeki padişahın kavuğunu sağa ve sola eğdirerek, etrafa padişahın selâm ve iltifatını bildirirdi²²². Tülbent ağasının arkasında ise, yine sarayın önde gelen erkânı bulunurdu. Padişahın gittiği yerlerde ince sazla birlikte eğlenceler ile tomak ve cirit oyunları oynanırdı. Ruznâmelerden elde ettiğimiz bilgilere göre Sultan I. Mahmud döneminde bu oyunlardan en çok cirit oyununun oynandığı görülmektedir²²³. Buradan padişahın ciride karşı daha ilgili olduğu sonucu çıkmaktadır. Bunun yanı sıra bazen de canbazlık, pehlivan güreşleri, at koşuları gibi oyunların da padişah tarafından seyredildiği olmuştur²²⁴.

Kaynaklara göre padişahın Topkapı Sarayı dışındaki köşk ve kasırlardan başka, ilk kez sayfiyeye çıkması H. 1147 /M. 1734 tarihlidir. Buna göre Sultan I. Mahmud tahta çıkışının dördüncü yılında Boğaz'daki Kavakhisarı bölgesine giderek, Yuşa Tepesi'ni ziyaret ettikten sonra geri dönmüştür²²⁵. Yine padişahın ilk kez göç-i hümayûn ile yazlık saraya geçişi de aynı tarihtedir. Buna göre, 1147 /1734 tarihinin gurre-i şehr-i rebiyülahirinde, önceden tespit edilen eşref saate göre, Beşiktaş'tan

²¹⁸ Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 162.

²¹⁹ Ruznâme, 1965, s. 11-13; Ruznâme, 1966, s. 29.

²²⁰ Ruznâme, 1966, s. 7-8; Ülgen, s. 412-413.

²²¹ Ayrıntılar için bk. Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 176.

²²² Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 71-72.

²²³ Ruznâme, 1965, s. 25-28; Ruznâme, 1966, s. 6- 10 vd.

²²⁴ Ruznâme, 1966, s. 45, 53; Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, 178.

²²⁵ *Suphî Tarihi*, s. 223.

hareket eden padişah, birkaç gün annesi Saliha Valide Sultan'ın Alibeyköy'de yaptırdığı çiftlikte dinlendikten sonra, Bahariye Sahilsarayı'na gelerek burada ikâmet etmiştir. Padişah buradan evail-i cemâziye'l-evvelde hareket ederek, Topkapı'da inşa olunan Şevket-âbâd Sarayı'na gelmiştir²²⁶.

Kaynaklarda belirtilen bir diğer nakl-i hümayûn ise, H. 1153/ M. 1740 tarihinde Üsküdar'daki Kavak Bahçesi denilen saraya yapılmıştır. 5 gün kadar burada kalan padişah, oradan hareket ederek, Boğaz Hisarları'na yakın Ferahâbâd sahil sarayına gidecek olursa da, henüz inşası tamamlanmadığı için birkaç gün içinde Neşet-âbâd Sahilsarayı'na intikal etmiştir²²⁷. Kaynaklara göre, 26 Temmuz 1742'de Ayasofya Külliyesi'ne eklenen imareti hizmete açan padişah, yaz boyunca binişler düzenlemiş ve geceleri de saltanat kayığıyla Boğaz'da ve Haliç'te “serv-i simin” (mehtap) gezilerine çıkmıştır²²⁸.

Sultan I. Mahmud'un doğrudan Beşiktaş Sahilsarayı'na gittiği göç ise, H. 1156 / M. 1743 yılında gerçekleşmiş olup, o zamana kadar yapılan en uzun süreli göçtür. Burada birkaç ay kalan Padişah, daha sonra Hazret-i Ebû Eyyûbi Ensâri civarında bulunan bazı mesire yerlerini gezdikten sonra, annesi Saliha Valide Sultan'ın yaptırdığı sarayı ziyaret etmiştir²²⁹. Yine Sultan I. Mahmud'un bazı aylarda sadece bir ya da iki gün hiç bir yere gitmeden sarayda kaldığı görülmektedir²³⁰.

2. Binişleri ve Eğlenceleri

a. Binişleri

Osmanlı tarihinde padişahların at veya saltanat kayığı ile yaptıkları gezilere “biniş” denilirdi. Padişahın bu saltanat kayığını takip eden ve içlerine padişahın hizmetini görecektir enderun takımı tarafından diğer saltanat kayıklarıyla oluşturulan deniz alayına “biniş-i hümayûn” denilirdi²³¹. Kısa süreli gezilere “yarım göç” uzun

²²⁶ *Suphî Tarihi*, s. 228-240.

²²⁷ *Suphî Tarihi*, s. 627.

²²⁸ Sakaoğlu, “Sultan I. Mahmud”, s. 339.

²²⁹ Ruznâme, 1966, s. 52.

²³⁰ Ruznâme, 1965, s. 35.

²³¹ Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, İstanbul 2004, s. 22-23.

sürelî bazen bir mevsimi geçirmek üzere yapılan göçe de “nakl-i hümayûn” veya “göç-i hümayûn” ya da “bahren teşrif-i şâhane “denildiği gibi, değişik kıyafetlerle ve geçilen yerlerde tanınmayacak görünümde yapılan binişlere de “tebdil binişi” denilirdi. Ayrıca atlı binişler için “esb-süvâr” saltanat kayığıyla yapılanlar için “zevrak-süvâr” deyimleri kullanılmıştır²³².

Kendinden önceki padişahlarda olduğu gibi binişler Sultan I. Mahmud’un da günlük hayatında önemli bir yere sahip olup, padişahın her iki tür binişi de gerçekleştirdiği görülmektedir. Günlüklerden elde edilen bilgilere göre Sultan I. Mahmud’un sarayda çok fazla kalmadığı ve sürekli binişler yoluyla İstanbul çevresindeki köşk ve kasırlara gittiği ve zamanının büyük bir kısmını buralarda geçirdiği anlaşılmaktadır²³³. Yine kaynaklara göre, klâsik binişlerin arttığı yaz aylarında, Sultan I. Mahmud’da daha fazla biniş gerçekleştirmiştir. Genel olarak yapılan bu geziler, Topkapı Sarayı’na bağlı ve çevresinde yer alan kasır, köşk ve bahçeler ile Beşiktaş, Boğaziçi ve Eyûp Sahillerine yakın yerlere yöneliktir. Sultan I. Mahmud’un biniş yerleri hakkında dönemin ruznâmelerinde oldukça geniş bilgiler yer almaktadır. Buna göre gezilerin başlıca mekânları, saray içinin yanı sıra, İstanbul çevresindeki yeşil alanlar, İncili Köşkü, Sepetçiler Kasrı, Ağabahçesi, Gülhâne, Davut Paşa Sarayı, Dolmabahçe Sarayı, Beşiktaş, Şerefâbâd, Neşet- âbâd, Karaağaç, Göksu, Tepebaşı Yalı Köşkü, Bebekbahçesi, Soğukçeşme, Şevkiye, Defterdar İskelesi, Mahbûbiye, Kozbekçiyan, Mehmet Paşa Kasrı, Bahariye, Topkapı, Çırağan Sarayı, Beğlerbeği Sarayı, Salih Ağa Yalısı, Fıstıklı Bahçe, Reis Tepe gibi İstanbul’un her iki tarafındaki mevkiilerdir²³⁴.

Padişahın en çok gerçekleştirdiği biniş yerleri ise, Sepetçiler, Ağabahçesi, İncili, Gülhâne, Dolmabahçe, Mahbûbiye köşkleridir²³⁵. Padişahın gittiği bu biniş yerlerinde cirit başta olmak üzere, pehlivan güreşleri, ok, top, tüfek, gülle ve humbara atışları, tomak ve kütük gibi çeşitli oyunlar oynanır, yemekler yenir ve fasıllar gerçekleştirilirdi²³⁶. Bu gezilerin bir kısmında padişah, Topkapı Sarayı’na

²³² Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 184.

²³³ Ruznâme, 1965, s. 1- 30.

²³⁴ Ruznâme, 1966, 1- 257.

²³⁵ Ruznâme, 1965; 1-15; Ruznâme, 1966: 1-257.

²³⁶ Ruznâme, 1965: 4- 12- 13- 15; Atıf Kahraman, *Osmanlı Devleti’nde Spor*, Ankara 1995, s. 141.

geri dönmeden ziyaret ettiği kasır ve yalılardan birisinde yemeğini yiyordu²³⁷. Ayrıca dinine bağlı bir padişah olan Sultan I. Mahmud, bu geziler esnasında öğle ve ikindi namazlarını semtin camisinde halkla birlikte kılarak halkın teveccüh ve sevgisini kazanıyordu²³⁸.

b. Eğlenceleri

Bu bölümde Sultan I. Mahmud'un diğer padişahlar gibi günlük harem yaşantısı içerisinde yer alan eğlenceleri, musikî dinlemesi ve sportif faaliyetleri ile değişik oyunların seyri gibi konular üzerinde durulacaktır.

Osmanlı tarihinde XVI. asrın ortalarına kadar, Sultanlar seferler dolayısıyla av bahanesiyle memlekette dolaşıp halkla temasta bulunarak, halkın sıkıntılarını anlamaya ve çözüm bulmaya çalışırlardı. II. Selim'e kadar seferlere giden Osmanlı Padişahları, haremde ömürlerini tüketmezler, yıllarca haremden uzak kalabilirlerdi²³⁹. Ancak bu asrın sonlarından itibaren saraylara çekilerek, kafes arkasından ülkeyi idare etmeye başlayan padişahlar, Edirne hariç herhangi bir yere gitmemişlerdir²⁴⁰. Bu tarihten sonra hareme kapanan ve devleti buradan yöneten padişahlar, divan olduğu günlerde Arz odasına giderek, divan üyelerinin dileklerini dinler, kalan zamanlarını haremde müzik, edebiyat veya spor gibi faaliyetlerle geçirirlerdi²⁴¹. XVII. yüzyılda da bu yapı değişmezken, XVIII. asırdaki felâketler ve birbiri arkasından meydana gelen mağlubiyetler, hükümeti dert ve felâketleri eğlence ve neşe ile gidermek çaresine sürüklemiştir. Bu yüzyıldaki "Lâle Devri" de bu düşüncenin eseri olduğu gibi, bu devirden sonra gelen padişahlar da hüznlerini gidermek, halkın neşesini arttırmak amacıyla sık sık eğlence ve geziler düzenleyerek halkı oyalamışlardır²⁴². XVIII. yüzyılda hâkim olan bu ruh ve düşüncüyü Sultan I. Mahmud' ta da görmekteyiz. Sultan I. Mahmud yirmi dört senelik saltanat devrinin önemli bir kısmını, İstanbul içini ve mesire yerlerini gezmekle geçirmiştir.

²³⁷ Ruznâme, 1965, s. 16, 28, 32.

²³⁸ M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, İstanbul 1954, s. 82-83..

²³⁹ Altındal, *Osmanlı'da Harem*, s. 181.

²⁴⁰ Uluçay, *Aşk Mektupları*, s. 83-84.

²⁴¹ Altındal, *Osmanlı'da Harem*, s. 181.

²⁴² Uluçay, *Aşk Mektupları*, s. 82.

Bu eğlencelerden musikî faaliyetleri, önceden beri yapılmakta olup, bazı İslâm hukukçularının verdiği fetvalara dayanılarak, ud, keman, def, çalpare, ney ve tambur gibi müzik aletleri çalınmıştır²⁴³. Musikî dinlemek kendinden önceki diğer padişahlarda olduğu gibi, Sultan I. Mahmud'un da en büyük eğlencelerinden biri olup, genellikle Mabeyn'de ve binişle gidilen yerlerde, öğle namazı ile ikindi namazı arasındaki saatler ile “yatsı vakti” nden sonra icrâ edilen “fasl-ı çavuşan” “sâz ü söz” “sâz-ı âhengi” gibi müzik ziyafetleri daha çok “bir iki fasıl olarak gerçekleşmekteydi²⁴⁴.

Musikî eğlenceleri dışında harem hayatının yeknesak olan hayatını değiştirmek için meddahlar, karagözler ve orta oyuncuların yaptıkları gösteriler ve harem halkının kendi aralarında düzenledikleri bekiz, kös ve sürme gibi oyunlarda dönemin önemli eğlenceleri arasındadır. Bütün bu gösteri ve oyunların yanı sıra padişah için düzenlenen huzur güreşleri de, binişlerde, bayramlarda ve değişik şenliklerde padişahın seyri için düzenlenen başlıca oyunlardır²⁴⁵. XV. ve XVI. yüzyılın önemli oyunlarından okçulukla ilgili kabak oyunu ise XVIII. yüzyılda artık ok ve yayın savaş silahı olma özelliğini kaybetmesinden dolayı bu dönemde ortadan kalkmıştır²⁴⁶.

Sergilenen değişik oyunlar arasına kütük darbı, kılıç çalma, mızrak, tomak ve kol oyunları ile canbazların padişahın huzurunda yaptıkları gösteriler de eklenebilir²⁴⁷. Bunların yanı sıra binicilikte ustalık ve hüner gösterme yarışları, uzun mesafeli at yarışları ve at üzerinde oynanan oyunlar da bulunmaktadır²⁴⁸. Sultan I. Mahmud dönemine ait ruznâmelerden elde ettiğimiz sonuca göre, padişahın bu oyunlar arasından en çok cirit ve tomak oyununu sevdiği ve neredeyse gittiği her gezide ve uğruna düzenlenen şenlik ve eğlencelerde bu iki oyunun oynandığını ve

²⁴³ Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, s. 184; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Halil İnalcık, *Hasbağçede 'ayş u tarab Nedimler Şairler Mutripler*, İstanbul 2011.

²⁴⁴ Ruznâme, 1965, s. 72, 84.

²⁴⁵ Ruznâme, 1966, s. 29, 34; Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, s. 184-185.

²⁴⁶ İbrahim Yıldırım, “Türk Kültüründe Atlı Hedef Okçuğu Olarak Kabak Oyunu ve Osmanlılardaki Görünümü”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 625-634.

²⁴⁷ Altındal, *Osmanlı'da Harem*, s. 181.

²⁴⁸ Ferruh Dinçer- Aşkın Yaşar, “Osmanlı Döneminde Atlı Sporlar”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 615.

padişahın da izlemekten büyük keyif aldığı görülmektedir²⁴⁹. Döneme ait kaynaklarda daha önceki padişahlar döneminde çok görülen ve genellikle erkek meclislerinde oynanan köçek oyunu ile tavşan oyunu denilen oyunlara Sultan I. Mahmud döneminde rastlanmamıştır.

Kaynakların ifadesine göre Sultan I. Mahmud'un en büyük eğlencelerinden biri de, santraç oyunu ile "mehtab seyri" idi. Özellikle Boğaziçi'nde Sahilsarayında kayıkla dolaşarak, mehtap seyri yapan padişahın, çok sevdiği bu bölgedeki sarayların tamirinin yanı sıra Bayıldım Kasrı adı verilen oldukça güzel bir mekân inşa ettirdiği bilinmektedir²⁵⁰.

Sultan I. Mahmud döneminde yazın yapılan bu eğlencelerin yanı sıra sarayda düzenlenen eğlencelerden biri de, eskiden beri yapıla gelen ve kış gecelerinin vazgeçilmez eğlencesi helva sohbetleridir²⁵¹. Bunların dışında hanedanın kuruluşundan beri devam eden diğer bir eğlence de, haremde yaşayan kadınların serbest bir şekilde bahçelerde, mesire yerlerinde yaptıkları "halvet"²⁵² denilen eğlencelerdir²⁵³. Sultan I. Mahmud döneminde çoğunlukla sarayda halvet yapıldığı gibi, Topkapı'da²⁵⁴ ve padişahın en çok kullandığı yazlık mekânlardan biri olan İncili Köşkü'nde de halvet yapılmıştır²⁵⁵. 1740 -1755 yılları arasında İstanbul'da yaşayan Fransız tüccar Jean-Claude Flachet, Sultan I. Mahmud döneminde yapılan bu eğlencelerden birini şöyle anlatır: "Sultan çadırı en ortada kurulur, sarayın önde gelenleri burada ona hediyelerini sunarlar. Bu hediyeler önce Majesteleri'ne

²⁴⁹ Ruznâme, 1965, s. 16,17, 19,20, 22, 23, 25; Ruznâme 1966, s. 18, 26, 54, 63; Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, 178.

²⁵⁰ BOA. C. SM. nr. 169 / 244.

²⁵¹ Ruznâme, 1965, s. 79-80.

²⁵² Osmanlı İmparatorluğu'nda Saray kadınlarının gezip dolaşması için yapılmış özel bahçelere verilen isimdir. Padişahların canı eğlenmek istediğinde "halvet" diye seslenir ve bütün saray bu emirle hareketlenirdi. Haremağaları bütün kapıları tutarken, kapalı havalarda kadınları dairesine çağıran padişah, güzel havalarda ise Hasbahçe'yi düzenletirdi, Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, s. 831; Halvet için hatt-ı hümayûn yazan padişah, böylece gerekli önlemlerin alınmasını ve rahatsız edilmemesini isterdi. Haremdeki kadınların en büyük eğlencesi olan halvetin başlaması ile üçüncü avlu tamamen boşaltılarak, bahçenin görülebilecek yerleri perdeyle ve halvet bezleriyle örtülürdü. Bütün harem halkına neşe veren halvetler, saray dışındaki bahçe ve mesire yerlerinde de yapılırdı, Altındal, *Osmanlı'da Harem*, s. 183.

²⁵³ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara 2001, s. 148; Sertoğlu, *Topkapı Sarayında Gündelik Hayat*, s. 10-11.

²⁵⁴ "Sofa-i Hümayûn'da halvet olunmağla magribe dek eğlenildi", Ruznâme, 1965, s. 24.

²⁵⁵ Ruznâme, 1965, s. 17, 22, 23, 24, 29, 32, 42.

gösterilip nereden getirildikleri özellikle anlatılır, bu durum Sultan'ı memnun etme yarışına katılmak için iyi bir fırsat olarak değerlendirilirdi. Her şey hazır olduğunda Sultan halvet (yalnız ya da haremiyle baş başa kalmayı) buyurur, sarayın bahçesine açılan bütün kapılar kapatılır. Kapıların dışında bostancılar, içinde haremağaları nöbet tutar. Haremağalarının başındaki Kızlarağası'nın yönetiminde, haremdeki tüm sultanlar burada toplanırlar..." şeklinde devam eder²⁵⁶.

Sultan I. Mahmud döneminde bu eğlence ve oyunların yanı sıra, yine Osmanlı tarihinde pek çok padişah döneminde görülen ve çoğunluğu büyük gösterişler içerisinde edâ edilerek, bir eğlence havasına bürünen değişik merâsim ve kutlamalarda yapılmıştır. Bunlar: yılbaşı (nevruz tebriki)²⁵⁷, kandiller²⁵⁸ ve surre alayı²⁵⁹, bayram tebrikleri²⁶⁰ kadir gecesi alayları²⁶¹ ve hırka-i saâdet ziyaretleridir²⁶².

3. Tebdil Gezileri

Osmanlı padişahlarının çoğu, zengin bir İstanbullu gibi kılık ve kıyafetlerle, atlı veya yaya olarak şehirde dolaşmak suretiyle halka kendilerini tanıtmadan, halkla temasa geçerlerdi²⁶³.

Padişahların bulundukları bölgelerin durumunu tahkik ve teftiş etmek için yaptıkları bu gezilere, "tebdil gezmek" denilirdi²⁶⁴. Padişahlar bu vesile ile şehirdeki işlerin gidişatını veya verilen emirlerin iyi tatbik edilip edilmediğinin tespitinin yanı sıra, kendileri hakkında halktan gelen dedikodu ve şikâyetleri de öğrenirlerdi. Osmanlı tarihinde padişahların geniş bir maiyet ile düzenledikleri tebdil ve tebdil binişleri isimleriyle bilinen gezileri birbirinden kesin çizgilerle ayırmak oldukça

²⁵⁶ Frelly, *Osmanlı Sarayı*, s. 22-224.

²⁵⁷ Ruznâme, 1965, s. 52, 64, 78.

²⁵⁸ Ruznâme, 1965, s. 26, 28.

²⁵⁹ Ruznâme, 1965, s. 46, 54; Yine bk. "Sultan Mahmud Han Vakfı'ndan Medine'ye gönderilen surre", BOA. EV. HMK. SR. d. nr. 1088; "Mekke'ye gönderilen sure", BOA. HMK. SR. d. nr. 1082.

²⁶⁰ Ruznâme, 1965, s. 26.

²⁶¹ Ruznâme, 1965, s. 75.

²⁶² Ruznâme, 1966, s. 8-9.

²⁶³ Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, s. 22; Uluçay, *Aşk Mektupları*, s. 831.

²⁶⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 55.

güçtür. Çünkü bu gezilerin bir kısmı klâsik padişah gezileri olmakla birlikte, bir kısmı teftiş amaçlı yapılan gezilerdir²⁶⁵.

Sultan I. Mahmud'un tebdil gezilerinde giydiği kıyafetler ile ilgili bilgilere rastlanmamıştır. Ancak, döneme ait ruznâmelerin taranmasıyla elde ettiğimiz sonuçlara göre, Sultan I. Mahmud da diğer Osmanlı padişahları gibi, İstanbul'da olup bitenleri bizzat yerinde görmek ve olayları daha yakından takip etmek için tebdil gezileri düzenlemiştir.

Kaynaklarda padişahın her ay aynı sayıda tebdil-i kıyafet dolaşmadığı, bazı aylarda sadece bir kez yapılan bu gezilerin bazen artarak 4 veya 5 defa yapıldığı görülmektedir²⁶⁶. Padişahın birlikte tebdile çıktığı kişiler arasında silahdar ağa, mabeyn ağaları ve zaman zaman yine değişik çavuşların adı geçiyor ise de, kaynaklarda bunlarla ilgi fazla bilgi elde edilememektedir²⁶⁷.

Padişahın yaptığı bu tebdiller, genellikle İstanbul içerisinde yangın çıkan bölgelere²⁶⁸ ve Suriçi'ndeki çarşı ve pazarlar²⁶⁹ ile yine değişik bölgelerdeki kahvelerin teftiş ve denetlenmesi şeklinde olmaktadır²⁷⁰.

Padişahın yaptığı bu teftiş ve geziler sonrasında gördüklerini ve bu bölgeler hakkındaki düşüncelerini kendi kaleminden yazdığı hatt-ı hümayûnlardan takip etmek mümkündür²⁷¹.

4. Cuma Selâmlıkları

Tarih boyunca her toplumda önemle üzerinde durulan bir husus olan halk ile hükümdar münasebetleri konusunda Osmanlı Devleti'nde de önemli uygulamalar mevcut olmuştur²⁷².

²⁶⁵ Sarıcoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 47.

²⁶⁶ Ruznâme, 1965, s. 52-54.

²⁶⁷ Ruznâme, 1965, s. 54-58.

²⁶⁸ Ruznâme, 1965, s. 32, 40

²⁶⁹ Ruznâme, 1966, s. 62.

²⁷⁰ Ruznâme, 1965, s. 39

²⁷¹ BOA. HH. nr. 3 /77; nr. 3 / 78.

²⁷² Mehmet İpşirli, "Osmanlı'da Cuma Selâmlığı", DİA, VIII, İstanbul 1993, s. 459

Osmanlıların ilk dönemlerinde halkın şikâyetleri ve taleplerini bir şekilde padişahlara ulaştırdıkları bilinmektedir. Cuma ve bayram namazları, ava çıkma, İstanbul içi ve çevresindeki mesire yerleriyle, saray ve köşklere yapılan ziyaretler, halka, hükümdara ulaşma imkânı sağlayan başlıca fırsatlardır²⁷³. Ancak bunlar arasında İslâm dünyasında dinî, siyasî ve içtimaî yönden müstesna bir yeri olan cuma namazlarının ayrı bir yeri bulunmaktadır²⁷⁴. Osmanlı padişahlarının cuma ve bayram namazlarını halkla birlikte büyük bir camide kılmaları bir hanedan geleneği olup, bu sebeple tertip edilen alaya “Cuma namazı alayı”, “Bayram alayı” denilirdi; sonraları, düzenlenen bu cuma namazı alaylarına “Cuma selamlığı” da denilmiştir²⁷⁵.

Osmanlı tarihi boyunca, saltanatın halkla kaynaşıp, bütünleşmesinin en önemli yollarından biri olan cuma selâmlıkları Sultan I. Mahmud’un da devam ettirdiği halka açık merasimlerden biri olmuştur.

Döneme ait ruznâmelerden yaptığımız tespit ve incelemelere göre, Sultan I. Mahmud her hafta bir başka camiye gitmiştir. Ancak bunların içerisinde en çok gidilen cami, diğer padişahlarda olduğu gibi, siyasî miras ve kutsallığından dolayı Ayasofya Camiî idi. Sultan I. Mahmud’un Ayasofya’dan sonra en çok cuma selâmlığına çıktığı camiler Beşiktaş Camiî, Sultan Ahmed Camiî, Yeni Camiî, Bayezid Camiî, Eyüp Sultan ve Fındıklı Kazasker camileridir²⁷⁶. Sultan I. Mahmud kendinden önceki padişahlar gibi, Eyüp Sultan Camiî’ne ayrı bir önem vermiştir. Zira burası şehzade ve sultanların hatim duaları, namaza başlamaları gibi sebeplerle aynı güne denk getirilen cuma selâmlıklarının yapıldığı başlıca mekândır. Padişah, cuma selâmlığına çıkılacak camiye bir vesile ile bildiriyor, genellikle gidiş ve dönüşler için iki ayrı yolu (kara ve deniz) izliyor ve toplanan arzuhalleri bizzat

²⁷³ Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, s. 22; İpşirli, s. 460-461.

²⁷⁴ İslam tarihinde Cuma namazı Hicret esnasında farz kılınmış ve Hz. Muhammed ilk defa Ranuna mevkiinde Cuma namazı kılmış ve hayatının sonuna kadar devam etmiştir, İpşirli, s. 460.

²⁷⁵ Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, s. 22;

Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügâtı*, İstanbul 1986, s. 68; Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, s. 100; Ayrıntılı bilgi için bk. Necdet Sakaoğlu, “Cuma Selâmlığı”, *DBİstA*, II, İstanbul 1994, s. 443-444.

²⁷⁶ Ruznâme, 1965, s. 4; Ruznâme, 1966, s. 6, 16, 17.

değerlendiriyor²⁷⁷ çoğunlukla Cuma selâmlığına gittikten sonra başka bir yere uğramadan doğrudan saraya dönüyordu²⁷⁸.

Kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla, Sultan'ın hemen hemen hiç aksatmadan devam ettirdiği Cuma selâmlığı, dinî, hukukî ve özellikle toplumsal-kültürel yönü olan bir uygulamadır. Döneminde uygulanan bu ibadetin halk-hükümdar bütünleşmesi, âdil bir idarenin sağlanması ve halkın hakkını arayabilmesi açısından son derece yararlı bir fırsat ve vesile olmuştur.

III. PADİŞAH OLARAK I. MAHMUD

A. Padişahlık

Müslüman hükümdarlara, özellikle çok geniş ülkelere sâhip imparatorlar için kullanılan padişah²⁷⁹ Osmanlı hükümdarlarının unvânları arasında örfî hükümdarlık sıfatlarını ifâde eden başlıca unvân olarak asırlarca kullanılmıştır²⁸⁰.

Kuruluş ve yükselme dönemindeki padişahların çoğu kudretli, dirayetli, adâletli şahsiyetlerdir. Ayrıca hepsi iyi bir siyasetçi ve birçoğu iyi şair ve edebiyatçı idi. Her biri cami, imaret, medrese ve hastane gibi sosyal amaçlı eser yaptırmışlardır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı padişahlarının görev, yetki ve sorumluluklarında bir değişiklik olmazken, siyasî ve askeri şartlar gereğince padişahların otoritesi yeniçeri, ümerâ ve ulemânın nüfuzu ile sınırlandı. Yeniçerilerin ve ulemânın desteğini almayan hükümdarlar girişimlerinde başarılı olamadılar²⁸¹.

Bu tarihten sonra sefere çıkmayan padişahlar dönemine girilmesiyle birlikte, saraya daha bağlı, dolayısıyla savaşçı değil sosyal işlere dayanmak zorunda olan otoritenin özellikle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren paylaşılması, çoğu kez de sadrazam ve şeyhülislâm ikilisine kalan meşveretler devri, yüzyılın sonunda daha da

²⁷⁷ Ruznâme, 1965, s. 21.

²⁷⁸ Ruznâme, 1965, s. 6.

²⁷⁹ Eski Osmanlı kaynaklarında bu kelimenin terkip olduğu belirtilerek, “pad” ile “şah” dan meydana geldiği söylenmektedir. Pad: hafız, taht anlamına, şah ise: asıl, sahip, damat ve mümtaz anlamlarına gelmektedir, M. Z. Pakalın, “Padişah”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, s. 749 vd.

²⁸⁰ Halil İnalcık, “Padişah”, *İA*, IX, İstanbul 1989, s. 491.

²⁸¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1998, s. 10.

arttı. Özellikle bürokrat kökenli sadrazamlar devrinin başlaması padişahın otoritesinin paylaşılmasında önemli ölçüde etkili oldu. Bunun sonucunda bu yüzyıldan sonraki padişahların yeni statüsü devlet işlerinde çoğu zaman danışmanlığa benzer bir konuma geldi²⁸².

Bu çerçevede XVIII. yüzyılın önemli hükümdarlarından Sultan I. Mahmud, 1730 tarihinde Osmanlı tarihinde görülen önemli bir isyan hadisesinin ardından tahta geçmiş ve ülkeyi içinde bulunduğu güç durumdan güçlü iradesi ve devlet yönetimi tecrübesi sayesinde kısa sürede çıkarmıştır²⁸³. Onun hükümdarlık döneminde (1730-1754) Osmanlı Devleti önemli bir toparlanma süreci yaşamış ve gerek iç politikada, gerekse dış politikada önemli başarılar gerçekleştirilmiştir. Kendisinden önceki hükümdarların başına gelen katl ve hal hadiselerini ve sebeplerini iyice tetkik ve tahlil etmiş ve bunlardan ders almıştır²⁸⁴. Padişahlık dönemi oldukça uzun süren, pek çok karışık iç ve dış hadiselerle uğraşan Sultan I. Mahmud, ülke içindeki anarşiyi az çok düzeltmiş, hudutları muhafaza edebilmiş, hatta eskiden kaybedilmiş olan bir iki yeri de geri almıştır²⁸⁵. Zamanında imparatorluk kendinden önceye göre daha düzgün bir şekilde işlemiş ve padişahlığının sonlarına doğru iyi sayılacak bir refah ve istikrara kavuşmuştur²⁸⁶.

XVIII. yüzyılın hükümdarlarına mahsus özelliklere sahip olan ve 27 yıllık bir kafes hayatından sonra tahta geçen Sultan I. Mahmud döneminde üç cephede birden (İran-Avusturya-Rusya) savaşlar yapılmıştır²⁸⁷. Ancak dönemindeki savaşlara gitmeyen Sultan I. Mahmud, önemli bir hamle ve kahramanlık göstermemekle birlikte, devlet işlerinde göreve getirdiği değerli şahsiyetler sayesinde idare etmiştir²⁸⁸.

Padişahın bizzat kendi ağzından çıkan ifadelerinde yönetimiyle ilgili bilgilere ulaşabilmekteyiz. Buna göre, “Tahtta kaldığım sürece amcamın verdiği öğüdü hiç

²⁸² Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamit*, s. 60.

²⁸³ İrfan Bingöl, *Osmanlı Padişahları*, s. 18; Özcan, “Mahmud I”, s. 348.

²⁸⁴ Danişman, *Osmanlı Padişahları*, s. 1108.

²⁸⁵ 1739 Belgrat Antlaşması ile Romanya’nın güneyindeki Küçük Eflak ve Kuzey Sırbistan Osmanlı topraklarına katıldı, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 326.

²⁸⁶ Kocatürk, *Osmanlı Padişahları*, s. 279.

²⁸⁷ Ayrıntılar için bk. Özcan, “Mahmud I”, s. 348-350.

²⁸⁸ Şem’ dani-zâde, *Mür’i’t- Tevârih*, I, 178.

aklımdan çıkarmadım. Ne babam gibi şeyhülislâma ne de amcam gibi sadrazama teslim oluyorum. İşleri hep kendim izliyorum. Bir sadrazamı görevden alacağım zaman onun askeri kıskırtma olasılığını göz önünde bulunduruyorum. Bu nedenle yeni sadrazam olacak kişiyi önce gizlice İstanbul'a çağırdıktan sonra, eski sadrazamı görevden alıyorum”²⁸⁹.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere hükümdarlık sanatını bilerek yöneten Sultan I. Mahmud zamanında Lâle devrinde başlayan yenilik hareketlerine devam edildi. Sosyal yeniliklere ve imar faaliyetlerine düşkün olan padişah pek çok cami, mescit, kütüphane, çeşme ve köşk yaptırdı²⁹⁰.

Saltanatı sırasında yapılan on dört savaştan sekizi kazanılırken, beşi kaybedilmiş ve biri de sonuçsuz kalmıştır. Yine askeri alanda Gözleve, Kılburun ve Urkapı işgâl edilirken, Osmanlı-İran hudutları Kasr-ı Şirin Antlaşması ile onaylandı²⁹¹. Sultan I. Mahmud, Caferiliğin beşinci mezhep olarak kabul edilmesi için ısrar eden²⁹² ve bu nedenle Osmanlı kentlerine saldıran İran hükümdarı Nâdir Şah'a karşı kazandığı zaferden sonra “Gazi” unvânını aldı²⁹³. Bu Osmanlı padişahlarının kendilerini gazâ ve cihadın öncüsü olarak görmelerinin sonucu olup, İslâm devleti reisi olduğuna dair kabulün de önemli bir göstergesidir. Gazi unvânı aynı zamanda 24 yıllık saltanatı boyunca kaleme aldığı hatt-ı hümayûnlarının da uygulanabilirliğini arttırmaya yöneliktir. Osmanlı devlet geleneği kendinden önceki Türk-İslâm dünyasının bir devamı niteliğinde olup, Yakındoğu devlet geleneği olarak bilinen düşünce kalıplarına diğer padişahlar da olduğu gibi Sultan I. Mahmud' da da bulabiliriz. Özellikle padişahın pek çok yerde kullandığı tebaa ve mülkle ilgili sözlerinde bunun yansımaları açık biçimde görülmektedir²⁹⁴.

Sultan I. Mahmud'un padişahlık anlayışının en belirgin özelliklerinden birisi de geleneğe, dolayısıyla “Kanun-ı kadim” e son derece saygılı ve bağlı oluşudur. Bunun yanı sıra yenilik fikirlerine oldukça açık ve Batı'daki gelişmeleri yakından

²⁸⁹ Yamanlar, s. 182.

²⁹⁰ Aktepe, “Mahmud I”, s. 164; Özcan, “Mahmud I”, s. 351-352.

²⁹¹ Bingöl, *Osmanlı Padişahları*, s. 119.

²⁹² Bununla ilgili hatt-ı hümayûn için bk. BOA. HH. nr. 3 / 192.

²⁹³ Şem'dani-zâde, *Mür'i't- Tevârih*, I, 178.

²⁹⁴ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yamanlar, s. 181.

takip eden bir yönü de mevcuttur. Özellikle askerî alanda batılılaşma faaliyetlerine oldukça önem verilmiş ve devlette modern anlamda önemli gelişmeler yaşanmıştır²⁹⁵. Sultan I. Mahmud döneminde Fransız mühendis Humbaracı Ahmed Paşa getirilerek²⁹⁶ Humbaracı Ocağı ıslah edilmiş ve maaşlı bir Humbaracı Ocağı kurulurken diğer yandan 1734 yılında Üsküdar'da Hendesehâne adıyla bir kışla ve okul açılmıştır²⁹⁷. Böylece III. Mustafa ve III. Selim devirlerinde kurulacak olan mühendishânelerin ilk örneği meydana getirilmiştir. Yine Topçu Ocağı düzene sokularak, yeni toplar döktürülmüştür²⁹⁸.

Padişahın öne çıkan vasıflarından biri de İstanbul'un asâyişine çok önem verip, isyan çıkmasından korktuğu için bu hususta şiddetli tedbirlere başvurması ve sorun çıkaranlar hakkında idam²⁹⁹ veya sürgün gibi cezalar verdirmekten çekinmemesidir³⁰⁰. Hatta taşrada merkezî hükümetin gücünü yerleştirmeye çalışan, ancak âyân denilen zümrelerin bir güç odağı hâline gelmesini önleyemeyen Sultan I. Mahmud 1740 bir adâletnâme neşrederek, halkı gerek bunlardan gerekse taşradaki idarecilerin zulüm ve baskılarından korumak istemiştir³⁰¹. Yine Sultan I. Mahmud döneminde XVIII. asırdaki zeâmet ve tımar kanunlarının en önemlisi olan 29 Ocak 1732 tarihli kanun çıkartılmış olup, bu kanun daha sonra çıkan tımar kanunlarına temel teşkil etmiştir³⁰².

Sultan I. Mahmud, kendi saltanatına kadar hicrî takvime göre yapılan malî ödemeleri şemsî takvime göre yapılmasını başlatarak, devletin uğradığı zararları

²⁹⁵ Osmanlı askerî sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek/ Osmanlı İmparatorluğunun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, İstanbul 2006.

²⁹⁶ BOA. C. AS. nr. 782 / 33101.

²⁹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 323.

²⁹⁸ Özcan, "Mahmud I", s. 351.

²⁹⁹ İdamı hakkındaki emri haber olarak Kırım'a firar eden Musullu Paşazâde Salih'in tutulup cezasının tertibi ve kellesinin irsali hakkında Kırım Hanı Selim Giray'a yazılan hüküm, BOA. C. DH. nr. 97 / 4809.

³⁰⁰ Aktepe, "Mahmud I", s. 164, Örneğin 1143 Patrona Halil isyanında Mehmet Kethüda'nın eşyalarını yağmalayan Amasya Kalesi Dizdarı Ahmed Ağa ve arkadaşları Samsun Kalesi'ne kalebend edilmişlerdir, BOA. C. ZB. nr. 91 / 4543.

³⁰¹ Özcan, "Mahmud I", s. 351; Rus-Avusturya seferinden sonra I. Mahmud tarafından neşredilen adâlet fermanının baş tarafına padişah bizzat Allah'ın emaneti olan reâyaya kanun ve şer'-i şerîfe aykırı muamele yapılmasına kat'iyen rızası olmadığını, halka zulüm ve fenalıktan son derece hazer edilmesini ve buna aykırı faaliyetlerde bulunanların şer'an cezalarının verileceğini beyan etmiştir (1153 Rebiyülahir / 1740 Haziran), BOA. A. DVNS. MHM. nr. 126, s. 44-45.

³⁰² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 325.

önledi. Hükümrânlığı boyunca altın, gümüş ve bakır paralar kestiren padişah, Anadolu ve Rumeli’de para kesimini yasaklayarak, sadece merkeze uzak olan Mısır, Kuzey Afrika eyaletleri ile Bağdat ve Tiflis’te buna izin vermiştir. O dönemde yine altın sikkelerin ayar bozukluğunu doldurmak için alınan tedbirler paralar için de uygulanmış ve çıkarılan yeni bir fermanla kesik ve çürük paraların ellisini, altmışını bir kuruşa toplayarak bunları tedavül ettiren sarrafların dükkânları kapatılırken, bu tür paralar ortadan kaldırıldı³⁰³. Hükümet ortaya çok miktarda vezin ve ayarları tam yeni kuruşlarla “nısfıye” ve rub’iyye”ler çıkardı. Hekimbaşızâde Ali Paşa’nın zamanında asılıp ayarı yolunda olan ve “zeri mahbubu halisü’lâyar”, “dinâr” isimleri verilen ve dirhem dörte üçü ağırlığında bulunan bu yeni paralar asıl zeri mahbubun ve diğer adıyla İstanbul altınının adını taşımaktadır³⁰⁴. Yine Sultan I. Mahmud’un öldüğü 1754 tarihine kadar ki geçen zamanda askerlerin ulûfeleri eksiksiz bir şekilde verilmiştir³⁰⁵. Bunların dışında Sultan I. Mahmud döneminde üç devletle birlikte yapılan savaşlarda saraydaki bazı gümüşlü eşya ve kürkler, kumaşlar, sırmalı dokumalar, hayvan takımları ve saray kütüphanesinde bulunan bir kısım değerli eserlerin satılması ile ekonomik sıkıntılar önlenmiştir. Yine Padişahın yerinde harcamalar yaptırması, hazine durumunu yakînen ve dikkatli bir şekilde kontrol etmesi, gereksiz harcamalardan kaçınması sayesinde ekonomik sıkıntılar yaşanmamıştır³⁰⁶. Hatta Sultan I. Mahmud zamanında hazineye aktarılan paralar ve daha sonra savaşı geçiren yıllarda yapılan tasarruflar sayesinde oluşan hazine bolluğu 1768 yılına kadar devam etmiştir³⁰⁷.

Osmanlı hanedanında hükümdarlığın en önemli üç unsuru, padişahın kendi adına düzenlenmiş tuğrası ile adına okunan hutbe ve yine adına kesilen sikkelerdir. Bunlardan sadece tuğra, XVI. yüzyılın sonuna kadar sancağa çıkan ve eyalet

³⁰³ “Eyâdî-i nâsda devâm eden kesik ve zuyûf para yasağı olup, İslâmbol’da taşra ve taşradan içeri girüp çıkmamak için Üsküdar ve Top-hâne ve Beşiktaş ve Galata ve Kasım-paşa ve Eyüb’e sarraflar ta’yin olunup, dirhemi on üç akçeye alınıp sağ akçe verildi”, Şem’dani-zâde, *Mür’i’t- Tevârih*, I, 32; Ayrıntılı bilgi için bk. B. Sıtkı Baykal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler”, TTK., *Belgeler*, IV, S. 7-8, Ankara 1993, s. 52 vd.

³⁰⁴ Karamürsel, s. 59; Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Para Sisteminin Durumu”, *V. Türkoloji Kongresi*, 26-30 Eylül 1983.

³⁰⁵ Karamürsel, s. 63; Döneme ait mevâcib defterlerinden örnekler için bk. BOA. MAD.d. nr. 5768; nr. 5569.

³⁰⁶ Bunlarla ilgili bk. TSMA. Defter nr. 2274.

³⁰⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 321.

yöneticiliğinde bulunan şehzadeler tarafından kullanılmıştır. XVII. yüzyılın başından itibaren ise ekberiyet sistemine geçilmiş ve kafes hayatında tutulan şehzadeler, ancak tahta geçtiklerinde kendi adlarına tuğra çekebilmişlerdir³⁰⁸. Kısaca babalarının ismini de içeren sultan imzaları olan tuğralar, her dönemde değişik şekillerde kullanılmış olup, kuruluşun ilk hükümdarı Osman Bey’e ait tuğra veya mühür bulunmazken, ondan sonra gelen Orhan’ın “Orhan bin Osman” ve Murad’ın “Murad bin Orhan” olarak kazanmış tuğralarına bazı belgelerde rastlamak mümkündür³⁰⁹.

Tuğralar belli kalıpların dışına çıkılmazsa da padişahlar kişisel mühürlerine daha değişik ifadeler veya işaretler koyabilirlerdi. Özellikle batılılaşma hareketlerinin yaygınlaştığı XVIII. ve XIX. yüzyıllarda padişah mühürlerinde bu duruma rastlanmaktadır³¹⁰. Bu çerçevede XVIII. yüzyılın önemli hükümdarlarından Sultan I. Mahmud saltanatında padişah tuğraları önemli değişiklikler geçirmiştir. Sultan I. Mahmud’ da tuğranın düzenine ve şekline getirdiği değişiklikler şu şekildedir:

1. Tuğra metnine girdiğinden beri baba ismine bağlı olarak bulunan han kelimesi, Sultan I. Mahmud’dan itibaren padişahın kendi adına bağlı olarak sere’nin kaidesine yerleştirilmiştir. Bundan önce hep üçüncü tuğ’la gösterilen han kelimesinin elif harfi, Sultan I. Mahmud’un tuğrasından itibaren orta tuğ ile gösterilmeye başlanmıştır.
2. Daha önceki tuğralarda iç beyze ile gösterilen bin kelimesi Sultan I. Mahmud’ dan itibaren sere’de padişahın ve babasının isimleri arasına yazılmaya başlanmıştır³¹¹.
3. Han ünvanı padişahın kendi adına bağlanınca, şah unvanı tuğra metninden çıkarılmış, fakat şekil muhafaza edilmiştir. Şöyle ki, sere’de şah kelimesinin şın harfi yerine, bin kelimesi bu harfe benzetilerek yazılmış, he harflerinin teşkil ettiği kafes şeklinde gösterilmiş olan motif

³⁰⁸ Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları*, s. 37; Besim Darkot, “Tuğra”, *İA*, XII / 2, İstanbul 1997, s. 512.

³⁰⁹ Saha Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul 1980, s. 77-85.

³¹⁰ Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları*, s. 39.

³¹¹ “Mahmud han bin Mustafa el-muzaffer daima”, TSMA. No. S. P. 181’den alınan I. Mahmud’un 1145 tarihli tuğrası için bk: Umur, *Padişah Tuğraları*, s. 247.

aynı yerde muhafaza edilmiştir. Bunun sonucunda iç beyze ile kafes şeklindeki motif, tuğra şeklini tamamlayan işaretler olarak kalmıştır³¹².

B. İç Dünyası

Sultan I. Mahmud'un öne çıkan önemli vasıflarından birisi de kendinden önceki pek çok padişah gibi dindarlığıdır. Daha önce belirtildiği üzere, şehzâdelik döneminde Kurân'la vakit geçirmesi, cülûsundan sonra âdet olduğu üzere Hz. Ömer ya da Hz. Osman'ın kılıcı yerine Hz. Peygamber'in kılıcını kuşanmayı tercih etmesi, Hırkâ-i Saâdet Dâiresi ve Eyüp Sultan'ın oldukça sık gittiği yerler arasında olması ve dönemi boyunca gerek kendi gerekse annesi Saliha Sultan adına kurdurduğu Vakfiye'den kutsal yerlerin surrelerini sürekli göndermesi³¹³ gibi özellikleri padişahın dindarlık ve inanç yönünü gösteren başlıca delillerdir.

Sultan I. Mahmud inançlarını bizzat kendi kaleminden çıkan pek çok hatt-ı hümayûnunda açıkça dile getirmektedir³¹⁴. Ayrıca padişahın inançlı yönüne dâir özelliklerini pek çok yerde görmek mümkündür. Onun devlet hazinesi ve halka âdâletle davrandığını gösteren örnekleri inançlı yönünü ortaya koymaktadır.

Padişahın tahtı devraldığı amcası III. Ahmed ve onun ailesine karşı tutumu ve onlara iyi muamele etmesi onun merhametli yönünü göstermektedir³¹⁵. Sultan I. Mahmud, hayırseverliği ve merhametinin yanı sıra insan sevgisiyle de tanınmış bir padişah olup, 26-27 Nisan 1750 gecesinde Mercan'da bir tahta handa çıkan yangın sonucunda Bitpazarı, Abacılar, Yorgancılar ve Yağlıkcılar'daki yanan kârgir ve ahşap dükkânların kendi kesesinden yeniden yapılmasını emretmiş ve yanan çarşı ve dükkânlar kârgir olarak yeniden yaptırılmıştır³¹⁶. Padişahın bu dindâr vasıflarının

³¹² Umur, *Padişah Tuğraları*, s. 247-248.

³¹³ Bk. "Sultan Mahmud Han Vakfı'ndan Mekke'ye gönderilen surre", BOA. EV. HMK. SR. nr. 1422; "Sultan Mahmud Han Kütüphanesi Vakfı'ndan Medine'ye gönderilen surre", nr. 1439; Yine "Valide Sultan Çeşme ve Muallimhanesi Vakfı'ndan Medine'ye gönderilen surre", nr. 1392.

³¹⁴ Örnek için bk. BOA. HH. nr. 3 /79.

³¹⁵ Padişahın bu özelliği ile ilgili arşiv belgelerinden bir örnek için bk. Hemedan seferinde 1144 senesinde Gümüsoğlu Mustafa Ağa'nın terakkili neferlerinden Hüseyin'in Gence'de Balaban mülkünde yaralanıp alil kalmasından dolayı merhameten bakiye-i mahlulden iki akçe tevcihi, BOA. C. AS. nr. 461 / 19226.

³¹⁶ İzzî, *Tarih-i İzzî*, s. 226; Şem'dani-zâde, *Mür'i't- Tevârih*, I, 154; Belgenin yer aldığı yer için bk. BOA, C. AS. nr. 873 / 37451.

yanı sıra onun herhangi bir tarikata bağlı olduğu yönünde herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Fakat onun da kendinden önceki padişahlar gibi büyük tarikatların tamamına “meyl ü muhabbetleri” olduğunu söyleyebiliriz.

Sultan I. Mahmud’ın dindârlık vasıflarını gösteren önemli yanlarından birisi de devrinde sosyal alanda yaptırdığı pek çok imar faaliyetlerinin yanı sıra özellikle dinî kurumların inşası ve tamiri gibi faaliyetleridir³¹⁷. Örneğin 1732’de çok önemsedığı bir hayra öncülük eden Sultan I. Mahmud, Hazine-i Hümayûn’da saklanan taştan Nakş-i Kadem-i Şerif’i Eyüb Sultan Türbesi’ne astırarak, Müslümanlar için türbe içinde ikinci bir ziyaret olanağı sağlamıştır³¹⁸.

Döneme ait ruznâmelerden elde ettiğimiz bilgilere göre, padişahın oldukça dindâr olduğu ve hayatı boyunca namazlarını hiç terk etmediği³¹⁹ ve vakit namazlarını daha ziyade halka açık büyük camilerde kıldığı yönündeki bilgiler de onun dindârlık vasıflarını yansıtmaktadır³²⁰. Yine padişahın kaynaklara yansıyan ölüm hadisesinde de hasta olmasına rağmen ve hekimbaşının hareket etmemesini söylemesine rağmen Cuma namazını edâ için çıkması ve vefâtının namazdan dönüşünde at sırtında gerçekleşmiş olması da padişahın dindârlık yönünü göstermektedir³²¹. Padişahın diğer padişahlara benzeyen önemli yönlerinden biri de eşref saatlere olan inancıdır. Bununla ilgili Şem’dani-zâde’de padişahın İran’a yapılacak sefer için müneccimlerden uğurlu bir saat talep ettiği ve müneccimlerin ertesi Pazar günü kable’z-zuhru eşref saat olarak göstermeleriyle seferin başladığı belirtilmiştir³²². Yine Suphî Tarihi’ndeki ifadeye göre padişahın ilk kez göç-i hümayûn ile yazlık saraya geçişinde 1734 müneccimbaşı tarafından önceden belirlenen eşref (uğurlu) saate göre hareket edilmiştir³²³.

³¹⁷ Sultan Mahmud döneminde Yıldız dede Mescidi, Tulumbacılar Odası Mescidi, Defterdar Odası Mescidi, Rumeli, İskele mescidi, Beşiktaş’ta Arap İskeleyi Camiî, Üsküdar Sultan Mahmud Camiî ve Kandilli Camiî gibi dinî kurumlar yaptırılmıştır, “I. Mahmud”, *Osmanlı*, XII, s. 186.

³¹⁸ Sakaoğlu, “Sultan I. Mahmud”, s. 333.

³¹⁹ Danişman, *Osmanlı Padişahları*, s. 1007.

³²⁰ Ruznâme, 1965, s. 10-18; Ruznâme, 1966, s. 25-29.

³²¹ Danişman, *Osmanlı Padişahları*, s. 1007.

³²² Şem’dani-zâde, *Mür’i’t- Tevârih*, I, 53.

³²³ *Suphî Tarihi*, s. 223.

C. Sanat ve Üslûbu

Bu bölümde Sultan I.Mahmud'un siyasî ve askerî kimliği dışındaki sanatçı yönüne dair bilgileri, nesir, şiir ve musikî faaliyetleri adı altında değerlendirilmiştir.

1. Nesir Yönü

Sultan I. Mahmud, daha önce belirtildiği gibi sancağa gönderilmemiş ve gelenek gereği sekiz yaşından 35 yaşına kadar toplam 27 yıl kafes hayatı yaşadktan sonra tahtın başına geçmiştir. Fakat padişahın şehzadelik yıllarına damga vuran bu 27 yıllık kafes hayatı, kendinden önce bu duruma maruz kalan birçok şehzadeden iyi olmuş ve bu süre boyunca çok değerli hocalardan dersler almış ve özellikle tarih, edebiyat ve musiki gibi bilimlerde kendini iyi yetiştirmiştir³²⁴.

Sultan I. Mahmud bizzat devlet işleri ile ilgili arz, tahrir, telhis, inha vb. resmî evrakın üzerine duygu ve düşüncelerini hatt-ı hümayûnları ile ifade etmiştir. Dönemine ait pek çok örneğinin bulunduğu bu hatt-ı hümayûnları'nda dönemin siyaset, medeniyet, hukuk ve düşünce tarihi için oldukça değerli malzemeler ihtiva etmektedir.

Padişahın kendi el yazısıyla kaleme aldığı bu hatt-ı hümayûnlarında otorite ile sevginin, tehditle taltifin, mantıkla duygunun, dua ile beddua bir arada bulunduğu görülmektedir. Fakat hepsinde sanatkâr bir ruhun yansımalarını gösteren, kusursuz denecek kadar güzel ve sade bir ifade tarzı bulunmaktadır³²⁵.

Arapça ve Farsça'ya hâkim olan padişah yerine göre Âyet, Hadis, Farsça ve Türkçe atasözleri, deyimler ve beyitlerle teşbih, temsil, istiare, kinâye, mecaz vb. unsurları kullanmaktadır³²⁶.

³²⁴ Bingöl, *Osmanlı Padişahları*, s. 117; "I. Mahmud", *Osmanlı*, XII, s. 183.

³²⁵ Döneme ait hatt-ı hümayûn örnekleri için bk. BOA. HH. nr. 3/161; nr. 5/180.

³²⁶ Döneminde kaleme alınan hatt-ı hümayûnları'ndan bir örnek için bk. "Sen ki Bağdad valisi serasker-i zafer-rehberim Ahmed Paşasın, seni selâm-ı şâhânem ile taltif eyledikten sonra malûmun ola ki taraf-ı hümayûnumdan murahhas olduğun müsâlâha hitam bulmamış mülâhazasıyla Tebriz'in Devlet-i Aliyyem hududunda kalması için bundan akdemce sana hitaben hatt-ı hümayûn-ı celâlet-

2. Şiir Yönü

Sultan I. Mahmud'un önemli vasıflarından biri de şiire olan merakı ve üstün şairlik yeteneğidir³²⁷. Padişahın bizzat kendi dilinden aktarılan şairlik yönü ile ilgili özellikleri şu şekildedir: “Şiir ve müzikle yakından ilgilenirim. Şairlerle müzisyenleri korurum. Onların şiir ve şarkılarını dinlemekten zevk alırım³²⁸. “Sebkâti” mahlasıyla Arapça şiirler yazar besteler yaparım³²⁹. İşte bunlardan biri³³⁰:

KITA

Varalım kûyi dilâraya gönül hû diyerek
Kokalım güllerini goncai hoş bû diyerek
Şerbati lâli hayali bizi öldürdü medet
Gidelim kûyine yarın bir içim su diyerek

Yine Sultan I. Mahmud'un gazel tarzında kaleme aldığı şiirlerinden örnekler³³¹:

Kerem bahş olmaz ey dil halimi canana söylersin
Vefâ me'mûl edersin ger aceb yaban söylersin
Ne daniş etdi tahsil “Sebkâti” tab-ı seher pişin
Ki her nazmı neşat efzâ-yı sen şahâne söylersin

Yine başka şiirlerinden örnekler:³³²

makrûn sâdır ve baş çuhadarım ile gönderilmişti. Bâdehu divân kâtibin ile gönderilen kâğıtlar manzûr-ı hümayûnum ve nehr-i Aras'tan kat-i hudut ile akd-i müsâlâha mün'akid olduğu malûm-ı hümayûn-ı mülûkânem olub bu vechile in'ikad-ı müsâlâha makbûl-i hümayûnum olmuştur. Bundan sonra dahi elçiler gidip gelince ve kat-i hudut ile bu emr-i müstahsen hitam bulunca yine her emirde ihtiyat ile hareket ve bundan akdem baş çuhadarım ile gönderdiğim hatt-ı hümayûnı memhûren gönderesin”, BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 138, s. 1.

³²⁷ Aktepe “Mahmud I”, s. 164.

³²⁸“On beşinci yevm-i ahâdde divânihâne-i Mahbûbiye'ye teşrif ve bozahane şairleri ityân ve ağazeleri istima ile eğlenildi. Ve mezburâna ihsân-ı şahâne ile mesrurü'l-hâl buyurdular”, Ruznâme, 1965, s. 23.

³²⁹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, V, s. 2539; “I. Mahmud”, *Osmanlı*, XII, s. 183.

³³⁰Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 336; Danişman, *Osmanlı Padişahları*, s. 1008-1009; Yamanlar, s. 184.

³³¹ Bilmen, *Şair Osmanlı Padişahları*, s. 32-33; Hilmi Yücebaş, *Şair Padişahlar*, İstanbul 1960, s. 104.

Cihan hayran-ı dîdârım
 Misal-i Kâbe ruhsârım
 Salın naz eyle gülzâra
 Görüp rûyîni hemvâra
 Esir-i tal'atın âfâk
 Gören hem görmeyen müştak
 Letâfet ver çemenzâra
 Safa kesb eylesün uşşak³³³

3. Musikî Yönü

Osmanlılık ruhu, Türk kültür ve sanat âleminin bütün dallarında açık bir şekilde görüldüğü gibi Türk musikîsinde de mevcut olup, muhteşem Türk musikîsinin gelişme ve kökleşme temellerinin ilk yılları, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarının biraz sonrasından itibaren ortaya çıkmıştır³³⁴.

Osmanlı tarihinde şair ve bestekâr padişahların, edebiyatımızın ve musikîmizin en güzel örnekleri olarak kabul edilebilecek eserleri oldukça fazladır³³⁵. Zira birçoğunun mürettep divanları bastırılmıştır. Fakat daha önce değindiğimiz gibi, bu eserlerin birçoğu çeşitli nedenlerden dolayı günümüze ulaşamamıştır. Kaynaklardan Sultan I. Mahmud'un eser besteleyecek kadar musikîye vâkıf olduğu ve günümüze kadar pek çok eser bırakan sultanın özellikle sâzende olduğu ve musikî erbâbını himâye ettiği anlaşılmaktadır³³⁶.

³³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 336.

³³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 336.

³³⁴ Ertem Ruhi Üngör, "Osmanlı'da Türk Musikîsi ve Çalgılar", *Osmanlı*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 572.

³³⁵ Osmanlı tarihinin 36 padişahından 10'u bilfiil musikî ile uğraşmış olup, bu 10 musikîşinas Osmanlı padişahının kronolojik sırası şu şekildedir: II. Bayezid, II. Selim, I. Mahmud, III. Selim, II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad, II. Abdülhamid, Vahdeddin, Üngör, s. 578.

³³⁶ Aktepe, "Mahmud I", s. 164.

İKİNCİ BÖLÜM

İÇ POLİTİKA

A. Padişahın Çalışma Usulleri ve Çevresi (İdareci Yönü)

1. Hatt-ı Humâyûnlarla Yönetim

Sultan I. Mahmud tahta çıktığında 35 yaşında olup, gerek yaşının verdiği olgunluk gerekse gençlik yıllarında aldığı eğitim sayesinde devlet işlerinde bir hayli tecrübe sahibi olmuştu. Patrona Halil İsyanı ile tahtı devraldığı amcası III. Ahmed'in tavsiyelerini aklından çıkarmayan Sultan I. Mahmud, olayları ihmalsiz bir şekilde takip etmiş ve devlet işlerinde iştişareyi elden bırakmamıştır³³⁷. Danışma meclislerini huzurunda toplayan ve kendisi de bizzat müzakerelere³³⁸ ve divan toplantılarına katılan³³⁹ Sultan I. Mahmud'un saltanatında üç cephede birden yapılan savaşlarda başarı sağlandığı gibi malî açıdan da ülkede önemli gelişmeler yaşanmıştır³⁴⁰. Padişahın devlet meselelerine olan bu yakın ilgisi dolayısıyla döneminde saraya çok değişik malzeme taşınmıştır. Bu dönemde saraya gelen malzemeler, mahiyetine ve diplomatik özelliklerine göre tasnifi yapılan padişaha ait belgeler ile muhtelif belgelerden oluşmaktadır³⁴¹.

Sadrazamlar seferde bulundukları sırada evrak torbalarının sadâret kaymakamı aracılığıyla ve mühürleri bozulmadan ulaştırıldığı gibi, diğer zamanlarda da bu şekilde gönderilen evrâkları açarak padişaha sunma görevi sırkatipleri tarafından yapılmaktaydı³⁴². Bu dönemde sırkatiplerinin kaleme aldıkları rûznâmelerde "hatt-ı hümayûn tahrîr olmuştur"³⁴³ ifadesinin yanı sıra cuma selâmlıkları dönüşü mâbeynde³⁴⁴ ya da nadiren de olsa daha değişik

³³⁷ Şemâdâni-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 176-178.

³³⁸ Ruznâme, 1965, s. 6; Ruznâme, 1966, s. 1-5.

³³⁹ Ruznâme, 1965, s. 24-38-49.

³⁴⁰ BOA.MAD. d. nr. 1473

³⁴¹ Döneme ait defterler için bk. *Başbakanlık Osmanlı Araştırma Rehberi*, İstanbul 2000.

³⁴² Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 95.

³⁴³ Ruznâme, 1965, s. 4-6.

³⁴⁴ "Yirmi altıncı yevm-i selâsede Divan-ı Âli mahalinde teşrîf ve istimâ-i arzuhâl olunub....", Ruznâme, 1965, s. 9; "Otuzuncu yevm-i hamisde sofa-i hümayûnda vaki...", Ruznâme, 1964, s. 12

mekânlarda³⁴⁵ toplanan arzûhallere bizzat padişah tarafından bakıldığı görülmektedir³⁴⁶. Bu gibi durumlar için özel bir zaman ayırmayan padişah, günün her saatinde kesik kesik veya bütün halinde kendisine sunulan pek çok arzı kabul ederek değerlendirmiştir³⁴⁷. Padişaha gelen bu arzlar arasında yeni tayin ve aziller, tımar, zeâmet ve iltizamlarla ilgili olanlar, şikâyetler vs. gibi halktan ve yerel yöneticilerden gelenler yer almaktadır³⁴⁸.

Halkın hükümdara yaptığı şikâyetlerin başında idarenin bozukluğu ile uğradıkları mağduriyetler gelmektedir³⁴⁹. Halk, ehl-i örf denilen beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı gibi idarecilerden, ehl-i şer denilen kadı ve nâiblerden, yeniçeri ağası, silahdâr ve sipahi gibi çeşitli askerlerden şikâyet ederler ve bu şikâyetlerini bizzat kendi imzalarıyla arzuhaller şeklinde divana iletirlerdi³⁵⁰. Genellikle cuma günleri ve cuma namazı sonrasında yapılan cuma selâmlığı halkın padişaha ulaşabilmesi ve arzuhal sunabilmesi için önemli bir vesile olup, bu konuda XVIII. yüzyılın başından beri uygulanan yeni sistem uygulanmıştır. Buna göre, cuma namazına gelen halk şikâyet ve taleplerini bildirdikleri arzuhalleri camide saflar hâlinde dolaşan padişaha bağlı görevlilere iletmişler ve toplanan bu arzuhallerin listeleri çıkarılarak, padişaha sunulduktan sonra, “Mar’uzât-ı Rikâbiye” denilen bu listelerin üzerine padişahın isteğine göre kısa bir şekilde mabeynden cevaplar yazılmıştır³⁵¹.

Ayrıca arzuhal verenler arasında sadece Müslümanlar değil gayr-i müslim vatandaşlar da yer almaktadır³⁵². Bu durum haktan Müslümanların dışında gayr-i müslimlerin de yararlanabildiğini ve arzuhal sahiplerinin kendi dillerinde arzuhal yazabildiklerini göstermektedir. Yine İstanbul halkı dışındaki şehir, kasaba ve hatta

³⁴⁵ “Dokuzuncu yevm-i sebtde Topkapu-yı makarr-ı dilkuşâdan mahal-i Halife-i Kozbekçiyân’a..” Ruznâme, 1965, s. 5.

³⁴⁶ Ruznâme, 1966, s. 7.

³⁴⁷ Ruznâme, 1964, s. 18.

³⁴⁸ Bunlarla ilgili bk. BOA. C. ML. nr. 469 / 19086; C. MF. nr. 46 / 2282; C. ML. nr. 549 / 22586; BOA. İE. AS. nr. 70 / 6328; İE. AS. nr. 64 / 5821.

³⁴⁹ Örnekler için bk. BOA. A. DVN. ŞKT. d. nr. 1, s. 34; BOA. İE. AS. nr. 64 / 5822; 5823; C. ADL. nr. 46 / 2769.

³⁵⁰ Örnek için bk. “Dergâh-ı Âli cebecilerine mahsus rûusun verilmediğinden bahisle ihsanı hakkında Serkebeci Halil imzalı arz”, BOA. İE. AS. nr. 64 / 5864.

³⁵¹ Saydam, s. 76-77.

³⁵² “Fakrından ve ihtiyarlığından bahisle cizye talebiyle rencide edilmemesi için Petro nâm zımmî tarafından verilen arzuhal”, BOA. C. ML. nr. 549 / 22586; Yine bk. C. BLD. nr. 132 / 6593.

köy sakinlerine varıncaya kadar halkın tamamının bu haktan yararlanabildiği divana gelen arzuhallerden anlaşılmaktadır³⁵³.

Padişahın kendisine ulaşan telhîs, tahrîr, arz, tahrîrat, kâime, arzuhâl ve benzeri belgeler arasından en çok, tahrîr ve telhislere muhatap olduğu ve düzenlenen birçok defterin onun çeşitli konularda bilgilenmek isteğini karşılamak için gönderildiği görülmektedir. Telhisler, sadrazam veya sadaret kaymakamı tarafından yazıldığı için üzerindeki hatların elkâbı da yazan hangisi ise ona ait olurdu³⁵⁴. Yine döneme ait “müzayede kâimeleri”³⁵⁵, “mahlûlât şukkaları”³⁵⁶ “ile eyâlet ve valiliklerden gelen “tahrîrât”³⁵⁷ “elçiliklerden ve benzeri yerlerden gelen evrakların tercümeleri”³⁵⁸ ile bazı fetvâ suretleri³⁵⁹ gibi belgeler de padişah tarafından görülmekteydi. Padişaha sunulan defterler arasında, seraskerlik, vâililik ve benzeri görevler için seçilecek vezirlerin isimleri³⁶⁰, yeni tayin³⁶¹, nefy³⁶² ve aziller³⁶³ ile tevziât defterleri³⁶⁴ yer almaktadır. Bunların dışında İstanbul’a gelen haftalık ve aylık

³⁵³Bu arzuhâller ile ilgili örnekler için bk. BOA. A. DVN. ŞKT. d. nr. 2, s. 8; BOA. İE. AS. nr. 70 / 6328; C. MF. nr. 46 / 2282.

³⁵⁴Bu dönemde telhislerde elkâb formu olarak, III. Ahmed devrinde Nevşehirli Damad İbrahim Paşa zamanından itibaren devam eden “şevketlü, kerâmetlü, mehâbbetlü, velinimet-i bi-minnetim Efendim Padişahım”, ifadesi kullanılmıştır, Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatika İlmi*, İstanbul 1979, s. 90.

³⁵⁵“İlçi efendi bendelerinde kâimesidir”, BOA. HH. nr. 4 / 125; “Bağdat valisine kaime, Benim sa’adetlü, mevezzetlü karındaşı azizim hazretleri”, BOA. HH. nr. 4 / 127; “Taraflımızdan tahrir olunacak kâime”, BOA. HH. nr. 7 / 230; Ruznâme, 1964, s. 12.

³⁵⁶“Mektûb-ı merkûmun derûnunda olan şukkânın tercümesidir”, BOA. HH. nr. 4 / 130.

³⁵⁷Bunlarla ilgili örnekler için bk. “Bağdat valisi Ahmed Paşa’nın tahrîrâtından hülâsalar”, BOA. HH. nr. 1 / 15, nr. 6 / 192; “Erzurum canibi Seraskeri Ahmed Paşa’ya...”, BOA. HH. nr. 4 / 123, HH. nr. 4 / 125; Ayrıca bk. “Kara Bekir Ağa’nın hülâsa-i takrîri...” Ruznâme, 1964, s. 5; BOA. AE. I. Mahmud, nr. 40 / 23680.

³⁵⁸“Âsitâne-i sa’âdetde mukim Rusya kapu kethüdâsı tarafından gelen takrîrin tercümesidir”, BOA. HH. nr. 8 / 274 –B; Aynı belge, BOA. AE. I. Mahmud, nr. 61 / 3877; “Tarafl-ı Asafiye ilçî Mustafa Han’dan gelen mektubun hülâsasıdır”, BOA. HH. nr. 5 / 180; “Tarafl-ı Asafiye ilçî Mustafa Han’dan gelen mektubun tercümesi suretidir”, BOA. HH. nr. 6 / 193 –E; “Tarafl-ı sadrazamiye Gence Hanı Şahverdi Han tarafından varid olan mektubun hülâsasıdır”, BOA. HH. nr. 7 / 224.

³⁵⁹BOA. HH. nr. 4 / 93.

³⁶⁰“Tebdîl-i menâsıb-ı ba’zı Vüzera-yı izâm”, *Suphî Tarihi*, s. 45; Yine bu konu ile ilgili hatt-ı hümayun için bk. BOA. HH. nr. 3 / 161.

³⁶¹“Urla’da Fatih İbrahim Bey Camii’ine hatip tayini”, BOA. C. EV. nr. 304 / 15466; “Mehmed Cafer Han Kaçar Afşarı’nın Revan Beylerbeyliği’ne tayin edildiği...”, BOA. HH. nr. 5 / 178.

³⁶²“Nefy-i Va’iz-i Ayasofya-i Kebir Köse Süleyman Efendi”, *Suphî Tarihi*, s. 227.

³⁶³“Kazî- asker-i Anadolu olan Hoca-zâde tekmi-i müddet etmekle azl olunub yerine Kırımî Efendi Kazi-asgerlik...”, Ruznâme, 1966, s. 16; “Azl-i Kadı-i Halep Veliyüddin Efendi...”, *Suphî Tarihi*, s. 37.

³⁶⁴“1149 yılı Kurban Bayramı’nda yapılan kurbanlık koyun tevziatı”, BOA. EV. HMH. D. nr. 3828.

zahirenin miktarına ait defterler³⁶⁵, yeniçerilerin mevaciblerini bildiren defterler³⁶⁶, donanmaya ait mevâcib defterleri³⁶⁷ yeni bir gemi inşası için gerekli masraflardan³⁶⁸, yeni bir sefer için asker tertip ve sevk³⁶⁹ ile mühimmat defterleri³⁷⁰ Sultan I. Mahmud'un evkâfına ait mahsulât ve ihracat muhasebeleri³⁷¹ İydiye defterleri³⁷² ile dönemin vakıflarını bildiren defterler gibi değişik defterler de saraya ulaştırılmaktaydı. Padişahın bunlar arasından önemle istediği belgeler arasında ise, meşveret meclislerinin mazbata³⁷³ ve takrirleri³⁷⁴, havâdisât suretleri³⁷⁵, cebelü defterleri³⁷⁶, esâmi defterleri³⁷⁷, mukâtaat defterleri³⁷⁸, ulûfe defterleri³⁷⁹, ahkâm-ı maliye defterleri³⁸⁰ mevâcib defterleri³⁸¹ ile zahire defterleri³⁸², yer almaktadır³⁸³.

³⁶⁵ BOA. C. HR. nr. 98 / 4871.

³⁶⁶ Döneme ait pek çok örneği bulunan bu defterler için bk. BOA. MAD. d. nr. 4370, nr. 6839, nr. 6949, nr. 17054, nr. 17064, nr. 17066, nr. 17070, nr. 17076, nr. 17079, nr. 17082, nr. 17084, nr. 17119, nr. 19635, nr. 19637, nr. 6800, nr. 6836, nr. 7479, nr. 7497, nr. 7500, nr. 6608, nr. 6812, nr. 7479, nr. 17092, nr. 17085, nr. 17096, nr. 17097, nr. 17099, nr. 17103, nr. 2145, nr. 6557, nr. 6679, nr. 17127, nr. 2145, nr. 6687, nr. 17121, nr. 17123, nr. 17140, nr. 17155, nr. 6939, nr. 5332, nr. 7479, nr. 7500; BOA. AE. I. Mahmud, nr. 57 / 3562.

³⁶⁷ BOA. AE. I. Mahmud, nr. 2 / 100.

³⁶⁸ Örnek için bk. "1146 senesinde Birecik'te inşa edilip Fırat'a indirilen gemilerin inşası esnasında yapılan masrafları havi defter", BOA. D. BŞM. TRE. d. nr. 14694; Yine bk. BOA. D. BŞM. APE. d. nr. 14346; BOA. MAD. d. nr. 260 / 12009.

³⁶⁹ "Mahmud-ı Evvel zamanında açılan İran Seferi'ne serdengeçti, topçu ve levendan askerlerinin... tertib-i asakir defteri", BOA. MAD. d., nr. 6111; Bununla ilgili hatt-ı humâyûn örneği için bk. BOA. HH. nr. 6 / 195, nr. 7 / 221.

³⁷⁰ BOA. MAD. d. nr. 3081.

³⁷¹ BOA. EV. HMH. d. nr. 3663, nr. 4682, nr. 4838, nr. 4945, nr. 4946, nr. 4979, nr. 4980.

³⁷² " Birinci Sultan Mahmud tarafından Roma İmparatoriçesi ...kıymettar hediyeleri havi defter", BOA. C. SM. nr. 16 / 832; "Elçi Mustafa ve Mehdi Han tarafından takdim olunan İran şahının hediyelerini müfredatıyla gösteren farsça liste", BOA. HH. nr. 1 / 15 A.

³⁷³ " Mühimme mübâyaa ve sarf defteri", BOA. MAD. d., nr. 22368.

³⁷⁴ BOA. HH. nr. 3 / 92- A; "Sûret-i takrîr-i mümâileyh Mehmed Ağa", *Suphî Tarihi*, s. 816.

³⁷⁵ BOA. MAD. d. nr. 4403; BOA. HH. nr. 4 / 98.

³⁷⁶ Örnek için bk. "1165 senesi cebelü bedeliyeleri defteri", BOA. D. BŞM. CBL. d. nr. 1785, nr. 17586, nr. 17587, nr. 17588, nr. 17620.

³⁷⁷ BOA. MAD. d. nr. 2321, nr. 9923, nr. 4671, nr. 2322.

³⁷⁸ " Revan eyâletinde ve mülhâkatında satılan muhtelif mukâataaların ilzâmını deruhte eden...", BOA. MAD. d. nr. 4966; nr. 10171, nr. 1019, nr. 10182, nr. 3976, nr. 2462.

³⁷⁹ "Müteakidin ve duaguyanın 1143 senesi Martından...", BOA. MAD. d. nr. 21471; nr. 3515.

³⁸⁰ "Birinci Sultan Mahmud devrinde Rusya ve Nemçe kuvvetlerine karşı açılıb.... Ahkâm-ı Maliye Defteri", BOA. MAD. d. nr. 16193; nr. 21932.

³⁸¹ "1143 senesi mevâciblerinin verildiğini muhtevi yeniçeri mevâcib defteri", BOA. MAD. d., nr. 17038; "1144 senesi mevâcib defteri", MAD. d. nr. 5568; " Kudüs, Bağdat, Van, vs.. 1144-1145 seneleri mevâcib defteri", MAD.d. nr. 6839; "1145-1146 senesi mevâcib defteri" MAD. d. nr. 5768; "1147-1148 senesi mevâcib defteri", MAD. d. nr. 618.

³⁸² "İstanbul'da yiyecek müzayakasına mani olmak için bazı kazalardan mübayaa olunan mirî zahirenin...", BOA. MAD.d. nr. 3338; "Revan eyaletinden 1146 senesinden mübayaası ferman buyrulup mirî anbara teslim zehairin tediye bedaleti", BOA. MAD. d. nr. 16193; BOA. MAD. d. nr. 18064.

Bütün bu örneklerden padişahın dönemindeki her gelişmeyi yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle malî konularda sıkı bir kontrol sağlayarak yerinde harcamalar yaptıran³⁸⁴, gereksiz harcamalardan kaçınan³⁸⁵ Sultan I. Mahmud hazineye ait masraf ve harcamaları günlük³⁸⁶ ve aylık irad³⁸⁷ ve masraf defterlerine³⁸⁸ kaydettirerek muhafaza etmiştir³⁸⁹. Yine malî işlerle ilgili mütefferika defterleri³⁹⁰, tevzi defterleri³⁹¹, muhasebe defterleri,³⁹² vazife defterleri³⁹³, tayinat-ı askeriye defterleri³⁹⁴, askeri maaş defterleri³⁹⁵, in'âmat defterleri³⁹⁶, tezâkir-i ahkâm defterleri³⁹⁷, erbâb-ı zuema ve tımar defterleri³⁹⁸, yeniçeri mahlûlat defterleri³⁹⁹, tersane giderlerini gösteren defterler⁴⁰⁰, askeri tayinat defterleri⁴⁰¹ ve ehl-i hiref ve kullukçular defteri⁴⁰², varidât defterleri⁴⁰³, ruznamçe defterleri⁴⁰⁴, bedel-i nüzul ve avarız defteri⁴⁰⁵, ceyb-i hümayun defteri⁴⁰⁶ tevcihat defterleri⁴⁰⁷ cebe⁴⁰⁸ ve tımar

³⁸³ Bu tür belgelerin giriş kısmında “devletlü”, “saadetlü”, “merhametlü”, “celâletlü”, “şecaatlü” padişahım, sultanım ifadeleri bulunmaktadır, Örnekler için bk. BOA. HH. nr. 5 / 136; HH. nr. 6 / 184.

³⁸⁴ BOA. MAD. d. nr. 3485.

³⁸⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 321.

³⁸⁶ “Kiler birunun 1148 senesi safer ibtidasından sonuna kadar yaptığı günlük masarifi....”, BOA. MAD. d. nr. 22781.

³⁸⁷ “Laleli çeşme kurbunda Ahmed Ağa Mescidi’nin 1159’dan 1163 senesine kadar olan irad ve masarifi”, BOA. C. EV. nr. 615 / 31029; BOA. MAD. d. nr. 3317, nr. 7417, nr. 5309, nr. 5311.

³⁸⁸ “Musul Seraskeri Osman Paşa...”, BOA. MAD. d. nr. 3161; nr. 2100, nr. 2939, nr. 3008; BOA. TSMA. d. nr. 24.

³⁸⁹ “1147-1152 tarihine kadar devletin her gün vuku bulan vâridât ve masarifatının mikdarlarını ve daha bazı malûmatı muhtevi muhasebenin vâridât ve masarifat defteri”, BOA. MAD. d. nr. 2473; Yine örnekler için bk. nr. 2939, nr. 5311, nr. 6046, nr. 6567, nr. 6046.

³⁹⁰ BOA. MAD. d. nr. 3338.

³⁹¹ “1166 senesi masar ve recce mevaciblerinin tevziini havi defter”, BOA. C. AS. nr. 784 / 33191; BOA. MAD. d. nr. 3497, nr. 17047, nr. 17062.

³⁹² BOA. MAD. d. 4168, nr. 22348, nr. 1433, nr. 2837, nr. 5309, nr. 3366.

³⁹³ BOA. MAD. d. 4201, nr. 4201, nr. 18440, nr. 18472.

³⁹⁴ BOA. MAD. d. nr. 17057; BOA. C. DH. nr. 312 / 15568; D. BŞM. MTE. d. nr. 11092.

³⁹⁵ BOA. MAD. d. nr. 18580.

³⁹⁶ BOA. MAD. d. nr. 23288, nr. 23217.

³⁹⁷ BOA. MAD. d. nr. 9929.

³⁹⁸ BOA. MAD. d. nr. 16050; BOA. D. BŞM. CBL. d. nr. 17458.

³⁹⁹ BOA. MAD. d. nr. 18409, nr. 17100, nr. 20760, nr. 2705.

⁴⁰⁰ “1161 senesi muharreminden itibaren.....tersane emini marifetiyle yapılan masarifatın tertib defterini havi”, BOA. C. BH. nr. 28 / 1319; “Tersane-i Amire’nin 1163 senesi Receb ayı masarifi hesap icmal müsveddesi”, BOA. D. BŞM. TRE. d. nr. 14837.

⁴⁰¹ BOA. MAD. d. nr. 1973, nr. 18412, nr. 15705.

⁴⁰² BOA. MAD. d. nr. 17163.

⁴⁰³ BOA. C. DH. nr. 219 / 10933, nr. 3063, nr. 4380; BOA. TSMA. d. nr. 23.

⁴⁰⁴ BOA. MAD. d. nr. 22358, nr. 22375.

⁴⁰⁵ BOA. MAD. d. nr. 6486, nr. 2163, nr. 2741, nr. 5026.

⁴⁰⁶ BOA. TSMA. d. nr. 2389 / 0006, 0009, 00010, 00011, 00012, 00013.

⁴⁰⁷ BOA. MAD. d. nr. 21940.

⁴⁰⁸ “Özi, Bolu ve tevabii cebe yoklama defteri”, BOA. DFE. RZ. d. nr. 1411; “Erzurum cebe yoklama defteri”, DFE. RZ. d. nr., 1425

yoklama defterleri⁴⁰⁹ ile mukataa⁴¹⁰ ve harc-ı hassa⁴¹¹ denilen defterler yoluyla da denetim sağlayan Sultan I. Mahmud döneminde Osmanlı ekonomisi önemli bir rahatlama sürecine girmiştir.

Sultan I. Mahmud bu şekilde yakından takip ettiği devlet işleri ile ilgili görüşlerini bizzat kendi el yazısıyla belirttiği emir ve değerlendirmeler olan hatt-ı hümayûnlarında ifade etmiştir. Hatt-ı hümayûnlar bizzat padişahların kendi yazılarıyla yazıldığı gibi uzun olup da mabeyn kâtipleri tarafından yazılanlara da padişah imzasını koyardı⁴¹². Ancak her ne şekilde olursa olsun, padişah namına çıkarılan emirlerde hükümdarın imzası bulunduğu için gerek onun tarafından yazılmış olsun ve gerek imzasının bulunduğu belgeler olsun bu tabir ile anılmışlardır⁴¹³. Döneme ait olaylarda padişahın son sözünü belirten ve hukukî olarak kanun hükmünde değerlendirilen hatt-ı hümayûnlar, genel olarak, ünvânına, beyaz üzerine telhis-takrîr-arz üzerine gibi üç grub haline değerlendirilmektedir⁴¹⁴. Ancak Sultan I. Mahmud döneminde bunlar arasında padişaha keşide olunmak için sadrazam veya kaymakam paşa tarafından sunulan ve bu şekilde çıkarılan hatt-ı hümayûnlar ilk sırada yer alır⁴¹⁵. Sultan I. Mahmud hatt-ı hümayûnlarını kaleme alırken kendisinden sonra tahta geçecek olan kardeşi III. Osman gibi nesih yazı türünü kullanmıştır⁴¹⁶.

⁴⁰⁹ “Trabzon ve tevabii tımar yoklama defteri”, BOA. DFE. RZ. d. nr. 1420

⁴¹⁰ BOA. KK. d. nr. 5071, 5067, 5066, 5068.

⁴¹¹ “Sır kâtibinin cüzdanındaki eksik fâtalara tamamlayan ustaya verilen üstadiye, yirmibeş gedikli çukadan, kiler-i hassaya çırağ olan Hamlacızâde acemilik, neşat-abaddan çöğür çalan şaire, yalıya yapılan sekte bahası, canfesten yapılan kürk astariyesi...vs. gibi harcamalar”, BOA. TSMA. d. nr. 87.

⁴¹² Sutan I. Mahmud’un resmî belgeler üzerindeki imzaları için bk. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 293.

1. El müeyyed-ül-müstein billâh-il-melikiddeyyen

2. Hadimülharemeyn-il-muhteremeyn essultan-ül-gazi Mahmud Han İbnüssultan-ül- gazi Mustafa Han

Diğer imzasıda şu şekildedir:

1. El mütevekkilü Alellâ-il-kerim-il-mennân el müfevvedu emrûhû ileyhi fi külli hâlin ve şân

2. Hadim-ül- Haremeyn-il-muhteremeynh essultan-ül-gazi Mahmud Han ibnüssultan-ül- gazi Mustafa Han.

⁴¹³ M. Z. Pakalın, “Hatt-ı Hümayûn”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 767-768.

⁴¹⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 172.

⁴¹⁵ *İzzî Tarihi*, s. 67.

⁴¹⁶ İ. H. Uzunçarşılı, “Hatt-ı Hümayûn”, İA,V, İstanbul, 1985, s. 374.

Buna göre Sultan I. Mahmud'un kendisine çıkarılan evrakı genelde bire indirerek, "Benim Vezirim, Benim Sadrazamım, Kaymakam Paşa" ya da daha uzun bir şekilde "Benim vezîr-i gayret- semîrim" gibi elkab cümlesinden sonra, doğrudan meseleyle ilgili fikirlerini ifade ettiği görülmektedir⁴¹⁷. Telhis üzerine yazılmış hatt-ı hümayûnların bir kısmında ise hiç elkâb bulunmazken, hatt-ı hümayûnun muhtevası da bazen "verdim / verilsin", "olmaz", "varsın", "yazılsın" gibi tek kelimelik, bazen de "malûm oldu/ malûmum olmuştur", "tedârik edesin", "manzûrum oldu / manzûrum olmuştur", "cevab verile", "mukayyet olasın", "tedârik görülsün", "berhûdâr olsunlar" gibi ikişer kelimeden oluşurdu⁴¹⁸. Ayrıca padişah ihtiyaç duyduğu takdirde telhis edilen mesele hakkındaki görüşlerini daha ayrıntılı olarak da bildirirdi⁴¹⁹.

Padişaha takdim edilen bu evraklarda yabancı ülkelerle yapılan ahidnâme sureti ve şartları⁴²⁰, diğer ülkelere yazılan nâme-i hümayûn suretleri⁴²¹ ve diğer ülkelerden gelen elçilerin getirdiği nâmeler⁴²² ve takrirler⁴²³ ile kapı kethüdalarından gelen mektuplar⁴²⁴ yazılacak cevapların suretleri⁴²⁵ gibi dış meseleleri ilgilendiren

⁴¹⁷ Devlet-i Aliye ile Rusya arasında mukîm Kabartayların ahidnâme gereği serbestilerine ve İsvaç'e yardımın güçlüğüne dair Kırım hanına yazılacak mektubun giriş kısmında " benim saâdetlü, celâletlü, mehanetlü birader-i ve'l-kiram hace-i celilüş'şan hazretleri" ifadesi yer almaktadır, BOA. HH. nr. 5 / 137.

⁴¹⁸ "mestûr ve mugâyir olub..... iyleyesün", BOA. HH. nr. 5 / 140.

⁴¹⁹ Örnek için bk. BOA. HH. nr. 1427/15.

⁴²⁰ "Evasıt-ı Ramazan 1149 tarihli Türkiye- İsveç ticaret ve dostluk muahedenamesinin maddeleri", BOA. HH. nr. 1427 / 58450-A; "1160 tarihli İran Şahından Osmanlı Hükümdarlığı'na gönderilen ahidnâme sureti ve şartları", BOA. HH. nr. 1 / 5; "Devlet-i Aliye ile İran Şahı Nadir Şah arasında Mezheb-i Caferî'nin beşinci mezheb addi...", BOA. HH. nr. 3 / 92-C; HH. nr. 3 / 92- D; HH. nr. 3 / 92 – E.; "Mahmud I. İle Nadir Şah arasında yapılan ahidnâme suretinin tercümesidir", BOA. HH. nr. 7 / 230; "Fransa Devleti ile münakid olan 1153 tarihli muahedenin sureti", BOA. C. HR. nr. 146 / 7292.

⁴²¹ "Sultan I. Mahmud tarafından 1148 senesinde akdedilen musalahadan sonra İran Şahı Nadir Şah'a yazılmış nâme-i hümayûn sureti", BOA. C. HR. nr. 175 / 875; "Sultan Mahmud'un 1143 tarihinde tahta cülûs eylediğine diâr Kırım Hanı Megli Giray Han'a yazılan nâme-i hümayûn", BOA. C. SM. nr. 118 / 5934; Ayrıca döneme ait nâme-i hümayûn ve ahidnâme-i hümayûnlar için bk. Rusya (A. DVNS. DVE. d. nr. 83/1), Avusturya- Nemçe (A. DVNS. DVE. d. nr. 57/1; nr. 59/3), Fransa (A. DVNS. DVE. d. nr. 100), Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri (A. DVNS. DVE. d. nr. 294), İsveç (A. DVNS. DVE. d. nr. 49/1).

⁴²² "Taraf-ı sadr- azamiden Franche Devleti'nin baş vezirine der-aliyyede mukim ilçileri vasıtasıyla şerren teslim ve tesyir olunacak mektubun tercümesidir", BOA. HH. nr. 17 / 738; "İsveç ilçisinin takriridir", BOA. HH. nr. 1 / 14; " İran Şah'ı İbrahim Şah'dan cülûs tebriki için gönderilen mektup", BOA. HH. nr. 6 / 193, nr. 193- A, " Aynı mektubun farsça sureti", nr. 6 / 193- B.

⁴²³ "İsveç ilçisinin 1155 /1742 tarihli takriri", BOA. HH. nr. 1 / 14.

⁴²⁴ "Nemçe Kapı Kethüdasının takrir tercümesi", BOA. HH. nr. 3 / 75.

belgeler ile diğer ülkelerde bulunan elçilerin gittikleri yerler ile ilgili gözlemlerini bildiren takrirleri de bulunmaktadır⁴²⁶.

Padişahın bir arz olmaksızın herhangi bir konuda kendince verdiği emirler olan beyaz üzerine yazılan hatt-ı hümayûnlar da bu dönemde mevcut olup, bunlarda yine devletin iç işleriyle ilgili olabileceği gibi, yabancı bir devlet mensubuna yazılacak bir nâme hakkında⁴²⁷, halkın iaşesi, birinin nefyini veya idamını bildirmek⁴²⁸, sadrazam veya sadaret kaymakamına yazılanlar vs. gibi konularda olabilir. Bunlar genellikle “sen ki” ile başlar⁴²⁹ ve “.....valisin... paşasın”, “kaptan-ı derya...paşasın”, “bostancıbaşısın” yahut “kethüda kadısın” şeklinde hatt-ı hümayûnun yazıldığı şahsın vazifesi eklenerek devam ederdi⁴³⁰. Sıfattan sonra kaleme alınan elkaplar hatt-ı hümayûn gönderilen şahsın ismine yazıldığı gibi, şeyhülislâma veya padişah hocalarına ise sade ve daha hürmetkâr elkâblar kullanıldıktan sonra konuya geçilirdi.

Sultan I. Mahmud döneminde beyaz üzerine ve telhis üzerine yazılan hatt-ı hümayûnların dışında herhangi bir makamdan gelen arz⁴³¹ ve takrir⁴³² üzerine de yazılan hatt-ı hümayûnlar mevcuttur.

2. Yüzyüze Görüşme

Sultan I. Mahmud XVIII. yüzyıl Osmanlı padişahları arasında resmî veya gayr-î resmî şekillerde devlet adamlarıyla görüşmelere ağırlık veren bir padişah olup, işleri bizzat takip ve kontrol eden bir yönetim anlayışına sahiptir. Padişahın 24

⁴²⁵ “Bu def’a mirahur Hüseyin Ağa kullarıyla İbrahim Paşa’dan gelen mektubun cevabına tahrir olunan mektubun tercümesidir”, BOA. HH. nr. 5 / 141; “Bu def’a İran Şahı İbrahim Şah’ın resmi cevabında takrir olunan mektubun tercümesidir”, BOA. HH. nr. 5 / 144; Yine benzer örnekler için bk. HH. nr. 5 / 154, HH. nr. 5 / 163, HH. nr. 5 / 175.

⁴²⁶ “Bu def’a cânib-i İran’dan gelen Nazif Mustafa Efendi kullarının hülâsa takriridir”, BOA. HH. nr. 6 / 198; “Mektûbî Ragıp Efendi kullarının takriridir”, BOA. HH. nr. 6 / 204.

⁴²⁷ “Leh başhatmanına...” BOA. HH. nr. 3 / 72.

⁴²⁸ “İlçi paşa hazretlerine tahrir olunacak tezkirenin müsveddesidir”, BOA. HH. nr. 6 / 180.

⁴²⁹ “Sen ki celâletlü Miyarbaşı hansın.”, BOA. HH. nr. 6 / 193- C.

⁴³⁰ “Sen ki Bağdad-ı darüsselâm Vâlisi haşmetlü celâletlü şehametlü emirü’l-muazzam ve düstûr-ı müfahham Ahmed Paşasın”, BOA. HH. nr. 5 / 140; Yine bk. “Sen ki eyalet ve vezaret-i”, BOA. HH. nr. 5 / 142; “Sen ki Bağdad valisi serasker-i zafer-rehberim Ahmed Paşasın”, BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 138, s. 1.

⁴³¹ BOA. AE. I. Mahmud, nr. 1 / 1; BOA. TSMA. d. nr. 23890009 / 10, 11.

⁴³² “Tersane-i Âmire’de inşa edilen karavele kalyonunun ...yazılan takririn üzerine I. Mahmud’un Veffik-i Devlet hatt-ı hümayunu”, BOA. HH. nr. 1448/ 9.

senelik saltanatı boyunca yaptığı bu görüşmelerin tarihi, yeri, süresi, katılımcıları ve bazen görüşülen konular ile ilgili bilgiler döneme ait ruznâmelerden tespit edilebilmektedir⁴³³. Yine dönemin şartlarına göre değişebilen bu görüşmelerin konuları ile değişik ayrıntıları da döneme ait hatt-ı hümayûnlardan takip edilebilmektedir.

a. Mutad Kabuller

Osmanlı padişahları daha kuruluş yıllarından itibaren yakînen takip ettikleri devlet işleri ile ilgili konularda divan toplantıları düzenleyerek ve devlet adamlarına danışarak karar vermişlerdir⁴³⁴. Ancak padişahlar Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren bizzat divan müzâkerelerine katılmayıp, haftada dört gün yapılan divan toplantılarının başkanlığını vezir-i azama bırakarak haftada iki gün divan müzâkerelerine ait işleri arz odasında vezir-i azamdan öğrenmişlerdir⁴³⁵. Daha sonraki tarihlerde haftada iki güne inen divan müzâkereleri daha çok Paşakapısı'nda görülmeye başlamış ve bundan sonra yani XVIII. asrın ilk yarısından itibaren divan işleri yalnız ulûfe tevziîne ve sefir kabûlüne ayrıldığından bütün işler Paşakapısı ve Bâb-ı Âli'de gerçekleşmiş ve bundan dolayı sadrazamların padişahla görüşmesi sınırlandırılmıştır⁴³⁶. Ancak sadrazamlar, devlet işleri ile ilgili konuları padişaha bildirmekle görevli oldukları için Paşakapısı'ndaki müzâkereleri ve hükümet işlerini Telhis, Takrir gibi hülâsalarla padişaha arzemişlerdir⁴³⁷.

Padişahlar işlerin lüzûmuna göre sadrazamla görüşmek ister veya sadrazam önemli bir iş için şifâhen padişaha mâruzatta bulunmak isterse kabûlün günü, saati ve nerede kabul edileceği kendisine bildirilirdi⁴³⁸. Bazen gayr-i resmî ve tebdil-i

⁴³³“İkinci yevm-i erba'da yine kasr-ı Beşiktaş'a şerefbahş ve sadr-ı âli kulları gelüp ruhsatyâb-ı duhûl-ı arz, ba'dehu şevketlü efendimiz edâ-yı asra dek eğlenüp iffet-i saraya râhi oldular”, Ruznâme, 1965, s. 1; “Üçüncü yevm-i ehad hitam-ı mevâcib-i lezez olmağla Silahdar Ağa kulların bâ- hatt-ı hümayûn bir kabza-i hançer-i mürassa kâr ve bir semmur kürk be'is-i iftihariyle sadr-ı a'zam paşa kullarına irsâl ba'dehu kasr-ı Sepetçiler'e teşrif ve paşa-yı müşarûnileyh gelüp duhûl-ı arza ma'zun ve fersude cebin ile iktisâb-ı şeref eylediler”, Ruznâme, 1965, s. 4.

⁴³⁴İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 1.

⁴³⁵Mehmed Hemdemi, *Solak-zâde Tarihi*, s. 268; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara 2007, s. 20.

⁴³⁶Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 5.

⁴³⁷Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 65-66.

⁴³⁸Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 67.

kıyafetle yapılan sadrazamaların padişah tarafından kabûl edilmesine rikâp veya özengi denilmekle birlikte padişahların Divan-ı Hümayûn'a katılarak faal olduklarını gösteren ve özellikle XVIII. yüzyıldaki olağan-olağanüstü bütün görüşmeleri ihtiva eden bir terim olarak kullanılmaktadır⁴³⁹.

Döneme ait ruznâmelerden ve arşiv vesiklarından edindiğimiz bilgiler ışığında padişahın bu şekilde “Mutad-ı Kadim” üzere icrâ edilen çok çeşitli kabullerin içinde en çok arzlara muhatap olduğu görülmektedir⁴⁴⁰. Bu durum padişahın resmî ve önemli her konuda bilgi sahibi olduğunu ve kendisinden habersiz herhangi bir işlemin yapılmadığını göstermektedir.

Divan toplantılarının sayılarının azaldığı ve devlet işlerinin Bâb-ı Âli'ye taşındığı ve buna bağlı olarak arz günlerinin azaldığı bir dönemde padişah olan Sultan I. Mahmud döneminde aşağıdaki örneklerde gösterileceği üzere divan toplantıları aylara göre değişmekle birlikte içinde bulunan yüzyıla göre oldukça sık yapılmaktadır⁴⁴¹.

Devlet adamlarıyla görüşmelere oldukça önem veren padişah döneminde ilk resmî arz tahta çıkışından kısa bir süre sonra H. 1143 / M. 1730 tarihli olmakla birlikte tam tarihi ve cülûsun kaçınıcı günü olduğu ile ilgili tam bir tarih tespit edilememektedir⁴⁴². Bu dönemde resmî rikâb günleri tatil günleri olan pazartesi ve perşembe günleri olmakla birlikte, az da olsa bu olağan rikâblar, haftanın diğer günlerinde de yapılmaktadır. Mevsime ve şartlara göre değişiklik gösteren rikâb mekânları arasında en çok Arz Odası ile Hasoda⁴⁴³, Topkapı Sarayı'na bağlı Ağabahçesi Kasrı⁴⁴⁴, Mahbubiye Kasrı⁴⁴⁵, Gülhane⁴⁴⁶, İncili Kasrı⁴⁴⁷, Soğukçeşme Kasrı⁴⁴⁸, Kozbekçiler Kasrı⁴⁴⁹, Sepetçiler Kasrı⁴⁵⁰ ve Yalı Köşkü⁴⁵¹ bulunmaktadır.

⁴³⁹ J. Deny, “Rikâp”, *İA*, IX, İstanbul 1989, s. 741- 744.

⁴⁴⁰ Örneğin, “Elhac İbrahim Ağa'nın arzı”, BOA. AE. I. Mahmud, nr. 2 / 68; nr. 2 / 74, 94..

⁴⁴¹ 1157 Şa'ban ayının üçüncü gününden yirmi dokuzuncu gününe kadar dört kez divan toplantısı yapılmıştır, Ruznâme, 1965, s. 1-7; Ayı yılın Ramazan ayında ise hiç divân toplantısı yapılmıştır, Ruznâme, 1965, s. 7-12

⁴⁴² *Suphî Tarihi*, s. 35.

⁴⁴³ Ruznâme, 1965, s. 12, 13, 17; Ruznâme, 1966, s. 15, 16, 20.

⁴⁴⁴ Ruznâme, 1965, s. 9, 19, 33, 36.

⁴⁴⁵ Ruznâme, 1965, s. 9, 10, 21.

⁴⁴⁶ Ruznâme, 1965, s. 7, 27.

b. Talep Üzerine Görüşmeler

Sultan I. Mahmud'un mutad kabuller ve görüşmeler dışında, aslında bu yüzyıl padişahlarının uygulamalarına benzer bir şekilde gerçekleştirdiği gayr-î resmi rikâblarda padişahın önemle üzerinde durduğu ve çok sık gerçekleştirildiği görüşmelerdir. Padişahın daha önce üzerinde durduğumuz hatt-ı hümayûnlarla devlet işlerinin takibi kadar bu şekildeki ikili temaslara ağırlık vererek, ülke içindeki her gelişmeden bizzat haberdar olma anlayışı, yine onun idarecilik özellikleri arasında yer almaktadır.

Genellikle padişahın kaleme aldığı beyaz üzerine hatt-ı hümayûnlarla gelen görüşme teklifi gizli bir şekilde ve tebdil-i kıyafetle yapılmaktaydı. Padişah görüşme için sadrazam veya kaymakam paşaları rikâba davet ederken, görüşmenin zamanı ile ilgili kesin bir ifâde kullanmayarak, genellikle karşı tarafın müsait olduğu zamanlarda görüşmeler gerçekleştiriliyordu⁴⁴⁷. Yine sadrazam veya kaymakam paşa tarafından yapılan tekliflerde ise günün değişik saatlerinin uygun olduğu belirtiliyordu⁴⁴⁸.

Şeyhülislâm, kaptan paşa ve reisü'l-küttabın gizlice yapılan bu tür rikâblara katılımları da sadrazam ve kaymakam paşa gibi tebdil-i kıyafetle gerçekleşirken, padişahın da tebdil-i kıyafetle devlet ricâliyle görüştüğü örneklerde mevcuttur⁴⁴⁹.

Genellikle görüşmelerin yeri ve saati konusunda esnek davranan Sultan I. Mahmud'un önemle üzerinde durduğu asıl konu ise, diğer padişahların da önem verdiği görüşmelerin gizli kalması durumudur. Döneme ait ruznâmelerden yaptığımız tesbitler doğrultusunda padişahın bu tarz gayr-î resmî rikâblarının her ay

⁴⁴⁷ Ruznâme, 1965, s. 9, 19, 28; Ruznâme, 1966, s. 12.

⁴⁴⁸ Ruznâme, 1965, s. 22, 24, 25, 29, 40.

⁴⁴⁹ Ruznâme, 1965, s. 23, 25, 28; Ruznâme, 1966, s. 5.

⁴⁵⁰ Ruznâme, 1966, s. 4, 8.

⁴⁵¹ Ruznâme, 1966, s. 2.

⁴⁵² Ruznâme, 1965, s. 16.

⁴⁵³ Ruznâme, 1966, s. 33.

⁴⁵⁴ Ruznâme, 1965, s. 43, 89.

aynı sayıda olmamakla birlikte, özellikle savaş dönemlerinde artış gösterdiği görülmektedir⁴⁵⁵.

Yine ruznâmlerde “umûr-ı devletden suâl-cevâb” gibi ifadelerle belirtilen bu tür rikâbların gündemi, o dönemdeki mevcut gelişmeler olup, şeyhülislâmlık, sadâret kaymakamlığı gibi üst dereceli görevlere yapılacak atamalar ile aziller gibi konular bu tür görüşmelerin başlıca konuları olarak gösterilebilir⁴⁵⁶.

Kimi zaman akşamdan sonra gerçekleştirilen kabullerin süresi görüşülen konuya ve muhatabına göre değişmekle birlikte, olağanüstü bu rikâbların yerleri ise, genelde Arz Odası, Ağabahçesi Kasrı, Mahbûbiye Kasrı, Sepetçiler Kasrı, Yalı Köşkü, Bebek Bahçesi, Gülhane, İncili Kasrı ve Soğukçeşme Kasrı gibi yerlerdir⁴⁵⁷.

3. Dönemindeki Başlıca Vazifeliler ve Padişahın Onlara Bakışı

Sultan I. Mahmud’un devletin değişik kademelerinde bulunan vazifeliler hakkındaki düşünceleri ile bu vazifelileri tayin ve görevden alma durumlarında sergilediği tutum onun idarecilik yönünü göstermektedir. Onun saltanat yılları padişahların aktif siyasetten çekildikleri ve yönetimin bürokrat kökenli devlet adamlarına devredildiği dönemleri kapsar. 1656 yılında Köprülüler ile başlayan vezir ve paşa kapılarına bağlı olarak yürütülen yönetim anlayışı Sultan I. Mahmud döneminde de devam etmiştir. Bu çerçevede bu dönemde devletin üst kademelerine getirilen görevliler saray ve ordu mensuplarının yanı sıra, vezir ve paşa kapılarına intisab etmiş kişilerden seçilmiştir. Ancak aşağıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Sultan I. Mahmud çok sık görevli değiştirmek suretiyle kendi otoritesini kuvvetlendirmiş ve ülke yönetiminde yüzyıl padişahlarının aksine bizzat etkili olmuştur. Bu çerçevede sefere çıkmayan padişahlar dönemine girildiği bu yüzyılda yirmi dört senelik bir saltanat süren Sultan I. Mahmud, tecrübeli ve iş bilen vezirleri sadarete ve ordu seraskerliklerinde bulundurmak suretiyle saltanatı boyunca İstanbul’dan dışarı çıkmadığı halde üç cephede yürütülen savaşlarda başarılı olmuş⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Ruznâme, 1965 ve Ruznâme, 1966 muhtelif kısımlar.

⁴⁵⁶ Şemdani-zâde’de geçen bir görüşme için bk. Şemdani-zâde, *Mür’it- Tevârih*, I, s. 87.

⁴⁵⁷ Ruznâme, 1965, s. 15, 54, 62; Ruznâme, 1966, 4, 9, 36, 44.

⁴⁵⁸ Şemdani-zâde, *Mür’it- Tevârih*, I, s. 78.

ve malî yapıdaki olumsuzlukların önüne geçmiştir⁴⁵⁹. Mizaç itibarıyla zeki, anlayışlı, lütüfkâr ve merhametli bir yapıya sahip olan padişah, devlet işlerini yakından takip etmiş ve istişare ettirmiştir⁴⁶⁰. Padişahın en önemli özelliklerinden biri de devrinin değerli adamlarını tespit ederek görevlendirmesi, önemli hizmeti geçenleri mükâfatlandırması ve kusurları affetmesidir⁴⁶¹.

Döneminde padişahın doğrudan ilgilendiği vazifeliler arasında sadrazam, kaymakam paşa, şeyhülislâm ve kaptan paşadan oluşan üst dereceli devlet adamlarıyla vezirler, kazaskerler, nişancılar, reisü'l-küttaplar, kadılar, defterdarlar, nakibü'l-eşraflar ve Hademe-i Bâb-ı Âsafî adıyla bilenen bürokratlar, eminler, ocak ağaları ve diğer alt dereceli görevliler bulunmaktadır.

a. Üstdereceli Devlet Görevlileri

a.1. Sadrazam ve Kaymakam Paşalar

Osmanlılarda idare mekanizmasının başında bulunan memura verilen unvan olan sadrazam, vezirlerle ümerânın başı ve bütün işlerde padişahın mutlak vekilidir⁴⁶². Fatih Kanunnâmesi'nde "Bil gil ki evvelâ vüzerâ ve ümerânın vezir-i azam başıdır. Cümlelerin ulusudur. Cümle umurun vekil-i mutlakıdır ve malımın vekili defterdarımdır ve ol nazırıdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i azam cümleden mukaddemdir" ifadeleri yer almaktadır⁴⁶³. İlk dönemlerde padişahın sonra gelen ve devleti padişahın vekili olarak yöneten bu kişilere "vezir-i azam" denilirken, son dönemlerde ünvanı "sadrâzam" olarak değiştirilen bu makamın statüsü de tarih içerisinde önemli değişikliklere uğramıştır⁴⁶⁴.

⁴⁵⁹ Sertoğlu, *Osmanlı Padişahları*, s. 95.

⁴⁶⁰ Aktepe, "Mahmud I", s. 164.

⁴⁶¹ Yamanlar, s. 182- 183; Örnek için bk. "Sabık Rumeli Kazaskeri Bursa'da sâkin Mehmed Efendi'ye gösterdiği başarılarından dolayı istediği yerde oturabileceğine dair padişah tarafından gönderilen hüküm", BOA. C. ADL. nr. 62 / 3741.

⁴⁶² Mehmed Zeki Pakalın, "Sadrazam", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1983, s. 81-82.

⁴⁶³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I, İstanbul 1990, s. 30

⁴⁶⁴ Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık*, Ankara 1974, s. 40; Halil Cin- Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 1999, s. 201.

Buna göre kuruluş döneminde tek olan vezir sayısı I. Murad döneminde ikiye çıkarılarak birine “vezir-i azam” ünvanı verilmiştir. İlk zamanlarda vezir olabilmek için uzun süre sancak beyliği yaptıktan sonra, Rumeli beylerbeyliğine gelmek gerekirken, sonraları bu şart kaldırılarak, geçmiş hizmetlerine bakılmaksızın rastgele vezirlikler verilmiştir. Vezirlerin sayısının çoğalmasından sonra, İstanbul’da bulunan ve divan üyesi olanlara “dahil vezirler” veya “kubbe vezirleri” eyaletlere gönderilenlere de “hariç vezirleri” adı verilmiştir. XVII. yüzyılın başlarına kadar vezir-i azamlar kubbe vezirleri arasından atanırken, daha sonra hariç vezirlerden de vezir-i azamlığa atamalar olmuştur⁴⁶⁵. XVIII. yüzyıldan itibaren sayıları tekrar azalan vezirlik makamında XVIII. yüzyılın başlarında üç olan sayı ikiye ve bire inmiş ve nihayet yüzyılın ortalarından sonra başka vezir tayin edilmemiştir⁴⁶⁶. Bundan sonra divan toplantıları önemini kaybederek sadrazamlık (Bab-ı Âli) önem kazanmıştır⁴⁶⁷.

Bundan sonra devlet teşkilâtında önemi artan ve nüfuz ve yetkileri çoğalan sadrazamların seçimi daha da önem kazanmış olup, bu konuda intisab düzeni adıyla yerleşmiş bir yapı oluşmuştur⁴⁶⁸. Buna göre daha önceki yüzyıllarda uygulanan devşirme sisteminin sona ermesiyle birlikte yerleşen bu düzene göre, devlet adamı yetiştirmek amacıyla vezir ve paşa kapıları oluşmuştur⁴⁶⁹. Yirmi dört yıllık saltanatı döneminde toplam on beş sadrazamı göreve getiren Sultan I. Mahmud’un bu tutumu, devlet işlerinde en üst derecede başarılı olması dileğiyle dönem boyunca sadrazam arayışı içerisinde olduğunun göstergesidir⁴⁷⁰. Aynı zamanda padişahın bu tutumu kendi otoritesini arttırmaya yönelik bir uygulamadır.

Padişah yeni tayin ettiği sadrazamlara mutâd olarak üçüncü gün gönderilen tevcih hatt-ı hümayûnlarında, selefinin ne sebeple görevden alındığını kaleme alırken⁴⁷¹ kendisinin öncelikle dikkat etmesi gereken konuları belirtmiştir⁴⁷². Ayrıca

⁴⁶⁵ Şükrü Karatepe, *Klâsik Dönem Osmanlı Siyasî Kurumları*, İstanbul 1989, s. 115-116.

⁴⁶⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 186.

⁴⁶⁷ Karatepe, *Osmanlı Siyasî Kurumları*, s. 116.

⁴⁶⁸ Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 116.

⁴⁶⁹ Rıfâ’at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı*, (Çev. Çağdaş Sümer), Ankara 2011, s. 15-16.

⁴⁷⁰ 1730- 1754 yılları arasında görev yapan sadrazamların isimleri, göreve geliş ve ayrılış tarihleri ile görevde kalış süreleri için bk. *Başbakanlık Osmanlı Araştırma Rehberi*, İstanbul 2000, s. 466; Necdet Sevinç, *Osmanlı’nın Yükseliş ve Çöküşü*, İstanbul 2007, s. 525-526.

⁴⁷¹ Hekimoğlu Ali Paşa’dan sadaret mührünü alarak yeniçeri ağası Seyyid Hasan Paşa’ya veren padişah İran meselesinin müzakereleri esnasında: “Ali Paşa mühr-i hümayûnum ile İran tarafına

bir sadrazamı görevinden alacağı zaman onun askeri kıskırtma ihtimalini göz önüne alarak, yeni sadrazamı önce gizlice İstanbul'a çağırdıktan sonra eski sadrazamı görevinden almak suretiyle titiz bir yönetim anlayışı sergileyen padişah, görevden ve İstanbul'dan uzaklaştırılan eski sadrazamı da bir şekilde takip ettirmiştir⁴⁷³. Yine padişah görev yerlerindeki muvaffakiyetlerinden dolayı göreve getirilecek olan bazı sadrazamlardan yerine uygun birini bırakarak sadarete gelmesini istediği de olmuştur⁴⁷⁴.

Dönemi boyunca devlet işlerini yakından ve bizzat takip eden padişah, hiçbir sadrazamın etkisinde kalmamakla birlikte onlara verdiği bağımsız hareket edebilme imkânı (istiklâl) dolayısıyla kendisini çoğu zaman bu yüzyıl padişahlarının ortak özelliği olan danışman görünümünde tutmuştur⁴⁷⁵. Padişahın sadrazama devrettiği bu otoriteyi, sunulan evraklardaki padişahın yazılarının bir takım önerilerden sonra "sana ihâledir", "siz bilürsüz", "ben sana havâle eyledim", "ne dersiz", "nasıl olur", "yine siz bilirsüz" gibi sıkça rastlanan kelimelerle bitmesi de açıklamaktadır⁴⁷⁶. Yine padişaha sadrazam ve diğer devlet erkânının getirdiği hediyelerin⁴⁷⁷ yanı sıra, padişahın da sadrazamların aileleriyle yakından ilgilendiği ve mutâd dışında hediyeler verdiği görülmektedir⁴⁷⁸. Padişahın sadrazamlara hediye olarak

gitmeği kendisine hasretmek için Diyarbekir seraskerine icab edeni yapmadığından dolayı bu fena netice hasıl olmuştur. Bunun için mühr-i hümayûnum kendisinden alınarak Hasan Paşa kuluma ihsanı hümayûnum olup bir aya kadar sefer levâzımâtını tedarik ile Üsküdar'a geçmesini ferman eyledim", demiştir, *Suphi Tarihi*, s. 818.

⁴⁷² "Rıza-yı hümayûna uymayan harekette bulunmasından dolayı selefinin mühr-i hümayûnun ve vekâlet-i mutlakanın tefviz edildiğini bildirir yeni sadrazama hitaben Birinci Mahmud'un beyaz üzerine hatt-ı hümayûnu", BOA. HH. nr. 1148 / 22.

⁴⁷³ Yamanlar, s. 182; Örnek için bk. "Rebiyü'levvelin altıncı günü (8 Eylül 1731) Sadrazam olan Kaba-kulak İbrahim Paşa rikâba varub...", Şemdâni- zâde, *Mür'iti Tevârih*, I, s. 23.

⁴⁷⁴ "Sen ki vezir-i âzamım ve vekili mutlakım Ali Paşa'sın seni selâmı şâhânem ile taltif eyledikten sonra Tebriz taraflarının ahvaline ve ol caniblerin umur ve hususuna vukufi tamim olup muktezayı vakt ve hale göre münasib olan vech ne ise iktizası ve münasib gördüğün vechile hareket eylemen reyine havale olunmağla maiyetinde olan vüzerâdan her kangisin münasib görür isen ol cânibe serasker nasb ve tayin ve iktiza eden umur ve husus gereği gibi tenbih ve tavsiye ve bir gün evvel rikâb-ı hümayûnuma gelmeğe müsaraat eyliyesin...", BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 138, s. 1.

⁴⁷⁵ Bu konuda Şemdâni-zâde'de "Sultan Mahmud Han hazretleri vüzerâsına istiklâl vermekten hazer ederdi. Lâkin vezirlerde istiklâl olmasa uyûn-ı nasdan mehâbeti gider, vezirin mehâbeti olmayacak, padişâhın dahi mehâbetin gider, böyle olucak istiklâlî i'tidal üzre verir oldu" ifadeleri yer almaktadır, Şemdâni- zâde, *Mür'iti Tevârih*, I, s. 29.

⁴⁷⁶ BOA. C. AS. nr. 352 / 1715.

⁴⁷⁷ BOA. MAD. d. nr. 1280; nr. 2100; Ruznâme, 1965, s. 50, 54.

⁴⁷⁸ BOA. C. DH. nr. 343 / 17127; Ruznâme, 1965, s. 28, 33.

gönderdikleri arasında, daha çok mücevherli bıçak / hançer, siyah tilki kürkü veya başka tür kürkler, elmas yüzük ve saatler yer almaktadır⁴⁷⁹.

Tablo 1:Sultan I. Mahmud Dönemi Sadrazamları (1143-1168/ 1730-1754)

İsmi	Tayin	Görevden alınışı (Azl)	Önceki Görevi	Sonraki Görevi	Ölüm Tarihi
1.Silahdâr Mehmed Paşa ⁴⁸⁰	1143. Ra. 3 16. X. 1730	1143. B. 13 22. I. 1731	Vezir-i azam	Haleb valiliği	1150.H. 1737. M.
2.Kabakulak İbrahim Paşa ⁴⁸¹	1143. B. 13 22 I. 1731	1144. R. 7 9. IX. 1731	Haleb valiliği	Resmo'ya sürgün	1155. H. 1743. M.
3.Topal Osman Paşa ⁴⁸²	1144. R. 19 21. IX. 1731	1145. Z. 15 10.V. 1732	Rumeli valiliği	İran seraskerliği	1146. H. 1733. M.
4.Hekimoğlu Ali Paşa ⁴⁸³	I. Sadareti: 1145. Za. 15 10. V. 1732 II. Sadareti: 1155. S. 7 7. IV. 1742 III.Sadareti: 1168. Ra. 2 2. VI. 1754	I. Sadareti 1148. S. 23 14. 7. 1735 II. Sadareti: 1156. B.4 23. IX. 1743 III. Sadareti: 1168. Ş. 3 3.IX. 1755	Revan Seraskerliği Anadolu valiliği Anadolu valiliği	Midilli'ye sürgün Midilli'ye sürgün Rodos'a sürgün	1171. Z. 9 17.X. 1757
5.Gürcü İsmail Paşa ⁴⁸⁴	1148. S. 23 14. VII.	1148. Ş. 29 25.	Bağdat valiliği	Rodos'a sürgün	1151 H. 1738 M.

⁴⁷⁹ “Ba’dehu sadr-ı âli kullarına seraskere kaplı semmur kürk ilbâs ba’dehu hazinedâra ilbâs-ı kaba ve iki kese akçe ihsân-ı hümayûn”, Ruznâme, 1966, s. 12; Yine padişahın dönemin sadrazamlarından Mehmed Paşa’ya hediye ettiği kürk, hançer ve diğer hediyeyle ilgili kayıtlar için bk. BOA. TSMA. d. nr. 2390001; nr. 23910002.

⁴⁸⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, İstanbul 1996, s. 1070-1071; Şemdâni- zâde, *Mür’i’t-Tevârih*, I, s. 19; Osmanzâde Tâ’ib Ahmed, *Hadikatü’l-vüzerâ*, s. 37-38.

⁴⁸¹ Mehmed Şemî, *Esmârü’t-Tevârih*, s. 101; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, İstanbul 1196, s. 782; Şemdâni- zâde, *Mür’iti Tevârih*, I, s. 23; Osmanzâde Tâ’ib Ahmed, *Hadikatü’l-vüzerâ*, 38-40; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 215; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 418-419.

⁴⁸² Osmanzâde Tâ’ib Ahmed, *Hadikatü’l-vüzerâ*, s. 40-42; Mehmed Şemî, *Esmârü’t-Tevârih*, s. 101; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 1308; *Suphî Tarihi*, s. 148; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 411-415.

⁴⁸³ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 23; Mehmed Şemî, *Esmârü’t-Tevârih*, s. 101; Osmanzâde Tâ’ib Ahmed, *Hadikatü’l-vüzerâ*, s. 42-51; M. Münir Aktepe, “Hekimoğlu Ali Paşa”, *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 166-168; Reşat Ekrem Koçu, “Ali Paşa, Hekimoğlu”, *İA*, I, İstanbul 1989, s. 333-335

⁴⁸⁴ Mehmed Şemî, *Esmârü’t-Tevârih*, s. 101; Osmanzâde Tâ’ib Ahmed, *Hadikatü’l-vüzerâ*, s.53; *Suphî Tarihi*, s. 269.

	1735	XII.1735			
6.Seyyid Mehmed Paşa ⁴⁸⁵	1148. Ş. 9 25. XII. 1735	1150. Ra. 3 17. IX. 1737	Silahdâr	Cidde valiliği	1170 H. 1757 M.
7.Muhsinzâde Abdullah Paşa ⁴⁸⁶	1150. Ra.3 17. IX. 1739	1150 N.26 17. I.1738	Rumeli valiliği	Bosna valiliği	1161 H. 1749 M.
8.Yeğen Mehmed Paşa ⁴⁸⁷	1150. N. 26 17. I. 1736	1151. Z. 12 23. III. 1739	Sadaret kaymakamlığı	Kars seraskerliği	1158 H. 1746 M.
9.Hacı İvaz Mehmed Paşa ⁴⁸⁸	1151. Z. 12 23. III. 1739	1153. R. 27 22. VI. 1740	Vidin seraskerliği	Bosna valiliği, İnebahtı muhafızlığı	1156 H. 1748 M.
10.Nişancı Hacı Ahmed Paşa ⁴⁸⁹	1153. R.27 22. VI. 1740	115. S. 20 28. IV. 1742	Birinci imrahor	Rodos'a sürgün	1166 H. 1753 M.
11.Seyyid Hasan Paşa ⁴⁹⁰	1156. Ş. 4 23. IX. 1743	1153. B. 22 10. VIII. 1742	Vezâret	Diyarbakır valiliği	1190 H. 1796 M.
12.Tiryaki Hacı Mehmed Paşa ⁴⁹¹	1159. B. 22 10.VIII. 1746	15. Ş. 1160 26.VIII. 1747	Birinci mirahor	Karaman Mısır ve Haleb valiliği	1174 H. 1761 M.
13.Boynu Eğri Seyyid Abdullah Paşa ⁴⁹²	1160. Ş. 15 26.VIII. 1747	1163. M. 23 20.I. 1750	Vezâret	Rodos'a sürgün	1164 H. 1751 M.

⁴⁸⁵ BOA. MAD. d. nr. 1702; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 1070; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, s.53-55; Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 101.

⁴⁸⁶ Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 55-59; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, s. 82.

⁴⁸⁷ BOA. MAD. d. nr. 1402; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 60-65; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 26.

⁴⁸⁸ BOA, AE. I. Mahmud, nr. 65, 411, 432, 1141,1152; BOA. İE. HR. nr. 1829; *Suphî Tarihi*, s. 633; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 498-501; Fikret Sarıcaoğlu, "Hacı İvaz Paşa", *DİA*, XI, İstanbul 1996, s. 487-488.

⁴⁸⁹ Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 68-71; *Suphî Tarihi*, s. 748; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 11-12; Feridun M. Emecen, "Ahmed Paşa, Şehlâ", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 218.

⁴⁹⁰ BOA. MAD. d. nr. 7123; Ruznâme, 1965, s. 21; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 74-78; Şemîdâni- zâde, *Mür'iti Tevârih*, I, s. 111.

⁴⁹¹ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 101; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 91; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 32.

⁴⁹² Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 102; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 32-33; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 91-93.

14.Divitdar M.Emin Paşa ⁴⁹³	1163. M. 23 20. I. 1750	1165. Ş. 19 2. VIII. 1752	Sadaret kethüdası	Mısır valiliği	1166 H. 1753 M
15.Köse Bâhir M.Paşa ⁴⁹⁴	1165. Ş. 19 2. VII. 1752	1168. C. 5 17. II. 1755	Birinci imrahor	Midilli'ye sürgün	1178 H. 1765 M.

* Bu tablo Mehmed Şemî Efendi'nin "İlâveli Esmarü't-Tevârih Maa Zeyl" adlı eserinin Osmanlı tarihindeki sadrazamların listesini gösteren tablo esas alınarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Sultan I. Mahmud, tahta çıktığında birtakım vazife değişiklikleri yapmış ve amcası III. Ahmed döneminin son sadrazamı olan ve Patrona Halil İsyanı'nda öldürülen Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın yerine, Silahdar Mehmed Paşa sadrazamlık makamına getirilmiştir⁴⁹⁵. Bu şekilde Sultan I. Mahmud'un devri, Osmanlı tarihinin 119. sadrazamı olan Damat Silahdar Mehmed Paşa ile başladı. 3 ay 21 gün sadarete kalabilen Mehmed Paşa'nın yerine 22 Ocak 1731 tarihinde getirilen Kabakulak İbrahim Paşa'nın sadaret müddeti 7 ay, 19 gün sürdü⁴⁹⁶. İbrahim Paşa vezir-paşa kapısıyla yetişmedir. Kemahlı Mehmed Ağa'nın hazine-darı Hasan Çelebi'ye, sonra Cağaloğlu kethüdası Kadri Efendi'ye intisab etmiştir⁴⁹⁷. Yerine geçen 121. sadrazam Konyalı Topal Osman Paşa ise mührü 6 ay, 2 gün taşıyabildi⁴⁹⁸. 122. sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa 1. sadaretine; 12 Mart 1732 tarihinde gelerek, 3 sene, 4 ay, 1 gün sonra çekildi⁴⁹⁹. 2. defa sadarete gelişi ise, 21 / 4 / 1742'de başladı ve 1 sene, 5 ay, 2 gün sürerek, 23 Eylül 1743'te sona erdi⁵⁰⁰. Son sadareti 15 Şubat 1755'le 18 Mayıs 1755 arasında 3 ay, 1 gün devam eden Hekimoğlu Ali Paşa'nın toplam sadaret günleri beş sene dört gün olarak, Sultan I. Mahmud döneminde en çok sadrazamlık yapan kişi oldu⁵⁰¹. 123. sadrazam Gürcü

⁴⁹³ Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 73-74; Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 102.

⁴⁹⁴ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 102; Müçteba İlgürel, "Mustafa Paşa, Köse", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 345-346.

⁴⁹⁵ Şemdâni- zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 19; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 1070-1071; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 37-38.

⁴⁹⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, s. 782; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 38-40; *Suphî Tarihi*, s. 43; Şemdâni- zâde, *Mür'iti Tevârih*, I, s. 23.

⁴⁹⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, s. 782.

⁴⁹⁸ Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 40-42; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 1308; Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 101.

⁴⁹⁹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 23.

⁵⁰⁰ Şemdâni- zâde, *Mür'iti Tevârih*, I, s. 39; Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 101.

⁵⁰¹ Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 42-51; Aktepe, "Hekimoğlu Ali Paşa", s. 166-168; Koçu, "Ali Paşa, Hekimoğlu", s. 333-335; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, s. 242.

İsmail Paşa, 5 ay, 28 gün sadarete kaldıktan sonra 9 Ocak 1736'da azledilerek, yerine Damat Silahdar Dimetokalı Seyyid Mehmed Paşa 1 sene, 6 ay, 28 gün sürecek sadrazamlık görevine getirildi⁵⁰². İlk kez 1 yılı aşkın süre görevde kalan Seyyid Mehmed Paşa'dan sonra getirilen Muhsinzâde Abdullah Paşa 4 ay, 14 gün için makam-ı sadarete getirildi⁵⁰³. Yerine Antalyalı Yeğen Mehmed Paşa sadrazam oldu ve 1 sene, 3 ay, 4 gün mühr-i hümayûnu taşıdı⁵⁰⁴. Bundan sonra gelecek sadrazamların da görev süresinin 1 yılı aşması Sultan I. Mahmud'un göreve alıştığıının göstergesidir. Çünkü Hacı İvaz Paşa'nın sadareti de 1 sene, 3 ay, 2 günü aştı⁵⁰⁵. Kendisi vezir-paşa kapısına bağlı olup, Kel Yusuf Efendi'ye intisab etmiştir⁵⁰⁶. Nişancı Foçalı Hacı Ahmed Paşa 1 sene, 9 ay, 28 gün sadarete kaldıktan sonra⁵⁰⁷, yerine geçen Şark-i Karahisarlı Seyyid Hasan Paşa ise, 2 sene, 10 ay, 16 gün devam eden sadaret süresi ile dönemin tek seferde en uzun görevde kalan sadrazamı oldu⁵⁰⁸. Onun yerine sadarete getirilen Mehmed Paşa (Tiryaki- Hacı) 1 yıl 16 gün görev yaptıktan sonra yerine Seyyid Abdullah Paşa getirildi. O da 2 yıl 6 ay sadarete kaldıktan sonra mühr-i hümayûn Divitdar Mehmed Paşa'ya verildi⁵⁰⁹. 132. sadrazam Divitdar Mehmed Emin Paşa 2 sene, 5 ay, 29 gün mührü taşıdı ve 1 Temmuz 1752'de vazifesini tamamladı⁵¹⁰. Mehmed Paşa vezir-paşa kapı halkından olup, Damad İbrahim Paşa'ya intisab etmiştir⁵¹¹. 133. Sadrazam Çorlulu Köse Bahir Mustafa Paşa ise, 1 Temmuz 1752'de geldiği sadarete Sultan I. Mahmud'un son sadrazamı oldu ve 2 yıldan fazla görevde kaldı⁵¹². Sultan I. Mahmud'un vefâtı ve yerine III. Osman'ın padişah oluşunun ardından rakiplerinin telkiniyle azledilen

⁵⁰² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 1071-1072; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül-vüzerâ*, s. 53-55.

⁵⁰³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 82; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 55-59.

⁵⁰⁴ Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 60-65; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 26.

⁵⁰⁵ BOA. AE. I. Mahmud, nr. 65, 411; BOA, İE. HR., nr. 1829; Sarıcaoğlu, "Hacı İvaz Paşa", s. 487-488; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 65-68.

⁵⁰⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, s. 843.

⁵⁰⁷ Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 68-71; Emecen, "Ahmed Paşa, Şehlâ", s. 218.

⁵⁰⁸ Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 74-78; Şemdâni- zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, 111.

⁵⁰⁹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 32.

⁵¹⁰ Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 73-74; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 33.

⁵¹¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, s. 477.

⁵¹² Hasircızâde Metin Hasircı, *Osmanlı Tarihi*, III, İstanbul 2003, s. 397-398.

Mustafa Paşa, önce Midilli'ye gönderilirken, ardından birkaç ay içerisinde Mora muhassıllığı ile görevlendirildi⁵¹³.

Bu dönemde sadrazamlık yapan 15 kişiden yetişme tarzı itibariyle üçü Ocak (Gürcü İsmail Paşa, Seyyid Hasan Paşa ve Tiryaki Hasan Paşa), sekizi Saray'ın çeşitli bölümleri (Birûn- Enderûn) mensupları arasından (Silahdar Mehmed Paşa, Kabakulak İbrahim Paşa, Topal Osman Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Seyyid Silahdar Mehmed Paşa, Nişancı Hacı Ahmed Paşa, Seyyid Abdullah Paşa, Köse Bahir Mustafa Efendi), dördü de kalemiyeden (Muhsin-zâde Abdullah Paşa, Yeğen Mehmed Paşa, İvaz Mehmed Paşa, Divitdar Mehmed Emin Paşa) gelmedir⁵¹⁴.

Sadrazam olmadan önceki son görevlerine göre dördü seraskerlikden (Topal Osman Paşa, İvaz Mehmed Paşa, ilk sadaretiyle Hekimoğlu Ali Paşa, Muhsin-zâde Abdullah Paşa), ikisi taşra vezirliğinden (Silahdar Mehmed Paşa, Seyyid Hasan Paşa), ikisi taşra valiliğinden (Kabakulak İbrahim Paşa, Gürcü İsmail Paşa), ikisi sadaret kaymakamlığından (Seyyid Silâhdar Mahmed Paşa, Yeğen Mehmed Paşa), biri nişancılık (Nişancı Hacı Ahmed Paşa), ikisi sadaret kethüdası (Tiryaki Hasan Paşa, Divitdar Mehmed Emin Paşa) ve biri muhassıllık (Seyyid Abdullah Paşa) görevlerinden gelmedirler⁵¹⁵.

Göreve getirilen sadrazamlardan görevi başında vefat eden olmazken, tamamı azledilerek görevlerinden alınmıştır. Azledilenlerden hiçbirisi idâm cezasına çarptırılmayan sadrazamlardan ikisi (Yeğen Mehmed Paşa, Gürcü İsmail Paşa) sürgün edilmiş, birisi (Seyyid Hasan Paşa) hapsedilmiş ve ikisinin de (Tiryaki Hasan Paşa, İvaz Mehmed Paşa) malı müsadere edilmiş olup, azledilen sadrazamların tamamı devletin değişik makamlarında tekrar görevlendirilmiştir. Bu durum padişahın daha öncede belirtildiği üzere merhametli ve kusurları affedici yanını göstermektedir.

⁵¹³ Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 74-76; İlgürel, "Mustafa Paşa, Köse", s. 345-346; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 33.

⁵¹⁴ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2533-2537.

⁵¹⁵ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2533-2537.

Bunlardan Silahtar Mehmed Ağa, önce Haleb valiliğine ardından Diyarbakır⁵¹⁶, Sayda, Bağdat valiliklerine tayin olunmuş⁵¹⁷ ve son olarak üçüncü kez getirildiği Haleb valiliği sırasında vefât etmiştir⁵¹⁸.

Görevinden alınan sadrazamlardan Kabakulak İbrahim Paşa'da önce Ağrıboz muhafızlığına⁵¹⁹, ardından Bosna valiliğine tayin edilmiştir. Ancak hakkında çıkan şikâyetler üzerine 1732 Temmuz'da vezirlikten alınarak, Girid' te Resmo kasabasına ikâmete memur edilmiştir. On sene kadar burada oturan İbrahim Paşa aleyhtarlarının faaliyetleri ve sebebi bilinmeyen bir bahane nedeniyle 1734 yılında katledilmiştir⁵²⁰.

Hastalığı ve ihtiyarlığı sebebiyle görevinden alınan Topal Osman Paşa ise azledildikten sonra⁵²¹ önce Trabzon valiliğine, ardından Tiflis muhafızlığına tayin olunmuştur. Ardından 1732 yılında Erzurum valiliğine nakledilmiş ve bu vilâyette kalmak üzere Musul taraflarındaki İran cephesine serasker olmuş ve sonra seraskerliğe ilâveten Anadolu valiliği de verilmiştir⁵²². Osman Paşa daha sonra Nâdir Şah'la yapılan muharebede 1732 yılında şehit olmuştur⁵²³.

Sultan I. Mahmud döneminin kuşkusuz en önemli sadrazamı olan ve değişik tarihlerde üç kez sadarete getirilen Hekimoğlu Ali Paşa da ilk sadaretinde görevden alındıktan sonra⁵²⁴ tekrar değişik kademelerde görevlendirilen sadrazamlardandır. Ali Paşa, sadaret mühürü alındıktan sonra, önce Midilli'de ikamete memur edilmiş⁵²⁵ daha sonra Girit, Mısır, Bosna⁵²⁶, Adana ve Anadolu valilikleri verilmiş olup⁵²⁷

⁵¹⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 139, s. 78-88.

⁵¹⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 142, s. 110 ve 136.

⁵¹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 317.

⁵¹⁹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 22.

⁵²⁰ Şemdanizâde, *Mür'it- Tevârih*, I, s. 19; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 319-320.

⁵²¹ Şemdanizâde, *Mür'it- Tevârih*, I, s. 33.

⁵²² BOA. A. DVNS. MHM. d. nr.139, s. 120.

⁵²³ Mehmed Şemî, *Esmarü 't-Tevârih*, s. 101.

⁵²⁴ Şemdanizâde, *Mür'it- Tevârih*, I, s. 39.

⁵²⁵ Sâbika vezir-i âzam olan vezirim Ali Paş'ya hüküm ki:

Sen ki vezîr-i müşârünileyhsin Midilli cezâiresinde ikâmet eylemen fermânım olmağın işbû emr-i şerîfim vüsûlünde varup Cezîre-i merkûmede ikâmet ve devâmı ömrü devletim ebediyesine müdâvemet ve muvâzenet üzere olman bâbında, (Evâhiri Safer 1148), BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 140, s. 425.

⁵²⁶ BOA. C. DH. nr. 312 / 1568; Ruznâme, 1965, s. 9.

⁵²⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 148, s. 141.

ardından tekrar 1742 yılında sadrazamlık görevine getirilmiştir⁵²⁸. 1742’de ikinci kez, 1755 yılında da üçüncü kez getirildiği sadareten azlinden sonra, önce Kıbrıs’ta Magosa Kalesi’ne kalabend gönderilmiştir. III. Osman döneminde çıkarılarak tekrar önce Mısır valiliğine ardından da Anadolu valiline tayin edilmiş ve buradaki görevi sırasında vefât etmiştir⁵²⁹.

Dönemin beşinci sadrazamı olan ve yeniçeriliği zamanından beri uygunsuz faaliyetleri ile meşhur olan Gürcü İsmail Paşa, sadarete bulunduğu sıralarda rüşvet ve iltimasta bulunmasından dolayı, tayininden beş buçuk ay sonra, yani 25 Aralık 1735’ te azledilerek önce Sakız’a gönderilmiş ardından Rodos’ta ikâmete memur edilmiştir⁵³⁰.

Sultan I. Mahmud’un 6. sadrazamı olarak 9 Ocak 1736’da göreve getirilen ve o tarihe kadar göreve gelen sadrazamlar arasında 1 yılı aşkın süreyle en çok görev yapan Silahdar Dimetokalı Seyyid Mehmed Paşa ise azledildikten sonra önce, Ağrıboz muhafızlığına atanmıştır. Ardından Girit valiliği, Hanya muhafızlığı Özi valiliği, Belgrad muhafızlığı ve son olarak da vefât tarihi olan 1170 Zilhiccesi sonuna (1757 Ağustos) kadar Cidde valiliğinde kalmıştır⁵³¹.

Kalemiyeden yetişme olan ve devletin değişik kademelerinde görev yaptıktan sonra, başarılarından dolayı 5 Ağustos 1737’de sadarete getirilen Muhsinzâde Abdullah Paşa, 4 ay gibi kısa bir görevden sonra azledilmiştir⁵³². Ardından önce Selânik’e tayin edilmiş, daha sonra İnebahtı muhafızlığı, Bosna valiliği, Karaman valiliği, Vidin muhafızlığı ve Rumeli valiliği verilen Abdullah Paşa, beşinci defa getirildiği Bosna valiliği sırasında vefât etmiştir⁵³³.

Dönemin sekizinci sadrazamı Yeğen Mehmed Paşa, Belgrad’ın alınması konusunda anlaşmazlık içerisine düştüğü Kızlarağası Beşir Ağa’nın etkisiyle 23 Mart

⁵²⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 329-330.

⁵²⁹ Aktepe, “Hekimoğlu Ali Paşa”, s. 169.

⁵³⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 142, s. 65.

⁵³¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 152, s. 386.

⁵³² Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 26.

⁵³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 246.

1739’da azledilerek, Balıkhane mevkiinde hapsolunmuştur⁵³⁴. Ardından Sakız adasına gönderilen Mehmed Paşa daha sonra sırasıyla Girit valiliği, Ağrıboz muhafızlığı, Bosna valiliği, Aydın muhassıllığı ve son olarak da 1744 Aralık’ında Kars cephesi seraskerliğine atanmış, bu görevi sırasında vefat etmiştir⁵³⁵.

22 Haziran 1740’da döneminde İstanbul’da meydana gelen yangınlar ve kışın fazla olması sebebiyle meydana gelen iâşe darlığı gibi sebeplerle ortaya çıkan isyan hadisesinin ardından azledilen, hapsedilerek bütün eşyası ve nakdi müsadere edilen Hacı İvaz Mehmed Paşa ise, 31 Temmuz 1740 tarihinde affedilmiştir⁵³⁶. Ardından önce Hanya muhafızlığı, daha sonra Selânik ve Bosna valiliği, Ağrıboz muhafızlığı, Girit valiliği görevlerine getirilen İvaz Paşa 1743 senesinde tekrar Hanya muhafızlığı ve aynı sene içerisinde İnebahtı muhafızlığı görevlerine getirilmiş, nihayet buradayken can vermiştir⁵³⁷.

22 Haziran 1740 tarihinde sadrazam olan Şehlâ Ahmed (Nişancı Foçalı) Paşa ise, hudut işlerinin ihmali, kişisel servet biriktirmesi ve devlet işlerini aksatması gibi nedenlerden dolayı 1 sene 9 ay 28 gün kaldığı sadarettten azledildikten sonra⁵³⁸ mal varlığı müsadere edilerek Rodos’a sürgün edilmiştir⁵³⁹. 1743 Ağustos’unda önce İçel sancağı arpalık olarak verilip Rakka bölgesindeki asayişsizliğin düzeltilmesi amacıyla tekrar görevlendirilmiştir. Daha sonra sırasıyla Sayda valiliği, Kars seraskerliği, Erzurum, Halep, Girit, Diyarbakır, Bağdat, Mısır ve Adana valiliği gibi oldukça önemli valiliklerde bulunduktan sonra 1752 yılında Halep valisi Abdurrahman Paşa’nın vefâtı ile dördüncü kez getirildiği Halep valiliği sırasında vefât etmiştir⁵⁴⁰.

Ocaktan yetişme bir devlet adamı olan Seyyid Hasan Paşa, 23 Eylül 1743’te Hekimoğlu Ali Paşa’nın ikinci sadaretinden sonra sadrazamlık makamına

⁵³⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 145, s. 2.

⁵³⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 349.

⁵³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 350.

⁵³⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 350-351; Sarıcaoğlu, “Hacı İvaz Paşa”, s. 487-488.

⁵³⁸ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 29.

⁵³⁹ Sadr-ı sabık vezir el-Hâc Ahmed Paş’ya hüküm ki:

“Sen ki vezîr-i müşârünileyhsin tâyin olunan çekdiri sefinesiyle Rodos cezîresine varıp ikâmet ve vüsûlünü mübaşir tâyin olunan...” (Evâsıt-ı Safer 1155), BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 148, s. 221.

⁵⁴⁰ *İzzî Tarihi*, s. 37. Emecen, “Ahmed Paşa, Şehlâ”, s. 114;

getirilmiştir. Üç seneye yakın bu makamda bulunduktan sonra, İstanbul'un iâşe ihtiyacını karşılayamadığı için 10 Ağustos 1746'da azledilerek Rodos adasına gönderilmiş, daha sonra gönderildiği Diyarbakır valiliğinde bir yıl kaldıktan sonra hayatını kaybetmiştir⁵⁴¹.

Yine yeniçerilikten gelme bir devlet adamı olan Tiryaki Mehmed Paşa, 10 Ağustos 1746 tarihinde Seyyid Hasan Paşa'nın yerine getirildiği sadaret makamından 26 Ağustos 1747 tarihinde azledilerek, mal varlığı müsadere edilmiş ve Rodos adasına kalabend olarak gönderilmiştir⁵⁴². 1747 Ekimi'nde kaleden çıkarılan Mehmed Paşa, önce İçel sancağına tayin edilmiş, ardından Bağdat ve Cidde valiliklerine gönderilmiş ve son gönderildiği yer olan Resmo kasabasında ölmüştür⁵⁴³.

23 Ağustos 1747 tarihinde Tiryaki Mehmed Paşa'dan alınan mühr-i hümayûn kendisine verilen Seyyid Abdullah Paşa 20 Ocak 1750 tarihindeki azline müteakip, kalabend olarak Rodos adasına gönderilmiş ve aynı sene mal varlığı müsadere edilerek önce Karaman ardından Mısır valiliğine tayin olunmuştur⁵⁴⁴. Daha sonra önce Halep sonra da Diyarbakır valiliklerine getirilen Abdullah Paşa ikinci kez görevlendirildiği Halep valiliği esnasında vefât etmiştir⁵⁴⁵.

Sadaret kethüdalığı görevinden alınarak 20 Ocak 1750'de Seyyid Abdullah Paşa'nın yerine sadarete getirilen Divitdar Mehmed Emin Paşa ise, 1 Temmuz 1752 tarihine kadar kaldığı sadrazamlıktan azledildikten sonra önce Girit adasının Resmo kasabasında ikâmete memur edilmiş, ardından 1753 yılında görevlendirildiği Mısır valiliği sırasında vefât etmiştir⁵⁴⁶.

Sultan I. Mahmud'un saltanatının başından sonuna kadar göreve getirilen 15 sadrazamı görev süreleri açısından değerlendirdiğimizde, saltanatının ilk on yılında sadarete kalma sürelerinin 1 yılı bile bulmadığı, daha sonraki yıllarda ise

⁵⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 360-361.

⁵⁴² BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 153, s. 109.

⁵⁴³ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 154, s. 124-125.

⁵⁴⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 154, s. 243.

⁵⁴⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 368-369.

⁵⁴⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 370-371.

sadrazamların görev sürelerinin giderek arttığı görülmektedir. Sultan I. Mahmud'un sadrazamları görevden almadaki ortak nedeni; rüşvet, görevi kötüye kullanma ve halktan gelen şikâyetler olduğu görülmektedir. Bu durum padişahın halkın dilek ve şikâyetlerine önem verdiğini ve devlet işlerini bizzat takip ettiğini göstermektedir. Bu dönem sadrazamlarından görev süresi en az olanı 3 ay, 21 günle (18. 3. 1143- 13. 07. 1143/ 1. 10. 1730-22.01. 1731) Silahdar Mehmed Paşa; en uzun süre görevde kalanı ise, 2 sene 10 ay 16 günle (4. 8. 1156-21. 07. 1159/ 21. 04. 1742-23. 09. 1746) Seyyid Hasan Paşa'dır⁵⁴⁷.

Sultan I. Mahmud döneminde sadrazamların çoğunun Edirne'de oturması sebebiyle İstanbul'da devlet işleriyle meşgûl olan kaymakam paşa denilen devlet görevlileri mevcut olup, bu dönemde bu makama 7 kişi (Şahin Paşa, İzzet Ali Paşa, İvaz Mehmed Ağa, Silahdar Dimetokalı Mehmed Ağa, Köprülüzâde Ahmed Ağa, Yeğen Mehmed Paşa, Kör Ahmed Paşa) getirilmiştir⁵⁴⁸. Sultan I. Mahmud kaymakam paşalara da aynı ölçüde yetkiler vermiş ve kendisinin emirlerini kaymakam paşa emri olarak uygulanmasını istemiştir. Kaymakam tayinleri konusunda sadrazamla birlikte hareket eden padişah, bu konuda şeyhülislâmların da fikirlerini almıştır. Padişahın kaymakamlara gönderdiği hükümler ise daha ziyade askeri konularla ilgili olup, asker ve mühimmat sevki ile bunlarla ilgili masraflar gibi konulardan oluşmaktadır⁵⁴⁹. Yine sadrazamın seferde olduğu yıllarda, kaymakam, şeyhülislâm, kaptan paşa, duruma göre birkaç devlet erkânının katılımıyla gerçekleştirilen ve sadaret kaymakamı tarafından "meclis-i has" olarak isimlendirilen meşveretler, bu dönem padişahlarında olduğu gibi Sultan I. Mahmud'un da sıklıkla uyguladığı bir idare şekli olmuştur⁵⁵⁰.

Buna göre dönemin ilk kaymakam paşalık görevine Silahdar Mehmed Paşa'dan sonra sadrazamlık mevkiine getirilen 1144 (Eylül 1731) Topal Osman Paşa'nın sadrazam olmasıyla kaymakam paşa olan Şahin Paşa'dır⁵⁵¹. Onun ardından

⁵⁴⁷ Başbakanlık Osmanlı Araştırma Rehberi, s. 466.

⁵⁴⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 371-372.

⁵⁴⁹ Bunlarla ilgili örnekler için bk. BOA. C. ML. nr. 523 / 21353; C. DH. nr. 191 / 9501; C. AS. nr. 1107/ 48971; nr. 984/ 42924; nr. 801 / 33971.

⁵⁵⁰ Ruznâme, 1966, s. 51, 78, 96.

⁵⁵¹ Mehmed Şemî, *Esmariü't-Tevârih*, s. 101; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 40-42.

Ramazan (Şubat-Mart 1752) Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadrazamlığa gelmesine kadar İzzet Ali Paşa kaymakam olmuş⁵⁵² ve Safer 1148 (Temmuz 1735) azledilince, yerine dönemin üçüncü kaymakamı olarak İvâz Mehmed Ağa vezir rütbesiyle sadâret kaymakamı olurken, İsmail Paşa'da sadrazam olmuştur⁵⁵³. Cemâziye'levvel'de (Eylül) göreve gelen sadrazam Şaban'da (Aralık) azledilirken yerine Silahdar Dimetokalı Mehmed Ağa kaymakam olmuş ve sadrazamlık 16 gün açıkta kaldıktan sonra, göreve Silahdar Paşa getirilmiştir. Ancak döneminde çıkan savaş sebebiyle serdar-ı ekrem olarak görevlendirilmesi üzerine rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığına Köprülüzâde Ahmed Paşa getirilmiştir⁵⁵⁴. Ağustos 1737'de Muhsinzâde Abdullah Paşa sadrazamlığa⁵⁵⁵, yeniçeri ağası Abdullah Paşa livâ-i şerif ve Yeğen Mehmed Ağa rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığına getirilmiş ve Ahmed Paşa Sofya'ya serasker olmuştur. Yeni sadrazamın Şaban'da (Aralık) azledilmesiyle sadrazamlık Yeğen Mehmed Paşa'ya verilirken⁵⁵⁶, sadrazamın Mart 1738'de ordu ile hareket etmesi üzerine Kör Ahmed Paşa rikâb kaymakamı olmuştur. Mart 1739'da sadrazamlık İvaz Mehmed Paşa'ya verilmiştir⁵⁵⁷. Ardından Kasım 1739'da savaşta galip gelen sadrazamın antlaşma yaparak İstanbul'a gelmesiyle Ahmed Paşa nişancılığa getirilmiştir. Haziran 1740'da Ahmed Paşa, Nisan 1742'de Hekimoğlu Ali Paşa, Nisan 1743'te Seyyid Hasan Paşa, Temmuz-Ağustos 1746'da Tiryakî Mehmed Paşa, Ağustos 1747'de Abdullah Paşa, Ocak 1750'de Bâhir Mustafa Paşa sadrazam olmuşlardır⁵⁵⁸. 1754-55'te Hekimoğlu Ali Paşa ikinci defa, Mayıs 1755'te Nâîli Abdullah Paşa sadrazam olmuştur⁵⁵⁹.

Tablo 2: Sultan I. Mahmud Dönemi Kaymakam Paşaları (1143-1168/1730-1754)

İsmi	Tayin	Görevden ayrılışı
------	-------	-------------------

⁵⁵² Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 42-51; Aktepe, "Hekimoğlu Ali Paşa", s. 166-168.

⁵⁵³ Mehmed Şemî, *Esmarü't-Tevârih*, s. 101; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 53; *Suphî Tarihi*, s. 269.

⁵⁵⁴ BOA. MAD. d. nr. 3161.

⁵⁵⁵ Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 55-59; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s. 82.

⁵⁵⁶ BOA. MAD. d. nr. 4201; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 26.

⁵⁵⁷ BOA. AE. I. Mahmud, nr. 65; *Suphî Tarihi*, s. 633.

⁵⁵⁸ Mehmed Şemî, *Esmarü't-Tevârih*, s. 101.

⁵⁵⁹ Mehmed Şemî, *Esmarü't-Tevârih*, s. 101; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, VI, İstanbul 1196, s. 1752-1753.

1. Şahin Paşa ⁵⁶⁰	1144 Rebiyü'levvel Eylül 1731	1145 Ramazan Şubat-Mart 1732
2. İzzet Ali Paşa ⁵⁶¹	1145 Ramazan Şubat-Mart 1732	1148 Safer Temmuz 1735
3. İvâz Mehmed Ağa ⁵⁶²	1148 Rebiyü'levvel Eylül 1735	1148 Cemâziye'levvel Aralık 1735
4. Silahdar Dimetokalı Mehmed Ağa ⁵⁶³	1148 Cemâziye'levvel Aralık 1735	1148 Cemâziye'levvel Aralık 1735
5. Köprülüzâde Ahmed Paşa ⁵⁶⁴	1148 Cemâziye'levvel Aralık 1735	1150 Rebiyü'levvel Ağustos 1737
6. Yeğen Mehmed Paşa ⁵⁶⁵	1150 Rebiyü'levvel Ağustos 1737	1151 Zilhicce Mart 1739
7. Kör Ahmed Paşa ⁵⁶⁶	1151 Zilhicce Mart 1739	1151 Zilhicce Mart 1739

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere Sultan I. Mahmud döneminde ilk kez 1731 tarihinde göreve getirilen Şahin Paşa'nın ardından bir iki yıl arayla 1739 tarihine kadar toplam 7 Kaymakam Paşa tayin edilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus 1739 tarihinden sonra hiç Kaymakam Paşa atanmamıştır. Bu durumun temel sebebi bu tarihten sonra padişahın ölümüne kadar herhangi bir savaşın olmaması ve dolayısıyla sadrazamların sefere gitmemesidir.

a.2. Şeyhülişlâmlar

Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam eden temel müesseselerden biri olan şeyhülişlâmlık, devlet teşkilâtında en yüksek dinî ve ilmî otoriteyi temsil etmektedir⁵⁶⁷. Müesseseye adını veren “Şeyhülişlâm” tabiri IV. asrın ikinci yarısında (Milâdi X. yüzyıl) Horasan bölgesinde ortaya çıkan şeref ünvanlarından birisi olup, Şeyhülişlâm, ilmiye sınıfının başında bulunan kişidir⁵⁶⁸. İslâm kelimesiyle oluşturulan

⁵⁶⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, VI, s. 1752.

⁵⁶¹ BOA. C. AS. nr. 858 / 36716; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, VI, s. 1751.

⁵⁶² Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 74.

⁵⁶³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, VI, s. 1731.

⁵⁶⁴ BOA. MAD. D. nr. 3161; BOA. C. AS. nr. 1176 / 52387.

⁵⁶⁵ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 26; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikat ül- vüzerâ*, s. 60-65.

⁵⁶⁶ Süreyya, *Sicill-i Osmani*, VI, s. 1753.

⁵⁶⁷ Murat Akgündüz, “Klâsik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtında Şeyhülişlâmlık”, *Türkler*, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 847; Ayrıntılı bilgi için bk. Esra Yakut, *Şeyhülişlâmlık Yenileşme Döneminde Din ve Devlet*, Ankara 2005.

⁵⁶⁸ Mehmet Zeki Pakalın, “Şeyhülişlâm”, *Osman Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1983,

diğer şeref ünvanları (celâle’l- islâm, sayfe’l- islâm) dünyevî iktidâr sahipleri tarafından kullanılmasına karşılık Şeyhülislâm unvanı sadece ulemâ ve sûfilere has olarak kullanılmıştır⁵⁶⁹. İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren mevcut olan bu kurum Osmanlı Devleti zamanında diğer İslâmî ülkelerde hiçbir zaman ulaşamadığı dinî ve siyasî önemi kazanmıştır⁵⁷⁰.

Osmanlı Devleti’nde ilk “şeyhülislâm” unvânı Mevlana Elvan Fakih’e verilmiş olarak gösterilse de bu bilgi kesin olmayıp Elvan Fakih hakkında kullanılan bu ifadenin Osmanlı devlet teşkilâtında kullanılan Şeyhülislâm tabirinin tamamen karşılığı olmayıp, “Baş müftü” olarak kullanılmış olması muhtemeldir⁵⁷¹. Nitekim Şeyhülislâm ve müftü tabirleri kaynaklara ve araştırmalara göre II. Murad döneminden itibaren kullanılmaya başlanmış olup, Fatih Kanunnâmesi’nde her iki tabir de kullanılmaktadır⁵⁷². Fatih Kanunnâmesi’nde belirtildiği üzere Osmanlı tarihinde müftilere hürmeten “Şeyhülislâm” denilmektedir⁵⁷³. Şeyhülislâmlığın kuruluşunun İstanbul’un fethinden sonra gerçekleştiği ve bu makamın İstanbul Kadılığı’na ilâve olarak Hızır Bey’e verildiği de ileri sürülmektedir⁵⁷⁴.

XVII. yüzyılda padişahla birlikte seferlere bile gittikleri görülen şeyhülislâmlar XVIII. asırdan itibaren ise harp ilânı ve sulh akdi gibi meselelerde fetvalar vermişlerdir⁵⁷⁵. Bundan sonra yetki ve selâhiyetleri sürekli artan şeyhülislâmın siyasî yetkilerinin başında fetva verme yetkisi gelmektedir⁵⁷⁶. XVIII.

s. 347

⁵⁶⁹ J. H. Kramers, “Şeyhülislâm”, *İA*, XI, İstanbul 1993, s. 485.

⁵⁷⁰ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 178.

⁵⁷¹ Pakalın, “Şeyhülislâm”, III, s. 348-349.

⁵⁷² Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1998, s. 148.

⁵⁷³ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I, s. 56.

⁵⁷⁴ Kâtip Çelebi, *Takvimü’t-Tevârih*, İstanbul 1146, s. 182.

⁵⁷⁵ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 181; Örneğin 1722’ de İran’a açılması düşünülen sefer için büyük bir hukuk âlimi olarak nitelenen şeyhülislâm Abdullah Efendi’den alınan fetva için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 131, s. 17.

⁵⁷⁶ Akgündüz, “Şeyhülislâmlık”, s. 849; I. Mahmud döneminin en uzun süre görev yapan şeyhülislâmı Feyzullah Efendizâde Şeyh Mustafa Efendi’ye ait bir fetva örneği için bk. *İlmiyye Salnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş), İstanbul 1998, s. 419.

Minhü’t-tevfik

Bu mesele beyânında e’imme-i Hanefîyyeden cevâb ne buyurula?

Zeyd’in babası Amr-ı müteveffâ’nın zevcesi Hind, Zeyd’e mahrem olur mu beyân buyurula?

El-cevâb: Allahu a’lem olur

El- fakîr Es-Seyyid Ahmed ufiye anh.

asrın sonlarına doğru yenileşen Osmanlı idaresinde zamanla reisi Şeyhülislâm olan idarî bir kısım meydana getirildi⁵⁷⁷. Ancak Osmanlı Devleti müesseselerinin dünyevileşmeye başladığı XIX. yüzyıldan itibaren şeyhülislâmların devlet içindeki nüfuzu da azaldı ve XX. yüzyıla gelindiğinde 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan kanunla tamamen ortadan kaldırılarak, yerine "Diyanet İşleri Başkanlığı" oluşturuldu⁵⁷⁸.

Osmanlı Devleti'nde ilk şeyhülislâm II. Murad devrinde müderris ve Bursa kadısı iken 1424'te "Müftiyü'l-enâm" olan ve üç vazifeyi birlikte yürüten Molla Şemşeddin Fenârî gösterilmektedir⁵⁷⁹. Molla Şemşeddin Fenârî'den başlayarak Osmanlılarda son olarak, 1920'de şeyhülislâm tayin edilen Medenî Mehmed Nuri Efendi'ye kadar toplam 129 kişi bu makama tayin edilmiş olup, bunlar içerisinde iki, üç ve hatta dört kez bu makama gelen birçok âlim bulunmaktadır⁵⁸⁰. XVIII. yüzyılda ise, büyük kadılıkların /mevleviyetlerin bazı ulemâ ailelerinin elinde bulunduğu, kaza yolundaki son makam olan şeyhülislâmlık görevine getirilenlerin birçoğu "zade" ler içinden çıkmışlardır⁵⁸¹. Sultan I. Mahmud'un sadrazamlara ve kaymakam paşalara tanıdığı istiklâl benzer bir durum şeyhülislâm tayininde de mevcut olup, padişah onların istekleri doğrultusunda ve sisteme uyum sağlayacak kimseleri göreve getirmiştir⁵⁸². Yine padişah sadrazamlara olduğu gibi şeyhülislâmlara da bir takım hediyeler göndermekte⁵⁸³, kendileri ve ailelerinin sağlıkları ile yakından ilgilenmekte⁵⁸⁴, meşveretlik meseleler dışında da şeyhülislâmlara danışarak karar vermektedir⁵⁸⁵. Eyaletlerden gelen bir kısım tahrîrat ile seferdeki sadrazamın bazı takrîrleri bunlar arasında yer alır⁵⁸⁶. Yine "Hicaz tarafının nizâmı" için alınacak tedbirleri şeyhülislâm tarafından sunulan takrîre göre izleyen padişah bu meselede

⁵⁷⁷ Akgündüz, "Şeyhülislâmlık", s. 848.

⁵⁷⁸ Kramers, s. 489-489.

⁵⁷⁹ Ahmed Rifat, *Devhatü'l-Meşâyih ma'a Zeyl*, İstanbul, t.y., s. 3; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, V, s. 110.

⁵⁸⁰ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı*, s. 149; XVIII. Asırdaki Osmanlı Şeyhülislâmları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hamdiye Oğuz, XVIII. Asır Osmanlı Şeyhülislâmları, İÜEF., *Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi*, Tarih Semineri Kitaplığı, nr. 702, İstanbul 1963.

⁵⁸¹ Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 121.

⁵⁸² Ruznâme, 1965, s. 64.

⁵⁸³ Ruznâme, 1965, s. 14, 71.

⁵⁸⁴ "Şeyhülislâm Efendi da'ilerinin mizacı bir mikdar münharif olmakla yâd-ı hâtır için ma'cun ve tenezzü..", Ruznâme, 1965, s. 60.

⁵⁸⁵ Ruznâme, 1965, s. 48, 49.

⁵⁸⁶ BOA. HH. nr. 3 /92.

onunla gizli yapılan görüşmelerin sürdürülmesini istemekteydi⁵⁸⁷. Yine dönemin önemli konularından İran ile problem teşkil eden Caferi Mezhebi'nin kabulü ile ilgili olarak padişah pek çok kez görüştüğü şeyhülislâmdan bu konudaki görüşlerini almıştır⁵⁸⁸.

Tablo 3: Sultan I. Mahmud Dönemi Şeyhülislâmları (1143-1168/ 1730-1754)

İsmi	Tayin	Görevden ayrılış	Önceki Görevi	Sonraki Görevi	Ö. Tarihi Görev süresi
1.Mirzâzâde Şeyh Mehmed Efendi ⁵⁸⁹	1143. Ra. 17 30.IX. 1730	1143. Za. 10 17. V. 1731	Rumeli Kazaskerliği	Üsküdar'da evinde ikâmet	1146 H. 1733 M. (7 ay)
2.Paşmakçızâde Es-Seyyid Abdullah Ef. ⁵⁹⁰	1143. Za. 10 17. V. 1731	1144. Ş. 27 24. II. 1732	Rumeli Kazaskerliği	Hac için Makke'ye gönderildi	1145 H. 1733 M. (10ay)
3. Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Ef. ⁵⁹¹	1144. Ş. 27 24. II. 1732	1146. Ca. 12 21. X. 1733	Rumeli Kazaskerliği	Evinde ikâmet edildi	1154H 1741 M. (1 sene 8 ay)
4.Ebû İshak İsmail Efendizâde İshak Ef. ⁵⁹²	1146. Ca. 12 21. X. 1733	1147. C. 3 31. X. 1734	Rumeli Kazaskerliği	Görevi başında vefât	1147 H. 1734 M. (1 Sene)
5.Dürrî Mehmed Ef. ⁵⁹³	1147. C. 3 31. X. 1734	1148. Z. 1 15. V. 1733	Rumeli Kazaskerliği	Üsküdar'da evinde ikâmet	1149 H. 1736 M. (1sene 7)
7.Pîrîzâde Mehmed Sahip Efendi ⁵⁹⁴	1158. M. 5 8. II. 1745	1159. Ra. 13 15. IV. 1746	Rumeli Kazaskerliği	Gelibolu'da ikâmet	1162 H. 1748 M. (1 sene 45

⁵⁸⁷ BOA. HH. nr. 3 / 92 -A, 93.

⁵⁸⁸ BOA. HH. nr. 3 / 92- D; nr. 4 / 93.

⁵⁸⁹ Mehmed Şem'i, *Esmariü't-Tevârih*, s. 120; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 468; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 412-413; Müstakimzâde Süleyman Saadeddin, *Devhatü'l-Meşâyih*, İstanbul 1978, s. 87-89.

⁵⁹⁰ BOA. MAD. d. nr. 3338; Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 87-89; Mehmed Şem'i, *Esmariü't-Tevârih*, s. 120; *Suphî Tarihi*, s. 83, 248.

⁵⁹¹ Mehmed Şem'i, *Esmariü't-Tevârih*, s. 120; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 469-470; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 414; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-fuzalâ*, IV, (Neşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 514-518; Şemânizâde, *Mür'it-tevârih*, I, s. 27, 35.

⁵⁹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 470-472; *Suphî Tarihi*, s. 216; Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 90; *Suphî Tarihi*, s. 216.

⁵⁹³ *Suphî Tarihi*, s. 241; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 417; Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 91-92; Mehmed İpşirli, "Dürrî Mehmed Efendi", *DİA*, X, İstanbul 1990, s. 35.

⁵⁹⁴ Ruznâme, 1965, s. 38; Mehmed Şem'i, *Esmariü't-Tevârih*, s. 120; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 473-475; Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 93; Şemânizâde, *Mür'it-tevârih*, I, s. 124, 147.

					gün)
8.Hayatizâde Mehmed Emin Efendi ⁵⁹⁵	1159. Ra. 13 15. IV. 1746	1159. L. 10 26. X. 1746	Rumeli Kazaskerl iği	Mekke-i Mükerrerme kadılığı	1160 H. 1750 M. (7 ay)
10.Ebû İshak Efendizâde Esad Efendi ⁵⁹⁶	1161. B. 24 20.VII.1748	1162. Ş. 27 12.VIII.1749	Rumeli Kazaskerl iği	Gelibolu'da ikâmet	1166 H. 1752 M. (13 ay)
11.Halil Efendizâde Mehmed Said Efendi ⁵⁹⁷	1162. Ş. 27 12. VIII. 179	1163. C. 28 4. VI. 1750	Rumeli Kazaskerl iği	Bursa'ya nefy	1168 H. 1754 M. (10 ay)
12.Es-Seyyid Murtaza Ef. ⁵⁹⁸	1163. C. 28 4. VI. 1750	1168. Ra. 28 12. I. 1755	Anadolu Kazaskerl iği	İstanbul'da ikâmet	1171 H. 1758 M.

* Bu tablo Mehmed Şemî Efendi'nin "İlâveli Esmarü't-Tevârih Maa Zeyl" adlı eserinin Osmanlı tarihindeki şeyhülislâmların listesi esas alınarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Sultan I. Mahmud döneminde 12 kişi makam-ı meşihâta getirilmiştir. Buna göre, Mirzazâde Mehmed Efendi Sultan I. Mahmud'un atadığı ilk kişi oldu⁵⁹⁹. Ancak Mirzazâde Mehmed Efendi'nin 7 ay, 17 gün kaldığı görevinden kendi isteğiyle ayrılmasıyla⁶⁰⁰, Paşmakçızâde Ali Efendi'nin mahdûmu, Abdullah Efendi⁶⁰¹ 9 ay, 7 gün süren meşihattaki görevi ile Sultan I. Mahmud'un ikinci şeyhülislâmı oldu⁶⁰². 24 Şubat 1732'de geldiği şeyhülislâmlık makamında 1 sene, 7 ay, 27 gün bulunan Damadzâde Ahmed Efendi ile İran ile müsâlaha için akd olunan meclisdeki gereksiz itirazları sebebiyle azledilerek⁶⁰³

⁵⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 475-476; Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 94; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 68; Mehmed İpşirli, "Mehmed Emin Efendi", *DİA*, XXVIII, İstanbul 2004, s. 541-542.

⁵⁹⁶ Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 96; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 476-479; Cavid Baysun, "Esad Efendi", *İA*, IV, İstanbul 1989, s. 359-362.

⁵⁹⁷ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, V, s. 140-141; Şeyhî, *Vekâiyü'l-fuzalâ*, IV, 514-518; Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 97; Mehmed Şem'i, *Esmarü't-Tevârih*, s. 121; Şemdânizâde, *Mür'it-tevârih*, I, s. 143.

⁵⁹⁸ Mehmed Şem'i, *Esmarü't-Tevârih*, s. 121; Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 97.

⁵⁹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 468.

⁶⁰⁰ *İlmiyye Salnâmesi*, s. 412-413; *Suphî Tarihi*, s. 83.

⁶⁰¹ Mehmed Şem'i, *Esmarü't-Tevârih*, s. 120; *Suphî Tarihi*, s. 83.

⁶⁰² Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 87-89; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, İstanbul 1972, s. 119.

⁶⁰³ Şemdânizâde, *Mür'it-tevârih*, I, s. 35; Mehmed İpşirli, "Damadzâde Ahmed Efendi", *DİA*, VIII, İstanbul 1989, s. 444.

yerine 22 Ekim 1733'te İshakzâde İshak Efendi getirildi⁶⁰⁴. Ancak İshak Efendi, 1 sene 10 gün kaldığı makam-ı meşihattan vefât ederek ayrılınca, yerine getirilen Dürrizâde Mehmed Efendi, 1 sene, 5 ay, 13 gün şeyhülislâmlık makamında kaldı⁶⁰⁵. Ardından 13 / 4/ 1736 tarihinde Feyzullahzâde Mustafa Efendi şeyhülislâmlığa getirilirken⁶⁰⁶ dönemin en uzun süre görev yapan şeyhülislâmı olarak, 8 sene, 10 ay, 21 gün hizmetten sonra vefâtı dolayısıyla 4 Mart 1745'te vazifesi son buldu⁶⁰⁷. Feyzullah Efendizâde'den sonra makam-ı meşihata getirilen, Pirîzâde Mehmed Sahib Efendi ise, 1 sene, 6 ay, 2 gün süren görevinden sonra hastalığı sebebiyle azledilerek yerini, Hayatizâde Mehmed Emin Efendi'ye bıraktı⁶⁰⁸. Feyzullah Efendizâde'den görevi devralan Hayatizâde Mehmed Efendi de 25 Ekim 1746'da 6 ay, 20 günlük hizmetten sonra, Zeynelabidin Mehmed Zeynî Efendi'ye şeyhülislâmlığı devretti⁶⁰⁹. Zeynî Efendi ise, 20 Temmuz 1748 tarihine kadar, 1 sene, 8 ay, 26 gün, makam-ı meşihatta kaldıktan sonra, yerini bıraktığı Ebu İshakzâde Esad Efendi 1 sene, 22 gün görev yaptığı makamdan 11 Ağustos 1749 tarihinde ayrıldı⁶¹⁰. Onun yerine geçen Mehmed Said Efendi sadece 9 ay, 22 gün makamda kalabildi⁶¹¹, yerini dönemin son şeyhülislâmı olarak, Feyzullazâde Murtaza Efendi'ye bıraktı⁶¹². Murtaza Efendi de 4 sene, 7 ay, 10 gün kaldığı şeyhülislâmlık görevini 12 Ocak 1755'te tamamlandığında⁶¹³ III. Osman'ın birinci şeyhülislâmı mevkiinde bulunuyordu⁶¹⁴. Bu şekilde Sultan I. Mahmud'un dönemi göreve getirilen on iki şeyhülislâmla tamamlanmıştır. Bu şeyhülislâmları görev süreleri açısından değerlendirdiğimizde 15 Mayıs 1733 tarihinde görevlendirildiği makam-ı meşihatta 9 sene üç ay kalarak,

⁶⁰⁴ *İlmiyye Salnâmesi*, s. 414; Altunsu, s. 121-122; Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 90; Şemdanizâde, *Mür'it-tevârih*, I, s. 35.

⁶⁰⁵ Altunsu, s. 123; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 417.

⁶⁰⁶ Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 92.

⁶⁰⁷ *İlmiyye Salnâmesi*, s. 418-419; Mehmed İpşirli, "Mustafa Efendi, Feyzullah Efendizâde", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 297-298.

⁶⁰⁸ Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 94.

⁶⁰⁹ *İlmiyye Salnâmesi*, s. 422; Mehmed İpşirli, "Mehmed Zeynî Efendi", *DİA*, XXVIII, İstanbul 2004, s. 541-542.

⁶¹⁰ Altunsu, s. 134-135; Muhammed Nuri Doğan, "Esad Efendi, Ebû İshakzâde", *DİA*, XI, İstanbul 1993, s. 338.

⁶¹¹ Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 96; Şemdanizâde, *Mür'it-tevârih*, I, s. 154-155; Tahsin Özcan, "Mehmed Said Efendi, Halil Efendizâde", *DİA*, XXVIII, İstanbul 2004, s. 523.

⁶¹² Murtaza Efendi şeyhülislâmlığa nasb olunduğunda sâdır olan hatt-ı hümayûnda müstehak olamayanlara medrese ve mülâzamet verilmemesi ve işlerin ehil kişilere tevdi edilmesi istenmiştir, BOA. AE. I. Mahmud, nr. 2 / 10.

⁶¹³ Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 97.

⁶¹⁴ Hasırcı, *Osmanlı Tarihi*, s. 400-401.

1745 Şubat sonunda vefât eden Feyzullah Efendizâde Şeyh Mustafa Efendi en uzun süre görev yapan şeyhülislâm olmuştur. Sultan I. Mahmud döneminin en kısa makam-ı meşihatta kalan şeyhülislâmı ise, 5 Nisan 1746'da Pirîzâde Mehmed Sahib Efendi'nin yerine şeyhülislâmlığa getirilen ve 6 ay 20 günlük görevden sonra 26 Ekim 1746 tarihinde azledilerek görevinden alınan Hayatizâde Mehmed Emin Efendi olmuştur.

Dönemin şeyhülislâmlarının göreve gelmeden önceki son görevlerine baktığımızda son şeyhülislâm olan Es-Seyyid Murtaza Efendi (Anadolu kazaskerliği) dışındaki diğer şeyhülislâmların tamamının bu makama Rumeli kazaskerliğinden geldiği görülmektedir⁶¹⁵.

Göreve getirilen şeyhülislâmlardan ikisi (Ebû İshak İsmail Efendizâde İshak Efendi, Feyzullah Efendizâde Şeyh Mustafa Efendi) görevi başında vefât ederken⁶¹⁶, biri (Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi) hastalığı sebebiyle görevinden istifa etmiştir⁶¹⁷. Geriye kalan dokuz şeyhülislâm (Paşmakçızâde Es-Seyyid Abdullah Efendi, Dürrî Mehmed Efendi, Pirîzâde Mehmed Sahib Efendi, Hayatizâde Mehmed Emin Efendi, Ak Mahmud Efendizâde Mehmed Zeynel Abidin el- Hüseyinî Efendi, Ebû İshak İsmail Efendi-zâde Mehmed Esad Efendi, Halil Efendizâde Mehmed Said Efendi, Es- Seyyid Murtaza Efendi, Damadzâde Ebu'l Hayr Ahmed Efendi) çeşitli sebeplerle getirildikleri görevlerinden azledilmişlerdir⁶¹⁸.

Azledilen şeyhülislâmlardan hiçbirisi idam cezasına çarptırılmazken, sadece birisi (Halil Efendizâde Mehmed Said Efendi) azlinden sonra Bursa'ya sürgün edilmiş⁶¹⁹, biri tekrar yeni bir göreve getirilmiş⁶²⁰ (Hayatizâde Mehmed Emin Efendi- Mekke-i Mükerrreme kadılığı) diğerlerinin tamamına evlerinde ikâmet etmelerine müsaade edilmiştir. Görüldüğü üzere Şeyhülislâm azil ve tayinlerinde de aynı

⁶¹⁵ *İlmiyye Salnâmesi*, s. 412-425.

⁶¹⁶ *İlmiyye Salnâmesi*, s. 419.

⁶¹⁷ Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 87-92.

⁶¹⁸ *İlmiyye Salnâmesi*, s. 412-425.

⁶¹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. nr. 153, s. 117; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 425; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 155.

⁶²⁰ *İlmiyye Salnâmesi*, s. 421.

politikayı takip eden Sultan I. Mahmud görevini ihmal eden veya kötüye kullanan kişileri hemen görevden almış ve liyakat sahibi kişileri göreve getirmiştir.

a.3. Kaptan-ı Deryalar

Kaptan paşa veya Kaptan-ı derya Osmanlı bahriyesinin resmi tabiriyle “Donanmayı Hümâyûn” un en büyük amiri ve kumandanıdır⁶²¹. Başlangıçta sahip oldukları toprak itibariyle, denizci Anadolu beyliklerine nazaran bir kara devleti olan Osmanlı Devleti’nin Marmara Denizine doğru genişlemesi, Rumeli yakasına geçerek oralara yerleşme gayesi, devleti denize dönük bir politika takip etmeye ve güçlü bir donanma kurmaya sevk etmiştir⁶²².

Osmanlı Devleti’nde deniz teşkilâtının temellerinin atıldığı Yıldırım Bayezid zamanında, Gelibolu sancak beyliği çerçevesi içerisinde ve derya-beyi ünvânı ile görülen kaptan paşalığının kuruluşu esnasında bu dönemin denizci kavimlerinden Venedik ve Cenevizlilerden faydalanılmıştır. Yine Osmanlı denizciliğinin oluşumunda daha ziyade kendilerinden önceki Türk ve İslâm devletlerinin ve özellikle Umur Bey’in etkisi olmuştur⁶²³. Bu anlamda eskiden sadece Gelibolu sancakbeyine verilen bu makam daha sonra, bazı vezir-i azam, vezir ve beylerbeyine verilmeye başlanmış⁶²⁴, ancak Hayreddin Paşa’dan itibaren kaptan paşalık beylerbeyliği rütbesindeki ümerâyaya verilmiştir⁶²⁵.

Kaptan-ı derya ünvanı 1867 tarihine kadar devam etti ve bu tarihte donanmanın kumandanlığı kaptan-ı deryaya bırakılarak, bahriyenin malî nezâreti, kaptan-ı derya üzerinden alınarak bahriye nezâreti ismiyle ayrıca bir idare oluşturuldu⁶²⁶. O tarihte kaptan-ı derya olan Mehmed Ali Paşa, bu durumdan etkilenecek istifa etti ve bir hafta sonra da kaptan-ı derya ünvanı kaldırılarak, bunlara

⁶²¹ Mehmet Zeki Pakalın, “Kaptan Paşa”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1983, s. 182; Cin- Akgündüz, s. 207-208; Ortaylı, *Osmanlı Teşkilât Tarihi*, s. 248.

⁶²² Ersin Gülsoy, “XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz’de Osmanlı Hâkimiyeti” *Türkler*, (Ed. Güler Eren), IX, Ankara 2002, s. 589; Nebi Bozkurt, “Bahriye” *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 495; Ayrıca Osmanlı bahriyesi ile ilgili bk. Mehmet Şükrü, *Esfâr-ı Bahriye-i Osmaniye*, I, İstanbul 1301.

⁶²³ İsmet Parmaksızoglu, “Kaptan Paşa”, *İA*, VI, İstanbul 1991, s. 206.

⁶²⁴ İdris Bostan, *Osmanlılarda Bahriye Teşkilâtı, XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara, s. 32.

⁶²⁵ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 414; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*,. 172.

⁶²⁶ Ali İhsan Gencer, “Bahriye Nezâreti”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 511; Cin-Akgündüz, s. 208; Ortaylı, *Osmanlı Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 249.

bahriye nâzırı denildi⁶²⁷. Bu kurum 1876’da tekrar ihdas olunmuşsa da aynı yıl ilga olunarak, bahriye nezareti cumhuriyet dönemine kadar devam etti⁶²⁸.

Bu şekilde Osmanlı tarihinde Orhan Bey döneminden itibaren oluşturulan donanmanın başkumandanı olan kaptan-ı deryalık makamına ilk olarak görevlendirilen Baltacı-zâde Süleyman Paşa’dan⁶²⁹ itibaren bu makama son olarak 15 Rebiyülahır 1293/10.05. 1876 tarihinde getirilen Rauf Paşa’ya kadar toplam 190 kişi getirilmiştir⁶³⁰. Bu kaptan-ı deryalardan on dördü (Damad Ahmed Paşa, Canım Mehmed Paşa, Mehmed Şahin Paşa, Abdi Paşa, Mürabıt Süleyman Paşa, Silahdar Ebubekir Paşa, Laz Ali Paşa, Süleyman Paşa, Sarı Mustafa Paşa, Şehsuvar-zâde Mustafa Paşa, Topal Osman Paşa-zâde Ahmed Paşa, Soğanyemez Mahmud Paşa, Durak Mehmed Paşa, Melek Mehmed Paşa) Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754) göreve getirilmiştir.

Tablo 4: Sultan I. Mahmud Dönemi Kaptan-ı Deryaları (1143-1168/170-1754)

İsmi	Tayin	Görevden ayrılış	Görev Süresi
Damat Ahmed Paşa ⁶³¹	R.evvel 1143 Eylül 1730	R.âhir 1143 Ekim 1730	
Canım Mehmed Paşa ⁶³²	I. R.âhir 1143 Ekim 1730 II. R.âhir 1145 Eylül 1732	I. 1144/1731 II. 1149/1732	 4 sene
Mehmed Şahin Paşa ⁶³³	1144 /1731	1144 /1731	
Abdi Paşa ⁶³⁴	1144 /1731	29.C.evvel 1144 29.11. 11731	
Mürabıt Süleyman Paşa ⁶³⁵	29. C.evvel 1144 29.11.1731	18.R.evvel 1144 20. 09. 1731	
Silahdar Ebubekir Paşa ⁶³⁶	18. R.evvel 1144	R.âhir 1145	

⁶²⁷ Pakalın, “Kaptan Paşa” III, s. 186.

⁶²⁸ Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 172.

⁶²⁹ Parmaksızoğlu, “Kaptan Paşa”, s. 207.

⁶³⁰ Osmanlı tarihindeki kaptan-ı deryalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul 1971, s. 169; Katip Çelebi, *Tuhfetü’l Kibar Fi Esfari’l Bihar*, İstanbul 1973, s. 205-217.

⁶³¹ *Suphî Tarihi*, s. 40; Mehmed Şemî, *Esmârü’t Tevârih*, s. 140.

⁶³² BOA. TSMA. d. nr. 190001; Şemdânizâde, *Mür’it-Tevârih*, I, s. 21; *Suphî Tarihi*, s. 49, 313; Mehmed Şemî, *Esmârü’t Tevârih*, s. 140; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 456.

⁶³³ BOA. C. BH. nr. 227 / 10553; *Suphî Tarihi*, s. 122; Mehmed Şemî, *Esmârü’t Tevârih*, s. 140.

⁶³⁴ *Suphî Tarihi*, s. 84; Mehmed Şemî, *Esmârü’t Tevârih*, s. 140.

⁶³⁵ Şemdânizâde, *Mür’it-Tevârih*, I, s. 102; Mehmed Şemî, *Esmârü’t Tevârih*, s. 140.

	20.09.1731	Eylül 1732	1 sene
Laz Ali Paşa ⁶³⁷	1149 /1736	1149 /1736	
Süleyman Paşa ⁶³⁸	1149 /1736	Şevval 1153 Aralık 1740	4 sene
Sarı Mustafa Paşa ⁶³⁹	Şevval 1153 Aralık 1710	C.evvel 1155 Temmuz 1742	1 sene
Şehsuvar-zâde Mustafa Paşa ⁶⁴⁰	C. evvel 1155 Temmuz 1742	C.evvel 1156 Temmuz 1743	1 sene
Topal Osman Paşa-zâde Ahmed Paşa ⁶⁴¹	C.evvel 1156 Temmuz 1743	R.âhir 1159 Mart 1746	
Soğanyemez Mahmud Paşa ⁶⁴²	R.âhir 1159 Mart 1746	R.evvel 1159 Mart 1746	
Durak Mehmed Paşa ⁶⁴³	R.evvel 1159 Mart 1746	Muharrem 1166 Kasım 1752	6 sene
Melek Mehmed Paşa ⁶⁴⁴	Muharrem 1166 Kasım 1752	Safer 1168 Kasım 1754	2 sene

* Bu tablo Mehmed Şemî Efendi'nin "İlâveli Esmârü't-Tevârih Maa Zeyl" adlı eserinin Osmanlı tarihindeki kaptan-ı deryaların listesini gösteren tablo esas alınarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde görev süreleri itibariyle en uzun kaptan-ı deryalık yapan kişi dönemin on üçüncü kaptan-ı deryası olan Durak Mehmed Paşa'dır. Yine görev süresi en az olanı ise, birkaç aylık görev süresiyle dönemin üçüncü kaptan-ı deryası olan Mehmed Şahin Paşa'dır. Göreve getirilen kaptan paşalardan sadece biri (Canım Mehmed Paşa) ikinci kez bu makama getirilirken, yedisinin (Damad Ahmed Paşa, Canım Mehmed Paşa-ilk, Mehmed Şahin Paşa, Abdi Paşa, Mürabıt Süleyman Paşa, Laz Ali Paşa, Soğanyemez Mahmud Paşa) görev süresi bir yılın altındadır. Bu durum Sultan I. Mahmud'un yönetim anlayışı hakkında bize bilgi vermekte olup, nitelikli kişilerle çalıştığını ve görevi kötüye kullananların görevden alındığını göstermektedir. Ayrıca yukarıdaki tablodan padişahın savaş yıllarında pek fazla kaptan-ı derya değişikliğine gitmediği

⁶³⁶ Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 140.

⁶³⁷ Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 140.

⁶³⁸ Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 140.

⁶³⁹ Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 140

⁶⁴⁰ *Suphî Tarihi*, 775, 837; Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 140.

⁶⁴¹ Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 140.

⁶⁴² BOA. TSMA. d. nr. 74 /1159; Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 140.

⁶⁴³ Şemdânizâde, *Mür'it-tevârih*, I, s. 172, 180; Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 141.

⁶⁴⁴ Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 141.

görülmektedir. Yine sadrazam ve şeyhülislâmlarda olduğu gibi kaptan paşalara da çeşitli hediyeler gönderen⁶⁴⁵ Sultan I. Mahmud, diğer devlet erkânında olduğu gibi değişik zamanlarda Kaptan Paşalara da yazdığı hükümler mevcut olup, bunlar genel olarak, donanmayla ilgili kararlar, donanmanın sefere hazırlanması ve tersane ile ilgili konuları kapsamaktadır⁶⁴⁶.

b. Vezirler

Arapça “yüklendi” kökünden gelen bu kelime, Osmanlı saltanatının sonuna kadar kullanılan bir tabir olup, padişahın hemen hemen bütün işlerini yüklenen ve hükümdarlıkla ilgili meselelerde görüş ve tedbirleri ile ona yardımcı olan kişilere verilen ünvandır⁶⁴⁷.

Vezirlik rütbesi ilk devirlerde “Beylerbeyi” lik yapanlara verilmiş ve kendilerine “Kubbenişin” denilmiştir. Ancak zamanla sayıları artınca valiliklere de vezirler gönderilmeye başlanmış ve giderek bütün valiler vezirlerden atanır olmuştur⁶⁴⁸. Bundan sonra “Kubbenişin” tabiri ile devlet işleri bazen “mabeyn-i hümayûn” da divan akdi ile ve bazen sadrazam konağında devlet ricâli toplanarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde sadrazamlar, 1. vezir ve vekil makamında olup, 2. ve 3. vezir ünvanları yürürlükte bulunmaktaydı. Bu dönemden itibaren padişahların Edirne şehrini ikinci defa saltanat merkezi edinip, İstanbul’dan uzaklaşmaları, İstanbul’u bir kaymakam ile yönetme usulünü başlatmış olup, XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren meydana getirilen “Bâb-ı Âli” ile devlet işlerindeki işleyiş değişmeye başlamıştır⁶⁴⁹. Bu tarihten itibaren devlet işleri “Bâb-ı Âli” de sadrazamın riyasetinde görülmeye başlanmıştır. Bu sebeple Sultan I. Mahmud dönemindeki vezirlerin sayıları ve vazifeleri ile ilgili gelişmeler dönemin problemleri konularından birini teşkil etmektedir.

Sultan I. Mahmud vezir tayini konusunda sadrazamı sorumlu tutup, “size ihâle olunmuştur”, “elyakları olanlar sizin ma’lûmunuz” gibi kelimelerle bu

⁶⁴⁵ Ruznâme, 1965, s. 19, 69.

⁶⁴⁶ Bu hükümler için bk. BOA. C. BH. nr. 113 / 5477; nr. 338 / 16867.

⁶⁴⁷ T. H., “Vezir”, *İA*, XIII, İstanbul 2005, s. 309.

⁶⁴⁸ Pakalın, “Vezir”, III, s. 590; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, VI, s. 1747.

⁶⁴⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, VI, s. 1752.

konudaki yetki ve selâhiyetleri sadrazamlara devretmiştir⁶⁵⁰. Döneminde yapılan atamalardan tevcihat listeleri ve başka vesilelerle vezirler hakkında bazı ayrıntılı bilgilere sahip olan padişah, vezir tâyinlerinde ısrarcı olmamakla birlikte, bazı durumlarda bizzat kendi iradesiyle atamalarda bulunduğu gözlemlenmektedir⁶⁵¹. Yine daha önceki atamalar da olduğu gibi, iş bilen ve kendisiyle uyum içinde çalışacak kişilere görev veren padişahın vezâret ve tevcihlerde hangi şartları taşıyan paşaları aradığına dair bir genelleme yapmak mümkün değildir⁶⁵².

Döneme ait arşiv vesikaları ve ruznâmelere göre, Sultan I. Mahmud döneminde pek çok sancağın valisi, mutasarrıfı, kaymakamı vezir ünvânı ile anılmakta olup⁶⁵³, padişahın çeşitli meseleler hakkında bu vezirlere yazdığı hükümler bulunmaktadır⁶⁵⁴. Padişahın vezirlere yazdığı bu hükümlerde bir bölgenin güvenliğinin sağlanması⁶⁵⁵, sefer iâşesinin nakli⁶⁵⁶ ve bu konuda alınacak tedbirler⁶⁵⁷, yeni tayin ve azillerin bildirimi⁶⁵⁸, bazı bölgelerde yapılacak tamiratlar⁶⁵⁹, imdâd-ı hazariye ve seferiyenin tahsili⁶⁶⁰, asker tayinatı⁶⁶¹ ve vergilerin toplanması⁶⁶², asker ve donanma sevkini sağlanması⁶⁶³, bazı elçilerin güvenle huzura gelmesinin tayini⁶⁶⁴ kutsal yerlerin su yollarının tamir ve temizlenmesi⁶⁶⁵, bazı paşaların mirîye olan borçlarının tahsili⁶⁶⁶ ile tımar ve zeâmet tevcihi⁶⁶⁷ gibi konular yer almaktadır. Yine gönderilen bu hükümlerin konuları vezirin vazifesine (mutasarrıf, rikâb-ı hümayûn kaymakamı, vali) göre değişmektedir.

⁶⁵⁰ Ruznâme, 1966, s. 53.

⁶⁵¹ Ruznâme, 1966, s. 84-92.

⁶⁵² Ruznâme, 1966, s. 78.

⁶⁵³ BOA. C. AS. nr. 856 / 36626; nr. 724 / 30350; nr. 1046 / 45960.

⁶⁵⁴ Örneğin “Ünye ve Samsun anbarlarında mevcut zehairde Sivas kazalarına dağıtılmış olanların bahalarının tahsili hakkında Sivas Valisi Vezir Mehmed Paşa’ya ve saireye hüküm”, BOA. C. ML. nr. 772 / 31482; “Bağdad ve Basra Valileri Ahmed ve Hacı Ahmed Paşa’ya yazılan hükümlerin sûretleri”, BOA. C. DH. nr. 74 / 3658.

⁶⁵⁵ BOA. C. AS. nr. 772 / 32651; nr. 70 / 3291.

⁶⁵⁶ BOA. C. AS. nr. 998 / 43624; nr. 653 / 27451

⁶⁵⁷ BOA. C. AS. nr. 981 / 42761.

⁶⁵⁸ BOA. C. AS. nr. 987 / 43088; C. DH. nr. 102 / 5067.

⁶⁵⁹ BOA. C. AS. nr. 977 / 42546; nr. 1093 / 48257.

⁶⁶⁰ BOA. C. DH. nr. 341 / 17013.

⁶⁶¹ BOA. C. AS. nr. 989 / 43203.

⁶⁶² BOA. C. AS. nr. 1058 / 46560.

⁶⁶³ BOA. C. AS. nr. 127 / 5656; nr. 248 / 10393.

⁶⁶⁴ BOA. C. HR. nr. 245 / 11350.

⁶⁶⁵ BOA. C. EV. nr. 566 / 28585.

⁶⁶⁶ BOA. C. ML. nr. 428 / 17116; nr. 776 / 31666.

⁶⁶⁷ BOA. C. TZ. nr. 176 / 8786.

c. Diğer Vazifeliler

Bu bölümde Sultan I. Mahmud'un sadrazamlar, şeyhülislâmlar, kaptan paşalar ve vezirlerin dışında kalan diğer devlet görevlileri olan kazaskerler, defterdarlar, nişancılar, reisü'l-küttaplar, kadılar ve nakibü'l-eşraflar gibi yönetimin temel unsurlarını oluşturan görevlilerin isimleri, göreve geliş ve ayrılış tarihleri ile görev süreleri üzerinde durulacaktır. Yine merkez teşkilâtını meydana getiren bürokratlar yani "Hademe-i Bâb-ı Âsafi" olarak bilenen görevliler ile hâcegânlık, eminlikler, ocak ve diğer ağalıklar hakkında bilgiler ile padişahın bu görevliler hakkındaki düşünceleri yer almaktadır.

c.1. Kazaskerler

Osmanlı adlî teşkilâtı içerisinde yer alan kazaskerlik makamı, askerî sınıfa ait şer'î ve hukukî işlerin görüldüğü kurum olup, ilk olarak Abbasilerde, daha sonraları Harzemşahlar'da, Anadolu Selçuklu Devleti'nde, Eyyubiler'de ve Memlukler'de mevcuttur⁶⁶⁸. Osmanlı Devleti'nde 1360 senesinde Orhan Bey tarafından kurulduğunu ve ilk kadıaskerliğe de Bursa Kadısı Çandarlı Halil'in getirildiğini bildiren kaynakların yanında 1362'de I. Murad döneminde oluşturulduğunu iddia edenler de mevcuttur⁶⁶⁹. 1480 yılına kadar tek olan kazasker sayısı bu tarihten itibaren ikiye çıkarılarak⁶⁷⁰, Rumeli Kazaskerliği Muslihiddin-i Kastalânî'ye, Anadolu Kazaskerliği de Balıkesirli Hacı Hasanzade'ye verilmiştir⁶⁷¹.

Osmanlı tarihinde Rumeli kısmına 1495 tarihinde atanan Molla Kastalânî Efendi'den itibaren bazılarının birkaç kez tayin edildiği kazaskerlik makamına son olarak 1878 tarihinde getirilen Arif Efendi-zâde Mehmed Bey Efendi ile birlikte toplam 340 kişi getirilmiştir. Hacı Hasanzâde Efendi'nin 1461 tarihinde ilk olarak

⁶⁶⁸ Mehmed Zeki Pakalın, "Kazasker", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1996, s. 229; Mehmet İpşirli, "Kazasker" *DİA*, IX, İstanbul 2006, s. 634.

⁶⁶⁹ Bk. Aşıkpaşazade Ahmed, *Aşıkpaşazade Tarihi*, (Neşr. Ali Bey), İstanbul 1332, s. 52; Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 88; Lütflî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341, s. 32.

⁶⁷⁰ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 228; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 181.

⁶⁷¹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 152; Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 15-16; Pakalın, "Kazasker", II, s. 229; Cl. Huart, "Kazasker", *DİA*, IX, İstanbul 2006, s. 523; Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 66.

tain edildiği Anadolu Kazaskerliği'ne ise bu tarihten itibaren toplam 358 kişi görevlendirilmiş olup, bu makama getirilen son kişi 1877 tarihli Dürri-zâde Es-Seyyid Mehmed Dürri Efendi'dir⁶⁷². Her ne kadar bu dönemde kazaskerlerin tain ve azilleri şeyhüli-slâm tarafından yapılmış ve sadrazamın padişaha arzı ile gerçekleştirilmiş olsa da, dönemi boyunca görevlendirilen devlet adamlarını yakından takip eden Sultan I. Mahmud, bir vesileyle kazaskerler konusunda da kontrolü sağlamıştır. Bu çerçevede diğer devlet erkânın da olduğu gibi değişik sebeplerle kazaskerlere yazdığı hükümler yoluyla onlar üzerindeki yetki ve selâhiyetleri kullanmıřtır⁶⁷³.

Sultan I. Mahmud döneminde bu makama toplam 53 kişi atanmış olup, bunların 26'sı Rumeli Kazaskerliği, 27'si ise Anadolu Kazaskerliği'ne tain edilmişlerdir. Göreve getirilen Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri'nin isimleri ile göreve getiriliş ve ayrılış tarihleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 5:Sultan I. Mahmud Dönemi Rumeli Kazaskerleri (1143-1168/ 1730-1754)

İsmi	Göreve Geliş	Görevden Ayrılış
Başmakçı-zâde Abdullah Efendi ⁶⁷⁴	1143 /1730	1143 /1730
Es-Şeyh Mehmed Efendi ⁶⁷⁵	1143 / 1730	1145 / 1732
Es-Seyyid Mehmed Zeynî Efendi ⁶⁷⁶	1145 / 1732	1146 / 1733
Feyzullâh-zâde Es-Seyyid Mustafa Ef. ⁶⁷⁷	1146 / 1735	1147/ 1734
Dürri Mehmed Efendi ⁶⁷⁸	1147/ 1734	1148 / 1735
Es- Seyyid Mahmud Efendi ⁶⁷⁹	1148 / 1735	1149 / 1736
Mirza-zâde Muallim Sâlim Efendi ⁶⁸⁰	1149 / 1736	1150 / 1737
Es-Seyyid Zeynelabidin Efendi ⁶⁸¹	1150 / 1737	1151 / 1738
Piri-zâde Mehmed Sahip Efendi ⁶⁸²	1151 / 1738	1152 / 1739
Mahmud-zâde Es-Seyyid Zeynî Efendi ⁶⁸³	1152 / 1739	1154 / 1741
Hayati-zâde Mehmed Sahip Efendi ⁶⁸⁴	1154 / 1741	1155/ 1742

⁶⁷² Mehmed Şem'i, *Esmârü't-Tevârih*, s. 157-180.

⁶⁷³ Örneğin "Varıp yalıısından ikâmet eylesmesine lüzûma dair sabık Rumeli Kazaskeri Mehmed Esad Efendi'ye hüküm", BOA. C. ADL. nr. 75 / 4498.

⁶⁷⁴ Müstakimzâde, *Devhâtü'l-Meşâiyih*, s. 87-89; Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁶⁷⁵ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁶⁷⁶ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁶⁷⁷ Şemdânizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 116; Müstakimzâde, *Devhâtü'l-Meşâiyih*, s. 92.

⁶⁷⁸ Müstakimzâde, *Devhâtü'l-Meşâiyih*, s. 91-92; *İlmiye Salnâmesi*, s. 417.

⁶⁷⁹ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁶⁸⁰ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁶⁸¹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, V, s. 140; Şemdânizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 160; Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁶⁸² Müstakimzâde, *Devhâtü'l-Meşâiyih*, s. 93; Şemdânizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 124, 147.

⁶⁸³ *İlmiye Salnâmesi*, s. 422; Müstakimzâde, *Devhâtü'l-Meşâiyih*, s. 95; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, V, s. 140; İpşirli, "Mehmed Zeynî Efendi", s. 359-362.

Mirza-zâde Ahmed Neylî Efendi ⁶⁸⁵	1155/ 1742	1156 / 1743
Es-Seyyid Zeynelabidin Efendi	1156 / 1743	1157 / 1744
Piri-zâde Mehmed Sahip Efendi	1157 / 1744	1158/ 1746
İsmail Efendi-zâde Mehmed Esad Ef. ⁶⁸⁶	1158/ 1745	1159 / 1746
Abdürrahman Efendi ⁶⁸⁷	1159 / 1746	1159 /1746
Es-Seyyid Zeynelabidin Efendi	1159 /1746	1160 / 1749
İsmail Esad Efendi ⁶⁸⁸	1160 / 1749	1161/ 1748
Mirza-zâde Ahmed Neylî Efendi	1161/ 1748	1162 / 1749
Halil Efendi-zâde Said Efendi ⁶⁸⁹	1162 / 1749	1162 / 1749
Vassaf Abdullah Efendi ⁶⁹⁰	1162 / 1749	1162 / 1749
Feyzullah Efendi ⁶⁹¹	1164 / 1751	1165 / 1752
Dürri-zâde Mustafa Efendi ⁶⁹²	1165 / 1752	1166 / 1753
Vassaf Abdullah Efendi ⁶⁹³	1166 / 1753	1167 / 1752
Mehmed Said Efendi ⁶⁹⁴	1167 / 1752	1167 / 1753
Feyzullah Efendi ⁶⁹⁵	1167 / 1753	1168 / 1754

* Bu tablo Mehmed Şemî Efendi'nin "İlâveli Esmârü't-Tevârih Maa Zeyl" adlı eserinin Osmanlı tarihindeki Rumeli Kazaskerlerinin listesini gösteren tablo esas alınarak hazırlanmıştır.

Sultan I. Mahmud dönemi Rumeli kazaskerlerini gösteren yukarıdaki tabloya göre göreve getirilen 26 kişiden 23'nün görev süresi 1 yıl ve altındadır. 2 kişi 2 yıl görevde kalmış olup, en uzun göreve yapan kişi 3 yıl ile Es-Seyyid Zeynelabidin Efendi'dir. Yine bu kazaskerlerden üçü ikinci kez aynı makama getirilmişlerdir.

Tablo 6:Sultan I. Mahmud Dönemi Anadolu Kazaskerleri (1143-1168/ 1730-1754)

İsmi	Göreve Geliş	Görevden Ayrılış
Zülâli Hasan Efendi ⁶⁹⁶	1143 / 1730	1144 / 1731
Mirza-zâde Mehmed Salim Efendi ⁶⁹⁷	1144 / 1731	1145 /1732
Vardarî Mehmed Efendi ⁶⁹⁸	1145 /1732	1146 / 1733

⁶⁸⁴ Müstakimzâde, *Devhâtü'l-Meşâyih*, s. 94; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, s. 406.

⁶⁸⁵ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120

⁶⁸⁶ Müstakimzâde, *Devhâtü'l-Meşâyih*, s. 96; Baysun, "Esad Efendi", s. 359-362; Doğan, "Esad Efendi", s. 338-340.

⁶⁸⁷ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁶⁸⁸ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁶⁸⁹ Şeyhî, *Vekâyü'l-fuzalâ*, IV, s. 514-518; Müstakimzâde, *Devhâtü'l-Meşâyih*, s. 97.

⁶⁹⁰ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 121.

⁶⁹¹ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 121.

⁶⁹² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 1163-1164.

⁶⁹³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, s. 84

⁶⁹⁴ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 121; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s. 311

⁶⁹⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s. 530.

⁶⁹⁶ *Suphî Tarihi*, s. 40.

⁶⁹⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 1094.

⁶⁹⁸ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

Es-Seyyid Zeynelabidin Efendi ⁶⁹⁹	1146 / 1733	1147 / 1734
Piri-zâde Sahip Mehmed Efendi ⁷⁰⁰	1147 / 1734	1147 / 1734
Mehmed Reşid Efendi ⁷⁰¹	1147 / 1734	1149 / 1736
Mîr İbrahim Efendi ⁷⁰²	1149 / 1736	1150/ 1737
Mirza-zâde Ahmed Neylî Efendi ⁷⁰³	1150/ 1737	1150/ 1737
Mestçi-zâde Abdullah Efendi ⁷⁰⁴	1150/ 1737	1151 / 1738
Abdürrahman Efendi ⁷⁰⁵	1151 / 1738	1152 / 1739
Abdullah Efendi ⁷⁰⁶	1152 / 1739	1153 / 1740
Damad-zâde Feyzullah Efendi ⁷⁰⁷	1153 / 1740	1154 / 1741
Kara Halil-zâde Mehmed Said Efendi	1154 / 1741	1155 /1742
Vassaf Abdullah Efendi ⁷⁰⁸	1155 /1742	1156 / 1743
Bolevî-zâde Es-Seyyid Mehmed Efendi ⁷⁰⁹	1156 / 1743	1157 / 1744
Hoca-zâde Es-Seyyid Abdullah Efendi ⁷¹⁰	1157 / 1744	1158 / 1745
Kırımî Mehmed Efendi ⁷¹¹	1158 / 1745	1159 / 1746
Mahmud-zâde Abdullah Efendi ⁷¹²	1159 / 1746	1160 / 1747
Dürri-zâde Mustafa Efendi ⁷¹³	1160 / 1747	1161 / 1748
Feyzullâh-zâde Es-Seyyid Murtaza Efendi ⁷¹⁴	1161 / 1748	1162 / 1749
İsmail Efendi-zâde Lütfullah Efendi ⁷¹⁵	1162 / 1749	1163 / 1750
Mehmed Said Efendi ⁷¹⁶	1163 / 1750	1164 / 1751
Mahmud-zâde Abdurrahman Efendi ⁷¹⁷	1164 / 1751	1165 / 1751
Bekir Efendi-zâde Ahmed Efendi ⁷¹⁸	1165 / 1751	1166 / 1752
Piri-zâde Osman Sahip Efendi ⁷¹⁹	1166 / 1752	1167 /1754
Lütfullah Efendi ⁷²⁰	1167 /1754	1168/ 1754

⁶⁹⁹ Şemdanîzâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 160; Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷⁰⁰ Müstakimzâde, *Devhâtül-Meşâyih*, s. 93; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, s. 1436.

⁷⁰¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, s. 1452.

⁷⁰² Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷⁰³ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷⁰⁴ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷⁰⁵ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷⁰⁶ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷⁰⁷ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷⁰⁸ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷⁰⁹ Ruznâme, 1965, s. 16.

⁷¹⁰ Ruznâme, 1965, s. 16.

⁷¹¹ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷¹² Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷¹³ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷¹⁴ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷¹⁵ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷¹⁶ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷¹⁷ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷¹⁸ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

⁷¹⁹ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120.

Mehmed Salih Efendi ⁷²¹	1168/ 1754	1168/ 1754
------------------------------------	------------	------------

* Bu tablo Mehmed Şemî Efendi'nin “İlâveli Esmârü't-Tevârih Maa Zeyl” adlı eserinin Osmanlı tarihindeki Rumeli Kazaskerlerinin listesini gösteren tablo esas alınarak hazırlanmıştır.

Sultan I. Mahmud'un tayin ettiği Anadolu Kazaskerleri'ni gösteren yukarıdaki tabloya göre 27 kişi bu göreve getirilmiştir. Bunlardan sadece Mehmet Reşit Efendi bir yılın üzerinde görevde kalmış olup, diğerlerinin görev ise bir yıl ve altındadır. Rumeli Kazaskerleri'nden farklı olarak burada ikinci kez göreve getirilen kişi bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Anadolu Kazaskerliği yapan bazı kişilerin daha sonra Rumeli Kazaskerliği'ne tayin edildiği görülmektedir.

c.2. Defterdârlar

Defterdâr kelimesi defter ile dâr kelimelerinden oluşan bir tâbir olup, “defter tutan” anlamına gelmektedir. Şark İslâm devletlerindeki Mustavfî'ye Osmanlılar'da defterdâr denmiş olup, bugünkü mâliye bakanının karşılığıdır⁷²². Osmanlı Devleti'nde on dördüncü asrın sonlarından itibaren görülen bu kurum, padişahın malının mutlak vekili ve onun temsilcisi durumunda olup, devletin malî işlerinin başlıca sorumlusudur⁷²³.

İlk zamanlarda tek olan defterdâr sayısı, memleketin genişlemesi üzerine sayıları artarak, Rumeli'deki havass-ı hümayûna ait olan malî işlere bakan kişilere Rumeli Defterdârı (Şıkk-ı evvel defterdârı) veya başdefterdâr denilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren Rumeli Defterdârına şıkk-ı evvel, Anadolu Defterdârına, şıkk-ı sâni ve üçüncü defterdâra da şıkk-ı sâlis ismi verilmiştir⁷²⁴. Osmanlı Devleti'nde bu makama ilk tayin edilen Detrit Sinan Bey (1459)'den itibaren, başdefterdârlığın

⁷²⁰ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120

⁷²¹ Mehmed Şemî, *Esmârü't-Tevârih*, s. 120

⁷²² İsmail Hakkı Uzunaçarşılı, “Defterdâr”, İA, III, İstanbul 1989, s. 506.

⁷²³ Cin- Akgündüz, s. 206-207.

⁷²⁴ Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 72-74; Pakalın, “Defterdâr”, I, s. 414; Uzunaçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 327; Osmanlı Maliye örgütü ile ilgili tablo için bk. Ortaylı, *Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 225.

kaldırıldığı⁷²⁵ 1838 tarihinde makama getirilen son kişiye (Ali Necip Bey) kadar toplam 246 kişi getirilmiştir.

Osmanlı tarihi boyunca tayin edilen bu baş defterdârlardan 13'ü (İzzet Ali Paşa, Üç Anbarlı Mehmed Efendi, Cânibî Ali Efendi, Bozoğlan-Hacı İbrahim Efendi, Hacı Halil Efendi, Atıf Mustafa Efendi, Hacı Yusuf Efendi, Hacı Sadullah Efendi, Behçet Mehmed Efendi-Paşa, Seyyid Memiş Efendi, Sopasalan-Belgrâdî Kâmil Ahmed Efendi, Müezzîn-zâde Hâlimî Mustafa Efendi-Paşa, Nailî Abdullah Efendi- Paşa) Sultan I. Mahmud döneminde göreve getirilmişlerdir.

Bu dönemde göreve getirilen baş defterdarların göreve getiriliş ve ayrılış tarihleri ile milliyetleri ile ilgili aşağıdaki tabloya bk.

Tablo 7: Sultan I. Mahmud Dönemi Başdefterdârları (1143-1168/ 1730-1754)

İsmi	Tayini	Görevden Ayrılış	Milliyeti
İzzet Ali Bey Paşa ⁷²⁶	1141-1728/29	1144-1732(Azl.)	?
Üç Anbarlı Mehmed Efendi ⁷²⁷	1144-1732	1145-1732(Ölüm)	Türk
Canibi Ali Efendi ⁷²⁸	I.1145-1732 II.1155-1742	I. 1145-1733(Azl) II.1156-1743(Ölüm)	Türk
Bozoğlan Hacı İbrahim Efendi ⁷²⁹	I.1145-1733 II.1148-1735	I.1147-1734(Azl) II.1149-1736(Ölüm)	Türk
Hacı Halil Efendi ⁷³⁰	1147-1734	1148-1735(Azl)	Türk
Atıf Mustafa Efendi ⁷³¹	I.1150-1737 II.1152-1739	I.1151-1738(Azl) II.1154-1741(Azl)	Türk
Hacı Yusuf Efendi ⁷³²	I.1151-1738 II.1154-1741 III.1156-1743	I.1151-1739(Azl) II.1155-1746(Azl) III.1159-1746(Azl)	Türk
Hacı Sadullah Efendi ⁷³³	1156-1743	1156-1743 (Nişancılığa Nakil)	Türk
Behçet Mehmed Efendi ⁷³⁴	I. 1159-1746 II. 1163-1750	I. 1162-1749(Azl) II. 1163-1750(Azl)	Türk

⁷²⁵ Defterdârlık 1253 (1838) tarihinde kaldırılarak, yerine mâliye nezâreti teşkil edilmiş ve buraya ilk olarak Nâfiz Paşa tayin edilmiştir, Uzunçarşılı, "Defterdâr", s. 508.

⁷²⁶ BOA. MAD. d. nr. 21932; *Suphî Tarihi*, s. 115; Şemânizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 37.

⁷²⁷ *Suphî Tarihi*, s. 172; Şemânizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 30

⁷²⁸ BOA. MAD. d. nr. 3485; Şemânizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 110; *Suphî Tarihi*, s. 756.

⁷²⁹ BOA. C. EV. nr. 61 /3004; BOA. MAD. d. nr. 1702; *Suphî Tarihi*, s. 267.

⁷³⁰ BOA. C. AS. nr. 1198 /53594; Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 156.

⁷³¹ BOA. C. BH. nr. 253 / 11712; nr. 64 / 3168; *Suphî Tarihi*, s. 451, 720.

⁷³² BOA. C. HR. nr. 7 / 322; *Suphî Tarihi*, s. 320,451,

⁷³³ BOA. C. BH. nr. 85 / 4087; *Suphî Tarihi*, s. 768.

⁷³⁴ BOA. HH. nr. 1148 / 177; BOA. MAD. d. nr. 21882; Şemânizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 124.

Seyyid Memiş Efendi ⁷³⁵	1162-1749	1163/1750(Sadaret Kethüdalığına Nakil)	Türk
Sopasalan Belgradi Kamil Ahmed Efendi ⁷³⁶	1163-1750	1164-1751(Azl)	Türk
Müezzinzade Halimi Mustafa Efendi ⁷³⁷	1164-1751	1167-1753(Azl.)	Türk
Naili Abdullah Efendi ⁷³⁸	1167-1753	1168-1755	Türk

* Bu tablo Mehmed Şemî Efendi'nin "İlâveli Esmârü't-Tevârih Maa Zeyl" adlı eserinin Osmanlı tarihindeki Başdefterdârların listesini gösteren tablo esas alınarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere bu dönem defterdârlarından altısı (Bozoğlan Hacı İbrahim Efendi, Hacı Halil Efendi, Atıf Mustafa Efendi, Cânibî Ali Efendi, Hacı Yusuf Efendi, Behçet Mehmed Efendi) ikinci ve üçüncü kez göreve getirilmişlerdir. Yine birinin milliyeti hakkında bilgi bulunmamakla birlikte diğerlerinin tamamı Türk asıllıdır. Bu durum içerisinde bulunan XVIII. yüzyıl yönetim anlayışına uygun olarak yönetimin el değiştirdiğini ve Enderunlu sayısının azalarak Türklerin etkinliğinin arttığını göstermektedir. Göreve getirilen defterdârlardan on birinin azledilmesi padişahın malî konulardaki hassasiyetini ve görevini ihmal edenlerin cezalandırıldığını göstermektedir. Defterdârların ortalama görev süresi iki yıl civarında olmakla birlikte, padişahın devlet yönetim anlayışına uygun olarak saltanatının ilk yıllarında bu sürenin bir yılı bulmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra görevden alınanlardan ikisi yine başka görevlere getirilmişlerdir. Sultan I. Mahmud'un defterdârlara yazdığı hükümlere genel olarak baktığımızda, bölge valisini de içine alacak bir şekilde herhangi bir meseledeki alım-satım işleri⁷³⁹ ile bazı devlet erkânına tayinat verilmesi⁷⁴⁰, askeri mühimmat ve cephanelerin nakli ve masrafları⁷⁴¹ gibi konuları kapsamaktadır.

⁷³⁵ Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 156.

⁷³⁶ Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 156.

⁷³⁷ Mehmed Şemî, *Esmârü't Tevârih*, s. 156.

⁷³⁸ BOA. A. RSK. nr. 1588, s. 10, 20; nr. 1602, s. 2; BOA. AMD. nr. 10, s. 52; Mehmet İpşirli, "Abdullah Naîli Paşa", *DİA*, I, İstanbul 1989, s. 124-125.

⁷³⁹ BOA. C. AS. nr. 976 / 42510; nr. 331 / 13690

⁷⁴⁰ BOA. C. AS. nr. 1067 / 46967.

⁷⁴¹ BOA. C. AS. nr. 1107 / 48971.

c.3. Nişancılar

Nişancı, XVIII. asrın başlarına kadar devlet kanunlarını iyi bilmek, yeni kanunlarla eskilerini ve şer‘i ve hukukî kanunları telif etme kabiliyetine sahip olan divanda bu konular hakkındaki fikir ve görüşlerinden istifade edilen ve hükümdara yazılacak nâmeler ile vezirlerin menşûr, berâtlarını tahrîr ve müsveddelerini tetkik eden görevlinin adıdır⁷⁴². Osmanlı devlet teşkilâtı içerisinde Tevkiî, Tuğraî veya Muvakkî de denilen Nişancılar, Divan-ı Hümâyûn azasından olup, yeri vezir-i azamın sağında ve vezirlerin alt tarafında idi⁷⁴³. Tuğrakeş-i ahkâm da denilen Nişancı, padişah adına yazılacak fermanlara, beratlarla, nâmelere, hükümdarın imzası olan tuğrasını çekmek ve devlet arazi kayıtlarını ihtiva eden tahrir defterlerindeki düzeltme ve değiştirmeleri yapmakla görevlidir⁷⁴⁴. Nitekim Nişancı, Osmanlı örfî kanunları ve arazi meseleleri hakkında hem divanın bilirkişisi hem de bu konuda alınan kararların uygulayıcısıdır⁷⁴⁵. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren padişah mektuplarının yazımı işi reisü’l-küttaba devredilince, nişancılar sadece tuğra çekmekle meşgul oldular. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren bu makama tecrübeli kişilerin gelmemesi, eski önemlerini yitirmelerine ve nâme, berat, ahidnâme gibi işlerin Divan Kalemî’ne bırakılmasına sebep olmuştur⁷⁴⁶. XVIII. asırdan itibaren ise bu görev haccagân sınıfına verilmeye başlanmış, XIX. asırda ehemmiyetleri iyice azalan nişancılar sadece teşrifattaki yerlerini koruyabilmiş, 1836’da makam kaldırılarak⁷⁴⁷, görevleri Defter Emîni’ne devredilmiştir⁷⁴⁸.

Osmanlı tarihinde I. Murad’tan itibaren görülen bu makama, toplam 151 kişi getirilmiş olup, 1730-1754 yılları arasındaki 24 yıllık Sultan I. Mahmud döneminde 6 kişi (Süleyman Efendi, Kastamonulu İsmail Efendi, Tavukçubaşı Damadı Emârzâde

⁷⁴² Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 214; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 336-337; M. Tayyib Gökbilgin, “Nişancı”, *İA*, IX, İstanbul 1992, s. 299; Cin-Akgündüz, s. 205.

⁷⁴³ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 217.

⁷⁴⁴ Mehmet Zeki Pakalın, “Nişancı”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1986, s. 697; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 214; Gökbilgin, “Nişancı”, s. 299.

⁷⁴⁵ Ortaylı, *Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 214.

⁷⁴⁶ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 214.

⁷⁴⁷ Cin-Akgündüz, s. 205.

⁷⁴⁸ Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 18-19; Gökbilgin, “Nişancı”, s. 299.

Hacı Mustafa Efendi, Köse Ragıp Mehmed Efendi-Paşa, Naîli Mustafa Efendi, Hacı Abdi Efendi) bu makama getirilmiştir⁷⁴⁹.

Tablo 8: Sultan I. Mahmud Dönemi Nişancıları (1143-1168 /1730-1751)

İsmi	Tayin	Görevden Ayrılış	Milliyeti
1. Süleyman Efendi	1143-1730	1143-1730 (Azl)	?
2. Kastamonulu İsmail Efendi	1143-1730	1149-1736(Nakl)	Türk
3.Tavukçubaşı Damadı Emârzâde Hacı Mustafa Ef.	I.1149-1736 II.1157-1744	I. 1153-1741(Azl) II. 1160-1754 (Azl)	Türk
4.Köse Ragıp Mehmed Efendi-Paşa	1153-1741	1157-1744 (Mısır valiliğine nakil)	Türk
5. Nailî Mustafa Efendi	1160-1746	1167-1753 (Nakl)	Türk
6. Hacı Abdi Efendi	1167-1753	1167-1754 (Nakl)	Türk

*Bu tablo Mehmed Şemî Efendi'nin “İlâveli Esmarü't-Tevârih Maa Zeyl” adlı eserinin Osmanlı tarihindeki Nişancıların listesini gösteren tablo esas alınarak hazırlanmıştır.

Sultan I. Mahmud dönemi Nişancılar listesine baktığımızda göreve getirilen yedi kişiden altısının Türk asıllı olduğunu görüyoruz. Nişancıların görev sürelerinin uzunluğundan padişahın Nişancı tayininde sadrazam, şeyhülislâm ve defterdâr tayini kadar sık görev değişikliği yapmadığını anlıyoruz. Dönemindeki Nişancıların ortalama görev süresi 3-4 yıl arasında değişmektedir. Bu durum içerisinde bulunan XVIII. yüzyılda Nişancıların fonksiyonunun eskisi kadar önemli olmamasından kaynaklanmaktadır.

c. 4. Kadılar

Kelime olarak, “hükmeden”, “yerine getiren” anlamlarına gelen kadı, Osmanlılar'da şer'î ve hukukî hükümleri tatbik eden ve devletin emirlerini yerine getiren makamın adı olup, hukukî olduğu kadar idarî alanı da kapsayan bir memuriyettir⁷⁵⁰. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde şer'î ve hukukî bütün meseleleri şer'î mahkemelerde Hanefî fıkıhı üzere çözüme bağlayan kadılar, aynı zamanda, bulundukları idarî bölgede şehir ve kasabaların beledî hizmetleri ile vekâletnâme ve

⁷⁴⁹ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, VI, s. 1179-1780.

⁷⁵⁰ Mehmet Zeki Pakalın, “Kadı”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1986, s. 119, Osmanlı kadıları ile ayrıntılı bilgi için bk. Ortaylı, *Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 261-279; Cin-Akgündüz, s. 229-232.

alım-satım işlerini de yürütmüşlerdir⁷⁵¹. Bundan dolayı Osmanlı tarihinde kadılara hakimü’ş-şerî ve daha sonraları ale’l-ıtlak hâkim denilmiştir⁷⁵².

Osmanlı kaynaklarında kadı kelimesine ilk olarak Osman Gazi döneminde rastlanılmaktadır. Osman Bey’in Tursun Fakih’i Karacahisar’a kadı ve hatip tayin ederek, hutbenin Osman Gazi adına okunduğu bildirilmektedir. Bu sebeple Osmanlı tarihlerinde ilk kadı olarak Tursun Fakih gösterilmektedir⁷⁵³.

Kuruluştan beri varlığını sürdüren kadılık makamı, 12 Mart 1833 tarihli kanun ile bütün şer’i mahkemeler ve ona bağlı diğer dairelerin adliye nezaretine devredilmesi ve şer’i mahkemelerin ilgası ile ilgili 8 Nisan 1840 tarihli kanun ile ortadan kaldırılmıştır⁷⁵⁴.

Kadı tayinleri konusunda da diğer devlet erkânında olduğu gibi ehil ve liyâkatli kişilerin göreve gelmesini isteyen Sultan I. Mahmud, bu konuda yetki ve selâhiyetleri dönemin kazaskerlerine bırakmıştır. Yine padişah, dönemi boyunca değişik vesilelerle ve bazı meselelerin çözümüne ilişkin kadılara yazdığı hükümlerle devlet işlerini bizzat kontrol eden bir yönetim anlayışı sergilemiştir⁷⁵⁵.

Kadılarına gönderilen bu hükümler özellikle adlî konularla ilgili alınması gereken tedbirler ve uygulamalar⁷⁵⁶ ile halktan gelen arzuahallerde belirtilen şikâyetlerin ve sorunların çözümü ile ilgili durumlar yer almaktadır⁷⁵⁷. Bunların dışında tayin ve aziller⁷⁵⁸ ile alım-satım işleri⁷⁵⁹, imdad-ı seferiye tahsili⁷⁶⁰, kendi bölgelerinin güvenliği⁷⁶¹, asayiş ve huzuru bozan hareketlerin önüne geçilmesi⁷⁶²,

⁷⁵¹Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 83; Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtı*, s. 129; Ebûl’ulâ Mardin, “Kadı”, *İA*, VI, İstanbul, 1992, s. 44.

⁷⁵²Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 83

⁷⁵³Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma, Neşri Tarihi I*, (Yay. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara 1999, s. 110-111; Yine bk. Aşıkpaşa-zâde, s. 18.

⁷⁵⁴Mardin, s. 45-46.

⁷⁵⁵Örnek için bk. “İran seferinin hitamı münasebetiyle defter mucibince bazı kazalardan külliye ve bazı kazalardanErzurum Kadıs’na hüküm”, BOA. C. AS. nr. 333/ 13807.

⁷⁵⁶BOA. C. ZB. nr. 16 / 783.

⁷⁵⁷“Aksaray ahalisinden gelen şikâyet üzerine Aksaray Kadıs’na hüküm”, BOA. C. DH. nr. 231 / 11521.

⁷⁵⁸BOA. C. AS. nr. 976 / 42510.

⁷⁵⁹BOA. C. BH. nr. 226/ 10512.

⁷⁶⁰BOA. C. AS. nr. 985 / 42968; C. ML. nr. 722 / 29560.

⁷⁶¹BOA. C. DH. nr. 97 / 4847.

bazı yerlerin tamiri⁷⁶³, menzillerde uygulanacak esaslar⁷⁶⁴ ile esirlerin yollardaki güvenliği ve iaşelerinin sağlanması⁷⁶⁵ gibi konularda da padişah kadılarına hükümler göndermiştir.

Sultan I. Mahmud döneminde kadılık makamına bazılarının birden fazla atanması suretiyle 31 kişi getirilmiştir.

Tablo 9: Sultan I. Mahmud Dönemi İstanbul Kadıları (1143-1168 /1730-1754)

İsim	Tayin	Azl
1. Paşa-zâde Mîr İbrahim Efendi	1143-1730	1143-1730
2. Deli İbrahim Efendi	1143-1730	1143-1730
3. Ebubekir Efendi	1143-1730	1143-1730
4. Abdurrahman Efendi	1143-1730	1144-1731
5. Pirî-zâde Sahip Efendi	1144-1731	1144-1731
6. Hoca-zâde Es-Seyyid Ömer Efendi	1144-1731	1145-1732
7. Raşid Birâderi Ubaydullah Efendi	1145-1732	1146-1733
8. Es-Seyyid Abdullah Efendi	1146-1733	1146-1733
9. Abdüllatif Razi Efendi	1146-1733	1147-1734
10. Kırımî Mehmed Efendi (sâniyen)	1147-1734	1148-1735
11. İlmî Ahmed Efendi	1148-1735	1149-1736
12. Mehmed Said Efendi	1149-1736	1150-1737
13. Mahmud-zâde Abdullah Efendi	1153-1740	1153-1740
14. Kırımî Mahmed Efendi	1153-1740	1145-1741
15. Dürri-zâde Mustafa Efendi	1145-1741	1145-1741
16. Feyzullah-zâde Mehmed Efendi	1145-1741	1155-1742
17. İsmail-zâde Lütfullah Efendi	1155-1742	1156-1743
18. Mahmud-zâde Abdürrahim Efendi	1156-1743	1157-1744
19. Kethüdâ Ahmed Efendi	1157-1744	1158-1745
20. Efendi-zâde Ahmed Efendi	1158-1745	1158-1745
21. Sırrı-zâde Osman Efendi	1158-1745	1159-1746
22. Salih-zâde Hüseyin Efendi	1159-1746	1160-1747
23. Mehmed Salih Efendi	1160-1747	1160-1747
24. İsmail Efendi	1160-1747	1161-1748
25. Kethüdâ-zâde İsmail Efendi	1161-1748	1162-1749
26. Çelebi-zâde Asım Efendi	1162-1749	1163-1750
27. Bekir-zâde Osman Efendi	1163-1750	1163-1750

⁷⁶² BOA. C. BLD. nr. 121 / 6031; C. ZB. nr. 58 / 2863.

⁷⁶³ BOA. C. AS. nr. 972 / 42320; nr.990/ 43270.

⁷⁶⁴ BOA. C. NF. nr. 21 / 1025.

⁷⁶⁵ BOA. C. AS. nr. 110 / 49140.

28.Kethüdâ-zâde İsmail Ef. (sâniyen)	1165-1751	1166-1752
29. Mîr İbrahim Ef. (sâniyen)	1166-1752	1167-1753
30.Feyzullah-zâde Sa'adeddin Efendi	1167-1753	1168-1754
31. Feyzullah Nafiz Efendi	1168-1754	1168-1754

*Bu tablo Mehmed Şemî Efendi'nin "İlâveli Esmarû't-Tevârih Maa Zeyl" adlı eserinin Osmanlı tarihindeki İstanbul Kadılarının listesini gösteren tablo esas alınarak hazırlanmıştır.

Sultan I. Mahmud dönemindeki İstanbul kadılarını gösteren yukarıdaki listeden üç kişinin göreve ikinci kez atandığı ve kadıların görev süresinin ortalama bir yıl olduğu görülmektedir.

c. 5. Reisü'l-küttaplar

Osmanlı tarihinde kâtiplerin reisi anlamına gelen Reisü'l-küttap Sultan II. Mahmud'un saltanatının hemen hemen sonlarına kadar (1251-1835/1836) Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinin âmiri olup, hariciye nazırlığı yerine kullanılmış olan bir tabirdir⁷⁶⁶. Osmanlı devlet teşkilâtının merkezî yönetim organı olan Divan-ı Hümâyûn'un mâliye haricindeki bürokrasisini yürüten bu kâtipler, Divan-ı Hümâyûn kâtibi olarak anılmakta ve nişancıya bağlı bulunmakta idiler⁷⁶⁷. Reis Efendi de denilen ve "Menasib-i sitte" den sayılan Reisü'l-küttaplık, Osmanlı Devleti'nin eski mansıplarındandır. Fatih Kanunâmesi'nde ismi geçen bu makam, XVII. asrın sonlarına kadar Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinin ve kalemlerinin şefi durumundadır⁷⁶⁸. Reisü'l-küttaplık, XVI. yüzyılda her ne kadar nişancıya tabi bir memuriyet olarak görünüyorsa da özellikle bu yüzyılın sonlarına doğru maliyenin dışında kalan merkezî bürokrasinin gerçek yöneticisi konumuna gelmişlerdir. XVII. yüzyılın sonlarına doğru bürokrasinin merkezileşmesine paralel olarak, resmen olmasa da fiilen sadrazamın bürokratik işleri devredilmiştir⁷⁶⁹.

⁷⁶⁶ M. ZekiPakalın, "Reisü'l-küttap", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1984, s. 25.

⁷⁶⁷ Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisü'l-küttaplık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, s. 1; Halil İnalçık, "Reisü'l-küttaplık", *İA*, IX, İstanbul, 1991, s. 671.

⁷⁶⁸ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 245.

⁷⁶⁹ Ahışalı, s. 8-10.

Bu şekilde ilk dönemlerden XVII. asra kadar önemleri artan ve XVIII. asırdan itibaren devletin malî, askeri işleriyle sadrazam kethüdasına ve defterhaneye bağlı muâmelât hariç olmak üzere devletin bütün muharrerâtı kendi nezâretine verilen Reisü'l-küttaplık H. 1251 Zilkadesi'nde (M. 1835) kaldırılmıştır⁷⁷⁰. Yerine haricî işlerin ehemmiyetinden dolayı Umûr-ı Hariciye Nâzırı ismiyle bir nezâret oluşturulmuş ve son reisü'l-küttap olan Yozgatlı Akif Efendi müşirlik rütbesiyle Umur-ı Hariciye Nazırı olmuştur⁷⁷¹.

Bu çerçevede XVIII. yüzyılda önemi artan bu makama bu yüzyılda toplam 62 kişi getirilmiştir. Sultan I. Mahmud döneminde Reisü'l-küttaplık vazifesine 6 kişi (Süleyman Efendi, İsmail Efendi, Mustafa Efendi (Tavukçubaşı), Râgıp Mehmed Efendi, Naîli Abdullah Efendi, El-Hac Abdullah Efendi) getirilmiştir⁷⁷².

Tablo 10:Sultan I. Mahmud Dönemi Reisü'l-küttapları (1143-1168/1730-1754)

İsmi	Tayin	Önceki Görev	Sonraki Görev	Ölüm Tarihi
Süleyman Efendi ⁷⁷³	1143. R.5 17. X. 1730	Yeniçeri Kitâbeti	Azil	1148.Ca. ort. IX. X. 1735
İsmail Efendi ⁷⁷⁴	1143. 3. C. XII.1730-1731	Mektûbî	Nişancılık	1153- 1740/41
Mustafa Efendi (Tavukçubaşı) ⁷⁷⁵	I. 1149. Ş. 10 13. XII.1736 II. 1157.Ra. 11 24. IV. 1744	I. Beylikçi II. Deft. Emini	I.Kastamonu'ya sürgün II.Edirne'ye sürgün	I. 1162. N. 18 31. VII. 1749
Râgıp Mehmed Efendi ⁷⁷⁶	1153. Za. 11 29. I. 1741	Mektûbî	Üç tuğlu vezâretle Mısır eyâleti	
Naîli Abdullah Efendi ⁷⁷⁷	1160. Za. 10 13. XI.1747	Beylikçilik ve teşrifâtılık	Başdefterdar	
El-Hac Abdi	1167. M. 1	Tezkire-i	Resmo'ya sürgün	1177. S. 2

⁷⁷⁰ Recep Ahışalı, "Divan-ı Hümayûn Teşkilâtı", *Osmanlı*, VI, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 31.

⁷⁷¹ Pakalın, "Reisü'l-küttap", III, s. 26-27; Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 246.

⁷⁷² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, VI, s. 1782.

⁷⁷³ BOA. A. RSK. nr. 1571, s. 11; Ahmed Resmî Efendi, *Sefinetü'r-rüesâ*, İstanbul 1269, s. 54-56; Râşid Mehmed Efendi, *Târih*, V, İstanbul 1282, s. 284.

⁷⁷⁴ BOA. A. RSK. nr. 1572, s. 56; nr. 1602, s. 2; Ahmed Resmî, *Sefinetü'r-rüesâ*, s. 64-66; Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisü'l-küttaplık*, s. 40.

⁷⁷⁵ BOA. A. RSK. nr. 1572, s. 56; nr. 1602, s. 2; nr. 1588, s. 50; Ruznâme, 1965, s. 12; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 102, 114, 149; Ahmed Resmî, *Sefinetü'r-rüesâ*, s. 65-66; *Suphî Tarihi*, s. 362.

⁷⁷⁶ BOA. HH. nr. 4 / 130; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 102, 114.

⁷⁷⁷ BOA. A. RSK. nr. 1588, s. 50; İbrahim Naîli, *Hadikatü'r-Rüesâ*, Süleymaniye Ktb. Esad Efendi kısmı, nr. 2244, vr. 659; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 138.

Efendi ⁷⁷⁸	28. X. 1753	evvel		12. VII. 1763
-----------------------	-------------	-------	--	------------------

* Bu tablo Recep Ahışalı'nın Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisü'l-küttaplık XVIII. Yüzyıl adlı eserindeki Osmanlı Devleti'ndeki Reisü'l-küttapların listesini gösteren tablodaki kaynaklar esas alınarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki listeye göre göreve getirilen Reisü'l-küttaplardan sadece biri (Tavukçubaşı) ikinci kez tayin edilirken, görevden alındıktan sonra biri (Süleyman Efendi) azledilmiş, ikisi (El-Hac Abdullah Efendi, Mustafa Efendi), sürgün edilmiş, diğerleri ise, tekrar değişik görevlere getirilmiştir.

c. 6. Nakibü'l-Eşraflar

Osmanlı Devleti zamanında seyyid ve şeriflerin, yani Peygamber Efendimizin torunları Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'ın soyundan gelenler arasında kandilerine baş olarak seçilen ve onları devlet nezdinde temsil eden kimselerdir⁷⁷⁹.

Nakibü'l-eşraflar, peygamber sülâlesi mensuplarının işlerine bakar, neseplerinin zaptı, doğum ve ölümlerinin kayda geçirilmesi ve haklarının korunması gibi görevleri yerine getirirlerdi⁷⁸⁰. Osmanlı Devleti'nde Nâkibü'l-Eşrâflar, Kılıç Kuşatma (Taklid-i Seyf) törenlerinde⁷⁸¹, cülûs tebriki ve Osmanlı padişahlarının biat törenlerinde⁷⁸², her yıl Ramazan'ın on beşinde yapılan Hırka-i Saadet ziyaretlerinde, Bed-i Besmele törenlerinde ve Peygamber Efendimizin doğum gününü kutlamak için Sultan Ahmed'de okunan mevlitler gibi özel günlere katılırlardı⁷⁸³.

Osmanlı Devleti'nde Nakibü'l-eşraflık makamı 1400 yılında Yıldırım Bayezid zamanında oluşturulmuş ve Emîr Buhârî'nin talebelerinden Bağdadlı Seyyid Akli Nattâ b. Muhammed isimli bir zat seyyid ve şeriflere nazır tayin edilmiştir.

⁷⁷⁸ BOA. A. RSK. nr. 1588, s. 20, 102, 112; nr. 1602, s. 2; BOA. A. AMD. nr. 10 /52; İbrahim Nâîli, *Hadikatü'r-Rüesâ*, 659.

⁷⁷⁹ Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 236.

⁷⁸⁰ Pakalın, "Nakibü'l-Eşraf", II, s. 647; Ortaylı, *Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 237.

⁷⁸¹ Osmanlı tarihinde II. Murad, III. Ahmed, I. Mahmud, II. Mahmud, II. Abdülhamid ve II. Mahmud'a Nakibü'l-Eşrâflar tarafından kılıç kuşandırılmıştır, Ahmet Rifat, *Devhatü'n-Nukaba*, İstanbul 1283, s. 23; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 190.

⁷⁸² Biat Merasimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Münif Mustafa, *Mecmû-ı Merâsim-i Devlet-i Âliye*, İstanbul Üniversitesi Kütb. T.Y. Defter nr. 8892.

⁷⁸³ Akgündüz, "Nâkibü'l-Eşrâflık", s. 391-392.

Kendisine Yıldırım Bayezid tarafından Bursa’da yaptırılmış olan İshakiye Zaviyesi’nin tevliyeti irs yoluyla verilmiştir⁷⁸⁴. Nakib’ül-eşrafılık, Fetret Dönemi’nde başsız kalmış ve bu sırada Osmanlı ülkelerinden ayrılan Seyyid Ali, II. Murad’ın oğlu Mehmed’in (Fatih) sünnet düğününde tekrar Bursa’ya gelip görevinin başına geçmiştir⁷⁸⁵. Seyyid Ali Nattâ II. Murad döneminde ölünce Seyyid Ali Nattâ Zeynelabidin bu göreve getirilmiş ve Fatih döneminin bir kısmında da görevini sürdürmüştür⁷⁸⁶.

Bu makam Fatih zamanında bir ara lağvedilmiş olsa da oğlu Bayezid’in saltanatında tekrar oluşturularak aralıksız devam etmiş olup, Osmanlı saltanatıyla birlikte Nakibü’l-eşrafılık da ortadan kaldırılmıştır⁷⁸⁷. Bu şekilde Osmanlı tarihinde Yıldırım Bayezid döneminden itibaren var olan bu makama Sultan I. Mahmud (1730-1754) döneminde 10 kişi getirilmiş olup, bu dönemdeki nakibü’l-eşraflar için aşağıdaki tabloya bk.

Tablo 11: Sultan I. Mahmud Dönemi Nakibü’l-Eşrafları (1143-1168 /1730-1754)

İsim	Tayin	Görevden Ayrılış
1.İmad-zâde Es-Seyyid Ebu Said Mehmed Efendi	1143-1730	1145-1732
2.Bolevî-zâde Es-Seyyid Mehmed Emîn Efendi	1144-1731	1144-1731
3.Es-Seyyid Mahmud Efendi	1144-1731	1144-1731
4.Hoca-zâde Es-Seyyid Ömer İbn-i Es-Seyyid Osman Efendi	1144-1731	1145-1732
5.Ak Mahmud Efendi-zâde Es-Seyyid Zeynî Efendi	1145-1732	1156-1743
6.Es-Seyyid Mahmud Efendi	1156-1743	1157-1744
7.Ak Mahmud Efendi-zâde Es-Seyyid Zeynî Efendi (sâniyen)	1157-1744	1159-1746
8.Bolevî-zâde Es-Seyyid Mehmed Emîn Efendi(sâniyen)	1159-1746	1162-1749
9.Es-Seyyid Mehmed Said Efendi	1162-1749	1165-1752
10.Kırımî Es-Seyyid Mehmed Rıza Efendi	1165-1752	1169-1756

⁷⁸⁴Kâtib Çelebi, *Takvimü’t-Tevârih*, s. 206-207; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 165; Murat Sarıcık, “Osmanlı Devleti’nde Nakibü’l-Eşrafılık Kurumu”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 388; Osmanlı tarihinde nakibü’l-eşraflar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Rıfat, *Devhatü’n-Nukebâ (Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibü’l-eşraflar)*, (Haz. Hasan Yüksel- Fatih Köksal), Sivas 1998; Ahmed Nazif Efendi, *Riyânun-Nukabâ*, Süleymaniye Kütb. Hacı Mahmud nr. 4590; Müstakimzâde Süleyman Saadettin, *Devhatü’l-Meşâyih*, İstanbul, t.y.

⁷⁸⁵ Akgündüz, “Nâkibü’l-Eşrafılık”, s. 388.

⁷⁸⁶ Ahmed Rıfat, s. 8; Kâtib Çelebi, *Takvimü’t-Tevârih*, s. 206.

⁷⁸⁷ Akgündüz, “Nâkibü’l-Eşrafılık”, s. 388.

* Bu tablo Mehmed Şemî Efendi'nin "İlâveli Esmarû't-Tevârih Maa Zeyl" adlı eserinin Osmanlı tarihindeki Nakib-ül Eşrafların listesini gösteren tablo esas alınarak hazırlanmıştır.

Nakibü'l-eşrafların listesini gösteren bu tablodan göreve getirilen on kişiden beşinin görev süresinin bir yılı geçmediği anlaşılmaktadır. En uzun süre görev yapan beşinci Nakibü'l-eşraf Ak Mahmud Efendi-zâde Es-Seyyid Zeynî Efendi olup, görev süresi on bir senedir. Bundan sonra göreve getirilen kişilerin görev süreleri ise ortalama iki-üç sene arasında değişmektedir. Bu durum padişahın diğer devlet görevlilerinde olduğu gibi saltanatının başlarında çok sık görevli değiştirdiğini, ancak zamanla tecrübe kazanmasıyla birlikte göreve getirdiği kişileri daha uzun süre tuttuğunu göstermektedir.

c. 7. Diğer Görevliler

Sultan I. Mahmud döneminde bu görevlilerin dışında, dönemin Mekke-i Mükerrerme Emirliği'ne önce 1145'de (1732-1733) Şerif Abdullah b. Sa'd'ın yerine Şerif Mes'ud b. Sa'd getirilmiş olup⁷⁸⁸ ve onun yirmi yıllık vazifesinin ardından vefâtı ile Rebiyü'lâhir 1165'de (Şubat-Mart 1752) Şerif Mesaib b. Said tayin edilmiştir⁷⁸⁹.

Dönemin askerî erkânından Yeniçeri Ağalığı görevine bu dönemde 19 kişi (Hasan Ağa, Saraç Mehmed Ağa, Muhsinzâde Abdullah Paşa, Şahin Mehmed Paşa, Köle İsmail Ağa, Abdülbâki Ağa, Altıncı Mustafa Ağa, Abdullah Ağa, Karahisarî Hasan Ağa, Yazıcızâde İbrahim Ağa, Kürt İbrahim Paşa, Gülcü Mustafa Ağa, Hacı Hasan Ağa, ikinci kez, Gülcü Mustafa Ağa, Deli Emir Ahmed Ağa, Darbunezâde Numân Ağa, Macar Hasan Ağa ve Sarı Mustafa Ağa) getirilmiştir⁷⁹⁰.

Çavuşbaşılık hizmetine ise, ilk olarak 1143 (1730-1731)'te getirilen Viranşehirli Ahmed Ağa'dan itibaren bu makama (Gümrükçü Ahmed Ağa, Kel Ahmed Ağa, Süleyman Ağa, İvâz Mehmed Ağa, Köse Ali Ağa, Murtaza Ağa, Şehlâ

⁷⁸⁸ BOA. C. ML. nr. 75 / 3432; nr. 237 / 9902.

⁷⁸⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, VI, s. 1763.

⁷⁹⁰ BOA. C. ML. nr. 49 / 2263; BOA. C. AS. nr. 1094 / 48285; BOA. MAD. d. nr. 6967; BOA. MAD. d. nr. 17202; BOA. MAD. d. nr. 6118; Ruznâme, 1965, s. 36; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, VI, s. 1767-1768.

Ahmed Ağa, Derviş Mehmed Ağa, Salih Ağa, Sirozi Mehmed Ağa, ikişer defa Seyyid Abdi Ağa, Yedekçi Yeğeni Ali Ağa, Mühürdâr Mustafa Ağa, Giritli Mustafa Ağa, Uzun İbrahim Bey, iki defa Bosnalı Mehmed Ağa, Selim Ağa, sonra Kösezâde Mustafa Bey, üç defa Melek Paşalı Ali Ağa) olmak üzere 19 kişi görevlendirilmiştir⁷⁹¹.

Sultan I. Mahmud döneminde değişen görevlerden birisi de hekimbaşılık ser-tabib) olup, bu vazifeye ilk olarak (1148/1735-1736) tarihinde görevlendirilen Mustafa Feyzî Efendi'den itibaren, Mehmed Emin Efendi (1148/1735-1736), Mehmed Said Efendi (1159-1746), Müneccimbaşı Ahmed Efendi (1161-1748) ve Çelebi Mustafa Efendi(1168-1754/755) olmak üzere 5 kişi getirilmiştir⁷⁹².

Dönemin önemli görevlerinden birisi de Darüsaâde Ağalığı olup, Sultan I. Mahmud döneminde bu makama üç kişi getirilmiştir. Bunlar: İkinci Beşir Ağa (1159-1746), Üçüncü Hafız Beşir Ağa (1165-1752) ve Ebû Vukuf Ahmed Ağa'dır(1168-1754/55)⁷⁹³.

Dönemi boyunca babası ve amcasının saltanattan çekilmelerinin sebeplerini düşünerek, hiçbir sadrazam ve şeyhülislâmı uzun süre iş başında tutmayan Sultan I. Mahmud, Darüssaâde Hacı Beşir Ağa'nın fazla tesiri altında kalmış ve pek çok tayin ve azli onun kararıyla vermiştir⁷⁹⁴. Onun ölümüyle yerine geçen Hafız Beşir Ağa da aynı imtiyaza tabi olmuş, ancak selefi gibi idareli olmayan Hafız Beşir Ağa vezir-i azamları kendisinin çırağı-ı hassı telâkki ederek, onların azillerinde etkili olmuş ve isteklerini padişaha yaptıramadığında şehirde yangın çıkartarak düzeni bozmuştur⁷⁹⁵.

⁷⁹¹ BOA. İE. SM. nr. 28 / 2943; BOA. MAD. d. nr. 2585; BOA. HH. nr. 1 / 15; BOA. C. ML. nr. 136 / 5818; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, VI, s. 1792-1793.

⁷⁹² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, VI, s. 1728.

⁷⁹³ Ahmed Resmî, *Sefinetü'r-rüesa*, s. 63-66. BOA. C. SM. nr. 128 / 6408; C. ZB. nr. 5 / 203; C. MF. nr. 116 / 5766; C. EV. nr. 393 / 19906; nr. 394 / 9970; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, VI, s. 1730.

⁷⁹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 332; Ahmed Resmî, *Sefinetü'r-rüesa*, s. 63-64; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s. 20.

⁷⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 333-334; Şemdani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 24; Abdülkadir Özcan, "Beşir Ağa, Hacı Moralı", *DİA*, V, İstanbul 2006, s. 555-556.

Ancak Darüssaâde Ağası'nın bu olumsuz faaliyetleri padişahın kulağına gidince Hafız Beşir Ağa ve adamları öldürülmüştür⁷⁹⁶.

Döneminde görev yapan 12 Silahdar (Halil Ağa, Yakup Ağa, Dimetokalı Mehmed Ağa, Baltacı Mehmed Paşazâde Mustafa Bey, Ali Ağa, Süleyman Ağa, Bağçevanzâde Mehmed Ağa, Bıyıklı Ali Ağa, Bosnalı Hüseyin Ağa, Cihangir Mehmed Ağa, Bosnalı Hüseyin Ağa) vardır⁷⁹⁷.

Sultan I. Mahmud döneminin büyük mirâhurluk vazifesini yapanlar ise, (Kara Mehmed Paşazâde Mustafa Bey, Hatibzâde Yahyâ Bey, Şehlâ Ahmed Ağa, Hasan Paşazâde Abdullah Bey, Şâtır Hüseyin Ağa, Şehsüvarzâde Mustafa Bey, Durak Mehmed Bey, Mustafa Bey, Abdurrahman Paşazâde Bâhir Mustafa Bey, Kel Ahmed Paşazâde Ali Bey) olmak üzere toplam 13 kişidir⁷⁹⁸.

Dönemin ilk padişah imamı (İmam-ı evvel) ise, 1143 (1730)'de Arabzâde Abdurrahman Efendi'nin yerine göreve gelen Mehmed Sâhib Efendi'dir. 1158'de (1745) şeyhülislâm olan Sahib Efendi'nin yerine, İmam-ı Sâni Sarmısakçızâde Mustafa Efendi gelmiş ve 1161'de vefât edince, göreve İzmirli Hüseyin Efendi Rebiülevvel 1168'de (Aralık 1754) imâm-ı sâni Kayalı Hacı Mehmed Efendi getirilmiştir⁷⁹⁹.

Dönemindeki üst düzey ve daha alt düzeydeki devlet erkânı bu şekilde olan Sultan I. Mahmud, gerçekleştirdiği tayin ve azillerde içerisinde bulunan XVIII. yüzyıl yönetim anlayışına benzemektedir. Buna göre bürokrasinin merkezileşmeye başladığı bu yüzyılda padişahların etkisi azalmış ve yönetim sadrazamların ve diğer devlet erkanının eline geçmiştir. Yine Osmanlı tarihinde devşirme sisteminin sona ermesiyle birlikte XVII. yüzyıldan itibaren uygulanan intisab düzenine bağlı kalınarak, Türk-Müslüman ağırlıklı bir yönetici sınıf uygulamasına geçilmiştir. Bu kişiler ise saray ve ordu mensuplarına nazaran vezir ve paşa kapılarına bağlı kişiler

⁷⁹⁶ Ahmed Resmî, *Sefinetü'r-rüesa*, s. 69-74; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 332-335; Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 344.

⁷⁹⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, VI, s. 1733.

⁷⁹⁸ BOA. C. SM. nr. 164 / 8232; nr. 135 / 6798; BOA. HH. nr. 5 / 14140; Ruznâme, 1965, s. 40, 55; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, VI, s. 1737.

⁷⁹⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, VI, s. 1726.

arasından seçilmiştir. Ancak dönemi boyunca amcası III. Ahmed'in nasihatleri doğrultusunda hareket eden Sultan I. Mahmud hiçbir sadrazamı ve devlet görevlisini çok uzun süre görevde tutmamıştır. Sultan I. Mahmud göreve getirdiği kişilerin denetimini sürekli yapmış ve dönemi boyunca oluşacak haksızlıkların önüne geçmeye çalışmıştır. Halkın durumu ile yakından ilgilenen padişah, halktan gelen arz ve şikâyetleri değerlendirmiş ve bunlara göre tayin ve görevden almalar gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede padişah, özellikle sadrazam ve şeyhülislâm gibi üst düzey görevlilere geniş yetkiler vermekle birlikte kontrolü hiçbir zaman elden bırakmamıştır. Yine saltanatının ilk yıllarında daha sık görevli değiştiren padişahın zamanla göreve getirdiği kişileri daha uzun süre görevde tuttuğu görülmektedir.

B. Padişahın Payitaht (İstanbul) Halkıyla Münasebetleri

Tarih boyunca pek çok devletin merkezi ve en büyük imparatorlukların baş şehri olma özelliğine sahip olan İstanbul, kendinden önceki bütün padişahlarda olduğu gibi Sultan I. Mahmud'un da en çok önem verdiği yerdir. Padişahın gerek şehirde yaptırdığı pek çok imar faaliyeti, gerekse şehirdeki asayiş ve güvenin temini için dönemi boyunca yaptığı faaliyetler bunun göstergesidir.

Sefere çıkmayan padişahlar dönemine girildiği ve kafes sisteminin uygulandığı XVIII. yüzyılda yetişen Sultan I. Mahmud, 27 yıl kaldığı kafes hayatının ardından çıktığı tahtta, 24 yıl kalmış ve bu süre içerisinde İstanbul dışına çıkmamakla birlikte, İstanbul içi ve çevresini gezmiş ve bu sayede pek çok yeri görme imkânı bulmuştur. Bu sebeple sürekli iç içe olduğu İstanbul halkının sorunlarını çözme, ihtiyaçlarını karşılayıp, şehirde huzur ve güven ortamını sağlama, devlet yönetimi konusunda en çok önem verdiği hususların başında yer almıştır.

Bu çerçevede Sultan I. Mahmud, resmî görevlilerin kontrolü ile halkın ihtiyaç ve sıkıntılarını öğrenerek çözüm yolları bulmaya yönelik tebdil gezileri yapmıştır. Bunun yanı sıra dinlenmek, eğlenmek, ibadet etmek gibi düşüncelerle değişik yerlere yapılan tebdil gezileri yoluyla şehirdeki günlük gelişmelerle yakından ilgilenen padişah, tebdil-i kıyafetle halkın arasında sıkça bulunmuştur⁸⁰⁰. Yine daha önce

⁸⁰⁰ Ruznâme, 1964, s. 45, 56, 67, 85, 86.

belirtildiği üzere, cuma ve bayram namazları ile İstanbul içi ve çevresindeki mesire yerleriyle, saray ve köşklere yapılan ziyaretler döneminde halkın padişaha ulaşabilmesini sağlayan başlıca fırsatlar olmuştur.

Bu bölümde padişahın pâyitaht halkıyla ilişkileri, asayiş ve düzenin sağlanması, halkın durumu ve ihtiyaçları, İstanbul'un idaresi ve sosyal yapısı ile döneminde sıklıkla meydana gelen yangınlar ve depremler gibi başlıklar halinde değerlendirilecektir.

1. Asayiş ve Düzenin Sağlanması

XVIII. yüzyılda birçok Avrupa devletinde güç monarkın elinde toplanırken, Osmanlı siyasal yapısında ise, siyasal güç hükümdarın elinden alınarak, vezir, paşa ve ulemanın eline geçmiştir. Bu sebeple ülke içindeki siyasal üstünlük mücadelesini kaybeden padişahlar, varlıklarını sürdürmek amacıyla yeni yöntemler geliştirmişlerdir. Yüzyılın başlarındaki “Lâle Devri” denilen dönem bu politikanın sonucu geliştirilmiş olup, dönemin padişahı III. Ahmed ve Sadrazam İbrahim Paşa tüketimde başı çekerek siyasal statülerini ve meşrutiyetlerini pekiştirmeye çalışmışlardır. İlerleyen dönemlerde diğer padişahlar da bu yönde girişimlerle meşruiyet ve iktidarlarını sürdürmek için asayiş ve düzenin sağlanmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle bu dönemde çıkartılan kıyafet yasaları ile padişahlar, kendilerini uyruklarını birbirinden ayıran sınırların koruyucusu, ahlâk, düzen ve adaletin uygulatıcısı olarak görmüşlerdir⁸⁰¹. Bu çerçevede XVIII. yüzyılın ortalarına doğru tahta geçen Sultan I. Mahmud, kendinden önceki padişahlar gibi şehirde emniyetin sağlanması ve çıkabilecek dedikoduların önlenmesi ile ilgili konularla bizzat ilgilenmiş ve bu konularda gerekli tedbirleri aldırmıştır. Daha önce ifade edildiği üzere, Sultan I. Mahmud'un tahta geçişi, 1730 tarihindeki Patrona Halil İsyanı neticesinde amcası III. Ahmed'in tahttan çekilmesi ile gerçekleşmiştir⁸⁰². Bu nedenlerden ötürü İstanbul'un asâyişine çok önem veren Sultan I. Mahmud, isyan çıkmasından çekindiği için bu hususta şiddetli tedbirlere başvurmaktan ve ülke

⁸⁰¹ Donalt Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. Ayşe Berkay), İstanbul 2008, s. 82-83.

⁸⁰² Aktepe, “Mahmud I”, s. 348; Sakaoğlu, “I. Mahmud”, s. 54.

içindeki huzuru bozacak davranışlarda bulunanlar hakkında azl⁸⁰³ idam⁸⁰⁴ mallarının müsaderesi⁸⁰⁵ ve sürgün cezaları⁸⁰⁶ vermekten çekinmemiştir⁸⁰⁷.

Bu çerçevede İstanbul'da meydana gelen hadiseleri bizzat gerçekleştirdiği tebdil gezileri yoluyla öğrenen padişah, öğrendiklerini dikkate alarak, konuşulanlara önem veriyor ve halkın dilindeki sözleri hatt-ı hümayûnlarla sadrazamlara duyurarak, alınması gereken tedbirleri belirtiyordu⁸⁰⁸. Genellikle İstanbul'da yangın çıkan bölgeler ile Suriçi'ndeki çarşı-pazarlar ve yine değişik yerlerdeki kahvelere yaptığı tebdil gezileri ile buraların teftiş ve denetlemelerini bizzat yapan padişah, halkın istek ve sıkıntılarını dinleyerek alınması gereken tedbirleri tespit ediyordu⁸⁰⁹.

a. Patrona Halil İsyanının Bastırılması

Padişahlık zamanı 24 yıl süren Sultan I. Mahmud'un asayiş ve düzenin sağlanmasına yönelik ilk uygulaması, kendisini tahta çıkaran Patrona Halil ve taraftarlarını saltanatının hemen başlarında ortadan kaldırmak olmuştur⁸¹⁰. Bu şekilde askerlik mesleğiyle ilgisi olmayan, fakat yeniçeri ocağına kayıt yaptırarak⁸¹¹ devlete malî açıdan büyük sıkıntılar yaşatan İstanbul'un asayiş ve güvenliğini bozan isyancılar daha önce belirtildiği üzere, gizlice kurulan bir plânla yakalanarak öldürüldüler⁸¹². Bu olayın da verdiği tepkiyle birlikte İstanbul'da oldukça sıkı bir disiplin uygulayan padişah, asayiş ve düzenin sağlanmasıyla ilgili tedbirler⁸¹³ ve toplumsal alanda sıkı denetlemeler ve yasaklar getirirken⁸¹⁴ iki bin civarında isyancı yakalanarak idam edilmiştir⁸¹⁵.

⁸⁰³ BOA. C. DH. nr. 52 / 2563.

⁸⁰⁴ BOA. C. DH. nr. 97 / 4809; Şemdânîzâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 38; *Suphî Tarihi*, s. 224 ve 241.

⁸⁰⁵ BOA. C. DH. nr. 203 / 10132.

⁸⁰⁶ BOA. C. ZB. nr. 91 / 4543; nr. 90 / 4455; *Suphî Tarihi*, s. 446.

⁸⁰⁷ Aktepe, "Mahmud I", s. 164.

⁸⁰⁸ BOA. HH. nr. 6 / 49.

⁸⁰⁹ Örnekler için bk. BOA. C. ADL. nr. 55 / 3319; C. ZB. nr. 39 / 1549; Ruznâme, 1965, s. 32, 40, 54, 58.

⁸¹⁰ Baron Joseph Von Hammer, *Osmanlı Devlet, Tarihi*, VII, (Çev. Vecdi Birün), İstanbul 1991, s. 379-381.

⁸¹¹ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 43.

⁸¹² Şemdânî-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 18; Refik, *Lâle Devri*, s. 115..

⁸¹³ BOA. C. ZB. nr. 131 / 1544.

⁸¹⁴ *Suphî Tarihi*, s. 124; Aktepe, "Mahmud I", s. 158-159; Alınan tedbirler ve getirilen yasaklar ile ilgili bk. BOA. C. DH. nr. 102 / 50071.

⁸¹⁵ Yamanlar, s. 178-179; Sakaoğlu, "Mahmud I", s. 54.

Böylece tahta çıkışıyla birlikte ilk iş olarak Patrona Halil İsyanı'nı bastıran ve ülke içindeki huzur ve güven ortamını tekrar sağlayan Sultan I. Mahmud, isyancıların tayin ettiği kişileri de görevden alarak cezalandırmış⁸¹⁶ ve ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu kısa süre içerisinde sükûnete kavuşturmuştur⁸¹⁷.

b. Sultan I. Mahmud Döneminde Çıkarılan Kanunlar

Sultan I. Mahmud döneminde ülkenin içerisinde bulunduğu malî sıkıntılar ve taşradan merkeze yapılan göçlerin etkisi ile tımar sisteminde de bozulmalar meydana gelmiştir. Halkın huzur ve refahı için çaba sarf eden padişah, tımar ve zeâmetlerle ilgili düzenlemeleri içeren 1 Şaban 1144 (29 Ocak 1732) tarihli kanunu çıkartmış⁸¹⁸ ve malî açıdan aldığı tedbirler ile getirilen bir takım yasaklar yoluyla ülke ekonomisi düzenlenmiştir⁸¹⁹. Bunun yanı sıra padişah, taşrada merkezî hükümetin gücünü yerleştirmeye çalışmış ve giderek güçlenen âyânların⁸²⁰ ve taşradaki diğer idarecilerin baskılarına karşı halkı korumaya yönelik 1153 (1740) tarihli bir adâletnâme⁸²¹ neşretmiştir⁸²². Yine aynı yıl padişah İstanbul'a daha fazla insan gelmesini önlemeye yönelik sivil memurlara gönderilen bir fermanla Anadolu'da vergi mükellefiyetlerinden aşırı ya da yasa dışı tahsilât yapmamaları emredilmiştir⁸²³.

Padişahın döneminde İstanbul'da meydana gelen olaylarla ilgili de pek çok uyarısı bulunmaktadır. Kendisine duyurulan ya da bazen tebdil gezileri esnasında bizzat gördüğü vakalar arasında genel olarak, öldürme ve yaralama hadiseleri⁸²⁴, medrese sakinlerinin kavgaları⁸²⁵, kalyoncuların sokak çatışmaları⁸²⁶ ve bazı

⁸¹⁶ Refik, *Lâle Devri*, s. 116; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2473.

⁸¹⁷ Bekir Şahin, "I. Mahmud", *Osmanlı Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1993, s. 46.

⁸¹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 325.

⁸¹⁹ Şemdanî-zâde, *Mür'î't-Tevârih*, I, s. 32; Özkan, s. 268; Karamürsel, *Malî Tarihe Bir Bakış*, s. 58-59.

⁸²⁰ Âyân hakkında geniş bilgi için bk. Özcan Mert, "Âyân", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 194; Mehmet Doğan, *Tarih ve Toplum*, İstanbul 1998, s. 176-177; Mehmet Beşirli, *XIX. Yüzyılın Başlarında Bir Âyânın Yaşamından Kesitler*, Zile Âyânı İlbaşıoğlu Küçük Ahmed Ağa, Tokat 2004, s. Giriş / 4-5.

⁸²¹ Adâletnâme için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 126, s. 44-45.

⁸²² Özcan, "Mahmud I", s. 351.

⁸²³ BOA. C. DH. nr. 324 / 16153; Finkel, *Rüyâdan İmparatorluğa*, s. 324.

⁸²⁴ BOA. C. DH. nr. 165 / 8239.

⁸²⁵ *Suphî Tarihi*, s. 761.

⁸²⁶ BOA. C. DH., nr. 165 / 8240.

çeşmelerin musluklarının çıkarılması gibi konular bulunmaktadır⁸²⁷. Bu tür durumlarda yine şehrin asâyiş ve güven ortamının zedelenmemesi için sert tedbirler alan padişah, ülkedeki emniyeti sağlamaktaydı⁸²⁸.

Yine padişahın önemle üzerinde durduğu konulardan birisi de rüşvet ve iltimasın ortadan kaldırılması olup⁸²⁹, bu tür girişimlerde bulunanlar da görevlerinden azledilip, sürgün ya da idam gibi cezalara çarptırılmıştır⁸³⁰.

c. Bazı Âyânların Ortadan Kaldırılması

Sultan I. Mahmud döneminde ülke içerisindeki asâyiş ve huzuru bozan önemli kesimlerden biri de şehir, kasaba ve köylerde halka karşı baskı yaparak, devlet otoritesini sarsan ve âyân denilen mahallî mütegalibe zümreleridir⁸³¹. Âyânlar özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iltizama katılmak ve çiftçiye borç para vermek suretiyle servetlerini çoğalttılar. Bunun yanı sıra bir taraftan “paşmaklık”⁸³² ve “arpalık”⁸³³ gibi toprakların yönetimine âyânların mütesellim, voyvoda ve muhassıl olarak atanması, diğer taraftan bazı mukataaların kayd-ı hayat şartıyla “malikâne”⁸³⁴ iltizama verilmesi bunların güçlenmesine ortam hazırladı⁸³⁵. Âyânların bir kısmının itaat eder gibi görünerek halkı soymasına hükümet özellikle

⁸²⁷ BOA. C. EV. nr. 213 / 10605.

⁸²⁸ Ruznâme, 1964, s. 42, 85, 93.

⁸²⁹ Örneğin, Bursa’da ekmekçi ve kasap ittifak edip ve bazı kimselere rüşvet vererek et ve ekmeği değerinden ziyadeye sattıkları şikâyeti üzerine bu gibi ahvâlin men’i hakkında Bursa mutasarrıfına vesaireye hüküm gönderilmiştir, BOA. C. BLD. nr. 123 / 6116; Yine bu tür girişimlerin engellenmesi ile ilgili gönderilen hükümler için bk. BOA. C. AS. nr. 1155 / 51395.

⁸³⁰ Örnek için bk. “Kaptan Mürâbit Hüseyin Paşa ile donanma tercümânı Kostantin düşmân-ı dost olup, küffâra casusluk ettiğinden başka rüşvet ve iltimasla Şahin Paşa’yı zulme sevk ettikleri için Paşa azl ve tercüman katl olundu”, Şemdâni-zâde, *Mür’i’t-Tevârih*, I, s. 25-26.

⁸³¹ Kemal Karpat, “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, *Osmanlı ve Dünya*, (Haz. Kemal Karpat), İstanbul 2000, s. 133-138; Bu dönemde âyânlık, özellikle mukataa sistemi sonucu ortaya çıkan mültezimlerin vergi topladıkları topraklarda fîli hâkimiyet kurmaları ve giderek idarî görevleri üzerlerine almaları sonucunda güç kazanmıştır, Ortaylı, *Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 337; Âyânlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, Ankara 1994; Yine aynı müellif, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu’da Âyânlık İddiaları” *DTCF. Dergisi*, XXIV / 3-4, s. 195-131; Mehmet Zeki Pakalın, “Âyân”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 120-123; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Âyân”, *İA*, II, İstanbul 1990, s. 40-42; Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar, Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1997.

⁸³² Yediyıldız, “Klâsik Dönem Osmanlı”, s. 193.

⁸³³ M. Tayyib Gökbilgin, “Arpalık”, *İA*, I, İstanbul 1989, s. 592- 595.

⁸³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2002, s. 99vd.

⁸³⁵ Beşirli, s. 7; Abou- El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, s. 45-46.

savaş dönemi gibi sıkıntılı dönemlerde bir hadise çıkarmamaları için göz yumardı. İşte bu gruplar Sultan I. Mahmud'un saltanatında doğuda İran, batıda Avusturya ve Rusya ile uzun yıllar süren savaşlar dolayısıyla içerdeki otorite boşluğunu fırsat bilerek ortaya çıkmışlardır⁸³⁶. Bunlar arasında âyânlık ile hükümete hizmet eden ve bundan dolayı şımararak bu durumdan istifade ile ferman dinlemez olanlar da vardı⁸³⁷. Bu isyanlara karşı sıkı tedbirler aldırın padişahın isyancılar hakkında azil, sürgün ve idam cezalarının yanı sıra nezre (ceza) bağlanması yönünde bölge kadılarına yazdığı hükümler bulunmaktadır⁸³⁸.

Bu isyanlardan özellikle Trabzon ve kazalarındakilerinin bastırılması oldukça uzun sürmüş, fakat Hekimoğlu Ali Paşa'nın valiliği döneminde bu bölgedekiler ortadan kaldırılmıştır⁸³⁹. Yine dönemin önemli isyanlarından birisi de Aydın mütegalibelerinden on bin kadar kuvveti bulunan ve bundan aldığı güçle padişahın Avusturya ve Rusya seferlerini fırsat bilerek isyan eden Sarı Beyoğlu Mustafa'dır⁸⁴⁰. İsyân karşısında hemen harekete geçen Sultan I. Mahmud, Mir-i âhûr-ı evvel Ahmed Ağa'ya üç tuğ ile Aydın muhassıllığını verip, Sarı Beyoğlu'nun idamını istedi. Ancak üzerine gönderilen Ahmed Paşa ile Kazıkçı Hüseyin Paşa'nın kuvvetlerini yenen eşkıyanın gücü daha da arttı⁸⁴¹ ise de daha sonra üzerine Hamavî-zâde Ahmed Paşa serasker olarak gönderilmiş ve kaçan Sarı Beyoğlu Alaşehir'li Ömer Ağa tarafından yakalanarak başı kesilip devlete gönderilmiştir⁸⁴². 1740 tarihinde bu şekilde Patrona Halil İsyânı'ndan sonra çıkan en büyük isyanı da bertaraf eden Sultan I. Mahmud, ülkedeki huzur ve güven ortamını tekrar sağladı⁸⁴³. Ardından Sarıbeyoğlu'nun bütün emval ve eşyası satılarak gelirleri hazineye teslim edildi⁸⁴⁴.

⁸³⁶ Şahin, "I. Mahmud", s. 64; Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*, (Çev. Orhan Salih), İstanbul 2006, s. 40.

⁸³⁷ Özkan, s. 272; Halil İncalcık, "18. Yüzyılda Merkezîyetçiliğin Zayıflaması, Âyân-ı Vilâyet", *Devlet-i Âliyye*, I, İstanbul 2009, s. 334

⁸³⁸ BOA. C. DH. nr. 331 /16501; C. DH. nr. 452/ 8645.

⁸³⁹ Şahin, "I. Mahmud", s. 64.

⁸⁴⁰ Sakaoğlu, "Mahmud I", s. 55; Halil İncalcık, "Türkler (Osmanlılar)", *İA*, XII, İstanbul 1988, s. 330; Ayrıntılı bilgi için bk. Necmi Ülker, Sarı Beyoğlu Mustafa ve Faaliyetleri, Edebiyat Fakültesi Tarih Seminer Kitaplığı, *Mezuniyet Tezi*, nr. 682.

⁸⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 318-319.

⁸⁴² BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 146, s. 117; Şemânî-zâde, *Mür'î't-Tevârih*, I, s. 78-79.

⁸⁴³ Şahin, "I. Mahmud", s. 65; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 370.

⁸⁴⁴ BOA. C.ML. nr. 539 / 2216; C. ZB. nr. 79 / 3938.

Bundan sonra hükümet memlekette ortaya çıkan bu ve benzeri mütegalibeleri ve isyan hareketlerini önlemek için zaman zaman valilere ve gerekli yetkililere fermanlar göndererek, halkı mütegalibeden ve eşkıyadan muhafaza ve asayişin temin eylemelerini yolsuzluk ve haksızlık yapılmamasını ve bu gibi durumlarda kendilerinin sorumlu tutulacağını belirtmiştir⁸⁴⁵. Yine bununla ilgili olarak, Rus-Avusturya seferinden sonra (1740 Haziran) Sultan I. Mahmud tarafından neşredilen adâlet fermanının baş tarafına padişah bizzat: Allah'ın emaneti olan reâyaya kanun ve şer-i şerife aykırı muâmele yapılmasına kat'ıyyen rızası olmadığını, halka zulüm ve fenalıktan son derece hazer edilmesini ve buna muhalif hareket edenlerin şer'an cezalarının verileceği beyan edildi⁸⁴⁶.

d. İstanbul ve Anadolu'da Çıkan İsyanların Bastırılması

Halkı Anadolu'daki âyân ve mütegalibe baskısından kurtaran padişah, bunlar dışında meydana gelen diğer toplumsal olaylarla da yakından ilgilendi, asayiş ve düzenin temin edilmesini sağladı.

Bu çerçevede 6 Haziran 1740 tarihinde uzun süren kış sebebiyle çıkan kıtlığın etkisiyle ortaya çıkan birkaç soyguncu Sipah Pazarı'nı basıp malları yağmalamış ve çevrelerine topladıkları serserilerle Bitpazarı'na, oradan Kazancılara yürüyerek Bayezid Camii'nde toplanmışlardır. Esnafın da dükkânlarını kapatıp, evine çekildiği isyan yeniçeri ağası ve nişancı paşaların gelmesiyle dağıtıldı⁸⁴⁷ ve yağmacılara destek veren Arnavutlar yakalanıp idam edildi⁸⁴⁸. Ardından asayiş ve düzeni sağlamaya yönelik bir hatt-ı hümayûn çıkarılarak⁸⁴⁹ halka sükûnet tavsiye edildi⁸⁵⁰.

⁸⁴⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 319; Örnek için bk. "Torbalı kazasında zuhur eden Keriz nam şâki ve avanesinin ele geçirilerek Hüdavendigâr mutasarrıfına gönderilmesi, aksi halde kendilerine ceza verileceği hususunda İnegöl Bursa âyânı ve Gölpazarı kadısına hüküm", BOA. C. ZB. nr. 58 / 2863; Yine 1153 tarihli Sivas kadısı ve mütesellimine gönderilen hüküm için bk. BOA. C. DH. nr. 231 / 11521.

⁸⁴⁶ BOA. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 126, s. 44-45.

⁸⁴⁷ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 11.

⁸⁴⁸ "Zuhûr-ı Eşkîya der- Câmî-i Sultan Bayezid ve intifa-i nâ'ire-i fesad-ı işân be- âb-ı şemşir-i kahr u tehdid", *Suphî Tarihi*, s. 627-630.

⁸⁴⁹ "Sen ki vezîr-i azam ve vekil-i mutlakımsın. Bâis-i sūdûr-ı hatt-ı hümayûnum oldur ki, dergâh-ı muallâm yeniçerileri ocağının ve sâir süvari ve piyade ocaklarının ağalarından ve zâbitândan seferde ve hazerde bu ana dek zuhûra gelen gayret ü hamiyet ve sadakât ü istikâmet bi'lcümle ma'lum ve hizmetleri makbûl-ı hümayûnum olup, cümlesi dua-yı hayr-ı padişâhaneme mazhar oldukları memu'unuzdur...", BOA. HH. nr. 6 /123.

Bu olayın ardından İstanbul'da Üsküdar, Galata, Tophane ve Ortaköy'den Boğazhisarı'na kadar bütün çarşı, han, dükkân ve hamamlar ile bütün evler teftiş edilerek, taşradan gelip yerleşenler eski yerlerine gönderildiler⁸⁵¹. Buna benzer bir isyanda Temmuz 1748 tarihinde İstanbul'da çarşı bekçileri ve Üsküdar bağları kürtlerinin silahlanarak çıkardıkları isyan olup, isyan Sadrazam Abdullah Paşa'ya bildirilmiş, o da durumu Beşiktaş Sarayı'nda bulunan padişaha arz etmiştir. Bunun üzerine sadrazam ve yeniçeri ağasına çeşitli hediyeler veren padişah tarafından sıkı bir tedbir alınarak, Bitpazarı, Bayezid, Parmakkapı kullukları, neferleri, çarşı salmaları ve esnaf yiğitlerinin yardımı ile isyan bastırılarak, yağmacılar bölgeden nefy olundu⁸⁵². Ardından çarşılarda tellaller gezdirilip böyle olaylar çıktığında esnafın dükkân kapamaması, kapatanların cezalandırılacağı duyurularak, kentte yapılan geniş ve kapsamlı bir arama ile kaçaklar ve bekâr uşakları memleketlerine gönderildiler⁸⁵³. Asâyişi bozan önemli olaylardan biri de 1752 yılı başlarında Malatya yöresinde Kalenderi tarikatine mensup olan ve yeni bir mezhep kurmaya çalışan grupların çıkardığı isyan olup, bastırılan isyan sonucunda bu kişiler idam edilerek 53 kişinin başları İstanbul'a getirilip ibret taşlarına konuldu⁸⁵⁴. Bunun yanı sıra dindar bir padişah olduğu daha önceki başlıklarda belirtilen Sultan I. Mahmud, 1746'da dine aykırı konular içeren Türkçe ve Lâtince mektupları ele geçirilen ve peygamberlik iddiasında bulunan Kadı Bosnevî İbrahim Efendi'yi İstanbul'a getirterek, önce tövbe ettirdi. Fakat inancından caymadığı anlaşılınca "mülhid"liğine fetvâ verilerek Bâb-ı Hümayûn önünde boynu vuruldu⁸⁵⁵. Yine münferit ve ilginç bir olayda 1749 yılında gerçekleşti. İstanbul'da rütbe ve mansıp alma ümidiyle gelen Kürt beylerinden İbrahim, amacına ulaşamayınca Fatih Camiî avlusundaki arzuhalcilerden birine sahte ferman yazdırıp, tuğra çektirdi. Ardından Üsküdar'a geçen İbrahim, 30 kadar adamıyla ve "Paşa" sanıyla Balıkesir'e ve İzmir'e gitti.

⁸⁵⁰ *Suphî Tarihi*, s. 630.

⁸⁵¹ *Suphî Tarihi*, s. 631.

⁸⁵² Şemîdânî-zâde, *Mür'î't-Tevârih*, I, s. 143; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 104-107; Sakaoğlu, "Mahmud I", s. 56.

⁸⁵³ Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 337.

⁸⁵⁴ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 143-144; Sakaoğlu, "Mahmud I", s. 57.

⁸⁵⁵ Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 340.

Durumun tespiti ile Kürt Beyi İzmir’de arzuhalci de İstanbul’da yakalanarak idam edildi⁸⁵⁶.

Dönemin asayiş ve huzurunu bozan önemli olaylardan biri de III. Ahmed’in sadrazamı Damat İbrahim Paşa’nın sırf şöhet için açtığı İran muharebesi için yeniden düzenlenen leventlerdir⁸⁵⁷. Bunlar herhangi bir valinin maiyetinde bulunduklarında maaşı verilerek, az da olsa işe yarayan bir kuvvet olmalarına rağmen çoğu zaman faydalarından çok zararları olan ve çete hâlinde gezip köyleri soyan gruplardır⁸⁵⁸. Giderek artan leventlerin olumsuz davranışları ve Anadolu’dan gelen yoğun şikâyetler ile İran’a karşı yapılan sefer esnasında Revan civarında Nâdir Şah’a karşı tam üstün gelinecekken leventlerin muharebe meydanını terk etmeleri zaferin kazanılmasını engellemiştir⁸⁵⁹. Ardından Anadolu’da çeşitli kasaba ve köylere dağılan leventler, halka taaddiyat ve taarruzlarda bulunmuşlardır⁸⁶⁰. Bu durum üzerine Sultan I. Mahmud Şeyhülislâm’dan aldığı bir fetvâ ile bunların katl ve mallarının öldürenlere ait olduğunu ilân edilmiş⁸⁶¹ ve bu işle görevlendirilen Hekimoğlu Ali Paşa sayesinde leventler temizlenerek, ocakları da ortadan kaldırılmıştır (1158 Şevvâl / 1742 Kasım)⁸⁶².

e. Getirilen Yasaklar

Görüldüğü üzere döneminde İstanbul’un emniyet ve güvenliğinin sağlanmasına oldukça önem veren Sultan I. Mahmud, bu konuda kendinden önceki padişahlarda olduğu gibi, çeşitli yasaklar getirmiştir. Bunlar: İstanbul’da klâsik dönemlerin hemen bütün padişahları tarafından tekrarlanan meyhanelerin kapalı tutulması⁸⁶³, ev göçünün olmaması (nakl-i hâne)⁸⁶⁴, silah taşınmaması gibi

⁸⁵⁶ Sakaoğlu, “Sultan I. Mahmud”, s. 342.

⁸⁵⁷ İncalcık, “Türkler (Osmanlılar)”, s. 308.

⁸⁵⁸ Bu tür uygulamalar ile ilgili bk. BOA. C. AS. nr. 38 / 1738.

⁸⁵⁹ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2529.

⁸⁶⁰ Bunlarla ilgili bk. BOA. C. DH. nr. 117 / 5835.

⁸⁶¹ “Canlarının heder ve mallarının müsâdere” olduğuna dâir fetva için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 152, s. 166.

⁸⁶² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 317-318; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 75-76; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2529; Leventler ve faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Leventler*, İstanbul 1965.

⁸⁶³ *Şuphî Tarihi*, s. 761.

⁸⁶⁴ BOA. C. DH. nr. 335 / 16731.

yasaklar⁸⁶⁵ olup uygulama bakımında farklılıklar göstermektedir⁸⁶⁶. Yine dönemin padişah ve sadrazamlarının takındıkları tavırlara göre değişen ve şekillenen yasaklar, sefer veya darlık yılları gibi iç gelişmelerin durumuna bağlı olarak uygulanabilmektedir⁸⁶⁷.

Bir isyan hareketinin ardından tahta geçen ve babası II. Mustafa ile amcası III. Ahmed'in başına gelen hal olaylarından ders alan Sultan I. Mahmud dönemi daha önce belirtildiği üzere birçok olumsuzluğun bir arada yaşandığı 24 yıllık bir süreyi içine almaktadır. Padişah ülke içerisindeki bu olumsuzlukların giderilmesi ve özellikle herhangi bir isyan hadisesinin çıkmaması için yapısı ve içinde bulunduğu dönemin şartlarını göz önüne alarak, özellikle toplumsal ve malî alanda çeşitli yasaklar getirmiştir⁸⁶⁸.

e.1. Malî Alanda Getirilen Yasaklar

Saltanatı boyunca İstanbul'dan dışarı çıkmayan ve devlet işleri ile yakından ilgilenip, olayları bizzat takip eden padişah, saltanatı boyunca sürekli altın, gümüş ve bakır paralar kestirmiş⁸⁶⁹ ve Anadolu ile Rumeli'de para kesimini yasaklayarak, sadece merkeze uzak olan eyaletlerde para kesilmesine izin vermiştir⁸⁷⁰. Ayrıca bu dönemde altın sikkelerin ayar bozukluğunu durdurmak için alınan tedbirler, paralar için de uygulanmıştır⁸⁷¹. Yine malî alanda çıkarılan bir fermanla kesik ve çürük paraları toplayarak bunları tedavül ettiren sarrafların dükkânları kapatılırken, bu paralar ortadan kaldırılarak⁸⁷² züyuf akçe tedâvül ettirenler nezre bağlanmıştır⁸⁷³. Yine o zamana kadar hicrî takvime göre yapılan malî ödemelerin şemsî takvime göre

⁸⁶⁵ BOA. C. AS. nr. 341/ 1580.

⁸⁶⁶ Osmanlı'da uygulanan yasaklar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinde Yasaklar*, İstanbul 1950; C. Türkay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasaklar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, XI / 64 (Ocak 1973), s. 16-22.

⁸⁶⁷ Örnekler için bk. Ruzname, 1965, s. 48, 63.

⁸⁶⁸ Karamürsel, *Malî Tarihe Bir Bakış*, s. 58-60.

⁸⁶⁹ Bu dönemde Osmanlı'da kuruş para devri (1686-1879) ne geçilmiştir, Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 805.

⁸⁷⁰ Özkan, s. 268; Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Regime'i*, İstanbul 2001, s. 109; Osmanlı Devleti'nde Para ve maliye politikası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Öztürk, s. 802-822.

⁸⁷¹ Bk. "Eyâdî-i nâsda sermâye-i te'amül ü teâtî olan paranın...", *Suphî Tarihi*, s. 200-201.

⁸⁷² Ruznâme, 1965, s. 35; "Tayin-i Revac-ı Zer-i Mahbûb- İstanbul-ı cedid", *Suphî Tarihi*, s. 270. Şemdâni-zâde, *Mür'î t-Tevârih*, I, s. 32; Karamürsel, *Malî Tarihe Bir Bakış*, s. 59.

⁸⁷³ BOA. C. DRB. nr. 27 / 320.

yapılması uygulamasını başlatan padişah, bu yolla devletin uğradığı zararları önlemek istemiştir⁸⁷⁴.

Bunların dışında malî alanda daha önce belirtilen emir ve yasaklar ile yeni bir düzenlemeye girişen Sultan I. Mahmud'un saltanatında ülkedeki ekonomik sıkıntılar giderilmiş, yerinde yapılan harcamalar ile hazinenin durumu bizzat kendisi tarafından denetlenmiş⁸⁷⁵ ve bu sayede ülkede ekonomik sıkıntılar yaşanmamıştır⁸⁷⁶.

e.2. Toplumsal Alanda Getirilen Yasaklar

Sultan I. Mahmud malî alanda getirdiği bu yasakların yanısıra daha önceki padişahlarda da sıklıkla görülen İstanbul'a ev göçüyle gelenlerin "hemen avdet" ettirilmesi ile iş takibi için sadece erkeklerin gelmesi ve iş sahipleri dışında pâyitahta seyahatin yapılmaması⁸⁷⁷ ile ilgili yasaklar bu dönemde de görülmektedir⁸⁷⁸. Bu dönemde yine daha önceki padişahların önemle üzerinde durdukları kadınlarla ilgili yasaklar⁸⁷⁹, gayr-i müslimler ile ilgili çeşitli konularda getirilen yasaklar tekrarlandı⁸⁸⁰. Bunların yanı sıra bu dönemde Bayezid Camiî avlusunda toplanan yağlıkçılar denen kişiler mendil, havlu vesaire gibi maddeler üzerine resim yapmaya başladılar. Resim yapmanın ve bulundurmanın haram olduğu ileri sürülerek gelen şikâyetler üzerine padişah, toplumun huzuru için İstanbul kadısı İlmî Ahmed Efendi'nin verdiği bir ilâmla kırk kişiden oluşan bu ressamların resim yapmaları yasaklanarak, dükkânları başkalarına kiralandı⁸⁸¹.

⁸⁷⁴ Özcan, "Mahmud I", s. 351.

⁸⁷⁵ Döneminde hazineye giren- çıkan mallar ile ilgili defterler için bk. BOA. TSMA. d. nr. 21, 23, 24, 74, 87, 159; Yine döneme ait 5 yıllık varidat ve masarifat defteri için bk. BOA. MAD. d. nr. 2473.

⁸⁷⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 321.

⁸⁷⁷ Bk. "Anadolu'dan bazı kimselerin işleri bırakarak kazanç maksadıyla İstanbul'a gelmeleri mahallerine emvâlin tahsilini güçleştirdiği için işleri olupta takip için gelenlerden maâdasının gelmelerinin menine dair Kocaeli mutasarrıfına hüküm", BOA. C. DH. nr. 335 / 16731.

⁸⁷⁸ Örnek olarak 1153 yılında harbin uzaması dolayısıyla birçok reâyanın İstanbul'a göçmeleri ve bu suretle topraklarını terk etmeleri ürünlerin azalmasına neden olması sebebiyle, payitaht ve civarındaki yerlerde tahrir yapılarak, buralarda altı aydan beri ikâmet etmeyen kimselerin tekrar yurtlarına gönderilmelerine dair emir verildi, Karamürsel, *Mali Tarihe Bir Bakış*, s. 59.

⁸⁷⁹ Özellikle bu konuda Sadrazam Topal Osman Paşa döneminde "Başlarına onar-yirmişer değirmi yemeniyi mücevveze gibi bağlayıp, ince tülbentten yaşmaklar, bellerine kadar açık yakalar ve şehvet uyandırıcı sıkma giysilerle sokağa çıkan Müslümanlara yolunu şaşırtan kadınlara" savaş açıp bu tür kıyafetleri yasaklandı, Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 332.

⁸⁸⁰ "Men ü yasağ-ı elbise-i bi- edebâne-i zenân...", *Suphî Tarihi*, s. 124.

⁸⁸¹ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2485; Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 533; "Men-i San'at-ı Merdûde-i Ressâman-ı Mefsedet- kâran", *Suphî Tarihi*, s. 258-859.

Padişahın Patrona Halil İsyanı'nın ardından aldığı sıkı tedbirler ile asayiş ve düzeni sağlamaya yönelik uygulamaları ve bir takım yasakları da bulunmaktadır. İsyanın ardından tüm askeri erkâna, ağalara, odabaşılara ve yeniçerilere hitaben bir hatt-ı hümayûn⁸⁸² kaleme alan padişah, herkese itaat ve inkıyat ile asâyiş ve sükûnet tavsiye etti⁸⁸³. Ardından İstanbul'da sıkı bir disiplin uygulayan padişah, özellikle esnafın denetlenmesi, fuhuş, narh meseleleri gibi toplumsal konularla yakından ilgilenerek, bu hususlarla ilgili yeni yasaklar ve düzenlemeler getirdi⁸⁸⁴. Yine askeri alanda pek çok düzenleme yapan Sultan I. Mahmud, uzun zamandan beri problem teşkil eden yeniçeri ve kapıkulu ocaklarına ayaklanma çıkarmalarından çekindiği için kaldırma girişiminde bulunamadı⁸⁸⁵. Ancak zaman zaman serhadlerde yeniçeriler, cebeci ve topçuların ulûfe zamanının geçmesi ile ilgili çıkardıkları isyanlar, yine alınan sert tedbirler ile kısa sürede bastırıldı⁸⁸⁶. Bunların yanı sıra yine döneminde İstanbul dışında Anadolu, Mısır, Bağdat ve Basra gibi eyaletlerde çıkan isyanlara anında müdahale ederek, sorumlularını görevden azl ve katl ettirerek asayiş ve düzeni sağladı⁸⁸⁷.

Böylece tahta geçtikten sonra ülke içerisinde alınan sert tedbirler ve yasaklar sayesinde güven ortamını sağlayan padişah, döneminde yapılan savaşlara gitmemekle birlikte, görev verdiği komutanlar sayesinde üç cephede birden yapılan savaşlarda başarılı oldu. Hudutların muhafazasını sağladı ve hatta eskiden kaybedilen bazı yerleri de geri alarak, halkın gönlünü kazandı⁸⁸⁸.

2. Halkın Durumu ve İaşe Temini

a. Sultan I. Mahmud Döneminde Halkın Durumu

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarında başlayıp, XVII. yüzyılda belirgin bir şekilde artan siyasî, idarî, iktisadî, içtimaî, ticarî ve askerî bakımdan

⁸⁸² BOA. HH. nr. 6 /184.

⁸⁸³ *Suphi Tarihi*, s. 68.

⁸⁸⁴ Bu yasaklar ile ilgili örnekler için bk. BOA. C. ZB. nr. 31 /1544; nr. 31 / 1545; C. DH. nr. 102 / 50071.

⁸⁸⁵ Yamanlar, s. 18.

⁸⁸⁶ Şemâni-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 127.

⁸⁸⁷ Şemâni-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 141, 144, 151.

⁸⁸⁸ Sakaolu, "Sultan I. Mahmud", s. 533.

duraklama ve hemen arkasından devletin bütün kurumlarında yaşanan bozulma ve çözümler, XVIII. yüzyıla gelindiğinde de devam etmiştir⁸⁸⁹.

1699 Karlofça Antlaşması ile alınan ağır mağlûbiyet ve sonrasında gelişen huzursuzluğun etkisiyle ortaya çıkan Edirne Vak‘ası neticesinde II. Mustafa’nın tahttan indirilerek, yerine kardeşi III. Ahmed’in geçmesiyle⁸⁹⁰ (22 Ağustos 1703) başlayan bu yüzyıl, 1789’da III. Selim’in sultanlığa geçmesi ve 1807’de tahttan indirilmesine kadar ki geçen süreyi içine almaktadır⁸⁹¹. Bu yüzyılda artık dış siyasette ve savaşlarda inisiyatif tamamen Osmanlı İmparatorluğu’nun komşularına ve onunla sıkı münasebetleri olan Avrupa devletlerine geçmiş bulunuyordu. Osmanlı Devleti’nin eskiye oranla çok daha başarısız olduğu bu döneme, uluslar arası alanda yaşanan askerî yenilgiler ve toprakların küçülmesi damgasını vurmuştur⁸⁹². Bu dönemde Osmanlı maliyesi, 1683 II. Viyana yenilgisinden sonra Avrupa devletleri (Fransa- Avusturya- İngiltere) ile yapılan uzun süreli savaşlar dolayısıyla oldukça kötü bir duruma gelmiştir. 16 yıl süren (1683-1699) bu büyük savaş, Osmanlı Devleti’ni maddî ve manevî kayıplara uğratmış, toprak kayıplarının yanı sıra, memleketin idarî, malî, adlî ve içtimaî bakımdan düzeni bozulmuştur⁸⁹³. Büyük ümitlerle girilen bu savaşta, Osmanlı Devleti ilk defa toprak kaybederken savaş, imparatorluğun taarruz durumundan çıkarak, savunma durumuna geçmesine neden olmuştur⁸⁹⁴. Bunun yanı sıra, uzun süren savaşlar sebebiyle, Anadolu’da yer yer karışıklıklar çıkmış, ülkedeki iç düzen bozulmuştur. Bu karışıklıkların önlenmesi için girişilen müdahaleler ise, malî durumun daha da bozulmasına ve ekonomik sıkıntılara düşülmesine neden olmuştur. Gerek bu çabalar, gerekse savaşların getirdiği malî külfet nedeniyle vergiler arttırılmış ve halka başta olağanüstü hallerde

⁸⁸⁹ M. Alaaddin Yalçınkaya, “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Genel Türk Tarihi*, VII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 63.

⁸⁹⁰ Kotan, *Patrona Halil ve İsyanı*, s. 5.

⁸⁹¹ Norman Itzkowitz, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu”, *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 520.

⁸⁹² Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 73.

⁸⁹³ Sabev, s. 30.

⁸⁹⁴ İsmet Parmaksızoğlu, “Karlofça”, *İA*, VI, İstanbul 1991, s. 346-350; Yine antlaşmanın önemli maddeleriyle ilgili bk. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih*, II, İstanbul, 1282, s. 449-465; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, I, Ankara 1953, s. 26-35.

alınan “İmdad-ı Seferiye”⁸⁹⁵ ve daha önceleri hristiyan reâyâ için alım-satım sebest olan şaraba konan “Rüsum-ı hamr” denilen yeni vergiler getirilmiştir⁸⁹⁶. Sadece düzenlenen seferler sebebiyle hazine boşalmamış, halk artan vergiler nedeniyle iktisâden çökmüş, bunun yol açtığı soygun ve baskılardan reâyâ zarar görmüş, ülkede asayiş ve düzen kalmamıştır⁸⁹⁷. Bunun yanı sıra Karlofça Barışı ile pek çok toprağının yanında eski güç ve otoritesini de kaybeden devlet, bundan sonraki siyasî işlerinde Avrupa diplomasisine temâyül göstermek suretiyle eskisi gibi yalnız başına hareket etmekten vaz geçmek zorunda kalmıştır⁸⁹⁸. Osmanlı Devleti bu olayla artık Avrupa devletleri karşısındaki eski nüfuzunu kaybederek, askerî gerileme dönemine girmiştir⁸⁹⁹.

XVIII. yüzyılda, Avrupalı devletler daha önce kendilerine verilen ticarî imtiyazlardan daha çok yararlanmışlar ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki hammaddeler çok ucuz olduğundan bunları alıp, kendi ülkelerinde işlemek için aralarında rekabete başlamışlardır. Bu durum karşısında Osmanlı İmparatorluğu Avrupalı Devletlerin bir sömürge alanı hâline gelmiştir⁹⁰⁰. Bunun sonucunda ise Osmanlı İmparatorluğu’nun uluslar arası ticaretinde hükümetler tarafından desteklenen merkantalist bir kapitalizmin gelişmesi ile Batı’nın üstünlüğü kesinleşmiştir⁹⁰¹. Kısaca bu yüzyılda Osmanlı Devleti’nin kurumları ve toplum

⁸⁹⁵ Bu vergi Avârız ve Avârız-ı Divâniyye şeklinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat’ın ilânına kadar genel olarak olağanüstü hallerde ve özellikle savaş zamanlarında masrafların karşılanması için, hükümdarın emri ile halkın doğrudan doğruya devlete vermeye mecbur olduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki teklife verilen isimdir. Ö. Lütfi Barkan, “Avârız”, *İA*, II, İstanbul 1990, s. 23; Mehmet Zeki Pakalın, “İmdadiyye-i Seferiye”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 63-64; Ayrıca bu vergi ile ilgili bk. Silahdar Mehmed Ağa, *Tarih*, II, İstanbul 1928, s. 375-376; Râşid, *Tarih*, I, 496; Cin-Akgündüz, s. 306.

⁸⁹⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 2006, s. 29; 1148 senesi imdad-ı seferiyesi için bk. BOA. C. ML. nr. 112 / 4999.

⁸⁹⁷ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, XIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 699; Şükrü Karatepe, “Tanzimat Reformları ve Çelişkiler”, *Türkler*, (Ed. Güler Eren), XIV, Ankara 2002, s. 718-719; Çolak, “Patrona Halil Ayaklanması”, s. 525;

⁸⁹⁸ Uzuçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 247; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 230-231; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Haz. Ahmet Kuyaş), İstanbul 2007, s. 41.

⁸⁹⁹ Ortaylı, *Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 348; Metin Kunt, “Siyasî Tarih (1600-1789)”, *Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi*, II, İstanbul t.y, s. 47.

⁹⁰⁰ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2008, s. 208.

⁹⁰¹ Robert Mantran, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ticaretin Değişmesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, III, İzmir 1987, s. 160; Ayrıca XVIII. yüzyıl Osmanlı sanayisi ve ticareti ile ilgili bk. Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve

yapısı, kuruluş ve yükseliş dönemlerinden farklılıklar göstermektedir. En başta fetihler durmuş, imparatorluğun medeni, hukukî, teknik alanlardaki üstünlüğü ekonomik ilerlemeler, yeni ticaret yollarının keşfi, teknik alanlardaki atılımlar ve eğitim alanındaki gelişmeler nedeniyle artık Avrupa toplumlarına geçmiştir⁹⁰². Buna göre bu yüzyılda Rönesans'ı ve onun getirdiği olumlu değişiklikleri idrak eden, coğrafi keşifler sayesinde Amerika'yı kendine ekleyen ve eski dünyanın önemli bir kısmında doğrudan doğruya faaliyete geçerek, sahasını genişleten kültür birliğinin şuuruna ermiş, skolastik zihniyetin ve feodal sistemin dar ve katı çerçevelerinden çıkarak kendine yeni hayat şekilleri yaratmaya başlayan bir Avrupa karşısında, ilmi hayatı durmuş, iktisadî nizamı savaşlar ve isyanlar sebebiyle altüst olmuş olan bir Osmanlı Devleti mevcuttur⁹⁰³.

Belirtilen yüzyılda Osmanlı Devleti temel politikasını Karlofça ve İstanbul Antlaşmalarında kaybettiği yerleri geri alma üzerine şekillendirmiştir. Bu politika yüzyılın başlarında III. Ahmed'in Prut Seferi ve sonrasında imzalanan Prut Antlaşması (23 Temmuz 1711) ile önemli ölçüde gerçekleşmiş olup⁹⁰⁴ bundan cesaret alan III. Ahmed'in Avusturya ve Venedik üzerine açtığı yeni savaş istenen neticeyi vermemiştir⁹⁰⁵. 1715-1718 yıllarını kapsayan bu savaş sonrasında imzalanan Pasarofça Antlaşması (21 Temmuz 1718) ile artık Avrupa'ya karşı izlenecek dış politikada gaza yerine savunma prensibine dayalı politikalar izlenmeye başlanmıştır⁹⁰⁶.

Bu antlaşmayla başlayan Lâle Devri (1718-1730) denilen dönemin 1730 Patrona Halil İsyanı ile sona erip, III. Ahmed'in tahtı yeğeni Sultan I. Mahmud'a bırakmasıyla Osmanlı tarihinde yeni bir dönem başlamıştır⁹⁰⁷. Bundan sonra Batı'nın üstünlüğünü kabul eden ve Batı'daki gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Devleti'nde Sultan I. Mahmud'un izlediği başarılı politikalar sayesinde askerî, siyasi,

Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, III, İzmir 1987, s. 500-533.

⁹⁰² Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 16.

⁹⁰³ Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 67-68.

⁹⁰⁴ Stanford Shaw- J. Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1962, s. 314; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 295-296.

⁹⁰⁵ Halaçoğlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 28.

⁹⁰⁶ Yalçınkaya, s. 66-70.

⁹⁰⁷ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 41; Kunt, "Siyasî Tarih", s. 61.

ticarî, iktisâdî ve kültürel alanda önemli değişimler yaşanmış olup, 24 yıl sürecek olan bu dönemde Osmanlı Devleti'nde önemli bir toparlanma süreci yaşanmıştır⁹⁰⁸.

Sultan I. Mahmud tahta çıktığında ülkede büyük bir otorite boşluğu hâkim olup, kendisini tahta çıkaran Patrona Halil ve yandaşları devletin önemli kademelerini zapt etmiş ve ülkedeki asayiş ve huzur ortamı bozulmuş durumdaydı. Daha önce değindiğimiz üzere, tahta çıkar çıkmaz bu konu üzerine eğilen padişah, isyanı bastırarak⁹⁰⁹, halkın güvenini sağlamış ve sonrasında aldığı sıkı tedbirler⁹¹⁰ yoluyla da ülkedeki huzuru yeniden tesis etmiştir⁹¹¹.

Patrona Halil ayaklanmasının kötü koşullarıyla başlayan Sultan I. Mahmud'un saltanatı (1730-1754), Rusya, Avusturya ve İran ile yapılan savaşların akabinde bir barış dönemi (1746-1754) ile son bulmuştur⁹¹². İsyan sonrasında tahta geçen ve imparatorluğun durumunu düzeltmek isteyen padişah, aldığı bir takım tedbirler sayesinde orduyu Avrupa tarzında yeniden düzenlemiştir. Yine saltanatı boyunca halkın refah ve huzuru için çalışan padişah, İstanbul'da dinsel yapılar, saraylar, kütüphaneler ve kamuya yararlı eserler ile özellikle Kâğıthane yakınlarında Topuzlu Sarnıcı ve Haliç'in kuzey mahallelerindeki pek çok çeşmeyi besleyen Beyoğlu- Taksim su dağıtım merkezini yaptırarak şehrin görünümünü değiştirmiştir⁹¹³.

Ancak gerek saltanatının başındaki Patrona Halil İsyanı ve gerekse XVIII. asırdaki Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik bünyesindeki değişikliklerin etkisiyle, Sultan I. Mahmud döneminde merkezî idare zayıflamış ve eyaletlerde mahallî güçler ortaya çıkmaya başlamıştır⁹¹⁴. Bunlar âyân, voyvoda, muhassıl, mütesellim gibi kaza yöneticileri ve şehir kethüdalarıdır. Bu görevleri ele geçirenler ise, Müslüman ve Türk'tür. Böylece Anadolu'da yönetim el değiştirmeye, Enderunlu sayısı azalmaya başlamıştır. Gerek bunların, gerekse ehl-i örfe mensup

⁹⁰⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 326.

⁹⁰⁹ Şemânî-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 22.

⁹¹⁰ BOA. C. DH. nr. 102 / 50071.

⁹¹¹ Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 43; Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul 2007, s. 316.

⁹¹² Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, (Çev. Server Tanilli), İstanbul 1991, s. 337.

⁹¹³ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 339-340.

⁹¹⁴ Ercümen Kuran, "Karlofça'dan Tanzimat'a Osmanlı Tarihçiliği", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ 1990, s. 171; Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti, s. 28.

görevlilerin (vali, kaimmakam vb.) atanmasında sık sık yolsuzluklar görülmeye başlanmıştır. Bu görevleri yüksek haraç ve rüşvet ödeyerek elde eden görevliler ise, zararlarını çıkarmak için halkı soymaya başlamışlardır⁹¹⁵. Bu durum halkın ekonomik sıkıntılar yaşamasına ve yönetimden memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Osmanlı tarihi terminolojisinde Celâlilik şeklinde yer alan ve 1596'da Celâli Fetretî devriyle başlayan bu hareketler, Anadolu'da meydana gelen göç hareketlerinin en önemli sebepleri arasında yer almaktadır⁹¹⁶. Bu dönemden sonra aralıklarla XVIII. yüzyılın ikinci yarısına (1775) kadar süren bu hareketler, memleket içinde halkın yerlerini terk etmelerine neden olmuştur⁹¹⁷. Bunun sonucunda toplumsal hareketlilikte yeniden iskân süreci, kentlerde özellikle de liman kentlerinde görülen canlanmayla birlikte, artan nüfus ve son olarak toplumda yeni katmanlar meydana gelmiştir⁹¹⁸.

Aslında Osmanlı Devleti'nde bu ekonomik sıkıntılar, özellikle XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlamış olup, bu dönemde yapılan savaşların başarısızlıkla sonuçlanması, devlet hazinesine ganimet malının girmemesi, sık sık vuku bulan cülûs bahşişleri, saray israfları ve eğlenceler nedeniyle hazinenin boşalmasından kaynaklamaktaydı⁹¹⁹. Meydana gelen bu maddi-manevi gerileme ve çözülme, uzun süren savaşlar sebebiyle ortaya çıkan iktisadî buhranlar ve idarî boşluklar vb. hususlar, neticede hepsi halka yansıyan yeni talepler ve mükellefiyetler olmuştur. Uzun savaşların masraflarının karşılanması için halktan alınan vergilerin arttırılması, halkı zor durumda bırakmış ve pek çok kişinin yerini yurdunu terk etmesine neden olmuştur⁹²⁰. Ayrıca nüfusu az olan köy ve nahiyelerdeki halk da kendilerini emniyet içinde hissetmedikleri bölgelerden, daha güvenli büyük yerleşim

⁹¹⁵ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, s. 17; Özkan, s. 273; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, s. 2519.

⁹¹⁶ Bk. Mustafa Akdağ, *Celâli İsyanları, 1550-1603*, Ankara 1963.

⁹¹⁷ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti*, s. 34; Kunt, "Siyasî Tarih", s. 48.

⁹¹⁸ Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)", *Osmanlı*, IV, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 510.

⁹¹⁹ Kotan, *Patrona Halil ve İsyanı*, s. 13.

⁹²⁰ Anadolu ve Rumeli'de bu sebeple yapılan göçler İstanbul'da büyük bir nüfus birikimine neden olmuştur. Bu göçü önlemek amacıyla gönderilen fermanlar için bk. M.Münir Aktepe, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Vesikalar", *Türk Dünyası*, IX/ 13, İstanbul 1958, s. 7- 15.

birimleri ve şehirlere göç etmişlerdir⁹²¹. Neticede şehirlerin nüfusunun hızla artmasına, çiftçilikle uğraşan kesimin azalmasına, dolayısıyla ziraat gelirlerinin düşerek Anadolu'nun çoğu yerinin, özellikle köylerin harap olmasına neden olmuştur⁹²². Bu durum ekonomisi ziraate dayalı olan devletin, ziraî gelirinin azalmasına yol açmış⁹²³ ve bu sebeple yeni bir iskân meselesiyle karşı karşıya kalmış, ziraî ürünlerin arttırılması amacı ile XVII. yüzyılın iskân politikası olarak ortaya çıkan “Harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek yeniden ziraate açılması” şeklinde bir siyaset takip edilmeye başlanmıştır⁹²⁴. Bunun sonucunda ortaya çıkan iktisadî bozulmalar ve artan ağır vergiler ile Anadolu’da eşkiyanın verdiği baskı ve korkular büyük şehirlere özellikle İstanbul’a göçleri hızlandırmış ve sosyal düzenin bozulmasına neden olmuştur⁹²⁵. Yine bu dönemde İran harpleri esnasında devletin otorite boşluğundan istifade eden ve eşkiyalığa kalkışan leventler⁹²⁶ daha önce de belirttiğimiz üzere, özellikle Anadolu’da reâyaya büyük eziyetler vermiştir⁹²⁷. Bunun yanı sıra yapılan savaşların etkisiyle pek çok kişi yerlerini terk ederek, değişik bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu yüzyılın önemli sorunlarından birisi de kaybedilen uç bölgelerdeki Müslüman ahalinin toplu halde iç kısımlara göç ettirilerek yerleştirilmesidir⁹²⁸. Zamanla büyük bir göç hareketi oluşturan bu grupların yerleştirilmesi devlet için önemli bir problem olmuştur⁹²⁹. Örnek olarak 1739 Savaşı sırasında yaşanan kıtlık ve salgınlardan dolayı, Doğu Bosna’da ağırlıkla Müslümanlardan oluşan nüfus, giderek yerini

⁹²¹Mithat Sertoğlu, “İstanbul”, *İA*, V / 2, İstanbul 1992, s. 23; Ayrıca bu göçler ile ilgili belgeler için bk. BOA. C. DH. nr. 227 / 11304.

⁹²²Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti*, s. 31-39; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul 1985, s. 246.

⁹²³Kazıcı, *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, s. 126-127.

⁹²⁴Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti*, s. 28.

⁹²⁵İnalcık, “Türkler (Osmanlılar)”, s. 328; Bu konu ile ayrıntılı bilgi için bk. Aktepe, “XVIII. Asrın İlk Yarısında”, s. 1-30.

⁹²⁶Eskiden bahriyede kullanılan askerlerin bir kısmına verilen isimdir, Mehmet Zeki Pakalın, “Levend”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 358-359; Yine bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Levend”, *İA*, VII, İstanbul 1993; Ortaya çıkışları ve faaliyetleri ile ilgili bk. Cezar, *Levendler*, s. 146-169; M. Çağatay Uluçay, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955.

⁹²⁷Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 389; Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, s. 19; İnalcık, “Türkler (Osmanlılar)”, s. 331.

⁹²⁸Bu konu ile ilgili ayrıntılar için bk. Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı*, s. 141-142.

⁹²⁹Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti*, s. 39; Ayrıca bu konu ile ilgili bk. Yücel Özkaya, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 25, Ankara 1982.

Ortodoks Sırp köylülerine bıraktı. Çok sayıda Sırp da 1739 Savaşı sırasında Sava Nehrini geçerek bir daha geri dönmek üzere Habsburg topraklarına gitti⁹³⁰. Buna karşılık padişah, XVIII. yüzyılda uygulanan bir politikayı devam ettirerek, devletin emirlerini dinlemeyerek, şekâvet hareketlerinde bulunan ve bu sebepten birçok kimsenin yerlerini terk etmesine yol açan grupları, sürgün mahalli olarak seçilen, bir bakıma aşiretler için hapisane niteliğini taşıyan sahalara göndermiştir⁹³¹. Bu şekilde Anadolu’da emniyet sağlanarak iskân olunan veya olunacak ahaliye kolaylık sağlanmıştır⁹³².

XVIII. yüzyıl Osmanlı devlet ve toplum yapısında her alanda meydana gelen bozulma ve değişimler, Sultan I. Mahmud döneminde de devam etmiştir. Buna göre bu dönemde devletin sosyal yapısını oluşturan ve Osmanlı Beyliği’nin ve imparatorluğun oluşumunda esas rolü oynayan, ülkenin askerî ve idarî kadrolarını ellerinde bulunduran Türkler önemini yitirirken, yeniçerilerin sayısı hızla artmış, eyalet askerlerinin sayısında önemli düşüşler olmuş ve buna bağlı olarak tımar ve zeâmete talip olanların sayısı azalmıştır. Yeniçeri denen kişiler devlet hazinesine külfet oluştururken, seferlere katılmayıp, esnaflıkla uğraşmayı sürdürmüşlerdir. Bunun yanı sıra devlete malî açıdan yükü olmayan eyâlet askerinin sayısı azalmış ve bu da doğal olarak klâsik Osmanlı sisteminin yani tımar adı verilen ekonomik ve askerî sistemin bozulmasına neden olmuştur⁹³³. Bu durumun farkında olan padişah ise, daha önce belirttiğimiz gibi yaptığı ıslahatlarla özellikle topçu sınıfını düzenlemiş⁹³⁴, tımar ve zeâmetlerle ilgili çıkardığı kanunlarla yeni düzenlemeler getirmiştir⁹³⁵. Ancak imparatorluk normlarındaki çürümenin ve toprak düzeninin bozulmasının ve malî sistemde ortaya çıkan eksikliklerin düzeltilmesi için bulunan kısa vadeli çözümlerin bedelini yine köylüler ödemiştir. Çünkü bu yüzyılda Osmanlı gelirlerinin çoğu halâ doğrudan kırsal kaynaklardan elde edilmekte olup, oluşan bu sonuçlar karşısında, Anadolu’nun pek çok bölgesinde köylüler topraklarını terk edip

⁹³⁰ Bruce McGowen, “Âyânlar Çağı, 1699-1812”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, (Ed. Halil İnalcık- Donald Quataert), İstanbul 2004, s. 771.

⁹³¹ BOA. C. DH. nr. 232 / 11563; *Suphî Tarihi*, s. 631.

⁹³² Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti*, s. 6.

⁹³³ McGowen, “Âyânlar Çağı”, s. 782; Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, s. 16.

⁹³⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü’l Vukuat*, III, s. 41-42.

⁹³⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 325.

göç etmek zorunda kalmışlardır⁹³⁶. Halkın bu şekilde yerlerini terk etmeleri karşısında devlet, onları tekrar yerlerine yerleştirmeye çalışmış ve yerlerini terk ederek İstanbul'a göç eden ahali ve reâyaya müsaade edilmemesi için de emirler verilmiştir⁹³⁷.

b. İaşenin Temini

Sultan I. Mahmud, saltanatı boyunca devlet işlerini bizzat takip etmiş ve halkın sıkıntılarının göz önüne alarak çözüm yolları aramıştır. Bu çerçevede padişahın en çok önem verdiği konulardan biri de şüphesiz imparatorluğun en büyük tüketim merkezi olan İstanbul'un iaşesi ve diğer gereksinimlerin sağlanmasıdır. Bu konu imparatorluğun sonuna kadar iç politikanın en önemli meselesi olmaya devam etmiş padişahlar, öncelikle İstanbul'un gereksinimlerinin karşılanmasını istemişler, şayet bu gerçekleşmezse büyük olayların çıkacağına inanmışlardır⁹³⁸. Nitekim yönettiklerinden sorumlu oldukları telâkkisi içerisinde olan Osmanlı sultanları bu sebeple halkın “terfih-i ahvâlleri” yani refah seviyesinin yükseltilmesi ve korunması konusunda özen göstermişlerdir⁹³⁹. İstanbul nüfusunun sayısal büyüklüğü ve iaşesinin mutlaka sağlanma zorunluluğu, imparatorluk eyaletlerinin başkentin iaşesine geniş ölçüde katılmalarını zorunlu hâle getirmiştir. Bu sebeple Osmanlı fiyat politikası, devletin siyasî, hukukî ve iktisadî anlayışı ve örgütlenmesi dahilinde bir bütün içerisinde değerlendirilmelidir. Bu çerçevede çok geniş bir coğrafî alana hâkim olan Osmanlı Devleti'nde şer'î ve örfî hukuka dayalı güçlü bir merkezî otorite mevcuttur⁹⁴⁰. Bu durum dev kentin ihtiyaçlarının imparatorluğun çok uzaklarında bile kendini hissettirmesine ve talep edilen malların cins ve miktarlarını, olağan veya olağanüstü vergilerle saptayacak büyük bir yönetim mekanizmasının her bölgede kurulmasını zorunlu hâle getirmiştir. Her bölge veya yerleşim alanına kadar yapılan bu yönetsel aygıt aynı zamanda emirlerin icrasını denetlemek, satın almaları yapmak, gönderilen malları toplamak, ürünleri biriktirmek ve bütün bunları İstanbul'a

⁹³⁶ McGowen, “Âyânlar Çağı”, s. 803.

⁹³⁷ *Suphî Tarihi*, s. 56; Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı*, s. 35.

⁹³⁸ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, s. 20.

⁹³⁹ Said Öztürk, “Osmanlı Devleti'nde Tüketicinin Korunması”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 850.

⁹⁴⁰ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Döneminde Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 840.

göndermekle yükümlüdür⁹⁴¹. Aslında bu İstanbul'un ticaret durumunu da belirlemektedir. Buna göre İstanbul'da Türklerin veya Türkler tarafından korunanların elinde olan bir iç ticaret ile yabancıların tekelinde yapılan bir dış ticaret söz konusudur. Buna göre, ampirik bir ekonomik örgütlenmeye sahip olan Osmanlı Devleti, önce başkentin iâşesini yarı müdahaleci bir yöntemle sağlamak, sonra da bu iâşenin kente ulaşmasıyla kentin payına düşen vergileri toplayabilmek için onu denetlemek ve nihayet bu malları saray, devlet büroları, ordu, bahriye ve esnaf yöneticileri gibi talipler arasında dağıtmakla yetinmektedir⁹⁴². Osmanlı Devleti daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi bu yüzyılda da ekonomik kaynakları gerekli gördüğü şekilde idare etme ve nakletme hakkının kendisinde olduğunu düşünüyordu. Bu sebeple, devlet saraya, devlet seçkinlerine, orduya ve başkent sakinlerine gıda maddesi, hammadde ve mamul madde temin etmek için kentlerin ve kırsal kesimin iktisadî hayatına sürekli müdahalede bulunuyordu. Devletin aldığı mallar için genellikle piyasa fiyatlarının altında bedel ödemesi ve üretilmiş bir malın tamamını veya çoğunu çekerek mal kıtlığı yaratması, bu müdahalelerin olumsuz etkisini arttırmaktaydı. Bu çerçevede çok geniş bölgelerin mahsulü veya belirli loncaların imalatı belirli amaçlar için, örneğin hükümdar ailesinin veya seferdeki orduların ihtiyacını karşılamak üzere belirli fiyatlarla orduya satmaya zorlanırdı⁹⁴³. Örneğin, 18. yüzyıl sonlarında Balkan cephesindeki ordunun tahıl ihtiyacı yakın bölgelerden, pirinç, kahve ve peksimet Mısır ve Kıbrıs'tan geliyordu. Aslında devlet hayırseverliğinden değil, yiyecek kıtlığının siyasal karışıklık yaratacağı endişesiyle İstanbul ahalisinin iâşesi konusunda çok gayret harcamaktaydı. Dolayısıyla, başkentin muazzam nüfusunun sofralarını doldurmak için yapılan buğday ve koyun sevkياتına dair sayısız düzenleme mevcuttur⁹⁴⁴. Nitekim devlet, halkın sıkıntısını gidermek için İstanbul fırıncılarına dağıtmak (def'-i müzayaka-i ibâdullah için

⁹⁴¹ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I, (Çev. M. Ali Kılıçbay- Enver Özcan), Ankara 1990, s. 173; Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Lütfü Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul İâşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, İstanbul 1949-50, s. 397-416; Ömer İşbilir, XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 1996.

⁹⁴² Mantran, *İstanbul*, s. 200-201.

⁹⁴³ Bunlarla ilgili belgeler için bk. BOA. C. AS. nr. 252 / 10503; nr. 892 / 38369; nr. 920 / 39743.

⁹⁴⁴ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 80; Bunlarla ilgili olarak bk. BOA. C. SM. nr. 119 / 5998.

İstanbul habbazlarına tevzî edilme) maksadıyla Tersâne-i Âmire ambarında saklanmak üzere kendi nâm ve hesabına hububat satın alıyordu⁹⁴⁵.

Bu sebeple padişahların özenle üzerinde durdukları bu konu, yüz yüze bulunulan halkın desteklerini görünür hâle getirmek ve olumsuz düşüncelere yer vermemek açısından oldukça önem taşımaktaydı. Özellikle gıda maddelerinin sağlanması konusunda İstanbul'un ihtiyacı çok büyük ve öncelikli olup, nüfusun miktarı bakımından muazzam, halkın memnun edilememesinin önemi açısından da İstanbul önceliklidir⁹⁴⁶. Bu sebeple Padişahların hepsi İstanbulluların iâşesini sağlama konusunu kendileri için sürekli bir uğraş konusu saymışlardır. Siyasî olduğu kadar insancıl endişelerden biri, başkentin İmparatorluğun aktif unsurlarının esaslı bir yığılma yeri ve aynı zamanda memnun edilmemeleri tehlikeli olan unsurların (yeniçeri ve sipahiler) barınağı olmasıdır. Bu sebeple üretimin nüfusun gerçek ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğu teknolojiyle yapılan geleneksel toplum sistemlerinde kıtlık korkusu, hevâyic-i zaruriye denilen gerekli gıda ve kullanım maddelerinin taşınmasından, depolanmasına ve alım-satımına kadar despot usullerle kontrol ve belli merkezlerde toplanmasını sağlayacak bir organizasyon ortaya çıkmıştır⁹⁴⁷. Dolayısıyla en büyük buğday depoları, ordu iâşe merkezleri ve en büyük mezbahalar İstanbul'da bulunmaktadır⁹⁴⁸. İstanbul ise, nüfusunun yoğunluğu ve sürekli artan göçler sebebiyle iâşe bakımından dışarıdan desteğe muhtaç bir merkez olma durumunu her yüzyılda korumuştur⁹⁴⁹. Bu yüzden İstanbul'un et, ekmek, yiyecek, yakacak ve diğer ihtiyaçlarının temin edilmesine her padişah döneminde büyük önem verilmiş ve temel gıdaların satımında narhın⁹⁵⁰ dışına çıkılmamasına

⁹⁴⁵ Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 131.

⁹⁴⁶ Genç, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi", s. 20.

⁹⁴⁷ Ortaylı, *Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 305.

⁹⁴⁸ Mantran, *İstanbul*, s. 168; Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 720.

⁹⁴⁹ Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 242.

⁹⁵⁰ Âzami fiyat anlamına gelen narh, devlet başkanının veya yetki verdiği memurların yahut da halkın işlerini yürütmeyi üzerine alanların pazarlardaki esnafa mallarını belli bir fiyata satmalarını emretmesi ve belirlenen fiyattan aşağı veya yukarı bir fiyata satış yapmasının yasaklanmasıdır, Temel Öztürk, "Osmanlılarda Narh Sistemi", *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 862; Ayrıca narhın tanımı ve genel özellikleri ile ilgili bk. Mehmet Zeki Pakalın, "Narh", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, s. 654-657; Davut Aydın, *İslâm İktisadında Narh Sistemi*, İzmir 1994.

dikkat edilmiştir⁹⁵¹. Buna göre, hükümet muhtesip ve esnaf sorumluları aracılığıyla gıda maddelerinin toptancılara ve tüccarlara dağılım ve paylaşımını denetlerken bir de fiyat spekülasyonunu önlemek için bir satış narhı⁹⁵² saptamıştır⁹⁵³. Devlet bununla kentin iâşesini arz ve talep kurallarına göre piyasanın işleyişine bırakmak yerine, ticarete müdahale ederek, tüccarların devletin belirlediği fiyatlarla kentlere mal getirmesini sağlamaya çalışmıştır⁹⁵⁴. Aynı şekilde, kriz döneminde mal stoklama, halkın toptancıların hatta perakendecilerin yüzünden sıkıntı çekmemesi için yasaklanmıştır⁹⁵⁵.

İstanbul, özellikle yiyecek tüketimi yönünden imparatorlukta birinci sırada yer almakta olup, bu büyük kentin gereksinimlerinin sağlanmasının daha önceki asırlarda oluşturduğu sorunlar XVIII. yüzyılda daha da artmıştır. Özellikle, XVIII. yüzyılda, taşradan yapılan ev göçleriyle İstanbul'un artan nüfusu yüzünden, şehirde yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak sıkıntısı da artmış, zaman zaman büyük kıtlıklar yaşanmıştır⁹⁵⁶. Bu durumdan yararlanmak isteyen vurguncular taşradan gelen malları alıp, depolamışlar, daha sonra bunları fazla fiyatla satarak, zaten mevcut olan sıkıntının artmasına ve halkın pahalılıktan yakınmasına neden olmuşlardır⁹⁵⁷. Bu nedenle devlet ileri gelenleri İstanbul'un gereksinimlerinin sağlanması için her zaman büyük çaba harcamışlar ve İstanbul'da kıtlık olmasının büyük felâketlere yol açacağını ve İstanbul'un başka şehirlere benzemeyeceğinin yineleyip durmuşlardır. Bu sebeple başkentin iâşesini sağlama zorunluluğu Osmanlı yönetimini eskiden Bizans yönetiminin de yaptığı gibi, bir iâşe siyaseti örgütlemeye yöneltmiştir⁹⁵⁸.

⁹⁵¹ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, s. 20; bk. Ortaylı, *Teşkilât Ve İdare Tarihi*, s. 300-303; Öztürk, "Tüketicinin Korunması", s. 855.

⁹⁵² İhtisab kanunnamelerinden narh ile ilgili hükümlerden bir örnek için bk. "Taşradan gelen hububat ve bal ve yağ ve sair me'kulat kısmında ne gelürse muhtesib kadı ma'rifetiyle kema-yenbağı teftiş eyleye. Tâ ki yalan yere deyüb ziyade narh istemeyeler ve getürdiği yere göre harcı hesab olunub tamam oldukdan sonra anı on binden nihayet on beş bine varınca muhtesib kadı ma'rifetiyle narh vere..", Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, II, s. 289.

⁹⁵³ Ahmet Tabakolu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İÜİFM*, XXXXIII, S. 1-4, Sabri F. Ülgener'e Armağan, İstanbul 1987, s. 111-112; Öztürk, "Tüketicinin Korunması", s. 855; Yine bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Öztürk, "Osmanlı'da Narh Sistemi", s. 861-871.

⁹⁵⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul 1988, s. 80.

⁹⁵⁵ Mantran, *İstanbul*, s. 170; İşbilir, s. 10.

⁹⁵⁶ Şemîdânî-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 55; Kıtlıklar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kılıç, s. 718-730.

⁹⁵⁷ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, s. 319; Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", s. 725.

⁹⁵⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Öztürk, "Osmanlı Döneminde Fiyat Politikası", s. 843-849.

Buna göre, başta buğday olmak üzere bazı ürünlere ihraç yasağı getirilmiştir⁹⁵⁹. Yine ithalat serbest bırakılmış ve tüccarlara kolaylık gösterilmiştir. Büyük şehirlerde ve özellikle nüfusu hızla artan İstanbul'da iâşe sıkıntısı yaşanmaması için özel tedbirler alınmış, gıda maddelerinin özellikle hububatın büyük bir kısmının İstanbul'a kaydırılması yönünde hükümler yayınlanmıştır⁹⁶⁰.

Diğer padişahlarda olduğu gibi, Sultan I. Mahmud'da günübürlük ihtiyaçlarla yaşayan halk için bunun önemini biliyor ve önlem alınmazsa oluşabilecek sıkıntıları dönemi boyunca kaleme aldığı pek çok hatt-ı hümayûnda belirtiyordu⁹⁶¹. Tebdil gezilerinde fırınlardan ekmek alarak rengi karışımı gramaj yönlerinden yaptığı kontrolleri⁹⁶² ile başka maddelerle ilgili tesbitlerini hatt-ı hümayûnlarla Bâb-ı Âsâfi'ye bildiriyordu⁹⁶³. Döneme ait günlükler ve belgelerden padişahın önemle üzerinde durduğu bu temel gereksinimler, başta zahire, ekmek ve et gibi temel yiyecek malzemelerinin yanı sıra; yakacak, kereste, pirinç, kahve, zeytinyağı, sabun ve benzeri ihtiyaç maddeleri yer almaktadır⁹⁶⁴.

İstanbul'un tahıl, et, yağ gereksinimi Rumeli ve Anadolu'dan; odun, kömür gibi yakacak malzemeleri daha çok Istranca dağlarından; pirinç ve kahve Mısır civarından, zeytin, zeytinyağı ve sabun ise İzmir ve Balıkesir bölgelerinden sağlanmaktaydı. İstanbul'un gereksinimlerini düzenli olarak sağlayan makam ise divan ve ona bağlı kadılıklardır⁹⁶⁵. Buna göre divanın çıkardığı emirleri "sicill-i mahfuz" denilen defterlere kaydeden kadı, bu emirlerin uygulanmasına da bizzat nezaret ederken, zahire temini için merkezden kadılara emirler yollanırdı⁹⁶⁶. Kadılar ise gönderilen emir gereğince ne kadar iâşe gönderildiğini düzenli bir şekilde bu

⁹⁵⁹ Mantran, *İstanbul*, s. 169.

⁹⁶⁰ Genç, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi", s. 13-27; Öztürk, "Osmanlı Döneminde Fiyat Politikası", s. 884.

⁹⁶¹ BOA. HH. nr. 6 / 93.

⁹⁶² BOA. C. SM. nr. 162 / 8149.

⁹⁶³ BOA. HH. nr. 6 / 94.

⁹⁶⁴ BOA. MAD. d. nr. 7417; nr. 16193.

⁹⁶⁵ Mantran, *İstanbul*, s. 174.

⁹⁶⁶ Örnek için bk. Ağustos 1734 başında Edirne mollasına yollanan hükümde, kendisinin zamanında fiyatlara karışmadığı, buğdayın bir kilesinin süratle artarak altmış altı akçeye çıktığı, Edirne'de nân-ı azizin doksan dirheminin bir akçe yerine, herkesin isteği ile yüz otuz üç dirheminin bir akçeye satıldığı, koyun etinin de on iki akçe olduğu ve bu konularda uyanık bulunulması gerektiği belirtilmiştir, BOA. C. BLD. nr. 1982 / 10.

defterlere yazarlardı⁹⁶⁷. Buna göre İstanbul, Karadeniz ve Akdeniz gemileriyle Trakya, Balkanlar ve Anadolu kervanlarının ürünleri boşalttıkları muazzam bir antrepo durumundadır. Halicin güney kıyıları boyunca, Bahçekapı'dan Balat'a kadar, belli ürünlerin kabulünde uzmanlaşmış iskeleler sıralanmaktadır, çünkü başkente ulaşan mallar herhangi bir iskeleye boşaltılamamaktadır⁹⁶⁸.

c. Fiyatların Kontrolünün Sağlanması

Bu dönemde İstanbul'un problemleri konularından birisi de esnafın sattığı malların denetlenmesidir. Sultan I. Mahmud'un bu konulara da oldukça önem verdiği döneme ait ruznâme ve arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır⁹⁶⁹. Yolsuzlukların, yasa dışı hareketlerin iyice arttığı ve herkesin kolay para kazanarak zengin olma hırsına kapıldığı bu yüzyılda, bozuk mal yapımı ve fiyat artışları alabildiğine artmıştır. Bu durumda alım gücü zayıflayan halkın yakınmaya ve dolayısıyla padişahı eleştirmeye başlayacağını bilen Sultan I. Mahmud, aldığı sıkı tedbirler ile bu gibi faaliyetlerin önüne geçmeye çalışmış ve bu konularda sert cezalar vermekten çekinmemiştir⁹⁷⁰.

Yiyecek maddelerinin satışında doğruluktan uzaklaşmaması için alınan tedbirlerin dışında, hükümet bir de fiyatların sabit tutulmasına dikkat ediyor⁹⁷¹ bu konuda taviz veren yetkililer kısa sürede görevden alınarak cezalandırılıyordu⁹⁷². Başkentte tüketilen buğday üzerinde tam bir tekel uygulayan ve fırıncılara piyasadan

⁹⁶⁷ Nitekim, Edirne Kadısı Mehmed, 23 Temmuz 1734'te İstanbul'a gönderdiği yazıda, Edirne'nin ileri gelenlerinin meclis-i şer'e çağrıldıklarını, İstanbul'dan gelen ferman ve mektubun kendilerine okunduğunu, kimsenin fiyatlara müdahale etmediğini, ekmeğin seksen- doksan dirhemi bir akçe iken, herkesin isteği ile yüz otuz üç dirhemnin bir akçeye, koyun etinin de on iki akçeye satıldığını, bundan böyle de bu şekilde hareket olunacağını herkes tarafından kabul edildiği açıklanmıştır, BOA. C. BLD. nr. 1982 / 5.

⁹⁶⁸ Mantran, *İstanbul*, s. 172.

⁹⁶⁹ Örnekler için bk. BOA. C. BLD. nr. 123 / 6116; Ruznâme, 1966, s. 93, 106.

⁹⁷⁰ BOA. C. DH. nr. 335 / 16722; Yine bk. "Narhtan fazla eşya satanlar hakkında yapılacak muameleye dair...", BOA. C. BLD. nr. 39 / 1936.

⁹⁷¹ Bu konu ile ilgili bk. Edirne mollasına hitaben yazılan hüküm 1147 tarihinde ekme ve et fiyatlarını ve narh vazında ne gibi esaslara riâyet olunacağını göstermektedir, BOA. C. BLD. nr. 103 / 5147.

⁹⁷² Örneğin 3 yıldan beri sadrazamlık görevini sürdüren Seyyid Hasan Paşa, narh işlerine yeterince ilgi göstermediği gerekçesiyle 9 Ağustos 1746'da azledilip, kethüdası Tiryaki Mehmed Paşa sadrazamlığa getirildi, Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 340.

daha ucuza buğday veren hükümet⁹⁷³, İstanbul'da kumrular için bile buğday ayırtarak şehrin ihtiyaçlarının temini için çalışıyordu⁹⁷⁴.

Ancak hammaddeleri narh değeri üzerinden satmak istemeyen tüccar ve gemi reisleri, bunları İstanbul'a götürmek yerine başka yerlere kaçırmayı tercih ediyorlardı⁹⁷⁵. Hammaddelerin yabancılara satımı yasak olduğu halde, onların daha yüksek ücret ödemelerinden dolayı gizlice yabancı tüccarlara satış yapılmaktaydı. Dönemi boyunca bu malların İstanbul'a ulaşması için sık sık fermanlar yayınlayarak⁹⁷⁶ hükümler gönderen⁹⁷⁷ padişahın görevli kişileri uyardığı⁹⁷⁸ ve bu tür faaliyetleri engellemeye çalıştığı görülmektedir⁹⁷⁹. Bu işlerin nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğini gösteren zahirelerin nakliyle ilgili her türlü masraf ve giderlerin yer aldığı defterler de mevcuttur⁹⁸⁰.

Zahirenin İstanbul'a nakliyle⁹⁸¹, istedikleri meblağı alamadıkları için yüklerini boşaltmayan gemiler⁹⁸² ve tersane ambarında yapılacak takviyeyle ilgili uyarılarını⁹⁸³ dönemi boyunca sürdüren Sultan I. Mahmud, zahire gemilerinin bir haftadan fazla eğlenmemesini ve bu konuda tüccara baskı yapılmamasını istiyordu⁹⁸⁴. Çünkü taşradan ve Hüdavendigâr sancağından İstanbul'a yollanan zahire çoğu kez zamanında İstanbul'a ulaşmazdı. İstanbul'a yollanan bu zahirelerden “derambar” olarak iskelelerde kalan bir kısım zahirenin, İstanbul'a yollanması için sık sık

⁹⁷³ BOA. C. İKT. nr. 35 / 1722.

⁹⁷⁴ Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı, s. 322.

⁹⁷⁵ BOA. C. HR. nr. 8 / 375.

⁹⁷⁶ “İstanbul halkının ihtiyaçları vesair tayinatı için Ankara sancağından tertip olunan yirmi bin beş yüz keyl zahirenin bir an evvel İzmir iskelesine nakli hakkında...”, BOA. C. BLD. nr. 93 / 4634.

⁹⁷⁷ Örnek için bk. “İstanbul'dan yabancı gemilere ve tüccarlara buğday vesair hububat maddelerinin bazı mültezim, âyân ve muhtekirler tarafından satıldığına tespiti ve bunun engellenmesine yönelik Gelibolu ve Keşan'dan Uzuncaabad Hasköyü'ne kadarki kadılara yazılan hüküm”, BOA. C. DH. nr. 232/ 11554.

⁹⁷⁸ BOA. C. BLD. nr. 57 / 2835.

⁹⁷⁹ BOA. C. BLD. nr. 148 / 7379; C. AS. nr. 420 / 17411; Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı, s. 319-320.

⁹⁸⁰ Bu defterlerden biri için bk. BOA. MAD. d. nr. 3063.

⁹⁸¹ “İstanbul ahalisi için mürettep zehairin Tekirdağ iskelesine nakillerine dair isimleri muharrer kazaların kadı, naib ve âyânına yazılan hüküm” için bk. BOA. C. BLD. nr. 140 / 6964; Yine benzer belgeler ile ilgili bk. BOA. C. TZ. nr. 9 / 409.

⁹⁸² Belgeler için bk. BOA. C. BLD. nr. 26 / 1299; C. ML. nr. 523 / 21353.

⁹⁸³ Bk. “İstanbul için tersane ambarında daima zahire bulundurulması...”, BOA. C. BLD. nr. 151/ 7505; Yine bk. C. AS. nr. 762 / 32158.

⁹⁸⁴ BOA. C. BLD. nr. 5 / 240.

gerekli uyarılar yapılmıştır⁹⁸⁵. Ayrıca bu dönemde yabancılara Rumeli kıyılarından zahire satılmaması için buradaki halk “nezr” e bağlanmıştır⁹⁸⁶. Ancak alınan bütün tedbir ve cezalara rağmen bu tür vakalar eksik olmamıştır⁹⁸⁷.

Bu konuda alınan tedbirlerde İstanbul’da gemilerle zahire taşıyanların iskelelere yanaşmalarında kadıların gemilerden yasa dışı olarak “cürmü mahkeme ve ilâm ve hüccet akçeleri” adıyla aldıkları akçelerin önüne geçilmesi istenmiştir. Yine bununla ilgili Aralık 1737 tarihinde, İstanbul’da, Kestel ve Boğaz hisarlarına kadar Akdeniz sahillerine yakın olan civar kaza kadılarına gönderilen “emr-i şerif” lerle gerekli uyarılarda bulunulmuştur⁹⁸⁸. Bunun yanı sıra ihtiyaç fazlasını İstanbul’a göndermeyip, yabancılara satanlar cezalandırıldığı⁹⁸⁹ gibi bu işlere yardım eden gemi sahiplerine de ceza verilmiştir⁹⁹⁰.

Zahire ihtiyacının sağlanmasına yönelik alınan tedbirleri şu şekilde sırayabiliriz:⁹⁹¹

1. Fırıncıların buğday bedelini ödemeleri gerektiği hakkında yapılan uyarılar
2. Zahirelerin İstanbul dışına ve yabancılara kaçırılmaması ve İstanbul’a un kapanına getirilmesi⁹⁹²
3. Gemilere kumanyalarından fazla zahire koymanın yasaklanması

⁹⁸⁵ Örneğin 15 Receb 1144 / 13 Ocak 1732 tarihli belgede ekmek, et, buğday ve diğer hububatın narhları duruma göre ma’rifet-i şer ile tayin edilecek ve gerek askeri, gerekse sivil ambar ve mahzen sahiplerinin muhtekirlik etmeyip, ellerinde bulunan zahireyi tayin olunan narh üzere satmaları, eğer bu konuda inat ve muhalefet ederek muhtekirliğe devam etmek isterlerse cezaya çarptırılacakları belirtilmiştir, BOA. C. BLD. nr. 1936.

⁹⁸⁶ Bunlarla ilgili örnekler için bk. BOA. C. DRB. nr. 27 / 1320; C. DH. nr. 335 / 16722.

⁹⁸⁷ Tuna sahillerinde bulunan Yergöğü, Rusçuk, Silistre ve diğer yerlerin âyân ve iktidar sahipleri, İstanbul’a gelip, zahirelerini yabancılara satıp, kazanç elde edinme yoluna gitmişlerdir. Bu kişiler hububatı der-anber” edip, sonra yabancılara satmaktaydılar, Belge için bk. BOA. C. İKT. nr. 2187; Yine Yenişehir-i fener kazasıyla, Volos, Velestin, Polatza nahiyeleri halkı tarafından emre aykırı olarak buğday ve hububat satıldığı, 1735 tarihli bir hükümden tespit edilebilmektedir, BOA. C. ML. nr. 29 / 8640.

⁹⁸⁸ Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı, s. 326; Yine Temmuz 1747 tarihinde Gelibolu ve Keşan’dan, Uzuncaabad’a, Hasköy’e kadar olan kazaların kadılarına, bu bölgelerdeki âyân, mültezim ve vurguncuların yabancılara buğday ve diğer tahıl ürünlerini satmalarını engellemeye yönelik hükümler yazılmıştır, BOA. C. DH. nr. 11544.

⁹⁸⁹ BOA. C. DH. nr. 654.

⁹⁹⁰ BOA. C. DH. nr. 552.

⁹⁹¹ Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı, s. 335; Mantran, İstanbul, s. 174-180.

⁹⁹² Bu konuda kadıya yazılan hüküm örneği için bk. BOA. C. DH. nr. 232 / 11554.

4. Vurgunculuk yapan kişilere buğday verilmemesi ve bu tip harekete başvuruların ortaya çıkarılması
5. Gemi sahiplerinin zahire yüklü gemilerini İstanbul'a getirmelerinin gerekli olduğu hakkında emirler çıkarılması⁹⁹³
6. Zahire satan tüccarlara kolaylık sağlanıp, mallarının İstanbul'a sevk etmelerinin sağlanması⁹⁹⁴
7. Buğday naklini İstanbul'a yapacaklara geçtikleri yerlerde zulüm yapılmaması ve yasa dışı vergilerle rahatsız edilmemesi⁹⁹⁵
8. Mübaşiriye⁹⁹⁶ ücretinin kaldırılması
9. Kaçakçılık yapanların cezalandırılması
10. İstanbul'un ihtiyacı için Anadolu ve diğer bölge kadılarına hükümler yazılması⁹⁹⁷.

Sultan I. Mahmud zahire ve ekmeğin dışındaki diğer iaşe malzemelerinden et konusunda da sıkı tedbirler almıştır. Çünkü İstanbul imparatorluğun en büyük et tüketim merkezi olup, bu konuda ülkede bir plânlama bulunmaktadır⁹⁹⁸. Tahıl için olduğu gibi üreticiden satın alma aşamasından kent kasaplarına dağıtma aşamasına kadar et için de bir devlet denetleme sistemi kurulmuş olup, burada da toptancılar oldukça önemlidir⁹⁹⁹. Buna göre imparatorlukta “ağılcı”, “mandıracı”, “eğirekçi”, “koyun erleri” denen gruplarla, yörük ve tatarlar gibi göçebeler hayvancılıkla uğraşır, kendi gereksinimleri dışında, İstanbul'un ihtiyaçlarını da sağlarlardı. Belirlenen kazalardan İstanbul'a göndermekle yükümlü olduğu koyun ve kuzu sayısı, bölge kadılarından sağlanan bilgilere göre, İstanbul'da belirlenerek, “asıl celep defteri” denilen defterler düzenlenirdi¹⁰⁰⁰.

⁹⁹³ Örnek için bk. BOA. C. AS. nr. 539 / 22578.

⁹⁹⁴ Örnek için bk. BOA. C. BLD. nr. 26 / 1299.

⁹⁹⁵ Örnekler için bk. BOA. C. ML. nr. 523 / 21353; C. BH. nr. 191 / 8972.

⁹⁹⁶ Devletçe bir işi yapmaya memur edilenlerin masraflarına karşılık olmak üzere gittikleri yerlerdeki halktan tahsil olunan paralardır, Mehmet Zeki Pakalın, “Mübaşiriye”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, s. 592.

⁹⁹⁷ Bu konu ile belgelerde pek çok örnek bulunmaktadır, BOA. C. AS. nr. 653 / 27451; C. BH. nr. 222/ 10313; C. BLD. nr. 121 / 6031; C. İKT. nr. 40 / 1957; C. AS. nr. 1063 / 46800.

⁹⁹⁸ Vâhid Çabuk, “ Osmanlı Devlet Teşkilâtının İctimaî Hüviyeti”, *Osmanlı Teşkilât ve Siyaset Kültürü*, İstanbul 1996, s. 112-118.

⁹⁹⁹ Mantran, *İstanbul*, s. 180.

¹⁰⁰⁰ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, s. 338; Döneme ait defterler ile ilgili örnek için bk. BOA. MAD. d. nr. 707.

Buna göre et satışlarında da kadıların narhına göre satışların yapılması¹⁰⁰¹, Rûz-ı Hızır'dan¹⁰⁰² (5 Mayıs) önce kuzu kesilmemesi istenilmektedir. Bu dönemde koyun 15, kuzu 20 akçe üzerinden satılmaktaydı¹⁰⁰³. Ayrıca et ihtiyacının karşılanması için devlet bazen sermaye vererek bir takım kimseleri kasap yapıyor ve bu şekilde şehrin et ihtiyacı karşılanıyordu¹⁰⁰⁴. Bazen de şehrin zenginleri et ihtiyacını karşılamak için resen kasap yazılıyordu¹⁰⁰⁵.

Sefer esnasında ve kurban bayramı zamanlarında İstanbul'daki et sıkıntısı giderek artıyordu. Bununla ilgili Kayseri'ye yazılan bir fermenda, 1736'da başlayan ve beş-altı seneden beri süren savaşlar sebebiyle İstanbul'a koyun gönderen yerlerin halkının zayıflık ve perişanlık içine düştüğü, askerin masrafları nedeniyle İstanbul'a yakın yerlerde koyun kıtlığı sorununun ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu yüzden İstanbul'da koyuna büyük gereksinim duyulduğu ve koyunların İstanbul'a satılması gerektiği bildirilmektedir¹⁰⁰⁶. Bunun yanı sıra, İstanbulluların ve özellikle hâli vakti yerinde olanların beslenme maddeleri arasına tavuk, yumurta, kaz, ördek, güvercin ve balık da girmekte, bunların temini konusunda da belli kurallara uyulmaktadır¹⁰⁰⁷. Yine ekmek sıkıntısını çözmek için yaptığı gibi kurban bayramı öncesinde de tebdil-i kıyafetle çarşı pazarları dolaşan padişah¹⁰⁰⁸, bizzat fiyatların kontrolünü yaparken, İstanbul'un et ihtiyacını karşılayan bölgelere nakliye sırasında gerekli kolaylıkları sağlardı¹⁰⁰⁹.

¹⁰⁰¹ Bu konu ile ilgili belge için bk. BOA. C. BLD. nr. 103 / 5147.

¹⁰⁰² Hıdırellez günü yerine kullanılan bir tâbirdir. Şemsî senenin kabulünden evvel kamerî seneye tabi olmayan malî muamelelerde nisanın yirmi üçüne (Milâdî mayısın altısına) rastlar, Mehmet Zeki Pakalın, "Rûz-ı Hızır", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1983, s. 59.

¹⁰⁰³ Özkaya, 18. *Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, s. 339.

¹⁰⁰⁴ Bununla ilgili örnekler için bk. "Âsitane'deki saraylar ve yeniçeri, cebeci ve topçu ocağı tayinatı lâzimesi için Vidin ve civarından koyun mübayaa edilmesi amacıyla emir ısdarı", BOA. C. AS. nr. 817 / 24712; Yine bununla ilgili defter için bk. BOA. MAD. d. nr. 2939.

¹⁰⁰⁵ Ortaylı, *Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 304.

¹⁰⁰⁶ Özkaya, 18. *Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, s. 339, Bununla ilgili kadılara yazılan hüküm örneği için bk. "İstanbul'un et ihtiyacı tamamlandıktan sonra Anadolu tüccarlarının getirdikleri koyunlara karışılmayarak serbestçe satmalarına dâir hüküm", BOA. C. BLD. nr. 146 / 7255; 1149 yılı Kurban Bayramı'nda yapılan kurbanlık koyun tevziatı için bk. BOA. EV. HMH. d. nr. 3828.

¹⁰⁰⁷ BOA. C. ML. nr. 65 / 26688; Mantran, *İstanbul*, s. 183-184.

¹⁰⁰⁸ Ruznâme, 1965, s. 78,91, 104.

¹⁰⁰⁹ Örneğin, Erzurum'dan İstanbul'a koyun nakleden Türkmenlerden yollarda "bac" alınmaması ve bunların koyunu gördükleri yerlerde diledikleri fiyata satmaları ve kendilerine karışılmaması ile ilgili Erzurum'a gönderilen ferman için bk. BOA. C. ML. nr. 25458.

Padişahın üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de sık sık yangınların gerçekleştiği İstanbul'da yanan dükkânların, evlerin yerine yenilerinin yapılması konusu olup, belgelerde ve günlüklerde bu konuda pek çok örnek bulunmaktadır¹⁰¹⁰. İstanbul'un yakacak ve kereste ihtiyacını çözmek için devlet, eskiden beri Filibe, Tatarpazarı ve civarındaki kazaların reâyasına, Istranca dağlarından odun kesip, kömür yapmalarını teşvik etmekteydi¹⁰¹¹. Ayrıca döneme ait belgelerden padişahın sürekli olarak gerek sarayın, gerekse İstanbul halkının yakacak ihtiyaçlarının karşılanmasında bölge kadılarına hükümler gönderdiği tespit edilmektedir¹⁰¹².

Ayrıca İstanbul'un ağaçlandırılmasıyla ilgili çalışmalarda bulunan padişahın bazı bölgelerden ağaç kesilmemesine dair bölge kadı ve voyvodalarına yazdığı hükümlerde bulunmaktadır¹⁰¹³.

Bunların dışında Sultan I. Mahmud, İstanbul'da ihtiyaç duyulan diğer malzemelerden yağ, mum, sabun, pirinç ve kahve gibi diğer iâşe maddeleriyle¹⁰¹⁴ sof, yapağı sahtiyan ve sâir ihtiyaçlarla ilgilenmekteydi¹⁰¹⁵. Bunlardan kurallara uymayarak yapağı satanların cezalandırılması için çıkarılan fermana ek olarak, 1744 ve 1747 tarihlerinde emr-i şerîfler de eklenmiştir¹⁰¹⁶.

Kendi sanat dallarının dışında, başka sanatlarla uğraşan esnafın da sürekli denetlendiği ve bu tür uygulamalarda bulunanların cezalandırıldığı görülmüştür. Örneğin, Gebze'de terzi ve bakkallar, kendi mesleklerini bırakıp, dükkân ve evlerinde çizme satmaya başlayınca, pabucçu ve çizmeci esnafının şikâyeti üzerine, Ekim 1744 sonlarında Gebze naîbine yollanan hükümde, bu esnafın pabuç ve çizme satmaması emredilmiştir¹⁰¹⁷. Bunların yanı sıra, Sultan I. Mahmud, İstanbul'un giderek artan nüfusu için kentin kuzey batısındaki Belgrad Ormanı'nda

¹⁰¹⁰ BOA. C. DH. nr. 261 /13036; Ruznâme, 1966, s. 40, 41, 43 vd.

¹⁰¹¹ BOA. C. İKT. nr. 84 / 4165.

¹⁰¹² Bu hükümler için bk. "Ormanlardan odun kestirip İstanbul'a göndermek üzere iki haseki göndermesine dair hassa bostancıbaşısına ve bu işe gayret eylemeleri için kadılara gönderilen hüküm", BOA. C. BLD. nr. 49 / 2414; Yine örnek hükümler için bk. C. SM. nr. 175 / 8772; C. BLD. nr. 32/ 1589.

¹⁰¹³ Örnek için bk. BOA. C. BLD. nr. 38 /1876.

¹⁰¹⁴ Bunlarla ilgili bk. BOA. C. BLD. nr. 40 / 1975.

¹⁰¹⁵ Örnekler için bk. BOA. MAD. d. nr. 3366; C. BLD. nr. 14 / 658; C. SM. nr. 58 / 2950.

¹⁰¹⁶ BOA. C. İKT. nr. 1963.

¹⁰¹⁷ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, s. 354.

yeni bir baraj ve su kemerleri sistemi kurmak ve kentin her köşesindeki çeşmelere su sağlamak amacıyla, III. Ahmed'in başlattığı çalışmaları sürdürmüştür¹⁰¹⁸. Yine iaşe konusunda daha önceki dönemlerde olduğu gibi Sultan I. Mahmud döneminde de öncelikli konulardan biri ordunun ve donanmanın iaşe diğer gereksinimlerinin karşılanması olup, bu konuda döneme ait pek çok belge bulunmaktadır¹⁰¹⁹.

Görüldüğü üzere halkın sorunlarıyla yakından ilgilenen Sultan I. Mahmud özellikle İstanbul'un iaşe malzemelerinin temini konusunda oldukça hassas davranmış ve dönemi boyunca gerekli tedbirleri almıştır.

3. İstanbul'un İdaresi ve Sosyal Yapısı

1453 yılında fethinden hemen sonra başkent olan ve bu durumunu imparatorluğun sonuna kadar koruyan İstanbul, Osmanlı'ya payitaht olmanın yanı sıra "Belde-i Tayyibe" adıyla anılarak bir nevi kudsîyet de atfedilmiştir¹⁰²⁰.

Bu sebeple hem maddî hem de manevî yönden kıymetli olan şehir, her yüzyılda devletin kalbi durumunda olup, padişahların en çok önem verdiği şehir olmuştur. Nitekim Osmanlı tarihi boyunca bütün padişahların İstanbul'da ikâmet etmesi bu duruma delil teşkil ederken, devletin idarî işlerinin başkentten takip edilerek, ülkenin buradan yönetilmesi de İstanbul'a ayrı bir önem kazandırmıştır¹⁰²¹. Bir şehir olarak kendine yetmeyen bir iktisadî birim olan İstanbul, çevre yerleşmelerin iktisadî faaliyetini destekleyen, ona göre ihtisaslaşan, üretimde bulunan ve bunun sonucunda toplumsal ve idarî yönden çevresi üzerinde denetim kurma görevi yüklenen bir yerleşim merkezidir¹⁰²².

Tarih boyunca bütün kral ve imparatorların üzerinde plânlar kurduğu ve sahip olmak istediği İstanbul, tarihi ve stratejik durumu itibarıyla da dünyanın en önemli şehirlerinden birisi olup, her devirde kıymetini koruyan bu şehir, Sultan I. Mahmud döneminde de daha önce belirtildiği üzere imparatorluğun en çok önem verilen

¹⁰¹⁸ Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa*, s. 325.

¹⁰¹⁹ BOA, C. DH. nr. 123 / 5969; C.BH. nr. 230/ 10701.

¹⁰²⁰ Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası*, s. 70.

¹⁰²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1970, s. 35; Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda*, s. 74.

¹⁰²² Ortaylı, *Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 279-280.

merkezi olmuştur. Diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi mekânsal yapı olarak, şehrin merkezinde bir mabet (cami) merkezî devlet ofisi (saray) ve Avrupa şehirlerindeki gibi lonca binaları ve depo gibi abidevî binalar vardır. Bu merkezî bölgenin hemen etrafında zanaatçıların ve esnafın bulunduğu bir çarşı ve ondan sonra konut bölgesi (mahalle) yer almaktadır. Yine diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi İstanbul'da da mahalle sınıflaşmaya göre değil, etnik ve dinî farklılığa göre biçimlenmiş olup¹⁰²³ müslim ve gayr-i müslimler aynı mahallede oturmamaktadır¹⁰²⁴. Buna göre daha önceki dönemlerde olduğu gibi, bu dönemde de geleneksel Avrupa şehirlerine benzer bir şekilde etnik ve dinî azınlık bölgelerinin iskânı genellikle şehir kenarlarında olup, İstanbul'da; Fener, Balat, Sulumanastır, Sumatya, Kumkapı semtleri Rum, Yahudi ve Ermenilerin yerleşim alanlarıdır¹⁰²⁵.

Bu kadar stratejik konumda bulunan, tarihi ve ekonomik yönden büyük öneme sahip olan İstanbul, bir önceki bölümde değinildiği üzere, XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılda ortaya çıkan sosyal ve iktisadî sebeplerden kaynaklanan göç dalgalarından olumsuz yönde etkilenmiştir. Göç olaylarının yanı sıra İstanbul bu yüzyılda sanat sahibi kişilerin imal ettikleri mallara ödedikleri bac vergisini¹⁰²⁶ ödememek, vilâyetlerdeki ağır vergilerden kurtulmak, yeni bir iş bulmak, iş takibi yapmak ve vilâyetlerdeki asayiş bozukluklarından bıkanlar için önemli bir sığınak yeri hâline gelmiştir¹⁰²⁷.

Bu dönemde İstanbul'da Cezayir'den Habeşistan'a, Yemen'den Kafkasya'ya, Kırım'dan Arnavutluk'a kadar her cins, tür ve ırktan, her din, mezhep ve inançtan ve her nevi mesleğe sahip insan bulunmaktadır. Ayrıca o tarihlerde İstanbul sadece

¹⁰²³Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s. 69.

¹⁰²⁴Ortaylı, *Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 280-281; Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 90-94; Ayrıca Osmanlı şehirlerinin yapısı ile ilgili olarak bk. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071-1920*, Ankara 1987, s. 103-109; Turgut Cansever, "Osmanlı Şehri", *Osmanlı*, V, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 509-527.

¹⁰²⁵Ortaylı, *Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 308.

¹⁰²⁶"Vergi ve resim" anlamına gelmekte olup, Fatih Kanunâmesi'nde bu anlamlarının dışında, arsa, ev, dükkân ve değirmen gibi mülklerden alınmayan pazar ve çarşılarında satılan mallardan alınan vergiler için kullanılan bir tabirdir, Mehmet Zeki Pakalın, "Bac", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 143-144; Ayrıca bk. M. Fuat Köprülü, "Bac", *İA*, II, İstanbul 1991, s. 187-190.

¹⁰²⁷Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s. 81-82; Sultan I. Mahmud dönemine ait belgelerden bu ve benzeri örnekler için bk. BOA. C. ZB. nr. 53/ 637.

Osmanlı Devleti insanları için değil, aynı zamanda yabancı tacir, sanatkâr, seyyah ve sergüzeştler için de önemli bir merkez olup, bu güzel şehir halâ, “Dersaadet”, “Âsitane-i Saadet” veya “Âsitane-i Saadet-âşiyâne” adıyla anılmaktadır¹⁰²⁸. Bu noktada İstanbul’un ekonomik hayatına ilişkin ırk veya din kısıtlamalarına göre farklı kanunnâmeler söz konusu değildir. Buna göre, bu alanda İstanbul halkı bir bütün meydana getirmektedir ve esnaf ister müslüman, ister azınlıklardan meydana gelen çoğunluğa sahip olsun, aynı kurallardan yararlanmakta, aynı ödevlere ve aynı haklara sahip olmakta, aynı hükümet veya belediye organlarına (vezir-i azam, kadı, naib, kaymakam vb.) tabi olmaktadır. Aynı şekilde, başkentin iâşesi konusunda da her şey saraydan daha doğrusu Divan’dan kaynaklanmaktadır ve ilgili memurlar padişah tarafından atanmaktadır. Ancak toplumsal alanda belli bir âdem-i merkeziyetçiliğin olduğu İstanbul’da azınlıkların kendi milletbaşlarına, yani patriklerine veya hahambaşlarına tabii oldukları görülmektedir. O halde İstanbul, merkezi iktidar tarafından yakından denetlenmektedir ve bunun sonucu olarak, kent yönetsel ve malî özerklikten yoksun olmakta ve divan-ı hümâyûna tam bir şekilde tabi olmaktadır. Bu nedenle İstanbul’da oturanlar kendilerini aynı kentin kentdaşları olarak hissetmekten çok, çeşitli etnik, dinsel ve meslekî cemaatlerin üyeleri olarak hissetmişlerdir. Kısacası bu yüzyılda İstanbul bireyselleşmiş bir karaktere sahip bir kent olmaktan çok, her şeyden önce bir başkent, yani merkezi hükümetin temel yönetim merkezi konumundadır¹⁰²⁹.

1831 yılına kadar hiçbir yerinde nüfus sayımının¹⁰³⁰ yapılmadığı imparatorluğun bu yüzyıldaki tahmini nüfusu 25-32 milyon arasında değişmektedir¹⁰³¹. Buna göre belirtilen tarihlerde İstanbul’un nüfusu 300-350.000’i Sur içinde olmak üzere yaklaşık 600.000 kişiyi bulmaktadır. Yine bir Cizvit’in yüzyılın başlarında yaptığı tahmine göre, bu toplam rakamın içinde 200.000 kadar Rum ve 80.000 kadar Ermeni vardır. Kentin batılı sakinlerinin sayısı ise, kalyonlarda

¹⁰²⁸ Şen, *Osmanlı’da Dönüm Noktası*, s. 72.

¹⁰²⁹ Mantran, *İstanbul*, s. 206-208.

¹⁰³⁰ Bu sayımda Rumeli’deki toplam erkek sayısı 1.370.000 ve Anadolu’da 2.384.000 olmak üzere toplam, 3.754.000’dir, Charles Issawi, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600-1914)”, *Osmanlı ve Dünya*, (Haz. Kemal Karpaz), İstanbul 2000, s. 159; Bu sayımdaki veriler ile ilgili ayrıntılar bk. E. Ziya Karal, *İlk Nüfusu Sayımı 1831*, Ankara 1943; Koç, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Yapısı (1300-1900)”, s. 350-355.

¹⁰³¹ McGowen, “Âyânlar Çağı”, s. 769.

çalıştırılan batı kökenli 20.000 köle ve evlerde çalıştırılan 4-5.000 köle hariç, 3000 kişidir¹⁰³². Ancak o günkü ruznâme ve tarihi dökümanlarda çeşitli vesilelerle geçen İstanbul mahalle, mevki, cami ve medrese isimlerinden anladığımız kadarıyla şehirlerde her ne kadar gayr-i müslim ve diğer unsurlar bulunuyor ise de şehrin çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşmaktadır¹⁰³³. Zaten devleti kuran irade ve millet-i hâkimenin Müslüman-Türk olduğu devlette, bütün devletin olduğu gibi İstanbul'un idaresi ve yönetimini de padişah adına onun mutlak vekili durumundaki sadrazamlar yürütmüştür. Sadrazam savaşa çıktığında ise sadaret kaymakamı olarak tayin edilen vezir yönetimden sorumlu olmaktadır. Bunların yanı sıra şehrin yönetiminde başta kadı olmak üzere¹⁰³⁴ vezir-i azam ve kaymakama bağlı, arpa emini, buğday emini ve özellikle gümrük emini ile muhtesipler sorumlu olup, bunlar kentin gündelik hayatına ilişkin sorumlulukları yerine getirmektedirler¹⁰³⁵.

Buna göre emirler, talepler, malî koşullar ve müeyyideler kaymakam ve kadıdan kaynaklanmakta ve bütün bu emirleri yerine getirecek, talepleri karşılamak, saptanan vergileri toplayacak çeşitli servislerin yöneticilerine yansımaktadır. Örgütlenmede ilke olarak hiçbir şey tesadüfe bırakılmazken, bu durum emirnâme ve kanunnâmelerin yayınlanmasıyla teyid edilmekte ve devletin müdahalesi asıl bu alanda olmaktadır¹⁰³⁶.

Ancak bu durum padişahın bütün işleri tamamen tayin ettiği görevlilere bırakması anlamına gelmemektedir. Buna göre, devlet teşkilâtının tesisi ve idaresi gereğince mutlaka her işin bir sorumlusunun bulunduğu imparatorlukta, bütün devlet işlerinde olduğu gibi, İstanbul'un idaresinde de en büyük söz sahibi yine padişaktır. Daha önce değinildiği üzere İstanbul'da asayiş ve düzenin sağlanması ve özellikle iaşe maddeleri olmak üzere, şehrin her türlü ihtiyacının karşılanması Osmanlı tarihi boyunca bütün padişahların önemle üzerinde durdukları temel bir konudur. Bu

¹⁰³² McGowen, “Âyânlar Çağı”, s. 776.

¹⁰³³ Koç, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı”, s. 352.

¹⁰³⁴ Kadı şehirde sadece bir yargıç değil, aynı zamanda idarî, malî ve beledi fonksiyonları olan bir memurdur, Ortaylı, *Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 281.; Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, “Kadı”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, s. 125; Mardin, “Kadı”, s. 42-46.

¹⁰³⁵ Mantran, *İstanbul*, s. 201-202; Bu görevliler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 46,52, 100,104.

¹⁰³⁶ Mantran, *İstanbul*, s. 202.

noktada İstanbul'un hükümet otoritesine tabii olması, yani ne bir belediye muhasebesi ne de özel olarak kentin işlerinin malî bürolarının olmamasından dolayı, malî sorunlar özel bir şekilde ortaya çıkmaktaydı. Buna göre başkente ilişkin görevli memurların maaşları genel olarak hükümet, ordu ya da esnaf tarafından karşılanmaktaydı ve bunun sonucu olarak memurların ücretleri asla bir belediye bütçesine dahil değildi¹⁰³⁷.

XVIII. yüzyılın en önemli sorunlarından birisi şüphesiz göçtür. Sultan I. Mahmud döneminde öncelikle bu yüzyılın en önemli sorunu olan İstanbul'a diğer vilâyetlerden gelen göçleri engellemek için çeşitli tedbirler alınmış¹⁰³⁸ ve bu konuda kadılara hükümler yazılmıştır¹⁰³⁹. Bunun yanı sıra asayiş ve güvenliğin sağlanmasına yönelik meyhanelerin kapatılması, müskiratın yasaklanması, fahişeliğin menî, dilenciliğin önlenmesi, halkın kılık kıyafeti gibi konular üzerinde ciddiyle durulmuştur¹⁰⁴⁰.

Ayrıca yeni binaların yapımı, İstanbul halkının iâşe ve erzak temini ile satılan yiyecek ve malların gramaj ve kalitesinin kontrolü, fiyatların ayarlanması vb. günlük rutin işler aksatılmadan yürütülmüştür¹⁰⁴¹. Onun ruznâmesi'nde sık sık "temâşâ-yı çarşu ve bâzarları geşt u guzar ile... etvâr-ı avâma ve muâmelât-ı nâsa dikkat buyurularak.." vb. ifadeler rastlanmaktadır¹⁰⁴².

Her dönemde İstanbul'un en büyük sorunlarından birisini ardı arkası kesilmeyen yangınlar teşkil etmektedir. Hemen her gün başka bir mahallesinde yangın çıkan İstanbul'da bazen bir mahalledeki yangın henüz söndürülmüşken, başka bir mahallede yeni bir yangının çıktığı bile olmuştur¹⁰⁴³.

Döneminde çıkan bu yangınlarla da yakından alâkadar olan padişah, pek çok yangın söndürülmesine bizzat nezâret etmiş, yağma v.b. yolsuzlukların yapılmaması

¹⁰³⁷ Mantran, *İstanbul*, s. 208-209.

¹⁰³⁸ BOA. C. DH. nr. 227 / 11304.

¹⁰³⁹ BOA. C. ADL. nr. 31 / 1841.

¹⁰⁴⁰ BOA. C. ADL. nr. 40 / 1769.

¹⁰⁴¹ Bk. Ruznâme, 1965, s. 18, 26, 44.

¹⁰⁴² Ruznâme, 1966, s. 56, 64, 72.

¹⁰⁴³ Ruznâme, 1966, s. 19, 22, 24.

için gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamıştır¹⁰⁴⁴. Ayrıca yanan yıkılan yerlerin tekrar yapılması için emr-i şerîfler yazan padişah¹⁰⁴⁵, bazı yangınlarda harap olan yerleri bizzat kendi parasıyla tamir ettirmiştir¹⁰⁴⁶. Bunun yanı sıra yangın söndürülmesinde yararlılık gösterenlere de ihsanlarda bulunmuş¹⁰⁴⁷ ihmale rıza göstermemiş¹⁰⁴⁸ ve bu gibi durumlarda ise sert cezalar vermekten çekinmemiştir¹⁰⁴⁹. Yine Sultan I. Mahmud döneminde İstanbul'daki bir çok köşk, kasır ve saray tamir edildiği gibi, yenileri de yapılmış olup, toplumun günlük hayatını kolaylaştıracak çeşme, köprü ve su bentlerine de özellikle önem verilmiştir¹⁰⁵⁰. Ayrıca şehirde inşa edilen pek çok cami ve dinî eserin yanı sıra, özellikle Boğaz tarafını çok seven padişahın, buralarda inşa ettirdiği kasır ve köşklarle İstanbul'a farklı bir görünüm kazandırmıştır¹⁰⁵¹.

Ancak bu dönemde İstanbul'da her şeyin mükemmel bir şekilde işlediğini ve herhangi bir sorunun kalmadığını söylemek mümkün olmamakla birlikte padişahın dönemin imkânları çerçevesinde şehrin kültürel, idarî ve ekonomik alanda kalkınması için çaba sarf ettiği görülmektedir.

4. Yangın ve Depremler

İstanbul tarihi, başlangıçtan itibaren hâkimiyet, mamurluk ve servet bakımından haiz olduğu üstünlüğe karşı, maruz kaldığı yangın, zelzele, veba salgınları, kıtlık ve Bizans dönemindeki taarruzlar gibi büyük felâketlerle doludur. Nitekim şehir kurulduğundan bugüne kadar sürekli sıkıntılarla boğuşmuştur¹⁰⁵². Bu çerçevede İstanbul'un en büyük sıkıntısı sık çıkan yangın ve depremler olmuştur¹⁰⁵³.

¹⁰⁴⁴ *İzzî Tarihi*, s. 226.

¹⁰⁴⁵ BOA. C. BLD. nr. 140/ 6961.

¹⁰⁴⁶ Ruznâme, 1965, s. 66.

¹⁰⁴⁷ Örnekler için bk. "Rumelihisarı yangınında gayretleri görülen bazı kimselere sadrazam huzurunda dağıtılan 150 zer-i mahbub altınların hazinece mansubu için tezkere verilmesi", BOA. C. BLD. nr. 64 / 3164; Yine bk. C. BLD. nr. 93 / 4624; nr. 76 / 3769; Döneme ait günlüklerde ve tarihlerdeki örnekler için bk. Ruznâme 1966, s. 78, 96; Ruznâme, 1965, s. 43,46; Şemdâni-zâde, *Mür'î't-Tevârih*, I, s. 159.

¹⁰⁴⁸ Örnek için bk. BOA. C. ZB. nr. 85 / 4250.

¹⁰⁴⁹ BOA. C. ZB. nr. 68 / 3374; nr. 85 / 9250; Şemdâni-zâde, *Mür'î't-Tevârih*, I, s. 154.

¹⁰⁵⁰ Uzunçarışılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 329-330; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, İstanbul 1968, s. 130-132.

¹⁰⁵¹ BOA. C. SM. nr. 147 / 7358; Şemdâni-zâde, *Mür'î't-Tevârih*, I, s. 124-125.

¹⁰⁵² G. İnciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, İstanbul 1976, s. 83.

¹⁰⁵³ İstanbul'da Osmanlı Devleti döneminde meydana gelen felâketler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. M. Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangın ve Tabîî Afetler", *Türk Sanat Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri*, I, İstanbul 1963.

Bu nedenle diğer padişahlar da olduğu gibi Sultan I. Mahmud'un da payitaht halkıyla olan münasebetleri arasında dönemi boyunca meydana gelen yangın ve depremler ile padişahın bu olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü daha öncede belirtildiği gibi ülkedeki sorunlarla yakından ilgilenen padişah, özellikle iç içe bulunduğu payitaht halkının sıkıntılarına ortak olup halkın huzur ve güveni için çalışmıştır.

XVIII. yüzyılda özellikle deprem felâketlerinden korkan İstanbul halkının evlerini ahşaba dönüştürmesi üzerine şehirde başlayan yangınlar hızla ilerleyerek Marmara'ya kadar dayanmıştır. Şehirde çıkan yangınların Haliç kıyılarından başladığında İstanbul'da eksik olmayan poyraz ile güneye doğru devam ettiği bilinmektedir. Eski kaynaklardan öğrenildiğine göre, yangınlarda sadrazam hatta padişah bizzat yangın bölgelerine gelip, alevlerin ilerleyişini ve yapılan yangın söndürme çalışmalarını bizzat takip etmişlerdir. Yangınlar kaza neticesinde çıkmakla beraber, kasıtlı olarak çıkarılanlar da vardı. Padişahlar da bu büyük yangınları Allah'ın kendilerine verdiği bir ceza olarak görmekteydiler. Nitekim Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferi'nden hemen sonra idam ettirdiği nişancısı Şair Tacizâde Cafer Çelebi'nin ölümünden az sonra çıkan büyük bir İstanbul yangını için "Bu büyük felâket zavallı Tacizâde'yi idam ettirmemizin bana bir cezasıdır" demiştir¹⁰⁵⁴.

İçinde bulunulan yüzyıl itibariyle günlüklerde ve tarihlerde kaydedilen yangınların tarihi, saati, yeri, çıkış sebebi, söndürdüğü yer, oluşan hasarlar ve benzeri bilgiler bazen çelişkili olmakla birlikte dönem boyunca bunların takip edilebilmelerini mümkün kılmaktadır¹⁰⁵⁵.

Döneme ait ruznâmelerden 1965 tarihli olana göre 1744-1747 yılları arasında kapsayan 3 yıl içerisinde, 21 yangın hadisesi gerçekleşmiştir¹⁰⁵⁶. Sultan I. Mahmud dönemine ait Kadı Ömer Efendi tarafından kaydedilen 1740-1744 tarihli ruznâmeye göre şehirde 29 yangın hadisesi gerçekleşmiştir¹⁰⁵⁷. Yine döneme ait diğer

¹⁰⁵⁴ Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, İstanbul 2006, s. 70-72.

¹⁰⁵⁵ Bunlar için bk. Ruznâme 1965 ve Ruznâme, 1966.

¹⁰⁵⁶ Ruznâme, 1965 s. 19, 20, 22, 24, 26, 29, 32, 37, 40, 41, 43, 46, 52, 80, 82, 85, 99, 114, 117, 118, 120.

¹⁰⁵⁷ Ruznâme, 1966, s. 17, 22, 23, 38, 42, 56, 65, 73, 74, 82, 85, 91, 103, 141, 156, 162, 174, 186, 193, 195, 203, 206, 207, 218, 219, 222, 243, 245, 256.

kaynaklardan olan Suphî Tarihi'nde ise 1730-1744 yıllarını kapsayan 14 yıllık sürede 11 yangın hadisesinden bahsedilmektedir¹⁰⁵⁸. Sultan I. Mahmud döneminin tamamını biraz daha özet bilgilerle ele alan Şemdâni-zâde'de ise, 1152, 1158, 1163 (2 kez), 1164, 1165, 1168 tarihleri olmak üzere toplam 7 yangın tespiti yapılmıştır¹⁰⁵⁹.

Kaynaklara göre daha ziyade yangın çıkan bölgeler, Makaracılar, Bahçekapı, Galata, Tophane, Tersane-i Amire, Koca Mustafa Paşa, Süleymaniye, Gedikpaşa ve Mercan gibi yerlerdir¹⁰⁶⁰.

Sultan I. Mahmud'un cülûsundan itibaren yangın çıkan mahallelerde bulunmak ve buna özel ilgi gösterme alışkanlığı dönemi boyunca devam etmiştir. Buna göre, gelen yangın haberinin hemen sonrasında genellikle deniz yolunu kullanarak yangın yerine ulaşan padişah, ateşin yayılabileceği bir binaya yerleşerek söndürme faaliyetleriyle uğraşanların onun bulunduğu yere yangının sıçramaması için olağanüstü gayret göstermelerini sağlamaya çalışmıştır. Bunun için padişahın yangın esnasında bir, iki hatta yedi sekiz konak değiştirdiği olmuştur¹⁰⁶¹. Yangının söndürülmesine kadar buradan ayrılmayan padişah, yangını yakın bir yerden izlediğinde müslim/gayrimüslim hânelerine girerek vakit namazlarını buralarda kılıyordu¹⁰⁶². Yine padişahın yangın yeri yakınlarındaki evlerde sabahladığına dair kayıtlar da mevcuttur¹⁰⁶³. Yangın bölgesinde genellikle tebdil-i kıyafetle bulunan¹⁰⁶⁴ Sultan I. Mahmud, yangın sona erdiğinde mutad üzere bahşişler vermekte ve bazen de ertesi gün tekrar yangın bölgesine gitmekteydi¹⁰⁶⁵. Bunun yanı sıra döneme ait günlüklerde padişahın bazı yangınlarda yangın mahalline gitmediği görülmektedir¹⁰⁶⁶. Yine günlüklerden yaptığımız tespitlere göre; Sultan I. Mahmud

¹⁰⁵⁸ *Suphî Tarihi*, muhtelif kısımlar.

¹⁰⁵⁹ Şemdâni-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, muhtelif kısımlar.

¹⁰⁶⁰ Ruznâme, 1965, s. 19, 22, 24; Ruznâme, 1966, s. 17, 22.

¹⁰⁶¹ Ruznâme, 1965, s. 46, 52, 85.

¹⁰⁶² Ruznâme, 1965, s. 19, 22, 24.

¹⁰⁶³ Ruznâme, 1965, s. 85.

¹⁰⁶⁴ Ruznâme, 1965, s. 19.

¹⁰⁶⁵ BOA. C. BLD. nr. 93 / 4624; Şemdâni-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 159.

¹⁰⁶⁶ "Leyl-i âhadde kurb-ı veray-ı kitapçılarda za'im Mustafa Ağa'nın hanesinden harik zühur ve bazı mahalli muhterikve müntefi olmağla şevketlü efendimiz zehâb buyurmadılar", Ruznâme, 1965, s. 19; Yine bk. Ruznâme, 1965, s. 20, 22, 24, 26, 29; Ruznâme, 1966, s. 25, 48,

yangın bölgesine gitme konusunda müslim gayr-i müslim ayrımı yapmıyor ve gayr-i müslim hane ve dükkânlarında çıkan yangınlarda da yangın mahalline gidiyordu¹⁰⁶⁷.

Yangınların sıklığının yanı sıra tahribât bakımından da oldukça yüksek mal kaybına yol açtığı görülmektedir¹⁰⁶⁸. Bunların başlıca sebebini ise kundak vakaları (sabotaj) oluşturmaktadır. Buna karşın padişah yangın ve kundaklamalara karşı tedbirler almaktan geri durmamıştır¹⁰⁶⁹. Dönemin ilk yangını 1730 yılında Fındıklı'da meydana gelmiştir¹⁰⁷⁰.

Kaynaklara göre şehirde çıkan önemli yangınlardan bazıları sarayda meydana gelmekteydi. Bunlardan biri 1740 senesi şubat ayı sonunda Harem Ağaları Odası'nda meydana gelen yangın olup, bina tamamen harap olmuştur¹⁰⁷¹.

1745 senesinde çıkan yangın sonrasında tersane mahzeni yanmıştır¹⁰⁷². Aynı sene çıkan büyük İstanbul yangınında ise Fener ve Balat Kapıları arasındaki Kiremit Mahallesi'nde çıkan ateş sonucunda çoğunluğu Hristiyanlara ait olan yaklaşık 700-800 ev yanmıştır¹⁰⁷³.

1745 tarihinde Ayazma Kapısı dahilinde zuhur eden yangın ise yaklaşık 19 saat sürmüş, Vefâ ve Süleymaniye Bimarhânesi'ne kadar pek çok saray ve dükkân ile Ağa Kapısı'nın yanmasına neden olmuştur¹⁰⁷⁴. Sultan I. Mahmud yangından sorumlu tuttuğu Boynueğri Abdullah Paşa'yı azlederek, yerine Divitdar Mehmed Emin Paşa'yı sadrazamlığa atamıştır¹⁰⁷⁵.

Şemdanizâde'de geçen 31 Mart 1750 gecesinde ortaya çıkan yangın gece saat beşte, İstanbul'da Mercan'da başlayıp, Bitpazarı, Abacılar, Yağlıkçılar ve Yorgancılar gibi bütün çarşayı yaktıktan sonra Parmak-Kapısı'ndan çıkıp Tatlı-

¹⁰⁶⁷ Örnekler için bk. Ruznâme, 1966, s. 20, 22, 58.

¹⁰⁶⁸ Ruznâme, 1965, s. 40; Şemdanî-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 115.

¹⁰⁶⁹ Şemdanî-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 164.

¹⁰⁷⁰ *Suphî Tarihi*, s. 42.

¹⁰⁷¹ Şemdanî-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 95; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 535.

¹⁰⁷² "Yirmi dördüncü yevm-i âhadda kable'z- zuhur tersane-i âmirede vâki mahzen saraydan zühûr ve şevketlü efendimiz zehâb ve divân-ı hanedan vâki cami-i şerifin hünkâr mahalline teşrif...", Ruznâme, 1965, s. 40; Şemdanî-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 115.

¹⁰⁷³ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 32.

¹⁰⁷⁴ Şemdanî-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 153; Sakaoğlu, "I. Mahmud", s. 56.

¹⁰⁷⁵ Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 342.

Kuyu'ya varıncaya kadar 12 saat devam etmiştir¹⁰⁷⁶. Yangından sonra hazineden yardımda bulunan padişah, yanan dükkânları yeniden yaptırırken, Ağakapısı'nı da yeniletmıştır¹⁰⁷⁷.

21 Temmuz 1751'de Karaman Mahallesi'nde ekmekçi fırınından başlayan yangın ise, rüzgârın etkisiyle Atpazarı, Kızıtaşı, Yeniodalar semtlerine kadar yayıldı. Yeniodalar'da bölük, cemaat ve sekbanlara dair 162 orta kışlası yanarken, sadece 11 kışla kurtuldu. Bu arada 4 Ağustos 1751'de sağanaktan her taraf suyla dolarken, köhne binalar çöktü. Kasımpaşa Deresi'ne sığmayan suların taşmasıyla 165 ev, 6 fırın, 60 dükkân harap oldu. Bu felâketi halkın “tâun-ı kebir” dediği vebâ ve kolera salgınları izledi¹⁰⁷⁸. O yıl 25 Ekim'de (rûz-ı kasımdan önce) yağan şiddetli karın etkisiyle ağaçlar devrilip, damlar çöktü¹⁰⁷⁹.

1752'de Gedikpaşa'da çıkan yangın ise Kumkapı'ya kadar büyük bir alana zarar verdi. 29 saat süren bu yangından sonra, Bayezid ve Koska'da da yangınlar çıktı. Şehirde sıkça çıkan bu yangınlar halk arasında “Bugün de falan yer yanıyormuş” türünden asılsız haberlerin yayılmasına neden olmuştur¹⁰⁸⁰.

Dönemin önemli olaylarından birisi de şehirde meydana gelen depremlerdir. Deprem çizgisi üzerinde bulunan İstanbul zaman zaman bu tabii afet sonrasında büyük zararlar görmüştür. İstanbul ve yakın çevresinde kaynakların yardımıyla şehrin şiddetli veya hafif şiddette elli dört deprem geçirdiği tespit edilebilmektedir¹⁰⁸¹.

Osmanlı dönemine gelindiğinde ise İstanbul'u etkileyen dört büyük deprem vardır. Bunlardan fetihten sonra şehirde meydana gelen en şiddetli deprem, II. Bayezid döneminde 1509'da gerçekleşmiştir. Tarihsel süreç içerisinde İstanbul'da

¹⁰⁷⁶ Şemîdânî-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 154; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 33.

¹⁰⁷⁷ Sakaoğlu, “Sultan I. Mahmud”, s. 342-343.

¹⁰⁷⁸ Sakaoğlu, “I. Mahmud”, s. 56-57.

¹⁰⁷⁹ Sakaoğlu, “Sultan I. Mahmud”, s. 343.

¹⁰⁸⁰ Özkan, s. 275.

¹⁰⁸¹ Eyice, *İstanbul*, s. 68.

meydana gelen diğer büyük depremler ise, 1719, 1766 ve 1894 tarihlerinde olmuştur¹⁰⁸².

Sultan I. Mahmud dönemine gelindiğinde ise İstanbul'u etkileyen yangın, sel ve veba gibi felâketlerin yanı sıra, çok büyük şiddette olmamakla birlikte şehri etkileyen irili ufaklı 10 deprem meydana gelmiştir. Sultan I. Mahmud döneminde meydana gelen bu depremleri kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Döneminde meydana gelen ilk deprem 2 Ağustos 1736 tarihli ve bu depremde üç büyük sarsıntı hissedilmiştir. Aynı senenin 18 Eylül'ünde ise başka bir sarsıntı daha meydana gelmiştir¹⁰⁸³.
2. 1737 Depremi: Bu depremde 26 Şubat ve 19 Mart'ta iki sarsıntı meydana gelmiştir.
3. 1741 Depremi: 3 Şaban 1741 tarihinde Pazar gecesi bir sarsıntı olmuştur. Daha sonra bu ayın 9, 10, 11 Şubat'ı ile 10, 12 Mart'ta seri sarsıntılar meydana gelmiştir.
4. 1744 Depremi: 21 Mayıs 1744 tarihinde gerçekleşen bu depremde, İstanbul yıkıcı olmayan yeni bir depremle sarsılmıştır¹⁰⁸⁴.
5. 1745 Depremi: 1 Ocak 1745 tarihinde İstanbul şiddetli bir depremle sarsılmıştır.
6. 1748 ve 1749 Depremleri: 31 Temmuz 1748, 17 Mart 1749 ve 5 Temmuz 1749 tarihlerinde üç ayrı sarsıntı hissedilmiştir.
7. 1751 Depremleri: 13 Ağustos 1751, 23 Aralık 1751 tarihlerinde iki sarsıntı vuku bulmuştur.
8. 1752 Depremi: 29 Temmuz 1752, Ramazan ayının on sekizinci gecesi meydana gelen bu deprem, bazı binaların yıkılmasına, Fatih ve Bayezid camileri gibi bazı eserlerin de hasar görmesine neden olmuş ve sarsıntılar aralıklarla beş altı gün devam etmiştir¹⁰⁸⁵. 7 şiddetinde olduğu tahmin

¹⁰⁸² Orhan Sakin, *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri*, İstanbul 2002, s. 41-55.

¹⁰⁸³ Padişahın bu depremde yıkılan yeni, eski Boğaz kalelerinin yeniden yapılması ve tamiri için Vezir Ahmed Paş'ya gönderdiği hüküm için bk. BOA. C. AS. nr. 873 / 37451.

¹⁰⁸⁴ Ruznâme, 1965, s. 25.

¹⁰⁸⁵ Şemâdîni-zâde, *Mür'î't- Tevârih*, I, s. 170; *İzzî Tarihi*, s. 282.

edilen bu depremin dışında aynı sene 16 Ocak 1752 ile 7 Nisan 1752, 27 Nisan 1752 ve 26 Mayıs 1752 tarihlerinde de arka arkaya küçük sarsıntılar meydana gelmiştir¹⁰⁸⁶.

9. 1753 Depremi: 1753 Mart 15-19’unda iki sarsıntı hissedilmiştir. Özellikle Trakya Bölgesi’nde şiddetli bir şekilde hissedilen zelzelede İstanbul’da sadece bazı eski binalar yıkılırken, Edirne’de büyük tahribatlara neden olmuştur¹⁰⁸⁷.
10. 1754 Depremi: 2 Eylül 1754 Şubat ayının on beşinci gecesı meydana gelen şiddetli deprem, dönemin en büyük depremi olup, Fatih ve Bayezid camilerinin kubbeleri ile birçok cami ve kârgir binaların yıkılmasına neden olmuştur¹⁰⁸⁸.

Aynı gece oluşan zelzele esnasında dönemin meşhur ulemalarından Yusuf Efendi’nin Beşiktaş’taki yalısında çıkan yangın sonucunda, bütün kitapları ile birlikte bir ömür sarf edip hazırladığı kendi eserinin de yanması yüzünden içine düştüğü bunalım sonucu bir ay kadar sonra vefât etmiştir¹⁰⁸⁹.

Yine döneme ait belgelerden padişahın yangınlarda olduğu gibi deprem felâketlerinde de evleri, dükkâları yıkılan insanlara yardımda bulunduğı ve yıkılan binaların yeniden yapılmasını emrettiğı anlaşılmaktadır¹⁰⁹⁰.

Deprem ve yangın felâketlerinin yanı sıra dönem boyunca İstanbul’da iki kez güneş ve ay tutulması ile şiddetli yağmur ve rüzgârın sebep olduğu tahribatlar ve büyük taun adı verilen veba salgını meydana gelmiştir¹⁰⁹¹.

¹⁰⁸⁶ Sakin, s. 52.

¹⁰⁸⁷ Şemâdâni-zâde, *Mür’i’t- Tevârih*, I, s. 170; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 150; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 34; İlgürel, “I. Mahmud”, s. 144.

¹⁰⁸⁸ Şemâdâni-zâde, *Mür’i’t- Tevârih*, I, s. 176; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 34; İnciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, s. 89; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 170-171.

¹⁰⁸⁹ Şemâdâni-zâde, *Mür’i’t- Tevârih*, I, s. 76.

¹⁰⁹⁰ Bunlarla ilgili padişahın yazdığı bir hatt-ı hümayûn için bk. BOA. HH. nr. 1448 / 14.

¹⁰⁹¹ Şemâdâni-zâde, *Mür’i’t- Tevârih*, I, s. 144-146-152-157-159-160-161.

C. Islahat Girişimleri

Kuruluş ve yükselme dönemlerinde dünyanın pek çok toplumundan üstün durumda olan Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıl sonlarına doğru, özellikle askerî, siyasî ve ekonomik alanlarda, eski gücünü kaybetmeye başladı. XVII. yüzyılda, mevcut durumu düzeltmek isteyen ıslahatçı padişah ve devlet adamlarının gayretlerine rağmen, dönem boyunca Köprülüler Devri dışında devlette ciddi bir kalkınma hamlesi yaşanmazken, bundan dolayı savaşlar kaybedilmeye başlandı. 1683 Viyana bozgununu izleyen 16 yıl süresince Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en büyük toprak kayıplarını verdiği Karlofça Barış Antlaşması'nı 1699'da Kutsal İttifak'ın Katolik kanadıyla imzalamasıyla başta Macaristan, Podolya, Ukrayna ve Mora olmak üzere birçok toprak kaybedildi¹⁰⁹². Bu şekilde 1300-1683 döneminin askerî ve siyasal başarılarının tam tersine, uzun XVIII. yüzyıl olarak da adlandırılan bu yeni dönemin özelliği yenilgiler ve toprak kayıpları olmuştur¹⁰⁹³.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kaybedilen toprakları geri almak için hareket eden Osmanlı Devleti; Avusturya ve Rusya ile savaşa girişmiş bu savaşların sonucunda, Osmanlı ordularının Avrupa'nın yeni topçu ve piyadesi karşısında çok geri kaldıkları ortaya çıkmıştır¹⁰⁹⁴. Siyasal yapının devamlı evrim geçirerek, gerileme değil de, dönüşüm olarak algılanması gereken bir süreçle birlikte yeni şekiller aldığı bu dönemde, merkezi yönetim yeni bir biçim almış ve kendini tamamen yenilemiştir. Bu ortamda bağlı azınlıkların itaati büyük ölçüde emirlerle değil, müzakerelerle sağlanmıştır. Ekonominin de önemli değişimler yaşadığı bu süreçte, kişisel tüketim düzeyleri yükselerek dünya ekonomisi Osmanlı tebasının gündelik yaşamında büyük rol oynar hâle gelmiştir¹⁰⁹⁵. Bu değişimden kurtulmak için yeni ve kalıcı tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. Devlet kurumlarının ve toplumsal yapının değiştirilmesi ihtiyacı belirgin bir şekilde devlet erkanı tarafından da kabul görmeye başlamıştı¹⁰⁹⁶. Bunun üzerine, genel anlayışını değiştiren Osmanlı Devleti, yavaş

¹⁰⁹² Necdet Hayta-Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Ankara 2005, s. 25; Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 75.

¹⁰⁹³ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, s. 73.

¹⁰⁹⁴ F. Çetin Derin, "Osmanlı Devleti'nin Siyasi Tarihi", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 997.

¹⁰⁹⁵ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 73.

¹⁰⁹⁶ Yalçınkaya, s. 64.

yavaş savaş politikalarını terk ederek, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmeye başladı. Bu barışçı siyasetin ortaya çıkması üzerine devlet, kendilerine karşı üstünlük sağlayan batı gücünün sadece askerî değil, kültür ve teknik kaynaklarına da yönelme gereği duydu ve bu yönde faaliyetler başlattı¹⁰⁹⁷. Nitekim Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece Hristiyan Avrupa ile ilişkilerinde bir dönüm noktası olmayıp, ülke içindeki bozulmaların artarak çöküşün başlangıcı oldu. Antlaşma sırasında ilk kez yaşanan toprak kayıpları, Osmanlı maneviyatını bozarken, ülkeyi bu durumdan kurtarmanın mümkün olamayacağını düşünenler dahi vardı. Bunun sonucunda ise, Osmanlı devlet erkani ve dönemin bazı aydınları, ilk kez Avrupalıların bu üstünlüğünün altında yatan sebeplerin öğrenilmesini ve bu yönde ıslahatların yapılrsa değişimin olabileceğini belirtmişlerdir. Bu minvalde yapılan ıslahatlar, yeni ile eskinin bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır¹⁰⁹⁸. XVIII. yüzyılın başlarındaki bu ıslahatlar, sınırlı bir değişim olup, aralıklarla ilerleyen yenileşme hareketlerinin Osmanlı düzenini zayıflatacağını düşünenler de mevcuttu. Bu sebeple, yapılan ıslahat hareketleri inişli çıkışlı bir seyir izlerken, aynı zamanda yenilikçilerin büyük çoğunluğu yaptıklarının karşılığını alamadan teşebbüslerini hayatlarıyla ödemek zorunda kalmışlardır. Ancak bu dönem ıslahatlarının açtıkları yollar daha sonrakiler için model olmuş, sonrakilerin tecrübe ve deneyim kazanmalarını sağlamışlardır¹⁰⁹⁹.

Islahatlar ilk olarak kendini III. Ahmed döneminde 1718-1730 tarihleri arasını kapsayan Lâle Devri ile gösterdi. Osmanlı Devleti artık Batı'nın üstünlüğünü kabul ederek, Batı'yı bir model olarak takip etmeye başladı. Bu nedenle Lâle Devri, ilmî, fikrî, sınaî ve teknik cephesi ile Ortaçağ hayatından çıkarak muasır milletler gibi yaşama adına yapılmış bir hamle veya Avrupa'nın gelişmişliğine doğru atılmış ilk adım olarak kabul edilmektedir¹¹⁰⁰.

Ancak yaşanan ıslahat ve değişim süreci, devletin başındakiler ve onlara yakın olanlar tarafından yapıldığından bir halk hareketine dönüşemedi¹¹⁰¹. Dönem

¹⁰⁹⁷ Hayta-Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, s. 25.

¹⁰⁹⁸ Yalçınkaya, s. 64-65.

¹⁰⁹⁹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 307-310.

¹¹⁰⁰ Hayta-Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, s. 34.

¹¹⁰¹ Yalçınkaya, s. 76-77.

1730 Patrona Halil İsyanı ile sona erdi ve dönemin padişahı III. Ahmed tahttan indirilerek yerine Sultan I. Mahmud getirildi¹¹⁰². Yeni padişah tahta Patrona Halil ve yandaşları tarafından çıkarılmasına rağmen, onların yenilikleri ortadan kaldırma ve eskiye dönüş isteklerini benimsemedi. Tam aksine yenilik ve ıslahat fikirlerine oldukça açık olan Sultan I. Mahmud, ülkenin Batı tarzı reformlarla düzeltilebileceğini, kötüye gidişin ve ekonomik bozulmanın ancak bu şekilde önüne geçilebileceğini savunuyordu. Ancak bu düşünceleri hayata geçirmek için ülkenin tekrar eski huzur ve güven ortamına kavuşması, asâyişin yeniden temin edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple, Sultan I. Mahmud'un saltanatının ilk yılı İstanbul'u ve memleketin büyük bölümünü kasıp kavuran halkın çıkardığı isyanları bastırmakla geçti¹¹⁰³.

24 Kasım 1731'de Patrona Halil ve yandaşlarının ortadan kaldırılması padişaha, devlete istediği gibi hâkim olma ve düşüncelerini hayata geçirme fırsatı verdi. Bundan sonra, devlet işlerini batılılaşma reformlarından yana olan sadrazam ve vezirlere devreden padişah, diğer yandan da kendi iktidarını korumaya yönelik politikalar uygulayarak, sık sık büyük memurları değiştirdi¹¹⁰⁴. Sultan I. Mahmud'un benimsediği gelenekçi reform anlayışı İbrahim Müteferrika¹¹⁰⁵ tarafından öne sürülen politikaya benzemektedir. Müteferrika "Ulusların Politikasında Akılcı Temeller" adlı eserinde halkın âdil bir hükümdara boyun eğdikleri ve kendi işlerinde dahi onun düşüncelerini ve ölçülerini izledikleri bir monarşiden söz etmekte ve yeni askerî birimlerde teknik reformlar yapılmasını önermektedir¹¹⁰⁶.

Daha önce değindiğimiz gibi, tahta 35 yaşında geçen ve kendinden önceki padişahların başına gelen katl ve hâl olaylarından ders alan Sultan I. Mahmud, savaş araç ve teknikleri, teşkilâtı, strateji metotları önceki dönemlere göre tamamen değişen Avrupa orduları karşısında, askerî bir ıslahat yapmadan uzun süre

¹¹⁰² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 331.

¹¹⁰³ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, I, s. 326.

¹¹⁰⁴ Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 43-44; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 210.

¹¹⁰⁵ Hayatı ve faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sabev, *İbrahim Müteferrika*, s. 77-86; Ahmet Refik, *Âlimler ve San'atkârlar*, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara, 1980, s. 269-296; İmre Karacson, "İbrahim Müteferrika", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, S. 3, İstanbul 1910, s. 178-185; İstanbul 1950; N. Berkes, "İbrahim Müteferrika", *The Encyclopadia of İslâm*, New Edition, III, Leiden: E. J. Brill, 1971, s. 996-998.

¹¹⁰⁶ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, I, s. 327.

dayanmanın ve savaşları kazanmanın mümkün olamayacağını anlamıştı¹¹⁰⁷. Bu amaçla Sultan I. Mahmud amcası III. Ahmed döneminde başlatılan yenilik hareketlerinin daha azimli ve plânlı bir şekilde yürütülmesini sağladı. Bu nedenle III. Ahmed zamanında De Rachfort adındaki bir Fransız Huguenot (Fransız Protestanı) subayı çağırıp, Osmanlı ordusunun ıslahı için bir rapor hazırlattığı gibi, kendisi de Avrupa'nın gelişmiş, üstün askerî yöntemleri ve tekniklerine göre yetişmiş Osmanlı askeri erkânı olmadığını bildiğinden bir Avrupalı askeri danışman getirmeye karar verdi¹¹⁰⁸.

Özellikle başta Sadrazam Topal Osman Paşa olmak üzere, pek çok devlet adamı da padişahla aynı fikirde olup, onlar da modern topçu kuvvetlerinde Avrupa taktik, disiplin ve silahlarının kullanılmasını istiyorlardı. Bu çerçevede özellikle askerî alanda değişim ve modernleşmeden yana olan Sultan I. Mahmud, İbrahim Müteferrika'nın kendisine sunduğu “Usulü'l-hikem fî-nizâmü'l-ümem” adlı risalesinden etkilenererek¹¹⁰⁹ Avrupa askerî usullerini yakından tanıyan bir Avrupalı uzman getirmeye karar verdi¹¹¹⁰.

Padişah bu amaçla, Türkiye'ye iltica edip ihtidâ eden Ahmed Paşa'yı¹¹¹¹ Humbaracı Ocağı'nın ıslahı ile görevlendirdi¹¹¹². Beylerbeyi pâyesi ile Humbaracı

¹¹⁰⁷ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2497.

¹¹⁰⁸ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, I, s. 327; Yalçınkaya, s. 80; Özcan, “Mahmud I”, s. 350; Ayrıca Rachfort ile ilgili bilgi için bk. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 46-51.

¹¹⁰⁹ Bu eser 1732 yılı başında İbrahim Müteferrika matbaasında basılmıştır. “Ulusların Düzeni Üzerine Akıl İlkeleri” anlamına gelir. Eserin amacı, Osmanlı Devleti'nin bozulmasının Avrupa devletlerinin güçlenmelerinin nedenini araştırmak, kalkınmak için Osmanlı devletinin neler öğrenmesi ve yapması gerektiğini belirtmektedir, Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 53; Yine bk. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı) Ankara 2000, s. 48; Eserin Türkçe yeni baskısı için bk. Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usulü'l-hikem fî Nizâmü'l-ümem*, Ankara 1995.

¹¹¹⁰ Hayta-Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, s. 40; Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 339.

¹¹¹¹ Asıl adı Cloud Alexandre Comte de Bonneval olan Ahmed Paşa, 14 Temmuz 1675 tarihinde Coussae'de doğmuştur. Asker olarak yetişen ve İspanya savaşlarında şöhret kazanmış olan bir Fransız asilzâdesidir. Ancak XIV. Lui'nin saray nazırıyla arası açılınca kralın da gözünden düşerek ordudan ihraç edilen Bonneval, bunun üzerine Fransa'dan kaçıp Avusturya devletinin hizmetine girdi. Prens Öjen'in başkumandan olduğu orduda önce Fransa'ya, sonra 1716 Petervaradin'de Osmanlılara karşı savaştı. Belgrad savaşının kumandanı olarak bulundu. Ancak giderek güçlenmesi üzerine Prens Öjen tarafından önce azil, sonra malları müsadere edilerek hapis edildi. Üç sene hapiste kaldıktan sonra Avusturya'yı terk etmek şartıyla istediği yere gitmesine izin verilen Bonneval, önce Venedik'e ve sonra da Bosna'ya geldi. Amacı Osmanlı hizmetine girerek, Avusturya'dan intikam almaktı. Bu amaçla İslam dinine girerek, Ahmet adını aldı, Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 339; Cavid Baysun, “Ahmed Paşa (Humbaracı), *İA*, I, İstanbul 1989, s. 199; Abdülkadir Özcan, “Humbaracı Ahmet Paşa”, *DİA*.XVIII, İstanbul 2006, s. 351; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 274; Yine ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Ârif, “Humbaracı Başî Ahmet Paş (Bonneval)”, *Tarih-i Osmanî*

Ocağı'nın başına getirilen¹¹¹³ ve “Humbaracı Ahmed Paşa” adıyla anılan Bonneval, öncelikle ulûfeli bir humbaracı sınıfı kurdu ve bunun için bir nizamnâme hazırladı¹¹¹⁴.

Nizamnâmeyle sonraki gelenekçi reformcuların sık başvurdukları bir örnek meydana getirildi. Bunun için düzenli maaş ve emeklilik aylıkları vererek¹¹¹⁵ askerliği yeniden gerçek bir meslek hâline getirmeyi düşünen Ahmet Paşa çalışmalara başladı. Yeniçeri alaylarının daha küçük birimlere ayrılarak, bunların başına kendi yetiştireceği subayların getirilmesini amaçlayan Ahmet Paşa'nın isteği yeniçerilerin karşı çıkmaları sebebiyle uygulanamadı. Bunun üzerine tüm gücünü topçu birliklerinin kurulmasına harcayarak, kendisine yardımcı olmak üzere Fransa'dan 3 subay getirtti¹¹¹⁶.

Ayrıca Bosna'dan getirttiği 300 kadar nefere Üsküdar Ayazma'da kurulan Humbaracı Kışlası'nda batı tarzında yeni talim usulleri ve savaş taktiklerini öğreten Ahmet Paşa, eğittiği birliğini Batı tarzı bir ordu hâline getirdi¹¹¹⁷. Humbaracı'nın hazırladığı nizamnâme gereğince ulûfeli humbaracılardan her 100 kişi bir oda meydana getirecek şekilde teşkilâtlandırıldı ve Humbaracı Ocağı¹¹¹⁸, müstakil bir ocak hâline getirildi (1734)¹¹¹⁹.

Encümeni Mecmuası, III, İstanbul, 1913; Ahmet Refik, *Tesâvir-i ricâl*, İstanbul 1915, s. 76-139; Harold Bowan, “Ahmed Pahsa Bonneval”, *Encyclopedia of İslam*, I, s. 291-292.

¹¹¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 321-326; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 66-68; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 326; Seyrek, s. 136; Yamanlar, s. 183.

¹¹¹³ Humbaracı Ahmed Paşa'ya vereilen tayinat ve bir senelik nafaka için bk. BOA. C. AS. nr. 782 / 33101; nr. 937 / 40644.

¹¹¹⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuat*, III, s. 41; Hayta-Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, s. 40; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 48-49; Nizamnâme için bk. BOA. C. HR. nr. 158 / 7897.

¹¹¹⁵ Ulûfeli humbaracılar ve neferatının altı aylık ulûfelerinin verilmesi ile ilgili belge için bk. BOA. C. AS. nr. 222 / 9433.

¹¹¹⁶ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 326.

¹¹¹⁷ *Suphî Tarihi*, s. 217-218; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Eğitim ve Bilim”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul, 1999, s. 278; Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, III, s. 114; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 64; Bu ordunun masrafları için hazineden para verilmesi ile ilgili belge için bk. BOA. C. SM. nr. 168 / 8426.

¹¹¹⁸ Humbaracı Ocağı: Eski Osmanlı ordu örgütünde çok önemli bir askerî fen kıtası olup, humbaracılık o zamanın bomba ve havan topu askerliğidir. Bunların kale muhafızlıklarında görevlendirilenleri tımarlı örgütüne bağlıydılar. Cebeci ocağına bağlı olup, bomba yapımı işinde çalışan humbaracılar ile topçu ocağına bağlı havan topu humbaracıları ulûfeli kapıkulu askerleri idiler. XVII. yüzyılda bomba ve top yapımındaki ilerlemelerin takip edilemeyerek, gerekli hammadde ve yapım malzemelerinin İtalya, Fransa, İngiltere, Hollanda, İsveç gibi ülkelerden satın alınamayışı yüzünden humbaracı ocağı önemini kaybederek, eskimiş bir ocak hâline gelmiştir, Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 64;

Bu şekilde Ulûfeli Humbara Ocağı ile Osmanlı Devleti'nde ilk kez Avrupa usûlünde yeni bir askerî eğitim gerçekleştirildi¹¹²⁰. Sadrazam Topal Osman Paşa'nın 1732'de azlinden sonra, Humbaracı Ahmed Paşa bir müddet unutulduysa da Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa döneminde kendisine tekrar beylerbeylik pâyesi verilerek, "Sadrazam Müşâviri" oldu¹¹²¹. Yine Ahmet Paşa, 1734'te ocağın ihtiyaç duyduğu askerî yetiştirmek amacıyla, bir "Hendesehâne" açtı¹¹²². Türkiye'nin ilk yüksek teknik tedrisâtını yapan bu müesseseye Bostancı Ocağı'ndan¹¹²³ seçilenler alındı¹¹²⁴. Subay yetiştirmek amacıyla açılan bu okul, III. Selim döneminde kurulacak olan "Mühensihâne-i Berr-i Hümayûn"¹¹²⁵ un temeli olarak kabul edilmektedir¹¹²⁶.

Ahmet Paşa kurduğu topçu ocağının askerlerini 1736'da Avusturya'ya karşı sefere çıkardıysa da yeniçerilerin karşı çıkmaları ve Ahmet Paşa ile Sadrazam Silahdar Mehmed Paşa arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucunda Ahmet Paşa Kastamonu'ya sürgün edilirken, okul ve öğrencilerinin ödenekleri de kesildi. Ancak Silahdar'dan sonra göreve gelen sadrazamlar, Humbaraca'yı tekrar göreve getirmişler ve 1747'de ölümüne kadar burada kalmıştır. Açtığı okul bir süre daha yönetildiyse de giderek artan yeniçeri muhalefeti sonucunda 1750'de kapatıldı¹¹²⁷.

Mehmet Zeki Pakalın, "Humbaracı Ocağı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 854-855.

¹¹¹⁹ *Suphî Tarihi*, s. 218-220; Hayta-Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, s. 40-41; Yalçınkaya, s. 81; Ayrıca bk. Cahit Yalçın, "Osmanlılarda Eğitimin Çağdaşlaşması Askerî Okullar", *Osmanlı*, V, , (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 237-244.

¹¹²⁰ İhsanoğlu, "Eğitim ve Bilim", s. 278.

¹¹²¹ Hayta-Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, s. 41.

¹¹²² Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 45; Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 339; Özcan, "Mahmud I", s. 351; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 161-162; Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Esat, *Mir'ât-ı Mühendishâne*, İstanbul 1996; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, I, İstanbul 1939.

¹¹²³ Saraylarda kasırların bekçiliğini yapan ve zabıta işleriyle uğraşan saray mensuplarına verilen bir isimdir, Mehmet Zeki Pakalın, "Bostancı Ocağı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 239-240; Abdülkadir Özcan, "Bostancı Ocağı", *DİA*, VI, İstanbul 2004, s. 308-309; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 63.

¹¹²⁴ Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 60.

¹¹²⁵ Topçu zabiti yetiştirmek amacıyla 1795-1796 senesinde kurulmuştur, Mehmet Zeki Pakalın, "Mühendishane-i Berri Hümayûn", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, s. 602-604; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 231-232.

¹¹²⁶ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2497.

¹¹²⁷ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, I, s. 328; İlgürel, "I. Mahmud", s. 144; Hayta-Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, s. 41-42; Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 339.

Humbaracı Ahmed Paşa'nın yaptığı ıslahat faaliyetleri Osmanlı ordularının 1736 ile 1739 arasındaki Ruslara ve Avusturyalılara karşı yaptığı seferlerin başarılı olmasını sağladı. Bu reformlar sayesinde Osmanlı orduları Sırbistan'ın büyük bir kısmını Belgrad da dahil olmak üzere geri aldı ve Bosna'daki Osmanlı hâkimiyetini güçlendirdi¹¹²⁸.

Bunların yanı sıra Humbaracı Ahmet Paşa, sadece askerî alanlarda değil aynı zamanda Sultan I. Mahmud'a dış işlerinde de fikir vererek, imparatorluğun savunmasının askerî güce olduğu kadar ekonomik güce de dayandırılmasını teşvik etti. Ayrıca saray teknik hizmetlerinin modernleştirilmesi için katkıda bulunan Ahmet Paşa, top dökümhanesi, baruthane ve tüfek fabrikası da kurdu¹¹²⁹. Bonneval ileriye gören ve zamanının çok ötesinde olduğunu gösteren fikirlere sahipti. Müteferrika gibi, o da Rusya'nın yakın gelecekte Avrupa ve Asya'daki gelişmelerini önceden görmüş ve bu durumdan en çok etkilenecek devletin Osmanlı olacağını belirtmiştir. Bu durum karşısında, Osmanlılara düşen görev, Rusya'daki gibi çağdaş teknolojileri almaktır. Ancak Bonneval'ın kısmen kendisinden kaynaklanan hataları, kısmen de içine düştüğü Osmanlı siyasal yaşamındaki kararsızlık ve çekişmeler yaptığı ıslahatlarda fazla etkili olmasını engelledi¹¹³⁰.

Sultan I. Mahmud döneminde yapılan ıslahat hareketleri sadece topçu birlikleri ile sınırlı kalmadı. Geleneksel askeri sistemle ilgili çözümler isteyen padişah, tımar sitemini yenilemek için yasalar çıkarttı (29 Ocak 1732)¹¹³¹. Ayrıca yeniçeri ağalığına güvendiği kişileri getiren padişah, yeni bir isyandan çekindiği için, kapıkulları ile ilgili köklü bir ıslahat yapmamakla birlikte, askerlere geleneksel görevlerini yapmaları ve geleneksel eğitime razı olmaları şartıyla düzenli aylık vermeye başladı¹¹³².

Askerî alanda Sultan I. Mahmud ve veziriazamlarının asıl dikkat ettikleri husus, Patrona Halil İsyanı'na benzer bir ayaklanmanın tekrar çıkmasını engellemek

¹¹²⁸ Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 46.

¹¹²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 324-325; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 67-68.

¹¹³⁰ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 65.

¹¹³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 325.

¹¹³² Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2497.

olmuştur. Bunun için yeniçerilere ücretleri düzenli olarak ödenirken, onlar da karşılığında görevlerini düzenli bir şekilde yerine getiriyorlardı. Diğer yandan kaleler yaptırarak ve yörede tam bir otoriteye sahip yetkililerin komutasında garnizonlar oluşturmak suretiyle sınır güvenliğini tesis etmeye çalışmıştır¹¹³³. Bu amaçla Habsburg ve Rus sınırları boyunca yeni kaleler yaptırmıştır. Yapılan gelenekçi reformlar orduyu 1717 öncesi duruma getirmiş ise de ilerleme ruhu oluşturmamıştır¹¹³⁴.

Sultan I. Mahmud döneminde Lâle Devri'nde başlatılan kültürel gelişmeler de sürdürüldü. Bu çerçevede İbrahim Müteferrika'nın basımevine nakit yardımlarda bulunan padişah, şair ve yazarlara yardım etti. İstanbul'un kültürel anlamda gelişmesi için İstanbul'da halk kitaplıkları kurdurdu ve bunun için oluşan kâğıt ihtiyacını karşılamak üzere Yalova'da bir kâğıt fabrikası inşa edildi¹¹³⁵. Kâğıt fabrikalarını işletmek için Polonya'dan işçiler getirtilip, buradaki üretime ek olarak, Fransa, Venedik ve Polonya'dan da kâğıt ithal edilmesi, padişahın ne kadar yenilikçi ve Osmanlı'yı modern ve çağdaş bir dünya devleti hâline getirme çabası içerisinde olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Padişahın İstanbul'un bazı bölgelerinin su sorunlarını çözmeye yönelik yaptığı faaliyetlerle 150 yıl boyunca kadar İstanbul'da ciddi bir su sıkıntısı yaşanmasını engellemiştir¹¹³⁶.

Özetle, Lâle Devri'nin aksine genellikle askerî ıslahatlara önem verilen Sultan I. Mahmud döneminde yapılan yenilikler bir plân dahilinde olmayan ve tamamen tesadüflere bırakılarak gerçekleştirilmiş ıslahat hareketleridir. Buna göre, Batı'nın askerî kuruluşlarından örnek alma çabaları, sadece padişah ve devlet adamlarının şahsî girişimlerinden ibâret kalmış ve bu ıslahatlar geleneksel Osmanlı kültürünün tepkisi ve geçimleri tehlikeye giren grupların baskısı ile istenileni vermemiştir¹¹³⁷.

¹¹³³ Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 339.

¹¹³⁴ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, I, s. 328-329.

¹¹³⁵ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2497.

¹¹³⁶ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, I, s. 329; Özcan "Mahmud I", s. 352; Yalçınkaya, s. 82.

¹¹³⁷ Hayta-Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, s. 43.

D. İmar Faaliyetleri

İslahat ve yenilik fikirlerine oldukça açık olan Sultan I. Mahmud Han, ülke içerisinde pek çok imar faaliyetlerinde bulunmuş, ilim, kültür ve sanat alanlarında çok değerli eserler yaptırmıştır. Lâle devrinde başlayan imar faaliyetlerini daha bilinçli bir şekilde sürdüren, özellikle İstanbul'un imârı için çalışan ve çağdaş tarihçiler tarafından “Muammer-i Bilâd Sultan Mahmud Han” olarak nitelenen¹¹³⁸ Sultan I. Mahmud döneminde, toplamda 81 yapı yapılmış, İstanbul-Edirne arasındaki mirîye ait bütün kasır ve camiler tamir ettirilmiştir¹¹³⁹. Günümüzde Yeraltı Camiî olarak anılan Kurşunlu Mahseni mabed hâline getirilerek¹¹⁴⁰ buradaki sahabe mezarları caminin içine aldırıldı¹¹⁴¹. Döneminde yapılan önemli eserlerden birisi Kağıthâne civarındaki Bağçeköy ile Balaban Köyleri arasından geçen Topuzlu Bendi'dir¹¹⁴². Burada toplanan sularla Taksim'deki depodan, Tophane'deki Meydan Çeşmesi ile Azapkapı'da annesi adına Saliha Sultan Çeşmesi¹¹⁴³ ile Beşiktaş, Galata, Kasımpaşa, Tepebaşı Semtlerinin çeşitli yerlerindeki, kırk kadar çeşmeye su verildi¹¹⁴⁴. İnşa ettirdiği su mahzenlerinden dolayı ünlü “Taksim” adı onun zamanından beri kullanılmaktadır¹¹⁴⁵. Bunun yanı sıra pek çok sarayı, kasrı, inşa ve tamir ettiren Sultan I. Mahmud¹¹⁴⁶, Topkapı Sarayı'na yeni binalar ilave ettirdi¹¹⁴⁷.

¹¹³⁸ Özcan, “Mahmud I”, s. 352; Sakaoğlu, “Sultan I. Mahmud”, s. 329.

¹¹³⁹ Soner Şahin, Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703-1754), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi* İstanbul 2009, s. 13.

¹¹⁴⁰ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 168.

¹¹⁴¹ Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 172.

¹¹⁴² Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 402-404; “I. Mahmud”, *Osmanlı*, XII, s. 186; Aktepe, “Mahmud I”, s. 164.

¹¹⁴³ 1725 (1138) Silivrikapı civarında Sitti Hatun Camiî karşısında köşe başında bulunan çeşmeyi I. Mahmud validesi Saliha Sultan adına Emirler tekkesi kurbunda yaptırmıştır. Muhteşem haznesi kesme taştan olan ve üstü çatısız olan çeşme klâsik Türk mimarisi üslubundadır, Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, s. 130-132; İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 35.

¹¹⁴⁴ Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 30-31; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 329-330; Koçu, *Osmanlı Padişahları*, s. 401; Nur Urfalıoğlu, “Osmanlı Mimarlığı'nda Sebiller”, *Osmanlı*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 467-469; Sakaoğlu, “Mahmud I”, s. 54; I. Mahmud döneminde yapılan çeşmeler için bk. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, s. 356-357; Sakaoğlu, “Mahmud I”, s. 54; 36-41; Kumbaracılar, s. 36-41; Ayrıca İstanbul'da yapılan çeşmeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. H. Örcün Barışta, “Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri”, *Türkler*, XII, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 242-246

¹¹⁴⁵ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, I, s. 329; Sakaoğlu, “Mahmud I”, s. 56; Özcan, “Mahmud I”, s. 352.

¹¹⁴⁶ Bunlarla ilgili bk. BOA. C. SM. nr. 147/ 7358; nr. 107 / 5362.

¹¹⁴⁷ Ayrıntılar için bk. Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 39.

Beşiktaş Sarayı'nın birçok kısmını¹¹⁴⁸ ve Bayıldım Kasrı'nı yaptırdı¹¹⁴⁹. Yuşa Tepesi civarındaki Tokat Köşkü'nü donatıp¹¹⁵⁰, Hümâyün-âbâd ve Kandilli Sarayı'nı imar ettirerek, Nev-âbâd ismini verdi¹¹⁵¹. Kanlıca'da Mihrabad Kasrı'nı yaptırdı¹¹⁵². Sultan I. Mahmud döneminin en önemli eserlerinden biri de bu dönemde değişik yerlerde inşa edilen kütüphanelerdir¹¹⁵³. Onun dönemi Osmanlı kütüphaneciliğinin altın devri olarak kabul edilmektedir¹¹⁵⁴. İstanbul'da Ayasofya Camiî içine (1740) Fatih Camii yakınında (1742)¹¹⁵⁵ ve Galatasaray Ocağı'nda (1754) üç;¹¹⁵⁶ Belgrad'da ise bir kütüphane yaptırdı¹¹⁵⁷. Yapılan bu kütüphanelerin giderleri için Vidin ve Semendire'de köyler vakfetmiş¹¹⁵⁸, taşradan toplattığı değerli yazmalarla sarayda âtlı durumda bulunan eserleri bu kütüphanelere koydurmuştur¹¹⁵⁹. Ayrıca Fatih Camiî yanında açtığı dershanede özellikle Sahih-i Buhârî okutulmasına özen gösteren padişah, İstanbul dışında da kütüphaneler yaptırıp buralara da değerli kitaplar göndermiştir. Topkapı Saray'ında III. Ahmed'in kurduğu kütüphane içinde Revan Köşkü bölümünü açtıran Sultan I. Mahmud, buraya kitaplar vakfederek zenginleştirmiştir¹¹⁶⁰. Onun bu kültürel faaliyetlerine devrin devlet adamları da

¹¹⁴⁸ Beşiktaş Sarayı'na mermer direkli köşk yapılması ile ilgili bk. Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 133; Bunun için yapılan harcamalar ile ilgili bk. BOA. TSMA. D. nr. 23890012; 1747 yılında yeni köşkler ve bahçelerle genişletilen Beşiktaş Sarayı'nda "Bir Mısır hazinesi kadar para sarfıyla ve 22 sütun üzerine" özel bir mabeyn köşkü yapıldı, Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 341.

¹¹⁴⁹ Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 144-145; Burası Beşiktaş Sarayı'nın yamacında yapılan köşk olup, İstanbul hanımlarının güzelliğinden dolayı "Bayıldım" dedikleri için bu isim verildi, Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 341.

¹¹⁵⁰ Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 124-125.

¹¹⁵¹ Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 340.

¹¹⁵² Aktepe, "Mahmud I", s. 165.

¹¹⁵³ Şahin, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı*, s. 114.

¹¹⁵⁴ İ.E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi, II, Kuruluşları Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara 1988, s. 279.

¹¹⁵⁵ BOA. C. MF. nr. 5 / 2482.

¹¹⁵⁶ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 268.

¹¹⁵⁷ Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 44; Ayrıca bk. Belgrad muhafızı Pîr Mustafa Paşa'ya 1156 Receb ve 1773 Eylül tarihiyle gönderilen ferman: "Darü'l-cihad kale-i Belgrad' da binâ ve inşâ-yı hümâyûnum olan kütüphâne-i hüstrevâneme vaz' için mukaddema irsâl olunan kütüb-i nefise-i mevkûfe ber-mücib-i defter-i selâmetle vâsıl olup kütüphaneye vazolunduğu tarafından tahriri olunmuş", BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 150, s. 91; Ayrıca padişahın Belgrad' ta yaptırdığı kütüphaneye gönderdiği kitapların muhafazası ve orada tutulup, dışarıya verilmemesi için Belgrad Muhafızı Vezir Hacı Pîr Mustafa Paşa'ya göndediği hüküm için bk. BOA. C. MF. nr. 155/ 7730.

¹¹⁵⁸ BOA. C. MF. nr. 59 / 2937.

¹¹⁵⁹ Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, s. 113; Bunlar arasında Halife Hz. Osman'ın Kuran'ı ile Hz. Ali'nin el yazısıyla olduğu kabul edilen başka Kuranlarda vardı. Padişah bu kütüphanede her gün 10 muhaddidin Sahih-i Buhari okumasını vakfiyesindeki koşullarda belirtmiş ve kendisi de birkaç kez, Ayasofya'nın tespihçiler Kapısı'ndan gelip kütüphanede oturarak, tefsir dinlemiştir, Sakaoğlu, "Sultan I. Mahmud", s. 336.

¹¹⁶⁰ BOA. C. MF. nr. 108 / 5386.

katılınca İstanbul kütüphanelerle süslenmiş ve önemli bir kültür ortamı oluşturulmuştur. Bunlardan Âşir Efendi ve Reîsü'l-küttâp Mustafa Efendi'nin kütüphaneleri Süleymaniye içerisinde, Atıf Efendi'ninki ise müstakıl binasında halâ faaliyetlerini sürdürmektedir¹¹⁶¹. Ayasofya Camii kütüphanesine sarayın hazine odasından pek nefis, kıymetli, nadide kitaplar gönderdiği gibi, devrin devlet adamları da hediyelerde bulunarak, kütüphanede dört bin cilt nadide kitap toplandı¹¹⁶². Bu binanın karşısına ise fakirleri doyurmak için bir aşevi yaptıran padişah, nazırlarıyla birlikte burasını ziyaret etti¹¹⁶³. Yine Topkapı Sarayı'ndaki Mukaddes Emanetler Dairesi'nde bulunan Kadem-i Şerifi Eyüp Sultan Türbesi'ne yaptırdığı yirmi gözlü bir kemer içine koydurarak halkın ziyaretine açtı¹¹⁶⁴.

Ayrıca Ayasofya Kütüphanesi'ne İslâm âleminin en meşhur hattatlarından Yakut-ı Mustasımî ve Şeyh Hamdullah'a ait olduğu söylenen Kuran-ı Kerimler de kondu¹¹⁶⁵. Kütüphanenin masrafını karşılamak için Cağaloğlu'nda çifte hamamı (Cağaloğlu Hamamı) yaptıırıp¹¹⁶⁶ gelirlerini kütüphaneye vakfetti¹¹⁶⁷. Hamamın mermerleri Marmara Adası'ndan tedarik edildi. Mermer kesmek için Hisarcık'tan taşçılar gönderildi. Hamam binası ikmal edilerek, hamamın suyu için Bâb-ı Hümâyûn önündeki III. Ahmed Çeşmesi'nin suyundan bir miktar su alınarak, hamamın suyuna katıldı. Ayasofya'ya bitişik aşevini yaptırdı ve huzurunda törenle açıldı. Galatasaray Ocağı'nda yaptırdığı kütüphaneye, saraydan kitaplar göndererek, açılış merasiminde kütüphanenin iki tarafına yaptırılmış olan çeşmelerin haznelerine şekerli şerbet doldurup halka ikrâm ettirdi¹¹⁶⁸.

Bu dönemde yine cami ve mescit gibi pek çok hayır kurumu inşa edildi¹¹⁶⁹. İstanbul'un ilk barok camii olan Nuruosmaniye Camii'nin¹¹⁷⁰ yapımına başlandı

¹¹⁶¹ Özcan, "Mahmud I", s. 352-353.

¹¹⁶² Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 10-11. Koçu, *Osmanlı Padişahları*, s. 401; Y. Yücel- A. Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV, s. 31-32; "I. Mahmud", *Osmanlı*, XII, s. 186.

¹¹⁶³ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 37.

¹¹⁶⁴ Bu konuda Şem'dâni-zâde'de geçen ifade için bk. Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 26.

¹¹⁶⁵ Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 96; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 327-328.

¹¹⁶⁶ Şahin, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı*, s. 163; Sakaoğlu, "Sulatn I. Mahmud", s. 336.

¹¹⁶⁷ Özkan, s. 271; Ayrıntılar için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 147, s. 298.

¹¹⁶⁸ Ahmet Refik Altınay, *Kafes ve Ferace Devrinde*, İstanbul 2007, s. 112-113.

¹¹⁶⁹ Osmanlı tarihi boyunca İstanbul'da yapılan camiler için bk. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul, t.y., s. 41-44; Ayrıca I. Mahmud döneminde toplam 6 cami yaptırılmış olup bunlar için bk. Şahin, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı*, s. 36.

(1748)¹¹⁷¹. Ancak cami padişahın vefatından bir sene sonra Sultan III. Osman döneminde tamamlanabildi¹¹⁷². Bunların yanı sıra Sultan I. Mahmud döneminde Hekimoğlu Ali Paşa Camii ve Külliyesi¹¹⁷³, Beşiktaş'ta Arap İskeleyi Camii, Üsküdar'da Sultan I. Mahmut Camii ve Kandilli, Defterkapısı, Tulumbacılar Odası, Yalıköşkü ile Yıldıztepe Mescitleri yapıldı¹¹⁷⁴.

Vakıf kurma ve hayır eserleri yapmayı çok seven Sultan I. Mahmud, İstanbul'da meydana gelen yangın ve zelzelelerde halkın yanında yer alarak¹¹⁷⁵, yanan ve yıkılan yerlerin ihyası için büyük nakdî yardımlarda bulundu¹¹⁷⁶. Bu dinî eserlerin yanı sıra 1730 ihtilalinde kapanan Türk matbaasını tekrar açtırttı¹¹⁷⁷. Osmanlı'da ilk kez açılan İbrahim Müteferrika matbaasından başka ikinci bir matbaa açılmış olup, kâğıt ihtiyacı oldukça artmıştı. Bu sebeple kâğıt ihtiyacını ülke içinden karşılamak amacıyla Yalova'da (Yalakâbâd), bir fabrika kurulması kararlaştırıldı¹¹⁷⁸. Bunun gerçekleştirilmesi için Sultan I. Mahmud, Yalova naibine bir ferman göndermiştir¹¹⁷⁹. Bu fabrika, Harkderesi üzerinde Çardaklı'da kurulmuş, üretime

¹¹⁷⁰ Nuruosmaniye Camii, meşhur şeyhülislâm Hoca Sadettin Efendi'nin eşi Fatma Hatun'un mescidinin yerine yaptırılmıştır. Caminin yapımına 1748'de Sultan I. Mahmud başlamış, ancak bu zeki, münevver, hamiyetli ve temiz ahlâk sahibi olarak tarihe geçen padişah, caminin tamamlandığını göremeden 13 Aralık 1754 Cuma günü, Cuma selâmlığından dönüşte saray kapısının önünde kalp sektesinden vefat etmiştir. I. Mahmud'un başlattığı bu camiyi tamamlamak ise kardeşi III. Osman'a nasip olmuş ve "henüz namaz kılınmayan mescid emlak hükmündedir" diye kabullenip kendi adına Nur- Osmanî demiş, ve zamanla "Nuruosmaniye" denilmiştir, Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 44; Bu şekilde "Batı" taklitçiliğimizin ilk yâdigârı olan bu cami, inşasına başlayan değil bitirenin adıyla anılmıştır. 5 Ocak 1756 Cuma günü ibadete açılan bu cami, geniş bir avlu içinde olup, medresesi, kütüphanesi, imareti ve sebili ile bir külliye şeklinde inşa edilmiştir, Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Camileri*, İstanbul, t.y., s. 22-23.

¹¹⁷¹ Günsel Renda, *Padişah Portreleri*, Konya 1999, s. 74; Sakaoğlu, "Mahmud I", s. 56.

¹¹⁷² Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâti Efendi, Süleymân Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil Mimârî Yapılar*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul 2001, s. 63-64; Refik, *Kafes ve Ferace Devrinde*, s. 117-119; Seyrek, s. 138.

¹¹⁷³ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, s. 125-129; İstanbul'da Cerrahpaşa semtinde 1734 yılında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır, Bakır, s. 865.

¹¹⁷⁴ "I. Mahmud", *Osmanlı*, XII, s. 186.

¹¹⁷⁵ Bu tür olaylarda zarar görenlerin ihtiyaçlarının giderilmesi ile padişahın yazdığı hatt-ı hümayun için bk. BOA. HH. nr. 1448 / 14.

¹¹⁷⁶ İzzî, *Târih-i İzzî*, 226.

¹¹⁷⁷ Renda, *Padişah Portreleri*, s. 213.

¹¹⁷⁸ BOA. C. İKT.nr. 21 / 1018; Ruznâme, 1965, s. 41-42; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, I, s. 329.

¹¹⁷⁹ Memleket irfanına hizmet olmak üzere böyle bir eser bırakmak isteyen I. Mahmud, Yalakabad yanı Yalova naibine gönderdiği fermana: "İşbû eser-i hidivânem âlemde yâdigâr kalsın" diyerek kâğıt fabrikasını mutlak sûrette açılmasını istemiştir, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 329; Yine bununla ilgili olarak bk. Refik, *Âlimler ve San'atkarlar*, s. 287-288.

başlaması için de Avrupa'dan uzmanlar getirilmiştir¹¹⁸⁰. Kısa bir süre sonra Yalova Kağıt Fabrikası'nda Avrupa'da üretilen arslan damgalı kağıtların kalitesinde kağıtlar yapılmıştır¹¹⁸¹. Kent imarına özel ilgi duyan Sultan I. Mahmud, 4 Aralık 1743'te, Atmeydanı'na yakın Çatalçeşme'de yaptırdığı Defterdâr Kapısı'nı yani Defterdârlık binasını hizmete açtı¹¹⁸².

Yine Sultan I. Mahmud döneminde İstanbul dışında da eserler yapıldı. Halep'te Osman Paşa Külliyesi ve Kahire'de Habbaniye Sultan I. Mahmud Tekke ve Sebili inşa edildi. Ayrıca, Erzurum'da Vezir İbrahim Paşa Camii, Cağaloğlu Hacı Beşir Ağa Külliyesi ve Şumnu Halil Paşa Camii ve Külliyesi de I. Mahmud döneminin önemli eserleridir¹¹⁸³.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

¹¹⁸⁰ BOA. C. İKT. nr. 27 / 1311; Şahin, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı*, s. 13.

¹¹⁸¹ Özcan, "Mahmud I", s. 351.

¹¹⁸² Şem'dani-zâde, *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 111.

¹¹⁸³ Özkan, s. 276.

DIŞ POLİTİKA

A. Osmanlı-İran İlişkileri (1732-1746)

1. Sultan I. Mahmud Dönemine Kadar Osmanlı-İran İlişkileri

Anadolu'nun Batı'ya oldukça yakın bir bölümünde, oldukça erken bir tarihte Trakya yakasına geçmiş olmakla birlikte bir ayağı Asya'da diğeri Avrupa'da ortaya çıkan Osmanlı Devleti için doğuya yönelik esaslı siyasetin başlangıcı, Bizans'ın düşüşü sonrasında özellikle Diyarbakır'dan Tebriz'e kadar uzanan bölgede mevcut bir Türkmen devleti olan Akkoyunlular¹¹⁸⁴ ve güneyde Memlükler ile doğrudan sınırdaş haline geldiği Fatih Sultan Mehmed dönemi gösterilebilir. Fatih'in Doğu Anadolu hâkimiyeti için Uzun Hasan ile yaptığı savaş bir ölçüde Osmanlıların bugünkü İran coğrafyasını ilgilendiren doğuya yönelişlerinin ilk adımını oluşturmuştur¹¹⁸⁵. Bu şekilde 1473 yılında Fatih Sultan Mehmet ile yaptıkları Otlukbeli Savaşı'nı kaybeden Uzun Hasan'ın Türkmen devleti hızla dağılmaya başladı ve Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasıyla XVI. yüzyılın başlarında İran'daki Türk idaresi yeniden el değiştirerek, askerî yapısı ve dinî anlayışı ile tam bir Türkmen devleti olan Safeviler'e geçti¹¹⁸⁶.

Nitekim, Osmanlı Devleti'nin değişmeyen Batı siyasetini Avrupa ahvali teşkil ettiği gibi, değişmeyen Doğu siyasetinin temelini de Safeviler ve halefi Avşarlar, Zendler ve Kaçarlar ile olan münasebetleri oluşturmuştur¹¹⁸⁷.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu ile İran Safevi hânedanı hükümdarları arasındaki ilk siyasî temasların meydana gelmesi ve gelişmesi XVI. yüzyıl başlarında Şah İsmail'in (1500-1524) Azerbaycan'da Akkoyunlu Elven Bey'i yenerek 907

¹¹⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. M. H. Yinanç, "Akkoyunlular", *İA*, I, İstanbul 1989, s. 251-270.

¹¹⁸⁵ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesi'nin Ortaya Çıkışı İlk Münasebetler ve İç Yansımaları", *Tarihten Günümüze Türk-İran Sempozyumu*, 16-17 Aralık 2002, Konya, s. 33-34.

¹¹⁸⁶ Selahattin Tansel, *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, İstanbul 1999, s. 319-322; Behset Karaca, "Safevî Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevî İlişkileri", *Türkler*, IX, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 409.

¹¹⁸⁷ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Vekayinâmelerinde İran (XVI-XVII. Asırlar)", *Tarihten Günümüze Türk-İran Sempozyumu*, 16-17 Aralık 2002, Konya, s. 49.

(1502) de Tebriz'i başkent yaptığı zamandan itibaren başlar¹¹⁸⁸. Bu şekilde ülkesindeki milli birliği sağlayan Şah İsmail'in kurduğu düzen iki yüz yıldan fazla bir süre devam etti. Safeviler adlarını hanedanın kurucusu Şah İsmail'in altıncı kuşaktan cediti olan Şeyh Safiyüddin (ö. 1334)'den almışlardır¹¹⁸⁹. Bu tarihten itibaren Akkoyunlu mirası üzerinde doğan Safeviler, daha doğrusu Şah İsmail'in ortaya çıkışıyla birlikte İran'a¹¹⁹⁰ hâkim olup, Osmanlı Devleti ile sınırdaş olması ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur¹¹⁹¹. Ardından sırası ile iki Irak (Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap) ile Diyarbakir ve Bağdat'ı ele geçiren Şah İsmail, daha sonra Dulkadirli ülkesini tahrip etmiştir¹¹⁹². Bundan sonra Osmanlı idarecileri Şah İsmail'in ortaya çıkışını ve Tebriz'i ele geçişini, Anadolu ile yakın ilişkisini, Orta Anadolu ve Tekeili bölgesindeki hareketlerini yakından izleyerek, irtibatı kesmeye yönelik faaliyetlerde bulundular. Bu çerçevede dönemin padişahı II. Bayezid 1501 yılından itibaren bu yöndeki siyasetini başlattı ve bir taraftan Karamanoğlu isyanı ile uğraşırken diğer taraftan da doğu sınırındaki Safevi hareketini takip ederek, iki hareketin birbiriyle irtibatını kesti¹¹⁹³.

Ancak Şah İsmail'in Anadolu'da çıkarttığı Şah Kulu İsyanı¹¹⁹⁴ (1510-1511)'na engel olamadı ve Anadolu'da büyük kargaşalara neden olan isyan II. Bayezid'in tahttan çekilerek, yerine oğlu I. Selim (Yavuz)'in geçmesine neden

¹¹⁸⁸Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, İstanbul 1976, s. 13; Yahya Kalantarı, Feth-Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1976, s. 1; Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", *İA*, XI, İstanbul 1970, s. 275; Abdürrazzak Nevres, *Tarihçe-i Nevres*, (Haz. Hüseyin Akkaya), İstanbul 2004, s. Önsöz; İsmail Safa Üstün, "İran (Safeviler'den Günümüze Kadar)", *DİA*, XII, İstanbul 2000, s. 400-402.

¹¹⁸⁹Abdurrahman Ateş, Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Münasebetleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, Isparta 2001, s. 6.

¹¹⁹⁰İran, bir Batı Asya ülkesidir. Eski Arap tarih ve coğrafya kitaplarında İran diyarı manasına gelen ve "İranşahr" şeklinde geçen İran adı zamanında Sasani İmparatorluğu'nun hâkim olduğu toprakları ifade etmek için kullanılmıştır. Sıfat olarak "İran" arylar demektir. Tarihi süreç içerisinde Acemistan olarak da bilinen İran'ın günümüzdeki şekliyle ilk kez kullanımı ise XX. asırda olmuştur, J. Kramers, "İran", *İA*, VII, İstanbul 1992, s. 1013; Yine İran tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Rajmond Furan, *İran*, (Çev. Galip Kemal Söylemezoğlu), İstanbul 1943.

¹¹⁹¹Emecen, "Şark Meselesi", s. 34.

¹¹⁹²Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluş*, s. 20.

¹¹⁹³Emecen, "Şark Meselesi", s. 42; Karaca, s. 411-415.

¹¹⁹⁴İsyan ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Şehabettin Tekindağ, "Şah Kulu Baba Tekelü İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, III, (Aralık 1967), s. 34-39; IV (Ocak 1968), s. 54-59.

oldu¹¹⁹⁵. Bu şekilde 1512 yılında Osmanlı tahtına geçen Yavuz Sultan Selim'in 23 Ağustos 1514 tarihli Çaldıran Zaferi ile Anadolu üzerindeki Kızılbaş emellerine büyük bir darbe indirildi ise de tahrikler tamamen sona ermedi¹¹⁹⁶. Nitekim 1524 yılında ölen Şah İsmail'den sonra onun yerine geçen Şah Tahmasb döneminde (1524-1576) Osmanlı ülkesindeki Kızılbaş faaliyetleri giderek arttı¹¹⁹⁷. Bu nedenle Doğu Anadolu'da görülen Kızılbaş ayaklanmalarına son vermek amacıyla Kanûni Sultan Süleyman döneminde İran üzerine üç sefer (Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab) düzenlendi¹¹⁹⁸ ve 29 Mayıs 1555 tarihinde Amasya Antlaşması ile savaş sona ererek, bir süre için iki devlet arasında barış sağlandı¹¹⁹⁹.

Şah I. Tahmasp'ın ölümünden sonra yerine geçen Şah II. İsmail'in (1576-1578) 1555 tarihli Amasya Antlaşması'nı ihlâl ederek¹²⁰⁰, Doğu Anadolu'da takip ettiği siyaset iki devlet arasında yeni bir savaşın başlamasına sebep oldu¹²⁰¹. Osmanlı Devleti ile İran arasındaki 1577-1589 yılları içerisinde 12 yıl süren bu savaş¹²⁰² Şah Abbas ve III. Murad zamanında İstanbul'da 21 Mart 1590 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması'na (Ferhat Paşa Antlaşması) kadar devam etti¹²⁰³. Fakat İran'da durumu düzelten I. Şah Abbas Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da ortaya çıkan

¹¹⁹⁵ Karaca, s. 416; Yavuz Sultan Selim'in tahta geçişi ile ilgili olarak bk. Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu" *Tarih Dergisi*, VI/ 9, İstanbul 1959, s. 61-74.

¹¹⁹⁶ Y. Yücel- Ali Sevim, *Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih Yavuz Kanuni*, Ankara 1991, s. 121-122; Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Anlaşmaları*, İstanbul 2002, s. 23-24; Yavuz Ercan, "Yavuz Sultan Selim Dönemi", *Türkler*, IX, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 431-438; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İ. Ü. E. F. Tarih Dergisi*, S. 22, XVII, İstanbul 1968, s. 65-70.

¹¹⁹⁷ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1590)*, I, İstanbul 1962, s.4.

¹¹⁹⁸ Kanuni dönemi İran seferleri ile ilgili bk. Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, İstanbul 2006.

¹¹⁹⁹ Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, I, İstanbul 1274, s. 624-625; Yücel-Sevim, *Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı*, s. 181; Feridun M. Emecen, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", *Genel Türk Tarihi*, VI, Ankara 2002, s. 26; Yine antlaşma sonrasında Osmanlı Devleti'ne katılan topraklar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 205-249; Atâullah-i Hasânî, "İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı-İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri (968-1049/ 1577-1639)", *Tarihten Günümüze Türk-İran Sempozyumu*, 16-17 Aralık 2002, Konya, s. 15

¹²⁰⁰ Şah İsmail'in sulhü bozduğuna dair Şah Abbas'a gönderilen mektup için bk. Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, II, İstanbul 1275, s. 158.

¹²⁰¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 56-57; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, s. 21-22; Mustafa Eravcı, "Safevi Hanedanı" *Türkler*, VI, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 887-888.

¹²⁰² Savaşla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 57-63; Kırzioğlu, s. 274.

¹²⁰³ İpşirli, "Osmanlı Vekayinâmelerinde İran", s. 49; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, s. 195-196; Eravcı, "Safevi Hanedanı", s. 888-889.

ayaklanmaları bastırmakla meşgul olduğu bir sırada Osmanlı Devleti'nin eline geçen İran topraklarına saldırarak, iki devlet arasında yeni bir mücadelenin başlamasına neden oldu¹²⁰⁴.

1603-1612 tarihleri arasındaki dokuz yıllık bir süreyi kapsayan bu dönemde Osmanlı padişahı III. Mehmed vefat etmiş, 14 yaşındaki tecrübesiz şehzade I. Ahmed tahta geçmişti. Dirâyetli ve hâkimiyeti elinde tutan bir hükümdar olan Şah Abbas'ın seri hareketi, casusları vasıtasıyla önceden bilgi toplaması ve en önemlisi de Batı devletleriyle Osmanlı Devleti aleyhine yaptığı ittifaklar sayesinde, Osmanlı orduları karşısında direndi ve Osmanlı tarafı daha önce aldığı yerlerin bir kısmını kaybederek, 1612 yılında İkinci İstanbul Antlaşması imzalandı¹²⁰⁵. Bu şekilde imzalanan İstanbul Muahedesiyle İran harbinin dokuz sene süren safhası Osmanlı aleyhine sona erdi¹²⁰⁶.

Bundan sonra Osmanlı Devleti ile İran arasındaki münasebetler muhtelif dönemlerde sulh ve savaş olmak üzere IV. Murad dönemindeki (1623-1640) Kasr-ı Şirin'de 1049 (1639) senesinde imzalanan barış antlaşmasına kadar devam etti. Sultan IV. Murad tahta geçtikten sonra en önemli hedefi Şah Abbas tarafından 1623 yılında Osmanlıların elinden alınan Bağdat'ı yeniden ele geçirmek oldu. Bu sebeple yapılan 1624 ve 1630 seferleri başarısız olurken, 1635 yılında yapılan kuşatma ile Revan Kalesi ele geçirildi ise de Safeviler kısa sürede kaleyi Osmanlılar'dan geri aldılar¹²⁰⁷. Ardından 1638 yılında yapılan Bağdat seferi sonucunda Bağdat yeniden ele geçirilerek¹²⁰⁸, İran barışa zorlandı ve iki devlet arasında 17 Mayıs 1639 tarihinde Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalandı¹²⁰⁹. Osmanlı-İran ilişkilerinde bir dönüm noktası olan Kasr-ı Şirin Antlaşması¹²¹⁰ ile iki devlet arasında yıllardan beri devam eden anlaşmazlıklar sona ererken, antlaşmanın hükümleri XVIII. yüzyılda Afganların

¹²⁰⁴ Kalantarı, *Feth-Ali Şah*, s. 2; Metin Kunt, "Siyasi Tarih (1600-1789)", *Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi*, (Haz. Sina Akşin-M. Kunt, Suraiya Faroqhi ve diğerleri), İstanbul, t.y., s. 23.

¹²⁰⁵ Hasânî, s. 24.

¹²⁰⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 67.

¹²⁰⁷ Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda*, s. 189.

¹²⁰⁸ Cavid Baysun, "Bağdat", *İA*, II, İstanbul 1989, s. 207.

¹²⁰⁹ Cavid Baysun, "Murad IV", *İA*, VIII, İstanbul 1992, s. 632-634; Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul 2007, s. 26-27.

¹²¹⁰ Antlaşma şartları için bk. *Muahedat Mecmuası*, II, İstanbul 1294, s. 308-315; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 205-206; Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, İstanbul 1934, s. 64-65.

İran'ı istilalarına kadar (1722) yürürlükte kaldı¹²¹¹. Bu şekilde İran'daki iç karışıklıklardan yararlanarak fütûhat yapmak hevesiyle başlatılan İran savaşları (1577-1590, 1603-1611, 1615-1618, 1623-1639) çeşitli safhalardan geçtikten sonra Türk-İran sınırına son şeklini veren ve daha sonraki antlaşmalara da esas teşkil eden Kasr-ı Şirin Antlaşması ile sona erdi (17 Mayıs 1639)¹²¹². Yapılan bu antlaşma ile Revan ve Azerbaycan İran'a bırakılırken, Bağdat, Musul ve Diyarbakır Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı¹²¹³.

Bundan sonraki dönemlerde İran'da güçlü Safevi yönetiminin 1502-1723 sona ermesi¹²¹⁴ Osmanlı ve Rus devletlerinin İran topraklarına taarruzlarına neden oldu ve savaşlar Nâdir Şah'ın ölümüne (1747) kadar devam etti¹²¹⁵. Bu çerçevede başında III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın bulunduğu Osmanlı Devleti, İran'ın içine düştüğü bu sıkıntılı durumdan istifade ile bir taraftan Ruslar'ın buralarda ileride kendi zararına olabilecek menfaatler elde etmelerine mani olmak, diğer taraftan 1718 Pasarofça Antlaşması ile Avusturya'ya kaybettiği toprakları şarkta telâfi etmek amacıyla İran'la yakından ilgilenmeye başladı¹²¹⁶. Bu sebeple Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İran'daki gelişmeleri daha yakından takip edebilmek ve olayların iç yüzünü tam anlamıyla öğrenebilmek amacı ile dönemin ünlü şairlerinden Dürri Ahmed Efendi'yi İran'a gönderdi (1134/1721)¹²¹⁷. 5 Aralık 1721 yılında İstanbul'a dönen Ahmed Efendi İran'daki gelişmeleri hazırladığı sefaretnâme ile dönemin padişahı III. Ahmed ve sadrazam İbrahim Paşa'ya sundu¹²¹⁸. İran'dan

¹²¹¹ M. Münir Aktepe, (1720-1724) *Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silâhşor Kemâni Mustafa Ağa'nın Fetih-nâmesi*, İstanbul 1970, s. 2; Kalantarî, *Feth-Ali Şah*, s. 2; Kunt, "Siyasi Tarih (1600-1789)", s. 24.

¹²¹² Derin, "Osmanlı Devleti'nin Siyasî Tarihi", s. 995.

¹²¹³ E. Ziya Karal, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Tanzimöat'a Kadar Siyasî Tarih", *Osmanlı Uygarlığı*, I, (Yay. Haz. H. İnalcık- Günsel Renda), İstanbul 2004, s. 32; Kılıç, XVI. ve XVII. *Yüzyıllarda*, s. 195-196; Yine anlaşmanın maddeleri ile ilgili bk. Mustafa Naîma Efendi, *Tarih*, III, İstanbul 1280, s. 406-410; Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Ankara 1990, s. 56

¹²¹⁴ Safevi Devleti'nin yıkılışı ile ilgili bk. Ateş, s. 12-22.

¹²¹⁵ Rızâ Şabânî, "Efşâriye ve Zendiye Döneminde (H. 1135-1210/M. 1723-1796) İran-Osmanlı İlişkileri", *Tarihten Günümüze Türk-İran Sempozyumu*, 16-17 Aralık 2002, Konya, s. 78.

¹²¹⁶ Ateş, s. 32-33.

¹²¹⁷ Raşit Mehmet Efendi, *Tarih*, V, İstanbul 1282, s. 81-82; Yine Dürri Ahmed Efendi'nin İran'a gönderilmesi ile ilgili bk. M. M. Aktepe, "Dürri Ahmed Efendi'nin İran Sefareti", *B. T. T. D. S. 1*, İstanbul 1967-68, s. 56-84.

¹²¹⁸ Sefaretnâme için bk. *Sefâretnâme-i Dürri Efendi*, Üniv. Ktp. TY. Nr. 3228; Sefaretnâme yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır, Ayhan Ürkündağ, Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnâmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Afyon 2006.

gelen bu haberler ve İran'ın içinde bulunduğu bu durumdan istifade etmek için Bâb-ı Âli İran'a yeniden savaş ilân etti¹²¹⁹.

III. Ahmed döneminde başlayan bu savaşlar, Kafkas, Azerbaycan ve Irak olmak üzere üç cephede birden gerçekleşti¹²²⁰. 1723-1730' a kadar savaşlarda üstün durumda olan Osmanlı Devleti ve Damat İbrahim Paşa için her şey yolunda gidiyordu. Hatta İran'ın sulh için gönderdiği elçiler bile kabul edilmedi¹²²¹. Yine bu dönem içerisinde Ruslar'la yapılan 24 Haziran 1724 tarihli İstanbul Muahedesi ya da İran Mukasenamesi denilen bir antlaşma ile Kafkasya'daki İran toprakları Ruslar'la paylaşıldı¹²²². Bu şekilde kuzey sınırlarından emin bir şekilde İran üzerine harekete geçen Osmanlı ordusu Gence, Nahcivan, Hoy, Revan, Merend, Selmas, Sine, Kirmanşah, Nihavend ve Hemedan'ı ele geçirdi¹²²³. Bu mücadelede yenik düşen II. Tahmasb İran Mukasenâmesi şartlarını kabul etti ise de antlaşma yürürlüğe girmeden II. Tahmasb tahttan indirilerek, Eşref Han tahta geçti¹²²⁴. Ancak Nâdir Ali Han'ın Tahmasb ile birleşerek işleri ele alması üzerine olaylar Osmanlı aleyhine değişti¹²²⁵.

Önce Eşref Han'ın yenilerek İsfahan'ın düşmesine Tahmasb'ın tekrar tahta geçmesi (1729) ve arkasından Osmanlıların işgal ettikleri, Hemedan ve Tebriz'in İran tarafından tekrar alınması Osmanlı merkezinde işleri karıştırdı¹²²⁶. Bu durum üzerine İbrahim Paşa, Tahmasb'ın İstanbul'a gönderdiği elçisi Rıza Kuluhan'la görüşerek Hemedan Mukasenâmesi (Ahmed Paşa Antlaşması) adlı bir antlaşma imzaladı¹²²⁷. Osmanlı hükümetinin yaptığı bu fedakârlıklar sonuçsuz çıktı ve İranlılar Osmanlıların tekrar savaşa girişmek istemediğini anlayınca, antlaşmanın tasdikini

¹²¹⁹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 13.

¹²²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 176-187; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2444-2447.

¹²²¹ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2449; Kunt, "Siyasi Tarih (1600-1789)", s. 60.

¹²²² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 189-194; İ. H. Uzunçarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri", *Türkler*, XII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 522-523.

¹²²³ Osmanlı ordularının Revân'ı fethiyle ilgili bk. M. Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı İran Münsabetleri ve Silâhşör Kemânî Mustafa Ağa'nın Fetih-nâmesi*, İstanbul 1970.

¹²²⁴ Bekir Kütükoğlu, "Tahmasb II", *İA*, XI, İstanbul 1970, s. 647-655.

¹²²⁵ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2458; Nadir II. Tahmasb'ın hizmetine girdikten sonra "Tahmasb Kulu Han" ünvanını aldı, Ateş, s. 56.

¹²²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 200; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 335.

¹²²⁷ Küçük Çelebi-zâde İsmail Asım, *Tarih*, 1282, s. 179-181, 226-230; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 200-201; Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 29.

geciktirerek vakit kazandılar ve arkasından da taarruza geçtiler¹²²⁸. Bunun üzerine Damat İbrahim Paşa'nın ısrarı ile padişah bizzat sefere gideceğini vilâyet ve sancaklara yazarak hazırlıkların yapılmasını emretti¹²²⁹. Ardından 31 Temmuz 1730'da padişah Üsküdar'a geçti¹²³⁰.

Padişah III. Ahmed istemeyerek de olsa, İran'a karşı sefere çıkmaya razı olmuş, Üsküdar'a geçmişti. Ancak Mart ayı geçmiş, Nisan ayı girmiş olduğu halde, ordu Üsküdar'dan bir türlü hareket etmiyor, bu da gerek ordu ve gerekse halk arasında huzursuzluğa sebep oluyordu¹²³¹. Tebriz'in İranlılar tarafından ele geçirilmesi muhalefeti daha da arttırdı¹²³².

Nitekim ordunun Üsküdar'dan İran tarafına hareketine karar verilmek üzere iken 28 Eylül 1730'da "Patrona Halil İsyanı" olarak adlandırılan bir isyan meydana geldi¹²³³. Bunun üzerine Üsküdar'dan İstanbul'a dönen padişah¹²³⁴ isyanın bastırılması için faaliyetlere başladı ise de başarılı olamadı. Neticede isyan Damat İbrahim Paşa'nın ölümüne ve III. Ahmed'in tahttan indirilerek, yerine I. Mahmud'un getirilmesine neden oldu¹²³⁵. Böylece 1723'ten bu yana devam eden savaşların ilk safhası tamamlanmış oldu.

Bu gelişmeler ışığında tahta geçen Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754) İran ile Osmanlı Devleti arasında 3 dönemde meydana gelen savaşlar 1746 yılına kadar devam etti.

2. I. Dönem Osmanlı-İran İlişkileri (1730-1732)

1730 tarihinde tahta çıkan Sultan I. Mahmud, Patrona Halil ve yandaşlarını ortadan kaldırıp ülkedeki düzeni sağladıktan sonra amcası zamanında başlayan İran

¹²²⁸ Çelebi-zâde, s. 158-160; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 201.

¹²²⁹ *Suphî Tarihi*, s. 17-19; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2460; Bununla ilgili bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 136, s. 126.

¹²³⁰ Destarî Salih Efendi, *Destarî Salih Tarihi*, Ankara 1962, s. 4; Şemdanî-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 2; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 335; Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, s. 29.

¹²³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 182-189, 195-203.

¹²³² Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 17; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2465-2466.

¹²³³ *Suphî Tarihi*, s. 22-32; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 325.

¹²³⁴ BOA. İE. HR. nr. 9 /860.

¹²³⁵ Şemdanî-zâde, *Mürî't-tevarih*, I, s. 1-11; *Suphî Tarihi*, s. 33-34; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 338-339.

savaşlarıyla meşgul olmaya başladı¹²³⁶. Bu arada İran seraskerliğine Bağdat valisi Ahmed Paşa'yı tayin etti¹²³⁷. Sultan I. Mahmud'un cülûsundan beş ay sonra Şah Tahmasb tarafından Veli Mehmed Han isimli bir elçi Osmanlı hükümdarını tebrik için İstanbul'a geldi¹²³⁸. Bu suretle bir süreden beri İran elçisi olarak İstanbul'da bulunan Rıza-kulu Han ile Osmanlı devlet ricâli arasında görüşmeler yapıldı. Ancak yeni elçinin getirdiği tekliflerin Rıza-kulu Hanla daha önce kararlaştırılan şartlardan farklı olması sebebiyle ne barış, ne savaş kararı verilemedi¹²³⁹.

Bunun üzerine o sırada Bağdat valisi ve güneydeki Irak cephesi seraskeri bulunan Ahmed Paşa, İran konusunda tecrübe sahibi olması dolayısıyla iki elçi de ona gönderildi¹²⁴⁰. Ancak iki elçi daha Diyarbakır'a varmadan Tahmasb Şah'ın Tebriz'den Revan'a geldiği haberinin gelmesi ile İran Şahı'nın elçi göndermekten maksadının Osmanlı Devleti'ni oyalamak olduğu anlaşıldığından elçiler tevkif edilerek Mardin kalesine hapsedildiler¹²⁴¹. Bu arada padişah tarafından Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya¹²⁴², Revan muhafızı ve kuzeydeki Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'ya taarruza geçmeleri için emirler gönderildi¹²⁴³. Ardından Osmanlı seferlerinde adet olduğu üzere İran seferi için asker tedariki¹²⁴⁴, ordunun iâşe, zahire ihtiyacı¹²⁴⁵ ile hayvan ve levazımat ihtiyacının karşılanması¹²⁴⁶, menzillerin tespiti¹²⁴⁷ ile imdad-ı seferiyelerin tahsili¹²⁴⁸ gibi konuların halledilmesi için bölge kadılarına hükümler yazıldı.

¹²³⁶ Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, III, s. 100.

¹²³⁷ *Suphî Tarihi*, s. 48; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 379-380; Aktepe, "Mahmud I", s. 160; Tayin ile ilgili bk. BOA. A. NŞT. nr. 849 / 38;

¹²³⁸ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 388; Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV, s. 3.

¹²³⁹ Şemdanizâde, *Müri't-tevarih*, I, s. 25; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2477; Şahin, "I. Mahmud", s. 49.

¹²⁴⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 218; Rasim, *Osmanlı Tarihi*, s. 194.

¹²⁴¹ *Suphî Tarihi*, s. 86-87; Şemdanizâde, *Müri't-tevarih*, I, s. 21-22; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 389; Bununla ilgili bölge kadılarına yazılan hüküm için bk. BOA. C. HR. nr. 27 / 1319.

¹²⁴² Ahmed Paşa'nın maiyetine asker sevk edilmesine dair hüküm için bk. BOA. C. HR. nr. 118 / 5899.

¹²⁴³ Nevres, *Tarihçe-i Nevres*, s. 30; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 388-389; Bu emirler ile ilgili bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 136, s. 381; Yine İran üzerine gidecek olan İbrahim Paşa'nın yolu üzerinde yapılması gereken hazırlıklara ilişkin bk. BOA. C. HR. nr. 69/ 3411.

¹²⁴⁴ BOA. C. AS. nr. 94 / 4317; nr. 750 / 31599; nr. 58 / 2712.

¹²⁴⁵ BOA. İE. HR. nr. 9 / 860.

¹²⁴⁶ BOA. C. AS. nr. 388/ 16011; nr. 1025 / 44970; nr. 470/31053.

¹²⁴⁷ BOA. C. NF. nr. 47 / 4345.

¹²⁴⁸ BOA. C. NF. nr. 40 / 1992.

Bu şekilde Sultan I. Mahmud döneminde başlayan İran savaşlarının birinci dönemi Kuzey (Azerbaycan) ve güney (Irak) hareketi olmak üzere iki cephede devam etti.

a. Kuzey (Azerbaycan) Harekâtı

Kuzey cephesi komutanı olarak görevlendirilen Hekimoğlu Ali Paşa ikinci defa serdar tayin edilerek, suratle Revan'ın yardımına yetişmesi emredildi¹²⁴⁹. Bu durum üzerine harekete geçen Hekimoğlu Ali Paşa, Kars üzerinden Revan üzerine saldıran İran ordusunu oldukça ağır bir yenilgiye uğrattı¹²⁵⁰. Şah Tahmasb emrindeki 180 bin kişilik kuvvete rağmen geri çekilmeye mecbur kaldı. Ardından Aras'ı geçtikten sonra Üçkilise mevkiinde yine Timur Paşa'nın baskınına uğrayarak, Tebriz'e dönmek zorunda kaldıysa da Ali Paşa'nın Tebriz üzerine geldiğini duyunca burada da tutunamayarak Kazvin taraflarına çekildi¹²⁵¹. İran ordusunun bütün malzemesini elde eden Ali Paşa, Şah'ın rikâbdarı olan Hüseyin Han'ı esir ederek İstanbul'a gönderdi ve burada sorguya çekilerek idam edildi¹²⁵². Bu zaferin ardından Hekimoğlu Ali Paşa önce İranlılar tarafından oldukça güçlü bir şekilde tahkim edilmiş olan Rumiye kalesini muhasara ederek altmış beş gün sonra fethetti (15 Kasım 1731)¹²⁵³. Ardından Tebriz üzerine yürüdü ise de, burayı koruyan Safevi komutanı Bisutun Han'ın kaçması sebebiyle Tebriz kalesi savaşız ele geçirildi (4 Aralık 1731)¹²⁵⁴. İran cephesi savaşlarını Tebriz'in işgali ile Bağdat'ın geri alınışını dikkatle izleyen Sultan I. Mahmud, İncili Köşk'te sık sık toplantılar düzenlemekteydi. “Meşâvere-i Acem” denilen bu toplantılarda alınan bir kararla Sultan I. Mahmud'a “Gazi” lik ünvanı verildi¹²⁵⁵.

¹²⁴⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 136, s. 381-382.

¹²⁵⁰ Nevres, *Tarihçe-i Nevres*, s. 30-32; Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV, s. 3-4.

¹²⁵¹ Ateş, s. 77.

¹²⁵² *Suphî Tarihi*, s. 24; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2478.

¹²⁵³ Şahin, “I. Mahmud”, s. 49; Özkan, s. 265; İlgürel, “Birinci Mahmud”, s. 137.

¹²⁵⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 138, s. 172; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 221.

¹²⁵⁵ *Suphî Tarihi*, s. 42; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 221.

b. Güney (Irak) Harekâtı ve Kurican Savaşı

Güney cephesinde ise padişahın fermanını alan Bağdat valisi Ahmed Paşa Irak-ı Acem'e ilerledi. İran kuvvetleri karşılık vermeden çekilip dağıldıkları için Kirmanşah savaşı işgal edilerek (30 Temmuz 1731)¹²⁵⁶ çok sayıda top ve cephane ele geçirildi¹²⁵⁷. Ardından Ahmed Paşa'nın Hemedan üzerine yürümesi üzerine Tahmasb Şah, Tebriz'den Kazvin'e geldi. Eylül ayı başlarında Hemedan'a gelen Ahmed Paşa'ya Şah tarafından barış isteyen mektuplar geldi¹²⁵⁸. Barış teklifi kabul edilmeyince 15 Eylül'de 40 bin kişilik büyük bir orduyla geldi. İki ordu arasındaki meydan savaşı Hemedan'a altı saat mesafede bulunan Kurican bölgesinde cereyan ederken savaş sonucunda İran büyük bir yenilgiye uğradı¹²⁵⁹. Savaştan sonra yirmibin kadar zayıat veren İran ordusunda Şah beşyüz kadar adamıyla kaçarken Kazvin ve Şiraz hanları da maktuller arasında yer alıyordu¹²⁶⁰.

Savaş sonucunda Hemedan'a ilerleyen Ahmed Paşa, Safevi kuvvetlerinin bırakıp kaçtığı bu bölgeyi mukavemetsiz işgal etti (18 Eylül 1731)¹²⁶¹. Kazandığı bu başarılar üzerine Serasker Ahmed Paşa'ya samur hilat, kılıç ve para ödülü beraberindeki komutanlara da hilatler gönderilirken padişah tarafından yazılan hatt-ı hümayûn şöyledir:

“Allah'ın yardımı ile meydana gelen gayretin ve seninle bu parlak gazada can ve baş veren büyük bir gayret gösteren kullarımın hizmetleri makbulümdür ve sevinmeme sebep olmuştur. Hepiniz berhudar olasınız. Tuzum ve ekmeğim sizlere

¹²⁵⁶“Zabt u Teshir-i Ülka-yı Kirmanşhân...” *Suphî Tarihi*, s. 102-103; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 242.

¹²⁵⁷Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 389; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 22.

¹²⁵⁸BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, s. 22-25.

¹²⁵⁹*Suphî Tarihi*, s. 103-104; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 390; Şahin, “I. Mahmud”, s. 49.

¹²⁶⁰*Suphî Tarihi*, s. 105-106; Rasim, *Osmanlı Tarihi*, s. 194; Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, III, s. 101.

¹²⁶¹Şemdanizâde, *Mürî't-tevarih*, I, 25; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 320; Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV, s. 3; Fazıl Işıksöz, “Başbakanlık Arşivinde Yeni Bulunmuş Olan ve Sadreddin-zâde Telhisî Mustafa Efendi Tarafından Tutulduğu Anlaşılan H. 1123 (1711)-1148 (1735) Yıllarına Ait Bir Ceride (Jurnal) ve Eklentisi”, *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1973, s. 528.

helâl olsun. Bundan sonra dahi benim arzularıma muvafık ve devlete lâıyk iyi işler göstermeye gayret sarf ediniz”¹²⁶².

Ahmed Paşa İran’ı bir an önce barışa zorlamak için Mardin voyvodası Sadık Ağa kumandasındaki bir orduyu İsfahan’a gönderip tahrip ettirdi¹²⁶³. Bunun üzerine İran Şahı barış yapmak için girişimde bulunarak, Mehmet Rıza Kulu (Kuli Kuşçubaşı)’yu delege olarak görevlendirdi¹²⁶⁴. Ahmed Paşa durumu İstanbul’a bildirdi ve tedbirli olması şartıyla anlaşmaya rıza gösterilerek, Ahmed Paşa barış görüşmeleri için yetkili kılındı¹²⁶⁵.

Ahmed Paşa merkezden aldığı selâhiyet üzerine İran elçisi Rıza Kulu Hanla müzakerelere başladı¹²⁶⁶. Bu müzakereler sona ermeden Tebriz Osmanlıların eline geçti¹²⁶⁷. Ancak Ahmed Paşa bunu zamanında öğrenemedi İranlılarla anlaşmıştı¹²⁶⁸. Sultan I. Mahmud Tebriz’in alındığını duyunca burasının Osmanlı Devleti’nde kalmasını istemiş, hatta bu hususta Ahmed Paşa’ya bir ferman göndermiştir¹²⁶⁹. Fakat Ahmed Paşa bu fermanın ulaşmasından önce antlaşmayı imzaladığı için padişahın isteği yerine getirilemedi¹²⁷⁰. Padişah çok istemesine rağmen bu konuda ısrar etmeyerek, Ahmed Paşa’nın anlaştığı şartlarla barış yapmayı kabul etti¹²⁷¹. İran’la imzalanan ve kaynaklara Ahmed Paşa Muahedesi (10 Ocak 1732) olarak geçen bu antlaşmaya göre, Gence, Tiflis, Nahcivan, Kaht, Dağıstan ve Şirvan hanlığı Osmanlı hâkimiyetinde kalacak, buna karşılık Hemedan, Tebriz, Kirmanşah,

¹²⁶²BOA. HH. nr. 3 /72; Ayrıca hatt-ı hümayûnun bulunduğu yerler için bk. “Sûret-i Hatt-ı Hümayûn der-Vakt-i Firistâdân-i Şemsîr ü Hil’at ve Semmûr ve Sorgûc be-Ser’asker Paşâ-yı Mûşarûnileyh”, *Suphî Tarihi*, s. 110-115; Şemdanizâde, *Mûri’t-tevarih*, s. I, 25.

¹²⁶³Şemdanizâde, *Mûri’t-Tevarih*, s. I, 25; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 220.

¹²⁶⁴Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 390-391.

¹²⁶⁵Bununla ilgili 1145 tarihli hüküm için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 138, s. 150.

¹²⁶⁶*Suphî Tarihi*, s. 119-120; Şemdanizâde, *Mûri’t-Tevarih*, I, s. 27-28.

¹²⁶⁷“Vukû-ı Zabt-ı Darü’l-Mülk-i Azerbaycan-ı Tebriz”, *Suphî Tarihi*, s. 131-133.

¹²⁶⁸*Suphî Tarihi*, s. 140.

¹²⁶⁹Padişahın Tebriz’in Osmanlı Devleti’nde kalması için Bağdat valisi Ahmed Paşa’ya yazdığı ferman için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 138, s. 1.

¹²⁷⁰Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 222; Şemdanizâde eserinde Ahmed Paşa’nın Tebriz’in ele geçirildiği haberini aldığı halde bu hususta ne yapılması gerektiğini hükümete sormadan anlaşma imzaladığını belirtmektedir. Buna göre 28 Şaban 1144 (25 Şubat 1732 tarihinde İncili Köşk’te padişah huzurunda yapılan müşaverede Sultan I. Mahmud ele geçirilen Tebriz şehrinin kendisinden izin alınmadan niçin Safevilere terk edildiğini sordu. Ancak tatmin edici bir cevap alamayınca Tebriz’in Safevilere verilerek barış yapılmasına razı olmadığını bildirdi, Şemdanizâde, *Mûri’t-Tevarih*, s. I, 27.

¹²⁷¹*Suphî Tarihi*, s. 144-145; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2478; Şahin, “I. Mahmud”, s. 50.

Luristan, Erdelan ve Huveyze aşiretinin bulunduğu bölgeler İran'a bırakılacaktı¹²⁷². Azerbaycan'da Aras ırmağı, Irak'ta da Derne ve eski sınırlar iki ülke arasında yeni sınırları oluşturacaktır¹²⁷³. Ancak bu şartlar kazanılan muvaffakiyetlere göre, Osmanlılar için başarılı bir sonuç değildir¹²⁷⁴.

Ahmed Paşa'nın İran'la yaptığı bu antlaşmayla Osmanlıların eline bir şey geçmiyor, aksine Tebriz, Hemedan, Erdelan, Luristan, Kirmanşah, Huveyze gibi ele geçirilen pek çok yer İran'a terk ediliyordu. Savaşla alınmış pek çok yerin bu şekilde mağlup düşmana terk edilmesi, halk arasında büyük hoşnutsuzluk meydana getirdi¹²⁷⁵. Bunun üzerine padişah, umumî efkârı tatmin etmeyen bir barış antlaşmasının amcasının başına neler açtığını bildiği için ilk tedbir olarak Sadrazam Topal Osman Paşa'yı azledip¹²⁷⁶, Beşir Ağa'nın etkisiyle Rumiye ve Tebriz fatihi Hekimoğlu Ali Paşa'yı sadaret görevine davet etti¹²⁷⁷. O gelinceye kadar sadaret kaymakamlığına ise İzzed Ali Paşa tayin edilirken, eski sadrazam Erzurum valiliği ile görevlendirildi¹²⁷⁸. Yine Mart 1732'de Şeyhülislâm Basmakçı-zâde Abdullah Efendi de azledildi¹²⁷⁹.

3. II. Dönem Osmanlı-İran İlişkileri (1732-1736)

Osmanlı Devleti ile İran arasında 10 Ocak 1732 tarihinde imzalanan Ahmed Paşa Antlaşması görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'ni memnun etmemiş ve sadaret değişikliğine yol açmıştı¹²⁸⁰. Aynı antlaşma 1723 tarihinden sonra Osmanlıların işgal ettiği bütün yerleri geri almayı düşünen İranlıları da memnun etmemiş ve barış

¹²⁷² Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, II, s. 32-33; Işıksöz, "Ceride", s. 528.

¹²⁷³ Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik* (Haz. Ahmed Zeki İzgüer), İstanbul 2003, s. 22-23; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 60-63; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 392; Özcan, "Mahmud I", s. 349; Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV, s. 4; Aktepe, "Mahmud I", s. 160.

¹²⁷⁴ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2478-2479.

¹²⁷⁵ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 22-23; Şahin, "I. Mahmud", s. 50.

¹²⁷⁶ "Azl-i Veziriazam Osman Paşa ve Nasb-ı Vezir-i Mükerrrem Ser'asker-i Tebriz Hekimbaşızâde Ali Paşa" *Suphî Tarihi*, s. 148-151; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 33; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 343.

¹²⁷⁷ Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 25; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, 313; Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV, s. 4; Rasim, *Osmanlı Tarihi*, s. 195; Şahin, "I. Mahmud", s. 50.

¹²⁷⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 222; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2479.

¹²⁷⁹ Aktepe, "Mahmud I", s. 160.

¹²⁸⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 222.

antlaşması umumî bir hayal kırıklığı oluşturmuştu¹²⁸¹. Bu durumu Şark (Herat)'ta bulunduğu sırada haber alan Tahmasbkulu Han (Nâdir Ali Han) Ahmed Paşa Antlaşması'na şiddetle karşı çıktı. Ardından Mehmed Ağa'yı İstanbul'a göndererek, II. Tahmasb ile yapılan barışa karşı olduğunu Osmanlılar tarafından alınan arazilerin iade edilmesini aksi halde savaşa hazırlanılmasını bildirdi¹²⁸². Ayrıca İsfahan'da bulunan II. Tahmasb'a da haber yollayarak yapılan anlaşmadan memnun olmadığını bildiren Nâdir Ali Han İran ileri gelenleri ve halka da mektuplar göndererek kendi tarafına çekti. Daha sonra Ruslarla Reşt Antlaşması'nı imzalayıp Rus cephesini güvenceye alan Nâdir, Tahmasb üzerine yürüyerek İsfahan'a girdi¹²⁸³. II. Tahmasb'ı hal ettikten sonra henüz bir yaşına bile girmemiş olan oğlu III. Abbas'ı hükümdar ve kendisini Şah vekili (vekilü'd-devle) ilân edip¹²⁸⁴ devletin idaresini tamamen kendi eline aldı (17 Rebiyü'l-evvel 1145-Eylül 1732)¹²⁸⁵. Bu arada tahttan indirilen Tahmasb Şah ise, Horasan'a gönderilerek, Kelat kalesine haps edildi¹²⁸⁶.

a. Nâdir Şah'ın Bağdat Kuşatması

Yönetimi devr alan Nâdir Han bundan sonra ilk iş olarak Tahmasb Şah'ın tayin ettiği devlet ricâlini azlederek yerlerine kendi adamlarını getirdi (8 Mart 1736)¹²⁸⁷. Ardından Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya eski Şah'ın imzaladığı antlaşmayı tanımadığını belirterek, savaş ilan edeceğini bildirdi¹²⁸⁸. Böylece Nâdir Han'ın giderek kuvvet kazanması ve antlaşmayı geçersiz sayması Osmanlılar'ın İran ile mücadeleleri 1733'ten itibaren Nâdir Han'ın idareyi tamamen ele geçirmesi ve kendisini şah ilân etmesiyle (1736) giderek arttı¹²⁸⁹.

¹²⁸¹ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2478.

¹²⁸² Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 405.

¹²⁸³ Ateş, s. 80.

¹²⁸⁴ Nâdir Han halkın Safevi hanedanına karşı hâla saygı ve sadakatinin olduğunu düşünmesinden dolayı kendisi tahta geçmek istemedi, Ateş, s. 82.

¹²⁸⁵ Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 32-33; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, I, s. 330.

¹²⁸⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 138, s. 388-410.

¹²⁸⁷ Eravcı, "Safevi Hanedanı", s. 891.

¹²⁸⁸ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2479; Aktepe, "Mahmud I", s. 160; Bununla ilgili bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 138, s. 258.

¹²⁸⁹ Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 60-61; Faruk Sümer, "Avşarlar", DİA, IV, İstanbul 2000, s. 164-165; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, I, s. 330; Ayrıca Nâdir Şah ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ali Djafor Pour, NâdirŞah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1977; Mehdî Han, *Nâdir Şah Tarihi*(Terc. Karşı Hicabî), Süleymaniye Ktph. Easf Efendi, nr. 2179; Lawrence Lockhard, *Nâdir Shah: A Critical*

Bundan sonra savaş için harekete geçen Nâdir Han, komutanlarından Uğurlu Han'ı Azerbaycan'daki harekâtı devam ettirmesi için Gence tarafına gönderirken, diğer bir komutanı da Irak taraflarında faaliyete geçerek, önce Osmanlıların Şehrizar ve Derne taraflarına saldırdı¹²⁹⁰. Burada yapılan muharebede Osmanlı kuvvetleri yenilirken Ahmed Paşa esir edildi¹²⁹¹. Ardından Erbil ve diğer bazı yerleri aldıktan sonra Bağdat önlerine gelen İran ordusu 12 Ocak 1733 tarihinde şehri muhasara etti¹²⁹². Bunun üzerine Bağdat Valisi Vezir Ahmed Paşa'nın vaziyeti İstanbul'a bildirip yardım istemesi ile Erzurum valisi eski sadrazam Topal Osman Paşa Anadolu beylerbeyliği payesiyle serasker tayin edilerek¹²⁹³ 80 bin kişilik bir ordu ile Bağdat'a hareket etti¹²⁹⁴. Yine sınır valilerine Bağdat valisi Ahmet Paşa'nın emrinde toplanmaları için hükümler gönderildi¹²⁹⁵.

Bu arada Bağdat valisi Ahmed Paşa, Nadir Han'ın yüz bin kişilik ordusuna karşı mücadele edemeyeceğini bildiği için yardım gelinceye kadar Nâdir Han'ı oyalamak için Mehmed Ragıp Efendi (Koca Ragıp Paşa)¹²⁹⁶ ve Mehmed Ağa'yı gönderdi¹²⁹⁷. Bu sırada büyük bir orduyla Bağdat'ın imdadına gelen Erzurum valisi Topal Osman Paşa Samara'ya kadar ilerledi. Bunun üzerine Nâdir Han, Bağdat muhasarası için on iki bin kişilik bir ordu ayırarak, kalan ordusuyla şehre iki saat mesafedeki Duçum (Dulceylik) mevkiine geldi. Topal Osman Paşa da bölgeye gelerek Duçum mevkiinde karagâhını kurdu¹²⁹⁸. Burada yapılan ve yaklaşık dokuz

Study Based Manly upon Contemporary Sources, Londra 1938; Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nâdir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Münasebetleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, Isparta 2001.

¹²⁹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 223; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 404..

¹²⁹¹ Ateş, s. 86-87.

¹²⁹² Özcan, "Mahmud I", s. 349; Aktepe, "Mahmud I", s. 160.

¹²⁹³ Şemdanî-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 33; Bu tayin ile ilgili belge için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 139, s. 105.

¹²⁹⁴ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 23; Bununla ilgili bk. BOA. C. HR. nr. 169 / 8412.

¹²⁹⁵ Diyarbakır valisi Mustafa Paşa'ya yazılan hüküm, BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 138, s. 258.

¹²⁹⁶ Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda yetiştirdiği büyük devlet adamlarından biri olan Râgıb Paşa, 1699 yılında İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mehmed olup şiirlerinde kullandığı "Ragıp" mahlasıyla tanınmış ve sonraki yıllarda aldığı "Koca" sıfatıyla birlikte bu isimle meşhur olmuştur, Ahmed Resmî, *Sefinetü'r-rüesâ*, s. 54; Şemdanî-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 144; Ayrıca Râgıb Paşa'nın hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Bekir Sıtkı Baykal, "Râgıb Paşa", *İA*, IX, İstanbul 1971, s. 594-596; Abdülkadir Karahan, "Râgıb Paşa", *İA*, IX, İstanbul 1971, s. 596-598; Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. XXI-LXXI.

¹²⁹⁷ Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. XXIV.

¹²⁹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 224.

saat süren kanlı savaşı Osmanlı ordusu kazandı¹²⁹⁹. Büyük bir hezimete uğrayan İranlılar, kırk bine yakın bir zayıat verirken, ordunun bütün savaş malzemesi ve ağırlıkları Osmanlıların eline geçti. Nâdir Han yaralı halde kaçarak, canını kurtarabildi (20 Temmuz 1733). İran'a karşı kazanılan bu zaferle Bağdat şehri kurtarıldı¹³⁰⁰. Bu arada Nâdir Han'ın mağlup olup kaçmasından sonra uzun zamandan beri Bağdat'ı muhasara eden İran kuvvetleri de kaleden yapılan hücumla bozularak geri çekilmek zorunda kaldılar¹³⁰¹. Böylece Bağdat'ın kurtarılmasında İran tarafını oyalamak suretiyle Osmanlı kuvvetlerinin yardıma gelmelerini sağlayan Mehmed Râgıb Efendi ile Mehmed Ağa'nın faaliyetleri şehrin İranlılar'ın eline geçmesini engelledi¹³⁰².

Topal Osman Paşa'nın Nâdir Han'ı yenerek, Bağdat'ı muhasaradan kurtardığı haberi, İstanbul'da büyük bir sevinç ve heyecan uyandırdı. Padişah zafer haberini getiren Tatarlar bir avuç altınla zeamet derecesinde dirlik ihsan ederken, zaferin kahramanı Topal Osman Paşa'ya da iki bin altın, hilat ve çelenk gönderilirken ilk Cuma namazında Sultan'ın adına "gazi" şeref unvânı eklendi¹³⁰³.

İran ordusunun yenilip Bağdat'dan çekilmesinden sonra bu cephenin seraskerliği Topal Osman Paşa'ya verildi. Ancak bu sırada hasta olan Topal Osman Paşa bu vazifeden affını istemişse de padişah bu isteğini kabul etmeyerek, böyle önemli bir dönemde vazifeden ayrılmasının doğru olmayacağını ve kendisinden daha nice hizmetler beklediğini iltifatlarla dolu bir fermanla bildirdi¹³⁰⁴. Bu arada Duçum'da yenilerek kaçan Nâdir Han savaştan vazgeçmeyerek, ekim ayının sonlarına doğru Musul taraflarından taarruza geçti. Lâkin Musul valisi Mehmed Paşa

¹²⁹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 139, 309-310; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 409-410; Özcan, s. 349.

¹³⁰⁰ *Suphî Tarihi*, s. 188-192.

¹³⁰¹ Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 94; Aktepe, "Mahmud I", s. 160.

¹³⁰² Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. XXIV.

¹³⁰³ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 410; Bununla ilgili hüküm, BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 139, s. 318.

¹³⁰⁴ BOA. Mühümme 139. numaralı defterin 327. sayfasındaki Osman Paşa'ya gönderilen 1146 Rebîyülahir tarihli fermanla padişah Osman Paşa'nın hizmetini takdir ettiğini ve hastalığı sebebiyle seraskerlikten afvını isteyen istidalamı gördüğünü beyan ettikten sonra "senin bu esna da ol taraflardan münfak olmak dâiyelerinde olman bir türlü rıza-yı padişahâneme muvafık olmadığından bundan akdem ve bu def'a zuhur eden asâr-ı saidane ilâve olmak üzere fimâbâd dahi ilâ maşâllah elsine-i nasda mezkûr olarak meâsir-i pesendide ibrazı senden matlubumdur" denilmekte ve bundan sonra seraskerlikten afvı hakkında hiç bir şey yazmaması emrolunmaktadır.

kumandasındaki kuvvetlerle aralarında geçen beş altı saatlik bir öncü savaşıdan sonra yenilerek çekilmek zorunda kaldı¹³⁰⁵.

Yaradılışı gereği mağlubiyetlerden ümit ve cesareti kırılmayan Nâdir Han, önce Duçum'da sonra Musul cephesinde Osmanlı ordularına yenildiği halde Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmının ilkbaharda geri dönmek üzere terhis olunmuş, bir kısmının ise dağınık bir şekilde olduğu bir sırada fırsatı değerlendirerek Kerkük yakınlarında Osmanlı ordusuna saldırdı¹³⁰⁶. Kerkük'e beş saat mesafedeki Leylan mevkiinde meydana gelen savaş sonunda Osmanlı orduları mağlup olurken, serasker Topal Osman Paşa savaş meydanında şehit düştü (30 Kasım 1733)¹³⁰⁷. Savaştan sonra Nâdir Han Kerkük, Derne ve Şehrizar'u ele geçirirken bu zafer sonrasında Osmanlı Devleti'nin barış isteyeceğini ve bu sayede Kuzey İran'da Osmanlı işgalinde bulunan yerleri de savaşız kurtaracağını umuyordu. Ancak savaşa devam etme niyetinde olan Sultan I. Mahmud, Kuzey İran'da büyük askerî başarılar elde etmiş olan Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'yı İran üzerine Serdar-ı ekrem olarak tayin etti¹³⁰⁸. Şehit olan Osman Paşa'nın yerine ise, İran cephesi seraskerliğine Köprülü-zâde Abdullah Paşa tam yetkiyle tayin edildi¹³⁰⁹. Ardından padişah tarafından Anadolu, Rumeli ve Bağdat taraflarından asker temin edilmesine yönelik Halep Valisi Abdullah Paşa'ya hükümler yazıldı¹³¹⁰. Diğer taraftan İran'daki duruma tamamen hâkim olmak için Kırım Hanı Kaplan Giray'a Kafkasya'ya geçmesi bildirildi¹³¹¹.

Kerkük muharebesinden sonra 1734 Ocak'da tekrar Bağdat önlerine gelen Nâdir Han Ahmed Paşa'ya elçi göndererek, Revan, Gence, Şirvan, Tiflis ve Kaht eyaletlerini istedi. Bağdat'ta fazla bir güç bulunmadığını ve önceki muhasaranın eksiklerinin henüz tamamlanmadığını bilen Ahmed Paşa ret cevabı vermeden teklifi

¹³⁰⁵ *Suphî Tarihi*, s. 208-210.

¹³⁰⁶ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2480.

¹³⁰⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 226; Topal Osman Paşa'nın biyografisi ile ilgili bk. Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 411-418; M. Münir Aktepe, "Topal Osman Paşa", *İA*, XII, İstanbul 1995, s. 441.

¹³⁰⁸ Selâhi, *Zapt-ı Vekâyî-i Yevmiye*, Üniv. Ktph. nr. TY. 2518 var. 7- 11; Tayin ile ilgili bk. "Bundan akdem zuhur eden Kerkük Vak'ası hamiyet-i padişâhânemi....", BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 139, s. 267.

¹³⁰⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 139, s. 1.

¹³¹⁰ BOA. C. HR. nr. 24 / 1157.

¹³¹¹ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 422-425; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2480-2481.

hükümete yazacağını bildirmek üzere yetmiş seksen gün müsaade istedi¹³¹². Bu durum üzerine İran'a dönen Nâdir Han'ın teklifi Osmanlı merkezinde değerlendirildikten sonra kabul edilmeyerek, hudut komutanlarına ve İran seraskeri Abdullah Paşa'ya durum bildirildi¹³¹³.

Ardından Nâdir Han tarafından sulh için padişaha¹³¹⁴ ve Vezir-i azam Hekimoğlu Ali Paşa'ya¹³¹⁵ ve şeyhülislâma¹³¹⁶ Farsça mektuplar gönderildi¹³¹⁷. Bu mektuplarda kendisinin de Osmanlı hanedanı gibi Türk olduğunu ve iki taraf arasında akrabalığın bulunduğunu belirten Nâdir Han, Kerkük muharebesi sırasında esir ettiği ordu kadısı Erzincanlı Abdülkerim Efendi'nin murahhaslığıyla sulh teklifinde bulundu¹³¹⁸. Nâdir Han tarafından yapılan bu teklif sadrazam tarafından uygun bulundu. Ardından sadrazam¹³¹⁹ ve şeyhülislâm¹³²⁰ tarafından cevabî mektuplar yazıldı¹³²¹. Ancak bu mektup İran seraskeri Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın eline geçince İran'ın antlaşmada Aras Nehri'nin sağ sahilindeki bütün memleketlerin kendine terk edilmesini istediğini bilen Abdullah Paşa tarafından kabul edilmedi. Bu durum üzerine sadrazamın sulhe isteğine karşı İran seraskerinin

¹³¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 227.

¹³¹³ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2481; Sultan I. Mahmud tarafından İran seraskeri Abdullah Paşa'ya Bağdat'ın tahkim edilerek, zahire konmasına yönelik gönderilen emirler ile ilgili bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 139, s. 418-419.

¹³¹⁴ İran Şâhı Nâdir Şâh'ın Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Şehriyâri'ye irsâl eylediği Farisi nâme için bk. BOA. BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, s. 1-2; Bu mektubun tercümesi için bk. TSMA. E. nr. 32999; Yine tercüme için bk. "Der-Zikr-i Tahrirât-ı Nâdir Şâh be-Âsitâne-i Âliye-i Ma'dilet-penâh İran Şâhı Nâdir Şâh'ın Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Şehriyâri'ye İrsal Eylediği Farisi nâmesinin tercümesidir", Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 36-40.

¹³¹⁵ İran Şâhı Nâdir Han tarafından devletlü sadr-ı azam Hekim-oğlu Ali Paşa'ya gönderilen Farsça mektup için bk. BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, s. 2-3; Yine bu mektubun tercümesi için bk. "Şâh-ı Müşârünileyh Tarafından Devletlü Sadr-ı A'zam Hazretlerine Gelen Farisi Mektubun Tercümesidir", Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 40-44.

¹³¹⁶ Nâdir Şâh tarafından Şeyhülislâm Feyzullah Efendi-zâde Şeyh Mustafa Efendi'ye 1149 /1733 tarihinde gönderilen farsça mektup için bk. BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, s. 3-4, Tercümesi için bk. "Şâh-ı Müşârünileyh Tarafından Semâhatlü Şeyhülislâm Efendi Hazretlerine Gelen Fârîsi Mektubun Tercümesidir", Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 44-46.

¹³¹⁷ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 422-425.

¹³¹⁸ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, s. 1-2.

¹³¹⁹ Sadrazam tarafından İran'a gönderilen nâme-i hümâyûn için bk. BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, s. 16-17.

¹³²⁰ Şeyhülislâm tarafından İran'a gönderilen nâme-i hümâyûn için bk. BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, s. 17-18.

¹³²¹ Sadrazamın mektubunda Köprülü Ahmed Paşa'nın olağanüstü yetkilerle serasker olarak atandığı belirtiliyor ve bu görevlerle barış görüşmelerine yetkili olduğu bildiriliyordu, Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 437.

itiraz etmesi üzerine Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa sadareten azledildi (30 Haziran 1735)¹³²².

Osmanlı merkezinde bunlar yaşanırken Musul tarafından çekildikten sonra Şirvan üzerine yürüyen Nâdir Han, Şirvan Hanı Sürhay Han'ın Dağıstan taraflarında bulunmasından istifade ile ve Şamahi'deki Kızılbaşların da yardımlarıyla 24 Ağustos 1734'de Şirvan'a geçerek Şamahi'yi zaptetti¹³²³.

Bu durum karşısında Şemahi'yi geri almak için harekete geçen Şirvan Hanı Sürhay Han'a yardımcı olması için Gence taraflarında bulunan Nasreddin Sultan kumandasındaki Tatar kuvvetleri gönderildi. 27 Eylül 1734'de İran kuvvetleriyle karşılaşan Sürhay Han, İranlıları yenerek karargâhlarına kadar takip etti ise de kuvvetlerinin azlığı sebebiyle geri döndü¹³²⁴. Daha sonra İran'a iki kez daha saldıran Sürhay Han, yenilerek Kumuk topraklarına kaçmak zorunda kaldı¹³²⁵.

Bu şekilde Şirvan ve merkezi Şemahi'yi elde ederek Dağıstan taraflarına hâkim olan Nâdir Han, Osmanlılar'ın elindeki Gence'yi almak üzere harekete geçti. Bu durum üzerine Gence valisi olan Genç Ali Paşa tarafından Erzurum ve Revan valilerinin acele yardıma gelmeleri bildirilirken, o sırada Şark seraskeri olan Abdullah Paşa'ya da vaziyet bildirildi¹³²⁶. Yine Revan, Tiflis, Çıldır, Erzurum ve Van valilerine de Gence'nin imdadına yetişmeleri için hükümler gönderildi¹³²⁷.

Kuvvetleriyle Gence'ye gelen Nâdir Han Gence'yi muhasara etti ve muhasaranın ikinci ayında on bin kadar bir kuvveti de Tiflis taraflarına yollayarak, Tiflis'i kuşattı. Ardından Küri kalesini, Ordubat ve Yezd şehirlerini ele geçirdi¹³²⁸. Ancak Şark seraskeri Abdullah Paşa ve diğer hudut kumandanlarının büyük gayretleri sonucunda Gence kurtarıldı (1734 Ekim)¹³²⁹. Ardından Kars'ta bulunan serasker Abdullah Paşa'nın üzerine yürüyen Nâdir Han beş saat süren bir

¹³²² Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 39.

¹³²³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 228.

¹³²⁴ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2481.

¹³²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 228; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 438.

¹³²⁶ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2481; Abdullah Paşa'ya gönderilen emir ile ilgili bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 140, s. 206.

¹³²⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 140, s. 207- 209.

¹³²⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 228; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2482.

¹³²⁹ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 438.

muharebeden sonra Kars suyunun diğer tarafına çekilmek zorunda kaldı. Ancak burada kalmayarak Arpaçayı'na giden Nâdir Han'ı takip etmesi için serasker Abdullah Paşa görevlendirildi¹³³⁰.

Bu arada hükümetten aldığı geniş selâhiyete rağmen Nâdir Han'a karşı oldukça çekingen davranan Abdullah Paşa'nın kumandası altındaki kuvvetlere disiplin sağlayamaması ve ihmalkâr tavırları Osmanlı ordusunun sonunu hazırladı. Nâdir Han'la savaşmak istemeyen ancak hükümet merkezinden aldığı şiddetli emir üzerine¹³³¹ muharebe düzeni almadan mecburen harekete geçen Abdullah Paşa, karakol ve düşmanın durumundan haber alma gibi muharebe usullerine uymadı. Sayıca kendilerinden üstün olmalarına rağmen (80 bin kişi) Osmanlı ordusunun bu ihtiyatsız durumunu öğrenen Nâdir Han 70 bin kişiden oluşan ordusuyla Bogevar civarına geldi ve burada yapılan muharebede (Arpaçay Savaşı) Osmanlı kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Muharebe esnasında serasker Abdullah Paşa şehit edilirken, dağılan Osmanlı kuvvetleri Kars'a çekilmek zorunda kaldı¹³³². Savaş sırasında Abdullah Paşa'nın vefât etmesi üzerine serasker vekilliğine Sivas valisi Ahmed Paşa tayin edilirken, daha sonra o tarihlerde Rakka valiliğinde bulunan Ahmed Paşa'ya İran seraskerliği verildi¹³³³. Ayrıca İran hududundaki ordu-yu hümâyûnda bulunan ümera ve bölge valilerine hükümler gönderilerek Arpaçay yenilgisinin seraskerin düşman üzerine varırken tedbirsiz davranmasından kaynaklandığı bildirildi¹³³⁴.

Bu arada Nâdir Han aldığı Revan ve Arpaçayı galibiyetleri üzerine daha önce kuşatıp alamadığı Gence ile Tiflis ve Revan (Erivan)'ı işgal etti¹³³⁵. Serdar-ı ekremin şehit olduğunu ve Osmanlı ordusunun mağlubiyetini öğrenen Gence valisi Genç Ali Paşa yaklaşık 8 aydır kuşatma altında bulunan Gence kalesini Nâdir'e teslim ederek Kars'a çekildi. Tiflis muhafızı İshak Paşa da Tiflis'i boşaltırken, Revan valisi Vezir Ali Paşa önce direndi ise de anlaşma şartlarına binaen Revan'ı Nâdir'e teslim etmek

¹³³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 228; 1148/ 1735 tarihinde Abdullah Paşa'ya gönderilen ve Nâdir Han'ı takip etmesi ve bu konuda ihmâlî olursa cezalandırılacağına dair emir ile ilgili bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 140, s. 410.

¹³³¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 140, 410.

¹³³² Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 39; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 229; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2482.

¹³³³ Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 39.

¹³³⁴ "Düşmanın üzerine varılır iken", BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 140, s. 418-422.

¹³³⁵ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 439.

zorunda kaldı¹³³⁶. Ardından Nâdir Han Gence muhafızı Ali Paşa aracılığıyla sulh yapmak istediğini Osmanlı hükümetine bildirirken, hazinedârı Mirza Mehmed'i de serasker Ahmed Paşa'ya gönderdi¹³³⁷.

Osmanlı kuvvetlerinin Kerkük ve Arpaçayı muharebelerinde aldığı yenilgiler ile Nâdir Han'ın İran'a iadesini istediği yerleri tamamen elde ederek, Gence valisi Genç Ali Paşa vasıtasıyla sulh teklifinde bulunması Osmanlı hükümetini barış yapmaya yanaştırdı¹³³⁸. Ardından iki tarafın da sulhu onaylaması üzerine Osmanlılar tarafından Genç Ali Paşa murahhas tayin edilerek, Nâdir Han'ın gönderdiği Mirza Mehmed ile birlikte Tiflis'e gönderildi. Bu arada Nâdir Han o sırada Lezki kabileleri üzerine gittiğinden Genç Ali Paşa Tiflis'te kalarak, Nâdir Han'ın dönmesini bekledi ve sonra Mogan ordugâhına gitti¹³³⁹.

Antlaşma için Osmanlı hükümeti daha önce IV. Murad zamanında imzalanan antlaşmayı kabul edip, sadece Rusların İran taraflarında alâkalarını kesmek için İran ile Rusya arasındaki ittifak muahedesinin feshini ve Rusların Dağıstan'dan çekilmesini şart koştu ve serasker Ahmed Paşa'ya selâhiyet verdi¹³⁴⁰. Bu arada daha önce yine İran ile görüşmeye memur edilen Mehmed Râgıb Efendi'de bir hatt-ı hümayûnla payitahta davet edilerek İran ile mukâmeleye memur edildi¹³⁴¹. Hükümet merkezinden aldığı yetkiler üzerine Genç Ali Paşa 1736 Mart'da Mogan yakınlarındaki İran murahhası Mirza Mehmed ile müzakereye başladı ve Sultan Murad dönemindeki sınırlar üzerinden görüşmeye yetkili olduğunu belirtti¹³⁴². İran murahhası Mirza Mehmed'in bu durumu kabulü ile diğer maddelere geçildi. Bu maddeler şöyledir:

1. İran hacılarının İran Hac emiri ile gönderilmesi ve bunlardan bac alınmaması.

¹³³⁶ Ateş, s. 105.

¹³³⁷ Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 28-29; *Suphî Tarihi*, s. 325-326; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2483.

¹³³⁸ Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 42; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 439-440.

¹³³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 231.

¹³⁴⁰ Ahmed Paşa'ya verilen yetkilerini bildiren ferman için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 141, s. 61.

¹³⁴¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 142, s. 96.

¹³⁴² *Suphî Tarihi*, s. 327; Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 28-29; Ayrıca bu konu ile ilgili bk. BOA. C. HR. nr. 173 / 8648; nr. 155/ 7715.

2. İranlıların mensup olduğu Caferî mezhebinin¹³⁴³ beşinci mezhep olarak kabul edilerek, Kâbe’de bu mezhebe dair bir rükûn yani ayrı bir namaz yeri tahsis edilmesi¹³⁴⁴.
3. Her iki hükümetin İstanbul ve İsfahan’da birer şehbender bulundurmaları ve İran şehbender kethüdasının İran hacılarıyla birlikte Hicaz’a gitmesi.
4. Her iki taraf esirlerinin serbest bırakılmaları¹³⁴⁵.

İran murahhasının bu 4 teklifine karşı Osmanlı murahhası olan Genç Ali Paşa: “Ben ancak hudud kat’ına memurum bu maddelere cevap veremem” demesi üzerine Nâdir Han bu maddeleri görüşmek ve aynı zamanda kendisinin İran Şahı olduğunu bildirmek üzere Abdülbaki Han isminde bir adamını ve ulemâdan sadr-ı

¹³⁴³Nâdir Afşar’ın Osmanlı Hükümeti’nden kabul edilmesini talep ettiği bu mezhep Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ali ve sırasıyla onun iki oğluyla torunlarını Allah’ın emri ile ve peygamberin tayini ve vasiyeti ile meşru imam kabul eden ve böylece oniki imama inanmayı dinin aslına dahil bir rükun olarak görenlerin mezhebidir. Bunlara oniki imam kabul ettiklerinden dolayı isna-aşeriye (onikiciler), imamlara inanmayı imanın şartlarından biri olarak gördüklerinden imamiye; hem itikat hemde ibadet ve muamelatta İmam Cafer es-Sadık’ın görüşlerine dayandıklarından dolayı da Caferiyye de denilmiştir. Şîî’lere göre Hz. Ali, Hz. Peygamberden sonra insanların en üstünüdür. Başta Hz. Ali olmak üzere kendisinden sonra çocukları da imamete en layık insanlardır. Zaten Hz. Peygamber sağlığında Hz. Ali’yi veda haccından dönerken Gadir-Hum denilen mevkide kendisine halife ve ümmete imam olarak tayin ettiğini açıkça bildirdiği gibi, daha bir çok vesile ile onun imametini ümmete vasiyet etmiştir. Çünkü imamet (hilâfet) Ehl-i Sünnet’in dediği gibi ümmetin istek ve seçimine bırakılabilecek küçük işlerden değildir. İmamet, dinin aslına dahil bir rükundur ve iman esasları arasında yer alır. İmamiye (Caferiyye) nin oniki imamı ise şunlardır: 1. Hz. Ali, 2. Hz. Hasan, 3. Hz. Hüseyin, 4. Hz. Ali Zeynel Abidin, 5. Muhammed el Bakır, 6. Cafer es’Sadık, 7. Musa el-Kasım, 8. Ali er-Rıza, 9. Muhammed et-Taki, 10. Ali en-Aki, 11. El Hasan el-Askeri, 12. Muhmamed el-Mehdi. Burada isimleri geçen imamlardan sonuncusu olan Mehdi ölmemiştir, yeniden Allah’ın buyruğu ile dünyaya gelecek ve bütün insanlara doğru yolu gösterecektir. Caferiyye’nin fikhî konulardaki görüşleri Ehl-i Sünnet’ten çok önemli ayrılıklar göstermemektedir. Ancak inanç esaslarıyla ilgili konularda dikkat çekici özellikleri vardır. Tevhid, nübüvvet ve ahiret gibi üç temel usûlde birleşmiş olmakla birlikte imametın usûlü din içine sokulması dolayısıyla Hz. Muhammed’den sonra belli kişilere üstünlük sağlanması ve bu kişilerin peygamber gibi “ismet” sahibi yani günahlardan korunmuş oldukları ve başkalarında bulunmayan “özel bir bilgiye” sahip bulundukları hususunun kabul edilmesi İslâm dininin Kur’an-ı Kerim’in özüne ve ruhuna ters düşmektedir, Ateş, s. 184, dipnot 842.

¹³⁴⁴Nâdir Şah’ın bu isteği tamamen siyasî bir amaç taşımakta olup, Sünnî Osmanlı ve Babürlü İmparatorlukları arasında, dinî önderlik elde edebilmek ve bu sıkışık durumdan kurtularak üçüncü fakat meşrû bir güç olarak ortaya çıkmaktır, İhsanoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 61: Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Saim Arı, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nâdir Şah-I. Mahmud Dönemi Ehl-i Sünnet-Şîî Diyalogu*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, Urfa 2001.

¹³⁴⁵Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 440; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 231; Bu maddeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. *Suphî Tarihi*, s. 317-328; Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 30-31; Antlaşma maddeleri gereğince İstanbul’dan İran’a gidecek Acem esirlerinin yollarda muhafazaları ve işlerinin sağlanması için Erzurum ve Trabzon kadılarıyla Trabzon’dan İran’a kadar ki yol üzerindeki kaza kadılarına hükümler yazıldı, BOA. C. AS. nr. 110/ 49714.

memâlik denilen Mirza Ebû'l-Kasım ve Horasan müderrislerinden kendi imamı ve reisü'lûlemâ Ali Ekber Molla'yı İstanbul'a göndermek istedi¹³⁴⁶.

Bu arada Nâdir Han'ın hudud tayinine ilâve olarak teklif ettiği maddeleri serasker Ahmed Paşa acele olarak İstanbul'a bildirdi. Bu durum üzerine Sultan Mahmud İran ile Rusya arasında imzalanan antlaşmanın feshi şartıyla bu dört maddeden özellikle ilk ikisinin muahedeye dahil edilmesine karar verdi¹³⁴⁷ ve ardından Genç Ali Paşa ile beraber İran murahhas heyetinin de İstanbul'a gelmeleri emredildi¹³⁴⁸.

b. İstanbul Görüşmeleri

Nâdir Şah'ın murahhas heyeti padişaha¹³⁴⁹, sadrazama¹³⁵⁰ ve şeyhülislâma¹³⁵¹ yazılan mektupları da yanlarında getirerek 1736 Temmuz başında İstanbul'a gelirken heyet teşrifât kurallarına uygun bir şekilde ağırlanarak, kendilerine hediyeler verildi¹³⁵². Rus seferi sebebiyle ordudan İstanbul'a getirtilen Reisü'l-küttap İsmail Efendi ile Mustafa ve Ragıp Efendilerle görüştü¹³⁵³. Ancak mezhep ile ilgili konularda müsalâha yapmak tarihte görülmediği için bu hususta görüşmek üzere ulemadan bazı kimseler de Muhsinzâde Sarayı'ndaki toplantıya çağrıldı¹³⁵⁴. Oldukça tartışmalı geçen sekiz toplantının ardından müzakere heyeti 24 Eylül 1736

¹³⁴⁶ *Suphî Tarihi*, s. 328-329; Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 31; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 232; İzzet Sak, "1736-1741 Yılları Arasında İstanbul'a Gelen İran Elçilerinin Bazı Masrafları", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 16, Konya 2006, s. 121.

¹³⁴⁷ Nâdir Şah'ın teklifi ettiği maddelerin müsalahaya dahili hakkında serasker Ahmed Paşa'ya gönderilen ruhsatnâme için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 142, s. 161.

¹³⁴⁸ *Suphî Tarihi*, s. 298; Bu emir için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 142, s. 96.

¹³⁴⁹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, s. 1.

¹³⁵⁰ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, s. 2-3.

¹³⁵¹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, s. 3-4.

¹³⁵² Tertib-i ziyafet be-elçi-i Han-ı mûmâ-ileyh", *Suphî Tarihi*, s. 335-337; Yine İran'dan gelen sefir Abdülbaki Han ve maiyetindeki beyzadeganın güvenliğinin ve tayinatının sağlanması ile ilgili gönderilen hükümler için bk. BOA. C. HR. nr. 160 / 7965; nr. 144/ 7178; nr. 175 / 8710; nr. 107 / 5345; Burada nadir rastlanan bir durum olarak elçiye verilen hediyeler arasında Hz. Osman'a ait el yazması bir Kuran'da bulunmaktadır, Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 442-444.

¹³⁵³ *Suphî Tarihi*, s. 334-335; Mektûbî Râgıb Efendi'nin İran elçileriyle Rusya münasebeti ve Kafkas ahvalı hakkındaki görüşmelerine dair takrir için bk. BOA. HH. nr. 6 / 204.

¹³⁵⁴ Bunlar Anadolu Kadaskeri Leyli Ahmed Efendi, Fetvâ Vesikaları Dairesi müfettişi ve daha önce Mekke kadılığında bulunmuş olan Abdullah Efendi ve eski İstanbul kadısı Ahmed Efendi'dir, Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 442.

tarihlerindeki son toplantıda Nâdir Şah'ın teklif ettiği dört madde için şu esaslar tespit edildi:¹³⁵⁵

1. İran'a gidecek emir-i hac'ın Şam yoluyla gitmeyip Necef ve Lahsa yoluyla gitmesi ve şayet Şam yoluyla gidecek olursa emir-i hac tabiri kullanılmayıp başka bir isim verilmesi.
2. Caferî mezhebinin beşinci mezhep olmasında mahzurlar beyan olunup, sonuçta kendi mezhepleridir bize zararı yok diye karar verilmiş fakat mahzurları beyan edilerek Kâbe'de rûkûn tahsisi kabul edilmeyip bu hususta İran âlimleriyle görüşmek üzere iki Osmanlı âliminin İran'a gitmesi münasip görülmüştür.
3. Üç senede bir değişmek üzere iki devlet payitahtlarındaki şehbenderler emir-i âlem rütbesinde olacaklardı.
4. Esirlerin serbest bırakılmaları ve bundan böyle Acem esirlerinin alınıp satılmaması kabul edilmiştir¹³⁵⁶.

Zeyl (ek Madde): a. İki devlet arasındaki sınır meselesinin Sultan IV. Murad zamanında Safevi hanedanıyla yapılan antlaşma esasları üzerinde çözülüp, İran halkı Ehl-i Sünneti benimsemeyecekler. b. Osmanlılar İran hacı ve tüccarlarının yol güvenliklerini sağlayıp, tüccarlardan Osmanlı kanunlarında belirtilen meblağların üzerinde gümrük vergisi alınmayacak, yanlarında ticaret malı olmayan yolculardan bac alınmayacak. c. Osmanlı topraklarına kaçanlar himaye edilmeyip, tarafların vekillerine teslim edileceklerdir¹³⁵⁷.

Sultan I. Mahmud belirtilen bu antlaşma maddeleri doğrultusunda bir de Ahitnâme yazmıştır¹³⁵⁸. Kuran'dan sıkça nakiller yapılarak yazılan bu ahitnâmede Nadir Şah'ın İran Şah'ı olarak tanındığını ifade barış maddelerinin yanı sıra şu 3 madde yer almaktadır:

¹³⁵⁵ *Suphî Tarihi*, s. 344-345; Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 8-82; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2484; Sak, s. 121-122.

¹³⁵⁶ BOA. A. DVNS. NMH. nr. 3, s. 16-17; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 233; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 445.

¹³⁵⁷ BOA. A. DVNS. NMH. nr. 3, s. 4-7; Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, VII, s. 206.

¹³⁵⁸ "1149 Cemaziyye'l-âhir (1723 Teşrin-i Evvel) sulh toplantılarından sonra Sultan Mahmud tarafından yazılan Ahidnâmenin suretidir", BOA. A. DVNS. NMH. nr. 3, s. 4-7.

1. Osmanlı Devleti İran hac kervalarının Lahsa ve İmam Ali taraflarında güvenli bir şekilde geçmelerini sağlayacak etkili tedbirler almayı kabul etmiştir. Ancak İranlı kervan nezaretçileri Osmanlıların kullandıkları “emirü’l-hac” yerine başka bir unvan taşıyacaklardır.
2. Osmanlılar İran nezdinde üç yılda bir değiştireceği bir “emirü’l-hac” bulundurmaya taahhüt ederken bu emirin kahyası Lahsa ve İmâm Ali yolunda İran hacılarına refakat edeceklerdir. Yine her iki ülke birer büyük elçi bulunduracaklardır.
3. Osmanlı Devleti elindeki esirleri tespit ederek, esirlerin alınıp satılmasını yasaklayacak ve esirleri serbest bırakacaklardır. Yine İranlılara kardeş muamelesi yapılarak, Anadolu’ya gelecek İranlılara iyi davranılacak, mallarından fazla gümrük vergisi alınmaması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Yeni şartların belirlenmesinden sonra iş imza safhasına gelince İranlı murahhaslar özellikle birinci ve ikinci maddeleri Osmanlı uleması tarafından da kabul ve imzası lâzım geldiğini ileri sürdüler. Bunun üzerine Osmanlı barış heyeti bu işin ancak Osmanlı ulemasının İran’ı ziyaretinden sonra görüşülebileceğini belirttiler. Nâdir Şah bu hususu kabul ederken, İran’a gelecek Osmanlı elçisinin vezir derecesinde olmasını kabul ettirdi¹³⁵⁹. Bu arada İstanbul’dan ayrılmadan önce misafir İran elçilik heyeti ile İran’a gidecek olan Osmanlı elçileri Sultan I. Mahmud’un huzuruna kabul edilerek kendilerine ikramlar yapıldı. Ardından İran Şahı’na götürecekleri nâme-i hümayûn ve hediyeler teslim edildi. Bu ziyaret sırasında Sultan I. Mahmud elçi Abdülbaki Han’a özel olarak tezhibli bir kuran-ı kerim hediye ederken, İran âlimlerine de tefsir, hadis ve kelâm ile ilgili kitaplar hediye etti¹³⁶⁰.

Bunun üzerine Caferî mezhebi ve hac emirliği meselelerini görüşmek üzere İran’a gönderilecek ilim heyetine Abdullah Vassaf Efendi¹³⁶¹ (sonradan şeyh) ve fetva emini Hacı Halil Efendi seçilirken, büyük elçiliğe ise baş imrahor Mustafa Bey

¹³⁵⁹ Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 119-123; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2484-2485; Yine bununla ilgili bk. BOA. C. HR. nr. 106 / 5284; nr. 111/ 5543.

¹³⁶⁰ Şemdani-zâde, *Mür’it-Tevârih*, I, s. 63; Arı, s. 65; Sak, s. 122.

¹³⁶¹ Hakkında bilgin için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV /2, s. 481-483; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, (Haz. Fikri Yavuz-İsmail Öz), İstanbul 1972, s. 481.

vezaret verilerek tayin edildi¹³⁶². Ayrıca Trabzon valisi Mehmed Paşa'ya da Rumeli payesiyle hem Nâdir'in şahlığını onay ve tebrik hem de İran'la yapılacak barış için sadır olan nâme-i hümayunu götürmesi için İran'a gönderilmesine karar verildi¹³⁶³. Sultan I. Mahmud Sadrâzam ve Şeyhülislâm tarafından İran resmî makamlarına yazılmış mektuplar da elçi heyetine teslim edildi. İran elçi heyeti ile Osmanlı murahhasları Padişah huzurunda kabul edildikten ve kendilerine verilen ziyafetten sonra "Ahitnâme" ile birlikte pâdişah, sadrazam ve şeyhülislâmın mektuplarını teslim alarak, Nâdir Şah'a gönderilen Arap atları ve değerli eşyalar ile birlikte İran'a hareket ettiler¹³⁶⁴.

Sultan I. Mahmud'un büyükelçi Mustafa Paşa ile gönderdiği nâme-i hümayûnda¹³⁶⁵ İran hacıları, şehbenderler ve esirler meselesinin tamamıyla hal edilip Caferî mezhebinin kabulüyle Kâbe'de bir rükûn tahsisi meselesinin şer'an ve siyaseten mahzurları beyan olundu ve bu mesele hakkında sadrazam ve şeyhülislâm tarafından gönderilen mektuplarda izah edildiği belirtildi¹³⁶⁶.

Osmanlı hükümdarı İran şahı olarak tanıdığı Nâdir Şah'ın hükümdarlığını tasdik için Mustafa Paşa'yı gönderdikten sonra müsalahanın ardından Rumeli payesiyle Trabzon valisi Mehmed Paşa'yı da İran Şahı Nâdir Han Hazretleri'ne İran Şahlığı'nın teslim ve tebrikini havi nâmeyi götürmeye memur etti¹³⁶⁷. Böylece Damat İbrahim Paşa döneminde başlayan ve on üç yıl süren savaşlar sona ererken, İran ile yeniden bir barış devri başladı. Ancak Caferî mezhebi meselesi halledilemeyerek ortada bir sorun şeklinde kaldı¹³⁶⁸.

¹³⁶² "Tayin-i şûden-i ulema ve memur şûden-i Vezir Mustafa Paşa bâ-sefaret-i İran", Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 98-100.

¹³⁶³ "Evâil-i cemaziyelahir 1149 tarihli hüküm", BOA. A. DVNS. MHM. d. nr.142, s. 141.

¹³⁶⁴ Arı, s. 66.

¹³⁶⁵ "Devlet-i Aliye tarafından mebus Vezir-i mükerrer Mustafa Paşa hazretleriyle gönderilen nâme-i hümayûn", BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 416-418.

¹³⁶⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 234; Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik*, s. 109-113.

¹³⁶⁷ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 418-421; *Suphî Tarihi*, s. 77-738.

¹³⁶⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 234; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2485; V. Minorsky, "Nâdir I", *İA*, IX, İstanbul 1993, s. 21-31.

Bu arada beş sene dokuz aydan beri hal edilmiş olarak sarayda mahpus hayatı yaşayan eski padişah III. Ahmed 1 Temmuz 1736 tarihinde altmış üç yaşında vefat ederken, cenazesi mutad törenle kaldırılarak, Yeni Camiî türbesine defnedildi¹³⁶⁹.

4. III. Dönem Osmanlı-İran Savaşları (1736-1746)

İran topraklarını Osmanlı, Rus ve Afgan istilâlarından kurtarmış olan Nâdir Şah İran ileri gelenlerini Mogan sahrasında¹³⁷⁰ toplayarak, yaptığı hizmetleri anlattı. Ardından kendisinin çok yorulduğunu ve istirahat edeceğini belirterek bir hükümdar seçilmesini istedi¹³⁷¹. Ancak adamlarının çalışmaları sayesinde İran Şahlığına getirildi (1736)¹³⁷².

Nâdir Şah ile Osmanlılar arasında yapılan antlaşmada¹³⁷³ Caferî mezhebinin beşinci mezhep olarak kabulüyle, Kâbe’de bu mezhep sâkinleri için bir rükûn meselesi ihtilaflı kalmış ve bunun üzerine İranlı ulemalarla görüşmek ve çözüm bulmak için iki Osmanlı âlimi İran’a gönderilmişti¹³⁷⁴.

Nâdir Şah’ın Afganistan ve Hindistan seferine çıkıp Kandehar’ı muhasara ettiği sırada Osmanlı elçisi Mustafa ile iki Osmanlı âlimi geldiler. Yapılan görüşme neticesinde sorunlu olan iki maddenin kabulü için ısrar edilmesi üzerine heyet Kandehar’dan geri dönmek zorunda kaldı. Bu durum İran’ın Osmanlı ile yeni bir savaşı göze aldığını gösteriyordu. Bu sırada Rusya ve Avusturya savaşları devam ettiğinden meselenin kesin bir şekilde çözümü devlet tarafından daha sonraya bırakıldı¹³⁷⁵.

Kandehar’dan sonra Kâbil’i de alan Nâdir Şah bütün Afganistan’ı ele geçirerek Hindistan’a girdi. Lahor’a kadar ilerleyip, Kernal muharebesinde Gurkanlı

¹³⁶⁹ *Suphî Tarihi*, s. 300-301; Şemdani-zâde, *Mür’it-Tevârih*, I, s. 44.

¹³⁷⁰ Mogan Sahrası: Erdebil yakınlarında Kur Nehri’nin Hazar Denizi’ne döküldüğü yere kadar uzanan ova, Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, VIII, s. 200.

¹³⁷¹ Nâdir Şah buradaki konuşmasında atalarının inançlarına uymayan sapık düşüncüyü terk edip, Dört Büyük Halife’nin yolundan gitmelerini ve Caferî mezhebini kabul etmelerini emretti BOA. HH. nr. 15/1.

¹³⁷² Şemdani-zâde, *Mür’it-Tevârih*, I, s. 60; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 299; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, I, s. 330.

¹³⁷³ BOA. HH. nr. 3 /92-D.

¹³⁷⁴ Aktepe, “Mahmud I”, s. 163.

¹³⁷⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 299; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2521.

(Timuriler) ordusunu yenip Delhi'yi zaptederek, Hindistan Devleti'ni sulhe mecbur etti. Yapılan antlaşma sonucunda İran hududu Sind (İndus) nehrine kadar geriledi¹³⁷⁶.

Bu şekilde dört yıl süren Hindistan seferinden sonra Nâdir Şah elde ettiği memleketleri ve kazandığı zaferleri Osmanlı padişahı Sultan I. Mahmud'a bir nâme¹³⁷⁷ ve hediye göndererek bildirirken¹³⁷⁸ büyük bir ganimetle İsfahan'a döndü¹³⁷⁹.

Nâdir Şah Hindistan'daki başarıları hakkında Sultanı I. Mahmud'a gönderdiği 5 Nisan 1741 tarihli Farsça nâmesinde mağlup olan Nasirüddin Mehmed Şah'ın kırk bin telef ve bir hayli esir verdikten sonra Kernal kalesine kaçıp üç gün sonra teslim olarak kendisiyle beraber devlet merkezi olan Şahcihanabâd'a (Delhi) geldiğini ve Mehmed Şah'ın Türk olup kendisinin de Türk olması sebebiyle onu yine saltanatı bırakarak¹³⁸⁰ Sind nehrinin sağ taraflarını almakla iktifa eylediğini beyan etti¹³⁸¹. Yine İran ordusunun Hindistan seferinden dönüşünü bildirmek için görevlendirilen kişinin (Ali Merdan Han) ölümü ile yerine elçi olarak Hacı Han'ın tayin edildiğine

¹³⁷⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 299; Nâdir Şah'ın Afganistan ve Hindistan seferleri hakkında geniş bilgi için bk. Ateş, 121-123.

¹³⁷⁷ Nâdir Şah'ın Hindistan seferini detaylı bir şekilde anlattığı mektubunda şöyle demektedir: "Pâdişâh-ı müşârünileyh aktâr-ı memâlik-i Hind'den askerin cem ve isti'dad ve levâzım-ı saltanatiyle Şâh Cihân-Abâd'dan hareket ve Şah Cihan-Abâd'a kırk mesafede vâki Kernal (Karnal) ismiyle mevsûm tertip ettiği hısn-ı hasin ve hisâr-ı metine cenk kasdiyle gelüp tevakkuf...." BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 8, s. s. 32-33; "Acem hanlarından Tahmasb Kulu Han'ın Hindistan'a girerek Hint padişahının mağlup edip taç ve tahtını zaptetmişliğine dair", BOA. HH. nr. 6 / 184.

¹³⁷⁸ Nâdir Şah'ın gönderdiği hediyelerden bahsettiği mektubu için bk. BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 8, s. 33; Yine İran Şahı tarafından padişaha bazı hediyeler ve fil getiren Abdülkerim Bey ile maiyeti için düzenlenen tayinat defteri için bk. BOA. C. HR. nr. 184 / 9190; nr. 174 / 8651; C. ML. nr. 392 / 16038; İran elçisinin getirdiği hediyeler arasında üzeri eşsiz mücevherle işli kumaşlar, 10 fil ve değerli silahlar bulunmaktadır, Sakaoğlu, "Mahmud I", s. 56.

¹³⁷⁹ BOA. A. DVNS. NMH.d. nr. 8, s. 32-33; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 300.

¹³⁸⁰ "Çün bu hayr-ı hah Türkman olup ve pâdişâh-ı müşârünileyh dahi devha-i Türkmaniyye ve selîl-i silsile-i Gürkâniyyeden idiler, illiyet ve cinsiyet aleminde Hindûstan pâdişahlığını kemâkan Şah-ı vâlâcâh-ı müşârünileyh tefviz ve hutbe ve sikkeyi yine kendü nâmına câri eyledik", BOA. A. DVNS. NMH. nr. 8, s. 33.

¹³⁸¹ BOA. A. DVNS. NMH. nr. 8, s. 32-33; Bu mektupların değerlendirmesi için bk. Hikmet Bayur, "Nâdir Şah Afşar'la Sultan I. Mahmud Arasında Hindistan Seferi Hakkında Teâtî Olunan Mektuplar", *IV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1952, s. 325-340; I. Mahmud'un gönderdiği cevâbî mektuplar için bk. "Taraf-ı hümayûn-ı hüsrevânemde übbehet Nâdir Şah hazretlerine hâlâ Âsitâne-i Saâdette olup iadesi musamman olan elçisi Hacı Han ile gönderilen nâme-i hümayûnun müsveddesidir", BOA. A. DVNS. NMH. nr. 8, s. 56-57; Nâdir Han Türkmenlikte kardeşlik ifadesini kendileriyle savaştığı Müslüman-Türk hükümdarlarıyla barış yaptığı sırada daima kullanmıştır. Sultan I. Mahmud ise mektuplarında bu cihet üzerinde hiç durmazken sadece İslâmcılık üzerinde durmuştur, Bayur, s. 329.

dair Nâdir Şah'ın oğlu Nasrullah Mirza tarafından sadarete bir mektup gönderildi¹³⁸². Bu arada mektupları ve Nâdir Şah'ın taleplerini bildirmek için gelen İran elçilerine Çavuşbası Derviş Mehmed Ağa İstanbul'a getirmek üzere mihmandar tayin olunurken¹³⁸³ elçilere oldukça iyi muâmele edildi ve tüm ihtiyaçları Devlet-i Aliye tarafından karşılandı¹³⁸⁴. Ardından Dağıstan beylerine bir ferman göndererek kendisine itaat etmelerini istediye de, istediği cevabı alamayınca 1741 başlarında Şamahi taraflarına yürüdü. Ancak Sünnî olan Dağıstan halkı kendisine tabi olmak istemiyor ve Osmanlı hükümdarını halife olarak tanıyordu¹³⁸⁵. Dağıstanlıların şiddetli mukavemeti karşısında Nâdir Şah isteğine muvaffak olamayarak, şiddet politikasını terk etti, Lezki ve Dağıstanlılar'la anlaştı¹³⁸⁶. Osmanlı Devleti ise çetin bir savaştan çıkmasından dolayı yorgun olup, İran'ın da başarılarını göze alarak savaşa pek hevesli değildi. Ancak Nâdir Şah'ın Caferî mezhebi meselesinden vazgeçmemesi padişahı zor durumda bıraktı. Sultan I. Mahmud'un bunu Sünnî bir padişah ve İslâm halifesi olarak kabul etmesine imkân yoktu. Böyle bir hareket ulemanın tepkisine ve memlekette bir ihtilâl çıkartarak, tahtını kaybetmesine sebep olabilirdi¹³⁸⁷. Bu sebeple elçinin Caferîlik mezhebinin kabulüyle ilgili isteklerine kesin bir cevap verilmeyerek, konunun şeriatin hükümlerine göre çözülmesi ümidi ile toplantıya son verildi¹³⁸⁸. Ardından İran'a Caferî mezhebinin beşinci mezhep olarak kabulü konusunun vükelâ ve ulemâya bırakıldığını belirten bir mektup gönderildi¹³⁸⁹.

Bu sebeple Sultan I. Mahmud çıkabilecek bir ihtilafta kendisini ve Osmanlı Devleti'ni haklı göstermek için İstanbul ulemasından Nâdir Şah'ın Caferî mezhebinin kabulü meselesinde ısrar ettiği takdirde devletin resmî mezhebi olan

¹³⁸² BOA. HH. nr. 4 / 134; Nâdir Şah'ın elçi Hacı Han maiyetinde İstanbul'a gönderdiği elçilik heyetinin sayısı 3000 kişidir, Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 102.

¹³⁸³ Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 103.

¹³⁸⁴ Bunlarla ilgili bk. BOA. C. HR. nr. 123 / 6130; nr. 62 / 3089/ nr. 62 / 3090.

¹³⁸⁵ BOA. HH. nr. 5 / 136.

¹³⁸⁶ Şahin, "Mahmud I", s. 66.

¹³⁸⁷ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2522.

¹³⁸⁸ Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 106.

¹³⁸⁹ Sultan Mahmud'un elçi Hacı Han ile gönderdiği nâme-i hümayûnda Nâdir Şah'ın kabulünü istediği 5 maddeden üçünün zaten Osmanlı Devleti tarafından kabul edildiği, ancak dinî konulardan oluşan diğer iki maddenin şer'î sakıncaları sebebiyle kabul edilemeyeceğinin daha önce kendilerine bildirildiği halde, yine bu maddeler üzerinde ısrar edildiği üzerinde durulmuştur. Yine mektubun devamında bu maddelerin şer'î sakıncaları sebebiyle hiçbir şekilde kabul edilemeyeceği bir kez daha belirtilerek, meselenin vükelâ ve ulamaya bırakıldığı yinelenmiş ve iki devlet arasında dostluk ve kardeşlik temenni edilmiştir, BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 8, s. 57.

Sünnî inanişına aykırı olacağı dolayısıyla kendisine savaş ilânının meşru bulunduğuna dair 30 Nisan 1742 tarihli fetvalar aldı¹³⁹⁰.

Yine Nâdir Şah'a durumun önemini ve Bâb-ı Âî'nin tutumunu bildirmek üzere divan-ı hümayûn hâcegânından Mustafa Nazif Efendi yollandı¹³⁹¹ ise de Nâdir Şah teklifinden dönmediği gibi Rusya ile de Osmanlı aleyhine bir ittifak yaptı¹³⁹².

Böylece doğu seferi meselesinin tekrar ortaya çıkma ihtimali üzerine tedbir olarak Irak taraflarına Bağdat valisi Ahmed Paşa ve Azerbaycan tarafı seraskerliğine de Diyarbakır valisi Köse Ali Paşa tayin edildiler¹³⁹³. Ardından Padişah tarafından İran üzerine hücum olunması için Diyarbakır vesair vilâyet valilerine emirler gönderildi¹³⁹⁴. Bu gelişmeler üzerine Nâdir Şah Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya iki elçi göndererek (Nazar Ali Han-Mirza Zeki) kendisinin de Kerkük'ü aldıktan sonra Bağdat'ın teslim edilmesine dair bir senet istedi¹³⁹⁵. Tecrübeli bir devlet adamı olan Ahmed Paşa Nâdir Şah'ın Bağdat'ı işgali durumunu düşünerek senedi vermekle birlikte durumu İstanbul'a bildirerek acele kuvvet gönderilmesini ve vezir-i azamın bizzat sefere çıkmasını tavsiye etti¹³⁹⁶.

Bunun üzerine yeni sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın konağında yeniçeri ağası, derya kaptanı, kazaskerler vesair devlet ricâlinin katıldığı bir müşâvere meclisinden sonra İran'ın saldırı niyetinde olduğu ve bunun için hazırlık yapılmasına karar verildi¹³⁹⁷. Ardından oluşan yeni durum ulemaya sorularak, Osmanlı ülkesine taarruz kastında olan Şah'ın def'ini şer'an vacip ve kıtal farz olduğuna dair fetvalar alınarak¹³⁹⁸ İran'a savaş ilan edildi¹³⁹⁹.

¹³⁹⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 148, s. 218, 226, 243.

¹³⁹¹ Mustafa Nazif Efendi'nin İran elçiliği için bk. Adnan Budak, Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği (1746-1747), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon 1999.

¹³⁹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 301.

¹³⁹³ Şahin, "Mahmud I", s. 18.

¹³⁹⁴ BOA. HH. nr. 812 / 37244.

¹³⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 301; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2522.

¹³⁹⁶ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 38.

¹³⁹⁷ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2522-2524; Bununla ilgili sefer için asker, zahire, hayvan ve cephane temini ile ilgili hükümler yazıldı, BOA. C. AS. nr. 515/ 21529; C. NF. nr. 13 / 612; C. HR. nr. 65 / 3220.

¹³⁹⁸ 1155 tarihli bu fetva suretleri için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr.148, s. 226-243.

¹³⁹⁹ Ateş, s. 128.

Bu arada Osmanlı hükümeti Nâdir Şah’a karşı 1730 İran’ın istilâsı esnasında Osmanlılara iltica eden ve Safeviye hanedanından olduğunu iddia eden bir şehzadeyi İran Şahı olarak ilân etti¹⁴⁰⁰. Hüseyin Şah’ın oğlu olduğunu iddia eden Safî adındaki bu şehzade önce Selânîk’te ve sonra da Rodos’ta oturtuldu¹⁴⁰¹. Ancak İran vaziyeti yeniden ortaya çıkınca bu şehzadeden istifade edilmek üzere İstanbul’a getirilerek kendisine Kadıköy’de bir konak tahsis edildi. Ardından padişah tarafından kabul edilen şehzadeye İran şahlığı verilerek, İzmit’te oturmasına karar verildi¹⁴⁰². Bu sırada Nâdir Şah’ın hududu geçtiği haberinin alınması üzerine İran’a harp ilân edilirken (23 Eylül 1743)¹⁴⁰³ Şah Safî’i de Erzurum’a gönderildi¹⁴⁰⁴. Yine Şah Safî’ye padişah tarafından elli bin kuruş altın ve değerli kürkler gönderilirken, İran’a girmeye gayret etmesini bildiren bir tahrirat yazıldı¹⁴⁰⁵.

a. Nâdir Şah’ın İkinci Irak Harekâtı

Kuvvetlerinin bir kısmı Bağdat tarafını vurmuş olan İranlılar, buradan Kerkük üzerine ilerleyerek, Kerkük Kalesi önüne gelip teslim teklif ettilerse de kale muhafızlarının direnişi ile geri çekilmek zorunda kaldılar¹⁴⁰⁶. Durumu haber alan Nâdir Şah sinirlenerek birkaç yüz top ve humbara ile şehri muhasara etti ve şiddetli saldırıdan harap olan şehir ancak üç dört gün mukavemet edebildi. İranlıların sayıca üstünlüğü ve yardım gelme ihtimalinin kalmaması üzerine Osmanlı kuvvetleri şehri vire ile teslim etmek zorunda kaldılar¹⁴⁰⁷. Ancak vire şartlarına uymayan İran askerlerinin şehri yağmalaması ve halkın karşı gelmesi sonucunda halktan pek çok kişi katledildi¹⁴⁰⁸.

¹⁴⁰⁰ Özcan, “Mahmud I”, s. 351; Sakaoğlu, “Mahmud I”, s. 56; Bununla ilgili İran Şahı Şehzade Safî Mirza’nın desteklenmesi, hilat giydirilmesi ve payeler verilmesi ile ilgili Sultan I. Mahmud’un fermanı için bk. BOA. YB (21), nr. 10 / 39.

¹⁴⁰¹ BOA. C. HR. nr. 72 / 3591; nr. 90 / 4469.

¹⁴⁰² Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 39-40; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2524; Şehzade Sâfî hakkında Diyarbakır valisi Hekim-oğlu Ali Paşa’ya gönderilen ferman için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr.150, s. 105.

¹⁴⁰³ Yeniçeri ocağının sefere harekâtı için Ocak ağasına gönderilen ferman için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr.150, s. 132.

¹⁴⁰⁴ Şemdanizâde, *Mür’it-Tevârih*, I, 110-111; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 302-303; Şah Safî’nin İzmit’ten Erzurum’a isali için bk. BOA. C. HR. nr. 37 / 6839; nr. 140/ 6999.

¹⁴⁰⁵ BOA. HH. nr. 814 / 37266.

¹⁴⁰⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 303-304.

¹⁴⁰⁷ Aktepe, “Mahmud I”, s. 163.

¹⁴⁰⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 303-304; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2524.

Ardından Bağdat valisi Ahmed Paşa kethüdası Mehmed Ağa'yı İstanbul'a gönderip Nâdir Şah'ın büyük bir orduyla tekrar savaşa hazırlandığını bildirdi. Bu durum üzerine Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa bir meydan savaşı ile Nâdir Şah'ı yenip barış imzalatmak için durumu padişaha bildirdi. Sultan I. Mahmud durumun sarayda toplanacak bir müşavere meclisinde görüşülmesini emretti. Ancak sadrazamların serdar-ı ekrem olarak sefere çıkmalarına karşı olan Kızlarağası Beşir Ağa padişahı sadrazam aleyhine kışkırtarak azline ve yerine Hasan Paşa'nın getirilmesine neden oldu¹⁴⁰⁹.

b. Nâdir Şah'ın Musul Kuşatması

İstanbul'da bu şekilde azil ve tayinlerin olduğu bu sıralarda Nâdir Şah, Kerkük'ten hareket ederek, Musul'a doğru ilerledi ve 13 Eylül 1743 tarihinde Musul'u muhasara etmeye başladı¹⁴¹⁰. Musul muhafızı Abdülcélil-zâde Hüseyin Paşa'nın karşı koymalarına karşılık bizzat kale etrafını gezen Nâdir Şah kaleye karşı yaptırdığı on iki tabya ve siperler ile şehri bombardımana tuttu. Ardından 4 Ekim'de umumî bir hücumla geçen Nâdir Şah, hazırlattığı lağımaları ateşe verip, hazırladığı bin yedi yüz merdivenle şehre saldırdı. Ancak rüzgârın yön değiştirmesi ile lağımaların kendi askerleri üzerine devrilmesi sonucu pek çok kayıp vermesine rağmen saldırıyı durdurmadı. Buna karşılık kale müdafilerinin şiddetli direnişi karşısında Nâdir Şah Bağdat taraflarına çekilmek zorunda kaldı¹⁴¹¹.

Böylece Osmanlı askerleri kendilerinden çok daha kalabalık olan düşmanı yenerek, Musul'u kurtarıırken, padişah bu zaferi yeni sadrazamın uğuruna vererek, Hasan Paşa'ya bir samur kürk, iki hilat, iki murassa kılıç ve yedi bin beş yüz kuruş ihsan etti. Yine kalenin müdafasında bulunanlara da hilat ve hediyeler gönderdi¹⁴¹².

¹⁴⁰⁹ Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 111; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 40.

¹⁴¹⁰ *Suphî Tarihi*, s. 828-830; Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 112; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 47; Bununla ilgili Kars seraskerine tahrirat yazıldı, BOA. HH. nr. 813 / 37257.

¹⁴¹¹ Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 112.

¹⁴¹² Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2525.

c. Nâdir Şah'ın Üçüncü Kars Kuşatması

Musul'dan çekilmek zorunda kalan Nâdir Şah 1744 Temmuz'unda Kars Kalesi önüne gelerek, Künbed Köyü önüne metris kazıp, muhasaraya başladı ise de şiddetli müdafaa sonucunda geri çekilmek zorunda kaldı¹⁴¹³. Bunun üzerine Çeteci Abdullah Paşa kumandasındaki on sekiz bin kişilik bir kuvvet mahalli aşiret kuvvetleriyle birleşerek İran'a akın yaptı. Kars seraskeri eski sadrazam Ahmed Paşa'ya İran Şahı ilân edilmiş olan Şah Safî adına propaganda yaptırmayı emrolundu¹⁴¹⁴.

Serasker Şehlâ Ahmed Paşa hastalığı dolayısıyla hizmetten affını isteyerek, Halep valiliğine tayin edildi ve yerine Aydın muhassılı eski sadrazam Yeğen Mehmed Paşa Anadolu valiliği ile Şark seraskeri olarak görevlendirildi¹⁴¹⁵. Yine Diyarbakır valisi ve bölge kadılarına hükümler gönderilerek İran canibi seraskerine iltihakları bildirildi¹⁴¹⁶. Ardından Nâdir Şah'ın İslâmiyetten ve sulhten bahsetmesinin hile ve desise eseri olduğu ve buna kesinlikle itimat edilmeyerek İran üzerine hücum edilmesine yönelik durum Şark Seraskeri Yeğen Mehmed Paşa'ya bildirildi¹⁴¹⁷. Yine bu sıralarda Osmanlı sadrazamına Nâdir Şah'ın oğlu İmam Kulu Mirza'dan Caferî Mezhebi'nin diğer dört mezhep ile olan münasebetleri ve bu mezhebin Osmanlılar tarafından da hak olduğunun kabul edilmesi gerektiğine yönelik bir mektup geldi¹⁴¹⁸. Bunun üzerine Şeyhülislâm tarafından Bağdat valisi Vezir Ahmed Paşa'ya Caferî Mezhebi'nin Ehl-i Sünnet'e aykırı olduğu ve kabulünün mümkün olmadığına dair fetvalar gönderildi¹⁴¹⁹.

İran'la savaşlar devam ederken Hindistan hükümdarlarından Nâsirüddin Mehmed Şah, Buharalı Seyyid Ataullah adında bir elçiyi deniz yoluyla İstanbul'a

¹⁴¹³İzzî, *Tarih-i İzzî*, s. 7-8; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 55; Nâdir Şah'ın Kars kuşatması ile ilgili müstakil bir eser için bk. Fahreddin Kırzioğlu, "Nâdir Şah'ın 1744 Kars Muhasarası ve Bunu Anlatan Emekli Kars Kadısı Osman Saf'ın Risalesi", *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler*, I, Ankara 1983, s. 13-50; Yine Kars Kuşatması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sırrı Efendi, *Makale-i Vaka-i Muhasara-i Kars*, Süleymaniye Ktb. Esad Efendi, nr. 2417.

¹⁴¹⁴BOA. A. DVNS. MHM. d. nr.150, s. 423; *Suphî Tarihi*, s. 808.

¹⁴¹⁵BOA. A. DVNS. MHM. d. nr.151, s. 68, 70.

¹⁴¹⁶BOA. HH. nr. 6 / 195.

¹⁴¹⁷BOA. C. HR. nr. 43 / 2121.

¹⁴¹⁸BOA. HH. nr. 3 / 92 /B.

¹⁴¹⁹BOA. HH. nr. 4 / 93.

gönderip elçinin şifahî takriri gereğince Nâdir Şah'a karşı ittifak teklif etti¹⁴²⁰. Sultan I. Mahmud bu teklife sadece şifahi muvafakat ederken, Hind elçisi ile birlikte maliye tezkirecisi şair Salim Efendi'yi de Hindistan'a elçi olarak gönderdi¹⁴²¹.

Merkezden aldığı emirler doğrultusunda Kars ve Şark seraskeri olarak yeni tayin edilen Yeğen Mehmed Paşa 26 Haziran 1745'te Erzurum'dan İran tarafına hareket ederek, Revan'ın kuzeyindeki Bogaverd sahrasındaki Nâdir Şah'ın kuvvetlerine saldırı da bulundu¹⁴²². Bunun üzerine İran kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı¹⁴²³. Ancak tam zafer kazanılacakken, serasker Yeğen Mehmed Paşa'nın hastalığını fırsat bilen on bin kişilik levent kuvvetlerinin saldırıda bulunmak istemeyerek geri çekilmesi ve Yeğen Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine leventlerin harp sahasını terk etmeleri sebebiyle yirmi binden fazla zayıat veren Osmanlı ordusu Kars'a geri dönmek zorunda kaldı¹⁴²⁴.

d. Osmanlı-İran Barış Antlaşması

21 Ağustos 1745'de neticelenen Revan muharebesinin ardından dağılarak Kars'a gelen ordunun idaresini eski serasker Şehlâ Ahmed Paşa alarak, düzeni sağladı ve ikinci defa serasker tayin edildi¹⁴²⁵. Ancak savaşta Osmanlı ordusu oldukça ağır bir yenilgi almış ve bütün ağırlıklarını savaş meydanında bırakmak zorunda kalmıştı. Nâdir Şah İran'da meydana gelen iç isyanlardan dolayı Osmanlı ordusunun bozuk düzen geri çekilişi sırasında karşı saldırıya geçmeyerek, barış yapmayı tercih etti. Bu şekilde yapılan son Murad-Tepe (Revan) savaşından sonra 1742 yılından beri devam eden Osmanlı-İran savaşlarına son verildi¹⁴²⁶.

Revân muharebesinden sonra ordunun geri çekilmesi ile büyük bir sıkıntıdan kurtulan Nâdir Şah, biri Kars seraskeri Şehlâ Ahmed Paşa'ya ve diğeri Bağdat valisi

¹⁴²⁰ BOA. HH. nr. 6 / 196; BOA. D. BŞM. MHF. nr. 37 / 43; İzzî, *Tarih-i İzzî*, s. 14-15.

¹⁴²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 300; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 57-58.

¹⁴²² BOA. C. HR. nr. 43 / 2121; Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 118.

¹⁴²³ Şahin, "Mahmud I, s. 67.

¹⁴²⁴ İzzî, *Tarih-i İzzî*, s. 186; Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 118.

¹⁴²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 306; Tayin ile ilgili ferman için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr.151, s. 353.

¹⁴²⁶ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 64.

Ahmed Paşa'ya olmak üzere iki mektup gönderdi¹⁴²⁷. Bu mektuplarda Caferî mezhebinin kabulü ve Kâbe'de bir rûkûn tahsisi tekliflerinden vazgeçtiğini belirten Nâdir Şah, buna karşılık Şah İsmail'den alınmış olan Van, Bağdat, Basra, Kerbelâ ve Necef taraflarının kendisine verilmesini belirten nâmesini bir elçi ile gönderdi¹⁴²⁸.

Osmanlı Devleti ise Revân muharebesinden sonra hudutları kuvvetlendirerek Kars ve Diyarbakır taraflarında önemli hazırlıklar yaptı¹⁴²⁹ ve Kırım Hanı İkinci Selim Giray'a da Kars cephesine asker göndermesini bildirildi¹⁴³⁰. Yine İran'ın isteklerinin kabulünün imkânsızlığını bilen hükümet, verilecek cevabın Nâdir Şah'ın gönderdiği elçi ile görüşmenin sonunda verilmesini kararlaştırdı¹⁴³¹.

Bu arada sâbık vezir-i âzam Hekimoğlu Ali Paşa Kars cephesi seraskerliğine getirilmiş olup, o gelinceye kadar eski serasker Şehlâ Ahmed Paşa vekil olarak Erzurum'da bırakıldı. Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetleri karşısında telaşlanan Nâdir Şah hemen barış müzâkereleri istedi. Barış görüşmeleri için görevlendirilen Fetih Ali Bey 18 Ocak 1746 'de İstanbul'a gelerek, Ragıp Paşa Konağı'nda misafir edildi¹⁴³². Nâdir Şah'ın Sultan I. Mahmud'a ve İtimadüddeve denilen İran vezir-i azamı Şahruh tarafından Osmanlı sadrazamına gönderdiği mektuplar alınarak tercüme edildi¹⁴³³.

Nâdir Şah öncelikle Caferî mezhebi meselesinde Osmanlı ulemasının gereksiz yere ısrar ettiklerini ve bu kadar kan dökülmesine sebep olduklarını, kendisinin de ısrar ederse yeniden kan döküleceğinden dolayı vazgeçtiğini, hacca

¹⁴²⁷ BOA. HH. nr. 4 / 126; nr. 4 / 127.

¹⁴²⁸ BOA. A. DVNS. NMH. nr. 8, s. 36-38; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 306; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 64.

¹⁴²⁹ Bunlarla ilgili Çıldır ve Van taraflarının muhafazası ve asker tedariki için Kars canibi Seraskeri Vezir Ahmed Paşa'ya hükümler yazıldı, BOA. C. AS. nr. 192 / 8273.

¹⁴³⁰ BOA. C. AS. nr. 1046 / 45960.

¹⁴³¹ Şemdanî-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 120.

¹⁴³² Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 66; Elçinin kabulü ve ağırlanması için Bağdat Valisi Ahmed Paşa'ya ayrılan tahrirat için bk. BOA. HH. nr. 4 / 127; Yine İran elçisine verilen ziyafet ve yapılan masraflar için bk. BOA. C. HR. nr. 131 / 6528; nr. 95 / 4702; C. ML. nr. 775 / 31650.

¹⁴³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 306-307; Bu mektubunda İran Şahı musalâha için Bağdat ve Basra Valisi Ahmed Paşa ile Nazif Mustafa Paşa'nın elçi olarak görevlendirilmesini istedi, BOA. HH. nr. 6 / 193 / C.

giden İranlıların dört mezhep rükünlerinden herhangi birinde namaz kılacaklarını bildiriyordu¹⁴³⁴.

İkinci nâmede ise, eskiden İran'a ait olan Irak ve Azerbaycan'dan birisi İran'a tamamen terk edilirse, diğerinin Osmanlı Devleti'nde kalan yarısı üzerinde İran'ın bir daha hak iddia etmeyeceğini belirtiyordu, ancak bu isteğin de kabul veya reddinin Osmanlı hükümdarına bırakıldığını bildiriyordu¹⁴³⁵.

Nâdir Şah'ın gönderdiği bu iki mektup ve elçi Fetih Ali Bey ile görüşüldükten sonra mesele hükümetçe görüşülüp, İran'ın harbe neden olacak iki maddeden vazgeçmesi ve arazi işini de Osmanlı padişahının isteğine bırakması, Nâdir Şah'ın sulhü samimî olarak isteğini gösterdiğinden kendisine cevap verilmesi kararlaştırıldı¹⁴³⁶. Bu durum üzerine barış konusunda Osmanlı Hükümeti'nin görüşlerini bildirmek üzere Nazif Mustafa Efendi elçi tayin edilerek İran'a gönderilmesine karar verildi¹⁴³⁷.

Bunun üzerine Sultan I. Mahmud adına yazılan nâmede iki İslâm devleti arasında savaşa son vermek için Nâdir Şah'ın hem mezhep, hem de arazi terki meselelerinde ısrar etmemesi öğüldükten sonra, IV. Murad devrindeki sınırlar üzerine anlaşılabilceği bildirildi¹⁴³⁸.

Nâme-yi elçi sıfatıyla İran Şahı'na götürmekle görevlendirilen Mustafa Nazif Efendi, İran elçisi Fetih Ali Bey'le beraber İran'a gitti¹⁴³⁹. Osmanlı elçilik heyeti yola çıktıktan sonra yol güzergahında bulunan ümeraya hükümler gönderilerek elçilere gerekli yardımlarda bulunmaları emredildi¹⁴⁴⁰. Yine İran İtimadüdde'vine

¹⁴³⁴ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, s. 43- 45.

¹⁴³⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 308; Şah'ın hudut tashihinden ve Caferî mezhebi üzerindeki taleplerinden vazgeçmesinin diğer sebebi de en değerli ve sadık adamlarını ortadan kaldırması ve itibarını kaybetmesidir, İlgürel, "Mahmud I", s. 143; Şahin, "Mahmud I", s. 74; İran Şahından Osmanlı hükümdarlığına gönderilen ahidnâme sureti ve şartları için bk. BOA. HH. nr. 1 /5; Nâme-i Hümayûn için bk. BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, s.43-44.

¹⁴³⁶ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2530; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 308; Burada verilecek kararın müsveddesi için bk. BOA. HH. nr. 6 / 187.

¹⁴³⁷ Ateş, s. 150.

¹⁴³⁸ BOA. A. DVNS. NMH. d., nr. 3, s. 48-50.

¹⁴³⁹ Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 106-117; Nâzif Efendi'nin Şah'ın huzuruna kabul edildiğine dair Şah'ın mektubu için bk. BOA. HH. nr. 811 / 37234 /A; Yine İran elçisi Fetih Ali Han Türkman ile gönderilen name-i hümayûn için bk. BOA. A. DVNS. NMH. nr. 3, s. 47-48.

¹⁴⁴⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 152, s. 143.

vezir-i azamın Türkçe ve İran ulemasına İslâm birlik ve beraberliğinden bahseden Arapça mektuplar verildi¹⁴⁴¹. Nâme-i hümayûnu Şaha götüren Nazif Mustafa Efendi getirdiği hediyeleriyle¹⁴⁴² birlikte nâmeyi takdim etti ve Şah tarafından padişaha verilmek üzere hediye ve cevapnâme olarak geri döndü¹⁴⁴³.

Osmanlı elçisi nâme ve mektupları götürüp Nâdir Şah'a ve diğerlerine takdim ettikten sonra İran murahhası Hasan Ali Han ile dört beş oturumda nâme-i hümayûndaki esas üzerine Dördüncü Murad zamanındaki hududa göre karar verilip, İran hacılarına emirü'l-hac tayini ve her üç senede bir değiştirilmek üzere devlet merkezlerinde şehbenderler bulunması ve elde edilen esirlerin iadeleri ilâve edilmek suretiyle muahede imzalandı (4 Eylül 1746)¹⁴⁴⁴. Elçi Mustafa Efendi iki taraftan mübadele edilen mühürlü muahede senedini aldıktan sonra Ekim ayında Bağdat'a geldi¹⁴⁴⁵. Ardından Nazif Mustafa Efendi muahedenâmeyi Bağdat valisi ve ordu seraskeri Ahmed Paşa'ya onaylattıktan sonra Şubat 1747'de İstanbul'a döndü¹⁴⁴⁶. Bu arada İran Şahı'nın dostluk nişânesi olarak gönderdiği ünlü taht-ı tavûs ve diğer hediyeler, onun bir suikast sonucu öldürülmesinin¹⁴⁴⁷ ardından çıkan karışıklıklar

¹⁴⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 308-309; Bu mektuplar için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr.152, s. 142, 143.

¹⁴⁴² Osmanlı elçisinin götürdüğü hediyeler ile ilgili bk. TSMA. E. nr. 4463.

¹⁴⁴³ BOA. HH. nr. 6 / 198; Mustafa Nazif Efendi'nin İran elçiliği ile ilgili geniş bilgi için bak. Adnan Budak, Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği (1746-1747), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon 1999.

¹⁴⁴⁴ 1159 /1746 tarihli ahidnâmedeki maddeler şu şekildedir: 1. Murad-ı Rabi zamanındaki musalâha ve tahdid-i hudud şurûtuna riâyet edilmesi. 2. Hac zamanlarında İran, Bağdat, Şam yollarıyla Emirü'l hac Nezaretî'nden hacca gidip gelmenin emniyet altında bulundurulması. 3. Tarafeyn esirlerinin alınıp satılmaması. 4. İranîlerin Şah İsmail Safevî zamanındaki İmam-ı Azam Mezhebi'nden tehaşi ve şeb ve şetim gibi bidatleri terk, Ehl-i Sünnet Mezhebi'nde sülûk edilmesi, Mekke'ye gelip gidenlere güzel muamele edilmesi. 5. İran hacılarının beraberinde ticaret emvali olmadıkça Bağdat'ca kendilerinden bac alınmaması. 6. Taraflardan firar edenlerin himaye edilmeyerek talep halinde iade olunması, BOA. HH. nr. 1 / 2; Yine bu name için bk. BOA. A. DVNS. NMH. nr. 3, s. 54-55.

¹⁴⁴⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 309; Özcan, s. 351.

¹⁴⁴⁶ Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 127-128; Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 85.

¹⁴⁴⁷ Nâdir Şah'ın 1743'ten itibaren Osmanlılar ile girdiği savaşlar ve Kafkasya seferinin ülke ekonomisinde meydana getirdiği bunalımı telafi edebilmek için Hindistan Seferi'nden dönüşünde affettiği üç yıllık vergiyi halktan zorla tahsil etmesi yanında halkın verebileceğinden fazla vergi vermeye zorlaması, başta Safevi hanedanına bağlı olan ve Nâdir Şah'ın dinî reformlarını benimsemeyen Şîî ulema olmak üzere bütün zümrelerin tepkisine neden olmuştur. Bu durum ülkenin pek çok yerinde isyanlara yol açarken, bu isyanları bastırmakla uğraşan Nâdir Şah Horasan'daki Feth Abad'da kurduğu karargahta bir gece uyurken çoğunluğu kendi boyu olan Afşar boyundan 70 kadar emir tarafından düzenlenen bir suikast sonucu 20 Haziran 1747'de öldürüldü, Abdurrahman Ateş "Nâdir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra İran'da Hakimiyet Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'nin İran Politikası", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, VIII, Aralık, Afyon 2005, s. 55.

sebebiyle uzun süre Bağdat'ta kaldı, ancak III. Mustafa zamanında İstanbul'a getirilebildi¹⁴⁴⁸.

Bu arada İran'la antlaşma imzalanınca Osmanlı tarafından İran Şahı ilân edilmiş olan Mirza Safi'ye artık ihtiyaç kalmadığından Erzurum'dan geri alınmasına yönelik padişah tarafından ferman gönderildi¹⁴⁴⁹. Ardından muahede gereğince iki taraftan rütbeli büyük elçilerin gönderilmesi gerektiğinden daha önce Kars taraflarında İran ile bazı görüşmelerde bulunmuş olan ruznâmçe-i evvel Kesriyeli Hacı Ahmed Efendi'ye¹⁴⁵⁰ vezirlik ve Sivas valiliği verilerek¹⁴⁵¹ kıymetli hediyelerle¹⁴⁵² Bağdat yoluyla İran'a gönderildi¹⁴⁵³. Nâdir Şah'a gönderilen nâme-i hümayûnda Nâdir Şah'ın Osmanlı padişahını büyük biraderi kabul etmekle iki tarafın birbirlerinin haklarına tecavüz etmemeyi iki devletin şanına uygun olarak elçilerin Nâdir Şah'ın huzurunda 4 Eylül 1746 tarihinde imzalanan muahedenin iyi kabul gördüğü belirtilmiştir. Yine her iki tarafın barış antlaşması sebebiyle oluşan dostluk ve muhabbet ortamını geliştirip, sağlamlaştırmasına ve gelecek hükümdarlar arasında dahi barış ve dostluğun temellerinin atılmasına çalışılması temenni edilmektedir¹⁴⁵⁴. Ancak hediyelerle ve kalabalık bir maiyetle Hemedan'a gelen Ahmed Paşa, Nâdir Şah'ın öldüğü haberini alarak İran'da saltanat davaları ve asayişsizliğin meydana geldiğini görünce Bağdat'a döndü¹⁴⁵⁵. Bunun üzerine Bağdat'a gelen İran sefaret heyeti de Nâdir Şah'ın öldürülmesiyle İran'da baş gösteren iç olayları takip ederek, sonucu beklediklerinden Bağdat'ta kalarak İstanbul'a gidemediler. Bu nedenle

¹⁴⁴⁸ Özcan, "Mahmud I", s. 351; M. Münir Aktepe, "Nâdir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tâvûs Hakkında", TD. S. 28-29, İstanbul 1975, s. 113-122.

¹⁴⁴⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr.152, s. 297.

¹⁴⁵⁰ Ahmed Paşa (Kesriyeli) (?-1748/49): Kesriye'de (Kastoria) doğan Ahmed Paşa âyândan Sadık Ağa'nın oğludur. 1730'da Mora muhassılı; 1741'de rûznâmeçe-i evvel, 1744'de Kars ordusu defterdarı; 1746'da üçüncü defa rûznâmçe-i evvel oldu. 1746'da İran'a büyük elçi olarak gitti. 1747'de Bosna valisi; 1748'de Bağdat valisi oldu ve 1748/ 49'da vefat etti, Ebû Sehl Numan Efendi, *Tedbirât-ı Pesenedide*, (Yay. Haz. Ali İbrahim Savaş), Ankara 1999, s. 4; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 114-115; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, s. 251; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara 1984, s. 86-92.

¹⁴⁵¹ BOA. HH. nr. 4 /127.

¹⁴⁵² Gönderilen hediyeler için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 152, s. 315; İzzî, *Tarih-i İzzî*, s. 95; Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 128-129.

¹⁴⁵³ Süleyman Togaç, Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin İran Sefaretnâmesi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2000, s. 3-4.

¹⁴⁵⁴ BOA. A. DVNS. NMH. nr. 3, s. 66-68.

¹⁴⁵⁵ Şemdani-zâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 135; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 310.

beraberinde getirdikleri mektup ve hediyeler Bağdat'ta kaldı¹⁴⁵⁶. Ardından 1751 yılında Bağdat valisi Süleyman Paşa'ya gönderilen fermanla elçilerin İran'a iadesi ve beraberinde getirdikleri hediyelerin de listesi yapılarak, miktar ve cinsi tespit edildikten sonra muhafaza altına alınması emrolundu¹⁴⁵⁷. Bu arada İran'a giden Kesriyeli Ahmed Efendi'nin maiyetinde vekayinüvis ve mektupçu olarak görevlendirilen Rahmi Efendi sefaret heyetinin İran'a kadar gidişatında geçtiği şehir, kasaba, köy, menzil ve derbendler hakkında bilgiler içeren "Sefaretnâme-i İran"¹⁴⁵⁸ isimli bir sefaretnâme hazırladı¹⁴⁵⁹.

İran'da Nâdir Şah'ın öldürülmesi ile işler iyice karıştı ve taht elden ele geçmeye başladı¹⁴⁶⁰. Bu sırada Bağdat ve Erzurum valileri merkeze mektup yazarak, İran'da çıkan karşılıklar sebebiyle ordunun tamamen dağılmış olduğunu ve bir serasker tayini ile bütün memleketlerin kolayca işgal edilebileceğini bildirmişse de Müslüman bir devletle savaşmayı başından beri istemeyen Sultan I. Mahmud bunu reddederek Nâdir Şah'la yapılan barış antlaşmasına sadık kaldı¹⁴⁶¹. Hatta Hindistan ve Afganistan'ın İran'a karşı birlikte taarruz etme teklifleri¹⁴⁶² de ne Sultan I. Mahmud ne de selefi III. Mustafa tarafından kabul edilmedi¹⁴⁶³. Bu şekilde İran'la yapılan 1746 tarihli antlaşma ile III. Ahmed döneminde başlayan ve Sultan I. Mahmud döneminde devam eden Osmanlı-İran savaşları sona erdi.

Buna göre 4 Eylül 1746 tarihinde imzalanan ve uzun yıllar geçerliliğini koruyan Osmanlı-İran barış antlaşmasının şartları şu şekildedir:¹⁴⁶⁴

Antlaşma esas metin bir şart, önsöz ve üç maddeden oluşan metin ile bir "tezvil" den (ek) oluşmaktadır.

¹⁴⁵⁶ Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı", s. 115.

¹⁴⁵⁷ BOA. HH. nr. 93 /E.

¹⁴⁵⁸ Sefaretnâme yazmaları için bk. TSMA. Hazine nr. 1635; Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 209.

¹⁴⁵⁹ Togaç, s. 8; Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 87-91.

¹⁴⁶⁰ Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ateş, "Nâdir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra", s. 53-64.

¹⁴⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 310; Bununla ilgili padişahın fermanı için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 153, s. 278.

¹⁴⁶² Bu teklifleri içeren mektuplar için bk. BOA. A. DVNS. NMH. nr. 7, s. 297.

¹⁴⁶³ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2529-2530; Şahin, s. 74; Bununla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Y. Hikmet Bayur, "Nâdir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra Osmanlı Devleti'ni İran'ı İstilaya Kışkırtmak İçin Yapılan İki Deneme", *Belleten*, XII, Ankara 1948, s. 403 vd.

¹⁴⁶⁴ BOA. A. DVNS. NMH. nr. 3, s. 60-61; BOA. HH. nr. 220; Ateş, s. 159-160.

Esas bölümünde IV. Murad devri barışının yürürlükte kalıp, sınırların o devirdeki şekliyle kabul edileceği ve değiştirilmeyeceği yer almaktadır. Antlaşmanın şart bölümünde ise, taraflar arasında bundan böyle fitne ve düşmanlığın terk edilerek, iki tarafın şanına, hayır ve selâmetine uygun hareketlerde bulunulacağı ve barışa aykırı hareketlerden kaçınılacağı ifade edilmektedir.

Metindeki maddeler ise şu şekildedir:

1. Bağdat ve Şam yoluyla Beytullah'a gidecek olan İran hacılarının yol üzerinde bulunan idarecilerce sağ ve salim bir mahalden diğerine ulaştırılacaklar. Mal ve emniyetlerinin temini sağlanacaktır.
2. İki devletin dostluk ve ittihadını teyit için her üç senede bir değiştirilmek üzere birer büyükelçi tayin edilecek, bunların masraflarını ise taraflar karşılayacaktır.
3. İki tarafta elindeki esirleri serbest bırakacak ve satışlarının yapılmayıp, vatanlarına dönmek isteyenlere herhangi bir engelleme yapılmayacaktır.

Atlaşmanın ek bölümünde ise, Sultan IV. Murad zamanındaki sınırın gerçekleştirilmesi, sınır muhafızlarının dostluğa aykırı hareketlerden çekinmeleri, İranlıların Safeviler zamanından beri devam edegelen Sünniliği kötüleyici hareketlerden vazgeçmeleri istenmektedir. Yine Hulefa-i Raşidin'i hayır ve dua ile yad etmeleri, Hicaz'a ve diğer Osmanlı ülkelerine gelip giden İranlılardan Osmanlı ve diğer Müslüman hacı ve ziyaretçileri gibi itibar olunarak, onlardan "durma" ve diğer adlarla kanuna uymayan bir şey istenmemesi belirtilmektedir. Ayrıca elinde ticaret malı olmayan İranlı ziyaretçilerden Bağdat'ta vergi alınmaması, ticarî mallar getirenlerden de eski mevzuata göre gümrük alınması, İran'a giden Osmanlı tüccarına dahi aynı uygulamada bulunulması, barışın gerçekleştirildiği tarihten itibaren İran halkından Anadolu'ya Anadolu'dan İran'a iltica eden bir kimse korunmayıp, geri teslim edilmesi belirtilmektedir. Devamında anlaşmadan sonra belirlenen dostluk ve muhabbetin iki hanedanın bundan sonra gelecek hükümdarları devrinde de devam etmesi temennisiyle sona ermektedir.

Böylece 24 yıl sürmüş olan Türk-İran ihtilafı Türkler için olumlu bir sonuç vermezken, İran'ı zayıflatmış ve bu durum Rusların Kafkaslardaki işini

kolaylaştırmıştır¹⁴⁶⁵. Ardından Nâdir Şah'ın yerine geçen İbrahim Şah, Mirza Mehmed Ali Han ve Hüseyin Ağa adlı elçiler aracılığıyla iki devlet arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine dair Farsça bir mektup gönderdi¹⁴⁶⁶. Bunun üzerine İbrahim Şah'ın gönderdiği elçilerin iyi niyet taleplerine karşılık Şah'ın veziri Selim Han'a Nâdir Şah dönemindeki şartlara bağlı kalınacağına dair mektuplar verildi¹⁴⁶⁷. Yine bununla ilgili hudut valilerine hükümler gönderildi¹⁴⁶⁸.

Sultan I. Mahmud'un bu mektubu üzerine İran Şahı İbrahim Şah da Sultan Mahmud'a tahta çıkış tebrikiyle, Sultan IV. Murad zamanındaki musalâhanın devam ettiğini tebliğ edildiğine dair padişahın nâmesini aldığını birçok medih ve senadan sonra memnun ve minnettar kaldığını ve musalâhanın devam ettiğinin kendi tarafında da hanlara bildirildiğini beyan etti¹⁴⁶⁹. Yine 1749 yılında öldürülen İbrahim Han'ın ardından 14 Ocak 1750 tarihinde İran tahtına geçen Seyyid Muhammed'ten sonra, tahta geçen Şahruh (1750-1796) döneminde de taraflar arasında dostluk devam etmiştir¹⁴⁷⁰.

Böylece III. Ahmed zamanında başlayan İran savaşları Sultan I. Mahmud'un saltanatının ilk yılları olan 1731 yılında İran'a karşı savaş açılması ile yeniden başladı. Bu savaşlarda 30 Temmuz 1731'de önce Kirmanşah geri alındı ve hemen ardından Korican Savaşı kazanıldı. 11 Ekim 1731'de Urmiye Kalesi, 4 Aralık 1731'de Tebriz İran'dan geri alındı. 10 Ağustos 1732'de imzalanan Ahmed Paşa Antlaşması ile Kafkaslar Osmanlılara Batı İran ve Azerbaycan İranlılara kaldı. Güneyde Kasr-ı Şirin sınırı değişmezken, kuzeyde ise Aras Nehri iki ülke arasında sınır oldu.

Ancak Ahmed Paşa Antlaşması iki tarafı da memnun etmedi ve çatışmalar 1746 yılına kadar devam etti. Bu sürede Osmanlılar 19 Temmuz 1733'de Bağdat önlerinde bir zafer kazandılar. 1743 yılında İran Şahı Nâdir Şah Irak sınırına saldırdı ve Musul'u kuşattı. Ardından 1744'de Kars'ı kuşatan Nâdir Şah, iki buçuk ay sonra

¹⁴⁶⁵ Karal, "Siyasî Tarih", s. 34.

¹⁴⁶⁶ BOA. HH. nr. 5 / 138; nr. 6 / 193 /A; 193 /B.

¹⁴⁶⁷ BOA. HH. nr. 5 / 144.

¹⁴⁶⁸ BOA. C. HR. nr. 173 / 8635.

¹⁴⁶⁹ BOA. HH. nr. 6 / 193.

¹⁴⁷⁰ Sümer, "Avşarlar", s. 165-166.

kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve geri çekildi. Bunun üzerine 4 Eylül 1746'da yeni bir barış antlaşması imzalandı, ancak bu antlaşma ile dengeler ve mevcut sınırlar iki taraf açısından da değişmedi. Ardından tahta geçen İran Şahı İbrahim Şah, Seyyid Muhammed Şah ve Şahruh'un da antlaşmayı onaylaması ile Sultan I. Mahmud'un ölümüne kadar (1754) İran ile Osmanlılar arasında yeni bir savaş yaşanmadı.

5. Sultan I. Mahmud Döneminde İran Elçiliği (1143-1168/ 1730-1754)

Osmanlı Devleti padişahların cülûsunu bildirmek, kazanılan zaferleri duyurmak, Avrupalı kral ve imparatorların taç giymelerini tebrik etmek, barış şartlarını görüşmek için diğer devletlere elçiler göndermişlerdir. Geçici surette gönderilen bu elçilere “sefir” denildiği gibi, Osmanlı tarihi kaynaklarında daha çok “elçi” tabiri kullanılmaktadır¹⁴⁷¹.

Osmanlı tarihinde elçiler genellikle merkezden gönderilir ve görevlerinin önemine göre onlara çeşitli pâyeler verilirdi. Bunun yanında muvakkat elçileri ve müzakereciler denilen kişiler elçilik faaliyetlerini savaş sırasında merkezden gönderilmediği halde hudut eyaletlerinin valileri veya serasker tarafından görüşmeye memur edilip yaparlardı. Sultan I. Mahmud döneminde 1731-1746 tarihleri arasında süren Osmanlı-İran savaşlarında karşılıklı görevlendirilen muvakkat elçilerin sayısı oldukça fazladır¹⁴⁷².

Bu çerçevede Faik Reşit Unat'ın Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeler adlı kitabından yararlanarak ve döneme ait Osmanlı siyasi tarihlerinden edinilen bilgiler ışığında Sultan I. Mahmud döneminde İran'a giden elçilerin listesi şu şekildedir:

¹⁴⁷¹ Ayhan Ürkündağ, Ahmed Dürrî Efendi'nin İran Sefaretnâmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Afyon 20006, s. 1-4.

¹⁴⁷² Togaç, s. 19.

**Tablo 12: Sultan I.Mahmud Döneminde İran’a Gönderilen Elçiler
(1143-1168/ 1730-1754)**

	Elçinin İsmi	Gittiği Tarih	Elçilik Nedeni
1.	Ragıp Efendi ¹⁴⁷³	1732	Bilinmiyor
2.	Hüseyin Ağa ¹⁴⁷⁴	1735	Bağdat Valisi tarafından sulh müzakeresi için
3.	Genç Ali Paşa ¹⁴⁷⁵	1736	Sulh müzakeresi için
4.	Mustafa Paşa ¹⁴⁷⁶	1736	Sulh müzakeresi için
5.	Mehmed Paşa ¹⁴⁷⁷	1736	Nadir’in şahlığını tebrik için
6.	Münif Mustafa Ef. ¹⁴⁷⁸ Mustafa Ahmed Efendi	1741	Şaha mektup götürmek ve İran’ın iç durumunu anlamak için
7.	Kesriyeli Ahmed Paşa ¹⁴⁷⁹ Murtaza Paşa	1744	Serasker tarafından müzakereler için
8.	Mustafa Nazif Efendi ¹⁴⁸⁰	1746	Sulh görüşmelerini sonuçlandırmak için
9.	Kesriyeli Hacı Ahmed Paşa Kırımlı Rahmi Ef. ¹⁴⁸¹ Ordu Kadısı Numan Ef. Ordu Defterdarı Mustafa Bey	1747	Muahedenâmelerin tasdik edilmiş nüshalarının mübadelesi ve aradaki münasebetleri tesis etmek için

Bu dönemdeki elçilerden sadece Mustafa Nazif Efendi’nin sefaretnâmesi bulunmaktadır. İran Sefaretnâmesi olarak geçen bu sefaretnâme Mustafa Nazif Efendi’nin Osmanlı padişahı Sultan I. Mahmud zamanında hâkimiyet sağlayan Nâdir Şah’a elçi olarak gönderilmesi neticesinde yazılmıştır. Elçinin İran’a gönderiliş sebebi: Nâdir Şah’ın Şiîliğin Caferiye kolunun Osmanlılar tarafından beşinci mezhep olarak kabul edilmemesi, Kâbe’de bu mezhebe dair bir rûkûn verilmesi isteğinden

¹⁴⁷³ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 241.

¹⁴⁷⁴ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 241.

¹⁴⁷⁵ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 241.

¹⁴⁷⁶ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 241.

¹⁴⁷⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 234.

¹⁴⁷⁸ Şemdanî-zâde, *Mür’it-Tevârih*, I, s. 106; Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 245.

¹⁴⁷⁹ Ebû Sehl Numan Efendi, *Tedbirât-ı Pesenedide*, s. 4; Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 86-92.

¹⁴⁸⁰ Bu elçilik hakkında geniş bilgi için bk. Adnan Budak, Mustafa Nazif Efendi’nin İran Elçiliği (1746-17458), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon 1999.

¹⁴⁸¹ Bu elçilik hakkında geniş bilgi için bk. Süleyman Togaç, Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi’nin İran Sefaretnâmesi, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2000; Fatma Keleş Önder, Kırımlı Rahmi Efendi’nin Sefaretnâme-i İran (1747)’ın Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Tokat 2002.

vazgeçmesi ve Osmanlı Devleti ile barış antlaşması yapmak için Fetih Ali Han adında bir elçi gönderilmesine karşılık olarak İran’a gönderilmesidir¹⁴⁸².

Tablo 13: Sultan I. Mahmud Döneminde İran’dan Gelen Elçiler (1143-1168/1730-1754)

	Elçinin İsmi	Geldiği Tarih	Elçilik Nedeni
1.	Veli Mehmed Kulu Han ¹⁴⁸³	1731	I. Mahmud’un tahta çıkışını tebrik için
2.	Fethi Ali Bey (Tebriz) ve Alverdi ¹⁴⁸⁴	1731	Bilinmiyor
3.	Safi Kulu Han ¹⁴⁸⁵	?	Şah Tahmasb tarafından Bab-ı Â li’ye sulh için
4.	Muhammed Rıza Kulu Han ¹⁴⁸⁶	1732	Nâdir Han tarafından Bağdat’a sulh için
5.	Mirza Muhammed	1735	Nâdir Kulu han tarafından murahhas olarak şark seraskeri Ahmed Paşa’ya
6.	Abdülbaki Han ¹⁴⁸⁷	1736	Nâdir Şah’ın tahta çıkışını tebliğ etmek için
7.	? ¹⁴⁸⁸	1738	Nâdir Şah’ın Osmanlı-Rusya arasındaki savaşta tavassutta bulunmak istediğini bildirmek üzere
8.	?	1739	Nâdir şah’ın aman dilemesini Bab-ı Âli’ye arz etmek için
9.	Hacı Han ¹⁴⁸⁹	1741	Halledilemeyen iki maddenin halledilmesinin teminini tehdit için
10.	Nezir Ali Han ve Mirza Zeki ¹⁴⁹⁰	1743	Nâdir Şah’ın Bağdat’a karşı seferini bildirmek için
11.	Feth Ali Han ¹⁴⁹¹	1746	Sulhda samimi olduklarını ve bazı şartlardan vazgeçtiklerini belirtmek üzere
12.	Mustafa Han ¹⁴⁹²	1747	Osmanlı hükümdarıyla iyi münasebetler kurmak için
13.	Abdülbaki Han ¹⁴⁹³	1747	Bilinmiyor

¹⁴⁸² Budak, s. 14-15

¹⁴⁸³ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 244.

¹⁴⁸⁴ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 244.

¹⁴⁸⁵ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 245.

¹⁴⁸⁶ M. Münir Aktepe, “Nadir” *İA*. IX, İstanbul 1964, s. 23.

¹⁴⁸⁷ Şemdani-zâde, *Mür’it-Tevârih*, I, s. 44.

¹⁴⁸⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 234.

¹⁴⁸⁹ Şemdani-zâde, *Mür’it-Tevârih*, I, s. 102; Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 245; Sak, s. 142-145.

¹⁴⁹⁰ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 245.

¹⁴⁹¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 307; Aktepe, “Mahmud I”, s. 164;

¹⁴⁹² Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 86.

14.	Hacı Han ¹⁴⁹⁴	1747	Bilinmiyor
15.	Feth Ali Türkman Bey ¹⁴⁹⁵	1747	Bilinmiyor
16.	Abdülkerim Bey ¹⁴⁹⁶	1747	Şah Ali tarafından eski münasebetleri tesis etmek için
17.	Mustafa Han (İkinci defa) ve Mehdi Han ¹⁴⁹⁷	1749	İbrahim Şah tarafından eski münasebetleri tesis etmek için

B. Osmanlı Rusya-Avusturya İlişkileri

1. Sultan I. Mahmud Dönemine Kadar Osmanlı-Rusya İlişkileri

Bir uç beyliği rolünden bağımsız bir devlet hüviyetine geçen Osmanlı Devleti, çevresindeki irili ufaklı beylikleri hâkimiyet altına alırken, diğer yandan da batı istikametinde fetih politikası izlemeye başladı. Bu yönde genişleyen devletin henüz büyüme aşamasında karşısına Altınordu Devleti'nin siyasî nüfuzu altında varlığını devam ettiren Moskova Knezliği rakip olarak ortaya çıktı¹⁴⁹⁸. XV. yüzyılın ortalarına kadar dağınık bir şekilde yaşayan Ruslar, 1462'de Moskova Knezi (Prensi) olan III. İvan'ın etrafında toplanarak, devletleşme sürecine girdiler¹⁴⁹⁹.

Bu tarihten sonra, Türkiye'nin jeopolitik durumu ve Rusya'nın özellikle Büyük Petro'dan itibaren izlediği genişleme ve fütûhat siyaseti iki devlet arasında başta askerî olmak üzere, çok çeşitli karşılaşmalara neden oldu¹⁵⁰⁰. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilk siyasî münasebetler ise, XV. yüzyılın başlarında III. İvan zamanında ve Kırım Hanı Mengligiray'ın tavassutu ile 1492 yılında ticarî nedenlerle ortaya çıktı¹⁵⁰¹.

¹⁴⁹³ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 245.

¹⁴⁹⁴ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 245.

¹⁴⁹⁵ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 245.

¹⁴⁹⁶ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 245.

¹⁴⁹⁷ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 245.

¹⁴⁹⁸ Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 536.

¹⁴⁹⁹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1948, s. 107-115.

¹⁵⁰⁰ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1970, s. VII.

¹⁵⁰¹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 4; Ali Kemal Meram, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, İstanbul 1969, s. 23; Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara, 12-14 Aralık 1992, s. 25-26; İsenbike Togan, "Altınordu Çözülürken Kırım'a Giden Yol", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara, 12-14 Aralık 1992, s. 40; Osman Köse, "XVIII. Yüzyılda

XVI. yüzyıla gelindiğinde Moskova Büyük Knezi III. İvan'ın Bizans Prensesi Sofya Paleolog ile evlenmesi üzerine, Moskova Knezi çevrelerinde Moskova'nın Bizans'a "halef" olacağı görüşü ortaya çıktı. Ardından bu görüş "Moskova Üçüncü Roma" tarzında tamamen siyasî bir akide haline geldi¹⁵⁰². Bu dinî kaynaklı "Moskova Üçüncü Roma" görüşü daha sonra Rusya'nın siyasî ve ekonomik hedefleriyle birleştirilerek sistemleştirildi ve Türk-Rus ilişkilerinin ağırlık merkezi oldu¹⁵⁰³.

Kuruluşundan beri Baltık ve Karadeniz'e çıkabilme idealleri içerisinde olan Ruslar, XVI. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyindeki siyasî yapıyı iyi değerlendirerek, IV. İvan zamanında 1552'de Astrahan ve 1556'da Kazan hanlıklarını topraklarına kattı¹⁵⁰⁴. Rusların Kazan ve Astrahan Hanlıkları'nı alarak Osmanlı ülkesine yaklaşımları ve aynı zamanda Türkistan'dan gelen tüccarlar ve hacılara Astrahan yolunun kapatılması, İstanbul'da Rus emelleri hakkında endişelere yol açtı ve sonunda 1569'da Ejderhan Seferi denilen ilk Rus-Türk mücadelesine neden oldu¹⁵⁰⁵. Ancak kötü organize edilen bu seferde Osmanlı orduları yenildi, Astrahan Kalesi ve Kazan hanlarının kurtarılması gerçekleştirilemezken, Rus kuvvetleri Terek boyundan çekilmeye zorlanarak Terek üzerindeki Rus kalesi yıktırıldı¹⁵⁰⁶.

XVII. yüzyıldan itibaren bir önceki asra göre daha farklı bir döneme giren Osmanlı-Rus ilişkilerinde Rusya, Osmanlı Devleti ile doğrudan çatışmak yerine

Osmanlı-Rus Esir Mübadelesi", *XII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2002, s. 349.

¹⁵⁰² Kurat, *Türkiye ve Rusya* s. 3.

¹⁵⁰³ Tahir Tamer Kumkale, *Tarihten Günümüze Türk Rus İlişkileri*, İstanbul 1997, s. 23; A. P. Novoseltsev, "XV. Yüzyıl İle XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara, 12-14 Aralık 1992, s. 74.

¹⁵⁰⁴ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara 1970, s. 78; İncalcık, "Osmanlı-Rus İlişkileri", s. 29; Seyit Serçelik, "Rus İmparatorluğu'nun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı ve Çarlık Rusyası'nın Türklere Yönelik Politikaları", *Türkler*, XVIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 387; Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Türkler*, XVIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 488; Rusların Kazan ve Astrahan topraklarını işgali ile ilgili geniş bilgi için bk. Kadir Şihverdiyev, II. Katherina (1729-1796) Döneminde Rusya Müslümanları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri 2006, s. 15-22.

¹⁵⁰⁵ Svetlana Oreshkova, "Rus-Osmanlı Savaşları: Sebepler ve Bazı Tarihi Sonuçlar", *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 556; Hayri Çapraz, 1740-1792 Osmanlı-Rus Münasebetleri (Siyasî ve Ticarî), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Isparta 1997, s. 10.

¹⁵⁰⁶ Kurat, *Türkiye ve Rusya* s. 5; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 36-37; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, II, s. 382-387; Ayrıntılı bilgi için bk. Halil İncalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, XII, No. 46, Ankara 1948, s. 349-402.

himayeleri altındaki Kazakları, Azak Kalesi'ni almaya yönelik saldırıya teşvik etti. Rusların Osmanlılar karşısında dolaylı da olsa ilk güç denemesi sayılan bu girişimde 1637 yılında himayelerindeki Kazaklar her ne kadar Azak Kalesi'ni aldıysa da o sıralarda Osmanlı ile mücadeleyi göze alamayan Rusya'nın talimatı ile kaleyi geri vermek zorunda kaldılar (1642)¹⁵⁰⁷. Bu olaydan sonra Ruslar hem Lehistan hem de Osmanlı Devleti'ne karşı önemli bir stratejik kazanç elde ettiler. Buna göre Katolik Leh tahakkümüne karşı ayaklanan Ukraynalı Kazaklar, bir süre Osmanlı Devleti'nin himayesinde kaldıktan sonra, Osmanlılar'dan umduklarını bulamayınca 1654 yılında Pereyaslav Anlaşması ile Moskova Çarı'nın himayesini kabul ettiler¹⁵⁰⁸.

Bu duruma karşı harekete geçen Bab-ı Âli Rus Çarı'na karşı ayaklanan Ukraynalıları destekledi. Hetman Doreşenko'nun Osmanlı himayesini kabul etmesi ilk Osmanlı Rus savaşına zemin hazırladı¹⁵⁰⁹. Bunun üzerine Rus Çarı ile Leh Kralı Osmanlılara karşı 1667'de Andrusova'da bir antlaşma imzaladılar¹⁵¹⁰. Antlaşmayla, Ukrayna bölüştü, Kief Rus işgali atına girdi ve Zaporoglu Kazakları üzerinde Rus hâkimiyeti kuruldu¹⁵¹¹. Ardından Rusya ile Polonya Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifak ederek savaşa girdiler. Türkler, Leh Kralı Jon Sobieski'yi 200 bin kişilik ordusuyla beraber kuşatınca, 1672'de Lehliler Bucaş Antlaşması'nı yapmak zorunda kaldılar¹⁵¹². Daha sonra Doreşenko'nun kalesi olan Çehrin'in Ruslar tarafından kuşatılması üzerine, Osmanlı ordularının gitmesi ile kuşatma kaldırıldı¹⁵¹³. Ancak Hetman Doreşenko'nun tekrar Moskova himayesine geçmesi üzerine Sadrazam Kara Mustafa Paşa kumandasında bir Türk ordusu, Kırım Hanı'nın kuvvetleriyle birlikte,

¹⁵⁰⁷ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, s. 370-371; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 26-27; Muzaffer Erendil, *Tarihte Türk-Rus İlişkileri*, Ankara 1975, s. 42; Osman Köse, "Kırım'ın Ruslar Tarafından İşgal ve İlhakı", *Türkler*, XVIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 465.

¹⁵⁰⁸ Kurat, *Türkiye ve Rusya* s. 7-8; Şapı Kazıyev, "Ekonomik Çekişmenin Neticesi Olarak Türk-Rus Savaşları", *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 550; Köse, s. 537; Meram, s. 41.

¹⁵⁰⁹ İsmet Binark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Mevcut Nâme-i Hümâyûn Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münsebetleri", *Türk- Rus İlişkilerinde 500. Yıl 1491-1992*, 12-14 Aralık, Ankara 1992, s. 199.

¹⁵¹⁰ Kunt, "Siyasi Tarih", s. 38-39.

¹⁵¹¹ Yücel Öztürk, "Kırım Hanlığı", *Türkler*, VIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 507; Gürsel, s. 42.

¹⁵¹² Mehmet Öz, "II. Viyana Seferi'ne Kadar XVII. Yüzyıl" *Türkler*, IX, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 725-228.

¹⁵¹³ Binark, s. 199.

Çehrin üzerine 1677 ve 1678’de iki sefer daha düzenledi¹⁵¹⁴. Rusların da yardıma gelmesi ile ilk kez Ukrayna’da Rus ve Türk kuvvetlerinin karşılaştıkları bu savaşta, Ruslar ve Kazaklar yenilerek, Dinyeper nehrinin doğusuna çekildiler¹⁵¹⁵. Çehrin Kalesi de Türkler tarafından tahrip edildikten sonra, Kara Mustafa Paşa ordusunun başında geri döndü. Bu sefer bir Osmanlı Sadrazamının komutasında Ukrayna illerinde Dinyeper nehrine kadar bir Türk ordusu tarafından yapılan ilk ve son seferdir¹⁵¹⁶. Yine Çehrin Kalesi’nin geri alınması amacıyla yapılan bu 1677-1678 yılı seferleri ile Osmanlı-Rus ilişkileri uluslararası diplomasi de farklı bir boyut kazandı¹⁵¹⁷. Bunun üzerine Moskova hükümeti Osmanlı Devleti ile bir anlaşma için müzakerelere başladı ve Bahçesaray’da Kırım Hanı ile 11 Şubat 1681 tarihinde ilk Türk-Rus Barışı olacak olan Bahçesaray / Edirne Antlaşması imzalandı. Bu şekilde bu antlaşma ile ilk kez Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ortak bir sınır oluşturuldu¹⁵¹⁸.

XVII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti’nden her zaman çekinen Ruslar, 1683 Viyana bozgunundan sonra bu fikrini yavaş yavaş değiştirmeye başladı. 1684 yılında Leh Kralı Jan Sobieski’nin ısrarı üzerine Lehistan, Avusturya ve Venedik devletleri arasında Osmanlı Devleti’ne karşı kurulan “Mukaddes İttifak” a Rusya’nın da katılması için çalışmalar başlarken, 1686 yılında Lehistan’ın temaları sonucunda Rusya ittifaka katıldı¹⁵¹⁹. Bu ittifakın amacı, Türk tehdidini tamamen ortadan kaldırmak ve Türk-Müslüman gücünü Avrupa’dan ebediyen çıkarmaktı¹⁵²⁰.

Lehlerle 1687’de “ebedi barış” imzalayan Rusya bu kararla tarihinde ilk defa Avrupa devletler koalisyonuna girdi ve Kırım üzerine sefer açmayı taahhüt etti¹⁵²¹. Bunda sonra verdiği taahhüt gereği Ruslar, Mayıs 1689’da kalabalık bir ordu ile Kırım ve Kefe’ye saldırdıysa da Kırım kuvvetleri tarafından mağlup edilerek, geri

¹⁵¹⁴ Süleyman Kocabaşı, *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, İstanbul 1989, s. 57-58.

¹⁵¹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 432-433; Öztürk, “Kırım Hanlığı”, s. 509.

¹⁵¹⁶ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, İstanbul 1928, s. 674-723; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyat*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 8.

¹⁵¹⁷ Köse, “Esir Mübadelesi”, s. 49.

¹⁵¹⁸ Svetlana, s. 556.

¹⁵¹⁹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 11; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 580.

¹⁵²⁰ Kumkale, s. 25; Cavid Baysun, “Mehmed IV”, İA, VII, İstanbul 1980, s. 547-557.

¹⁵²¹ Haluk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul 1968, s. 43-44.

çekilmek zorunda kaldılar¹⁵²². Ancak daha sonra 1695 yılında iki yüz bin kişilik kuvvetle Azak'a saldıran Rus ordusunun bir kısmı da Kazakların desteği ile Özi tarafına saldırdı. İlk muhasarada geri çekilen Ruslar 3 Haziran 1696'da tekrar saldırıya geçtiler ve iki aylık bir kuşatmadan sonra 26 Temmuz 1696'da Azak kalesini aldılar¹⁵²³.

Rus Çarı I. Petro Azak'ı almakla yetinmeyip, Kerç Boğazı'nı ele geçirerek Karadeniz'e açılmak istiyordu. Çarın amacı, yaptığı bu düzenlemeler ve mukaddes ittifak devletlerinin desteği ile Karadeniz'e ulaşmaktı. Fakat Venedik, Avusturya ve Lehistan'ın Osmanlı Devleti ile barış için müzakereye başlamaları Rusların plânlarını bozdu¹⁵²⁴.

Mukaddes ittifak devletlerinin Osmanlı Devleti ile yapılan barış görüşmelerini engelleyemeyen Ruslar da Karlofça müzakerelerine çağırıldı ise de, Kerç Kalesi'ni almada ısrar ettiklerinden bir netice elde edilemedi. Bunun üzerine Rusya Osmanlı Devleti ile iki yıllık bir mütareke imzaladı¹⁵²⁵. Ancak daha sonra yalnız başına kalan Ruslar Osmanlı Devleti ile savaşamayacağını ve Karadeniz'e çıkamayacağını anlayınca İstanbul'a bir elçi göndererek barış yapmak istedi ve beş ay süren müzakerelerden sonra 13 Haziran 1700 tarihinde 14 maddelik İstanbul Antlaşması imzalandı¹⁵²⁶. Bu şekilde XVIII. yüzyıla kadar sadece ticaret ve savaş etrafında dönen Osmanlı-Rus ilişkileri de ilk kez diplomatik ilişkiler kuruldu¹⁵²⁷.

İstanbul Antlaşması ile Azak'ı Osmanlı'dan alan Ruslar bu antlaşma ile Karadeniz'e açılma imkânı bulamadılar ve Kırım da güçlü bir direnişle karşılaştınca, Baltık denizine açılabilmenin daha kolay olabileceğini düşünen I. Petro, Lehistan'ı kontrol altına almak için çalışmalara başladı¹⁵²⁸. Rus nüfuzunun Lehistan'a

¹⁵²² Raşid, *Tarih*, I, s. 508-509; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 581-582; Budak, s. 491.

¹⁵²³ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 229; Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş", *Türkler*, IX, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 752.

¹⁵²⁴ Köse, s. 538.

¹⁵²⁵ Raşid, *Tarih*, II, s. 449; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 13-14.

¹⁵²⁶ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 1, s. 6-9; BOA. A. DVNS. DVE. d. *Rusya Ahidnâme Defteri*, nr. 83-1/ nr. 1-4; Raşid, *Tarih*, II, s. 494; *Muahedat Mecmuası*, III, s. 209; Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, s. 37-47.

¹⁵²⁷ İlber Ortaylı, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara, 12-14 Aralık 1992, s. 125.

¹⁵²⁸ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 256.

uzanmasını istemeyen İsveç Kralı XII. Karl (Demirbaş Şarl), Lehistan üzerindeki Rus nüfuzunu kırdıysa da daha sonra yapılan Paltova Meydan Muharebesinde (27 Haziran 1708) İsveç kaybedince Osmanlı Devleti' ne sığınarak Bender'e geldi¹⁵²⁹. Bu durum Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasının yeniden açılmasına neden olurken Rus Çarı, İstanbul'a gönderdiği elçi ile mevcut anlaşmanın tekrar gözden geçirilmesini ve Şarl'a sığınma müsaadesi verilmemesini talep etti¹⁵³⁰. İki taraf arasındaki müzakerelerden sonra, eski anlaşma yenilendi ve İsveç kralının ülkesine sağ salim gitmesi için bir de yeni madde ilave edildi¹⁵³¹.

Rusların el altından Osmanlı Devleti'ndeki Eflak, Boğdan ve Sırbistan Hristiyanlarını isyana teşvik etmelerinin yanı sıra¹⁵³² İsveç Kralı ve Fransa'nın da Osmanlıların Ruslara savaş açmasını istemesine rağmen, padişah III. Ahmed savaştan yana değildi. Ancak Rusların sınır boylarındaki kaleler ve Azak'da donanma inşa ettiği haberleri ve İstanbul'a çağrılan Kırım Hanı Devlet Giray'ın Rusların faaliyetleri hakkında padişahı uyarması sonucunda 20 Aralık 1710'da yapılan toplantıda Rusya' ya savaş ilan edildi¹⁵³³.

Savaş başladıktan sonra Boğdan'a girip Prut nehri boyunca ilerleyen Rus ordusu hiç beklemedikleri bir anda Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordularıyla karşılaştılar. Geri çekilmeye çalışan Rus orduları Kırım Hanı Devlet Giray'ın faaliyetleri sonucu, 21 Temmuz 1711'de Prut boyundaki bataklıkta kuşatıldı¹⁵³⁴.

Açlıktan ve susuzluktan oldukça zor durumda kalan Rus tarafı Çariçe Katerina' nın da katıldığı askeri toplantı sonucu sulh teklifine karar verdi. Ruslardan gelen bu sulh teklifi Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa ordu erkânı ve Kırım Hanı ile değerlendirdikten sonra, İsveç kralı temsilcisi ve Kırım Hanının itirazlarına rağmen

¹⁵²⁹ BOA, A. DVNS. NMH. d. nr. 6, s.183; Raşid, *Tarih*, III, s. 259; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* V, s. 61-63.

¹⁵³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 65; Çar Petro tarafından Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'ya gönderilen mektup için bk. BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 6, s. 177-178.

¹⁵³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 68-69; Köse, s. 538-539.

¹⁵³² Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi bk: Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 70-75.

¹⁵³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* V, s. 76-77; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 19; Köse, s.539; Sevetlana, s. 557.

¹⁵³⁴ Akdes Nimet Kurat, *Prut Savaşı ve Barışı*, II, Ankara 1953, s. 11-13; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* V, s. 78-80; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 260-261; Kunt, "Siyasi Tarih", s. 55.

Rusya ile barış yapılmasına karar verildi. Bunun sonucunda 21 Temmuz 1711 tarihinde Prut Antlaşması imzalandı¹⁵³⁵ ve Çar I. Petro ordusuyla birlikte serbest bırakıldı¹⁵³⁶.

Fakat Lehistan meselesi ve İsveç kralının ülkesine dönmesi ile ilgili sözlerini yerine getirmeyen Rusların tekrar savaş hazırlıkları içerisinde olması sebebiyle Ruslar üzerine tekrar harp ilan edildiyse de İngiliz ve Felemenk elçilerinin tekrar araya girmeleri üzerine, Ruslar' la 1713 yılında 11 madde üzerinden Edirne Antlaşması imzalandı¹⁵³⁷. Antlaşma ile Lehistan işi geçici de olsa halledilirken, İsveç kralı ülkesine döndü¹⁵³⁸. Bundan sonra Osmanlı ile yeni bir savaşı göze alamayan Ruslar, Baltık denizine ulaşmak için İsveç harbine hız verdiler ve uzun süren savaşlar sonucunda Fransa'nın aracılığı ile İsveç ile Niştat Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Rusya Baltık sahillerine ulaşırken, Avrupa devletleri arasında güç kazandı ve Doğu Avrupa'nın en güçlü devleti oldu¹⁵³⁹. Aynı yılın 3 Kasım tarihinde Çar I. Petro "imparator" lakabını almak suretiyle İsveç'e karşı bu zaferini bütün dünyaya ilan etti¹⁵⁴⁰. İlerleyen yıllarda Osmanlı-Avusturya savaşından sonra imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Rusya İstanbul'a gönderdiği elçi aracılığı ile Edirne Antlaşması'nın yenilenmesini ve ebedi sulh yapılmasını istedi¹⁵⁴¹. Ardından 1713 İstanbul'da Edirne Antlaşması günün şartlarına göre yapılan düzenlemelerden sonra sekiz tanesi antlaşma metnindeki gibi aynen kalmak suretiyle 13 madde şeklinde 16 Aralık 1720 tarihinde yenilendi¹⁵⁴².

Osmanlı engelini aşamayacağını anlayan Rusya, İran'daki iç karışıklıkları fırsat bilerek Hazar Denizi sahili boyunca ilerlemeye başladı. Rusya Hazar boyunca

¹⁵³⁵ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 6, s. 306-309; Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, s. 48-52; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 84-85; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 259.

¹⁵³⁶ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 20; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 261; Aydın Mertayak, Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnâmesi (1722-1723), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Tokat 2005, s. 46.

¹⁵³⁷ BOA. A. DVNS. DVE. d. nr. 83-1, s. 32-106; BOA. BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 6, s. 218-219; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 56; Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, s. 53-59.

¹⁵³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 94-95; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 267-268; Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, s. 53.

¹⁵³⁹ Köse, s. 540.

¹⁵⁴⁰ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 21-22.

¹⁵⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV /I, s.149.

¹⁵⁴² Edirne Antlaşması'nın tecdit edilmiş sureti (1 Zilhicce 1133), BOA. A. DVNS. DVE. . *Rusya Ahidnâme Defteri*, nr. 83-1, s. 58-112.

güneye inerken, Osmanlı Devleti de Gürcistan’da başlattığı askeri hareketi genişletti. Osmanlı’nın ilerlemesi karşısında Avusturya’ya karşı Osmanlı-Rus- Fransız ittifakını hazırlamak için Fransa elçisinin tavassutu ile 24 Haziran 1724 yılında altı maddelik İran Mukâsenâmesi imzalandı¹⁵⁴³.

24 Haziran 1724 yılında yapılan Rusya ile İran topraklarının bölüşümü antlaşmasından sonra Osmanlı- İran savaşları aralıklarla devam etti¹⁵⁴⁴. Bu arada Çar I. Petro’nun 1725 yılında ölümü Osmanlı Devleti’ne rahat bir nefes aldırdı¹⁵⁴⁵. Dönemin sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın oluşturmaya çalıştığı sulh ve sükûn devri bu savaşlar nedeniyle halk arasında büyük hoşnutsuzluklara neden oldu. Osmanlı Devleti’nde “Lale Devri” olarak adlandırılan bu dönem 1730 tarihindeki Patrona Halil İsyanı ile neticelenirken dönemin padişahı III. Ahmed tahttan indirildi ve yerine Sultan I. Mahmud padişah oldu¹⁵⁴⁶.

2. Sultan I. Mahmud Dönemine Kadar Osmanlı-Avusturya İlişkileri

Osmanlı Devleti’nin en önemli yayılma sahası Avrupa yönüne olandır. Ancak Avrupa devletleri ilk kez 1389 yılında Kosova Meydan Muharebesi’nde müttefik orduların Osmanlılar tarafından mağlubiyetinden rahatsız oldular ve Osmanlıları kendi aralarında düzenledikleri Haçlı Seferleri’yle durdurmayı denediler¹⁵⁴⁷. Bu dönemdeki Osmanlı-Avusturya ilişkileri Avusturya’nın Haçlı Seferleri’ne asker göndererek yardım etmesiyle sınırlıdır. Fakat Türklerin Rumeli’ye sahip olmasından sonra Osmanlı ilerleyişini engellemek için Macarların sürekli olarak Osmanlı Devleti’nin karşısına çıktıkları görülmektedir¹⁵⁴⁸.

¹⁵⁴³ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 78; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 189-194; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 22; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 331.

¹⁵⁴⁴ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s. 20; Kunt, “Siyasi Tarih”, s. 60-61.

¹⁵⁴⁵ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 22.

¹⁵⁴⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül Vukuat*, III, s. 39; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 209-210; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, s. 338.

¹⁵⁴⁷ Ali İbrahim Savaş, “Osmanlı Devleti İle Habsburg İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik İlişkiler”, *Türkler*, IX, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 555-556.

¹⁵⁴⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 327-328.

1389 yılındaki Kosova Meydan Muharebesi'nin ardından Avrupa savunmasında Osmanlı Devleti ile tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Macarlar 1396 yılında Niğbolu'da yeni bir Hristiyan Haçlı Seferi düzenlediyse de büyük ümitlerle düzenlenen bu sefer Haçlılar için hüsrân ve yenilgi ile sonuçlandı¹⁵⁴⁹. Yine 1444 Varna ve 1448 II. Kosova Muharebelerine Avusturya kuvvetleri de katıldı ve Osmanlılar karşısında ağır bir yenilgiye uğratıldılar¹⁵⁵⁰.

Balkanlar'ın ve İstanbul'un fethinden sonra Avrupalı devletlerle diplomatik trafik doğal olarak yoğunlaştı¹⁵⁵¹. İstanbul'un 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesi ve bu fetih neticesinde Bizans İmparatorluğu'nun yıkılması, Osmanlı fetih politikasının zirve noktasına ulaştığını göstermektedir. Bu fetih 150 yıl süreyle Bizans topraklarından İslâm ülkelerine ve buralardan da Avrupa ve Asya kıtalarına kadar uzanırken, bundan sonra Avrupa'nın irili ufaklı devletleri bu yeni siyasî, diplomatik ve askerî gücü hesaba katmak zorunda kaldılar¹⁵⁵².

XVI. yüzyıla gelindiğinde Kanuni Sultan Süleyman devletinin genişleme sahası olarak Avrupa topraklarını seçti ve fetih dinamiğini bu istikamete yöneltti¹⁵⁵³. Batı'ya yönelik gazayı yeniden canlandırmak niyetinde olan Kanuni, tahta çıktığı sırada Avrupa'da Habsburg İmparatorluğu dışarıda karşılaştığı problemlerle uğraşırken, İngiltere ve Fransa gibi monarşilerde iç çekişmeler yaşanıyor, içeride ise yeni bir dinî akım toplumu ve idarecileri sarsıyordu. Avrupa'da yaşanan bu karışık durum Osmanlı Devleti'ne Avrupa ile doğrudan ilgilenecek ortamı sağlıyordu¹⁵⁵⁴.

Bu müsait durumu iyi değerlendiren Kanuni Sultan Süleyman daha önceleri Fatih Sultan Mehmed'in almayı hedefleyip de alamadığı Macar Krallığı'nın kapı kilidi konumundaki Belgrad'ı almak için faaliyete geçti ve Belgrad şehri 1521

¹⁵⁴⁹ Kalman Benda, "XV. Asırda Osmanlı-Macar Münasebetleri", *İ. Ü. T. D. S.* 28, İstanbul 1975, s. 85-88.

¹⁵⁵⁰ Fahri Çeliker, *Avusturya'nın ve Türk Avusturya İlişkilerinin Tarihçesi*, TTK. Ktph. nr. 63314, s. 20.

¹⁵⁵¹ Ali İbrahim Savaş, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi", *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 643.

¹⁵⁵² Uğur Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri 1526-1791*, Kahramanmaraş 2009, s. 24-25.

¹⁵⁵³ Savaş, "Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu", s. 555.

¹⁵⁵⁴ Emecen, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", s. 503.

yılında Osmanlı ordularınca fethedildi. Fethin hemen ardından yıkılan kaleyi onartan Kanuni, burasını daha sonra yapacağı fetihler için askerî bir üs haline getirdi¹⁵⁵⁵.

Belgrad'ın fethi Osmanlıların tabii yayılma sahası olarak gördükleri Orta Avrupa üzerinde yürümek yolunda atılan önemli bir adım oldu. Bunun sonucunda Belgrad Kalesi'nin düşmesi, Osmanlıların Macaristan içerisine ilerleme sürecini başlattı¹⁵⁵⁶. Buna göre Osmanlı Devleti ile Habsburglar arasında daha ziyade Macaristan topraklarında meydana gelen mücadelelerin birinci safhası olan 1520 ile 1526 yılları arasındaki Osmanlı akınları iki süper güç arasında tampon vazifesi göre Macaristan üzerine oldu¹⁵⁵⁷.

O dönemlerde savaş ortamı iyice kızışan Avrupa'da biri siyasî, diğeri dinî olmak üzere iki önemli mesele vardı. Baba tarafından dedesi olan İmparator Maximilian'ın ölümünden sonra, 1519 yılında Alman elektörlerince imparator seçilen Habsburg Hanedanı'na mensup V. Karl (Charles-Guint) imparatorluk seçimlerindeki rakibi Fransa kralı I. François'i 1525'de Pavia Muharebesi'nde yenerek esir etti¹⁵⁵⁸. Bu şekilde siyasî yönden bir birliktelikten yoksun olan Avrupa dinî yönden de Martin Luther ve inananların Papa'ya karşı yürüttükleri mücadele nedeniyle karışıklık içerisindeydi. Bu sebeple Avrupa doğusunda gelişmekte olan ve ileride kendisini tehdit edecek olan Türkler karşısında gerekli tedbirleri alamadı¹⁵⁵⁹.

Avrupa'daki bu müsait durumu iyi değerlendiren Kanuni Sultan Süleyman Pavia mağlubiyetinden sonra esir düşen I. François'i kurtarmak için annesi Louise de Savoie'nin yardım talep eden mektupları üzerine, yardımda bulunacağı sözünü vererek, Avrupa'nın bu iki önemli gücünün kendisine karşı birleşmesini engelledi¹⁵⁶⁰. Bu durum ve gelişmeler nedeniyle harekete geçen Osmanlı kuvvetleri Tuna üzerindeki pek çok kaleyi ele geçirdikten sonra 26 Ağustos 1526 tarihinde

¹⁵⁵⁵ Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, I, İstanbul 1274, s. 515; Cavid Baysun, "Belgrad", *İA*, III, İstanbul 1989, s. 477.

¹⁵⁵⁶ Müçteba İlgürel, "Kanuni Sultan Süleyman", *DGBİT*, XI, İstanbul 1989, s. 321.

¹⁵⁵⁷ Karl Vocelka, "Osmanlı Avusturya Çekişmelerinin Dahili Etkileri", *Tarih Dergisi*, XXXI, İstanbul 1977, s. 15-25.

¹⁵⁵⁸ Emecen, "Sultan Süleyman Çağı", s. 504.

¹⁵⁵⁹ Yusuf Alperen Aydın, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Habsburg Antlaşmaları ve Uygulamaları", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2001, s. 8.

¹⁵⁶⁰ Savaş, "Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu", s. 556; Vocelka, s. 28.

Mohaç ovasında yapılan savaş, Macar kralı Layoş ve ordusunun kısa sürede imhasıyla sonuçlandı. Osmanlı Devleti'nin bu zaferi Hristiyan Batı'nın en büyük hükümdarı olan Roma Çasarı (Kaiser) ile İslâm'ın en büyük hakanı olan Osmanlı sultanını karşı karşıya getiren yepyeni siyasî ve askerî bir durumu ortaya çıkardı¹⁵⁶¹. Bundan sonra yıkılan Macar İmparatorluğu'ndan arta kalan Macaristan toprakları her iki devlet arasında uzun yıllar devam edecek olan ve gerek savaş ve gerekse barışla geçen yıllarda gelişen olaylara bağlı olarak diplomatik trafikte hız kazandı. Buna göre Osmanlı Devleti ile Habsburg Hanedanı arasında Mohaç Meydan Savaşı ile başlayan ve I. Dünya Savaşı'na kadar devam eden münasebetler üç dönemde incelenebilir:

1. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminden itibaren başlayarak, Osmanlı Devleti'nin Avusturya Habsburg İmparatorluğu'na göre daha kuvvetli olduğu ve buna bağlı olarak müzakere pozisyonunun daha iyi olduğu Zitvatoruk Barış Antlaşması'na (1606) kadar olan dönem.
2. Zitvatoruk Barış Antlaşması'ndan başlayarak, Karlofça Barış Antlaşması'na (1699) kadar olan ve her ne kadar Zitvatoruk Barışı ile tarafların diplomatik olarak eşit haklara sahip olması sağlanmış olsa da Osmanlı Devleti'nin askeri güç olarak Avusturya Habsburg Hanedanı'ndan daha üstün olduğu dönem.
3. 1699 tarihli Karlofça Barış Antlaşması ile başlayan ve Osmanlı Devleti'nin çözülme devrine rastlayan devre; bu dönemde Osmanlıların siyasî durumu Avusturya'ya göre daha zayıftır ve artık saldırı politikalarının geçerli olduğu dönem geride kalarak, Osmanlılar için uzun yıllar devam edecek olan savunma dönemi başlamıştır¹⁵⁶².

Mohaç'tan sonra Macar tahtına Zapolya Janos'un seçilmesi Alman İmparatoru Şarklen'in kardeşi ölen Macar kralının eniştesi ve kayınbiraderi olan Avusturya Arşidükü Ferdinand'ı (1503-1654) harekete geçirdi¹⁵⁶³. Veraset yoluyla Macaristan üzerinde hak talep eden Ferdinand Tokaj'da Zapolya'nın ordusunu

¹⁵⁶¹ Geza David, "Budin", DİA, VI, İstanbul 1992, s. 347.

¹⁵⁶² Ali İbrahim Savaş, "XVIII. Asırda Osmanlı Avusturya İlişkileri", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 32, Ankara 1992, s. 14.

¹⁵⁶³ İlgürel, "Kanuni Sultan Süleyman", s. 323.

yenerek, Budin'e girince zor durumda kalan Zapolya İstanbul'a bir elçi göndererek Osmanlılardan yardım istedi¹⁵⁶⁴. Bunun üzerine 1529 Mayıs'ın da sefere çıkan Osmanlı ordusu Budin'i teslim aldıktan sonra, Zapolya'yı tekrar Macar tahtına oturttu. Burada 6 gün kalan Kanuni, Ferdinand'la karşılaşmak için Viyana'ya doğru giderek, 27 Eylül'de Viyana'yı kuşattı. Fakat yaklaşan kış sebebiyle oldukça güçlü bir savunma mekanizmasına sahip olan Viyana Kalesi alınamadan kuşatma kaldırıldı ve Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kaldı¹⁵⁶⁵.

Ancak bu seferden hemen sonra Macar tacı için mücadeleyi bırakmayan Ferdinand 1530 yılında İstanbul'a gönderdiği elçilik heyeti aracılığıyla Macaristan'ın kendisine terk edilmesini istedi¹⁵⁶⁶. Fakat Osmanlıların cevabını beklemeden Budin Ferdinand kuvvetleri tarafından kuşatıldı ise de, Budin Kalesi müdafilerinin direnişi karşısında kuşatma başarısız oldu. Bunun üzerine sefere çıkan Kanuni, hem Ferdinand hem de onu destekleyen Alman İmparatoru Şarlken ile karşılaşmak için yola çıktı¹⁵⁶⁷. Ancak ne Ferdinand ne de Şarlken Osmanlı ordularının karşısına çıkamazken, sefer sonucunda önemli kayıplar vererek zor durumda kalan Ferdinand antlaşma yapmak üzere İstanbul'a bir elçilik heyeti yolladı¹⁵⁶⁸. Avusturya elçilik heyeti ile yapılan görüşmeler sonucunda "22 Haziran 1533'te iki hükümdar statüs quayı kabul eden ve onaylayan bir barış antlaşması imzaladılar"¹⁵⁶⁹.

Bu antlaşmaya her iki tarafta 1541 yılına kadar sadık kalırken, 1538'de Ferdinand'ın Macaristan'da tekrar hak iddia etmesi üzerine sefere çıkan ve Budin'e giren Kanuni, buranın idaresini Macar asıllı bir vezir olan Süleyman Paşa'ya "beylerbeyliği" rütbesi ile verdi¹⁵⁷⁰.

Budin'in Osmanlı hâkimiyetine geçişi üzerine Ferdinand ordusuyla Peşte'yi kuşattıysa da yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Harekete geçen Kanuni, 1543'te yeni bir Macaristan seferine çıktı ve başta Estergon olmak üzere daha önce barış şartı

¹⁵⁶⁴ Fernard Grenard, *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İstanbul 1992, s. 71; David, "Budin", s. 345.

¹⁵⁶⁵ Çeliker, s. 24; Emecen, "Sultan Süleyman Çağı", s. 505.

¹⁵⁶⁶ Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, V, s. 87.

¹⁵⁶⁷ Grenard, s. 70.

¹⁵⁶⁸ İlgürel, "Kanuni Sultan Süleyman", s. 327.

¹⁵⁶⁹ Çeliker, s. 26; Savaş, "Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu", s. 556.

¹⁵⁷⁰ David, "Budin", s. 344-345.

olarak öne sürdükleri pek çok bölgeyi ele geçirdi. Aldığı ağır yenilgiler karşısında zor durumda kalan Ferdinand İstanbul'a bir elçilik heyeti göndererek barış istedi. Yapılan görüşmeler sonucunda 18 Haziran 1547 yılında Osmanlı Devleti ile Habsbuglar arasında bir antlaşma imzalandı¹⁵⁷¹.

1547 tarihinde imzalanan bu antlaşmadan sonra ilişkiler Erdel meselesi sebebiyle yeniden bozuldu. 1551'de Erdel'e giren Osmanlı kuvvetleri pek çok kaleyi ele geçirdi. Ardından 1554'te Eğri kuşatıldı ise de alınamadı. Olaydan sonra barış isteyen Ferdinand, İstanbul'a bir elçilik heyeti gönderdi. Bu sırada İran seferleri ile meşgul olan Kanuni altı aylık bir mütareke yapılmasını kabul etti (2 Haziran 1555) ise de sınırlardaki çatışmalar sona ermedi. Uzun süren müzakerelerden sonra Avusturya ile 1 Haziran 1562'de 8 yıllık yeni bir antlaşma imzalandı¹⁵⁷². 1562 yılında imzalanan bu antlaşmadan sonra da hudutlarda ve Macaristan'da anlaşmazlıklar sona ermedi ve Avusturya söz verdiği 30 bin dukalık vergiyi göndermedi. Bunun üzerine Avusturya'ya yeniden savaş kararı alındı ve 1 Mayıs 1566'da Osmanlı ordusu Kanuni'nin son seferi için İstanbul'dan hareket etti. Uzun süren mücadelenin sona ermesiyle kale alındı, ancak artık yaşlı ve hasta olan Kanuni vefat etti¹⁵⁷³. Sefer sonucunda 1566 tarihinde Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu arasında yeni bir antlaşma imzalandı¹⁵⁷⁴.

Ardından yerine geçen II. Selim ile Ferdinand'ın ölümü üzerine onun yerine geçen II. Maximilian arasında 8 yıllık Edirne Antlaşması imzalandı (1568)¹⁵⁷⁵. 1568 tarihli ahitnâmenin belirlenen 8 yıllık süresi dolmak üzere iken Avusturya tarafı 10 yıl geçerli olmasını istediği yeni bir ahitnâme talebiyle Osmanlı Devleti'ne Karl Rym isimli yeni bir elçi gönderdi. Bunun üzerine II. Selim tarafından 8 yıl geçerli olacak

¹⁵⁷¹ 1547 tarihli bu Ahidnâme-i Hümâyûn için bk. Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, II, İstanbul 1275, s. 76-78; Uğur Altuğ, 1740-1755 Tarihli Ecnebi Defterlerine Göre Osmanlı-Avusturya Münasebetleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2002, s. 19.

¹⁵⁷² Yusuf Alperen Aydın, XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Habsburg Antlaşmaları ve Uygulamaları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2001, s. 71-76.

¹⁵⁷³ Tayyip Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566 Szigetvar Seferi, Sebepleri ve Hazırlıkları", *Tarih Dergisi*, XVI, S. 21, İstanbul 1966, s. 552.

¹⁵⁷⁴ Aydın, s. 76-80.

¹⁵⁷⁵ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 57 / 1, s. 1-3; J. V. Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, İstanbul 1998, s. 366-367.

şekilde (1574) ve (1576) tarihlerinde Avusturya'ya iki ayrı ahitnâme verildi. Ancak II. Selim'in 1574 yılında vefatından sonra yerine geçen III. Murad babasının verdiği ahitnâmeyi tecdit ederek, II. Maximilian'a gönderdi. Onun 1576'da ölümü ile yerine geçen II. Rudolf ile III. Murad arasında 1576 tarihinde yeni bir antlaşma imzalandı¹⁵⁷⁶. Ancak hudutlarda meydana gelen sorunlar ve halkın şikâyetleri ile Rumeli Beylerbeyi Kirli Hasan Paşa maiyetindeki Osmanlı ordularının aldığı yenilgiler üzerine Avusturya'ya yeniden savaş ilân edildi¹⁵⁷⁷.

Avusturya ile başlayan bu yeni savaş döneminin devam ettiği sıralarda 1595 yılında III. Murad vefat etti ve yerine III. Mehmed (1595-1603) geçti. Yeni padişahın komutasındaki Osmanlı orduları 1596 yılında Macarlara ait en önemli kalelerden biri olan Eğri'yi fethetti¹⁵⁷⁸.

Ardından kaleyi tekrar almak için harekete geçen Avusturya ordusu Haçova Meydan Muharebesi'nde ağır bir yenilgiye uğratıldı ve Avusturya barış yapmaya mecbur oldu. Osmanlı'da İran seferlerine çıkmak için barış taraftarı olunca Budin'de başlayan müzakereler sonucunda Budin ve Viyana arasındaki Tuna Nehri kenarındaki (Zitvatoruk) denilen yerde 1606 tarihinde on yedi maddeden oluşan bir antlaşma imzalandı¹⁵⁷⁹.

Osmanlılar için bir dönüm noktası olan bu antlaşma ile ilk defa padişahın dışında ona denk bir hükümdarın varlığı kabul edildi. Böylece Osmanlı Devleti'nin siyasî literatüründe XVI. yüzyılda kazanılan diplomasi de hiçbir devleti eşit haklara haiz kabul etmeme anlayışı XVII. yüzyılın başlarında sona erdi¹⁵⁸⁰.

Daha sonraki dönemlerde 28 Haziran 1615 (Viyana Antlaşması)¹⁵⁸¹, 12 Eylül 1627¹⁵⁸² ve yine 1649 (İstanbul Muahedesi)¹⁵⁸³ gibi yapılan antlaşmalarla 1606

¹⁵⁷⁶ M. Kütükoğlu, "Murad III", *İA*, VIII, İstanbul 11989, s. 615-625; BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 57 / 1, s. 3-5.

¹⁵⁷⁷ Savaş, "Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu", s. 557; Altuğ, s. 19;

¹⁵⁷⁸ Geza David, "Eğri", *DİA*, X, İstanbul 1992, s. 489-491.

¹⁵⁷⁹ Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, s. 16-17; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 96-97; 1606 tarihli Zitvatoruk Antlaşması için bk. BOA. A. DVN. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 57 / 1, s. 5-7.

¹⁵⁸⁰ Nurgül Bozkurt, 1699-1736 Tarihli Ecnebi Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Avusturya Münasebetleri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Samsun 1994, s. 5-11.

¹⁵⁸¹ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr.57 / 1, s. 7-10.

tarihli Zitvatoruk Antlaşması yenilendi¹⁵⁸⁴. Antlaşmanın ardından 1606 yılından 1663 yılına kadar Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında uzun süren bir sulh dönemi yaşandı¹⁵⁸⁵.

Taraflar arasındaki bu uzun barış dönemi 1663'te Erdel'e ait iki kalenin Avusturya kuvvetleri tarafından zapt edilmesi ve Zitvatoruk Antlaşması'na aykırı olarak, Batı Macaristan'da Yenikale isimli bir kale inşa etmeleri ile bozuldu ve dönemin padişahı IV. Mehmed Avusturya üzerine savaş ilân etti¹⁵⁸⁶. 1663'te yeniden başlayan bu savaşlarda Osmanlıların üstünlüğü ve savaş sırasında Osmanlı kuvvetlerinin Uyvar Kalesi'ni almaları karşısında Avusturya barış istemek zorunda kaldı. Bu durum üzerine 10 Ağustos 1664 yılında taraflar arasında Vasvar Antlaşması imzalandı¹⁵⁸⁷.

1606 Zitvatoruk Barış Antlaşması'ndan sonra Avusturya ile önce 10 yıllık bir süre için imzalanan Vasvar Antlaşması XVII. yüzyıla ait ikinci antlaşma olup, antlaşmanın hükümleri daha sonra uzatılarak, 1683 yılındaki Viyana Muhasarası'na kadar yürürlükte kaldı¹⁵⁸⁸. Bu süre içerisinde 1669'da Girit'i kuşatan ve 1672'de Lehistan'ı yenerek Bucaş Antlaşması'nı imzalatan Osmanlı Devleti'nde bu işleri başaran Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Osmanlıların Venedik, Polonya ve Rusya gibi devletlere karşı yaptığı savaşlarda elde ettiği başarılarla da güvenerek, bu kez Orta Avrupa'da yeni bir fetih politikası başlattı¹⁵⁸⁹.

Osmanlılarla Avusturyalılar arasındaki ilk çarpışmalar başlarken, Avrupa ülkeleri kısa sürede İmparator'un yardım çağrısına olumlu cevap vererek, Hristiyan dünyasının merkezi olarak gördükleri Viyana'yı ortak olarak savunmak için birleştiler. Buna bir de Papa'nın cihad çağrısı eklenince Venedik, Polonya ve Alman

¹⁵⁸² BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr.57 / 1, s. 10-14.

¹⁵⁸³ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr.57 / 1, s. 14-17.

¹⁵⁸⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 191-193.

¹⁵⁸⁵ Öz, "II. Viyana Seferine Kadar", s. 711-727.

¹⁵⁸⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 402-403.

¹⁵⁸⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 411; Murphey, s. 24; Müçteba İlgürel, "Dördüncü Mehmed", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, İstanbul 1993, s. 60; Antlaşma şartları için bk. BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr.57 / 1, s. 17-19.

¹⁵⁸⁸ Savaş, "XVIII. Asırda Osmanlı-Avusturya İlişkileri", s. 557.

¹⁵⁸⁹ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2121.

prenslikleri birleştiler¹⁵⁹⁰. 14 Temmuz 1683 yılında Viyana Osmanlı orduları tarafından kuşatıldı. Ancak Sadrazam'ın yaptığı stratejik hatalar¹⁵⁹¹ Kırım Han'ı ve Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın savaş sırasındaki ihanetleri ile Lehistan Kralı Jean Sobieski'nin son anda yardıma gelmesi üzerine Osmanlı kuvvetleri 12 Eylül 1683 yılında meydana gelen büyük meydan muharebesinde bozguna uğratıldı. Savaşın sonra Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan çıkarma zamanının geldiğini düşünen Papa'nın teşvikleri ile bir Avrupa Hristiyan birliği oluşturuldu. Papa'nın Osmanlılara karşı kışkırttığı Leh kralı ve Avusturya İmparatoru'na, kaybettikleri Girit'i geri almak isteyen Venedik Devleti de katıldı. Yine yüzyılın sonların doğru Rusya'nın da birliğe katılmasıyla birlikte müttefik devletleri Osmanlı topraklarına karşı topyekûn bir savaş başlattılar¹⁵⁹².

1688 yılından itibaren başta Avusturya olmak üzere Venedik, Lehistan ve Rusya kendi cephelerinden harekete geçerek, Osmanlı topraklarına saldırdılar. Bu arada Osmanlı Devleti'nde II. Süleyman'dan sonra II. Ahmed, onun ölümünden sonra da yerine 1695 tarihinde II. Mustafa tahta geçti¹⁵⁹³. Yeni padişahın Avusturya üzerine düzenlediği 1695-1696 yıllarındaki iki sefer başarılı olurken, bu seferlerde Osmanlı kuvvetleri kaybettikleri bazı yerleri geri almayı başardı. Ancak 1697 yılında çıkılan üçüncü seferde Zenta yakınlarında baskına uğrayan Osmanlı ordusu Prens Eugen tarafından çok ağır bir yenilgiye uğratıldı¹⁵⁹⁴.

Bunun üzerine taraflar arasında başlayan sulh teşebbüslerinden sonra savaşa son verilerek, Osmanlı Devleti ile Avusturya, Venedik ve Lehistan arasında Karlofça Barış Antlaşması imzalandı¹⁵⁹⁵. Bu antlaşma ile 1683 yılından beri devam eden savaşlar sona ererken, antlaşma 20 maddelik olup 25 yıl süreyle geçerli olacaktı¹⁵⁹⁶.

¹⁵⁹⁰ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 40-43; Oral Sender, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara 2000, s. 126.

¹⁵⁹¹ Bunlarla ilgili bk. M. Münir Aktepe, "Mezifonlu Kara Mustafa Paşa", *İA*, VIII, İstanbul 1979, s. 736-738.

¹⁵⁹² Baysun, "Mehmed IV", s. 547-557.

¹⁵⁹³ Cavid Baysun, "Ahmed II", *İA*, I, İstanbul 1979, s. 164-165.

¹⁵⁹⁴ Virgınia H. Aksan, *Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2011.

¹⁵⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 589-594; Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, s. 25-26.

¹⁵⁹⁶ Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, s. 26-34; Rıf'a't Abou-El Haj, "Karlofça'da Osmanlı Diplomasisi II", *Tarih ve Toplum*, S. 192, İstanbul 1999, s. 359-365.

Osmanlı Devleti ilk kez Karlofça ile yabancı bir devletin tavassutunu kabul ederken, yine ilk kez daha önce protokolde “Moskof Prensi” dedikleri Rus Çarı’nın imparatorluk ünvanını kabul etmek zorunda kaldı. Böylece Karlofça Antlaşması ile Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin üçüncü devresi başladı¹⁵⁹⁷.

Bu yeni dönemde (1703-1730) Osmanlı Devleti’nin temel politikası ilk dönemde (1703-1718) Karlofça’da kaybedilen toprakları geri alma, ikinci dönemde ise (1718-1730) Batı’nın üstünlüğünü kabul ederek, Batı tarzında ıslahatlar yapmaktır. Bu çerçevede yüzyılın başlarında Rusya ile savaşa girişen Osmanlı Devleti 1711’de imzaladığı Prut Antlaşması ile kaybettiği yerleri geri aldı¹⁵⁹⁸.

Aldığı galibiyetler ile kendine güveni gelen Osmanlı Devleti 1699 Karlofça Antlaşması ile Venedik’e bırakılan Mora Yarımadası’nı almak için harekete geçti ve 1714’te Venedik’e savaş açarak Mora Yarımadası’nı geri aldı¹⁵⁹⁹. Bunun üzerine harekete geçen Avusturya 15 Nisan 1716’da Venedik ile bir antlaşma yaparak savaşa girdi. Böylece beklenmedik bir zamanda Venedik ile savaşırken Avusturya kuvvetlerinin de araya girmesi ile zor durumda kalan Osmanlı Devleti ile müttefik kuvvetler Petervaradin’de karşılaştılar¹⁶⁰⁰. Ancak büyük ümitler ile 1716’da başlatılan kuşatma Sadrazam Damad Ali Paşa’nın şehadeti ve sonrasında yapılan stratejik hatalar sebebiyle bozgunla sonuçlandı¹⁶⁰¹.

Avusturya’nın Niş bölgesine saldırması üzerine İngiltere ve Felemenk devletlerinin yardımıyla Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’nın sadaretinde Pasarofça Antlaşması imzalandı¹⁶⁰². Böylece XVIII. yüzyılda ortaya çıkan Osmanlı-Avusturya savaşlarının ilki sona ererken, savaşlardan zaferle ayrılan Habsburg hanedanı oldu¹⁶⁰³.

Pasarofça Antlaşması’ndan sonra Osmanlı Devleti’nde “Lâle Devri” olarak adlandırılan diğer dönemlerden farklı bir diplomasi ve siyasi anlayışın hâkim olduğu

¹⁵⁹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 594-595.

¹⁵⁹⁸ İlgürel, “Ahmed III”, s. 120.

¹⁵⁹⁹ Yalçınkaya, s. 71.

¹⁶⁰⁰ Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, III, s. 268-269.

¹⁶⁰¹ İlgürel, “Ahmed III”, s. 123-125.

¹⁶⁰² BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 57/1, s. 55-61.

¹⁶⁰³ Karl Roider, *Austrias Eastern Questions (1700-1780)*, New Jersey 1982, s. 107.

yeni bir dönem başladı. 1718-1730 yıllarını kapsayan bu dönemin Osmanlı Devleti açısından en önemli özelliği Batı'nın mutlak üstünlüğünü kabul ederek, batı tarzında ıslahatlar yapmaya başlamasıdır¹⁶⁰⁴.

Dönemin sadrazamı İbrahim Paşa'nın İran'a karşı açtığı savaşlar ülkede büyük bir huzursuzluk ortaya çıkardı ve bu durum 28 Eylül 1730'da Sadrazam Damat İbrahim Paşa ve yakınlarını hedef alan Patrona Halil İsyanı ile sonuçlandı. Dönemin padişahı III. Ahmed'in sadrazam ve yakınlarını azledip boğdurtması bile isyancıları yatıştıramazken, sonunda Edirne Vakası'ndan 27 yıl sonra İstanbul'da çıkan bu isyan sonucunda III. Ahmed tahttan indirilerek, yerine Sultan I. Mahmud getirildi¹⁶⁰⁵.

3. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus-Avusturya İlişkileri (1143-1168/ 1730-1754)

Tahta geçtikten sonra önce ülkedeki düzeni sağlayan ve ardından ıslahat hareketlerine yönelen Sultan I. Mahmud, bir yandan Batı tarzı ıslahatlar yapmak için Avrupa'dan teknik ve askerî uzmanlar getirirken, diğer yandan da cephelerde meydana gelen yeni gelişmeler ve savaşlarla ilgilenmeye başladı.

Osmanlı Devleti'nde Sultan I. Mahmud'un tahta çıktığı sıralarda Ruslar'da 1725 yılında ölen Çar I. Petro'dan sonra I. Katherina (1725-1727) ve II. Petro (1727-1730) onun ölümünden sonra da yerine 1730 yılında Petro'nun kızı Anna tahta geçti. Rusya bu süre zarfında Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklar ve İran'la mücadele etmesinin aksine, 1724 antlaşması ile İran'dan aldığı yerleri geri vererek, İran ile dostluk kurdu¹⁶⁰⁶.

1731'de yeniden başlayan İran savaşlarına 1746 yılında yapılan II. Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla son veren ve doğudaki sorunları bertaraf eden Osmanlı Devleti, Sultan I. Mahmud döneminde Batı ile herhangi bir şekilde çatışmaya girmek

¹⁶⁰⁴ M. Münir Aktepe, "Nevşehirli İbrahim Paşa", *İA*, VI, İstanbul 1979, s. 344-349.

¹⁶⁰⁵ Savaş, "Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu", s. 559.

¹⁶⁰⁶ *Suphi Tarihi*, s. 285-286; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2485-2486; Köse, s. 541.

istememesine rağmen, 1736 yılında tam İran savaşlarının durakladığı sırada Avusturya ve Rusya ile yeni bir savaşa girmek zorunda kaldı¹⁶⁰⁷.

a. 1736-1739 (H. 1149-1152) Osmanlı Rus-Savaşı

a.1. Savaşın Sebepleri

XVIII. yüzyıla ait bu ilk Osmanlı-Rusya harbinin temel sebebi Rusya'nın uyguladığı politikalaradır. Rusya Osmanlı Devleti'nin İran seferleriyle meşgul olduğu dönemlerde mevcut politikalarını gerçekleştirmek amacıyla Çariçe Anna ile Avusturya İmparatoru VI. Şarl arasında gizli bir antlaşma imzaladı¹⁶⁰⁸. Buna göre Avusturya Bosna ve Hersek'i alacak, ilk taarruzu Ruslar yaptıktan sonra imparator görünüşte Ruslarla Osmanlıların arasını bularak süre kazanacak ve savaş hazırlıkları tamamladıktan sonra saldırıya geçip, Osmanlı Devleti'ni iki cephede birden savaşmak zorunda bırakacaklardı¹⁶⁰⁹. Bu şekilde Avusturya ile birleşen Rusya, Prut ve Edirne muahedelerine uymayarak Lehistan Krallığı meselesine askerî müdahalede bulundu ve Mareşal Münnich komutasındaki ordularını Lehistan'a sokarak kendi adayları olan III. Ogüst (Augustos)'u kral olarak seçtirdi¹⁶¹⁰. Ayrıca Rusların Azak Kalesine taarruzları ve Don nehrinde asker bulundurmaları ve yine İran savaşları sırasında Osmanlı kuvvetlerinin Rusların protestosu üzerine geri dönmek zorunda kalması iki devlet arasındaki gerginliği daha da arttırdı¹⁶¹¹. Rusya, Tuna ağzına kadar Karadeniz'in kuzeyi ve Kırım'ı ele geçirerek, Karadeniz'e çıkmak ve burada donanma oluşturarak Boğazlardan serbestçe Akdeniz'e geçmek istiyordu. Ayrıca, Rusya Eflâk ve Boğdan'ın kendi hâkimiyetleri altında ayrı bir prenslik olmalarını ve Rusya hükümdarını imparator olarak tanımalarını istiyordu¹⁶¹².

¹⁶⁰⁷ Yalçinkaya, s. 83.

¹⁶⁰⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 252; Roider, s. 63.

¹⁶⁰⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 252-253; Köse, "Esir Mübadelesi", s. 351.

¹⁶¹⁰ Dukakin-zâde Feridun, *1736-1739 Türk-Avusturya Rus Seferi*, İstanbul 1278, s. 1; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 251; Cevat Erbakan, *1736-1739 Osmanlı Rus ve Avusturya Savaşları*, İstanbul 1862, s. 4.

¹⁶¹¹ Şemdanizâde, *Mür'it-Tevarih*, I, s. 40-41; Erbakan, s. 5.

¹⁶¹² Erbakan, s. 5.

a. 2. Savaşın Başlaması

Ruslar bir müddet sonra bu hedeflerini gerçekleştirmek için Or-kapu'yı teslim aldılar. Ardından Rusların Kırım'a saldırıp Bahçesaray'ı yakmaları ve Azak'ı almaları üzerine¹⁶¹³ durumdan istifade eden Fransa'nın İstanbul sefiri Marguis de Vilenuvve'nin teşvikleri sonucunda Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş açtı¹⁶¹⁴. Sultan I. Mahmud İstanbul'da kalarak, Silahdar Mehmed Paşa'yı serdar-ı ekrem tayin edip, cepheye göndermeye karar verdi¹⁶¹⁵. Ardından Rusların antlaşma şartlarını bozmalarından dolayı savaş düzeninin alınması ile ilgili fetva alındı¹⁶¹⁶ ve sefer için gerekli askerin tayinatı sağlandı¹⁶¹⁷. Yine hazırlık yapmaları için Eflak ve Boğdan voyvodalarına¹⁶¹⁸ Mısır¹⁶¹⁹ Selânik¹⁶²⁰ Sivas¹⁶²¹ Bender, Vidin, Niş, Bosna ve Kefe¹⁶²² bölgesi yöneticilerine hükümler gönderildi¹⁶²³. Bâb-ı Âli Rusların saldırıları karşısında 1736 tarihinde Karadeniz'e Canım Mehmed Paşa komutasında bir donanma gönderdi¹⁶²⁴. Bu arada Rusya'ya savaş ilan edilmesi üzerine Bâb-ı Âli İran ile Kasr-ı Şirin Antlaşması hudutları üzerine yeni bir antlaşma yaparak İran savaşlarına kısa bir süre için son verdi¹⁶²⁵. 16 Haziran 1736 yılında Sadrazam Silahdar Mehmed Paşa maiyetindeki Osmanlı ordusu Davutpaşa'dan hareket ederek,

¹⁶¹³ Şemdanizâde, *Mür'it-Tevarih*, I, s. 63-64.

¹⁶¹⁴ Selâhi, Var. 64b-68a; *Suphi Tarihi*, s. 299-300; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 24; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 22-23; Mustafa Güler, "1737 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Özi'nin Elden Çıkması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 1, XXIII, İzmir 2008, s. 142; Bu harp Ruslarla yaptığımız dördüncü harb olup (1148 H.-1736 M.)'den (1152H. -1739 M.) senesine kadar üç sene sürmüştür, Fevzi Kurtoglu, *1736-1737 Seferine İştirak Eden Bir Türk Denizcisinin Hatıraları*, İstanbul 1935, s. 5.

¹⁶¹⁵ İlhami Daniş, 1736-1739 Savaşlarında Karadeniz'de Osmanlı Donanması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2007, s. 20; Bununla ilgili padişah I. Mahmud sözünde durmayan ve ahdini bozan Rusya ve Nemçelilerden intikam almak için Vezir-iazam Mehmed Paşa'nın serdar tayin kılındığı ve bunun için camilerden muvaffakiyet dualarının yapılması istenmiştir, BOA. C. AS. nr. 187/ 8099.

¹⁶¹⁶ BOA. C. AS. nr. 567/ 23834.

¹⁶¹⁷ BOA. C. AS. nr. 1161/ 51678; BOA. MAD. d. nr. 1973.

¹⁶¹⁸ BOA. C. HR. nr. 130/ 8484

¹⁶¹⁹ BOA. C. HR. nr. 185/ 9225.

¹⁶²⁰ BOA. C. AS. nr. 1070/ 4767; nr. 21/ 913.

¹⁶²¹ BOA. C. HR. nr. 77/ 3815.

¹⁶²² BOA. C. HR. nr. 97/ 4838.

¹⁶²³ BOA. TZ. nr. 18/ 882.

¹⁶²⁴ Daniş, s. 39-40; Bununla ilgili ahdi bozarak tecavüz eden Moskoflara ve Nemçelilere karşı koymak üzere karadan asker sevk edildiği gibi kendisinin de denizden mukabele ve taarruza memur edildiğine dair Kaptan Paşa'ya yazılan 29 M. 1151 tarihli hüküm için bk. BOA. C. ML. nr. 441/ 17787.

¹⁶²⁵ Şemdanizâde, *Mür'it-Tevarih*, I, s. 10; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/ I, s. 254.

22 Haziran 1736 Edirne'ye ulaştı¹⁶²⁶. Sadrazam Silahdar Mehmed Paşa, Fransa, Avusturya, İngiltere, Hollanda ve Venedik hükümetlerine mektuplar yazarak¹⁶²⁷, Rusların antlaşma şartlarına aykırı davrandıklarını belirtip bu devletlerden arabuluculuk yapmalarını istediye de beklenen cevaplar gelmedi¹⁶²⁸.

Avusturya elçisi Ludving von Talman Bâb-ı Âli'yi çeşitli bahanelerle oyalarken (Niyemirov Görüşmeleri)¹⁶²⁹, Osmanlı ordusu karadan ve denizden Ruslar üzerine saldırıya geçtiği sırada daha evvel anlaşılan iki devletten önce Rusya daha sonra da Avusturya savaşa girecekti¹⁶³⁰. Bir süre sonra hazırlıklarını tamamlayan Avusturya ordusu üç koldan taarruza geçti. Buna göre Banyaluka, İzvornik ve Eflâk tarafları Avusturya kuvvetlerince zapt edilirken, Ruslar'da Özi'ye saldırdılar¹⁶³¹. Bu durum üzerine Nisan 1736'da Trabzon valisi olan Hatipzâde Yahya Paşa Özi Muhafızlığı'na atandı¹⁶³². Ardından Rusların taarruzuna uğrayan Özi Kalesi'nin muhafazası için 3 bin kişilik Yeniçeri kuvveti gönderilmesine dair İstanbul Sekbanbaşısı'na hüküm gönderildi¹⁶³³. Yine Anadolu ve Rumeli'de bulunan eyaletlere gönderilen hükümler aracılığıyla her an savaşa hazır olmaları emredildi¹⁶³⁴. Özi ve çevresinde hazırlıklar yapan¹⁶³⁵ Osmanlı kuvvetleri 7 Temmuz 1737 tarihinde Özi Kalesi'ne ulaşan General Münich kuvvetleri ile karşılaştılar. Yapılan savaş sonucunda Osmanlı kuvvetleri yenildi ve Özi kalesi düştü. Ardından Yahya Paşa başta olmak üzere ileri gelen kişiler esir edildi. Osmanlının bütün savunma mühimmatı, sancaklar, tuğlar vesaire tamamen Rusların eline geçti¹⁶³⁶. Rusların bu taarruzları ve Özi Kalesinin düşmesi Sultan I. Mahmud'u son derece

¹⁶²⁶ Şemdanizâde, *Mür'it-Tevarih*, I, s. 43.

¹⁶²⁷ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 428, 430, 431, 450, 499.

¹⁶²⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/ I, s. 255.

¹⁶²⁹ Bununla ilgili bk. *Suphi Tarihi*, s. 314-315; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevarih*, I, s. 44-45; Erbakan, s. 5-6.

¹⁶³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/ I, s. 259.

¹⁶³¹ Dukakin-zâde, s. 8; Erbakan, s. 27-28; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2494; Özi Kalesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. M. Murat Öntüğü, *Özü İle İlgili XVII. Yüzyıl Mühimme Hükümleri Ve Kalesi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Balıkesir 1995.

¹⁶³² BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 142, s. 81; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevarih*, I, s. 43.

¹⁶³³ BOA. C. AS. nr. 296 /12278.

¹⁶³⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 142, s. 42-43.

¹⁶³⁵ Osmanlı Devleti'nin yaptığı savaş hazırlıkları için bk. BOA. A. DVNS MHM. d. nr. 142, s. 126; BOA. C. AS. nr. 38074 /1-2; BOA. AE.I. Mahmud, nr. 607; Ayrıca 1149 yılında Özi Kalesi'ne gönderilen gemiler ile ilgili bk. Daniş, s. 47-48.

¹⁶³⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 142, s. 253.

üzdü ve hadiselerde ihmali görülen Sadrazam Silahdar Mehmed Paşa'yı azlederek, yerine Bender muhafızı Abdullah Paşa'yı sadarete getirdi¹⁶³⁷.

Bu arada Avusturya kuvvetleri 1737'de Niş üzerine hareket etti. Osmanlı devleti sulh olacağı düşüncesiyle Avusturya cephesinde herhangi bir hazırlık yapmadığından Niş Kalesi savunmasız durumdaydı. Fırsatı iyi değerlendiren Avusturya 12 Temmuz'da hududu geçerek, Niş Kalesi'ni muhasara etti ve kısa sürede teslim aldı¹⁶³⁸.

Avusturya ve Rusya'nın saldırılarına karşı harekete geçen Osmanlı Devleti'nde Vezir Köprülü-zâde Ahmed Paşa komutasındaki ordular Niş'i geri alırken¹⁶³⁹ İvaz Mehmed Paşa da Vidin civarında başka bir Avusturya ordusunu yendi¹⁶⁴⁰. Ardından Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa Avusturya kuvvetlerini Banyaluka Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrattı¹⁶⁴¹. Hekimoğlu Ali Paşa bu zaferiyle Banyaluka ile başlayan Bosna muhasarasını tamamen ortadan kaldırdı. Ali Paşa'ya başarısından sonra samur kürk, kılıç ve beş bin altın verilirken, maiyetindekilere de altın ve çelenkler yollandı¹⁶⁴². Osmanlı ordularının bu başarıları üzerine 1738 tarihinde Avusturya'nın da isteği ile Fransa arabuluculuk görevini üstlendi. 1738 Nisan'da Fransa elçisinin Pasarofça Antlaşması'na dayanan 3 maddelik sulh teklifi Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa tarafından kabul edilmedi¹⁶⁴³. Ardından 1738'de Adakale ve Belgrad'ı zapt etmek için yola çıkan Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa Avusturya kuvvetlerinin Temeşvar tarafına saldırılarıyla istikametini değiştirip, Sebeş ve Lugoş kalelerini zapt ederek, Belgrad'a akınlar yaptı¹⁶⁴⁴. Daha sonra Toz Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Kornia muharebesinde Avusturya kuvvetlerini mağlup ettiler (4 Temmuz 1738)¹⁶⁴⁵.

¹⁶³⁷ TSMA. E. nr. 2546; Selâhi, Var. 134a; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevarih*, I, s. 69.

¹⁶³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 270.

¹⁶³⁹ Erbakan, s. 1.

¹⁶⁴⁰ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2499-2500.

¹⁶⁴¹ *Suphi Tarihi*, s. 389-391; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevarih*, I, s. 72; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 25-26; Erbakan, s. 34-35.

¹⁶⁴² Daniş, s. 34.

¹⁶⁴³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 280.

¹⁶⁴⁴ Dukakin-zâde, s. 18-21; Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, VII, s. 506-507; Yalçınkaya, s. 84.

¹⁶⁴⁵ Erbakan, s. 43-44; Dukakin-zâde, s. 28-32.

Özellikle Avusturya cephesindeki büyük başarılarından sonra Osmanlılar, 1738 ve 1739 yıllarında Tuna boyunca ilerleyerek Belgrad, Semendire, Orsova ve diğer şehir, kasaba ve kaleleri aldılar¹⁶⁴⁶. Böylece 20 yıl önce kaybettiği yerleri geri alan Osmanlılar Tuna savunma hattını yeniden oluşturdular. Bu arada Avusturya cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, Rusya cephesinde ise Bender seraskeri Numan Paşa, Kırım kuvvetleri ile birleşti, Ak-su (Bug) ve Turla (Dinyester) boylarında çarpışarak Rusların ilerlemesini engelledi¹⁶⁴⁷. Karadaki başarının yanı sıra Rus donanmasının da Kaptan-ı derya Süleyman Paşa tarafında saf dışı bırakılması sonucunda, Özi ve Kılburun kaleleri geri alındı¹⁶⁴⁸. Bu arada Fransa'nın sulh teşebbüsleri yenik durumdaki Rusya ve Avusturya tarafından kabul edilmezken, Vidin'deki başarılarından sonra seraskerlikten sadaret makamına getirilen İvaz Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerine Vali Hekimoğlu Ali Paşa komutasındaki Bosna kuvvetleri de katıldı. Bunun sonucunda güçlenen Osmanlı ordusu Avusturya'ya doğru harekete geçti. Osmanlı ordularının Niş'e gelmesiyle burada yapılan müzakereler sonucunda Belgrad üzerine gidilmesine karar verildi. Osmanlı ordusuna mukavemet için Hisarcık önlerine gelen Avusturya ordusu ile Hisarcık'ta yapılan savaşta Avusturya orduları mağlup edildi (22 Temmuz 1739). Bu zaferin ardından Osmanlı orduları 25 Temmuz Pazar günü Belgrad'ı kuşattı ve uzun süren bir muhasaradan sonra Belgrad kale komutanı Vallis İmparatora mukavemet edemeyeceğini bildirdi¹⁶⁴⁹. Böylece 1737'de Avusturya askerî operasyonlarının neticesinde Avusturya'nın eline geçen Niş Kalesi'nin geri alınması Belgrad'ın kuşatılması ve ardından Çasar ordusunun Groçka'da (Hisarcık) aldığı ağır yenilgiden sonra¹⁶⁵⁰ taraflar arasında barış müzakereleri yeniden başladı¹⁶⁵¹.

Barış görüşmeleri için İmparator General Kont Nayberg'i murahhas olarak gönderdi. İki taraf arasında arabuluculuk yapmakla görevlendirilen Fransız elçisi Marki dö Vilnov da orduya davet edildi. Ardından Fransız elçisi Avusturya delegesi

¹⁶⁴⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 256; Erbakan, s. 42; Aktepe "Mahmud I", s. 162-163.

¹⁶⁴⁷ Şemdanizâde, *Mür'it-Tevarih*, I, s. 84; Erbakan, s. 49-50; Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV, s. 13.

¹⁶⁴⁸ BOA. C. AS. nr. 115/ 49413; Ebu Sehl Numan Efendi, s. 7; Köse, s. 541.

¹⁶⁴⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 291.

¹⁶⁵⁰ Erbakan, s. 53-55; Dukakin-zâde, s. 37-38.

¹⁶⁵¹ Şemdanizâde, *Mür'it-Tevarih*, I, s. 90-91; Ayrıntılı bilgi için bk. Ragıp Paşa, *Fethiye-i Belgrad*, Süleymaniye Ktph. Esad Efendi Ksm. nr. 365512, Var. 11a-25b.

Kont Nayberg¹⁶⁵² ile Osmanlı Devleti temsilcileri Reisü'l-küttap Mustafa Efendi, ordu kadısı Esat Efendi ve mektupçu Ragıp (Koca Ragıp Paşa) Efendi ile heyete sonradan katılan Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa arasında görüşmeler başladı¹⁶⁵³.

Görüşmelerde Avusturya delegesi İmparator'dan aldığı talimatlar gereğince Küçük Eflak ve Sırbistan'ı terkedeceklerini, karşılığında ise Belgrad'ın kendilerinde kalmasını Sava ve Tuna nehirlerinin ise iki taraf arasında sınır olmasını teklif etti. Avusturya isteklerinin Osmanlılarca kabul edilmemesine rağmen, Fransız elçisinin çabaları ile uzlaşma sağlandı¹⁶⁵⁴.

a.3. Belgrad Antlaşması (1739)

Avusturya Tarafı: 18 Eylül 1739 günü sabah saat altıda tören yapılmadan Avusturya adına General Nayberg ile Osmanlı Devleti adına Vezir-i azam İvaz Mehmed Paşa Belgrad Barışı'nı imzaladılar¹⁶⁵⁵.

Rusya Tarafı: Osmanlı orduları son iki yıl boyunca Avusturya cephesinde savaştığından Rus tarafına fazla önem verilmemiş, dolayısıyla Kırım başta olmak üzere Eflâk ve Boğdan savunmasız kalmıştı. Ruslar 1738'de önce Balkan ortodoksları yoluyla daha sonra da Lehistan'la yaptıkları bir antlaşmaya dayanarak, Polonya topraklarından geçip, Hotin, Bender ve arkasından da Boğdan'ın merkezi Yaş'ı işgal ederek, Eflâk'a saldırmayı planladığı bir sırada Avusturya ile yapılan Belgrad Antlaşması Ruslar'ın bütün plânlarını bozdu¹⁶⁵⁶.

¹⁶⁵² Nemçe elçisinin tayinatı için bk. BOA. C. HR. nr. 6 / 291.

¹⁶⁵³ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 147, s. 50-53; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevarih*, I, s. 93-94.

¹⁶⁵⁴ Mustafa Münif, *Fetihnâme-i Belgrad*, Süleymaniye Ktph. Esad Efendi Ksm. nr. 365513, Var. 26a-48a; Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, VII, s. 515-516; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2514.

¹⁶⁵⁵ Ragıp Paşa, *Fetihnâme-i Belgrad*, Var. 11a-37a; *Muahadat Mecmuası*, II, s. 120; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 262; Baysun, "Belgrad", s. 480; Avusturya ile Osmanlı Devleti (I. Mahmud- VI. Şarl) arasında 27 sene geçerli olacak olan ve 23 madde ve ile hatimeden oluşan Belgrad Antlaşması'nın maddeleri ve antlaşmanın diplomatik özellikleri için bk. BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 59 / 3, s. 185-191; BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 518-524; Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, 81-94; Kurtaran, 218-233.

¹⁶⁵⁶ Yalçınkaya, 84.

Hedeflerinden vazgeçmeyen Ruslar Osmanlılarla yaptıkları Stavucan Meydan Muharebesi'nde Osmanlıları yenilgiye uğratmalarına¹⁶⁵⁷ rağmen 1 Eylül 1737'de Nayberg'in vezir-i azam ile sulh antlaşması yapması sonucu, savaş alanında müttefiksiz kaldılar. Bunun üzerine çaresiz kalan Rusya Fransa'nın arabuluculuğu ve Avusturya'nın da telkinleri ile barışı kabul etti. Bunun üzerine Vilnöv'ün yanında bulunan Rus murahhası Cagnavi (Kaynini) ile vezir-i azam arasında on beş madde ve bir sonuçtan oluşan Osmanlı-Rus Antlaşması imzalandı (H. 1152/M. 1739)¹⁶⁵⁸.

Sultan I. Mahmud ile Rus İmparatoriçesi Anna arasında imzalanan bu ikinci Belgrad Antlaşması'nda Ruslar bütün isteklerinden vazgeçtiler¹⁶⁵⁹.

Avusturya ve Rusya ile ayrı ayrı imzalanan Belgrad Antlaşmaları'yla Osmanlılar 1699'daki Karlofça sonrası ilk defa iki güçlü devletle başa çıkabildi ve onları geri çekilmeye mecbur etti. Belgrad Antlaşması Osmanlı Devleti'nin Karlofça ve Pasarofça'da imzaladığı antlaşmalara nispetle en kârlı olanıdır¹⁶⁶⁰. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile daha önce uğradığı zararlarının ve toprak kayıplarının bir kısmını telâfi ederken, uluslar arası siyasî platformda dönemin önemli devletleri sayılan iki güce karşı aynı anda karşı koyabileceğini de göstermiştir¹⁶⁶¹.

Belgrad'tan sonra Avusturya ve Rusya muahedelerinin kesin bir şekilde sonuçlandırılması ve dostluk gösterisi için karşılıklı elçilerin gönderilmesi kararı alındı. Bu münasebetle yapılan antlaşmalar gereğince iyi münasebetleri pekiştirmek amacıyla 1740 yılında Cânibî Ali Efendi¹⁶⁶² Viyana'ya¹⁶⁶³ ve Mehmed Emin

¹⁶⁵⁷ Dukakinzâde, s. 41; Erbakan, s. 59-62.

¹⁶⁵⁸ Yalçınkaya, 85.

¹⁶⁵⁹ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Rusya Ahidnâme Defteri*, nr. 83/ 1, s. 82-88; BOA. HH. nr. 1428/ 58455; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 293; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, IV, s. 29; Ali İbrahim Savaş, "Tahrir-i Ahmed Merami Efendi Azak Muhaddidi Ahmed Merami Efendi'nin 1740-1741 Sınır Tespit Çalışmaları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, XVI, Sayı 20'den ayrı basım Ankara 1996, s. 152; Çapraz, *1740-1792 Osmanlı Rus Münasebetleri*, s. 22; Yine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 8 Eylül 1739 tarihinde Belgrad' ta akdedilen on beş maddelik musalahanın İmparatoriçe Anna tarafından gelen 16 Teşrin-i Evvel 1739 tarihli tasdiknamesinin Türkçe tercümesi için bk. BOA. HH. nr. 1428/ 58456; Anlaşmaya ait I. Mahmud tarafından Evasıt-ı Ramazan 1152 tarihli tasdikname-i hümayûn için bk. BOA. HH. nr. 1428/ 58456/ A.

¹⁶⁶⁰ Köse, s. 542.

¹⁶⁶¹ Savaş, "XVIII. Asırda Osmanlı-Avusturya İlişkileri", s. 560.

¹⁶⁶² Cânibî Ali Efendi: Tersane'de yetişerek Cânib olmuştur. Ardından bu görevde senelerce kaldıktan sonra 1732'de Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel ve Defter Emni ve sonra Rûznâme-i Evvel, 1740 yılında Rumeli payesiyle Viyana elçisi olup, döndükten sonra 1741'de Tersane Emni ve 1742'de ikinci kez

Efendi'de Petersburg'a gönderildi¹⁶⁶⁴. Mehmed Emnî Efendi'ye karşılık Rusya tarafından Alexander Romonzoff isimli bir elçi İstanbul'a gönderildi¹⁶⁶⁵. Gelen elçiye Osmanlı teşrifat kuralları dahilinde divan-ı hümayûnda ziyafet verilerek¹⁶⁶⁶ ihtiyaçlarını karşılanması için tayinat verildi¹⁶⁶⁷. Ayrıca Avusturya tarafından büyük elçi Anton Korfiz Ulufeld İstanbul'a gelerek burada bir yıl kaldı¹⁶⁶⁸. Elçinin İstanbul'dan ayrılmasından sonra kendisine sekreterlik yapmış olan Heinrich von Penkler¹⁶⁶⁹ 1743 yılında Avusturya elçisi olarak İstanbul'a geldi ve 1747 yılında orta elçilik görevine tayin olundu¹⁶⁷⁰.

Bu arada Belgrad'dan sonra eskiden beri Ruslar'la antlaşamayan ve Osmanlı ile dostça münasebetlerde bulunan İsveç ile 4 Ocak 1740 tarihinde bir ittifak antlaşması yapıldı¹⁶⁷¹. Ayrıca bu antlaşmaya ilaveten Osmanlılar 7 Nisan 1740'da iki

Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel olmuştur ve 1743 yılında vefat etmiştir, Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, II, s. 95-96; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III İstanbul 1996, s. 257; Mustafa Hattî Efendi, *Viyana Sefaretnâmesi*, (Haz. Ali İbrahim Savaş), Ankara 1999, s. 19-20.

¹⁶⁶³ Viyana'ya gönderilen Cânibî Ali Efendi'nin 922 kişiden oluşan maiyetindeki önemli görevliler için bk. BOA. C. HR. nr. 4942; Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, VII, s. 16-17; Yine sefaretle Nemçe'ye giden Ali Paşa'nın maiyeti halkı için Belgrad'a varıncaya kadar uğrayacağı menzillerde verilecek tayinatları için bk. BOA. C. AS. nr. 476/ 19859.

¹⁶⁶⁴ M. M. Aktepe, *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnâmesi*, Ankara 1989, s. 10-12; İlgürel, "Birinci Mahmud", s. 142; Sefaretle Rusya'ya gidecek olan Ümmeti Mehmed Paşa'ya İstanbul'dan Bender'e kadar uğrayacağı kazalarda verilecek tayinat ve diğer ihtiyaçlarının tedariki ile ilgili hükümler gönderildi, BOA. C. HR. nr. 72/ 3593; nr. 59/ 2906.

¹⁶⁶⁵ Savaş, "Azak Muhaddidi", s. 153; Elçinin İstanbul'a gelmesi için arabalarına koşulmak üzere mekkârî beygirleri ve eşyalarının taşınması için öküz arabalarının tedârîki ve tayin edilen menzillerden yiyecekleri için tayinatlar verildi, BOA. C. HR. nr. 66/ 3765; nr. 167/ 8329; Yine Rus elçisine dört yüz kuruş yevmiye tahsis edildi, BOA. C. HR. nr. 59 / 2910; nr. 174/ 8667.

¹⁶⁶⁶ BOA. C. HR. nr. 101/ 5023; nr. 24/ 1155.

¹⁶⁶⁷ BOA. C. HR. nr. 127 /6318; nr. 157/ 7801; nr. 61/ 3038.

¹⁶⁶⁸ Avusturya elçisinin İstanbul'daki faaliyetleri için bk. BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahkâm Defteri*, nr. 58 / 2, 1154 tarihli hükümler.

¹⁶⁶⁹ Heinrich Von Penkler: Bâb-ı Âli'de Avusturya temsilcisi olan Penkler, 1719'da "dil oğlu" olarak İstanbul'a geldi ve 1727'ye kadar, Avusturya'nın İstanbul'daki dâîmi elçisi olan Dirling'in yanında çalıştıktan sonra Avusturya'ya dönerek saray tercümanlığı yaptı, Savaş, "XVIII. Asırda Osmanlı-Avusturya İlişkileri", s. 37.

¹⁶⁷⁰ Savaş, "Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu", s. 560.

¹⁶⁷¹ Bu muahede İstanbul'da tespiti 22 Aralık 1739 olup İsveç kralı tarafından tasdik edilmiş olan 18 Şubat 1740 tarihli nüshası da mevcuttur. İsveç ile yapılan bu tedafü-i ittifak muahedesini Osmanlı Devleti adına Vezir-i azam İvaz Mehmed Paşa ve İsveç kralı adına da İstanbul'daki elçileri Hapken ile Karlson imzalamışlardır, BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 584-586; Yine antlaşma şartları ile ilgili bk. BOA. HH. nr. 1427/ 38450/ A; nr. 58450/ B; nr. 58462; BOA. A. DVNS. DVE. d. 49/ 1, s. 32-34; 9 maddeden oluşan bu dostluk ve ticaret antlaşmasında yeni bir kural yer almaktadır. Buna göre iki taraf Rusya tarafından saldırıya uğradıkları takdirde birbirilerine yardım edeceklerdir, Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, VIII, s. 9; Bununla ilgili Osmanlı Devleti ile İsveç Devleti arasında yapılan antlaşmada "dosta dost düşmana düşman" esası getirildiğinden Rusya ile Osmanlı Devleti'nin harbe girmesi durumunda İsveç'in mezkur kaideye riayet etmesi ile ilgili bir hatt-ı hümayûn da gönderilmiştir, BOA. HH. nr. 1428 / 58453 /D.

Sicilya Krallığı ile de dostluk ve seyr-i sefain antlaşması imzalandı¹⁶⁷². Yine Belgrad kuşatması devam ederken elçi Marki dö Vilnöv'ü Osmanlı payitahtına gönderen Osmanlı-Rus-Avusturya savaşlarında arabuluculuk yaptırın¹⁶⁷³ Fransa, bu hizmetlerine karşılık, 28 Mayıs 1740'da Fransız kapitülasyonlarının genişletilerek yenilenmesini sağladı¹⁶⁷⁴. Kapitülasyonlar ile Fransa'nın doğu ticaretini garanti altına almıştır. Böylece Fransa XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Akdeniz'de Venedik ve İngiltere ile yaptığı ticarî mücadeleyi büyük ölçüde kendi lehine sonuçlandırarak, Osmanlı ülkesinde en çok itibar gören millet durumuna geldi¹⁶⁷⁵. Bu şekilde 18. yüzyılda Osmanlı Devleti dış politikasında ofansif olmaktan uzak bir karakter taşımasına rağmen, 1739 Belgrad Antlaşması ile 22 sene Avusturya'nın elinde kalan Belgrad Kalesi tekrar alındı. Ayrıca barışa neden olan savaşlara katılan Rusya'ya karşı askerî operasyonlarda başarılı olamamışsa da Avusturya'yı barışa zorlayarak, müttefik Rusya'ya da aynı barışı imzalattı ve Rus cephesinde aleyhine olan durumu kendi lehine çevirdi¹⁶⁷⁶. Böylece Rusya ile 1711 Prut Antlaşması'ndan sonra onun temdidini niteliğindeki 1713 ve 1720 tarihli antlaşmalardan sonra XVIII. yüzyıla ait dördüncü antlaşma olan 1739 tarihli Begrad Antlaşması, taraflar arasında 1768 yılında Rusların Kırım'a saldırması ile başlayan ve 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile sona erecek olan döneme kadar yaklaşık 30 yıllık sürecek olan bir barış dönemini başlattı. Bu çerçevede Sultan I. Mahmud'un son yılları ile II. Mustafa'nın oğlu III. Osman (1754-1757) ve III. Ahmed'in oğlu III. Mustafa (1757-

¹⁶⁷²7 Nisan 1740 (H.1153) tarihinde İstanbul'da I. Mahmud ile Avusturya hükümdarı Kral Charles (Şarl) arasında iki Sicilya krallığı ile dostluk, ticaret ve seyr-i sefain muahedenesinin şartları için bk. Koçu, *Osmanlı Muahedeleri*, s. 97; Ayrıca antlaşma şartları için bk. BOA. HH. nr. 1428 / 58461.

¹⁶⁷³Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasındaki savaşa son veren antlaşmanın imzalanmasında arabuluculuk yapan Fransa sefiri Morki Dö Vilnov ile Osmanlı elçileri arasında şerait-i sulhiye hakkında oluşan mükalemeti içeren bir zaptname kaleme alınmıştır, BOA. C. HR. nr. 157/ 7844.

¹⁶⁷⁴Fransa Devleti ile münakid olan 4 Rebiyülahir 1153 tarihli muahedenin sureti, BOA. C. HR. nr. 146/ 7292; Buna göre; Fransa Devleti'nin elçileri diğer Hristiyan devletlerin elçilerine göre daha üstün ve imtiyazlı haklara sahip olacaklar, Osmanlı mahkemelerinde daha geniş konsolosluk teşkilatları kurabileceklerdi. Yine elçilik ve konsolosluk memurlarıyla bunların yanında çalışan diğer hizmetliler vergiden muaf tutulacaklardı. Osmanlı memleketlerinde bulunan Katolik papazlar hangi milletten olurlarsa olsunlar Fransa kralının himayesinde bulunacaklar ve bu hususta eskiden beri Fransa'ya verilen imtiyazlardan faydalanacaklardı. Yine Kudüs'teki kutsal yerler ve ziyaretgâhlar Fransa tarafından idare edilecek ve gerektiğinde bunların tamirine engel olunmayacaktı (28 Mayıs 1740), *Muahedat Mecmuası*, I, s. 14; Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, s. 98-114; Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, VIII, s. 9-10; Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2518; Erbakan, s. 63; Yine bununla ilgili bk. *Sultan Mahmud-ı Evvel Zamanında Fransa Muahedesi*, Üniv. Ktph. TY. nr. 2770.

¹⁶⁷⁵N. Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul 1981, s. 84-98.

¹⁶⁷⁶Savaş, "Azak Muhaddidi", s. 219-253.

1774)'nın hükümdarlık dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en uzun kesintisiz barış dönemini yaşadı. Bu barış Osmanlı diplomasi anlayışındaki değişimi de göstermektedir. Nitekim klâsik dönemde Osmanlı Devleti hiçbir Hristiyan devletle uzun süreli barış antlaşması yapmazdı. Bu barış döneminin bir nedeni de Avrupa'nın Avusturya Taht Savaşı (1740-1748) ve sonra da Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) meşgul bulunması ve padişahlarla sadrazamların imparatorluğu çatışmalardan uzak tutma çabalarıdır¹⁶⁷⁷. İki ülke arasındaki XVIII. yüzyıla ait en uzun barış dönemini oluşturan bu tarihler arasında 1740-1754 yıllarını kapsayan Sultan I. Mahmud döneminde özellikle antlaşmanın esirler ile ilgili bölümleri ile diğer bazı problemleri konuları halledilerek yeni bir savaşın çıkması engellendi. Aynı tarihlerde Fransa elçisinin girişimleri sonucunda İspanya ile de bir ticaret antlaşması imzalandı. Böylece Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında bir denge ortamı kurularak, 1768'e kadar sürecektir olan bir barış devri başladı¹⁶⁷⁸.

4. Belgrad Antlaşması'ndan Sonraki Gelişmeler

a. Rusya Cephesindeki Durum

1739 -1768 yıllarını kapsayan bu barış sürecinin ilk yılları olan (1740-1755) Sultan I. Mahmud'a ait olup, döneme ait arşiv vesikalarından Başbakanlık Osmanlı Arşivi Düvel-i Ecnebiye Defterleri 83/ 1 Rusya Ahitnâme defterleri ile diğer arşiv vesikalarında önemli bilgiler yer almaktadır.

Belirtilen antlaşma maddeleri gereğince savaş esirlerinin geleceği, sınırlardaki asayiş ve güvenliğin sağlanması ve antlaşma sonucu oluşan aksaklıkların giderilmesi gibi konular dikkat çekmektedir. Yine bu dönem içerisinde sınırların tespitini yapan sınır tahdit raporları ve bu çerçevede yapılan barış antlaşmasının uzatılması ile ilgili temdit antlaşmaları ve taraflar arasındaki ticarî ilişkilere dair durumlar yer almaktadır.

¹⁶⁷⁷ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, I, s. 334.

¹⁶⁷⁸ Özcan, "Mahmud I", s. 351.

a.1. Sınırların Tespiti İle İlgili Çalışmalar

1739 Belgrad Antlaşması'ndan sonra Rus-Osmanlı sınır görüşmelerini müzakere etmek için Mevkûfâtî Ahmed Merâmî Efendi¹⁶⁷⁹ de birinci muhaddit ve Kethüda Bey Kâtib Hattî Mustafa Efendi¹⁶⁸⁰ ikinci muhaddit olarak tayin olunmuşlar ve ikinci muhaddit Hattî Efendi taraflar arasında yapılan sınır görüşmelerini rapor etmiştir. Buna göre 1740/1741 yılında sınır tespiti ile görevlendirilen Ahmed Merâmî Efendi'nin takririne göre taraflar arasında yapılan uzun görüşmelerden sonra “Timurlenk Deresi bir tarafa ve Kuban-Salgan tepesinin de diğer tarafa hudut olması ve Kuban tarafından da 1701 senesinde Azak mutasarrıfı olan Hasan Paşa'ya verilen Moskovlu muhaddit Tolsim'in sınır olarak tespit ettikleri iki tepenin sınır olarak yenilenmesi ve işbu hudutların dahilinde olan bütün topraklar ile Don nehrinin Azak Denizi'ne döküldüğü yere kadar olan bölgenin tarafsız olması, her iki tarafça da taahhüt ve kabul olunmuştur”¹⁶⁸¹.

Böylece 1741 yılında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında sınırlar yeniden çizilmiştir. Ancak Belgrad Barış Antlaşması'nın metni ve şartlarını içeren temessükler gereğince adı geçen barış antlaşmasının dört maddesine karşı bazı itirazlar yapılmıştır. Bunun üzerine bahsi geçen maddelerin yerine getirilmesi için dört madde üzerinde tekrar karara bağlanmıştır¹⁶⁸².

¹⁶⁷⁹Ahmed Merâmî Efendi: Vüzera kethüdalarından Yakup Ağa'nın oğludur. Enderunda ve kiler-i hassada eğitim görerek, küçük evkâf muhasebeciliği ile çırak oldu. Daha sonra Revan ordusuna defterdar olarak 1138 yılı Zi'l-kade ayında (Temmuz 1726) Mısır'a memur olarak tayin olundu. Bu görevden döndükten sonra 1145(1732/33) yılında Cizye muhasebecisi; 1148 yılı Şevvâl ayında (Şubat 1736) piyade mukabelecisi oldu. Uzun yıllar bu görevi yaptıktan sonra mevkûfatçı iken 1153 (1740) yılında birinci muhaddit olarak Taman'a (Rusya) gönderildi. 1155 (1742)'de Anadolu muhasebecisi 1156 (1743) yılında şikk-ı sâlis defterdarı olan Ahmed Efendi 1157 (1744) yılında vefat etti. Eğri Kapı'da defnedilen Ahmed Merâmî Efendi şair olup, Nakşibendi tarikatinde halifelik makamına sahiptir, Savaş, “Azak Muhaddidi”, s. 154.

¹⁶⁸⁰Mustafa Hattî Efendi (1680?-1760): Urfalıdır.1702 yılında Rakka valisi Çerkes Osman Paşa'ya divan kâtipliği yapmış ve daha sonra şair Nabi'nin kethüdası olmuştur. 1739 Belgrad barışından sonra mevkufatî olmuş ve bir yıl sonra Rusya'ya ikinci muhaddit olarak vazifelendirilmiştir. 1742'de kalyonlar kâtibi ve 1748 yılında Avusturya'ya nişancılık pâyesi ile orta elçi olarak gönderilmiştir. Bu sefaret görevini tamamladıktan sonra önce Muhasebe-i Evvel, daha sonra Şikk-ı Sâni olarak memuriyet hayatına devam etmiş ve ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. 1757 yılında Sultan III. Mustafa'nın cülûsundan sonra vefât etmiştir, Mustafa Hattî Efendi, s. 1-2.

¹⁶⁸¹BOA. A. DVNS. DVE. *Rusya Ahidname Defteri*, nr. 83/1, s. 106-107; Savaş, “Azak Muhaddidi”, s. 166.

¹⁶⁸²Bu maddeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Savaş, “Azak Muhaddidi”, s. 170-172.

a. 2. Savaş Esirleri İle İlgili Durumlar ve Belgrad Antlaşması'nın Yenilenmesi

1739 Belgrad Antlaşması'ndan sonra Rusya ile Osmanlı Devleti arasında sorun oluşturan konulardan savaş esirleri ile ilgili durumlar 6 Eylül 1741 tarihinde 3 madde üzerinde toplanarak karşılıklı temessükler imzalandı¹⁶⁸³. Buna göre, 1739 tarihli antlaşmanın 3, 7 ve 13 maddelerini içeren bu 3 yeni maddeler esirlerin serbest bırakılmaları ile ilgili olup, bunun için her iki tarafta ülkelerinin her tarafına emirler ve münadiler gönderecektir¹⁶⁸⁴. Ardından bu üç madde 1741 yılında tahta geçen Çariçe Elizabeta'nın hükümdar olması Rusya tarafından bahane edilerek, gönderilen elçiler aracılığıyla¹⁶⁸⁵ 10 Nisan 1747 tarihinde hiçbir maddesi değiştirilmeden tekrar karşılıklı olarak onaylanarak yenilenmiştir¹⁶⁸⁶.

Bu şekilde Ruslarla yapılan 1739 Belgrad Barış Antlaşması'nın 1741 ve 1747 tarihlerinde tekrar yenilenmesi suretiyle Sultan I. Mahmud döneminde taraflar arasında yeni bir savaş yaşanmamış ve barış süreci 1768 yılına kadar devam etmiştir.

a. 3. Esirlerin Serbest Bırakılması İle İlgili Uygulamalar

1736-1739 Osmanlı Rus Savaşı çok geniş bir coğrafyada ve üç yıl gibi uzun bir süre devam ettiği için, savaş sonrasında imzalanan Belgrad Antlaşması'nda daha önceki dönemlere göre esir düşen çok sayıdaki sivil veya asker karşılıklı olarak mübadele edilmiştir¹⁶⁸⁷.

Mübadele işlemlerinde Osmanlı Devleti esirlerin serbest bırakılması için devlete bağlı birimlere fermanlar göndermiştir. Fermanlarda devlet görevlilerinin ve

¹⁶⁸³ Bununla ilgili olarak bk. “Belgrad Antlaşması’na ait maddelerle ilgili 6 Eylül 1741 tarihli temessük sureti”, BOA. A. DVNS. DVE. d. *Rusya Ahidnâme Defteri*, nr. 83/1, s. 94-95.

¹⁶⁸⁴ Köse, “Esir Mübadelesi”, s. 351.

¹⁶⁸⁵ BOA. C. HR. nr. 157/ 7823; Elçinin masraflarının karşılanması için bölge kadılarına yazılan hükümler için bk. BOA. C. HR. nr. 6/ 291; nr. 44/ 2192; nr. 157/ 2825.

¹⁶⁸⁶ “1741 tarihli üç maddenin 10 Nisan 1747 tarihinde tecdit edilmiş temessük sureti”, BOA. A. DVNS. DVE. d. *Rusya Ahidnâme Defteri*, nr. 83/1, s. 112-113; Bununla ilgili Rusya Devleti Başvekili Kont Aleksiye Litanevin sadrazama gönderdiği 14 Rebiyülevvel 1160 tarihli mektupta Rusya ile Devlet-i Aliyye arasında mevalat ve dostluğun devamından ve Devlet-i Aliye tebasından memnun kaldığını bildirmiştir, BOA. HH. nr. 1428/ 58473; Yine Rusya İmparatoriçesi Birinci Elizabeth tarafından 14 Rebiyülevvel 1160 tarihli tasdikname tercümesi için bk. BOA. HH. nr. 1415/ 57843.

¹⁶⁸⁷ Bununla ilgili sulh ahidnamesi gereğince Rus esirlerinin kendilerine teslim ve iade edilmesi hakkında Rusya maslahatgüzarı tarafından yazılan tahrir için bk. BOA. C. HR. nr. 129/ 6426.

halkın elindeki esirlerin serbest bırakılma gerekçeleri açıklanarak, bununla ilgili anlaşma hükmü belirtilmiştir¹⁶⁸⁸. Buna göre esir edilen Müslümanların serbest bırakılması, Osmanlı Devleti’ndeki esirlerin Rusya’ya teslim edilmesine bağlıdır¹⁶⁸⁹. Bu sebeple Osmanlı hükümeti gönderilen fermanlarda bu konuyu özellikle belirtmekte ve ellerinde esir bulunanların bir an önce devlete teslim edilmesi istenmekteydi. Yine esirlerin serbest bırakılmaları için memurlar görevlendirilirken, anlaşmanın imzalanmasında arabuluculuk yapan Fransa’nın İstanbul elçisi de bu konularda iki tarafa yardımcı oluyordu. Buna göre ülkenin değişik yerlerinden toplanan Rus esirleri İstanbul’a getiriliyor¹⁶⁹⁰ ve Fransız elçisi ya da Rus Kapı Kethüdası’nın bilgileri dahilinde¹⁶⁹¹ emniyet içerisinde muhafaza edilerek¹⁶⁹² Divan-ı Hümâyûn’un tayin ettiği bir “çavuş” ile¹⁶⁹³ Rus sınırına kadar gönderiliyorlardı¹⁶⁹⁴.

Devlet esirleri toplamak üzere esir mübaşirleri görevlendiriyor ve bu görevliler devlet hazinesinden esir sahibine kişi başına yüz kuruş vererek esirlerin hürriyetini sağlıyorlardı¹⁶⁹⁵. Ardından tespit edilen esirler, esir toplama memurları, kadılar ve kazanın diğer yöneticileri ile halkın ileri gelenleri ve Rus görevlilerin huzurunda sorgulanarak zorlama altında kalmadan din değiştirip değiştirmediği tespit ediliyordu. Eğer esir olan kişi heyetin huzurunda kelime-i şهادat getirerek, Müslüman olduğunu beyan ederse bu kişiye anlaşma gereği hukuken esir muamelesi yapılmıyor ve Müslüman bir Osmanlı tebası olarak serbestçe dolaşabiliyordu. Müslüman olan kişi üzerinde Rus elçisi de herhangi bir hak iddia edemiyordu¹⁶⁹⁶.

Anlaşmanın imzalanmasından sonra Rusya’da bulunan Müslüman esirler de gemilerle gruplar hâlinde Osmanlılara teslim ediliyordu. Devlet bunun için başta

¹⁶⁸⁸ BOA. C. HR. nr 156/ 7766.

¹⁶⁸⁹ BOA. HH. nr. 5165

¹⁶⁹⁰ Örneğin 11 Ramazan 1155 tarihinde Ankara’da Müslüman ve gayrimüslimlerin elinde bulunan 9 Moskof esirinin İstanbul’a getirilerek, Rusya kapı kethüdasına teslim edilmiştir, BOA. C. HR. nr. 161/ 8013.

¹⁶⁹¹ Bununla ilgili Rus Kapı Kethüdasının takriri için bk. BOA. AE. I. Mahmud, nr. 167/ 12659; nr. 48/ 2877.

¹⁶⁹² Serbest bırakılan Rus esirlerinin Rus hududuna varıncaya kadar gerekli tayinatlarının verildiğine dair hükümler bulunmaktadır, BOA. C. HR. nr. 155/ 7702.

¹⁶⁹³ BOA. C. HR. nr. 150/ 7473.

¹⁶⁹⁴ Köse, “Esir Mübadelesi”, s. 352-353; Bununla ilgili Giritli Suhta adındaki bir bazirganda bulunan Rus esirinin Rus Kapı Kethüdası Vaşikof’a teslimi ile ilgili bk. BOA. C. HR. nr. 156/ 7769.

¹⁶⁹⁵ BOA. C. BH. nr. 222/ 10310.

¹⁶⁹⁶ Köse, “Esir Mübadelesi”, s. 353.

İstanbul olmak üzere taşraya sürekli fermanlar gönderiyordu¹⁶⁹⁷. İstanbul’da bulunan ve taşradan İstanbul’a getirilen esirler karayolu veya deniz yoluyla Rusya’ya gönderiliyordu¹⁶⁹⁸. Ancak İstanbul’da ellerinde Rus esirleri bulunan bazı kimseler esirleri satıyor ve satılan esirler de taşraya kaçırılıyordu. Bu durumda esir toplama işi zorlaşan devlet bu konuyla ilgili İstanbul, Anadolu ve Rumeli’deki kadırlara gönderilen hükümler yoluyla bu kişilerin cezalandırılacağını belirtiyordu¹⁶⁹⁹.

Ancak devlet bu tür girişimlerin önüne geçiyor ve esirlerin zarar görmesini engelliyordu. Her şeyden önce Osmanlı Devleti’nde esirlere insan olarak muamele ediliyordu. Zaten bu nedenle sayıları binleri bulan Rus esiri kendi rızalarıyla İslâmiyet’i tercih ederek, Osmanlı Devleti’nde yaşamayı kabul etmişlerdir. Görüldüğü üzere Osmanlı esirlerin toplatılması konusunda çok ihtiyatlı davranırken, buna karşılık Rusya’da bulunan esirlerin hangi şartlarda ve ne şekilde serbest bırakıldığını kontrol eden bir görevli bulunmuyordu. Bu konuda arada bir Rusya’ya giden Osmanlı yetkilileri ise ancak resmî makamlar aracılığıyla girişimlerde bulunabiliyorlardı¹⁷⁰⁰.

a. 4. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-Rus Elçilik Faaliyetleri

İlk ilişkilerin 1492 yılında III. İvan ile Osmanlı padişahı II. Bayezid arasında ticarî nedenlerle başladığı Osmanlı-Rus ilişkilerinde, Ruslar ilişkilerin başladığı 1492 tarihinden bu yana İstanbul’a elçi göndermişlerdir. 1492 tarihinden itibaren 1802 yılına kadar İstanbul’a elçi yollayan Ruslar bu süre içerisinde toplam 69 elçi göndermiştir¹⁷⁰¹. Bu elçilerden beşi (Aleksej Andreeviç Vesnjakov, İvan Andreeviç Prens Şcerbatov, Artemij Petroviç Volynskiz-Baron Petr İvanoviç Şafirov, Adrina İvanoviç Nepjuev, Aleksej Michajloviç Abreskov) Sultan I. Mahmud’un saltanatında İstanbul’a gelmiştir. Bu dönemde ilk olarak 1735’te, son olarak 1751 tarihinde Rus elçisi gelmiştir. Yine Osmanlılar tarafından ilk kez 1514 tarihinde gönderilen Menkup Beyi Kemal Bey’in ardından 1889 yılına kadar toplam 33 kişi elçi olarak

¹⁶⁹⁷ BOA. C. HR. nr. 123/ 6140.

¹⁶⁹⁸ BOA. C. HR. nr. 77/ 3837.

¹⁶⁹⁹ BOA. A. DVNS. *Rusya Ahkâm Defteri*, nr. 58/ 2, s. 22-23.

¹⁷⁰⁰ Köse, “Esir Mübadelesi”, s. 359-360.

¹⁷⁰¹ Savaş, “Osmanlı Elçilerinin Sefaret Güzergâhları”, s. 55-56.

Moskova'ya gönderilmiştir. Rusya'ya giden bu elçilerden üçü (Yirmisekiz Çelebizâde Mehmet Sait Efendi, Mehmed Emnî Paşa, Derviş Mehmed Efendi) Sultan I. Mahmud döneminde gönderilmiştir¹⁷⁰². Bunlarla ilgili Rusya'ya giden ve Rusya'dan İstanbul'a gönderilen elçiler hakkında aşağıdaki tablolara bakınız:

**Tablo 14: Sultan I. Mahmud Döneminde Rusya'ya Giden Elçiler
(1143-1168/1730-1754)**

Elçinin İsmi	Gittiği Tarih	Elçilik Nedeni
1. Yirmisekiz Çelebizâde Mehmet Sait Efendi ¹⁷⁰³	1731	Cülûsu tebrik için
2. Mehmed Emnî Paşa ¹⁷⁰⁴	1741	1739 Belgrad Barışı'ndan sonra münasebetlerin yeniden kurulması ve iki devlet arasında henüz askıda olan sorunlarınların bir karara bağlanması için
3. Derviş Mehmed Efendi ¹⁷⁰⁵	1754	Padişahın cülûsunu tebrik için

**Tablo 15: Sultan I. Mahmud Döneminde İstanbul'a Gelen Rus Elçileri
(1143-1168/1730-1754)**

Elçinin İsmi	Geldiği Tarih	Elçilik Nedeni
1. Aleksej Andreeviç Vesnjakov	1735	Bilinmiyor
2. İvan Andreeviç Prens Şcerbatov	1731	Olağanüstü elçilik
3. Artemij Petroviç Volynskiz-Baron Petr İvanoviç Şafirov	1737	Nemirov'da Rus murahhası
4. Adrina İvanoviç Nepjuev	1746	Elçilik
5. Aleksej Michajloviç Abreskov	1751	Bilinmiyor

b. Avusturya Cephesindeki Durum

1739 Belgrad Antlaşması'ndan sonra her iki devlet arasındaki ilişkiler, son Osmanlı-Avusturya Savaşı'na kadar (1787-1790) barış içinde devam etmiştir¹⁷⁰⁶. Bu

¹⁷⁰² Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 246-250.

¹⁷⁰³ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 246.

¹⁷⁰⁴ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 73-82; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, s. 401; M. Münir Aktepe, *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi*, Ankara 1989.

¹⁷⁰⁵ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 99-101; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III, s. 455.

açından 27 yıllık bir müddet için imzalanan Belgrad Barış Antlaşması hemen hemen 48 yıllık bir barış dönemi sağlamıştır. Bazı problemler çıkmasına rağmen bu dönem XVIII. yüzyıl Osmanlı-Avusturya münasebetlerinin barış ile geçen en uzun dönemini kapsamaktadır¹⁷⁰⁷. 1739-1790 yıllarını kapsayan bu barış döneminin ilk yılları (1740-1755) Sultan I. Mahmud'a ait olup döneme ait arşiv vesikaları incelendiğinde karşımıza ilk olarak İstanbul'da faaliyet gösteren Nemçe Kapı Kethüdalığı ve konsolosluklarının faaliyetleri çıkar. Antlaşma maddeleri gereğince savaş esirlerinin geleceği, sınırlardaki karışıklıklar vs. gibi hususlarda yapılan icraatlar ve antlaşma sonucu oluşan çeşitli aksaklıkların giderilmesi gibi hususlar da dikkat çekmektedir. Bunların yanı sıra belirtilen bu dönem içerisinde sınırların tespiti ile alakalı sınır tahdit raporları ve yapılan barış antlaşmasının uzatılması ile ilgili temdit antlaşmaları ve yine iki taraf arasındaki ticarî ilişkilere dair durumlar yer almaktadır.

b. 1. Sınırların Tespiti

Barışla geçen bu dönemdeki ilk önemli gelişme antlaşma sonrası belirlenen Osmanlı-Avusturya hududunun çizilmesi konusudur¹⁷⁰⁸. Bu iş Osmanlı adına antlaşmayı imzalayan İvaz Mehmed Paşa'nın 23 Haziran 1740 tarihinde azledilmesinden sonra, sadarete getirilen yeni sadrazam Nişancı Ahmed Paşa'ya tevcih edilmiştir¹⁷⁰⁹. Bu arada Bâb-ı Âli'nin eski Fransız elçisi Mehmed Çelebi'ninoğlu Said Efendi, Sava nehrindeki adaların durumunu tespit edip bu taraftaki Avusturya sınırını düzenlemekle¹⁷¹⁰, Mevkûfâtî El-hac Mehmet Efendi¹⁷¹¹ de Tuna nehri üzerine giderek Orşova (Astrava, Irşova) ve Eflâk sınırlarını tespit etmekle görevlendirildi¹⁷¹².

¹⁷⁰⁶ Savaş, "Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu", s. 560.

¹⁷⁰⁷ Altuğ, s. 28.

¹⁷⁰⁸ Bununla ilgili Devlet-i Aliyye ile Nemçe Devleti'nin hudutlarının tahdidine dair tercüme için bk. BOA. İE. HR. nr. 19/ 1724.

¹⁷⁰⁹ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2519-2520.

¹⁷¹⁰ Said Efendi'nin sınır tespiti ve eski ahidnâmenin tecditi için gönderildiğine dair 1154 tarihli padişahın hatt-ı hümayûnu vardır, BOA. HH. nr. 3/ 87; Ayrıca elçiye ödenecek harcırah ile ilgili hüküm için bk. BOA. C. HR. nr. 25/ 1239.

¹⁷¹¹ El-hac Mehmed Efendi: Eskiden Sivas'a bağlı Kemaliye kasabasında doğmuş 1726'da İstanbul'a gelmiş ve bir sene sonra Tebriz'e Müftü olarak tayin edilmiştir. 1737 yılında Kazasker olarak Kırım Yarımadası'ndaki Kefe şehrine gönderilmiş ve 1741 yılında molla olarak Osmanlı-Avusturya sınır heyetine katılmış ve muhtemelen 1755 yılında ölmüştür, Savaş, "Azak Muhaddidi", s. 153, Dipnot 11.

¹⁷¹² Şemdanizâde, *Mür'i-Tevârih*, I, s. 139-140; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2520.

1739 Belgrad Barış Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Avusturya sınır tahdit heyetine sınır mollası¹⁷¹³ olarak katılan Ebu Sehl Numan Efendi¹⁷¹⁴ Osmanlı Avusturya hududundaki görüşmeleri rapor etmiştir¹⁷¹⁵. Numan Efendi görevde kaldığı süre boyunca tuttuğu raporları üç bölümden oluşan “Tedbîrât-ı Pesendîde” adlı eserinde toplamıştır¹⁷¹⁶.

Rus-Osmanlı sınırının çizilmesi görevine Mevkufatçı Ahmed Merâmî Efendi¹⁷¹⁷ birinci ve Kethüda Bey Hattî Mustafa Efendi'de ikinci muhaddit (sınır çizici, sınır belirleyici) olarak tayin edilmiş¹⁷¹⁸ Rus sınır görüşmelerini ise Hattî Efendi rapor etmiştir¹⁷¹⁹.

Osmanlı-Avusturya sınırının belirlenmesi için görevlendirilen murahhaslar Belgrad'a gelerek protokolde hangi tarafın daha önce ziyaret edileceği ve karşılıklı görüşmeleri kimin başlatacağı meselesini halettikten sonra, 5 Nisan 1741 günü hududun çizilmesi konusunu ele aldılar. Öncelikle Belgrad Antlaşması'nda Tuna ve Sava nehirlerinin iki ülke arasında hudut kabul edileceği ve içinde bulunan adaların iki taraftan ölçülüp hangi tarafa yakın ise o tarafa verileceği belirtilmiştir¹⁷²⁰.

Nemçe ve Osmanlı Devleti'nin muhadditleri bu hususları göz önüne alarak bu taraftaki sınırları tespiti uğraştılar. Ancak gövdesi Avusturya tarafına başı Osmanlı

¹⁷¹³ Mevliyet payesini ihraz eden ulema hakkında kullanılan bir tabirdir. Monla şeklinde de yazılan bu kelime daha sonraları zadedândan olanlarla ilmî ve içtimâî mevkîi yüksek olanlar hakkında da kullanılmıştır. Öyle ki birinci sınıf kadılara da molla denilmektedir, Ali İbrahim Savaş, “Osmanlı Diplomasisinde El-Kadimu Yûzaru Kaidesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*(Prf. Dr. M. Münir Aktepe'ye Armağan), İstanbul 1997, s. 440.

¹⁷¹⁴ Ebû Sehl Numan Efendi (1700?-1755?): Eğin'de doğmuş ve genç yaşta temayüz etmiştir. 1727-1735 yılları arasında Tebriz'e müftü olmuş ve bu görevi müteakip (1736) Kırım'a ordu kadısı olarak tayin olunmuştur. Çeşitli yörelerde reaya ve idareciler arasında meydana gelen karışıklıkların kolaylıkla üstesinden gelmiş ve 1740 yılında İran'a giden sefaret heyetine ordu kadısı olarak katılmıştır. Bu görevden sonra yine naiblik yapmış ve en son 1755 yılına kadar Manisa mahkemesinde kadı olarak görev yapmıştır. Ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir, Savaş, “Osmanlı Diplomasisinde”, s. 440.

¹⁷¹⁵ Savaş, “Azak Muhaddidi”, s. 153.

¹⁷¹⁶ Eserin yazmaları için bk. Ebû Sehl Nûman Efendi, *Tedbîrât-ı Pesendide*, Millet Ktph. nr. 667.

¹⁷¹⁷ Vüzera kethüdarından Yakup Ağa'nın oğludur. Enderun'da yetişmiş ve 1726 yılında Mısır'a memur olarak tayin edilmiştir. 1723-1733'de cizye muhasebecisi; 1731'de Anadolu muhasebecisi; 1743'de Şikk-ı Salis defterdarı olmuş ve 1744 yılında vefat etmiştir. Şair olan Merami Efendi aynı zamanda Nakşibendi tarikatında halifelik makamına sahiptir, Savaş, “Osmanlı Diplomasisinde”, s. 447.

¹⁷¹⁸ BOA. C. HR. nr. 125/ 6243.

¹⁷¹⁹ Savaş, “Azak Muhaddidi”, s. 151-152.

¹⁷²⁰ Bozkurt, *1699-1736 Tarihli Ecnebi Defterlerine Göre*, s. 33.

tarafına yakın olan adaların hangi tarafta sayılacağı konusu problem oluşturdu. Ahitnâmelerde bu durumla ilgili kesin bir bilgi verilmediğinden dolayı padişah ile imparatorun vekilleri anlaşılamadılar. Bundan dolayı bahsi geçen adalar daha sonra diğer adalarda da böyle bir durumla karşılaşılması hâlinde çözüme kavuşturulmak için sorunlu hâlde bırakıldı. Bu şekilde iki tarafın muhadditleri öncelikli olarak yapılan Belgrad Barış Antlaşması hükümlerine bağlı kalarak görevlerini icra etmeye yöneldiler¹⁷²¹.

Sınır belirlenmesi esnasında Osmanlı muhaddidi el-Hac Mehmed Efendi'nin masraftan kaçınmak için tercüman ve ölçüm mühendislerini çağırması ve Avusturya tercümanları ile yetinmesi sınır çizme işinin Osmanlılar aleyhine dönmesine sebep oldu. Fakat bütün bu hususlar Numan Efendi'nin gayretleri sonucunda halledildi¹⁷²². Bu şekilde Osmanlı ve Nemçe muhadditleri aralarında yaptıkları ortak çalışmalar sonucunda, hunkalar¹⁷²³ koyarak Osmanlı-Avusturya sınırını 10 Mayıs 1741 günü belirlediler. Böylece, 1739 Belgrad Antlaşması'ndan sonra Belgrad'dan Bosna'ya varıncaya kadar yüz altmış saatlik mesafedeki on bir adet kale ve çardak dokuz yüzden fazla kasaba ve köy Osmanlı Devleti'ne kalarak kesin sınır çizildi¹⁷²⁴.

b. 2. Belgrad Barış Antlaşması'nın Uzatılması

1739 Belgrad Antlaşması Fransa'nın teminatı altında imzalandığı için Avusturya bu antlaşmaya uymaması halinde, Fransa'ya karşı cephe açmış sayılacaktı. Böylece, Fransa, Avusturya'yı müttefiki Rusya'dan ayırmıştır. Bu barışta üç ülke arasında tavassutu sağlayan Fransa, Osmanlı ordularının Avusturya karşısında kazandıkları galibiyetleri iyi bir şekilde değerlendirdi. Fransa barışı, Osmanlı ordularına karşı üstünlük sağlamalarına rağmen, Rusya'nın aleyhine

¹⁷²¹ Ebû Sehl Nûman Efendi, s. 54-143.

¹⁷²² Ebû Sehl Nûman Efendi, s. 14.

¹⁷²³ Hunka; Sırpça "humka" kelimesinden gelmekte olup "sınır tepesi, sınır taşı" anlamına gelir. Yani sınırların belirlenmesi için işaret olarak yapılan tepe anlamında kullanılmaktadır, Savaş, "Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu", s. 564.

¹⁷²⁴ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2520.

kullandı. Fransa'nın tüm bu diplomatik gayretlerinin temel sebebi, Avrupa'da hayal ettiği amaçlarına ulaşmak için ezeli rakibi Avusturya'yı köşeye sıkıştırmaktı¹⁷²⁵.

Fransa'nın kefalet ve tavassutu ile yapılan bu barışı tehdit eden husus, yine Fransa'nın Avrupa'da olan hayalleriyle alâkalı yürüttüğü diplomatik faaliyetlerdir. Barış Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra ölen (20.10.1740) Avusturya-Roma İmparatoru VI. Karl¹⁷²⁶ geride ülkesini tehlikeli badirelere sürükleyecek olan veraset problemini miras bıraktı. Erkek evlât bırakmadan ölen İmparator'un tahtına daha önce VI. Karl hayatta iken yasallaşan imparatorluk topraklarının bölünmez bütünlüğünü korumayı öngeren kanun (pragmatische sanktion)¹⁷²⁷ gereği kızı Maria Theresia (1740-1780)¹⁷²⁸ oturmuştur¹⁷²⁹. 20 Ekim 1740'da babasının ölümü üzerine önceden belirlediği yirmi üç yaşındaki kızı Maria Theresia Avusturya, Çek ve Macaristan Kraliçesi olarak tahta geçti¹⁷³⁰.

Fakat VI. Karl'ın ölümünden sonra yerine Maria Theresia'nın geçmesiyle birlikte, Habsburg Hanedanlığı'nda gözü olan asilzadelerin mücadeleleri başladı. Akrabalık cihetiyle İmparatoriçe'nin seçimini tanımayan Bavyera (Bavyera) Arşidükü Karl Albert ve Hohenzollerin Hanedanı (Prusya Kralı) II. Fredrich Fransa'nın da yardımı ile veraset iddialarında bulunarak Maria Theresia'ya ve devletine zor anlar yaşattı¹⁷³¹. Hatta Karl Albrecht 1745 yılında Avusturya-Roma İmparatoru seçilerek tacını giydi. Bu şekilde Kraliçe'nin babası VI. Karl'ın, bu

¹⁷²⁵ Ali İbrahim Savaş, "Osmanlı Diplomatiğine Ait Nâme-i Hümayûn Ahidnâme-i Hümayûn ve Mektup Tahlilleri", OTAM, S. 7, Ankara 1996, s. 220.

¹⁷²⁶ İmparator VI. Karl: (1.10.1685-20.10.1740) İmparator Leopold'un oğlu olup, 12.11.1711 tarihinde Avusturya-Roma İmparatorluğu tahtına geçti ve 20.10.1740 tarihinde Viyana'da öldü, Hattı Mustafa Efendi, s. 17.

¹⁷²⁷ Ülkenin bölünmezliğini ve paylaşılmazlığını garantileyen kanun olup, 1703 yılında hazırlanmış ve kanuna bağlanmış 19. 04. 1713 tarihinde Çasar VI. Karl tarafından ilân edilmiştir, Savaş, "Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu", s. 566.

¹⁷²⁸ Maria Theresia: VI. Karl'ın en büyük kızıdır ve 1717'de Viyana'da doğmuştur Toskona Arşidükü Franz Stephan ile evlenmiştir. 1740 yılında itibaren erkek çocuğu olmaması yüzünden babası tarafından çıkarılan ve "Pragmatische Sanktion" adlı imparatorluk mülkünün bölünmezliğini garantileyen kanun gereğince Avusturya-Roma İmparatoriçesi olmuş ve 1780 yılında vefât etmiştir, Hattı Mustafa Efendi, s. 17.

¹⁷²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 238; Hattı Mustafa Efendi, s. 8.

¹⁷³⁰ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2531.

¹⁷³¹ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 253; Hattı Mustafa Efendi, s. 8; Savaş, "Osmanlı Diplomasine Ait", s. 221.

durumu daha önceden tahmin ederek kanunlaştırdığı ve dış politikada da tanınması için büyük gayret sarfettiği pragmatistische sanktion da bir işe yaramadı¹⁷³².

Avrupa’da başlayan veraset savaşlarında Bavyera, Saksonya ve İspanya İmparatoriçe Maria Theresia’ya karşı saldırıya geçti İmparatoriçe de düşmanlarına karşı kendisine İngiltere, Rusya ve Hollanda’yı müttefik olarak buldu¹⁷³³.

Sekiz sene devam eden (1740-1748) savaş, Aix-la-Chapella Barışı ile sona erdi (Ekim 1748)¹⁷³⁴. Savaş sonucunda Maria Theresia’nın veraset hakkı onaylandı ve Avusturya’nın Avrupa’daki pozisyonundan atılması düşüncesi başarısız oldu¹⁷³⁵. Ancak Avrupa’da meydana gelen bu savaş Osmanlı Devleti’ni de olumsuz etkiledi. Avrupa’dan gelecek muhtelif eşyanın gelmemesi ile ülkede ekonomik sıkıntılar baş gösterdi. Bunun üzerine SultanI. Mahmud ülkedeki ekonomik bunalımı engellemek ve savaşan devletlerin arasını bulmak için faaliyetlere geçti. Bunun için muharip devletlerin başvekillerine birer mektup gönderen padişah, harbe son verilesi için tavassut edebileceğini bildirdi. Bunun için hazırlanan mektuplar Avusturya, Hollanda, İngiltere, İsveç, Rus ve Sicilyateyn devletlerinin elçilerine verildi¹⁷³⁶.

Osmanlı Devleti’ne babasının sağlığında onayladığı Belgrad Antlaşması’nı tanıdığını bildiren Kraliçe, bu barışın maddelerine aykırı ve muhalif harekette bulunmayacağını, aynı zamanda pederi tarafından yapılan barış gereğince gönderilen Korfiz Konto de Ulefeld’i büyükelçi olarak baki kıldığını bildirdi¹⁷³⁷.

Bunun üzerine Padişah I. Mahmud, Avusturya’nın yeni İmparatoriçesi Maria Theresia’ya Ali Paşa ile gönderilmek üzere 7-16 Şubat 1741 günü bir nâme yazdı. Önce iki devlet arasında yapılan antlaşma gereğince sınır tespiti işi halledilecek iken babası VI. Karl’ın ahirete irtihal eylediğini öğrendiklerini, müşârün-ileyhin vefatına Nemçe memleketi kadar dost olan bütün devletlerin de üzüldüğünü, fakat yerine eş

¹⁷³² Savaş, “Osmanlı Devleti İle Habsburg İmparatorluğu”, s. 565.

¹⁷³³ Bozkurt, *1699-1736 Tarihli Ecnebi Deferlere Göre*, s. 39.

¹⁷³⁴ Muharip devletler Avusturya, Prusya, İngiltere, Hollanda, Fransa, İspanya, Sardunya ve Bavyera’dır, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 351.

¹⁷³⁵ Savaş, “XVIII. Asırda Osmanlı-Avusturya İlişkileri”, s. 47.

¹⁷³⁶ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2537.

¹⁷³⁷ Şemdanizâde, *Mür’i-Tevârih*, I, s. 135; Hattı Mustafa Efendi, s. s. 8; Bununla ilgili Maria Theresia’nın “Musalaha-i Daime” ile ilgili tasdikname tercümesi için bk. BOA. HH. nr. 1428/ 58471.

ve benzeri bulunmayan varisesinin geçmesinin ferahlatıcı olduğundan bahsedildi. Ardından “Nemçe hükümetinin de kabul ettiği üzere 18 Eylül 1739 günü imzalanan Belgrad Antlaşması’nın bütün şartlarına ve maddelerine halel gelmeksizin Osmanlı Devleti tarafından dahi korunacağını” elçisine itibar edileceği bildirildi¹⁷³⁸.

1745 yılında Maria Theresia’nın kocası olan Toskana Arşidükü Franz Stephan (Françesko) Avusturya Roma İmparatoru olarak taç giydi¹⁷³⁹.

Avusturya’nın Prusya ile giriştiği Silezya ve 7 yıl Savaşlarını fırsat bilen Fransa, bir taraftan imparatorluk tahtı için mücadele eden asilzadelere yardım ederken ve Avrupa’dan yeni ittifaklar ararken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti’ni kendi yanına çekerek Avusturya’yı çok cepheli bir savaşın içine sokmak ve böylece Avrupa’daki hedeflerine ulaşmak istiyordu. Üç devletle daha yeni iki önemli barış antlaşması imzalayan ve barışçı politikasını sürdürmeyi hedefleyen Osmanlı Devleti’ni kendi tarafına çekmek isteyen Fransa ve Prusya devletleri İstanbul’daki Fransız büyük elçisi Cascallanne (Kastellan) aracılığı ve Humbaracı Ahmed Paşa (Banneval)’ın çalışmaları ile Osmanlı Devleti’ne cazip teklifler yaparak bu durumu değiştirmek için çalışıyorlardı¹⁷⁴⁰.

Maria Theresia’nın Bab-ı Âli’den ricası mevcut sulhün daimi kalması ve bu yenilenecek barışa kocasının da dâhil edilmesi idi. Bunun üzerine, Fransız diplomasisinin bütün çalışmalarına rağmen Avusturya’nın İstanbul’da bulunan elçisi Penkler’in yoğun gayretleri¹⁷⁴¹ ile yapılan 1739 tarihli Belgrad Antlaşması, hiçbir maddesi değiştirilmeden ve süresiz olarak yenilendi¹⁷⁴². Buna göre, Maria Theresia’nın Avusturya İmparatorluğu’nun tahtına yegâne varis olarak atandığını

¹⁷³⁸ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 8, s. 268-269.

¹⁷³⁹ Mustafa Hattî Efendi, s. 8-9; Bununla ilgili Fransız elçisinin 29 Zilkade 1158 tarihli tahriri için bk. BOA. HH. nr. 17/ 738.

¹⁷⁴⁰ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2537; Fransa’nın Osmanlı Devleti’ne yaptığı 6 maddeden oluşan ittifak teklifi için bk. Savaş, “XVIII. Asırda Osmanlı-Avusturya İlişkileri”, s. 37.

¹⁷⁴¹ Penkler’in Maria Theresia tarafından Belgrad Antlaşması’nın teyit ve temdidi için görevlendirildiğine dair tahriri için bk. BOA. C. HR. nr. 187/ 9323.

¹⁷⁴² Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2537; Savaş, “Osmanlı Diplomasisine Ait”, s. 222; “1739 Belgrad Barış Antlaşması’nın Temdidi sebebi ile sadır olan 1747 Tarihli Ahidnâme-i Hümayûn”, BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 57 / 1, s. 259-263.

kabul eden Osmanlı Devleti 27 Mayıs 1747 tarihinde Belgrad Antlaşması'nı yeniledi¹⁷⁴³.

Böylece, Avusturya İmparatorluğu için çok önemli olan ve yirmi üç madde üzerine 27 yıllık bir süre için imzalanan Belgrad Antlaşması, Fransız elçisi Castellane ve iki gün önce vefat eden Bonneval'in muhalefetine rağmen "müddet-i memdude ile dâ'im ve ber-karâr olmak" kaydıyla Mayıs 1747 tarihinde uzatıldı¹⁷⁴⁴.

Ancak Maria Theresia'nın kocası olan ve topraklarında Fransızların hak iddia ettikleri Toskana ve Lonthingon Arşidükü Franz Stefan'ın da Bâb-ı Âli tarafından teyit ve temdidini rica ettiği barışa dahi edilmesini istediği için Avusturya Roma İmparatoru ve Toksana Düka-i Kebir'i Franz Stefan (Françesko)'a 17 maddeden oluşan bir ahidnâme itâ buyuruldu¹⁷⁴⁵.

Bu şekilde Belgrad Antlaşması'nın 23. maddesinde, "27 sene müddet için imzalanıp, bu sürenin bitiminde veya yarısında iki taraf da isterse tekrar uzatılması görüşülecektir"denmesine rağmen, daha belirtilen süre dolmadan, Avusturya Veraset Savaşları ile meşgul olan Maria Theresia'nın ısrarlı isteklerinin kabul edilmesi sonucu iki devlet arasında daimî bir antlaşma yapıldı.

18 Eylül 1739'da her iki devlet tarafından da kabul edilen Belgrad Antlaşması, savaş sonrası sınırların belirlenmesi, esir mübadelesi, elçilerin haklarının korunması ve elçi kabullerinin nasıl olacağı, haydutların korunup gözetilmemesi ve ticarî münasebetleri içeriyordu¹⁷⁴⁶.

27 Mayıs 1747 tarihinde tadil edilen bu antlaşmada ise, daha önceki antlaşma maddeleri geçerliliğini koruduğu gibi, Toskana Büyük Dükalığı, Hamburg ve Lübeck tüccarlarının Avusturya bayrağı ve patentesi altında ticaret yapmaları kabul edildi.

¹⁷⁴³ Şemdanizâde, *Mür'i-Tevârih*, I, s. 135; Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, VIII, s. 86-87.

¹⁷⁴⁴ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 57/1, s. 259-263; BOA. HH. nr. 1428/ 58472; *Muahadat Mecmuası*, III, s. 135-142.

¹⁷⁴⁵ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 59/ 3, s. 15-23.

¹⁷⁴⁶ BOA. A. DNVN. NMH. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 57/ 1, s. 62-66.

Bu şekilde, sulh içinde olan Avusturya ve Osmanlı Devleti'ne tabi reayaların ticarî faaliyetlerini yeniden düzenleyerek bunu daîmi hale getirdi¹⁷⁴⁷.

İki taraf arasında barışın yenilenmesinden sonra Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Penkler'e orta elçilik payesi verildi ve Osmanlı Devleti tarafından da, dostluk ve samimiyetin göstergesi olarak Mustafa Hattî Efendi orta elçi olarak Avusturya'ya tayin olundu¹⁷⁴⁸. Mustafa Hattî Efendi'nin sefaretinin amacı, yenilenen Belgrad Antlaşması'nın tasdikli metnini ve Sultan I. Mahmud'un Çasar ve Çasariçe'ye yazdığı tebrik mektuplarını teslim etmektir¹⁷⁴⁹. 82 kişilik bir sefaret heyeti ile 23 Ocak 1748 günü İstanbul'dan ayrılan mevkufatî Mustafa Hattî Efendi'ye beraberinde son derece değerli hediyelerle birlikte, yenilenerek uzatılan barış antlaşması metninin (ahidnâme)¹⁷⁵⁰ yanı sıra, Maria Theresia ve kocası Franz Stefan'a verilmek üzere bir adet nâme-i hümayûn¹⁷⁵¹ ile kral, kraliçe ve Avusturya başvekiline teslim edilmek üzere sadrazam Abdullah Paşa'nın mektupları verilmiştir¹⁷⁵². Bu durum üzerine 16 Ocak 1748'de Vezir-i azam Abdullah Paşa'dan nâme-i hümayûnları¹⁷⁵³ ve daha sonra da hedayay-yı hümayûnları alan Mustafa Hattî Efendi 23 Ocak'ta İstanbul'dan hareket ederek, 12 Mart'a Belgrad'a ulaştı. 12 Mayıs'ta Viyana'ya giren Mustafa Efendi, kendisi için hazırlanan konağa yerleşti. Ardından siyasî ve diplomatik münasebetlerde bulunan Hattî Mustafa Efendi 24 Ekim'de Tuna yolu ile yanında imparator ve imparatoriçeden aldığı mektuplarla Viyana'dan ayrıldı ve 17 Ocak 1749'da İstanbul'a geldi¹⁷⁵⁴. Bu şekilde yaklaşık 7 ay kadar Viyana'da kalan Hattî Mustafa Efendi gördüklerini bir sefaretnâme ile kaleme aldı¹⁷⁵⁵. (13 Mayıs -24 Ekim 1748) yaklaşık 7 ay kadar kalan Osmanlı sefaret heyetine büyük ilgi gösterilmiş olup, Avusturya'nın bu zor döneminde Sultan I. Mahmud'un gösterdiği vefâkarlık Maria

¹⁷⁴⁷ Bozkurt, 1699-1739 *Ecnebi Defterlerine Göre*, s. 50.

¹⁷⁴⁸ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 92; Savaş, "Osmanlı Diplomasisinde", s. 51.

¹⁷⁴⁹ Savaş, "XVIII, Asırda Osmanlı-Avusturya İlişkileri", s. 36.

¹⁷⁵⁰ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 8, s. 244-247 ve BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 57/1, s. 259-263.

¹⁷⁵¹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 8 / /2, s. 266-268.

¹⁷⁵² Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2537; Bu mektupların tahlilleri için bk. Savaş, "Osmanlı Diplomasisine Ait", s. 232-235.

¹⁷⁵³ Sadrazam Abdullah Paşa'dan Franz Stephan'a, Maria Theresia'ya ve Başbakan Franz Harrac'a yazılan mektuplar için bk. BOA. A. DVNS. NMH. d. 8, nr. 278-280.

¹⁷⁵⁴ Mustafa Hattî Efendi, s. 11.

¹⁷⁵⁵ Mustafa Hattî Efendi, s. 17-53.

Thresia'yı çok sevindirdi ve imparatoriçe yapılan bu barışa ömrü boyunca sadık kaldı¹⁷⁵⁶.

Böylece Fransa'nın bütün kışkırtmalarına rağmen, Avusturya'ya karşı sergilenen diplomatik tavır neticesinde 1739 yılında imzalanan Belgrad Barışı'nın süresiz uzatılması ile (1747 İstanbul Barışı) Avusturya Roma İmparatorluğu ile ilişkilerde uzun bir barış dönemine girildi. Bu barış ile Avusturya-Roma İmparatorluğu iki cephe arasında kalmaktan kurtuldu ve Osmanlı Devleti'nin böyle zor bir zamanda gösterdiği vefakârlıktan minnettar kalarak söz verdiği barışı uzun yıllar muhafaza etti. Zaten I. Mahmud'un Franz Stefan'a ve Maria Theresia'ya gönderdiği nâme-i hümayûnlarda ve onların gönderdiği mektuplarda iki devletin birbirilerine karşı dostça tavırlar içerisinde bulundukları görülmektedir¹⁷⁵⁷.

Sultan I. Mahmud'un 1754 yılında ölümü üzerine yerine geçen Padişah III. Osman, cülûsunu Avusturya İmparatoru'na bildirmek için 26 Aralık 1754-4 Ocak 1755 tarihli bir mektup göndermiştir. Küçük tezkireci Halil Efendi tarafından Nemçe Çasarı'na gönderilen mektubunda sultan, tahta kendisinin geçtiğini ve dostluğun devamından yana olduğunu belirtmiştir. Maria Theresia ve eşi Franz Stefan da verdikleri cevapla aynı şekilde kendileri tarafından da dostluk ve muhabbetin korunacağını bildirmişlerdir¹⁷⁵⁸.

b. 3. Nemçe Kapı Kethüdalığı ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'ne tâbi prensliklerin, yabancı devletlerin, eyalet valilerinin, vezir ve beylerbeylerinin devlet nezdinde bulunan resmî temsilcilerine kapı kethüdası (daimî elçi) denir¹⁷⁵⁹.

Avusturya, Rusya ve İsveç gibi devletler ilk zamanlarda genelde balyos veya kapı kethüdası olarak adlandırılan elçiler tarafından temsil edilmekte idiler. Bu yabancı elçiler, daha sonraları ülkelerinin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin

¹⁷⁵⁶ Mustafa Hattî Efendi, s. 11.

¹⁷⁵⁷ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 8 / 2, s. 280-285; s. 337-339.

¹⁷⁵⁸ Müçteba İlgürel, "III. Osman, III. Mustafa", *DGBİT*, XI, İstanbul 1993, s. 147.

¹⁷⁵⁹ Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 176; Kapı Kethüdalığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Döndü Düşünmez, *Tanzimat Devri Osmanlı Mülkî İdaresinde Kapı Kethüdalığı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2006.

durumuna göre büyük elçi, kapı kethüdası ismi altında orta elçi (küçük elçi) ve maslahatgüzâr seviyesinde devletlerini temsil etme statüsü kazanmışlardır¹⁷⁶⁰. Buna karşılık Osmanlı Devleti hiçbir devleti kendisi ile eşit hakları haiz muhatap kabul etmediği için ve bunu diplomatik bir gelenek ve ilke olarak benimsediğinden dolayı 1793 yılına kadar herhangi bir Avrupa devletinde daimî elçi bulundurmamıştır. Fakat zaman zaman gereklikçe fevkalâde elçiler göndermişlerdir¹⁷⁶¹.

Bunlar geçici bir heyet tarzında olup, padişahın tahta cülûsunu bildirmek, yeni kral veya imparatorun hükümdarlığını tebrik etmek ve muharebeyi müteakip barış için padişahın nâmesiyle birlikte hediyeler götürmek işiyle vazifeliydiler¹⁷⁶².

Nitekim Sultan I. Mahmud'un saltanatında (1730-1754) bu gibi durumlara döneme ait Nâme-i Hümâyûn, Ahitname-i Hümâyûn ve Ahkâm defterinde rastlanmaktadır¹⁷⁶³.

Avusturya-Roma İmparatorluğu ilk büyük elçi olarak İstanbul'a Sragmund Weixelberg'i 1528 senesinde gönderdi¹⁷⁶⁴. Osmanlı Devleti'nin 1547 Antlaşması ile Avusturya'ya daîmi elçi bulundurma hakkı tanınması ile İstanbul'a gönderilen ilk daîmi elçi Johan Marra Malvezzi'dir¹⁷⁶⁵.

1699 Karlofça Barış Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a Avusturya Devleti'nin büyükelçisi sıfatı ile Wolfgang IV. Öttingen Wallerstern Grafi gönderilmiştir¹⁷⁶⁶. Onun 1700 tarihinde ayrılmasından sonra yerine daîmi elçi olarak, Leopold gönderildi¹⁷⁶⁷. Leopold'dan sonra 1703-1711 yılları arasında Leopold Talman kapı kethüdası oldu¹⁷⁶⁸. Onun ardından 1711 yılında Frans Fleischman görevlendirildi ve

¹⁷⁶⁰ Nurgül Bozkurt, "Avusturya Kapı Kethüdalığı (1700-1736)", *OTAM*, s. 13, Ankara 2002, 245; Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 14.

¹⁷⁶¹ Savaş, "Osmanlı Elçilerinin Sefaret Güzergâhları", s. 54; Aynı müellif, "Osmanlı Diplomasinde El-kâdimu Yüzârü", s. 432.

¹⁷⁶² Bozkurt, "Avusturya Kapı Kethüdalığı", s. 245-246.

¹⁷⁶³ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 3, 7; BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçe Ahkâm Defteri*, nr. 58/2; BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçe Ahidnâme Defteri*, nr. 57/1; nr. 59/3.

¹⁷⁶⁴ Bertol Spuler, "1739 Belgrad Barış Antlaşması'na Kadar Avusturya Devleti Tarafından İstanbul'a Gönderilen Elçiler", (Çev. Ali İbrahim Savaş), *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Eylül 2003, s. 5.

¹⁷⁶⁵ Spuler, s. 10.

¹⁷⁶⁶ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçe Ahidnâme Defteri*, nr. 57/1, s. 28.

¹⁷⁶⁷ Spuler, s. 29.

¹⁷⁶⁸ Spuler, s. 29-30.

bu görevi 1716 yılına kadar devam etti¹⁷⁶⁹. Daha sonra 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan sonra ilk olarak antlaşmanın tasdiknâmesini teslim için büyükelçi Damian Hugo Virmant Grafi İstanbul'a geldi. Onun ardından 1719 yılında Josef Dierug tayin edildi¹⁷⁷⁰. Ondan sonra da Ludwig von Talman bu göreve atandı ve Kapı kethüdalığı görevini 1737 yılına kadar devam ettirdi¹⁷⁷¹.

1739 Belgrat Antlaşması'ndan sonra oluşan (1740-1755) yılları arasındaki barış yılları Avusturya-Roma İmparatorluğu'nun İstanbul'daki elçiliğinde Heinrich Van Penkler ve 1755 yılından itibaren ise Baren de Scvuahheim Avusturya için hizmetlerde bulunmuşlardır¹⁷⁷².

Buna göre 1740 yılında Belgrat Barış Antlaşması'nın VI. Karl tarafından tasdik edilen nüshasını getiren ve bir yıl İstanbul'da kalan büyük elçi Anton Karfiz Ulufeld, İstanbul'da kaldığı sürede Avusturya elçiliğinde bulundu ve Bâb-ı Âli ile devleti adına diplomatik ve siyasî ilişkilerde bulundu¹⁷⁷³.

Ulufeld'in büyük elçilik görevini tamamlayıp Avusturya'ya dönmesinden sonra, onun sekreterliğini yapan Heinrich Van Penkler 1743 yılında Avusturya temsilcisi (Nemçe Kapı Kethüdası) olarak İstanbul'da kaldı ve bu göreve atandığına dair mektubu Sultan I. Mahmud'a bizzat kendisi takdim etti¹⁷⁷⁴. İstanbul'da kaldığı süre boyunca (1743-1755) Avusturya adına birinci dereceden yetkili olan Penkler 1747 yılında orta elçilik pâyesine yükseltildi¹⁷⁷⁵. Penkler İstanbul'da kaldığı süre içerisinde faaliyetleri ile Bâb-ı Âli'den devleti adına birçok menfaat elde etti ve hatta Osmanlı hükümeti üzerindeki Fransız politik nüfuzu ve Bonneval'in faaliyetlerine rağmen, Osmanlı-Avusturya dostluğunun devamını sağlayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avusturya Veraset Savaşları'ndan uzak tutmayı başardı¹⁷⁷⁶.

¹⁷⁶⁹ Bozkurt, *Avusturya Kapı kethüdalığı*, s. 247-248.

¹⁷⁷⁰ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçe Ahidnâme Defteri*, nr. 57/1, s.78-80.

¹⁷⁷¹ Bozkurt, "Avusturya Kapı Kethüdalığı", s. 248.

¹⁷⁷² Altuğ, s. 45.

¹⁷⁷³ Unat, *Osmanlı Şefirleri*, s. 3-15.

¹⁷⁷⁴ BOA. HH. nr. 3/ 75.

¹⁷⁷⁵ Savaş, "XVIII. Asırda Osmanlı-Avusturya İlişkileri", s. 35-36.

¹⁷⁷⁶ Roider, s. 92.

Bu çerçevede Avusturya temsilcisi Penkler Avusturya esirlerinin statüsü ve kurtuluşu için, Osmanlı coğrafyasında seyahat eden seyyah ve reayanın emniyetini sağlayacak olan yol emr-i şerîfi için, kara, deniz ve nehir yolu ile Devlet-i Âliyye'nin topraklarına vasıl olan tüccarların ticaret izni, can güvenliği ve elçiliğin ihtiyaçları için Bâb-ı Âli'ye yüzlerce arz-ı hâlde bulundu¹⁷⁷⁷. Bu arz-ı hâller doğrultusunda Bâb-ı Âli ilgili güzergâhlarda bulunan yöneticilere ve memurlara hitaben hükümler ile meydana gelecek olan ilişki ya da meselelerin yürürlükteki antlaşma ve protokollere uygun bir şekilde gelişmesini sağladı¹⁷⁷⁸.

Bu arada elçi İstanbul'da kaldığı süre içerisinde bütün ihtiyaçları Bâb-ı Âli tarafından karşılandı¹⁷⁷⁹. Özellikle elçiliğin en önemli isteklerinden birisi olan tercümanlık hizmeti kadrosunda istihdam edeceği elemanlar İstanbul'un Galata semti ve Selânik gibi bölgelerde dil bilen güvenilir elemanlar sayesinde karşılandı¹⁷⁸⁰. Yine bunun için kurulan Dil oğlanları okulu 1753 yılına kadar görevini sürdürürken daha sonra bu görevi Viyana Şark Akademisi üstlendi¹⁷⁸¹. Bu dönemde Avusturya-Roma İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'de bulunan konsolosluk görevlerinin vekâlet yolu ile diğer yabancı konsoloslukların konsoloslarına verildi. Avusturya elçiliği ve konsoloslarının bu süre içerisinde en önem verdikleri konu, özellikle Doğu Akdeniz ticaretine dahil olunduktan sonra, kendi vatandaşlarının can, mal ve çıkarlarını korumak, ticarî imtiyazların kapsamına giren vatandaşlarının hakları ile ilgili maddelerin uygulanabilmesi için mesai harcamak ve bu konuları denetlemektir¹⁷⁸². Bu şekilde Osmanlı Devleti ile kendi devletleri arasındaki ilişkileri düzenleyen bu kapı kethüdalarının dışında Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754) Avusturya'ya 4 Osmanlı elçisi (Mustafa Efendi, Mustafa Ağa, Ali Paşa (Canibi) ve Mustafa Hattı Efendi) gönderildi. Bunlarla ilgili tablo için bakınız:

¹⁷⁷⁷ Altuğ, s. 46-47.

¹⁷⁷⁸ Bunlarla ilgili bk. BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahkâm Defteri*, nr. 58/2, s. 18-22.

¹⁷⁷⁹ BOA. C. HR. nr. 3244.

¹⁷⁸⁰ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahkâm Defteri*, nr. 58/2, s. 148, 157; Bununla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Frederic Hitsel, *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, İstanbul 1995.

¹⁷⁸¹ Savaş, "XVIII. Asırda Osmanlı-Avusturya İlişkileri", s. 37.

¹⁷⁸² Altuğ, s. 48.

Tablo 16: Sultan I. Mahmud Döneminde Avusturya'ya Giden Elçiler (1143-1168/1730-1754)

Elçinin İsmi	Gittiği Tarih	Elçilik Nedeni
1. Mustafa Efendi ¹⁷⁸³	1730	I. Mahmud'un cülûsunu VI. Karl'a bildirmek için
2. Mustafa Ağa ¹⁷⁸⁴	1732	Bilinmiyor
3. Ali Paşa(Canibi) ¹⁷⁸⁵	1740	Belgrad Barışı'ndan sonra münasebetlerin kurulması için
4. Mustafa Hattî Efendi ¹⁷⁸⁶	1748	İmparatoriçe Maria Theresia nezdinde münasebetleri yenilemek için

b. 4. Sınırlardaki Genel Durum

1739 tarihli Belgrad Antlaşması'ndan sonra sınırların tespiti ile ilgili yapılan çalışmalar kadar siyasal açıdan önem arz eden konulardan biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya sınırındaki asayiş ve güvenliği sağlama çabalarıdır. Buna göre Belgrad Antlaşması ile Osmanlılar 1718 Pasarofça'da kaybettiği toprakların bir kısmını tekrar almış ve bu bölgelerde tekrar hâkimiyeti tesis etmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti için oldukça önemli olan siyasî ve askerî üs niteliğindeki Belgrad şehri canlandırılmış, çeşitli imar faaliyetleri ile şehrin hisarları tamir edilerek, şehir mamur hale getirilmiştir. Yine Sultan I. Mahmud Belgrad'da bir cami yaptırarak bu caminin kütüphanesine kitaplar vakfetmiştir¹⁷⁸⁷.

Ancak yaşanan tüm siyasal ve askerî hadiselerden sonra her iki devlet tarafından sınır boylarında yapılan çalışmalar, nüfus iskânı ve sürekli yaşanan silahlı mücadeleler sınırlarda asayiş bozarak huzur ve güven ortamını bozmuştur. Bu sebeple iki devlet de sınırlardaki durumun düzeltilmesi için çeşitli tedbirler almışlardır. Nitekim, sınırlarda yaşanan bu problemlerin önlenmesi için Belgrad Barış Antlaşması'nın 16.¹⁷⁸⁸ ve 18.¹⁷⁸⁹ maddelerinde durum belirtilmiştir.

¹⁷⁸³ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 65-69; Hasan Korkut, *Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa*, İstanbul 2007, s. 29.

¹⁷⁸⁴ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 229.

¹⁷⁸⁵ Şemdanizâde, *Mürî't-Tevârih*, I, s. 95-96; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s. 257.

¹⁷⁸⁶ Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 92-96; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s. 280.

¹⁷⁸⁷ Aktepe, "Mahmud I", s. 56.

¹⁷⁸⁸ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 59 / 3, s. 189.

¹⁷⁸⁹ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 59 / 3, s. 189-190.

Ancak belirtilen bu maddelere rağmen sınırlarda Belgrad Barış Antlaşması'ndan sonraki ilk yıllarda yoğun bir şekilde çetecilik, eşkıyalık vs. gibi faaliyetler yaşanmıştır. Padişah aldığı sıkı tedbirler ve önlemler ile sınırlarda meydana gelecek asayiş bozukluklarının önüne geçmeye çalışmıştır¹⁷⁹⁰.

b. 5. Savaş Esirleri ile İlgili Meseleler

1739 Belgrad Barış Antlaşması'ndan sonraki dönemin dikkat çekici bir mevzuunu da Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında bulunan esirler ve Avusturya-Roma İmparatorluğu'nun bu esirleri kurtarabilmek için sarf ettiği çabalar oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya-Roma İmparatorluğu arasında yapılan savaşlar esnasında karşılıklı olarak birbirlerinin asker ve reayalarını esir almışlardır. Bu esirlerin hukukî statüsü her iki devleti de meşgul etmiş ve iki devlet arasında akdolanmış olan hem Pasarofça Antlaşması'nda hem de Belgrad Barış Antlaşması'nda bu esirlerin durumu ve hürriyetleri ile ilgili hükümler yer almıştır¹⁷⁹¹.

Antlaşmadan sonra Avusturya-Roma İmparatorluğu'na tabi insanlar savaş esirlerini kurtarabilmek için çaba sarf etmişlerdir. Bu bağlamda ilk olarak çeşitli arşiv vesikalarında karşımıza çıkan Nemçe Beyzadeleri'nden bahsetmek yerinde olacaktır. Avusturya-Roma İmparatoru VI. Karl tarafından şöhret ve kariyer sahibi beş soylu rehin olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Bu soylular Belgrad Barış Antlaşması imzalanıncaya kadar rehin olarak İstanbul'da kalmışlar ve daha sonra güvenli bir biçimde ülkelerine geri dönmüşlerdir. İstanbul'da, Edirne'de, Yanık'da Vidin' deki esirler buralarda satılmakta idi. Genelde bu esirler, yakınları, rahipler ve Avusturya'nın İstanbul'da bulunan temsilcisinin girişimleri ile satın alınmakta ve hürriyetlerine kavuşmakta idiler¹⁷⁹².

Esirlerin kurtarılması işlemlerinde antlaşmanın onuncu maddesinde yer alan ve yukarıda zikredilen esaslara uygun hareket edilerek karşılaşılan sorunlarda bu protokol doğrultusunda hareket edilmiştir. Esir satılması sırasında alıcılara herhangi bir güçlük çıkarılmaması, fiyatların mutedil bir seviyede olması ve alıcılar ile kavg

¹⁷⁹⁰ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçe Ahkâm Defteri*, nr. 58/ 2, s. 64.

¹⁷⁹¹ BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçe Ahidnâme Defteri*, nr. 59/3, s. 188.

¹⁷⁹² Altuğ, s. 53-54.

yapılmaması için ilgili birimlerin yöneticilerine hükümlerde bulunulmuştur. Aynı zamanda bu esirlerin kurtarıldıktan sonra memleketlerine güvenli bir biçimde dönebilmeleri ve herhangi bir zorlukla karşılaşmamaları ve bunların gidişlerini kolaylaştırmak için bunlara binek hayvanları sağlanması konusunda hükümler, yol emri, sefirleri ve fermanlar sadır olmuştur¹⁷⁹³. Yine Osmanlı sınırları içerisinde bulunan, seyyah ve din adamları, tacirler ve hürriyetlerine kavuşmuş olan esirlerin sınırlar dahilinde bulundukları esnada Avusturya-Roma İmparatoru'nun İstanbul'da bulunan temsilcisi Penkler'in talepte bulunması nedeni ile bunların yanına müstemmin, yasakçı ve çavuş gibi bazı görevlilerin verilmiş oldukları görülmektedir¹⁷⁹⁴.

Özetle Sultan I. Mahmud döneminde Rusya ve Avusturya ile başlayan 1736-1739 tarihli savaşın sonucunda Osmanlı Devleti, tarihinde son kez Avusturya ve Rusya'yı yenmiştir. Savaştan sonra iki devletle ayrı ayrı imzalanan Belgrad Antlaşması Osmanlı tarihinin kazançla neticelenen son antlaşmadır. Bu antlaşmayla daha önce kaybettiği Belgrad Kalesi'ni geri alan Osmanlı Devleti, antlaşma için Fransa'nın arabuluculuğunu kabul etmiştir. Bunun karşılığında Fransa'ya verilen kapitülasyonlar süresiz hâle getirilmiştir. Yine Rusya ile yapılan Belgrad Antlaşması 1741 ve 1747 yıllarında yenilerek, uzatılmış ve barış dönemi 1768 yılına kadar devam etmiştir. Avusturya ile imzalanan Belgrad Antlaşması ise 1747 yılında süresiz bir şekilde uzatılarak, barış dönemi 1787 yılına kadar sürmüştür. Bu şekilde Sultan I. Mahmud döneminde Rusya ve Avusturya ile imzalanan ve daha sonra uzatılan Belgrad Antlaşmaları Osmanlı diplomasi anlayışının da değiştiğini göstermektedir. Yapılan bu antlaşmalarla Osmanlı Devleti Batı karşısındaki en uzun barış dönemini yaşadı. Nitekim Osmanlı Devleti daha önceki yüzyıllarda hiçbir Avrupalı Hristiyan devleti kendisiyle eşit şartlara sahip olarak görmüyor ve onlarla hiçbir zaman daimi bir barış antlaşması imzalamıyordu. Sultan I. Mahmud döneminde böyle bir antlaşmanın imzalanması Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısındaki eski güç ve otoritesini kaybettiğini ve Batı'ya karşı daha ılımlı politikalar izlenmeye başladığını göstermektedir.

¹⁷⁹³ BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 157, s. 46.

¹⁷⁹⁴ Altuğ, s. 56

C. Osmanlı-Fransa İlişkileri

1. Sultan I. Mahmud Dönemine Kadar Osmanlı-Fransa

İlişkilerinin Tarihçesi

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilk ilişkiler Osmanlıların kuruluş yıllarına kadar gitmektedir. Buna göre Orhan Bey döneminde 1353 tarihinde Rumeli'ye geçen ve Bizans'ı tehdit etmeye başlayan Osmanlılara karşı Papa öncülüğünde oluşturulan Haçlı Seferleri'ne Fransa da katıldı¹⁷⁹⁵. Yine Yıldırım Bayezid döneminde yapılan İstanbul kuşatmasında Fransa Bizans'a yardım gönderirken, bundan sonra Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar iki ülke ilişkilerinde önemli bir gelişme yaşanmadı¹⁷⁹⁶.

Fatih'in ölümünden sonra oluşan taht kavgalarında Rodos'a sığınan ve şövalyeler tarafından Fransa'ya götürülen Cem Sultan olayı ile ilişkiler yeniden hareketlendi. Sultan II. Bayezid Cem Sultan'ın teslim edilmesi için Fransa'ya önemli tekliflerde bulundu ise de Cem Sultan şövalyeler tarafından İtalya'ya kaçırıldı. Ardından tekrar Fransa'ya verilen Cem Sultan Fransızların elinde öldü¹⁷⁹⁷. Bu şekilde Osmanlı'nın kuruluş yıllarında pek dostça olmayan iki ülkenin ilişkilerinde dostluk süreci Kanuni Sultan Süleyman döneminde başladı. Bu dönemde Orta Avrupa hâkimiyeti için mücadele eden dönemin Fransa kralı François İspanya kralı Şarlken'in Avrupa'daki yükselişini engellemek için 25 Şubat 1525 tarihinde savaş açtı. Ancak Pavia'da yenilerek esir edildi¹⁷⁹⁸.

Bu durum üzerine 6 Aralık 1525 tarihinde Fransız kralının annesi Loise de Savoie Kanuni'ye gönderdiği elçi aracılığıyla oğlunun kurtarmasını istedi¹⁷⁹⁹. Fransa'dan gelen bu yardım talebinin Batı'ya yönelik seferleri için bir fırsat olarak gören Kanuni Sultan Süleyman mukabil cevabında yardımda bulunacağı sözünü

¹⁷⁹⁵ Eşref Hilmi Açık, Geçmişten Günümüze Türkiye Fransa İlişkileri ve Geliştirilebilecek Stratejiler, Gebze Yüksek Teknolojileri Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gebze 2007, s. 382-383.

¹⁷⁹⁶ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 326.

¹⁷⁹⁷ Oral Sender, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, I, İstanbul 2000, s. 323.

¹⁷⁹⁸ Halil İnalcık, "Siyaset, Ticaret, Kültür Etkileşimi", *Osmanlı Uygarlığı*, II, (Yay. Haz. H. İnalcık-Günsel Renda), Ankara 2002, s. 1058; Emecen, "Sultan Süleyman Çağı", s. 504.

¹⁷⁹⁹ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 329.

vererek, Avrupa'nın bu iki önemli gücünü kendisine karşı birleşmesini engellemek istedi. Ardından Macaristan üzerine sefere çıkan Kanuni, 1526 yılında Mohaç Meydan Savaşı'nda Macarları çok ağır bir yenilgiye uğrattı ve bir Ortaçağ krallığı tarih sahnesinden silindi¹⁸⁰⁰.

Savaşın sonra kurtarılan Fransa kralı ülkesine gönderildi (14 Ocak 1526) ve bu durum tarihi Türk-Fransız ittifakını başlattı. 1532 tarihinde Osmanlılara bir elçi (Lean de Foest) gönderen Fransa kralı Osmanlı-Fransız ittifakının yapılmasını istedi. Bunun üzerine 1536 tarihinde Fransa'ya “fevkalâde himayeye mazhar devlet statüsü” verilerek, o tarihe kadar hiçbir devlete verilmeyen ayrıcalıklı imtiyazlar verildi. Osmanlı tarihinin önemli bir dönüm noktası olan 1536 tarihli bu kapitülasyonlar padişahın ömrü ile sınırlı tutulurken, yine anlaşmanın yenilenmesi de padişahın inisiyatifine bırakıldı¹⁸⁰¹. Bu durum verilen kapitülasyonların tek taraflı olduğunu göstermektedir. Fransızlara verilen bu ilk imtiyazlarda Osmanlılar ülkelerinde yabancılara tanıdıkları hakların aynısını, kendi vatandaşları için de Fransa'dan talep etmedi¹⁸⁰². Fransa ile yapılan bu anlaşma ile Kanuni amacına ulaştı ve Avrupa'da kendine dost ve müttefik bir ülke edindi.

Ancak aradaki bu dostluğa rağmen Fransa bazı dönemlerde Osmanlılara karşı oluşturulan Haçlı Seferleri'ne (Andre Doria'nın Serşel Seferi) destek vermekten geri kalmadı¹⁸⁰³. Bunun yanı sıra taraflar arasında yine ilerleyen dönemlerde bazı ittifaklar olurken (Barbaros'un Nice Seferi ve Turgut Reis'in Fransa'ya yardımı) kültürel anlamda da Fransızlar Türklerden etkilendiler¹⁸⁰⁴.

Kanuni'nin 1566'da ölümü ile yerine geçen II. Selim döneminde Fransa Kralı'nın isteği ile kapitülasyonlar yenilenerek, 18 Ekim 1569 yılında Fransa ile II. Kapitülasyon Antlaşması imzalandı¹⁸⁰⁵. Yine bu dönemde ekonomik ilişkilerin yoğunlaştığı Fransa ile III. (1581 III. Murad-III. Hanri) ve IV.(1597 III. Mehmet-IV.

¹⁸⁰⁰ Savaş, “Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu”, s. 652.

¹⁸⁰¹ Açık, s. 386-387.

¹⁸⁰² Mehmet Emin Elmacı, II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir 2001, s. 4.

¹⁸⁰³ Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, s. 93.

¹⁸⁰⁴ Gündüz Akıncı, *Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859)*, Erzurum 1973, s. 78.

¹⁸⁰⁵ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 476.

Hanri) kapitülasyon antlaşmaları yapılarak, Fransa'ya verilen ayrıcalıklar genişletildi¹⁸⁰⁶.

Osmanlı Devleti eski güç ve pozisyonunu kaybettiği XVII. yüzyıla gelindiğinde ise Fransa'ya V. kapitülasyon antlaşması verildi (1604 I. Ahmed-IV. Hanri)¹⁸⁰⁷. Ancak bu kapitülasyon diğerlerinden farklı olup, bununla Fransızlara Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Katoliklerin hamisi durumuna getirecek olan Katolikleri himaye hakkı ve Cezayir korsanlarının Fransız gemilerine verdiği zararları giderme ve Cezayir korsanlarını cezalandırma hakkı verildi¹⁸⁰⁸.

Yeni yüzyılda Osmanlı'daki bu zafiyetlerin aksine Fransa merkezi birliğini tamamlamış bir güç olarak yükselmeye başladı. Bu durumda Fransa için Osmanlı ittifakı hayati olmaktan çıkmıştı. Bu arada yüzyılın sonlarında alınan II. Viyana yenilgisi ile büyük toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devleti gerilemeye başladı¹⁸⁰⁹. Osmanlı'daki bu gelişmeleri yakından takip eden ve giderek güçlenen Fransa VI. kapitülasyonlar (1673 IV. Murad-XII. Lui) ile oldukça önemli avantajlar elde ederken, Osmanlı ülkesinde Cizvit papazları aracılığıyla Katolik propagandası yapmaya başladı¹⁸¹⁰.

Osmanlı Devleti Fransa'ya verdiği ticaret imtiyazlarını askıya alması ile zor durumda kalan Fransa sorunların halledilmesi için bir Osmanlı elçisinin gönderilmesini istedi. Bâb-ı Âli talebi olumlu karşılayarak, o tarihe kadar hiçbir devlete elçi göndermeyen Osmanlı Devleti 4 Ağustos 1669'da Fransa'ya bir elçi gönderdi. Böylece ilişkiler yeniden düzelirken 5 Haziran 1673 yılında Fransa ile VI. kapitülasyon antlaşması imzalanarak, Fransa'ya çok büyük imtiyazlar verildi¹⁸¹¹.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Rusya ile 1713'de Edirne Antlaşması'nı, Avusturya ile de 1718'de Pasarofça Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Devleti Batı'da bir barış dönemine girdi. Bu arada Rusya ve Avusturya'nın Fransa'ya verilen

¹⁸⁰⁶ Açık, s. 390.

¹⁸⁰⁷ Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, s. 94.

¹⁸⁰⁸ Akıncı, s. 131.

¹⁸⁰⁹ Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, s. 93; Açık, s. 392.

¹⁸¹⁰ Akıncı, s. 138-139.

¹⁸¹¹ Sender, *Siyasi Tarih*, I, s. 401.

imtiyazların kısıtlanması ile ilgili yoğun baskıları sonucunda dönemin padişahı III. Ahmed verilen imtiyazları kısıtlamaya başladı. Bu durum üzerine zor durumda kalan Fransa ile ilişkilerin gerginleştiği bu dönemde Yirmisekiz Çelebi Mehmed büyükelçi olarak Fransa'ya gönderildi¹⁸¹². 21 Mart 1721'de Fransa Kralı XV. Luis tarafından kabul edilen Osmanlı elçisinin görüşmesinden Osmanlı lehine önemli bir kazanç sağlanmadı¹⁸¹³.

2. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-Fransa İlişkileri (1143-1168/1730-1754)

Sultan I. Mahmud döneminde Fransa ile olan ilişkilerde yeni bir dönem başladı Lâle Devri'nden sonra göreve gelen ve Batı'daki yenilik ve gelişmeleri takip eden Sultan I. Mahmud yaptığı ıslahatlarda Batı'yı örnek aldı ve Fransız asıllı subay Kont de Bonneval aracılığıyla Osmanlı askeriyesini düzenledi. Sultan I. Mahmud'un saltanatında son olarak III. Ahmed zamanında özellikle Fransa'nın Katolikleştirme faaliyetleri ile bozulan Osmanlı-Fransa ilişkilerinde önemli düzeltilmeler meydana geldi. Bu dönemde Fransız asıllı Kont de Bonneval ve dönemin Fransız elçisi Morki dö Vilnöv'ün etkisiyle Osman-Fransa arasındaki ilişkilerde iyileşmeler meydana geldi¹⁸¹⁴.

Osmanlı Devleti Avusturya ve Rusya ile başlattığı 1736-1739 tarihli iki cepheli savaşların durdurulması için Fransa'yı devreye soktu¹⁸¹⁵. Bunun üzerine yaklaşık bir yıldır taraflar arasındaki barışı sağlamak için uğraşan Fransız elçisi Marki dö Vilnöv orduya davet edilerek¹⁸¹⁶ görüşmelere başlaması istendi¹⁸¹⁷. Orduya gelen Fransa elçisi¹⁸¹⁸ Avusturya ordusunun ikinci generali Kont Nayberg ile serkâtibi ve Osmanlı murahhası reisü'l-küttap Mustafa ile ordu kadısı Esad ve mektupçu Ragıp Efendi ve Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa arasında yapılan

¹⁸¹² Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2441-2443; İnalçık, "Siyaset, Ticaret", s. 1082-1085.

¹⁸¹³ Sender, *Siyasi Tarih*, I, s.403.

¹⁸¹⁴ *Suphî Tarihi*, s. 299-300.

¹⁸¹⁵ Şahin, "I. Mahmud", s. 62-63.

¹⁸¹⁶ BOA. C. HR. nr. 142/ 7099.

¹⁸¹⁷ *Suphî Tarihi*, s. 488-490.

¹⁸¹⁸ Elçinin orduya gelişi ve karşılanması ile verilen ziyafetler hakkında bk. BOA. C. SM, nr. 56/ 2815.

görüşmelerin¹⁸¹⁹ sonucunda Fransa'nın yoğun gayretleri ile savaşa son verilerek Belgrad Antlaşması imzalandı¹⁸²⁰.

Yine Avusturya ile imzalanan antlaşmadan sonra Rusya ile Osmanlı Devleti'nin arasını da bulan Fransa, Rusya elçisi Cagnavi (Kaynini) ve Osmanlı vezir-i azamı arasında yapılan görüşmelerden sonra (H. 1152/M. 1739) tarihinde on beş maddeden oluşan Osmanlı-Rus Antlaşması'nın imzalanmasını sağladı¹⁸²¹.

Belgrad Antlaşması'nın imzalanması Osmanlı Devleti nezdinde Fransa'ya büyük bir saygınlık kazandı¹⁸²². On üç sene süren İran harbinden yorulan ve henüz tamamen bitmeden iki devletin (Rusya ve Avusturya) taarruzuna uğrayan Osmanlı Devleti'ne karşı böyle bir yardım yapan Fransa'ya karşı müteşekkik kalan Sultan I. Mahmud Fransa'yı kara gün dostu sayarak eski ahitnamedeki maddelerden daha geniş imtiyazlar verilmesini istedi¹⁸²³. Bunun sonucunda Rusya ve Avusturya'nın baskısıyla askıya alınan Fransız kapitülasyonları bu yeni antlaşmadan sonra 28 Mayıs 1740 tarihinde genişletilerek yenilendi¹⁸²⁴. Fransa'ya verilen yeni kapitülasyonlar VII. ve son kapitülasyonlar olup buna göre: Fransız elçileri Osmanlıların yanında diğer Hristiyan devletlerin elçilerinden daha üstün ve ayrıcalıklı muamele görecekler, Osmanlı ülkesinde geniş bir konsolosluk ağı kurabilecekler ve elçilik ve konsolosluklarda çalışan Fransız görevliler cizyeden muaf tutulacaklardır. Yine 1740 kapitülasyonlarına göre hangi ülkeye mensup olursa olsun Osmanlı topraklarında bulunan Katolik papazlar, Fransa Kralı'nın himayesinde kabul edilecekler ve Kudüs'teki Hristiyanlığın kutsal sayılan yerleri Fransa tarafından iade edilecektir¹⁸²⁵.

¹⁸¹⁹ Belgrad Antlaşması ile ilgili taraflar arasında yapılan görüşmeler için bk. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 147, s. 505.

¹⁸²⁰ Mustafa Münif, *Fetihnâme-i Belgrad*, Var. 26a- 48a; Şemdanizâde, *Mür'i-Tevârih*, I, s. 93-94.

¹⁸²¹ *Suphî Tarihi*, s. 504; Rusya ile yapılan antlaşma şartları için bk. BOA. A. DVNS. d. *Rusya Ahidname Defteri*, nr. 83/ 1, s. 82-118; BOA. HH. nr. 1428/ 58455.

¹⁸²² Antlaşmadan sonra Sutan Mahmud Nemçe ve Rus muharebesine tavassut eden Fransa elçisine para verilmesini istedi, BOA. AE. I. Mahmud, nr. 211/ 16652; Yine Sultan Mahmud elçi aracılığıyla Fransa kralına çeşitli hediyeler gönderdi, BOA. C. HR. nr. 139/ 6916.

¹⁸²³ Koçu, *Osmanlı Muahedeleri*, s. 97.

¹⁸²⁴ BOA. C. HR. nr. 146/ 7292; *Muahedat Mecmuası*, I, s. 14; Ayrıntılı bilgi için bk. *Sultan Mahmud-ı evvel Zamanında Fransız Muahedesi*, Üniv. Ktph. TY. nr. 2270.

¹⁸²⁵ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 7-8; Rasim, *Osmanlı Tarihi*, s. 201; Erim, *Devletlerarası Hukuku*, I, s. 97-113.

1740 tarihli bu yeni antlaşma ile çok önemli ticarî avantajlar sağlayan Fransa'nın ticareti büyük oranda arttı¹⁸²⁶. Yine Fransız elçi ve konsoloslarının Hristiyan tebaa üzerindeki himayeleri daha fazla genişledi ve diğer Avrupa ülkeleri adına da iş yapmaya başlayan Fransa'nın siyasî itibarı arttı¹⁸²⁷. 1740 tarihli bu kapitülasyonlar ile Fransa yıllardır istediği imtiyazlarını genişletme fikrini gerçekleştirirken, ayrıca bu antlaşma kapitülasyon kavramına yeni bir özellik kazandırdı. Buna göre artık kapitülasyonlar daîmî hâle geldi¹⁸²⁸.

Böylece XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Akdeniz'de Venedik ve İngiltere ile yaptığı ticarî mücadeleyi büyük ölçüde kendi lehlerine sonuçlandıran Fransa, Osmanlı ülkesinde en çok itibar gören millet durumuna geldi¹⁸²⁹. Belgrad Antlaşması'nın ardından Rusların antlaşma şartlarından olan Azak Kalesini yıkmamaları üzerine, antlaşmanın Fransa'nın kefaleti ile yapılmasından dolayı Said Mehmed Efendi muvakkat elçi olarak Paris'e gönderildi (1154-1741)¹⁸³⁰. Sultan Mahmud tarafından elçiye verilen mektupta Rusların Azak kalesini yıkmaları için tavassutları rica edilirken, Osmanlı hükümetine karşı olan davranışlarından dolayı Fransa Kralı XV. Lui'ye teşekkür edildi¹⁸³¹.

1739 Belgrad Antlaşması'nda Fransa'nın arabuluculuğunda imzalandığı için Avusturya antlaşmayı bozması hâlinde Fransa'ya karşı da cephe açmış olacaktı. Böylece Avusturya'yı müttefiki olan Rusya'dan ayıran Fransa Osmanlı ordularının Avusturya karşısında kazandıkları galibiyeti iyi bir şekilde değerlendirerek, ezeli rakipleri Avusturya'yı köşeye sıkıştırdılar¹⁸³². Bu dönemde Fransız diplomasisi Osmanlı Devleti'ni Avusturya ile sürekli savaş hâlinde tutup, Avusturya'yı aynı anda iki cephede savaşa zorlayarak, Avrupa'daki amaçlarına daha kolay ulaşmayı

¹⁸²⁶ Danışman, *Osmanlı Padişahları*, s. 1005-1006.

¹⁸²⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 6-7; Özcan, "Mahmud I", s. 351; Aktepe, "Mahmud I", s. 163.

¹⁸²⁸ Elmacı, s. 10.

¹⁸²⁹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 7; Rasim, *Osmanlı Tarihi*, s. 201; Kurdakul, s. 94-98.

¹⁸³⁰ BOA. C. HR. nr. 20/ 9872; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 296; Unat, *Osmanlı Sefirleri*, s. 240; Bununla ilgili daha önce Avusturya ve Rusya ile aramızda imzalanan Belgrad Antlaşması'nda arabulucuk yapan Fransa'nın Rusların Azak kalesini yıkmaları ve hudutların belirlenmesinde çıkardıkları sorunların halledilmesi için arabuluculuk yapmaları amacıyla Said Mehmed Efendi'nin elçi olarak Fransa'ya gönderilmesine dair padişah tarafından yazılan hatt-ı hümayûn için bk. BOA. HH. nr. 3/ 87.

¹⁸³¹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 8, s. 65; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 107.

¹⁸³² Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2520.

hedefliyordu. Buna göre Avusturya Avrupa'da Fransa ve müttefiklerine karşı savaşıırken, Doğu Avrupa ve Balkanlarda da Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak mecburiyetinde kalacağından, bu durum Fransa'ya Avrupa'da daha rahat hareket etme ve daha kolay Avrupa'daki isteklerine ulaşmasını sağlayacaktı¹⁸³³. Ancak Fransa'nın tavassutu ile yapılan bu barışı yine Fransa'nın Avrupa'ya yönelik hayalleri tehdit etti. Buna göre daha önce üzerinde durduğumuz Avusturya Veraset Savaşları'nda Fransa Maria Theresia'ya karşı Bavyera Arşidükü Karl Albert ve Hohenzollerin Hanedanı II. Fredrich'i destekledi¹⁸³⁴.

Avusturya'nın Prusya ile girdiği Silezya ve 7 yıl savaşlarını fırsat olarak gören Fransa bir taraftan imparatorluk tahtı için mücadele eden asilzadelere yardım ederken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'ni kendi yanına çekerek, Avusturya'yı çok cepheli bir savaşın içine sokmak ve böylece, Avrupa'daki hedeflerine ulaşmak istiyordu. Üç devletle daha yeni bir barış antlaşması imzalayan Osmanlı Devleti ise barışçıl politikasını bozmak istemiyordu. Ancak Osmanlı'yı kendi tarafına çekmek isteyen Fransa İstanbul'daki büyük elçisi Cascallae (Kastellen) aracılığı ve Humbaracı Ahmed Paşa (Bonneval)'nın çalışmaları ile cazip teklifler yaparak, Osmanlıların barışçı politikasını değiştirmek istiyordu.

Fransa için bu niyetlerin dışında, barışın uzatılmasını gerektiren sebeplerden birisi de, Avusturya tarafından 1739 Barışı'na imza koyan VI. Karl'ın (1711-1740) vefat etmesi ve yerine cülûsu ülke içinde ve dışında siyasî malzeme yapılan ve tartışılan kızı Maria Theresia'nın ülke yönetimine geçmesidir. Ayrıca, kocası Franz Stefan'ın Fransa'nın hak iddia ettiği Toskana ve Larthingen Arşidükü olması ve bu evlilik neticesinde bu bölgelerin tamamen elden çıkacağı korkusudur. Bu sebeple Fransa, Franz Stefan'ın imparatorluğunun tanınması yönünden izlediği diplomasisinin zamanını çok iyi ayarlayarak Osmanlı Devleti'nin 1739 Belgrad Barışı'nı yenileyip yenilememesinin gündemde olduğu sıralarda faaliyetlerini hızlandırdı. Ancak bu müzakereler Osmanlı İmparatoru'nun Fransa'ya güvenmemesi

¹⁸³³ Savaş, "Azak Muhaddidi", s. 151.

¹⁸³⁴ Savaş, "XVIII. Asırda Osmanlı Avusturya İlişkileri", s. 564.

ve Dresden’de Maria Theresia ile Prusya Kralı II. Friedrich arasındaki barış haberinin duyulması ile kesildi¹⁸³⁵.

Bunun üzerine Fransız diplomasisinin bütün çabalarına rağmen 1739 tarihli Belgrad Antlaşması hiçbir maddesi değiştirilmeden ve süresiz olarak yenilendi¹⁸³⁶. Bu şekilde Fransa’nın kendi çıkarları için savaşa sokma düşüncelerine ve bu yöndeki kışkırtmalarına rağmen Avusturya ile barışı yenileyen Sultan I. Mahmud döneminde Fransa ile olan ilişkiler bundan sonra genişletilen ve süresiz hale getirilen kapitülasyonlara bağlı olarak dostça bir şekilde devam etti¹⁸³⁷. Yine Sultan I. Mahmud’un ölümünden sonra yerine geçen III. Osman’ın cülûsunu bildirmek üzere dönemin Fransız Sefaret tercümanına Bâb-ı Âli tarafından bir berat verildi ve ilişkilerdeki dostluk süreci korundu¹⁸³⁸.

D. Osmanlı-İsveç İlişkileri

1. Sultan I. Mahmud Dönemine Kadar Osmanlı İsveç İlişkileri

Osmanlı Devleti’nin kurulup geliştiği ve zamanla bir imparatorluk hâline geldiği dönemlerde Avrupa’dan pek çok devlet bu yükselişe muhalefet etti. ÖzellikleYavuz Sultan Selim döneminde 1516’da Hristiyanlığın kutsal mekânlarından Kudüs’ün alınması Osmanlılara karşı olan direnişi daha da arttırdı. Bu çerçevede dönemin İsveç Kralı 1529 yılında İsveçli hacıların Osmanlı hâkimiyetindeki kutsal yerlere gitmesini yasakladı¹⁸³⁹.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Rusya’nın izlediği siyasî, ekonomik ve askerî politikalar İsveç ve Osmanlı Devleti’ni birbirine yakınlaştırdı. Bu çerçevede 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ile tarihin en ağır kayıplarını yaşayan Osmanlı Devleti, 1700 yılında Ruslarla yaptığı İstanbul Antlaşması ile çok zor

¹⁸³⁵ Roider, s. 100-101

¹⁸³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 200; 27 Mayıs 1747 tarihinde yenilenen Belgrad Antlaşması’nın maddeleri için bk. BOA. A. DVNS. DVE. d. *Nemçelü Ahidnâmesi*, nr. 57/1, s. 259-263; *Muahedat Mecmuası*, III, s. 135-142.

¹⁸³⁷ İki ülke arasındaki ilişkilerin dostça devam etmesi ile ilgili yazılan hatt-ı hümayûn için bk. BOA. HH. nr. 17/ 735.

¹⁸³⁸ BOA. C. HR. nr. 21/ 1036.

¹⁸³⁹ Mustafa Güler, “1150/ 1737 Osmanlı-İsveç Ticaret Antlaşması”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi,Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, IX, Afyon 2007, s. 102.

durumda kalarak, Ruslara karşı müttefik arayışına girdi. O dönemde çıkan İsveç-Rus anlaşmazlığını fırsat olarak gören Osmanlı Devleti Ruslara karşı İsveç'in desteğini kazanmak için elçiler gönderdi¹⁸⁴⁰.

Dönemin İsveç kralı XII. Şarl ile Çorlulu Ali Paşa nezaretindeki Osmanlı elçileri arasında yapılan görüşmenin sonucunda Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı yapacakları savaşta kendilerine yardım etmelerini istedi¹⁸⁴¹. Ardından Ruslarla savaşa giren İsveç Kralı XII. Şarl 8 Temmuz 1708'de yapılan Paltova Savaşı'nda yenilerek, Osmanlı Devleti'ne sığındı ve Bender'e geldi¹⁸⁴².

Osmanlılar sayesinde Ruslara esir olmaktan kurulan İsveç Kralı Bender'de 3 yıl (1121-1124/ 1709-1712) kadar kaldı ve bu süre içerisinde kendisine bir kral gibi davranılarak, 414,5 kuruş yevmiye tahsisat bağlandı¹⁸⁴³. Ancak bu durum Ruslarla Osmanlı Devleti'nin arasını tekrar açtı ve Rus Çarı I. Petro elçileri aracılığıyla İsveç Kralı'nın Osmanlı topraklarından çıkarılmasını talep etti¹⁸⁴⁴.

Rusya ile daha yeni barış imzalayan ve savaş taraftarı olmayan Osmanlılar Rusların bu isteklerini değerlendirerek, Ruslarla yapılan antlaşmayı yeniledi. Bu arada yeni anlaşmaya İsveç Kralının ülkesine dönmesi şartı da eklendi¹⁸⁴⁵.

Ancak Fransa ve İsveç'in Osmanlıları Ruslara karşı savaş için kışkırtmaları, Rusların Balkanlar'daki Hristiyanları isyan için teşvik etmeleri ve dönemin sadrazamı Baltacı Mehmet Paşa'nın savaş taraftarı olması sebebiyle 1132/ 1711 yılında Ruslar'a savaş ilân edildi¹⁸⁴⁶.

1711'de başlayan savaşlarda Osmanlı kuvvetleri tarafından Prut'ta sıkıştırılan Rus kuvvetlerinin tamamen imha edilme fırsatı varken, Sadrazam Baltacı Mehmet

¹⁸⁴⁰ Raşid, *Tarih*, III, s. 292.

¹⁸⁴¹ Raşid, *Tarih*, III, s. 292-293.

¹⁸⁴² Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 256-258.

¹⁸⁴³ Ahmed Refik, *Memâlik-i Osmaniyye'de Demirbaş Şarl*, İstanbul 1332, s. 18.

¹⁸⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 65.

¹⁸⁴⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 68-69.

¹⁸⁴⁶ Refik, *Memâlik-i Osmaniyye'de Demirbaş Şarl*, s. 31-32.

Paşa ve ordu erkânının kararıyla 21 Temmuz 1711'de Ruslar'la Prut Antlaşması imzalandı¹⁸⁴⁷.

Yapılan antlaşma İsveçlileri memnun etmediği gibi antlaşmanın beşinci maddesinde İsveç Kralı'nın ülkesine gönderileceği ve Rusların herhangi bir müdahalede bulunmayacağı yer alıyordu¹⁸⁴⁸. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti 1 Şubat 1713'te İsveç Kralı'na Bender'den çıkarak ülkesine dönmesini bildirdi¹⁸⁴⁹. Ancak ülkesine dönmek istemeyen ve çeşitli bahaneler ileri süren İsveç Kralı için Bâb-ı Âli harekete geçti ve Lehistan ile anlaşarak kralın ülkesine güvenli bir şekilde geçmesi için güvence aldı¹⁸⁵⁰. Ardından Padişah tarafından İsveç Kralı'na yazılan bir nâme-i hümayûn ile ülkesine gitmesi gerektiği bildirildi¹⁸⁵¹.

Padişahın yazdığı bu mektuba rağmen yine bahaneler öne süren Şarl'ın ülkesine gitmemesi üzerine Osmanlı hükümeti Kral'a son bir teklif yapıp kabul etmemesi durumunda asi olarak kabul edilerek kendine savaş açılması kararını aldı¹⁸⁵². Ancak yine de direnen Şarl'ın üzerine asker sevk edildi, yenilen İsveç Kralı ve maiyetindekiler Bender'den Dimetoka'ya nakledildi¹⁸⁵³.

Osmanlı ülkesinde beş yıl kalan XII. Şarl'ın bu süre içerisinde aldığı borçlar İsveç'ten talep edilmezken, Şarl 1718'de vefat etti ve yerine kız kardeşi Ulrika Elenora (1718-1720) ve onun ardından kocası I. Friedrich (1720-1751) geçti¹⁸⁵⁴.

Dönemin sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 2000 kese akçeyi bulan borçların tahsili için 1727 yılında İsveç Kralı I. Friedrich'e bir elçi gönderdi. Sadrazam mektubunda XII. Şarl'ın Bender ve Dimetoka'daki ikâmeti esnasındaki aldığı borçların belli bir süre talep edilmediğini ancak artık ödenmesi gerektiğini belitti¹⁸⁵⁵.

¹⁸⁴⁷ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 6, s. 306-309; Erim, *Devlettarrarısı Hukuku*, I, s. 48-52.

¹⁸⁴⁸ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 259.

¹⁸⁴⁹ Güler, "Osmanlı-İsveç Ticaret Antlaşması", s. 105.

¹⁸⁵⁰ Refik, *Memâlik-i Osmaniyye'de Demirbaş Şarl*, s. 49-50.

¹⁸⁵¹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 6, s. 245.

¹⁸⁵² Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, VII, s. 155-160.

¹⁸⁵³ Raşid, *Tarih*, IV, s. 25-26; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 94.

¹⁸⁵⁴ Kemal Beydilli, "İsveç", *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 408.

¹⁸⁵⁵ Güler, "Osmanlı-İsveç Ticaret Antlaşması", s. 107.

İsveç'te oldukça iyi karşılanan Osmanlı elçisi gayet iyi bir şekilde ağırlandı. Ancak malî sıkıntılar içerisinde olduklarını belirten İsveçlilerden borçların tahsili yapılamadı ve borçlar yeniden ertelendi¹⁸⁵⁶.

2. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-İsveç İlişkileri (1143-1168/1730-1754)

Sultan I. Mahmud saltanatının ilk yılında alınamayan XII. Şarl'a ait borçların üzerinde durulmazken, saltanatının ikinci yılında (1732) İsveç'in Ruslarla anlaşma girişimleri ile borçlar tekrar gündeme geldi. Gelişen bu durum üzerine dönemin sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa İsveç-Rus anlaşmasını engellemek ve borçların tahsil edilmesini sağlamak üzere Said Mehmed Efendi'yi İsveç'e gönderdi (6 Kasım 1732)¹⁸⁵⁷.

23 Mayıs 1733 tarihinde başkent Stockholm'e ulaşan Osmanlı elçisi İsveç Kralı tarafından kabul edildi. Ardından İsveç başvekiline padişahın ve sadrazamın yazdığı mektupları takdim eden Said Efendi Osmanlı Devleti'nin olaya verdiği önemi belirtti¹⁸⁵⁸. Osmanlı Devleti'nin tutumu karşısında toplanan İsveç ileri gelenleri ülkenin zor günler geçirdiğini ve borcun ödenemeyeceğini bildirdi¹⁸⁵⁹. Bunun üzerine gerilen ilişkilerde Osmanlı elçisinin Şarl'a Osmanlı ülkesinde bir kral gibi davranıldığını sert ve diplomatik bir dille hatırlatması üzerine, geri adım atan İsveç hükümeti borcu ödeyeceklerini ancak bunun şimdi mümkün olmadığını belirttiler. Borcun ödenemeyeceğini anlayan Osmanlı elçisi İsveç'ten yeni bir senet aldı¹⁸⁶⁰.

Alınan yeni senette borçların ödenmesi ile ilgili net bir tarihin yer almaması üzerine kral ile tekrar görüşen Osmanlı elçisi borçların iki sene içerisinde

¹⁸⁵⁶ Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, VII, s. 337.

¹⁸⁵⁷ Güler, "Osmanlı-İsveç Ticaret Antlaşması", s. 107; Said Mehmed Efendi'nin elçilik görevi ile ilgili sadrazama sunduğu takriri için bk. TSMA. E. nr. 1549.

¹⁸⁵⁸ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 228-229; Refik, *Memâlik-i Osmaniyye'de Demirbaş Şarl*, s. 95.

¹⁸⁵⁹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 223-224.

¹⁸⁶⁰ Güler, *Osmanlı-İsveç Ticaret Antlaşması*, s. 108; Osmanlı elçisi ile İsveç hükümeti arasında yapılan bu görüşmeler ile ilgili bk. TSMA. E. nr. 1549, s. 3.

ödeneceğine dair bir temessük alarak İsveç'ten ayrıldı¹⁸⁶¹. Ardından İsveç Kralı borçların ödenmesi ve bir ticaret antlaşması yapılması için Fredrik Von Hapken ile İfwar Karlson adında iki elçisini İstanbul'a gönderdi¹⁸⁶².

Elçiler ile yapılan görüşmeler sonucunda İsveç hükümeti iki toplu bir savaş gemisi, 30. 000 adet süngülü tüfenk ve bir havan topu olmak üzere 7 adet top vererek borcu kapatmayı teklif etti¹⁸⁶³. Osmanlı hükümetinin teklifi kabulü ile 10.000 tüfenk ilk etapta yola çıkarıldı ise de geminin Cebel-i Tarık Boğazı'nda batması sebebiyle teslimat yapılamadı. Bunun üzerine yeniden yapılan görüşmeler sonucunda 19.000 tüfenk ve 32 toplu savaş gemisi 11 Şubat 1739'da İstanbul'a ulaştırıldı. Ardından 1740 yılında kalan borçlar için 6000 tüfenk daha İstanbul'a gönderilerek borçlar konusu kesin olarak çözüme kavuşturuldu¹⁸⁶⁴.

a. Osmanlı-İsveç Ticaret Antlaşması

Borçlar konusunun çözülmesi ile taraflar arasında kapsamlı bir ticaret antlaşması için görüşmeler başladı. Aralık 1736'da Osmanlı Devleti'ne antlaşma teklifini sunan İsveç Kralı'na¹⁸⁶⁵ Sultan I. Mahmud'un Ocak 1737 tarihli mektubuyla¹⁸⁶⁶, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren diğer Hristiyan devletlere verilen ahitnâmelerin benzerinin İsveçlilere de verildiği bildirildi¹⁸⁶⁷.

Sultan I. Mahmud'un bu mektubuna karşılık İsveç Kralı cevabî mektubunda kapsamlı ve kendilerine özel bir ahitnâme talep ettiklerini bildirdi. Bunun üzerine iki taraf elçileri arasında kaleme alınan anlaşma metni önce Sultan Mahmud'un onayı ve kabulünün ardından Evasıt-ı Ramazan 1150 /Ocak 1737 tarihinde İsveç kralına

¹⁸⁶¹ Said Efendi'nin İsveç Kralı'ndan aldığı bu temessük için bk. BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 340.

¹⁸⁶² Beydili, "İsveç", s. 411.

¹⁸⁶³ Refik, *Memâlik-i Osmaniyye'de Demirbaş Şarl*, s. 118.

¹⁸⁶⁴ Güler, *Osmanlı-İsveç Ticaret Antlaşması*, s. 109.

¹⁸⁶⁵ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 444-445.

¹⁸⁶⁶ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 443-44.

¹⁸⁶⁷ BOA. HH. nr. 1427/58450; Güler, "Osmanlı-İsveç Ticaret Antlaşması", s. 109.

gönderildi¹⁸⁶⁸. 19 Rebiyülahir 1150/ 16 Ağustos 1737’de İsveç kralı tarafından da tasdik edilerek yürürlüğe giren antlaşma on sekiz madden oluşmaktadır¹⁸⁶⁹.

Anlaşmanın yürürlükte kalma şartı ise şu şekilde ifade edilmiştir: İmzalandığı günden itibaren tüccar ve gemiler antlaşma maddelerine göre muamele görecek, anlaşmanın kabulünden sonra kral ve sultanlar değişse bile antlaşma geçerliliğini koruyacaktır¹⁸⁷⁰.

İki tarafın da aynı ölçüde menfaatine olmayan bu antlaşma karşılıklı olarak iki tarafın birbirine imtiyaz sağlamasından ziyade İsveç’in Osmanlı Devleti toprakları ve karasularında kendi tebaası ve tüccarı için taleplerinden oluşmaktadır. Antlaşmaya bakıldığında on sekiz maddenin içinde karşılıklı hak kazanımına uyan tek ifade üçüncü madde de yer alan esirlerle ilgili olmaktadır. Bu maddeye göre Osmanlı tebaasından İsveç’te esir olan bir kişi derhal serbest bırakılacaktır¹⁸⁷¹. Bu antlaşma ile İsveç’i kendi yanına çeken ve yakınlaşan Osmanlı Devleti 1152 / 1740 yılında İsveç ile Ruslara karşı kapsamlı bir ittifak antlaşması yaparak, bu ticaret antlaşmasının siyasi meyvesini almıştır.

b. Osmanlı-İsveç Dostluk ve İttifak Antlaşması

1737 yılında İsveç hükümetinin isteğini kabul eden Osmanlı Devleti verdiği imtiyazlar ile İsveç’le yeniden dostluk sürecini girdi. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile coğrafi keşiflerin ardından okyanuslara kayan deniz ticareti nedeniyle önemini kaybeden Akdeniz ve Karadeniz ticaretini, deniz ticaretini iyi bilen İsveçliler sayesinde düzeltmek istedi¹⁸⁷².

Osmanlı tarafı antlaşma ile sürekli problem yaşadığı Ruslara karşı bir müttefik elde ederek, Rusların Osmanlılar üzerindeki hedeflerini engellemek istiyordu. Nitekim Sultan Mahmud antlaşmadan üç yıl sonra 4 Şevval 1152 /4 Ocak

¹⁸⁶⁸ BOA. A. DVNS. DVE. d. nr. 49/ 1, s. 17-25.

¹⁸⁶⁹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 438-447; BOA. HH. nr. 1427/58450-A; Ayrıca antlaşma maddeleri için bk. Güler, “Osmanlı-İsveç Ticaret Antlaşması”, s. 110-112; Kurdakul, “Osmanlı Devleti’nde Ticaret Antlaşmaları”, s. 142-146.

¹⁸⁷⁰ BOA. A. DVNS. DVE. d. nr. 49/ 1, s. 24-25.

¹⁸⁷¹ Güler, “Osmanlı-İsveç”, s. 112.

¹⁸⁷² Güler, “Osmanlı-İsveç”, s. 113.

1740 tarihinde İsveç ile Rusya'ya karşı dostluk, savunma ve ittifak antlaşması imzalandı¹⁸⁷³.

4 Ocak 1740 tarihli İsveç'le yapılan bu tedafû ittifak muahedesi Osmanlı devleti adına Vezir-i azam İvaz Mehmed Paşa ve İsveç Kralı adına İstanbul'daki elçileri Hapkan ile Karlsan arasında imzalandı¹⁸⁷⁴.

9 madde ve bir hatimeden oluşan¹⁸⁷⁵ bu dostluk ve ittifak antlaşmasıyla Ruslara karşı İsveç ile bir savunma hattı oluşturuldu. Antlaşmaya eklenen bir maddeye göre iki taraftan biri Rusya tarafından saldırıya uğrarsa birbirilerine yardım edeceklerdi¹⁸⁷⁶.

Nitekim Rusya ile İsveç arasında bitmek bilmeyen bu sorunlar 1741'de taraflar arasında yeni bir savaşa neden oldu ve aradaki ittifaka göre¹⁸⁷⁷ İsveç kralı Sultan Mahmud'a bir nâme göndererek yardım istedi¹⁸⁷⁸. Bu durum üzerine Bâb-ı Âli malî yardımda bulundu ve krala bir nâme gönderilerek yapılan ittifaka sadık kalınacağı bildirildi (Zilhicce 1154/ Şubat 1742)¹⁸⁷⁹.

Ruslarla başlatılan savaşa fazla dayanamayan İsveç Osmanlı Devleti'ne harbe son verilmesi için arabuluculuk yapmasını istedi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin Rus hükümdarına yazdığı mektup ve sulh tavassutu üzerine iki devlet Abe (Trako) barışın yaptılar (Ağustos 1743). Bu şekilde taraflar arasında savaş sona ererken, iki ülkeden Osmanlı Devleti'ne barışın imzalandığına dair mektuplar geldi¹⁸⁸⁰. Bu mektuplarda her iki devlet de arabuluculuğundan dolayı padişaha ve Bâb-ı Âli'ye teşekkürlerini bildirmişlerdir¹⁸⁸¹.

¹⁸⁷³ BOA. A. DVNS. DVE. d. nr. 49/ 1, s. 32-34; Şemdanizâde, *Mür'it-Tevârih*, I, s. 89.

¹⁸⁷⁴ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 584-86.

¹⁸⁷⁵ Antlaşma şartları için bk. BOA. HH. nr. 1427/ 58450/A; nr. 58450/ B, nr. 58462; BOA. HH. nr. 1448/11.

¹⁸⁷⁶ Bu şarta göre Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti arasında yapılan antlaşmada "Dosta dost düşmana düşman" esası getirildi, BOA. HH. nr. 1427 / 58453/D.

¹⁸⁷⁷ BOA. HH. nr. 1427/ 58450/A.

¹⁸⁷⁸ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2525.

¹⁸⁷⁹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 588-590.

¹⁸⁸⁰ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 422-430.

¹⁸⁸¹ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2528; Bununla ilgili İsveç elçisinin takriri için bk. BOA. HH. nr.1/ 14.

E. Sultan I. Mahmud Döneminde Diğer Devletlerle İlişkiler

Sultan I. Mahmud döneminde üç cephede (Rusya-İran-Avusturya) savaşan Osmanlı Devleti, bunun dışında pek çok devletle ilişkilerinde de dostça münasebetler kurmuştur. Bu çerçevede Osmanlı-Avusturya savaşlarının devam ettiği sıralarda Osmanlı Devleti'nden Avusturya'ya karşı yardım isteyen Prusya Devleti'ne İstanbul'da mukim elçi bulundurma hakkı ve Prusyalı tüccarlara da Osmanlı ülkesinde ticaret imkânı ve serbestisi verildi¹⁸⁸². Yine Lehistan veraseti harpleri sonlarına doğru yeni bir devlet olarak ortaya çıkan (1738) Sicilyateyn (Sicilya ve Napoli)'nin Kralı Don Karlof tarafından İstanbul'a gönderilen Firoketti isimli elçi ile yapılan görüşmelerden sonra yirmi iki maddelik bir ticaret antlaşması imzalandı (17 Muharrem 1153/ 14 Nisan 1740)¹⁸⁸³.

Bunların dışında Osmanlı Devleti Ragusa ve Venedik Cumhuriyetleri arasında meydana gelen anlaşmazlık konusunda arabulucu olarak iki devletin arasını düzeltti. Buna göre Venedik sularında ticaret yapan Ragusa Cumhuriyeti gemilerinin ödedikleri vergilerin arttırılması üzerine Ragusa Cumhuriyeti Venedik'i vezir-i azama şikâyet etti¹⁸⁸⁴. Bu durum üzerine harekete geçen vezir-i azam olayla ilgili bilgi alması ve ilgili tarafları barıştırması için Bosna valisine emirler gönderdi¹⁸⁸⁵. Sadrazamdan gelen emirle harekete geçen Bosna valisinin aracılığıyla taraflar arasında uzlaşma sağlanarak bir antlaşma imzalandı¹⁸⁸⁶.

1. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-Özbek İlişkileri

XVI. yüzyılda İran'da Şia kaynaklı Safevi Devleti'nin kurulması ile Osmanlı Devleti'nin doğu meselesi ortaya çıktı. II. Bayezid devrinde başlayan bu siyasî mücadelede Osmanlı Devleti Şîî İran'a karşı kendisine Sünnî müttetikler aramaya başladı. Bu şartlarda başlatılan diplomatik münasebetler sonucunda yine benzer

¹⁸⁸² Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2510.

¹⁸⁸³ Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, VIII, s. 9-10.

¹⁸⁸⁴ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 283.

¹⁸⁸⁵ BOA. C. HR. nr. 148/ 2457.

¹⁸⁸⁶ Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, VII, s. 156-157.

sebeplerden Safevilerle arası pek iyi olmayan Orta Asya'daki Şeybâni soyundan gelen Özbek Hanlıkları, Osmanlı Devleti'nin tabiî müttefikî durumuna geldi¹⁸⁸⁷.

Böylece Osmanlı-Özbek münasebetleri XVI. ve XVII. yüzyıllarda dostça devam ederek, Sultan I. Mahmud dönemine kadar geldi. Bu dönemde Osmanlı-Özbek münasebetleri Harezm hanları aracılığıyla yürütülürken ilk olarak Harezm Hükümdarı Muhammed İlbars Han döneminde Ağustos 1732 tarihli bir nâme ile birlikte Sultan I. Mahmud'a tahta çıkışını tebrik için Yar Muhammed adlı bir elçi gönderdi¹⁸⁸⁸.

Harezm hanı tarafından gönderilen bu mektupta Hemedan muharebesinde yenilen Osmanlı ordusundan Nâdir Şah'a esir düşen bir kısım askerin durumu anlatılmaktadır. Daha sonra bu Osmanlı askerleri Özbek elçileri ile birlikte Osmanlı ülkesine döndüler. Bunun üzerine Osmanlı padişahı Sultan I. Mahmud Osmanlı askerlerine gösterilen bu ilgiden dolayı Harezm hanına gönderdiği mektubunda¹⁸⁸⁹ teşekkür ederek, dostluğun devamını diledi¹⁸⁹⁰. Yine ISultan. Mahmud döneminde ilerleyen yıllarda iki tarafın birbirine sürekli olarak elçiler aracılığıyla nâmeler gönderdiği ve karşılıklı dostluğun I. Mahmud dönemi boyunca devam ettiği görülmektedir¹⁸⁹¹.

2. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-Hollanda İlişkileri

Osmanlı tarihinde Hollanda ile ilişkiler 1396 yılında Niğbolu Savaşı sırasında diğer Avrupalı devletler gibi Hollanda'nın da Osmanlı Devleti'ne savaş açması ile başladı¹⁸⁹². Ardından Kanuni Sultan Süleyman döneminde ilk kültürel ve ticarî ilişkilerin başladığı Hollanda ile ilk diplomatik ilişkiler XVII. yüzyılda başladı¹⁸⁹³. Bu yüzyılda kapitülasyonların verilmesi ile geliştirilen münasebetlerde XVIII. yüzyıla gelindiğinde Hollanda Osmanlı Devleti'nin 1711 Prut ve 1718 Pasarofça

¹⁸⁸⁷ Mustafa Budak, Osmanlı-Özbek Siyasî Münasebetleri (1510-1740), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 1987, s. Önsöz.

¹⁸⁸⁸ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 297-298.

¹⁸⁸⁹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 273.

¹⁸⁹⁰ Budak, s. 62.

¹⁸⁹¹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 436-437.

¹⁸⁹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 280.

¹⁸⁹³ Tufan Turan, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Hollanda İlişkileri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya 2007, s. 26-28.

Antlaşmalarının imzalamasında İngiltere ile birlikte arabuluculuk görevini üstlendi¹⁸⁹⁴.

Sultan I. Mahmud dönemine gelindiğinde yine bu arabuluculuk misyonunu üstlenen Hollanda ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde Fransız asker Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) sayesinde dostluk ortamı oluşturuldu. Dönemin Hollanda büyükelçisi Cornelis Calkaen 1733 Polonya veraset savaşları sırasında Osmanlı sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa ile sürekli görüşerek, Avrupa'daki gelişmeleri bildirdi¹⁸⁹⁵.

1736'da Rusya Azak üzerine yürüyerek Osmanlı Devleti ile arasındaki anlaşmayı bozunca, Osmanlı hükümeti İngiltere, Hollanda, Fransa, Avusturya ve Venedik hükümetlerine mektuplar yazarak bu ülkelerin arabuluculuğunu istedi. Bunun üzerine İngiltere ve Hollanda elçileri arabuluculuk girişimlerinde bulundularsa da hiçbir sonuç elde edemediler¹⁸⁹⁶. Bu şekilde dostça geçen iki ülke arasındaki ilişkilerde Sultan I. Mahmud döneminde dostluğu bozacak herhangi bir gelişme meydana gelmedi.

3. Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-Lehistan İlişkileri

Bu dönemde Lehistan'la Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin temel noktası XVIII. yüzyılın başlarından beri devam eden Lehistan Krallığı meselesidir. Osmanlı Devleti'nin bu mesele ile ilgilenmesinin temel sebebi, Eflak ve Boğdan sınırlarını güvence altına almaktır. Bunun sağlanması için Lehistan'da kendisine dost ya da hiç olmazsa tarafsız bir kralın bulunması ve bu ülkenin başka devletlerin, özellikle Rusların nüfuzu altına girmemesi gerekiyordu¹⁸⁹⁷.

Rusların yardımıyla Lehistan Krallığı'na getirilen II. Ogüst'ün 1733 tarihinde ölümü ile buraya bir kral seçimi Avrupa devletleri arasında yeni bir siyasî rekabet ortaya çıkardı. Lehistan Krallığı'na aday gösterilen iki kişiden eski Lehistan Kralı ve Fransa Kralı XV. Lui'nin kayın pederi İstanislas Leçinski seçimi kazandı. Ancak

¹⁸⁹⁴ Uzunçarşıl, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 91-94.

¹⁸⁹⁵ Turan, s. 39.

¹⁸⁹⁶ Uzunçarşıl, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 250-254; Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2489-2490.

¹⁸⁹⁷ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2489, s. 2486.

Ruslar tam oybirliği olmadığını ileri sürerek, yapılan seçimi kabul etmedi ve adayları III. Ogüst'ü zorla tahta geçirmeye karar verdi. Bunun üzerine Lehistan ordularının başkomutanı Potasi vaziyeti Osmanlılara bildirerek, Prut Barışı'na aykırı şekilde Lehistan'a asker sokan Rusların Osmanlı Devleti'nin de Kırım Hanı aracılığıyla engel olmasını istedi (22 Eylül 1733)¹⁸⁹⁸.

Harekete geçen Osmanlı Devleti Avusturya'ya başvurdu ise de Prens Öjen Avusturya'nın da III. Ogüst'ü Leh Krallığına uygun gördüğünü belirtti. Osmanlı Devleti böyle bir sebeple Ruslarla yapılan barışı bozmak istemezken, her ihtimale karşı hazır bulunmak için Kırım Hanı Kaplan Giray'a Bahçesaray taraflarına gelmesi bildirildi¹⁸⁹⁹. Bu arada bu krallığı onaylamayan İmparator VI. Şarl ile Rus Çarı Lehistan'a asker göndererek kralı kaçırıp, II. Ogüst'ün oğlu Saksonya elektörü III. Ogüst'ü kral yaptılar¹⁹⁰⁰. Bu durum Lehistan'da veraset savaşlarını başlattı¹⁹⁰¹.

Avusturya'ya savaş açan Fransa, Osmanlı Devleti'ni de Prut Antlaşması'na aykırı hareket eden Ruslara karşı savaşa teşvik etti. Ancak İngiltere ve Hollanda'nın tavassutları ile zaten bu meseleyi savaşa kadar götürmek istemeyen Osmanlı Devleti Rusları protesto etmekle yetindi¹⁹⁰². 1733-1735 yılları arasındaki savaşta Fransa kazandı ve Ekim 1735'te Viyana Antlaşması'nı imzaladı. Ancak Leçinski'nin Leh Kralı olmasının daimî bir anlaşmazlık çıkaracağını anlayan Fransa III. Ogüst'ün krallığını kabul etti¹⁹⁰³.

Böylece I. Mahmud döneminde Lehistan veraset savaşları sebebiyle oluşan Osmanlı-Lehistan ilişkilerinde bundan sonraki dönemlerde de taraflar arasında dostluk sürecini bozacak herhangi bir gelişme yaşanmadı. Bu nedenlerden ötürü savaş çıkmasını istemeyen ve barış taraftarı olan Sultan I. Mahmud döneminde Osmanlı Devleti üç cephede (Rusya- Avusturya-İran) savaşlar yapmış ve bu savaşlarda başarılı neticeler elde etmiştir. Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlar

¹⁸⁹⁸ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2486.

¹⁸⁹⁹ BOA. A. DVNS. NMH. d. nr. 7, s. 359.

¹⁹⁰⁰ Bununla ilgili I. Mahmud'a gönderilen mektupta Leh kralı II. Ogüst'ün ölümü ile yerine III. Ogüst'ün geçtiği bildirilmiştir, BOA. HH. nr. 2 /56.

¹⁹⁰¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 244-245.

¹⁹⁰² BOA. HH. nr. 2/ 28.

¹⁹⁰³ Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, s. 2486-2487; 1 Zilhicce 1158 tarihinde Lehistan Kralı'ndan gelen mektupta iki ülke arasındaki dostluğun devamı bildirildi, BOA. HH. nr. 3/ 89.

sonucunda imzalanan Belgrad Antlaşmalarıyla iki devlet ile Osmanlılar arasında uzun yıllar sürecek bir barış dönemi başlamıştır. Yine İran ile 1731 yılında başlayan savaşlar 15 yıl devam etmiş ve 1746 yılında imzalanan II. Kasr-ı Şirin Antlaşması, XVI. yüzyılda başlayan Osmanlı-İran savaşlarına son verilmiştir.

Sultan I. Mahmud döneminde üç cephede yapılan bu savaşların yanı sıra, Avrupa'dan kendine dost ve müttefik edinme çabaları sonucunda Fransa, İsveç ve Sicilyateyn Krallığı gibi ülkeler ile ticaret ve dostluk antlaşmaları imzalanmıştır. Özellikle Fransa ile imzalanan 1740 tarihli antlaşma ile Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren devam eden kapitülasyonlar genişletilerek, sürekli hale getirilmiştir. Yine bunların yanı sıra Sultan I. Mahmud döneminde İngiltere, Hollanda, Ragusa, Lehistan, Venedik gibi devletlerle ve başta Özbekler olmak üzere pek çok Müslüman devlet ile dostça ilişkiler kurulmuş ve geliştirilmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak Osmanlı hanedanının yetiştirdiği önemli padişahlardan birisi olan ve 1730 tarihinde göreve gelen Sultan I. Mahmud, 1754 yılına kadar 24 yıl tahtta kalmıştır. Sultan I. Mahmud dönemini ele alan çalışmamızda öncelikle padişahın devlet yönetimi ve siyasî hayatının dışında kalan yaşayışı, kişiliği, inanç ve sanat yönleri ile günlük hayatı gibi özellikleri üzerinde durulmuştur. Bunun sonucunda onun hanedanın diğer üyeleri, özellikle kendinden önceki padişahlarla benzer ve farklı yönlerinin neler olduğu soruları cevaplanmıştır. Burada yapılan tespit ve incelemelere göre Sultan I. Mahmud'un doğum, çocukluk, gençlik ve şehzadelik yılları içinde bulunulan 18. yüzyıl padişahlarıyla aynı özellikleri taşımaktadır. Çocukluk ve şehzadelik yıllarında XVII. yüzyıldan itibaren uygulanan kafes sistemine maruz kalan Sultan I. Mahmud 7 yaşından sonra 27 yıl kafes hayatı yaşamıştır. Ancak kafes hayatında yaşamak zorunda kalan diğer şehzadelere göre daha şanslı olan Sultan I. Mahmud, bu süre içerisinde iyi bir eğitim almış ve devlet yönetimi konusunda tecrübe sahibi olmuştur. Padişahın tahta cülûsu ise, amcası III. Ahmed'in 1730 yılında Patrona Halil İsyanı ile tahttan indirilmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Sultan I. Mahmud'un bu yönü babası II. Mustafa'nın tahttan indirilerek, yerine III. Ahmed'in getirildiği 1703 Edirne Vakası'na benzemektedir.

Tahta geçtikten sonra özellikle ülkenin asayiş ve güvenliğine oldukça önem veren padişah yönetimi bizzat devralmış ve selefleri III. Ahmed ve II. Mustafa'nın aksine devlet işleriyle kendisi ilgilenmiştir. Yine bu dönem padişahlarının özelliklerinden birine sahip olan Sultan Mahmud, eğlenceye ve harem hayatına düşkün olup, Sultan I. Mahmud dönemi Osmanlı haremde en çok cariyenin bulunduğu dönemlerden birisidir. Dönemi boyunca 6 kadını ve 4 ikbâli olmuştur. Ancak kafes hayatının gereği olarak kısırlaştırılan padişahın kendisinden sonra tahta geçecek olan III. Osman gibi hiç çocuğu olmamıştır. Padişahın en çok üzüldüğü ve sürekli dile getirdiği bu özelliğinin yanı sıra en sevdiği merakı mehtaplı gecelerde sandalla dolaşmaktır.

Sultan I. Mahmud, günlük hayatında çabuk sinirlenmeyen, aceleci olmayan, işleri bizzat kendi takip eden, merhametli ve affedici bir karaktere sahiptir.

Kendinden önceki padişahlara benzer bir şekilde binişler ve tebdil gezileri düzenleyen padişah saltanatı süresince cuma selâmlıklarını hiç aksatmadan devam ettirmiştir. Saray içindeki ve dışındaki gezilere de oldukça düşkün olan Sultan I. Mahmud, özellikle yaz aylarında sarayda hiç kalmadan hemen her gün İstanbul içindeki köşk ve kasırlardan birine giderek zaman geçirmiştir.

Dindâr Osmanlı padişahları arasında yer alan Sultan I. Mahmud, kendinden önceki bazı padişahlar gibi eşref saatlere bağlı kalmış ve pek çok faaliyetini buna göre gerçekleştirmiştir.

Bu bölümde cevabı verilen sorulardan birisi de Sultan I. Mahmud'un padişahlık özelliklerinin nasıl olduğudur. Onun saltanatında sefere çıkmayan padişahlar dönemine girilmesiyle birlikte saraya daha bağlı dolayısıyla savaşa değil sosyal stabiliteye dayanan otoritenin sadrazam, sadrazam-şeyhülislâm ikilisine ve meşveretlere devri devam etmiştir. Buna göre, Sultan I. Mahmud padişah olarak kendi yüzyılındaki padişahlara benzer özellikler taşımakla birlikte, 35 yaşında padişah olmasından dolayı tecrübeli oluşu, devlet işlerini bizzat kendi yapması, gibi yönleriyle diğer padişahlardan farklıdır. Padişahların aktif siyasetten çekildikleri, patri-monyal (kral-padişah) merkezli devlet anlayışından bürokratik devlet anlayışına geçildiği bu yüzyılda padişahlar danışman konumunda kalmışlardır. Ancak Sultan I. Mahmud amcası III. Ahmed ve babası II. Mustafa'nın devlet işlerini şeyhülislam ve sadrazama bırakmaları nedeniyle uğradıkları isyanlardan ders almıştı. Nitekim onun şehzadeliğinde 27 yıl kafes hayatında yaşamasına neden olan olay babası II. Mustafa'nın Edirne Vakası ile tahttan indirilmesidir. Bu nedenlerden ötürü Sultan I. Mahmud, göreve getirdiği üst düzey yöneticilere serbest hareket etme kabiliyeti vermekle birlikte onları sürekli kontrol ederek, kendi otoritesini korudu. Padişahın bu özellikleri 24 yıllık dönemi boyunca Osmanlı Devleti'ne bir toparlama süreci yaşatmış ve ülke rahat bir nefes almıştır. Ayrıca sanat ve üslûbı yönünden de dikkat çeken ve Osmanlı hanedanının yetenekli padişahlardan birisi olan Sultan I. Mahmud gençlik yıllarında aldığı eğitimlerin sayesinde müzik ve şiir gibi alanlarda üstün yeteneklere sahip olmuştur. "Sebkati" mahlasıyla şiirler yazan padişahın müzik alanında da önemli besteleri mevcuttur.

Kişilik özellikleri bu şekilde olan Sultan I. Mahmud, devlet yönetimi konusunda bir hayli tecrübe sahibi olup, içinde bulunduğu yüzyıl padişahlarının aksine işlerini bizzat kendisi takip etmiştir. Onun saltanat yılları daha önceki dönemlere göre divan toplantılarının sayısının azaldığı ve işlerin Bâb-ı Âli'ye devredildiği dönemlerdir. Ancak Sultan I. Mahmud bu yüzyıl padişahlarının aksine divan toplantılarına daha çok iştirak etmiştir. Onun bütün devlet işlerini ayrıntılarıyla takip fikrinde olması, muhteva ve sayısı değişik ölçüde evrakın saraya taşınmasına yol açmıştır. Sultan I. Mahmud bizzat kendisinin takip ettiği devlet işleri ile ilgili görüşlerini kendi el yazısıyla belirttiği hatt-ı hümayûnlarıyla ifade etmiştir.

Sultan I. Mahmud XVIII. yüzyıl padişahlarına göre resmî veya gayr-i resmî şekillerde görüşmelere ağırlık veren bir padişaktır. Bu çerçevede klâsik dönemden beri var olan mutad kabuller Sultan I. Mahmud döneminde de uygulanmıştır. Bu mutad kabullerin yanı sıra XVIII. yüzyıl padişahlarının uygulamalarına benzer bir şekilde gerçekleştirilen gayr-i resmî rikaplar da padişahın önemle üzerinde durduğu ve çok sık gerçekleştirdiği görüşmelerdir.

Sultan I. Mahmud'un idarecilik anlayışının en bariz özelliklerinden biri de dönemi boyunca devletin değişik kademelerine getirdiği vazifelilerin tayin ve görevden alma durumlarında sergilediği tavır ve davranışlarıdır. Bu konuda oldukça hassas davranan padişah tecrübeli ve iş bilen kişileri göreve getirmek suretiyle devlet işlerinin aksatılmadan yürütülmesini sağlamıştır. Döneminde XVII. yüzyıldan beri uygulanan intisab sistemine bağlı kalınarak vezir-paşa kapılarından atamalar yapılmıştır. Dönemi boyunca göreve getirdiği devlet erkânı ile oldukça yakından ilgilenen Sultan I. Mahmud, onlara geniş yetkiler vererek, bu yüzyıl padişahlarına benzer şekilde danışman konumunu sürdürmüştür.

Bunların yanı sıra özellikle sürekli iç içe olduğu İstanbul halkının sorunlarını çözme, ihtiyaçlarını karşılama ve şehirde huzur ve güven ortamını sağlama gibi konular da Sultan I. Mahmud'un devlet yönetimi konusunda en çok önem verdiği hususlar arasında yer almaktadır. Bu çerçevede resmî görevlilerin kontrolü ile halkın ihtiyaç ve sıkıntılarını öğrenme amaçlı tebdil gezilerine çıkan padişah, asayiş ve düzenin sağlanması için sıkı tedbirler aldırarak ve isyan çıkmasını engellemek için

suç işleyenler çok sert şekilde cezalandırılmıştır. Yine içinde bulunulan XVIII. yüzyılda alınan askerî yenilgiler sebebiyle ekonomik durumu iyi olmayan halkın ihtiyaçlarının karşılanması, özellikle iâşenin temin edilmesi konusunda çok ihtiyatlı davranan padişah, sürekli fiyatların kontrolünü yaparak, halkın zor duruma düşmesini engellemiştir. Döneminde çıkan yangın ve deprem hadiselerinde halkın yanında bulunan Sultan I. Mahmud, bu tür olaylarla yakından ilgilenmiş ve halkın sıkıntılarına ortak olmuştur. Bu çerçevede yanan yıkılan binaları yeniden yaptıran padişah, bu tür felaketlerde zarar görenlere de maddi yardımlarda bulunmuştur.

İlk kez Batı'nın üstünlüğünün kabul edildiği Lâle Devri'nden hemen sonra göreve gelen I. Mahmud döneminde Batı'nın üstünlüğünü kabul etme ve gelişmeleri yakından takip etme anlayışı devam etmiştir. Bu çerçevede ıslahat ve yenilik fikirlerine oldukça açık olan Sultan I. Mahmud döneminde özellikle askerî alanda Batı tarzında pek çok ıslahat yapılmış ve bu ıslahatlarda model olarak Fransa örnek alınmıştır. Ancak bu dönemde yapılan ıslahatlar sadece padişah ve devlet adamları tarafından düşünülüp, bir devlet politikası hâline getirilmediği için istenen neticeleri vermemiştir. Ayrıca bu dönemde pek çok eser yapılmış özellikle İstanbul mamur hale getirilmiştir.

Sultan I. Mahmud döneminde Osmanlı dış politikasını meşgul eden konuların başında ise, saltanatının hemen başlarında gerçekleşen İran ile yapılan savaşlar gelmektedir. Amcası III. Ahmed döneminde başlayan İran savaşlarını devam ettiren Sultan Mahmud döneminde İran ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşlar (1732-1746) yılları arasında üç dönemde gerçekleşmiştir. Bu savaşlar 1746 yılında imzalanan II. Kasr-ı Şirin Antlaşması ile sona ermiş ve İran ile IV. Murad dönemindeki eski sınırlar aynen kabul edilerek, İran'ın istediği Caferî mezhebinin beşinci mezhep olarak kabul edilmesi fikri tamamen sona ermiştir.

Yine Sultan I. Mahmud dönemi dış politikasının en önemli konusu şüphesiz Avusturya ve Rusya ile aynı anda yapılan savaşlardır. Buna göre 1736'da İran savaşlarının devam ettiği sırada Rusya'nın saldırısı ile başlayan ve ardından Avusturya'nın da katılımı ile iki cephele bir savaşa dönüşen savaşların sonunda Osmanlı Devleti tarihinin en önemli başarılarından birini kazanmıştır. Savaş

sonrasında yenilen iki devlet ile imzalanan Belgrad Barış Antlaşması Osmanlı tarihinin kazanç ile sona eren son antlaşmasıdır. Ayrıca bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Avusturya ile 1787 yılına kadar, Rusya ile 1768 yılına kadar sürecek olan bir barış dönemine girmiştir.

Rusya ile yapılan antlaşma 1741 ve 1747 yıllarında, Avusturya ile yapılan antlaşma da 1747 yılında yenilenerek uzatılmıştır. Bu durum Osmanlı diplomasi anlayışındaki hiçbir Hristiyan devletle uzun süreli barış antlaşması yapılmaması ilkesinin de sona ermesine neden olmuştur. Sultan I. Mahmud döneminde Osmanlı diplomasisinde yaşanan bu değişimin temel sebebi, Lâle Devri ile başlayan Batı'nın üstünlüğünü kabul etme ve Batı'daki gelişmeleri daha yakından takip etme anlayışıdır. Buna göre daha önceki yüzyıllarda askeri operasyonlarındaki başarıya paralel olarak hiçbir devletle kendini eşit şartlarda görmeyen Osmanlı Devleti, bu yüzyılda artık bu üstünlüğünü kaybetmiş durumdadır. 1718 Pasarofça Barış Antlaşması ile başlayan Batı'ya karşı savunma ve barış dönemi Sultan I. Mahmud döneminde de devam ettirilmiştir.

Bu arada Avusturya ve Rusya ile antlaşmaların imzalanmasında arabuluculuk yapan Fransa'ya da 1740 tarihinde verilen Osmanlı tarihinin yedinci kapitülasyonları ile verilen haklar süresiz hale getirilmiş ve genişletilmiştir. Bunun yanı sıra savaşçı bir yapıya sahip olmayan Sultan I. Mahmud döneminde İsveç ile bir ticaret ve bir de dostluk antlaşması imzalanmıştır.

Ayrıca diğer devletlerle de ilişkilerinde dostluk içerisinde olan Sultan I. Mahmud döneminde bunların dışında Prusya, Sicilyateyn, Lehistan, Hollanda ve Özbekistan gibi devletlerle ilişkilerde de dostça münasebetler kurulmuştur.

Hayatını ülke yönetimine adayan, halkın sorunlarıyla yakından ilgilenen ve dertleriyle üzülen, sevinçleriyle mutlu olan Sultan I. Mahmud'un ölümü de pek çok padişahın ölüm sebebiyle aynı olup, 1754 tarihinde hiç aksatmadığı cuma namazı dönüşünde beyin kanaması sebebiyle hayatını kaybetmiştir.

Son olarak “Sultan I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)” adlı bu çalışma ile Osmanlı tarihinde önemli bir devreyi teşkil eden Sultan I. Mahmud 24 yıllık

saltanatındaki iç ve dış gelişmeler ile padişahın kişilik özellikleri ve yöneticiliğinin nasıl olduğu sorularına cevap verildi. Buna göre, tezimizde I. Mahmud'un diğer padişahlardan kişilik ve padişahlık özellikleri yönünden benzer ve farklı yönleri ortaya konuldu. İç politikada içerisinde bulunulan XVIII. yüzyılın özelliklerine uyan ya da uymayan faaliyetlerinin tespiti yapıldı. Dış politika da ise ülkenin uğradığı değişimler, yapılan savaşlar ve kazanılan başarılar ile bunlara bağlı olarak diplomaside yaşanan değişimler üzerinde duruldu. Bütün bunların sonucunda Sultan I. Mahmud'un Osmanlı tarihinde pek çok değişimin bir arada yaşandığı ve ülkenin önemli bir toparlanma sürecine geçtiği sonucuna varıldı.

Çalışmada her ne kadar Sultan I. Mahmud döneminin tamamı incelemeye alındıysa özellikle dış politikayı ilgilendiren konulardan Avusturya kraliçesi Maria Theresia ve Rus Çariçesi Anna ve I. Elizabeth dönemleri ile I. Mahmud dönemi ilişkileri karşılaştırmalı olarak daha ayrıntılı bir şekilde incelenebilir. Bu yönde yapılacak bir araştırma Osmanlı-Rus ve Avusturya arasında 1768 ve 1787 yıllarına kadar süren uzun barış yıllarının nedenlerini aydınlatması açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

1. Evrak (E) nr. 9523, 32999.
2. Defter (D) nr. 23, 24, 74, 87, 159, 2274, 2389, 190001, 2390001, 23910002, 23890009/10, 11,

B. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Ali Emîri Tasnifi (AE) nr. 19-23, I. Mahmud
2. Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HH) nr. 3 /72; 6 /204; 15/ 1; 3/92; 6/184; 4/134; 5/136; 812/ 37244; 814/ 37216; 813/ 37257; 4/ 93; 6/ 195; 4/ 126; 4/ 127; 6/ 193-C; 1/ 5; 6/ 187; 6/195; 6/198; 1/5; 6/187; 811/ 37234-A; 1/ 2; 6/93-E; 5/138; 6/193-A; 6/193-B; 5/144; 1428/ 58455; 1428/ 58456; 1428/ 58456-A; 1427/ 38450-A; 14727/ 58450-B; 1427/ 58462; 1428/ 58453-D; 1428/ 58461; 1428/ 58473; 1415/ 57843; 1428/ 58471; 17/ 738; 3/ 75; 1428/ 58471; 3/ 87; 1427/ 58450; 1427/ 58453-D; 1427/58450-A; 1/ 14; 2/ 28; 3/ 89; 6/ 193; 6/ 193-A, 6/ 193-B; 5/ 141; 5/ 144; 6/ 204; 3/ 72; 6/ 180; 6/ 193-C; 5/ 140; 1448/ 9; 1148/ 22; 3/92; 3/ 92-A; 3/92-D; 4/ 93; 1148/ 177; 144/103; 4/ 130; 1/ 5; 5/ 14140; 6/ 49; 6/ 123; 6/ 184; 6/ 94; 1448/ 14; 6/ 184; 17/ 73873; 3/ 77; 3/ 78; 3/ 192; 3/ 79; 3/ 161; 5/ 180; 4/ 125; 4/ 127; 7/ 230; 4/ 130; 1/ 15; 6/192; 4/ 123; 1/ 125; 8/ 274-B; 5/ 180; 6/ 193-E; 77224; 4/ 93; 3/ 161; 5/ 1782; 6/ 195; 7/ 221; 3/ 92-A; 4/ 98; 5/139; 6/ 184; 5/ 137; 5/ 140; 1427/ 15; 7/ 230.
3. İbnü'l-Emin Tasnifi (İE) Hatt-ı Hümâyûn
 - a. Askeriye (İE. AS.) nr. 70/ 6328; 64/ 5821; 64/ 5822; 64/ 5823; 64/ 5864;
 - b. Dahiliye (İE. DH.) nr. 723/ 50458;
 - c. Evkaf
 - d. Hariciye (İE. HR.) nr. 1829; 9/ 860; 19/ 1724; 27/ 1319; 69/ 3411;
 - e. Saray (İE. SM.) nr. 28/ 2943.
4. Cevdet Tasnifi (C)
 - a. Adliye (C. ADL.) nr. 46/ 2769; 62/ 3741; 75/ 4498; 55/ 3319; 31/ 1841; 40/ 1769;
 - b. Askerîye(C. AS.) nr. 856/ 36622; 94/ 4317; 750/ 31599; 58 / 2712; 388/ 16011; 1025/ 44970; 470/ 31053; 110/ 49714; 515/ 21529; 192/ 8273; 1046/ 45960; 187/ 8099; 567/ 23834; 1161/ 51678; 296/ 12278; 38074/ 1-2; 782/ 33101; 461/ 19226; 873/ 3751; 1107/ 48971; 984/ 42924; 801/ 33971; 858/ 36716; 856/ 36626; 724/ 30350; 1046/ 45960; 772/ 32651; 70/ 3291; 998/ 43624; 653/ 27451; 981/ 42761; 115/ 494135; 476/ 9859; 987/ 43088; 977/ 42546; 1093/ 48257; 989/ 43203; 1058/ 46560; 127/ 5656; 248/ 10393; 976/ 42510; 331/ 13690; 1067/ 46967; 1107/ 48971; 1198/ 53594; 333/ 13807;

- 976/ 42510; 985/ 42968; 110/ 49140; 10954/ 48285; 1155/ 513957; 38/ 1738; 341/ 1580; 252/ 10503; 892/ 38369; 920/ 39743; 420/ 17411; 762/ 32158; 539/ 22578; 817/ 24712; 873/ 37451; 782/ 33101; 937/ 40644;
- c. Bahriye (C. BH.) nr. 113/ 5477; 338/ 16867; 227/ 10553; 222/ 10310; 253/ 11712; 64/ 3168; 226/ 10512; 191/ 8972; 230/ 10701;
- d. Belediye (C. BLD.) nr. 86/ 4278; 132/ 6593; 121/ 6031; 123/ 6116; 1982/ 10; 1982/ 5; 123/ 6116; 39/ 1936; 103/ 5147; 57/ 2835; 148/ 7379; 140/ 6964; 26/ 1299; 151/ 7505; 5/ 240; 26/ 1299; 103/ 5147; 146/ 7255; 49/ 2414; 32/ 1589; 38/ 1876; 40/ 1975; 14/ 658; 140/ 6961; 64/ 3164; 93/ 4624; 76/ 3769; 93/ 4624;
- e. Dahiliye (C. DH.) nr. 59/ 2929; 102/ 5097; 102/ 50071; 97/ 4809; 312/ 15568; 28/ 1319; 219/ 10933; 74/ 3658; 102/ 5067; 341/ 17013; 61/ 3004; 231/ 11521; 97/ 4847; 52/ 2563; 97/ 4809; 203/ 10132; 102/ 50071; 324/ 16153; 165/ 8239; 165/ 8240; 331/ 16501; 231/ 11521; 117/ 5835; 335/ 16731; 102/ 50071; 227/ 11304; 232/ 11563; 335/ 16722; 335/ 16722; 232; 11554; 11544; 654; 552; 261/ 13036; 123/ 5969; 227/ 11304;
- f. Darphane (C. DRB.) nr. 27/ 320; 27/ 1320;
- g. Evkaf (C. EV.) nr. 197/ 9843; 558/ 28162; 538/ 27156; 304/ 15466; 393/ 19906; 394/ 9970; 213/ 10605;
- h. Hariciye (C. HR.) nr. 162/ 8074; 169/ 8412; 24/ 1157; 173/ 8648; 155/ 17715; 160/ 7965; 144/ 7178; 175/ 8710; 107/ 5345; 106/ 5284; 111/ 5543; 184/ 9190; 174/ 8651; 123/ 6130; 62/ 3089; 62/ 3090; 65/ 3220; 72/ 3591; 90/ 4469; 37/ 6839; 140/ 6999; 43/ 2121; 131/ 6528; 95/ 4702; 173/ 8635; 97/ 4838; 98/ 4871; 146/ 7292; 175/ 875; 6/ 291; 72/ 3593; 59/ 2906; 66/ 3765; 167/ 8329; 59/ 2910; 174/ 8667; 101/ 5023; 24/ 1153; 127/ 6318; 157/ 7801; 61/ 63038; 157/ 7823; 146/ 7292; 157/ 7823; 6/ 291; 44/ 2192; 157/ 2825; 129/ 6426; 156/ 7766; 161/ 8013; 155/ 7702; 150/ 7473; 156/ 7769; 125/ 6243; 187/ 9323; 1428/ 58472; 142/ 7099; 139/ 6916; 146/ 7292; 20/ 9872; 148/ 2457; 245/ 28585; 7/ 322; 8/ 375;
- i. İktisat (C. İKT.) nr. 35/ 1722; 2187; 84/ 4165; 1963; 21/ 1018; 27/ 1311.
- i. Maârif (C. MF.) nr. 59/ 2945; 18/ 864; 46/ 2282; 46/ 2282; 116/ 5766; 5/ 2482; 155/ 7730; 59/ 2937; 108/ 5386;
- j. Maliye (C. ML.) nr. 720/ 29465; 531/ 21175; 392/ 160385; 775/ 31650; 441/ 17787; 469/ 19086; 549/ 22586; 772/ 31482; 428/ 17116; 776/ 31666; 722/ 29560; 75/ 3432; 237/ 9902; 49/ 2263; 136/ 5818; 539/ 2216; 29/ 8640; 523/ 21353; 523/ 21353; 65/ 26688; 25458;
- l. Nafia (C. NF.) nr. 47/ 4345; 40/ 1992; 13/ 612;
- m. Saray (C. SM.) nr. 110/ 5529; 118/ 5934; 158/ 7901; 94/ 4703; 142/ 7102; 277/ 13849; 67/ 3354; 46/ 2312; 159/ 7995; 178/ 8903; 169/ 244; 16/ 832; 615/ 31029; 784/ 33191; 118/ 5934; 56/ 2815; 128/ 6408; 164/ 8232; 135/ 6798; 119/ 5998; 162/ 8149; 175/ 8772; 58/ 2950; 147/ 7358; 168/ 8426; 147/ 7358; 107/ 5362;

- n. Tımar (C. TZ.) nr. 55/ 2728; 47/ 2334; 176/ 8786; 9/ 409;
 ö. Zabtiye (C. ZB.) nr. 90/ 4455; 91/ 4543; 31/ 1544; 91/ 4543; 58/ 2863; 5/ 203; 91/ 4543; 90/ 4455; 39/ 1549; 79/ 3938; 58/ 2863; 31/ 1544; 31/ 1545; 53/ 637; 85/ 4250; 68/ 3374; 85/ 4250; 85/ 9250; 68/ 3374;

5. Divân-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Âsafî Defterleri

- a. Divân-ı Hümâyûn, Nâme-i Hümâyûn Defterleri (A. DVNS. NMH. d.) nr. 1,2, 3, 7, 8.
 b. Divân-ı Hümâyûn, Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM. d.) nr. 126, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157.
 c. Bâb-ı Âsafî, Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A. DVNS. DVE. d.)
 Nemçe Ahidnâme Defteri, nr. 57/1, 57/2, 59/3
 Nemçe Ahkâm Defteri, nr. 58 / 2.
 Rusya Ahidnâme Defteri, nr. 7, 83 /1.
 İsveç Ahidnâme Defteri, nr. 49/ 1.
 d. Bâb-ı Âsafî, Ruûs Kalemi Defterleri (A. RSK). nr. 1571, 1572, 1588, 1602.
 e. Kâmil Kapecî (KK)
 Başmukataa Kalemi, nr. 5066, 5067, 5068, 5071.
 Müteferrik Defterler 7500.
 f. Divân-ı Hümâyûn, Mühimme-i Zehair (A. DVNSTZEİ. d.) nr. 8, 9.
 g. Divân Kalemi Şikâyet Defterleri (A. DVNS. ŞKT. d.) nr. 1, 2.
 h. Nişan Kalemi Defterleri (A. DVNS. NŞT. d.) nr. 849 / 38.
 ı. Divân-ı Hümâyûn Hadariye Defterleri (A. DVNS. HADR. d.) nr. 4, 5.

6. Divân-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Âsafî Dosyaları

- a. Bâb-ı Âsafî Âmedî Kalemi Dosyaları (A. AMD.) nr. 10/52
 b. Divân-ı Hümâyûn, Nâme-i Hümâyûn Kalemi Dosyaları (A. DVN. NMH.) nr. 2

7. Bâb-ı Defterî Defterleri

- a. Başmuhasabe Kalemi Defterleri (D. BŞM.) nr. 14694.
 b. Evkâf-ı Hümâyûn Kalemi Defterleri (EV. HMK. SR. d.) nr. 1225, 1242, 1088, 1082, 1422, 1439, 1392, 3663, 4682, 4838, 4945, 4946, 4979, 4980.
 c. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d.) nr. 1473, 4201, 5768, 5569, 17047, 4370, 6839, 6949, 17054, 17064, 17066, 17070, 17076, 17079, 17082, 1704, 17119, 19635, 19637, 6836, 7479, 7497, 7500, 6608, 6812, 7449, 17092, 17085, 17096, 17097, 17099, 17103, 6557, 6679, 17127, 2145, 6687, 17121, 1723, 17140, 17155, 6939, 5332, 7479, 6111, 3081, 22368, 4403, 2321, 9923, 4671, 2322, 4966, 10171, 3081, 22368, 4403, 2321, 9923, 4671,

2322, 4966, 1019, 10182, 3976, 1462, 2171, 3515, 16193, 21932, 17038, 5568, 6839, 5768, 338, 16193, 18064, 3485, 22781, 3317, 7417, 5309, 5311, 3161, 2100, 2939, 2473, 2939, 5311, 6046, 6567, 6046, 3338, 3497, 17047, 17062, 4168, 22348, 1433, 2837, 5309, 3366, 4201, 18440, 18472, 17057, 18580, 23288, 23217, 9929, 16050, 18409, 17100, 20760, 2705, 1973, 18412, 15705, 17163, 1973, 22358, 22375, 6486, 2741, 5026, 21940, 1280, 1702, 1402, 7123, 2741, 5026, 3338, 21932, 3485, 17202, 6118, 6967, 2473, 2417, 2939, 23288.

- d. Başmuhasebe Kalemî Arpa Emaneti Defterleri (D. BŞM. APE. d.) nr. 14346.
- e. Başmuhasebe Tersane Emîni Defterleri (D. BŞM. TRE.d.). nr. 14694, 14837.
- f. Başmuhasebe Cebelü Defterleri (D. BŞM. CBL. d.) nr. 17458, 17585, 17586, 17587, 17588, 17620.
- g. Başmuhasebe Matbâh-ı Âmire Defterleri (D. BŞM. MTE.) nr. 11092.
- h. Cebe Yoklama Defterleri (DFE. RZ. d.) nr. 1411, 1420, 125.
- i. Tımar-Zeamet (Ruznamçe) Defteri (DFE. RZ. d.)

8. Bâb-ı Defterî Dosyaları

- a. Haremeyn Muhâsebesi Kalemî, Sultan Mahmud Han Evkâfı (EV. HMD. d.) nr. 3828.
- b. Başmuhâsebe Kalemî, Muhallefât Halîfesi (D. BŞM. MHF) nr. 37/ 43.

II. YAYINLANMIŞ KAYNAK ESERLER

ABDÎ EFENDÎ, *Abdî Tarihi*, (Sad. Faik Reşit Unat), Ankara 1943.

AHMED RESMÎ EFENDÎ, *Hâmiletü'l-Küberâ*, (Haz. Ahmed Nezihi Turan), İstanbul 2000.

ALÎ SEYDÎ BEY, *Teşrifat ve Teşkilât-ı Kadimemiz*, (Haz. N. Ahmet Banoğlu), İstanbul t.y.

ALTINAY, A. Refik, *Âlimler ve San'atkârlar*, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara 1980.

_____, *Lâle Devri*, (Neşr. Abdullah Tanrıkulu- Oktay Enünlü), İstanbul t.y.

AŞIKOĞLU AHMED, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Neşr. Ali Bey), İstanbul 1332.

AYVANSÂRAYÎ, Hafız Hüseyin, *Mecmuâ-i Tevârih*, (Haz. Fahri Çetin Derin-Vahid Çabuk), İstanbul 1985.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Devlet Adamlarına Öğütler Osmanlılarda Devlet Düzeni*, (Der. ve Çev. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara 1969.

DESTARÎ SALİH EFENDÎ, *Destari Salih Tarihi*, (Yay. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1962.

- EBÛ SEHL NUMAN EFENDÎ, *Tedbîrât-ı Pesendide*, (Yay. Haz. Ali İbrahim Savaş), Ankara 1999.
- HADÎDÎ, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, (Haz. Necdî Öztürk), İstanbul 1991.
- HATTÎ MUSTAFA EFENDÎ, *Viyana Sefaretnâmesi*, (Haz. Ali İbrahim Savaş), Ankara 1999.
- HÜSEYİN AYYANSARÂYÎ EFENDÎ, Âli Sati Efendi, Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevami İstanbul Camileri ve Diğer Dinî- Sivil Mimari Yapılar*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul 2001.
- İlmiyye Salnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş), İstanbul 1998.
- KOCA RAGİB MEHMED PAŞA, *Tahkik ve Tevfik*, (Haz. Ahmed Zeki İzgüer), İstanbul 2003.
- MEHMED ŞEM'Î EFENDÎ, *İlâveli Esmâri't-Tevârih Maâ Zeyl*, (Haz. Mehmet Karataş), Kahramanmaraş 2009.
- MEHMET NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, I, (Yay. Faik Reşit Unat-M. A. Köymen), Ankara 1995.
- NEVRES, Abdürrezzak, *Tarihçe-i Nevres*, (Haz. Hüseyin Akkaya), İstanbul 2004.
- ŞEMDANİZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDÎ, *Mür'it-i Tevârih*, I- II, (Yay. M. Münir Aktepe), İstanbul 1974-1978.
- ŞEYHÎ MEHMED EFENDÎ, *Vekâyiü'l-fuzala*, IV, (Neşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.
- TAHİR, Bursalı Mehmed, *Osmanlı Müellifleri*, II, (Haz. Fikri Yavuz-İsmail Öz), İstanbul 1972.
- VAK'ANÜVİS MEHMED SUPHÎ EFENDÎ, *Suphi Tarihi*, (Haz. Mesut Aydın), İstanbul 2007.

III. TETKİK ESERLER

- ABOU-EL HAJ, Rıfa'at Ali, *Modern Devletin Doğası*, (Çev. Oktay Özel-Canay Şahin), Ankara 2000.
- _____, *1703 İsyanı*, (Çev. Çağdaş Sümer), Ankara 2011.
- AÇIK, Eşref Hilmi, *Geçmişten Günümüze Türkiye-Fransa İlişkileri ve Geliştirilebilecek Stratejiler*, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gebze 2007.
- AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi*, İstanbul 2007.
- AHİSHALİ, Recep, *Osmanlı Devleti'nde Reisü'l-küttaplık (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.
- AHMED RASİM, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1326.
- AHMED RESMÎ EFENDÎ, *Sefinetü'r-rüesâ*, İstanbul 1269.

- AHMED RIFAT, *Devhatü'l-Meşâyih ma'a Zeyl*, İstanbul t.y.
 _____, *Devhatü'n-Nükabâ*, İstanbul 1283.
- OSMANZÂDE TA'İB AHMED, *Hadikatül-Vüzerâ*, İstanbul 1271.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I, İstanbul 1990.
 _____, *Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem*, İstanbul 2007.
- AKINCI, Gündüz, *Türk- Fransız Kültür İlişkileri (1071-1850)*, Erzurum 1973.
- AKTEPE, M. Münir, *Patrona İsyanı, 1730*, İstanbul 1958.
 _____, *(1720-1724) Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silâhşör Kemâni Mustafa Ağa'nın Fetih-nâmesi*, İstanbul 1970.
 _____, *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nın Rusya Seferi ve Sefaretnâmesi*, Ankara 1980.
- AKSAN, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2011.
- ALDERSON, A. D., *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İstanbul 1998.
- ALİKILIÇ, Dünder, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler, İmparatorluk Seremonisi*, İstanbul 2004.
- ALTINAY, A. Refik, *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul 2000.
 _____, *Memâlik-i Osmaniyye'de Demirbaş Şarl*, İstanbul 1332.
 _____, *Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul*, İstanbul 2007.
- ALTINDAL, Meral, *Osmanlı'da Harem*, İstanbul 1999.
- ALTUĞ, Uğur, *1740-1755 Tarihli Ecnebi Defterlerine Göre Osmanlı Avusturya Münasebetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2002.
- ALTUNSU, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, İstanbul 1972.
- ARI, Saim, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nâdir Şah I. Mahmud Ehl-i Sünnet Şîi Diyalogu*, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, Urfa 2001.
- ATEŞ, Abdurrahman, *Avşarlı Nâdir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Münasebetleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2001.
- AYDIN, Yusuf Alperen, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Habsburg Anlaşmaları ve Uygulamaları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2001.
- Başbakanlık Osmanlı Araştırma Rehberi*, İstanbul 2000.
- BAYKAL, Ebru, *Osmanlılarda Törenler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Edirne 2008.

- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), İstanbul 2009.
- BEŞİRLİ, Mehmet, *XIX. Yüzyılın Başlarında Bir Âyânın Yaşamından Kesitler, Zile Âyânı İlbaşıoğlu Küçük Ahmet Ağa*, Tokat 2004.
- BİLMEN, Saffet Sıtkı, *Şair Osmanlı Padişahları*, İstanbul 1942.
- BİNGÖL, İrfan, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul 2000.
- BOSTAN, İdris, *Osmanlılarda Bahriye Teşkilâtı XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2003.
- BOZKURT, Nurgül, 1699-1736 Tarihli Ecnebi Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Avusturya Münasebetleri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Samsun 1994.
- BUDAK, Adnan, Mustafa Nazif Efendi’nin İran Elçiliği (1746-1747), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon 1999.
- BUDAK, Mustafa, Osmanlı-Özbek Siyasî Münasebetleri (1510-1740), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 1987.
- CİN, Halil- Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, I, Konya 1999.
- CİN-Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul 1985.
- ÇAĞMAN, Filiz- Zeren Tanındı, *Padişah Portreleri*, İstanbul 1984.
- ÇAPRAZ, Hayri, 1740-1792 Osmanlı-Rus Münasebetleri (Siyasî ve Ticarî), Süleyman Demirel Üniversitesi, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Isparta 1997.
- ÇELİKER, Fahri, *Avusturya’nın ve Türk-Avusturya İlişkilerinin Tarihçesi*, TTK. Ktph. nr. 63314.
- DANIŞMAN, Zuhuri, *Osmanlı Padişahları Serisi*, Sayı 20, İstanbul 1968.
- DANIŞ, İlhami, 1736-1739 Savaşlarında Karadeniz’de Osmanlı Donanması, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2007.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-IV, İstanbul 1971.
- DOĞAN, Mehmet, *Tarih ve Toplum*, İstanbul 1998.
- DURAN, Tülay, *Padişah Portreleri*, İstanbul 1999.
- ERENDİL, Muzaffer, *Tarihte Türk Rus İlişkileri*, Ankara 1975.
- ELMACI, Mehmet Emin, II. Meşrutiyet’ten Lozan’a Kapitülasyonlar, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir 2001.
- ERBAKAN, Cevat, *1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları*, İstanbul 1862.

- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, I, Ankara 1953.
- ERÜNSAL, İ.E., *Türk Kütüphaneleri Tarihi, II, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara 1988.
- EYİCE, Semavi, *Tarih Boyunca İstanbul*, İstanbul 2006.
- EYÜBOĞLU, Anhegger Mualla, *Osmanlı Sarayı'nda Padişahın Evi (Harem)*, İstanbul 1996.
- FERİDUN AHMED BEY, *Münşeatü's-Selâtin*, I, İstanbul 1274.
- FERİDUN, DUKAKİN-ZÂDE, *1736-1739 Türk Avusturya Rus Seferi*, İstanbul 1278.
- FİNKELE, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul 2007.
- FRELLY, John, *Osmanlı Sarayı Bir Hanedanın Öyküsü*, İstanbul 2000.
- GRENARD, Fernad, *Asya'nın Yükseliş ve Düşüşü*, İstanbul 1992.
- GÜRSEL, Haluk F., *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul 1968.
- HAKKI, İbrahim, *Muhtasar Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1323.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 2006.
- _____, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1998.
- HAMMER, J.V., *Büyük Osmanlı Tarihi*, VII-VIII, (Çev. Vecdi Birün), İstanbul 1991.
- HASIRCI, Metin Hasırcızâde, *Osmanlı Tarihi*, III, İstanbul 2003.
- HAYTA, Necdet- Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVI. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Ankara 2008.
- İBRAHİM NAİLİ, *Hadikatü'r-Rüesa*, Süleymaniye Ktph. Esad Efendi Kısmı, nr. 2244.
- İMBER, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul 2006.
- İNCİCYAN, G., *XVIII. Asırda İstanbul*, İstanbul 1976.
- İŞBİLİR, Ömer, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1996.
- İZZİ SÜLEYMAN EFENDİ, *Tarih-i İzzî*, İstanbul 1199.
- JORGA, Nicolai, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I-V, (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005.
- KADI ÖMER EFENDİ, Mahmud I. Hakkında 1157/1744-1160/1747 Arası Ruznâme, (Haz. Özcan Özcan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bölümü, *Mezuniyet Tezi*, İstanbul 1965.

- _____, Ruznâme-i Sultan Mahmud Han (Mahmud I. Hakkında 1153/1740-1157/1744 Arası Ruznâme), (Haz. Yavuz Oral), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bölümü, *Mezuniyet Tezi*, İstanbul 1966.
- KAHRAMAN, Atıf, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Ankara 1995.
- KALANTARI, Yahya, Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı İran Münasebetleri (1797-1834), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1976.
- KARAMÜRSEL, Ziya, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Ondokuzuncu Asrın Yarısına Kadar Malî Tarih Üzerine Bir Bakış, Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri*, TTK. Seri No: 11, İstanbul t.y.
- KARATEKE, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul 2004.
- KARATEPE, Şükrü, *Klâsik Dönem Osmanlı Siyasî Kurumları*, İstanbul 1989.
- KÂTİP ÇELEBİ, *Tuhfetü'l Kibar Fî Esfari'l Bihar*, İstanbul 1973.
- _____, *Takvimü't- Tevârih*, İstanbul 1146.
- KARPAT, H. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesi, Toplumsal Değişim ve Nüfus*, Ankara 2002.
- KAZICI, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1999.
- _____, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul 2003.
- KILIÇ, Remzi, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, İstanbul 2006.
- _____, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasî Anlaşmaları*, İstanbul 2002.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, İstanbul 1989.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir, *Osmanlı Padişahları*, Ankara 1965.
- KOÇU, R. Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul 2002.
- _____, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, İstanbul 2004.
- _____, *İstanbul Camileri*, İstanbul t.y.
- _____, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, İstanbul 1934.
- KORKUT, Hasan, *Osmanlı Elçileri Gözü İle Avrupa*, İstanbul 2007.
- KOTAN, Necati, *Patrona Halil ve İsyanı*, Ankara 1973.
- KUMBARACILAR, İzzet, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938.
- KUMKALE, Tahir Tamer, *Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul 1997.

- KURAT, A. Nimet, *Prut Savaşı ve Barışı*, II, Ankara 1953.
- _____, *Rusya Tarihi*, Ankara 1948.
- _____, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1993.
- _____, *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara 1970.
- _____, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1970.
- KURDAKUL, N., *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul 1981.
- KURTARAN, Uğur, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri*, Kahramanmaraş, 2009.
- KURTOĞLU, Fevzi, *1736-1737 Seferine İştirak Eden Bir Türk Denizcisinin Hatıraları*, İstanbul 1935.
- KÜÇÜK ÇELEBİ-ZÂDE İSMAİL ASIM, *Tarih*, İstanbul 1282.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1590)*, I, İstanbul 1962.
- _____, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomasi)*, İstanbul 1994.
- LAMARTİNE, Aphonse De, *Osmanlı Tarihi*, II, İstanbul 2006.
- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kırıatlı), Ankara 2000.
- LÜTFİ PAŞA, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341.
- MANTRAN, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I, (Çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan), Ankara 1990.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, (Çev. Server Tanilli), İstanbul 1991.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, I-V, İstanbul 1996.
- MEHMED ŞÂKİR, *Yeni Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1330.
- MEHMED TEVFİK, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1328.
- MERAM, Ali Kemal, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, İstanbul 1969.
- MERTAYAK, Aydın, Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnâmesi (1722-1723), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Tokat 2005.
- MUAHEDAT MECMUASI, II-III, İstanbul 1294, 1297.
- MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul 2007.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayicü'l-Vukuat*, II-III, İstanbul 1327.
- MUSTAFA MÜNİF, *Fetihnâme-i Belgrad*, Süleymaniye Ktph. Esad Ef. Kısmı, nr. 365513.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara 2007.

- OSMAN, Rıfat, *Edirne Sarayı*, Ankara 1957.
- ÖZKAN, Abdullah, *Osmanlı Tarihi, 1299-1922*, İstanbul 2005.
- ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, İstanbul 1994.
- _____, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2008.
- PAKALIN, M. Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1983.
- PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu (Son Üç Yüz Yıl) Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, İstanbul 1997.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul 1988.
- PAZAN, İbrahim, *Padişah Anneleri*, İstanbul 2000.
- QUATAERT, Donalt, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2008.
- RAGİB PAŞA, *Fethiye-i Belgrad*, Süleymaniye Ktph. Esad Ef. Kısmı nr. 365512.
- RÂŞİD MEHMED EFENDİ, *Tarih*, I-V, İstanbul 1282.
- RENDİ, Günel, *Padişah Portreleri*, Konya 1999.
- ROİDER, Karl, *Austrias Eastern Questions (1700/ 1780)*, New Jersey 1982.
- SAADEDİN, Müstakimzâde Süleyman, *Devhatü'l-Meşâyih*, İstanbul 1978.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, İstanbul 2008.
- _____, *Osmanoğullarının Ünlü Kadın Sultanları*, İstanbul 2007.
- SAKİN, Orhan, *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremi*, İstanbul 2002.
- SARICAOĞLU, Fikret, *Sultan I. Abdülhamit (1774-1789)*, İstanbul 2001.
- SABEV, Orlin, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*, (Çev. Orhan Sakin), İstanbul 2006.
- SALZMAN, Ariel, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Regime'i*, İstanbul 2011.
- SAZ, Leyla, *Harem'in İç Yüzü*, (Düz. Sadi Borak), İstanbul 1974.
- SELÂHİ, *Zapt-ı Vekayî-i Yevmiye*, İstanbul Üniv. Ktph. TY.nr 2518, İstanbul t.y.
- SENDER, Oral, *Ankâ'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara 2000.
- _____, *Siyasî Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, I, İstanbul 2000.
- SERTOĞLU, Mithat, *Osmanlı Tarih Lugati*, İstanbul 1986.
- _____, *Topkapı Sarayında Gündelik Hayat*, Ankara 1946.
- _____, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul 1973.
- _____, *Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 1962.
- SEVİNÇ, Necdet, *Osmanlı'nın Yükseliş ve Çöküşü*, İstanbul 2007.

- SEYREK, Ahmet, *Dünyaya Hükmeden Osmanlı Padişahları*, İstanbul 2007.
- SHAW, Stanford J-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1962.
- SİLAHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Silahdar Tarihi*, I-II, İstanbul 1928.
- SÖZEN, Metin, *Devletin Evi Saray*, İstanbul 1990.
- Sultan Mahmud-ı Evvel Zamanında Fransa Muahedesi*, Üniv Ktph. TY. nr. 2770.
- SÜMER, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, İstanbul 1976.
- ŞAHİN, Soner, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmed ve I. Mahmud Dönemi (1703-1754)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2009.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Haluk, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul 2005.
- ŞEN, Adil, *Osmanlı'da Dönüm Noktası (III. Selim'in Hayatı ve Eserleri)*, Ankara 2003.
- TANERİ, Aydın, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Devrinde Vezir-i Azamlık*, Ankara 1974.
- TANIŞIK, İbrahim Hilmi, *İstanbul Çeşmeleri*, I, İstanbul 1968.
- TANSEL, Selahhatin, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, İstanbul 1999.
- TEZCAN, Hülya, *Osmanlı Sarayının Çocukları, Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri*, İstanbul 2006
- TOGAÇ, Süleyman, Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin İran Sefaretnâmesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2000.
- Topkapı Sarayı Arşivi Katologu, Fermanlar*, I, Fasikül, No. E. 1-12476, (Haz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı-İbrahim Kemal Baybora-Ülkü Altındal), Ankara 1985.
- TURAN, Tufan, 19. Yüzyılın İkinci Yarsısında Osmanlı-Hollanda İlişkileri, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya 2007.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 2001.
- _____, *Harem*, II, Ankara 2001.
- _____, *Harem'den Mektuplar*, I, İstanbul 1956.
- _____, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, İstanbul 1954.
- UMUR, Saha, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul 1980.
- UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara 1984.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1970.
- _____, *Osmanlı Devleti Tarihi*, I-V, İstanbul 1988, 1995.

- _____, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965.
- _____, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1998.
- ÜRKÜNDAĞ, Ayhan, Ahmed Dürrî Efendi'nin İran Sefaretnâmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Afyon 2006.
- YAMANLAR, Emine Aşan, *Padişahların Dilinden Osmanlı Tarihi*, Ankara 2003.
- YERASİMOS, Stefan, *Sultan Sofraları, 15. Ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Saray Mutfağı*, İstanbul 2002.
- YILMAZ, Ömer Faruk, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, III, İstanbul 1999.
- YÜCEBAŞ, Hilmi, *Şair Padişahlar*, İstanbul 1960.
- Yücel, Yaşar- A. Sevim, *Türkiye Tarihi*, II-V, Ankara 1989, 1990.
- YÜCEL, Yaşar- Ali Sevim, *Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih Yavuz Kanuni*, Ankara 1991.

IV. MAKALELER-BİLDİRİLER

- "I. Mahmud", *Osmanlı/Hanedan*, XII, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 183-188.
- "III. Ahmed", *Osmanlı/Hanedan*, XII, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 176-182.
- ABOU-EL HAJ, Rıfa'at, "Karlofça'da Osmanlı Diplomasisi", II, *Tarih ve Toplum*, S. 192, İstanbul 1999, s. 359-365.
- AHISHALI, Recep, "Divan-ı Hümayûn Teşkilâtı", *Osmanlı*, VI, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 24-33.
- AHUNBAY, Zeynep, "Osmanlı Medreseleri", *Osmanlı*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 301-308.
- AKKÜNDÜZ, Murat, "Klâsik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtında Şeyhülislâmlık", *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 847-854.
- AKTEPE, M. Münir, "Nevşehirli İbrahim Paşa", *İA*, IV, İstanbul 1979, s. 334-339.
- _____, "Ahmed III", *DİA*, I, İstanbul 1985, s. 35-42.
- _____, "Hekimoğlu Ali Paşa", *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 166-170.
- _____, "Mahmud I", *İA*, VII, İstanbul 1989, s. 158-165.
- _____, "Nâdir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tâvus Hakkında", *TD.*, S. 28-29, İstanbul 1975, s. 113-122.
- _____, "Nâdir", *İA*, IX, İstanbul 1964, s. 21-31.
- _____, "Topal Osman Paşa", *İA*, XII, İstanbul 1995, s. 439-442.

- _____, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul’un Nüfus Meselesine Dair Vesikalar”, *Türk Dünyası*, IX/ 13, İstanbul 1958, s. 7-15.
- ATEŞ, Abdurrahman, “Nâdir Şah Afşar’ın Ölümünden Sonra İran’da Hâkimiyet Mücadelesi ve Osmanlı Devleti’nin İran Politikası”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, VIII, Aralık Afyon 2005, s. 53-64.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Avârız”, *İA*, II, İstanbul 1990, s. 13-19.
- BAŞTAV, Şerif, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa”, *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 169-175.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Patrona Halil Ayaklanması ile İlgili Kaynaklar Hakkında”, *IV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1948, s. 181-184.
- BAYSUN, Cavid, “Ahmed II”, *İA*, I, İstanbul 1987, s. 161-164.
- _____, “Ahmed Paşa (Humbaracı)”, *İA*, I, İstanbul 1989, s. 199-205.
- _____, “Bağdad”, *İA*, C. II, İstanbul 1989, s. 194-213.
- _____, “Mehmed IV”, *İA*, İstanbul 1988, s. 547-557.
- _____, “Murad IV”, *İA*, VII, İstanbul 1992, s. 625-647.
- _____, Esad Efendi”, *İA*, IV, İstanbul 1989, s. 359-362.
- BAYUR, Y. Hikmet, “Nâdir Şah Afşar’la I. Sultan Mahmud Arasında Hindistan Seferi Hakkında Teâtî Olunan Mektuplar”, *VI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1952, s. 325-340.
- BENDA, Kalman, “XV. Asırda Osmanlı-Macar Münasebetleri”, *İ. Ü. T. D.*, S. 28, İstanbul 1975, s. 53-83.
- BEYDİLLİ, Kemal, “İsveç”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 103-118.
- BİNARK, İsmet, “Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Mevcut Nâme-i Hümayûn Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri”, *Türk- Rus İlişkilerinde 500. Yıl 1491-1992*, 12-14 Aralık, Ankara 1992, s.197-211.
- BOZKURT, Nebi, “Bahriye”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 195-199.
- BOZKURT, Nurgül, “Avusturya Kapı Kethüdalığı (1700-1736)”, *OTAM*, S. 13, Ankara 2002, s. 245-259.
- _____, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Avusturya Ticarî Münasebetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, İzmir 1977, s. 187-194.
- BUDAK, Mustafa, “Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti”, *Türkler*, XVIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 488-515.
- ÇABUK, Vahid, “Osmanlı Haremi”, *Osmanlı Teşkilât ve Siyaset Kültürü*, İstanbul 1996, s. 99-112.

- _____, “Osmanlı Devlet Teşkilâtının İçtimaî Hüviyeti”, *Osmanlı Teşkilât ve Siyaset Kültürü*, İstanbul 1996, s. 112-118.
- ÇİÇEK, Kemal, “II. Viyana Kuşatması ve Avrupa’dan Dönüş”, *Türkler*, IX, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 746-764
- ÇOLAK, Songül, “Patrona Halil Ayaklanması’nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahttaki Etkileri”, *Türkler*, XII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 525-530.
- DARKOT, Besim, “Tuğra”, *İA*, XII/ 2, İstanbul 1997, s. 5-12.
- DAVİD, Geza, “Budin”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 456-467.
- DENY, J., “Rikap”, *İA*, IX, İstanbul 1989, s. 741-744.
- DERİN, F. Çetin, “Osmanlı Devleti’nin Siyasî Tarihi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 985-999.
- DİNÇER, Ferruh-Aşkın Yaşar, “Osmanlı Döneminde Atlı Sporlar”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 616-624.
- DOĞAN, Muhammed Nuri, “Esad Efendi, Ebû İshakzâde”, *DİA*, XI, İstanbul 1993, s. 338-340.
- EMECEN, M. Feridun, “Ahmed Paşa, Şehlâ”, *DİA*, İstanbul 1989, s. 214-218.
- _____, “Osmanlı Devleti’nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı İlk Münasebetler ve İç Yansımaları”, *Tarihten Günümüze Türk-İran Sempozyumu*, 16-17 Aralık 2002, Konya, s. 33-49.
- _____, “Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti”, *Genel Türk Tarihi*, VI, Ankara 2002, s.53-80.
- ERAVCI, Mustafa, “Safevi Hanedanı”, *Türkler*, VI, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 882-892.
- ERCAN, Yavuz, “Yavuz Sultan Selim Dönemi”, *Türkler*, IX, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 431-438.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s. 69-78.
- ESEMENLİ, Deniz, “Topkapı Sarayı Mimarisi”, *Osmanlı*, II, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 573-591.
- GENCER, Ali İhsan, “Osmanlı Türklerinde Denizcilik”, *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 569-588.
- GENÇ, Mehmet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara 1999, s. 45-60.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Nişancı”, *İA*, IX, İstanbul 1992, s. 299-302.
- _____, “Kanuni Sultan Süleyman’ın 1566 Szigetvar Seferi ve Hazırlıkları”, *Tarih Dergisi*, XVI, S. 21, İstanbul 1966, s. 550-560.

- GÜLER, Mustafa, “1150/1737 Osmanlı İsveç Ticaret Antlaşması”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, IX, Afyon 2007, s.
- GÜLSOY, Ersin, “XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz’de Osmanlı Hâkimiyeti”, *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 589-598.
- H. T., “Vezir”, *İA*, VI, İstanbul 2005, s. 309-317.
- HASÂNİ, Atâullah-i, “İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı-İran İlişkilerinde Krizin Nedenleri (968-1049/1577-1699)”, *Tarihten Günümüze Türk-İran Sempozyumu*, 16-17 Aralık 2002, Konya, s. 15-33.
- HUART, Cl., “Kazasker”, *DİA*, IX, İstanbul 2006, s. 630-634.
- ISSAWİ, Charles, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600-1914)”, *Osmanlı ve Dünya*, (Haz. Kemal Karpat), İstanbul 2000, s. 150-165.
- IŞIKSÖZ, Fazıl, “Başbakanlık Arşivinde Yeni Bulunmuş Olan ve Sadreddin-zâde Telhisi Mustafa Efendi Tarafından Tutulduğu Anlaşılan H. 1123 (1711) -1148 (1735) Yıllarına Ait Bir Ceride (Jurnal) ve Eklentisi”, *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1973, s. 508-534.
- ITZKOWİTZ, Norman, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu”, *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 519-527.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Eğitim ve Bilim”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul 1999, s. 221-359.
- İLGÜREL, Mücteba, “Ahmed III”, *DGBİT*, X, İstanbul 1989, s. 114-137.
- _____, “III. Osman, III. Mustafa”, *DGBİT*, XI, İstanbul 1993, s. 83-95.
- _____, “Kanuni Sultan Süleyman”, *DGBİT*, XI, İstanbul 1989, s. 32-45.
- _____, “Mustafa Paşa, Köse”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 345-347.
- İNALCIK, Halil, “18. Yüzyılda Merkezîyetçiliğin Zayıflaması, Âyân-ı Vilâyet”, *Devleti Âliyye*, I, İstanbul 2009, s. 333-339.
- _____, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, *Türk- Rus İliklerinde 500. Yıl 1491-1992*, 12-14 Aralık, Ankara 1992, s. 25-39.
- _____, “Padişah”, *İA*, IX, İstanbul 1989, s. 491-495.
- _____, “Reisü’l-küttaplık”, *İA*, IX, İstanbul 1991, s. 671-683.
- _____, “Siyaset, Ticaret, Kültür Etkileşimi”, *Osmanlı Uygarlığı*, II, (Yay. Haz. Halil İnalcık-Günsel Renda), Ankara 2002, s. 116-156.
- _____, “Türkler”, *İA*, XII, İstanbul 1988, s. 286-308.
- İPŞİRLİ, Mehmed, “Damadzâde Ahmed Efendi”, *DİA*, VIII, İstanbul 1989, s. 443-445.

- _____, “Kazasker”, *DİA*, IX, İstanbul 2006, s. 634-68.
- _____, “Dürri Mehmed Efendi”, *DİA*, X, İstanbul 1990, s. 35-37.
- _____, “Mehmed Zeynî Efendi”, *DİA*, XXVIII, İstanbul 2004, s. 541-542.
- _____, “Mustafa Efendi, Feyzullah Efendizâde”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 297-298.
- _____, “Elçi”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 588-595.
- _____, “Osmanlı Vekayinâmelerinde İran (XVI-XVII. Asırlar), *Tarihten Günümüze Türk-İran Sempozyumu*, 16-17 Aralık 2002, Konya, s. 49-57.
- _____, “Osmanlı’da Cuma Selâmlığı”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 154-159.
- _____, Abdullah Naîli Paşa”, *DİA*, I, İstanbul 1989, s. 124-125.
- KAFALI, Mustafa, “Altın-Orda Hanlığı”, *Türkler*, VIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 397-411.
- KARACA, Behset, “Safevi Devleti’nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri”, *Türkler*, IX, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 409-418.
- KARAL, E. Ziya, “Ahmed III”, *İA*, I, İstanbul 1988, s. 165-168.
- KARAL, Enver Ziya, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat’a Kadar Siyasi Tarih”, *Osmanlı Uygarlığı*, I, (Yay. Haz. Halil İnalcık- Günsel Renda), İstanbul 2004, s. 30-235.
- KARATEPE, Şükrü, “Tanzimat Reformları ve Çelişkiler”, *Türkler*, XIV, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 710-721.
- KARPAT, Kemal, “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, *Osmanlı ve Dünya*, (Haz. Kemal Karpat), İstanbul 2000, s. 119-145.
- KAZIZEV, Şapı, “Ekonomik Çekişmenin Neticesi Olarak Türk-Rus Savaşları”, *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s.77-98.
- KILIÇ, Orhan, “Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Kıtılıklar”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 715-725.
- KIRZIOĞLU, Fahreddin, “Nâdir Şah’ın 1744 Kars Muhasarası ve Bunu Anlatan Emekli Kars Kadısı Osman Saf’ın Risalesi”, *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler*, I, Ankara 1983, s. 13-50.
- KOÇ, Yunus, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Yapısı (1300-1900)”, *Osmanlı*, V, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 503-512.
- KOÇU, Reşat Ekrem, “Ali Paşa, Hekimoğlu”, *İA*, I, İstanbul 1989, s. 333-335.

KÖSE, Osman, “Kırım’ın Ruslar Tarafından İşgâl ve İlhakı”, *Türkler*, XVIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 349-360.

_____, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Esir Mübadelesi”, *XII. Türk Tarih Kongresi Kongeye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2002, s. 536-549.

_____, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Münasebetleri”, *Osmanlı*, (Ed. Güler Eren), I, Ankara 1999, s. 256-268.

KRAMERS, J. H., “Şeyhülislâm”, *İA*, XI, İstanbul 1993, s. 481-485.

_____, “İran”, *İA*, VII, İstanbul 1992, s. 1013-1030.

KUNT, Metin, *Siyasi Tarih (1600-1789)*, *Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi*, II, (Haz. Sina Akşin, Metin Kunt, Suraiya Faroqhi, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan), İstanbul t.y., s. 101-156.

_____, “Siyasi Tarih 1300-1600”, *Doğuştan Yükselişe Osmanlı Tarihi*, (Haz. Sina Akşin, Metin Kunt, Suraiya Faroqhi, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan), İstanbul t.y., s. 21-144.

KURAN, Ercümen, “Karlofça’dan Tanzimat’a Osmanlı Tarihçiliği”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Mesleleri Kollokyumu*, Elazığ 1990, s. 151-157.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Tahmasb II”, *İA*, C. XI, İstanbul 1970, s. 647-655.

_____, “Vekayinüvis”, *Makaleler*, İstanbul 1994, s. 115-125.

MANRTAN, Robert, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ticaretin Değişmesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, III, İstanbul 1987, s. 159-175.

MARDİN, Ebûl’ulâ, “Kadı”, *İA*, VI, İstanbul 1992, s. 42-46.

MCGOWEN, Bruce, “Âyânlar Çağı, 1699-1812”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, (Ed. Halil İnalcık- Donalt Quataert), İstanbul 2004, s. 759-885.

NOVESELTSEV, A. P., “XV. Yüzyıl İle XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri”, *Türk- Rus İlişkilerinde 500. Yıl 1491-19992*, 12-14 Aralık, Ankara 1992, s. 73-81.

ORHONLU, Cengiz, “Mustafa II”, *İA*, VIII, İstanbul 1989, s. 695-697.

ORTAYLI, İlber, “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”, *Türk- Rus İlişkilerinde 500. Yıl 1491-19992*, 12-14 Aralık, Ankara 1992, s.120-130.

ORESHKOVA, Svetlana, “1683-1737 Yılları Arasında Rus-Türk İlişkileri”, *Türk- Rus İlişkilerinde 500. Yıl 1491-19992*, 12-14 Aralık, Ankara 1992, s. 121-125.

_____, “Rus-Osmanlı Savaşları: Sebepleri ve Bazı Tarihi Sonuçlar”, *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 56-74.

- ÖZ, Mehmet, “II. Viyana Seferi’ne Kadar XVII. Yüzyıl”, *Türkler*, IX, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Beşir Ağa, Hacı Moralı”, *DİA*, V, İstanbul 2006, s.555-556.
- _____, “Cülûs”, *DİA*, VIII, İstanbul 1990, s. 108-114.
- _____, “Edirne Vak’ası”, *DİA*, X, İstanbul 2005, s. 445-450.
- _____, “Humbaracı Ahmed Paşa”, *DİA*, XVIII, İstanbul 2006, s. 351-360.
- _____, “Mahmud I”, *DİA*, XXVII, İstanbul 2000, s. 348-352.
- _____, “Mustafa II”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 275-280.
- ÖZCAN, Tahsin, “Mehmed Said Efendi, Halil Efendizâde”, *DİA*, XXVIII, İstanbul 2004, s. 523-524.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, XIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 699-709.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 802-822.
- _____, “Osmanlı Döneminde Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 843-847.
- ÖZTÜRK, Sait, “Osmanlı Devleti’nde Tüketicinin Korunması”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 850-860.
- _____, “I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri”, *Osmanlı*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 435-442.
- ÖZTÜRK, Temel, “Osmanlılarda Narh Sistemi”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 861-871.
- ÖZTÜRK, Yücel, “Kırım Hanlığı”, *Türkler*, VIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 480-513.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, “Karlofça”, *İA*, VI, İstanbul 1991, s. 346-350.
- _____, “Kaptan Paşa”, *İA*, VI, İstanbul 1991, s. 206-210.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Hazine Gelir ve Giderleri”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1976, s. 1389-1406.
- SAK, İzzet, “1736-1741 Yılları Arasında İstanbul’a Gelen İran Elçilerinin Bazı Masrafları”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 16, s. 117-161.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Mahmud I”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, s. 53-57.
- _____, “Sultan I. Mahmud”, *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul 2004, s. 328-347.

- SARICAOĞLU, Fikret, “Hacı İvaz Paşa”, *DİA*, XI, İstanbul 1996, s. 487-489.
- SARICIK, Murat, “Osmanlı Devleti’nde Nakibü’l-Eşraflık Kurumu”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 385-393.
- SAVAŞ, Ali İbrahim, “Osmanlı Diplomatiğine Ait Nâme-i Hümayûn Ahidnâme-i Hümayûn ve Mektup Tahlilleri”, *OTAM*, S. 7, Ankara 1996, s. 219-233.
- _____, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi”, *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 643-659.
- _____, “Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik İlişkiler”, *Türkler*, IX, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 555-566.
- _____, “Osmanlı Diplomasisinde El-Kadimu Yüzaru Kaidesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof Dr. M. Münir Aktepe’ye Armağan)*, S. XV, İstanbul 1997, s. 431-457.
- _____, “Osmanlı Elçilerinin Resm-i Kabul Protokolleri”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 11, İzmir 1996, s. 111-124.
- _____, “Osmanlı Elçilerinin Sefaret Güzergâhları”, *Toplumsal Tarih*, S. 27, (Mart), İstanbul 1996, s. 54-62.
- _____, “Takrîr-i Ahmed Merâmî Efendi (Azak Muahddidi Ahmed Merâmî Efendi’nin 1740/ 1741 Sınır Tespit Çalışmaları”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, XVI, Sayı 29’dan ayrı basım, Ankara 1996, s.54-62.
- _____, “XVIII. Asırda Osmanlı Avusturya İlişkileri”, *Askeri Tarih Bülteni*, S.32, Ankara 1992, s. 23-54.
- SERÇELİK, Seyit, “Rus İmparatorluğu’nun Avrupa İmparatorluğu’nun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı ve Çarlık Rusyası’nın Türklere Yönelik Politikaları”, *Türkler*, XVIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 385-399.
- SERTOĞLU, Mithat, “İstanbul”, *İA*, V/2, İstanbul 1992, s. 1214-1244.
- SEVİN, Necla Arslan, “XVIII. ve XIX. Yüzyıl Sahil Sarayları”, *Osmanlı*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 429-434.
- SPULER, Bertol, “1739 Belgrad Barış Antlaşması’na Kadar Avusturya Devleti Tarafından İstanbul’a Gönderilen Elçiler”, (Çev. Ali İbrahim Savaş), *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Eylül 2003, s. 56-84.
- SUBAŞI, Hüsrev, “Hattat Osmanlı Padişahları”, *Osmanlı*, II, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 450-460.
- ŞABÂNİ, Rıza, “Efşariye ve Zendiye Döneminde (H. 1135-1240/ M. 1723-1796) İran-Osmanlı İlişkileri”, *Tarihten Günümüze Türk-İran Sempozyumu*, 16-17 Aralık 2002, Konya, s. 79-87.

- ŞAHİN, Bekir, “I. Mahmud”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1993, s. 46-76.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi N., “Osmanlı Padişahlarının Âkıbetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme”, *V. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1960, s. 411-431.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, *İÜİFM*, XXXIII, S. 14, Sabri Ülgener’e Armağan, İstanbul 1987, s. 111-150.
- TOGAN, İsenbike, “Altınordu Çözülürken Kırım’a Giden Yol”, *Türk- Rus İliklerinde 500. Yıl 1491-1992*, 12-14 Aralık, Ankara 1992, s. 39-65.
- TUKİN, Cemal, “Pasarofça”, *İA*, IX, İstanbul 1964, s. 514-523.
- ULUÇAY, M. Çağatay, “Saraylı Kadınlara Ait Mektuplar Üzerinde Bir Araştırma”, *V. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1960, s. 423-430.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, “XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Türkler*,. (Ed. Güler Eren), XII, Ankara 2002, s. 512-524.
- _____, “Defterdâr”, *İA*, III, İstanbul 1989, s. 506-508.
- _____, “Hatt-ı Hümayûn”, *İA*, V, İstanbul 1985, s. 373-375.
- _____, “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”, *Belleten*, XXXIX, S. 156, Ankara 1975, s. 666-672.
- ÜLGEN, Aynur, “Osmanlı Saray, Kasır ve Köşkleri”, *Osmanlı*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 400-427.
- ÜNGÖR, Ertem Ruhi, “Osmanlı’da Türk Musikîsi ve Çalgılar”, *Osmanlı*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 577-583.
- ÜSTÜN, İsmail Safa, “İran (Safeviler’den Günümüze Kadar), *DİA*, XII, İstanbul 2000, s. 400-412.
- VOCELKA, Karl, “Osmanlı Avusturya Çekişmelerinin Dahili Etkileri”, *Tarih Dergisi*, XXXI, İstanbul 1977, s. 15-25.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin, “XVIII. Yüzyıl: Islahat Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Genel Türk Tarihi*, VII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 479-511.
- YAZICI, Tahsin, “Şah İsmail”, *İA*, XI, İstanbul 1970, s. 275-279.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul 1994, s. 156-171.
- YILDIRAN, İbrahim, “Türk Kültüründe Atlı Hedef Okçuluğu Olarak Kabak Oyunu ve Osmanlılardaki Görünümü”, *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 625-634.

EKLER

Ek 1. Hatt-ı Hümâyûnlardan Çeviriyazılar

1. BOA. HH. nr.6 / 184.

Siz ki dergâh-ı mu'allâm yeniçerileri, çorbacıları ve odabaşılar ve eskiler ve bayrakdarlar ve zâbitân ve neferât kullarımsız. Sizi selâm-ı meserret-peyâm-ı mülûkânem ile taltif iderim, berhûdâr olasız. Ecdâd-ı izâmım zamân-ı sa'âdet-iktirânlarında bu Devlet-i Aliyye'de niçe gûne hidmetiniz sebkât eyledükden mâ'adâ, husûsâ bu def'a cülûs-ı hümâyûn-ı meymenet-makrûnumda azîm hidmetünüz zuhûra gelmekle du'â-yı hayr-ı pâdişâhaneme mazhar olmuşsuzdur. Nân u nemekim size halâl olsun. İmdi taraf-ı hümâyûn-ı mülûkânemden nasb olan ağanıza kemâ-yenbagî itâ'at ve ocağımızın kânûn-ı kadîmine ri'âyet idüp, ulû'l-emre imtisâl ile Alemleri yoktan var iden Allâhü azimü's-şânın ve peygamber-i âhirü'z-zamânın emrini yerine getiresiz. Ve erâzil ü eşkiyâ sâbit- kadem olasız. Cümlenizi Cenâb-ı Hakk'a emânet eyledim.

2. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 138.

Sen ki Bağdad vâlisi serasker-i zafer-rehberim Ahmed Paşasın, seni selâm-ı şâhânem ile taltif eyledikten sonra malûmun ola ki taraf-ı hümâyûnumdan murahhas olduğun müsâlâha hitâm bulmamış mülâhazasıyla Tebriz'in Devlet-i Aliyyem hududunda kalması için bundan akdemce sana hitâben hatt-ı hümâyûn-ı celâlet-makrûn sâdır ve baş çuhadarım ile gönderilmişti. Bâdehu divân kâtibin ile gönderilen kâğıtlar manzûr-ı hümâyûnum ve nehr-i Aras'tan kat-i hudut ile akd-i müsâlâha mün'akid olduğu malûm-ı hümâyûn-ı mülûkânem olub bu vechile in'ikad-ı müsâlâha makbûl-i hümâyûnum olmuştur. Bundan sonra dahi elçiler gidip gelince ve kat-i hudut ile bu emr-i müstahsen hitam bulunca yine her emirde ihtiyat ile hareket ve bundan akdem baş çuhadarım ile gönderdiğim hatt-ı hümâyûnı memhûren göndersin.

3. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 138.

Sen ki vezir-i âzamım ve vekili mutlakım Ali Paşa'sın seni selâmı şâhânem ile taltif eyledikten sonra Tebriz taraflarının ahvaline ve ol caniblerin umur ve hususuna vukufi tamim olup muktezayı vakt ve hale göre münasib olan vech ne ise ikitizası ve münasib gördüğün vechile hareket eylemen reyine havale olunmağla

maiyetinde olan vüzerâdan her kangisin münasib görür isen ol cânibe serasker nasb ve tayin ve iktiza eden umur ve husus gereği gibi tenbih ve tavsiye ve bir gün evvel rikâb-ı hümayûnuma gelmeğe müsaraat eyliyesin.

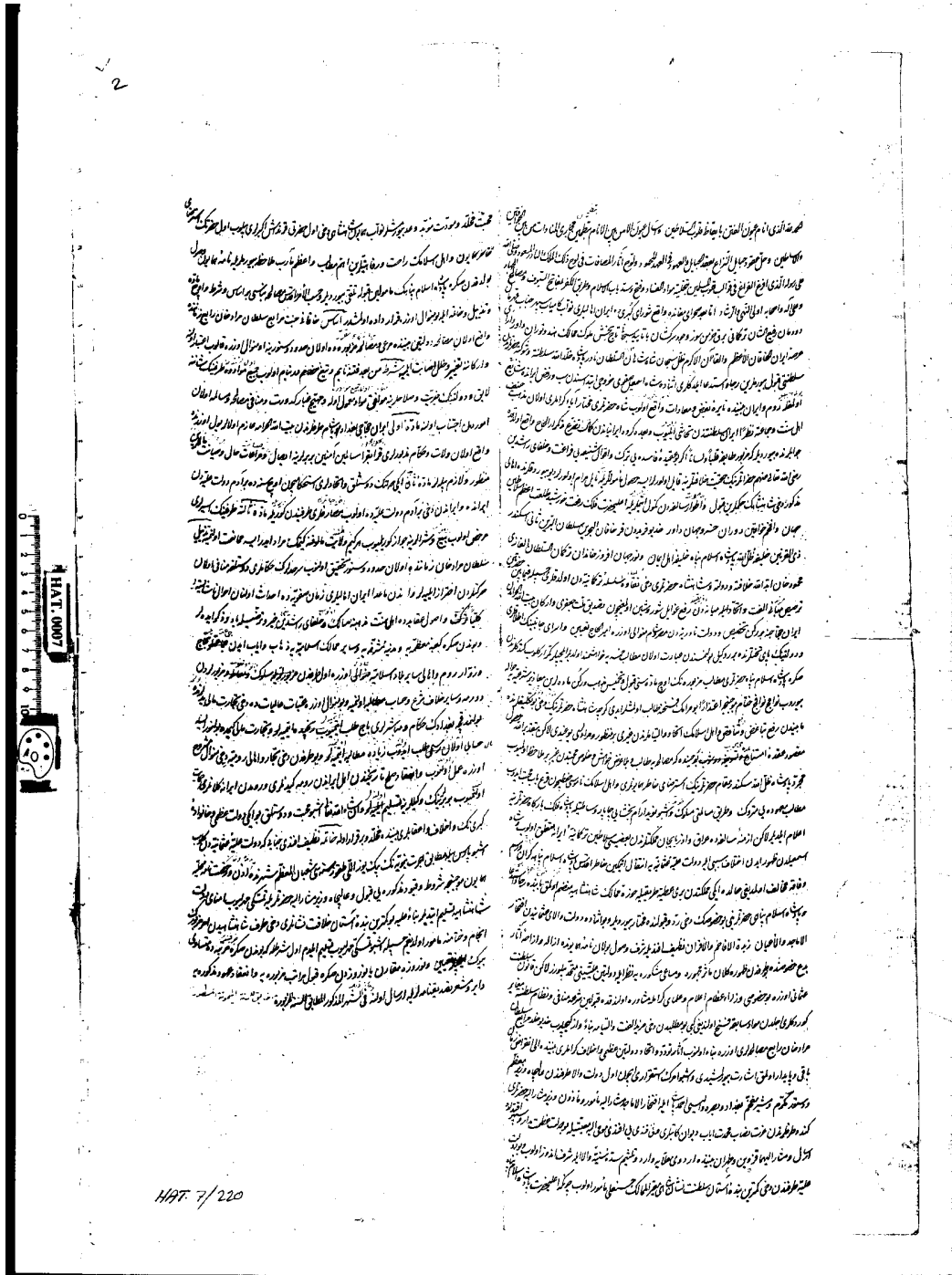
4. BOA. HH. nr. 6 /123.

Sen ki vezîr-i azam ve vekil-i mutlakımsın. Bâis-i sūdûr-ı hatt-ı hümayûnum oldur ki, dergâh-ı muallâm yeniçerileri ocağının ve sâir süvari ve piyade ocaklarının ağalarından ve zâbitândan seferde ve hazerde bu ana dek zuhûra gelen gayret ü hamiyet ve sadakât ü istikâmet bilcümle ma'lum ve hidmetleri makbûl-ı hümayûnum olup, cümlesi dua-yı hayr-ı padişâhaneme mazhar oldukları memu'nuzdur.

5. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 138.

Sen ki Bağdad valisi serasker-i zafer-rehberim Ahmed Paşasın. Seni selâm-ı şahânem ile taltif eyledikten sonra malûmun ola ki taraf-ı hümayûnumdan murahhas olduğun müsâlaha hitam bulmamış mülâhazasıyla Tebriz'in Devlet-i Aliyyem hududunda kalması için bundan akdemce sana hitaben hatt-ı hümayûn-ı celâdet-makrun sâdır ve baş çuhadarım ile gönderilmişti. Bâdehu divan kâtibin ile gönderilen kâğıtlar manzur-ı hümayûnum ve nehr-i Aras'tan kat'i hudut ile akd-i müsâlalaha mün'akid olduğu malûm-ı hümayûn-ı mülûkânem olmuştur. Bundan sonra dahi elçiler gidip gelince ve kat-i hudud ile bu emr-i müstahsen hitam bulunca yine her emirde ihtiyat ile hareket ve bundan akdem baş çuhadarım ile gönderdiğim hatt-ı hümayûnı memhuren gönderesin. Sene 12 Ramazan 1144.

Ek 1. Hatt-ı Hümayûn Orijinallerinden Örnekler

1.29 Zi'hicce 1159 tarihli Sultan Mahmud I. ile Nâdir Şah arasında yapılan ahidname suretinin tercümesi

بودن و طوقدن و خفت و له خطه چون معیار بنامه
اولان و فک ترم سدر

بود که
س که چنانکه بر این معیار چنانچه چنانچه چنانچه
ش نامه فرید معزز و صاحب ادب و حکومت اولان که بر این نامه
عایشه عثمانیه دن اعطیخت فک رفت سلطان التبرین و اجرب
خادم الحرمين الشريفين ثانی که در ذی القریین خاقان کرد
بارگاه انجم چشم خدمت سار سپاه فرید و نخدم عظم
سلاطین جهان و انجم خاقان دوران خلیفه سلیمان جاه
و خاقان علی الله پادشاه اسلام نجاه خدایه ظلال
خلافت فی الارضین خیر نور تکلیف امر و فرما نایب حال اضداد دار السلام
و بصره و ایسی و قلمو ساد و نور بر عظم و کسور کرم و شیر خرم
منعم احمد پادشاه عزیز و افتخار الامجد و الاحسان قطب المصطفی
موجب دولین اولی و ج و اوزره و دینین بنده و عهده
امر تکلیف بنده نامور و نامور اولوب و اقدی موی الیه
نامه ایا و بنده کلوب حال تو و زبیر من را بر عزیزی و طوقدن

HAT. 6/193-C

HAT. 0006

3. İran Şahı İbrahim Şah'dan Sultan Mahmud'a gönderilmek üzere
İran elçisi Mustafa Han'a gönderilen nâmenin Farsça sureti

Ek 2. Ahidname-i Hümayun ve Name-i Hümayunların Orijinallerinden örnekler

A.{DVNS.NMH.d.00007

1. 1739 tarihli Avusturya ile imzalanan 23 maddeden oluşan Belgrad Antlaşması'na ait Ahidnamenin suretidir.

A. {DVNS.NMH.d.00007

1739 tarihli Avusturya ile imzalanan 23 maddeden oluşan Belgrad Antlaşması'na ait
Ahidnamenin suretidir.

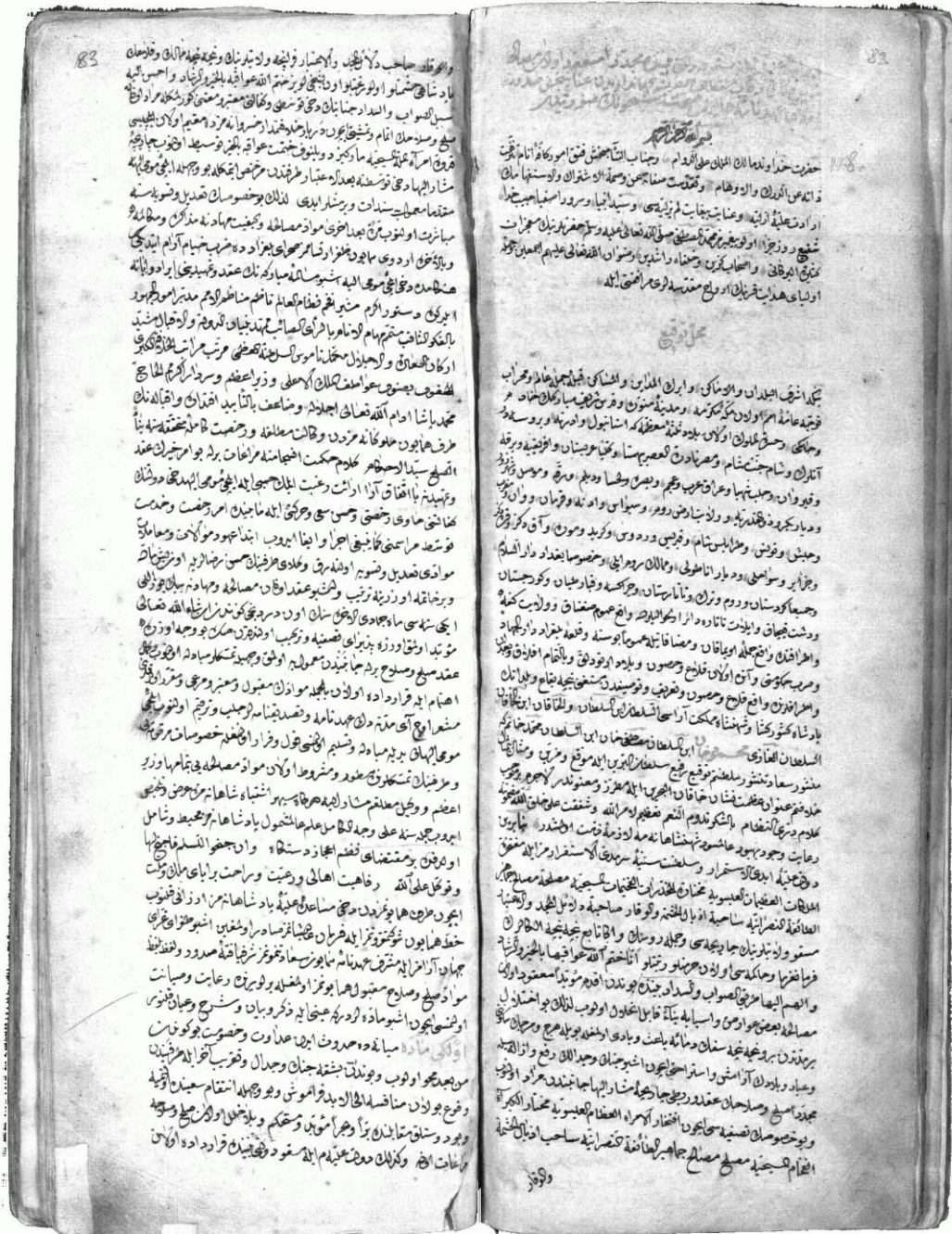
A. {DVNS.NMH.d.00007

1739 tarihli Avusturya ile imzalanan 23 maddeden oluşan Belgrad Antlaşması'na ait Ahidnamenin suretidir.

A.{DVNS.NMH.d.00007

2. 1739 tarihli Rusya ile imzalanan 15 maddeden oluşan Belgrad Antlaşması'na ait
Ahidnamenin suretidir.

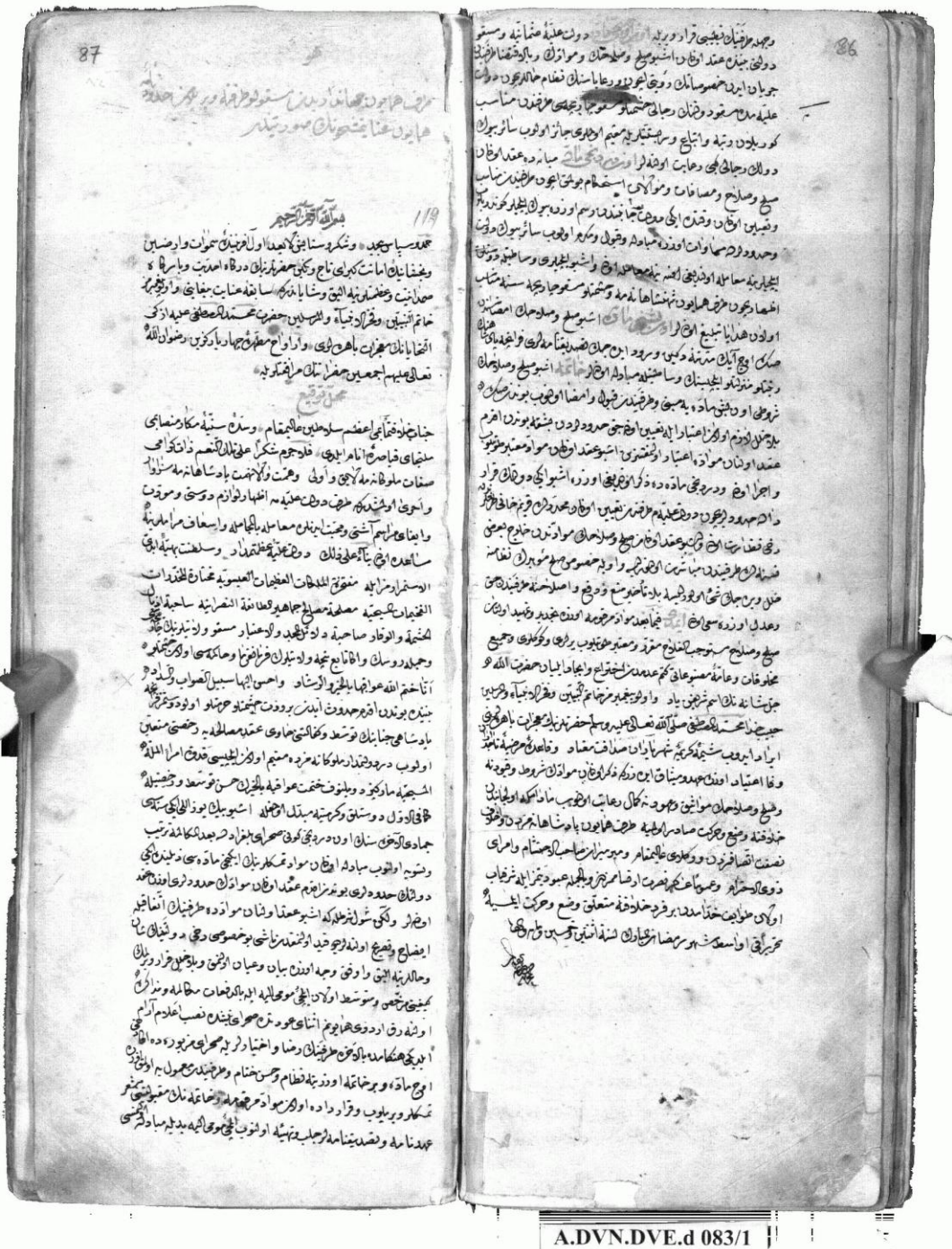
A.DVN.DVE.d 083/1

1739 tarihli Rusya ile imzalanan 15 maddeden oluşan Belgrad Antlaşması'na ait
Ahidnamenin suretidir.

A.DVN.DVE.d 083/1

1739 tarihli Rusya ile imzalanan 15 maddeden oluşan Belgrad Antlaşması'na ait
Ahidnamenin suretidir.

1739 tarihli Rusya ile imzalanan 15 maddeden oluşan Belgrad Antlaşması'na ait
Ahidnamenin suretidir.

A.[DVNS.NMH.d.00007]

3.16 Ağustos 1737 tarihli İsveç ile yapılan ve 18 maddeden oluşan Ticaret Antlaşması

A.İDVNS.NMH.d.00007

16 Ağustos 1737 tarihli İsveç ile yapılan ve 18 maddeden oluşan Ticaret Antlaşması

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Adı Soyadı:	Uğur KURTARAN			
Doğum Yeri:	Afşin			
Doğum Tarihi:	11.04.1983			
Medeni Durumu:	Bekar			
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Kargabükü		Kahramanmaraş	1988-1993
Ortaöğretim	Gazi		Kahramanmaraş	1993-1996
Lise	Kahramanmaraş	Sözel	Kahramanmaraş	1996-1999
Üniversite	Gaziosmanpaşa	Tarih	Tokat	1999-2003
Yüksek Lisans	Gaziosmanpaşa	Tarih	Tokat	2003-2006
Doktora	Selçuk	Tarih	Konya	2007-2012

Özgeçmiş

Uğur KURTARAN

1983 yılında Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesinde doğdum. İlk ve orta öğrenimini Kahramanmaraş'ta tamamladım. 1999 yılında girdiğim Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden 2003 yılında mezun oldum. Aynı yıl adı geçen üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim dalında Yüksek Lisans eğitimine başladım. 2006 yılında Yüksek Lisans'ımı tamamlayarak Konya Selçuk Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı'nda doktora eğitimine başladım ve halen aynı üniversitede doktora devam etmekteyim. Şuanda Dumlupınar Üniversitesi Emet Meslek Yüksek Okulu'nda Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanı olarak çalışmaktayım.